

8. GRANSKINGEN AV POLITIETS OVERVÅKINGSTJENESTE

8.1. Instruksjer og retningslinjer om registrering og innhenting av opplysninger

8.1.1. Innledning

I kapitlet her skal beskrives instruksjer og retningslinjer som er gitt for overvåkingstjenesten. Dels er instruksene gitt av overordnet organ. Dette gjelder overvåkingsinstruksene, som enten er gitt av Justisdepartementet eller ved kongelig resolusjon. Videre gjelder det enkelte andre bestemmelser, f eks instruksen fra august 1955 om samarbeid mellom de militære myndigheter og politiet til trygging av rikets sikkerhet, fastsatt av Regjeringens sikkerhetsutvalg, og direktivet av 4. november 1983 om personellsikkerhet i den sivile forvaltning, fastsatt ved kongelig resolusjon.

Dels er instruksjer gitt av Overvåkingssentralen til de underliggende ledd i tjenesten. Overvåkingssentralens instruksjonsvirksomhet har i hovedsak foregått på to måter. For det første er det utarbeidet generelle, skriftlige instruksjer, som er sendt de underliggende ledd i form av sirkulærer og rundskriv. For det andre har instruksjer og retningslinjer blitt gitt muntlig på møter i overvåkingstjenesten eller i form av brev fra Overvåkingssentralen til det enkelte politikammer.

Uttalelser fra Justisdepartementet og Stortinget vil også bli omtalt, fordi disse har vært oppfattet som retningsgivende for overvåkingstjenesten, og fordi de kaster lys over hvordan instruksverket har vært oppfattet.

Her skal gis en fremstilling av reglene. For kommisjonens drøftelser av ulike tolkingsspørsmål og kommisjonens vurderinger av reglene, vises til kap 9.

Fremstillingen omfatter bestemmelser om hva slags opplysninger som kan registreres. Dette er et spørsmål om hvilke opplysninger det er relevant for overvåkingstjenesten å ta vare på. Med andre ord er problemstillingen hvilke begrensninger for registreringsadgangen som gjelder etter opplysningenes innhold.

Videre omtales bestemmelser om hvorledes opplysninger kan innhentes. Problemstillingen her er hvilke begrensninger som gjelder for overvåkingstjenestens bruk av ulike metoder. Der slike metoder krever hjemmel i lov, redegjøres ikke bare for instruksene, men også for de rammer lovverket setter.

Av hensyn til sammenhengen behandles bestemmelser om bruk av opplysninger ved personkontroll i kap 10.2 og 10.3 og instruksjer og retningslinjer om bruk av opplysninger utenom personkontroll i 8.5.1.1.

8.1.2. Overvåkingsinstruksene

I granskingsperioden foreligger følgende instruksjer for Politiets overvåkingstjeneste:

- 6. juli 1937: Instruks for politiets overvåkingstjeneste fastsatt av Justisdepartementet
- 7. juni 1952: Instruks for politiets overvåkingstjeneste fastsatt av Justisdepartementet
- 27. april 1955: Instruks for politiets overvåkingstjeneste fastsatt av Justisdepartementet
- 30. desember 1959: Instruks for politiets overvåkingstjeneste fastsatt av Justisdepartementet
- 25. november 1977: Alminnelig instruks for politiets overvåkingstjeneste, fastsatt ved kgl res. Ved kgl res samme dag ble det også fastsatt bestemmelser om overvåkingstjenestens organisasjon og interne kompetansefordeling.
- 19. august 1994: Alminnelig instruks for politiets overvåkingstjeneste, fastsatt ved kgl res

Hver instruks erstatter den foregående instruks. I 1977 ble regelverket fordelt på to instruks, én om virksomheten og én om organisatoriske forhold. Instruksene fra 1977 og 1994 er ugradert. De andre instruksene har vært gradert Hemmelig, men er avgradert.

Kommisjonen har avgrenset sitt mandat i tid til perioden fra krigens slutt til 1994. Instruksene av 1994 vil derfor ikke bli behandlet nærmere.

8.1.3. Grunnlaget for registrering av opplysninger - problemstilling

For at overvåkingstjenesten skal kunne løse sine oppgaver er det nødvendig at tjenesten innhenter og registrerer opplysninger. Disse hovedoppgaver danner grunnlaget for registreringen:

- Overvåkingstjenesten skal forebygge og motvirke virksomhet som kan medføre fare for rikets sikkerhet
- Overvåkingstjenesten skal medvirke ved sikkerhetsklarering ved å foreta personkontroll og meddele relevante opplysninger til klareringsmyndigheten

Plikten til å forebygge og motvirke virksomhet som kan medføre fare for rikets sikkerhet har gjennom hele granskingsperioden vært angitt i overvåkingsinstruksene.

Personkontroll nevnes først i overvåkingsinstruksen av 1977. Likevel er det utvilsomt at overvåkingstjenesten har hatt denne oppgaven i hele etterkrigstiden. Således har tjenesten foretatt personundersøkelser for Forsvaret fra 1947. Ved kgl res av 10. juni 1949 ble Forsvaret pålagt å samarbeide med politiet om sikring mot femtekolonnister. I instruksen fra august 1955 om samarbeid mellom de militære myndigheter og politiet til trygging av rikets selvstendighet og sikkerhet, bestemmes blant annet at politiet har som

oppgave å foreta sikkerhetsundersøkelser av personell for Forsvaret. Det vises til 10.2.4. I mange tilfeller er personkontrollen begrenset til registerundersøkelser. Det var derfor vesentlig for en effektiv personkontroll at opplysninger som kunne ha betydning, var registrert på forhånd.

Det har i granskingsperioden vært en betydelig utvikling i instruksverket om hva slags opplysninger som kan registreres. For best å få frem denne utviklingen gjøres fremstillingen kronologisk.

Problemstillingen er - relatert til kommisjonens mandat - å klarlegge den nedre grense for hva som kan registreres, med andre ord å redegjøre for hvilke opplysninger som etter instruksene har vært ansett som relevante for overvåkingstjenesten. I hvilken grad har overvåkingstjenesten hatt adgang til å registrere opplysninger om tilhørighet til og virksomhet for politiske partier og organisasjoner?

Instrukser og retningslinjer om registrering av politisk virksomhet og tilhørighet er i liten grad gitt i form av rundskriv. De rundskriv som foreligger, er som oftest nokså generelle. Praksis har likevel i hovedtrekk vært ensartet i overvåkingstjenesten. Dette skyldes at Overvåkingssentralens praksis har blitt gjort kjent for de underliggende ledd gjennom møter og på annen måte, og denne praksis ble oppfattet som retningsgivende.

Begrepe registrering og overvåking er drøftet i 6.2 og 8.2.1. Innholdet av overvåkingsbegrepet har endret seg vesentlig i løpet av granskingsperioden. Det samme gjelder terskelen for opprettelse av overvåkings sak. Om dette vises til 8.2.1. Instrukser om arkivordning og sanering behandles i 8.2.

8.1.3.1. *Perioden fra 1947 til 1965*

a) *Overvåkingsinstruksene fra 1952, 1955 og 1959*

Frem til 1952 gjaldt overvåkingsinstruksen av 1937. I instruksens § 1 opplyses at instruksen var gitt "av hensyn til en skjerpet spionkontroll". Av § 2 fremgår at politimestrene skulle rapportere enhver opplysning som "antas å kunne få betydning for pass-, fremmed-, eller spionkontrollen eller for ettersporing av annen landsskadelig virksomhet".

"Overvåkingssjef Gunnar Haarstad uttaler i sin bok "I hemmelig tjeneste" at begrepet "annen landsskadelig virksomhet" etter overvåkingsledelsens oppfatning forutsatte at virksomheten direkte eller indirekte hadde et ulovlig formål. Det måtte dreie seg om "forberedelser til eller utførelse av handlinger som i sine konsekvenser ville medføre en fare for landets sikkerhet og selvstendighet eller vår statsforfatning".¹

Overvåkingsinstruksen av 1952 § 1 fastsatte at politiet overvåker rikets indre sikkerhet. Dette ble nærmere presisert i § 2 som lyder slik:

¹ I hemmelig tjeneste (1988) s. 77

"Overvåkingstjenesten treffer de nødvendige tiltak for å forebygge og motvirke forbrytelser mot statens selvstendighet og sikkerhet, statsforfatningen og statsoverhodet (strl.s kap. 8 og 9). Det samme gjelder forbrytelser mot offentlige myndigheter, den alminnelige orden og fred og almenfarlige forbrytelser (strl.s kap. 12, 13 og 14) i den utstrekning forbrytelsene kan medføre fare for rikets indre sikkerhet, samt all annen femtekolonnevirksomhet og straffbare handlinger etter lov om forsvarshemmeligheter av 18/8 1914, § 6 i lov om enerett for staten til befordring av meddelelser ved hjelp av telegraflinjer og lignende anlegg av 29/4 1899, jfr. § 3 i tilleggslov av 24/7 1914 og § 5 i lov av 14/5 1917 om salg og utførsel av fødevarer m.v."

Instruksens § 3 inneholder en definisjon av femtekolonnevirksomhet:

"Med femtekolonnevirksomhet forstås i denne instruks virksomhet fra enkeltpersoner, grupper eller organisasjoner som går ut på etterretningsvirksomhet, propaganda, infiltrasjon, sabotasje og attentater m.v. for å svekke landets forsvar og alminnelige motstandsevne."

Instruksens § 9 første ledd omhandler innhenting av opplysninger og registrering/arkivering av disse:

"Overvåkingstjenesten i politidistriktene skal innhente alle opplysninger om personer, grupper og organisasjoner som mistenkes for å forberede eller foreta handlinger som nevnt i § 2, og andre forhold av militær, økonomisk eller politisk art som antas å ha overvåkingsmessig betydning ..."

De tilfeller hvor opplysninger skulle registreres etter instruksens § 9, kan grupperes slik:

For det første skulle opplysninger registreres om personer, grupper og organisasjoner som mistenkes for å foreta eller forberede "handling som nevnt i § 2". Denne bestemmelsen viser til ulike kapitler i straffeloven og til straffebed i spesiallovgivningen, jf sitatet ovenfor. Mistanke om forberedelse av slike handlinger ga grunnlag for registrering. Ved mistanke om handlinger som rammes av straffelovens kap 12 "Forbrydelser mod den offentlige myndighed", kap 13 "Forbrydelser mod den almindelige Orden og Fred" og kap 14 "Almenfarlige Forbrydelser", var det dessuten en betingelse for registrering etter overvåkingsinstruksen at forbrytelsen kunne medføre "fare for rikets indre sikkerhet". Når mistanken gjaldt overtredelse av bestemmelser i straffelovens kap 8 "Forbrydelser mod Statens Selvstændighed og Sikkerhed" og kap 9 "Forbrydelser mod Norges Statsforfatning og Statsoverhoved", var dette ikke noe vilkår.

For det andre skulle opplysninger om "femtekolonnevirksomhet" registeres. Også dette omfattes av henvisningen til § 2. Etter definisjonen i § 3 er et generelt vilkår for at det skal dreie seg om femtekolonnevirksomhet at handlingene skjer "for å svekke landets forsvar og alminnelige motstandsevne". I uttrykket "for å" ligger et krav om at slik svekkelse er hensikten med handlingen. Alternativet "femtekolonnevirksomhet" har selvstendig betydning der virksomheten ikke er straffbar, eller - mindre praktisk - ikke rammes av de straffebestemmelser § 2 viser til. Kjernen i dette alternativet er således at "infiltrasjon" og "propaganda" kan registreres, selv om virksomheten ikke er ulovlig.

For det tredje pålegger instruksens § 9 overvåkingstjenesten å registrere "andre forhold av militær, økonomisk eller politisk art som antas å ha overvåkingsmessig betydning". Her dreier det seg etter ordlyden om forhold som verken er forberedelse til de straffbare handlinger som § 2 nevner, eller femtekolonnevirksomhet. For kommisjonens mandat er

"forhold av ... politisk art" det mest interessante. Dette begrepet er svært vidt. En begrensning følger likevel av kravet om at opplysningene må antas å ha overvåkingsmessig betydning. Kommisjonen forstår dette slik at § 9 ikke gir tjenesten adgang til å innhente opplysninger utenfor rammen for hva som er relevant etter § 2, jf 9.3.2.1.

De nevnte bestemmelser ble gjentatt uten realitetsendringer i instruksene fra 1955 og 1959.²

b) *Instruks fra Overvåkingssentralen*

Kommunister

Det er på det rene at Overvåkingssentralen fra siste halvdel av 1940-årene til midten av 1960-tallet tok sikte på en mest mulig fullstendig registrering av norske kommunister. Således skulle ikke bare tillitsvalgte i NKP registreres, men også medlemmer og sympatisører. Noe generelt rundskriv om dette ble ikke utarbeidet, men det foreligger rundskriv om ulike deler av kommunistkartleggingen. Overvåkingssentralens praksis, som var retningsgivende for de underliggende ledd, går også frem av møtereferater og av brev fra Overvåkingssentralen til distriktssentraler og politikamre.

Fra 1950- og første del av 1960-tallet finnes en rekke rundskriv som pålegger politikamrene å sende inn valglister for NKP. Slike pålegg ble gitt ved alle valg fra 1947 til 1965. Politikamrene skulle samtidig sende inn nærmere opplysninger om personer på listene som ikke var registrert tidligere. Videre skulle personer som ga bidrag til Vår Røst eller sendte hilsener gjennom Friheten, registreres. Siste rundskriv om registrering på dette grunnlag ble sendt ut i 1960. "Vår røst skal bli hørt" var en permanent kampanje for å skaffe penger til den kommunistiske presse.

Så vidt kommisjonen har kunnet se, ble det ikke utarbeidet rundskriv om registrering av lokale tillitsvalgte i NKP, men det går frem av brev og møtereferater at også lokale tillitsvalgte skulle registreres.

Videre er det på det rene at medlemskap i NKP ga grunnlag for registrering. Heller ikke dette er i generell form kommet til uttrykk i noe rundskriv. Av en POT-meddelelse³ fra 1964 om makulering går det imidlertid frem at saker som inneholdt opplysninger om medlemskap, skulle beholdes.

Overvåkingssentralen sendte ut en rekke rundskriv om industriberedskap. Dette skjedde som ledd i arbeidet med å forebygge og motvirke infiltrasjon. De bedrifter som man mente hadde betydning for totalforsvaret, var inndelt i kategorier etter hvor viktige de

² I 1959-instruksen er henvisningen til en av spesiallovene endret som følge av lovendring. I tillegg ble i § 9 første ledd første punktum ordene "i politidistriktene" og "alle" foran "opplysninger" tatt ut. Innledningen i § 9 fikk således denne ordlyd: "Overvåkingstjenesten skal innhente opplysninger om personer, grupper"

³ Meldingsblad utarbeidet av Overvåkingssentralen

ble ansett å være. De underordnete ledd i overvåkingstjenesten ble bedt om å skaffe opplysninger om "situasjonen ved bedriftene" og sende disse til Overvåkingssentralen. På grunnlag av rundskrivene ble det utarbeidet lister over suspekter personer ved hver bedrift, og listene ble jevnlig ajourført. Denne registreringen avtok mot midten av 1960-tallet. Kommisjonen legger til grunn at personene på listene for en meget stor del var kommunister eller kommunist sympatisører, og at listene ble brukt som grunnlag for opprettelse av saker på personene.

Overvåkingssentralen sendte også ut rundskriv om tilsvarende registrering for deler av den offentlige forvaltning. Særlig gjaldt dette samferdselssektoren (post, telegraf og NSB).

Instruks fra 1955 om samarbeid mellom politiet og Forsvaret på overvåkingspolitiet å foreta sikkerhetsundersøkelse av personell. Politiet skulle også gi opplysninger til Forsvaret om femtekolonnevirksomhet i distriktene og om personer "som viser interesse for militært område". Som følge av dette, utarbeidet overvåkingstjenesten kommunevis oversikter over "suspekter personer". Slike lister er funnet frem til 1957.

For en nærmere fremstilling av Overvåkingssentralens registrering av personer med tilknytning til NKP og organisasjoner som sto NKP nær, vises til 8.4.2.3 og 8.4.3.

SF-ere

Det er på det rene at Overvåkingssentralen i første halvdel av 1960-tallet systematisk registrerte personer som sto på SFs valglistene. Ved valget i 1963 ba Overvåkingssentralen i brev til politikamrene om at de personer som var kumulert på listene, ble kontrollert og innberettet til sentralen. Det ble opprettet sak på listekandidatene.

I desember 1964 ga overvåkingssjefen i brev til alle distriktssentralene beskjed om at det ikke lenger skulle opprettes personsaker på grunnlag av listeplassering alene. Eksisterende saker skulle overføres til emnearkivet. Imidlertid ba Overvåkingssentralen om fortsatt å få innsendt valglistene for at man "skulle beholde oversikten over stoffet".

Selv om brevet fra 1963 gjaldt kumulerte listekandidater, er det på det rene at personer på valglistene ble registrert uansett om de var kumulert eller ikke. Det er videre på det rene at lokale tillitsvalgte systematisk ble registrert på samme måte som listekandidatene. Kommisjonen har ikke funnet rundskriv eller brev av instrukskarakter om registrering av tillitsvalgte, og legger til grunn at instruks om dette er gitt muntlig.

Brevet fra 1964 omhandlet bare listekandidater, men kommisjonens undersøkelser viser at overføringen til emnearkivet omfattet både listekandidater og lokale tillitsvalgte.

Registreringen av personer med tilknytning til SF er nærmere omtalt i 8.4.8.3.

8.1.3.2. *Perioden fra 1966 til 1976*

a) *Justisministerens uttalelse om NKP i 1966*

I januar 1966 uttalte justisministeren seg om registrering av kommunister. Bakgrunnen var et intervju i Dagbladet 6. januar 1966 med en byråsjef i Justisdepartementets lovavdeling. Han ble spurt om det var relevant for overvåkingstjenesten å føre et arkiv over visse kommunister. I avisen er svaret gjengitt slik:

"Selv om det ikke er straffbart å være kommunist, mener jeg ja. Politiet kan ta dem på ordet: de erkjenner selv at de betrakter Sovjet som sitt ideologiske fedreland."

NKP henvendte seg som følge av dette til justisministeren og ba om å få vite om byråsjefens uttalelser var "representative for det syn som rår i Justisdepartementet". I brev av 10. januar 1966 svarte justisministeren

"At en person innehar medlemskap i Norges Kommunistiske Parti eller på annen måte gir tilkjenne sin tilslutning til en kommunistisk samfunnsoppfatning, gir etter min mening ikke grunnlag for noe tiltak fra overvåkingstjenestens side."

Hvordan justisministerens svar skal forstås, er nærmere drøftet under 9.3.1.1 og 9.3.2.1. Kommisjonen legger til grunn at "tiltak" er ensbetydende med aktive tiltak, dvs med overvåking.

b) *Direktivet for personellsikkerhet i Forsvaret fra 1967, Mellbye-utvalgets innstilling og St meld nr 89 (1969-70)*

Med virkning fra 1. mars 1967 fastsatte Forsvarssjefen direktiv for personellsikkerhetstjenesten i Forsvaret. I vedlegg til direktivet var det gitt nærmere bestemmelser om hvilke opplysninger som var relevante ved personkontroll. Den viktigste bestemmelsen i forhold til kommisjonens mandat er pkt 2 b, som lyder slik:

b) Medlemskap i, eller arbeide for, organisasjon, gruppe eller lignende, som med rettsstridige midler motarbeider landets lovlige myndigheter eller som medvirker til å undergrave Forsvaret.

Direktivet er nærmere omhandlet i 10.3.3.2. Direktivet klargjør ikke nærmere hvilke organisasjoner og hva slags tilknytning og virksomhet som skulle være relevant. Det ble heller ikke gitt nærmere instruksjoner om dette. Disse viktige spørsmål ble derfor overlatt til praksis.

Mellbye-utvalget avga sin innstilling 12. mai 1967. Utvalget opplyser om hvilke opplysninger som medførte at Overvåkingstjenesten opprettet "egne saker":⁴

"De direktiver som har vært fulgt siden overvåkingstjenesten begynte sin virksomhet, går ut på at det for norske borgere bare skal opprettes egne saker for

⁴ Innstillingen s 48

1. personer dømt eller mistenkt for ulovlig etterretningstjeneste, sabotasje, våpensmugling, våpentyverier samt deltagelse i illegale militære- og sivile organisasjoner,
2. fremtredende ledere innenfor kommunistiske organisasjoner, sentralstyre, landsstyre, distriktsstyre og lagene, medlemskap i eller arbeid for organisasjoner, grupper e.l. som med rettsstridige midler vil motarbeide landets lovlige myndigheter og forsvar. Når egen sak er opprettet, blir vedkommendes navn ført opp i det felles henvisningsregister. Det samme gjelder navn som forekommer i samlemapper for observasjonssaker."

Med "egne saker" sikter Mellbye-utvalget til aktive saker, jf 8.2.1. Aktive saker er "personsaker med særlig overvåkingsmessig interesse".⁵ Som det går frem av sitatet, hadde overvåkingstjenesten også "samlemapper for observasjonssaker". Her var terskelen for opprettelse av sak lavere. Opplysninger som bare hadde betydning ved personkontroll, ble normalt arkivert i observasjonssak, jf 8.2.1.

Mellbye-utvalget omtaler også Forsvarets direktiv for personkontroll og uttaler om politisk tilhørighet og virksomhet:⁶

"Å gi klare og samtidig dekkende regler på dette felt er meget vanskelig. Særlig er det vanskelig å avgjøre i hvilken grad politisk medlemskap og aktivitet skal være diskvalifiserende for adgangen til hemmelige opplysninger i statstjenesten, jfr. direktivenes punkt 2 b).

Etter utvalgets oppfatning må utgangspunktet her være at politisk overbevisning skal være fri for undersøkelser, med mindre vedkommende parti har valgt en linje som etter Regjeringens oppfatning kan medføre at ansettelse av medlemmer i statstjeneste med adgang til beskyttede opplysninger byr på sikkerhetsrisiko. Avgjørelsen av spørsmålet om i hvilken grad opplysninger om politisk virksomhet skal være relevante, er nemlig så viktig at Regjeringen må treffe bestemmelse på dette området. Hvilke kriterier som skal gjelde, vil bero på en vurdering av den sikkerhetstilstand som til enhver tid foreligger, og her kan den internasjonale politiske situasjon få stor betydning. Det vil således være nødvendig at de regler som er gitt, stadig blir vurdert på nytt."

Mellbye-utvalgets innstilling ble lagt frem for Stortinget ved St meld nr 89 (1969-70). Meldingen er datert 15. mai 1970. Meldingen og forberedelsen av denne er nærmere omhandlet i 9.3.1.1. Om Mellbye-utvalgets forslag om retningslinjer for i hvilken grad opplysninger om politisk virksomhet skal være relevant ved sikkerhetsklarering, heter det i meldingen:⁷

"Utvalgets forslag om retningslinjer når det gjelder opplysninger om politisk virksomhet synes i virkeligheten å innebære at man skal måtte innlate seg på en grensedragning mellom forskjellige politiske retninger. Det synes i alle fall i høy grad diskutabelt om ikke dette vil kunne ansees som uforenlig med det alminnelig anerkjente prinsipp om fri politisk virksomhet.

Utgangspunktet er for departementet at politisk overbevisning i seg selv skal være fri for undersøkelser. Herav følger at det ikke bør gis særskilte regler om i hvilken grad opplysninger om politisk virksomhet skal være av interesse ved sikkerhetsundersøkelser. For vurderingen av en søkers sikkerhetsmessige kvalifikasjoner bør det i stedet gis en alminnelig instruks om hvilke opplysninger som i den forbindelse skal være relevante. Det vil i så fall bli tale om opplysninger

⁵ Innstillingen s 47

⁶ Innstillingen s 89

⁷ Meldingen s 16

f.eks. angående ulovlig etterretningsvirksomhet, kriminell virksomhet, uredlige forhold, uordnet økonomi, sykdom som svekker dømmekraften, brudd på taushetsplikt eller annen opptreden eller virksomhet som gir grunn til å anta at vedkommende ikke er pålitelig i sikkerhetsmessig henseende."

c) *Rundskriv 2/1970 om registrering av norske borgere*

Registrering av norske borgere ble deretter regulert ved rundskriv fra Overvåkingssentralen (rundskriv 2/1970 av 1. oktober 1970). Rundskrivet har tittelen "Registrering av overvåkingsobjekter". Rundskrivet var på forhånd forelagt justisministeren. Formålet med rundskrivet var å gi en presisering av overvåkingsinstruksens § 9 i samsvar med de forutsetninger som var kommet til uttrykk i St meld nr 89 (1969-70). Pkt 2 i rundskrivet lyder slik:

"Overvåkingstjenestens registrering av norske statsborgere må innskrenkes til det strengt nødvendige og ikke finne sted bare på grunnlag av lovlig politisk virksomhet. Registrering av norske statsborgere kan foretas i følgende tilfelle:

2.1

Når en person forekommer i forbindelse med etterforskning eller kontraetterretningmessige undersøkelser om forhold som er nevnt i Overvåkingsinstruksens § 2

2.2

Når en person har forbindelse med personer som nevnt under pkt. 2.1, med utlendinger som antas å drive virksomhet som nevnt i Overvåkingsinstruksens § 2, eller med områder hvorfra slik virksomhet erfaringsmessig drives

2.3

Personer, som enkeltvis eller som medlemmer av grupper eller organisasjoner driver virksomhet som har til formål å forandre eller undergrave den lovlige samfunnsordning med ulovlige midler eller som er egnet til å forårsake uroligheter

2.4

Personer, om hvem det forekommer opplysninger av betydning for sikkerhetsmessig vurdering i personkontrolltjenesten hvis opplysningene er relevante i henhold til de gjeldende direktiver for denne tjeneste (jfr. Forsvarssjefens direktiv av mars 1967 - revidert mai 1969 - vedlegg I)

2.5

Når det om person foreligger opplysninger som er innhentet i forbindelse med personkontroll for Forsvaret eller andre offentlige etater."

Hvorledes dette rundskrivet skal forstås er drøftet under 9.3.1.1. Kommisjonen legger til grunn at rundskrivet innebar at overvåkingsmessige tiltak ikke kunne iverksettes på grunnlag av lovlig politisk virksomhet. Derimot var rundskrivet ikke til hinder for at opplysninger om politisk tilhørighet og virksomhet ble registrert så langt slik informasjon var relevant ved personkontroll.

Det synes å være på det rene at etter omkring 1970 ble det ved Overvåkingssentralen - som den klare hovedregel - ikke opprettet saker som følge av medlemskap i NKP. Derimot var opplysninger om tillitsverv i partiet fortsatt grunnlag for førstegangsregistrering, jf 8.4.2.3.

På 1970-tallet tok overvåkingstjenesten sikte på en mest mulig fullstendig kartlegging av ml-ere. Således var medlemskap i SUF(m-l) / AKP (m-l) tilstrekkelig til at sak ble opprettet. Også sympatisører ble registrert, jf 8.4.5.3. Noe eget rundskriv om registrering av personer med tilknytning til ml-bevegelsen ble ikke utarbeidet. Registreringen bygget på at slike opplysninger ville være relevante ved personkontroll, jf pkt 2.4 i rundskriv 2/1970.

Illustrerende for registreringen i personkontrolløyemed er en skriftveksling fra sommeren 1973 mellom politimester Kongelstad i Hammerfest og overvåkingssjef Haarstad. Bakgrunnen var innhenting av opplysninger om personer på Rød Valgallianses valgliste i Finnmark. Kongelstad skrev blant annet:

"Det å delta i stortingsvalg er en borgerrett her i landet, og de begjærte opplysninger vil derfor ikke bli innhentet her på det tilsendte grunnlag"

Overvåkingssjef Haarstad svarte:

"I Overvåkingssentralens rundskriv nr. 2/1970 (1.10.70) er uttalt at overvåkingstjenestens registrering av norske statsborgere må innskrenkes til det strengt nødvendige og ikke finne sted bare på grunnlag av lovlig politisk virksomhet. Dette er utgangspunktet, og unntak kan bare gjøres i de tilfelle som er nevnt i rundskrivets pkt. 2.1-5. En av grunnene for registrering er således at det fremkommer opplysninger som er relevante ved sikkerhetsundersøkelse av personell. At opplysning om medlemskap eller annen virksomhet for AKP er relevant i personkontrolltjenesten må være på det rene. Det er da viktig at man får de personene det dreier seg om sikkert identifisert, og det er dette det anmodes om bistand til ..."

8.1.3.3. *Perioden 1977-1994*

a) *Overvåkingsinstruksen av 1977 og St meld nr 18 (1980-81)*

Overvåkingsinstruksen fra 1977 § 2 tilsvarer § 2 i de tidligere instruksene, men er noe omformulert. En vesentlig endring er at femtekolonnevirksomhet ikke er nevnt. I stedet regnes opp ulike handlinger som i de tidligere instruksener inngikk i definisjonen av femtekolonnevirksomhet. Propaganda er ikke lenger nevnt i instruksen.

Instruksens § 2 lyder slik:

"Overvåkingstjenesten har til oppgave å forebygge og motvirke alle forbrytelser i den utstrekning disse kan medføre fare for rikets sikkerhet, spesielt forbrytelser mot statens selvstendighet og sikkerhet (straffelovens kap. 8), mot statsforfatningen og statsoverhodet (straffelovens kap 9), mot den offentlige myndighet (straffelovens kap. 12), mot den alminnelige orden og fred (straffelovens kap. 13), allmennfarlige forbrytelser (straffelovens kap. 14) og straffbare handlinger etter lov av 29. april 1899 om enerett for staten til befordring av meddelelser ved hjelp av telegraflinjer o.l. anlegg, jfr. tilleggslov av 24. juli 1914, etter lov av 18. august 1914 om forsvarshemmeligheter og lov av 14. desember 1956 om forsynings- og beredskapstiltak, samt annen virksomhet som går ut på etterretningsvirksomhet, infiltrasjon, sabotasje og attentater m.v. som kan medføre fare for rikets sikkerhet."

Etter bestemmelsen skal overvåkingstjenesten forebygge og motvirke

- alle forbrytelser som kan medføre fare for rikets sikkerhet, spesielt forbrytelser mot de oppregnede kapitler i straffeloven
- straffbare handlinger etter nærmere angitte spesiallover
- annen virksomhet som går ut på etterretningsvirksomhet, infiltrasjon, sabotasje og attentater mv som kan medføre fare for rikets sikkerhet

Alternativet "annen virksomhet" har selvstendig betydning når virksomheten ikke er forberedelse til en straffbar handling.

Etter § 2 er det et generelt vilkår at de handlinger mistanken gjelder, kan medføre fare for rikets sikkerhet. Selv om det ikke fremgår uttrykkelig av ordlyden, må dette således også gjelde ved straffbare handlinger etter spesiallovgivningen.

Innhenting og registrering av opplysninger er omhandlet i instruksens § 4:

"Overvåkingstjenesten skal innhente opplysninger om personer, grupper og organisasjoner som kan mistenkes for å forberede eller foreta handlinger som nevnt i § 2. ...

Opplysninger som er innhentet i medhold av første ledd, eller i forbindelse med personkontrolltjenesten og som er relevante i henhold til gjeldende bestemmelser for denne tjenesten, kan registreres og oppbevares dersom det antas at opplysningene kan få betydning senere.

Medlemskap i lovlig politisk organisasjon eller lovlig politisk virksomhet kan ikke i seg selv danne grunnlag for innhenting og registrering av opplysninger."

Av instruksens § 4 fremgår to grunnlag for registrering: Det første er at en person, gruppe eller organisasjon kan mistenkes for å forberede eller foreta handlinger som nevnt i § 2, dvs virksomhet som kan medføre fare for rikets sikkerhet (første ledd). Det andre er at opplysningene er relevante for personkontrolltjenesten (andre ledd).

Instruksens § 4 siste ledd oppstiller et unntak for opplysninger om "medlemskap i lovlig politisk organisasjon" og "lovlig politisk virksomhet". Dette kan ikke "i seg selv" danne grunnlag for innhenting og registrering av opplysninger.

Tolkingen av § 4 siste ledd drøftes utførlig nedenfor under 9.3.1.2 og 9.3.2.3. Der behandles forståelsen av "lovlig politisk virksomhet" og "i seg selv".

Et annet sentralt spørsmål er om unntaket forbød registrering av opplysninger om politisk tilhørighet og virksomhet når slik informasjon ikke hadde overvåkingmessig betydning, jf § 4 første ledd, men bare var relevant for personkontrolltjenesten, jf andre ledd. Kunne slike opplysninger forhåndsregistreres med henblikk på en eventuell senere personkontroll? Ordlyden og plasseringen i siste ledd taler klart for at unntaket er generelt. At instruksens skulle tolkes på denne måten ble også uttalt av Justisdepartementet i St meld nr 18 (1980-81):⁸

⁸ Meldingen s 13

"Departementet vil slå fast at medlemskap i lovlig politisk organisasjon eller lovlig politisk virksomhet i seg selv ikke kan danne grunnlag for registrering av opplysninger med henblikk på eventuell senere personkontroll. Departementet legger en regel av dette innhold i § 4, siste ledd i overvåkingsinstruksen ..."

Slik var imidlertid bestemmelsen ikke forstått av overvåkingstjenesten, noe departementet var klar over. Både før meldingen ble fremlagt og mens meldingen var til behandling i Stortinget, argumenterte overvåkingssjefen for at opplysninger av betydning ved personkontroll måtte kunne forhåndsregistreres. Stortingsbehandlingen av meldingen og departementets oppfølging av stortingsbehandlingen skapte stor uklarhet. Kommisjonen legger til grunn at Stortinget ikke fravek den oppfatning regjeringen hadde gitt uttrykk for i meldingen, jf drøftelsen under 9.3.1.2. I brev 3. august 1981 til overvåkingssjefen skrev likevel departementet:

"Departementet viser til at Stortinget gjennom sin behandling av St.meld. nr. 18 (1980-81) har gitt sin tilslutning til at overvåkingspolitiet kan fortsette sin virksomhet etter de retningslinjer som er fastsatt i overvåkingsinstruksen av 1977 og i samsvar med den forståelse av instruksen som har vært lagt til grunn hittil."

På grunnlag av dette brevet baserte overvåkingstjenesten seg på at forhåndsregistrering i personkontrolløyemed kunne fortsette som før.

For ordens skyld bemerkes at selv om forhåndsregistrering ikke lenger var tillatt, er dette ikke det samme som at opplysninger om politisk virksomhet og tilhørighet heller ikke skulle være relevant ved personkontroll. Opplysninger som fra før fantes i overvåkingstjenestens registre, kunne meddeles klareringsmyndigheten så langt de kunne ha betydning ved personkontrollen. Opplysninger kunne også innhentes og registreres som ledd i en pågående personkontroll.

Etter en riktig forståelse av overvåkingsinstruksens § 4 siste ledd kunne opplysninger om politisk tilhørighet og lovlig politisk virksomhet - bortsett fra ved verserende personkontrollsaker - bare registreres på overvåkingsmessig grunnlag, dvs når de var relevante for overvåkingstjenestens virksomhet etter instruksens § 2.

I brev av 29. august 1980 til Justisdepartementet drøftet overvåkingssjef Gunnar Haarstad blant annet hva slags opplysninger som det var overvåkingsmessig aktuelt å registrere:

"2. Overvåkingstjenesten.

Overvåkingstjenesten skal innhente opplysninger om personer, grupper og organisasjoner som kan mistenkes for å forberede eller foreta handlinger som nevnt i overvåkingsinstruksens § 2 (§ 4. 1. ledd). Slike opplysninger kan registreres og oppbevares dersom det antas at opplysningene kan få betydning senere.

Dersom tjenesten skal kunne utføre sin hovedoppgave slik den er definert i instruksens § 2, og også være i stand til å holde Justisdepartementet løpende orientert om alle forhold av betydning for rikets indre sikkerhet (instruksens § 3, litra a) er det for det første nødvendig å feste oppmerksomheten på enkelte partier/organisasjoner av ekstrem karakter på begge politiske ytterfløyer. Hvorvidt overvåkingstjenesten vil sette igang aktiv overvåking med mannskapsinnsats i operasjoner, spaning m.v. overfor disse organisasjoner, vil til enhver tid

være et prioriteringsspørsmål og avhengig av den utvikling man kan se. Men uten kunnskap om disse organisasjoner vil overvåkingstjenesten ikke kunne løse den oppgave den er pålagt. De opplysninger man kommer over må derfor oppbevares.

Det dreier seg om flg.:

NKP (og dets ungdomsorganisasjon KU)

Det overvåkingsmessige grunnlag for dette vil man finne i den internasjonale situasjon som for tiden rår og det forhold at NKPs ledelse har meget nær kontakt med det sovjetiske partiapparat og regjering. Opplysninger fra andre vestlige land går ut på at Sovjetsamveldet har gitt, eller mistenkes for å gi, økonomisk understøttelse til landenes kommunistpartier. Gjennom det sovjetiske kommunistpartis internasjonale avdeling utøver Sovjetsamveldet etter alt å dømme fortsatt en sterk innflytelse i en rekke vestlige kommunistpartiers virksomhet. Det er en alminnelig, og også vel begrunnet oppfatning, at NKP nå hører til de mest Moskva-orienterte kommunistpartier i Vest-Europa. Uten at tilsvarende opplysninger som nevnt ovenfor om finansiering foreligger hos oss, er det videre etter en samlet vurdering, etter Overvåkingssentralens oppfatning grunnlag for å si at NKP kan mistenkes for å motta økonomisk støtte - direkte eller indirekte - fra Sovjetsamveldet (strl. § 97 a).

AKP (m-l) og dets ungdomsorganisasjon RU.

Klare uttalelser fra ledende personer innen organisasjonen gir grunn til å anta at den er innstilt på å bruke ukonstitusjonelle midler - inklusive vold - for å nå sine revolusjonære mål (strl. § 98). Det foreligger begrunnet mistanke om at AKP (m-l) har mottatt økonomisk støtte fra Kina (strl. § 97 a).

Anarkister/Frihetlige sosialister/Norsk Syndikalistisk forbund.

Det dreier seg her om en meget liten gruppe - selv om den i det siste har hatt en viss fremgang. Grunnlaget for overvåkingstjenestens interesse er at anarkistene kan mistenkes for å forberede voldsanvendelse for å nå sine politiske mål og den kontakt de har med anarkistgrupper i utlandet som har utført eller medvirket i terrorhandlinger.

Norsk Front og andre nynazistiske grupper.

Overvåkingssentralens grunnlag er at organisasjonen kan mistenkes for å forberede voldsanvendelse for å nå politiske mål og overfor politiske motstandere på ytterste venstre fløy. Kyvik-saken gir et bilde av hva man her står overfor.

Med det utgangspunkt at overvåkingstjenesten må følge med i - innhente opplysninger om - de nevnte organisasjoners virksomhet, oppstår spørsmålet om i hvilken utstrekning medlemsbestanden i disse organisasjoner kan være gjenstand for undersøkelser og registrering. I St.meld. nr. 18 gis det uttrykk for at det må være klart at overvåkingstjenesten må kunne nedtegne opplysninger om en persons politiske tilknytning når overvåkingsmessige grunner har gjort det nødvendig å feste oppmerksomheten på vedkommende og at dette gjelder personer som enten alene eller som medlemmer av grupper eller organisasjoner, kan mistenkes for å forberede eller foreta handlinger som nevnt i overvåkingsinstruksens § 2.

For at overvåkingstjenesten skal ha noen mulighet for å følge med i de nevnte organisasjoners virksomhet, er det ubetinget nødvendig at den har oversikt over hvem som leder virksomheten, har de internasjonale forbindelser, de viktigste tillitsverv m.v. Avgrensningen av denne personkategori kan selvsagt være vanskelig og volde tvil, men er opplysningene om personer nødvendig for å få et bilde av hva organisasjonene driver med og hvilke utenlandskontakter de har, må opplysningene - såvidt skjønnes - kunne nedtegnes uten hinder av instruksens § 4, 3. ledd."

b) *St meld nr 18 (1980-81) og direktivet fra 1983 om personellsikkerheten i den sivile forvaltning*

I hvilken grad politisk virksomhet og tilhørighet fortsatt skulle ha betydning ved personkontroll ble drøftet i St meld nr 18 (1980-81) i tilknytning til utkast til direktiv for personellsikkerhetstjenesten i den sivile forvaltning. Direktivet ble senere - ved konprinsregentens resolusjon av 4. november 1983 - fastsatt i samvar med utkastet. Direktivet er nærmere omhandlet i 10.3.3.3. Direktivets § 7 om hvilke opplysninger som skal ha betydning ved sikkerhetsklarering, nevner ikke tilknytning til organisasjoner. Oppregningen av momenter er imidlertid ikke uttømmende, og i stortingsmeldingen uttales om dette:⁹

"Justisdepartementet vil her peke på en del forhold som uten å gå inn under oppregningen i tredje ledd må ansees å være av betydning for klareringsspørsmålet, men hvor avgjørelsen avhenger av omstendighetene i det enkelte tilfelle. Man kan nevne personlige forhold som kan utnyttes til press for å få vedkommende til å handle i strid med sikkerhetsmessige interesser, vanskelig økonomi som kan friste til utroskap, forbindelse med utlendinger og reiser i utlandet som kan gi anledning til opprettelse og vedlikehold av kontakt med fremmede etterrettingsorganer, forbindelse med innen- og utenlandske organisasjoner med ulovlig formål, som kan true samfunnsordenen eller som bekjenner seg til vold og terrorisme som akseptable virkemidler.

Det kan også tenkes andre forhold som etter omstendighetene i det enkelte tilfelle vil kunne være relevante for klareringsspørsmålet. Departementet finner det imidlertid ikke mulig her å gi noen uttømmende oversikt over alt som kan tenkes å ha betydning ved sikkerhetsklarering. Man vil bare understreke at klareringsmyndigheten ved sin vurdering også må ta i betraktning opplysninger som er egnet til å fjerne tvil om vedkommendes pålitelighet, lojalitet og sunne dømmekraft, jfr. § 7 annet ledd. Klareringsmyndigheten skal således ikke ensidig legge vekt på forhold som ansees relevante etter tredje ledd."

Det er ikke presisert nærmere hvilke organisasjoner det siktes til med formuleringen "organisasjoner med ulovlig formål, som kan true samfunnsordenen eller som bekjenner seg til vold og terrorisme som akseptable virkemidler". Heller ikke er det gitt nærmere opplysninger om hva som ligger i "forbindelse med" slike organisasjoner.

c) *Overvåkingssentralens notater fra 1982 og 1984/85 om registrering av virksomhet med tilknytning til AKP(m-l) og NKP*

Ved Overvåkingssentralen ble det i 1982 og i 1984/85 utarbeidet detaljerte notater om registrering av virksomhet med tilknytning til AKP(m-l) og NKP. Disse notatene baserte seg åpenbart på den uriktige oppfatning at tjenesten fortsatt hadde anledning til forhåndsregistrering i personkontrolløyemed.

To av notatene av henholdsvis 18. august 1982 og 20. desember 1984 omhandler AKP(m-l). Innholdet i notatene er i det vesentlige likt.

⁹ Meldingen s 11-12

Notatet fra 1982 ble lagt frem på et arbeidsmøte ved Landsdelssentral Nord-Norge 22. september 1982. Kommisjonen har ikke funnet eksemplarer av dette notatet andre steder enn ved Overvåkingssentralen og ved politikamre i Nord-Norge.

Notatet fra 20. desember 1984 ble, sammen med notat datert januar 1985 om registrering av virksomhet for NKP og samarbeidende organisasjoner, lagt frem på et to-dagers arbeidsmøte om subversjon i Trondheim i januar 1985. På dette møtet var tjenestemenn fra Overvåkingssentralen, alle landsdelssentraler og enkelte avdelinger til stede. Fra Overvåkingssentralen deltok politiinspektør Iver Frigaard og flere av hans medarbeidere. Kommisjonens arkivundersøkelser viser at notatene - etter å ha blitt delt ut på møtet - ble distribuert ytterligere fra landsdelssentralene. Av møtereferatet går det frem at formålet med møtet var å tilstrebe en ensartet behandling av slike saker på landsbasis. Politiinspektør Iver Frigaard har overfor kommisjonen bekreftet at hensikten var å oppnå lik registreringspraksis innen overvåkingstjenesten.

Overvåkingssjef Erstad og hans nestkommanderende, politiinspektør Ulrich, har begge forklart til kommisjonen at notatene var ukjent for dem. Politiinspektør Frigaard har forklart at han ikke konkret kan huske at han forela notatene for ledelsen, men han går ut fra som selvsagt at innholdet var klarert med overvåkingssjefen i og med at det dreide seg om retningslinjer fra Overvåkingssentralen til tjenestens underliggende ledd.

Overvåkingssjef Jostein Erstad har forklart til kommisjonen at notatet gir uttrykk for en registreringspraksis som er langt mer omfattende enn det han fikk opplyst fra sine underordnede da han skrev sitt brev 23. januar 1987 til Justisdepartementet, jf nærmere om dette nedenfor. Politiinspektør Ulrich har i sin forklaring gitt uttrykk for at notatet må være bygget på "den gamle" tolkingen av overvåkingsinstruksen § 4. Formålet med den registrering notatet legger opp til, må primært ha vært personkontroll.

Etter notatene var tillitsvern i NKP og AKP(m-l) grunnlag for at observasjonssak kunne opprettes. Dette gjaldt både sentrale og lokale tillitsvern. Medlemskap i AKP(m-l) kunne medføre opprettelse av sak, mens medlemskap i NKP var en arbeidsregisteropplysning. Plassering på valglistene for NKP eller for Rød Valgallianse var tilstrekkelig til sak.

Notatet om AKP(m-l) av 20. desember 1984 lyder slik:

"REGISTRERING AV EKSTREMISTER TILHØRENDE:

- ARBEIDERNES KOMMUNISTPARTI (MARXIST-LENINISTENE)
M/UNDERORGANISASJONER OG FRONTORGANISASJONER
- ARBEIDERMAKTGRUPPA
- KOMMUNISTISK ARBEIDSGRUPPE
- KOMMUNISTISK ARBEIDERFORBUND
- MARXISTISK-LENINISTISK FORBUND M/FRONTORGANISASJON

Ved Overvåkingsentralen har man nylig foretatt en vurdering av de organisasjoner som er nevnt ovenfor. I det følgende er det i stikkordsform gitt en oversikt over en del av den virksomhet som vurderes å gi grunnlag for registrering, og hva som bare bør noteres i et "arbeidsregister".

Det er ikke her mulig å få med alle de tilfeller hvor det kan være aktuelt å vurdere hvorvidt en person kan registreres eller ikke. Oversikten er derfor ikke utfyllende.

Opplysninger som ikke gir tilstrekkelig grunnlag for registrering av person, kan selvfølgelig legges på prinsipp-nummer. Det er ingen juridiske begrensninger for hva som kan henlegges på saken til en person som allerede er registrert på et tilstrekkelig grunnlag.

Med "salg" menes, i denne oversikt, gatesalg o.l.

ARBEIDERNE KOMMUNISTPARTI (MARXIST-LENINISTENE) - AKP (m-l).

ARBEIDERNE KOMMUNISTPARTI (MARXIST-LENINISTENE)

- Tillitsvern reg.
- Medlemsskap reg.

NORGES KOMMUNISTISKE STUDENTFORBUND (NKS) M/FRONTORG.

- Tillitsvern reg.
- Medlemsskap reg.
- Medarb./artikkelforf. i "Hva må gjøres" reg.
- Progressiv Front
 - a) Virksomhet for Progressiv Front reg.
 - b) Medarb./artikkelforf. i "PF-avisa" o.l. reg.
- Rød Front - Raud Front
 - a) Virksomhet for Rød Front reg.
 - b) Medarb./artikkelforf. i "Raud Front i DNS" og liknende reg.

RØD UNGDOM - RAUD UNGDOM (RU)

- Tillitsvern reg.
- Medlemsskap reg.
- Medarb./artikkelforf. i "Rute 80" o.l. reg.

PIONER`N

- Ledelse reg.
- Medarbeider i "Pioner`n" reg.

RØD VALGALLIANSE - RAUD VALALLIANSE (RV)

- Stortingsvalgliste reg.
- Fylkestingsvalgliste reg.
- Kommunevalgliste reg.
- kandidater på "Bjartmarlister" må vurderes.
- Propaganda og annen virksomhet for RV reg.

PERSONER SOM ARBEIDER FOR AKPs BEDRIFTER, PUBLIKASJONER O.L.

- Grafisk Byrå A/S reg.
- Forlaget Oktober A/S reg.
- Oktober Bokhandel - I. TRONSMO A/S - bokkafeer o.l. reg.
- Duplotrykk A/S reg.

- Samfoto A/S arb.reg
- "KLASSEKAMPEN"
 - a) Medarbeider reg.
 - b) Selger reg.
 - c) Abonnent arb.reg.
 - d) Artikkel/innlegg på vegne av AKP (m-l)/RV/NKS/RU/
Kvinnefronten/Faglig Solidaritet 1. mai reg.
 - e) Andre artikler/innlegg arb. reg.
- flere innlegg vurd. reg.
- "Røde Fane"
 - a) Medarbeider reg.
 - b) Artikkel/innlegg reg.
- "Materialisten"
 - a) Medarbeider reg.
 - b) Artikkel/innlegg arb.reg.
- "Røde Unni"
 - a) Medarbeider reg.
 - b) Artikkel/innlegg reg.
- Kringkastingsvirksomhet
 - a) Medarbeider i Radio RV reg.
 - b) Medarbeider i Radio Klassekampen reg.
 - c) Medarbeider i Klassekampen - lokalfjernsyn reg.

NY VERDEN

- Virksomhet for Ny Verden reg.
- Deltakelse på Ny Verden`s kurs/seminar o.l. reg.
- Virksomhet for en evt. partiskole reg.

SOMMERLEIR/STUDIESIRKEL/KURS/SEMINAR ARRANGERT AV AKP ELLER UNDERORGANISASJONER

- Ledelse reg.
- Deltaker reg.
- Innleder reg.

- Vis skjønn ang. innbudte innl.

FRONTORGANISASJONER

- Kvinnefronten
 - a) Tillitsvern reg.
 - b) Medlemsskap reg.
 - c) Medlem av 8. mars komitè reg.
 - d) Deltaker i 8. mars komiteens tog o.l. arb.reg.
 - e) Medarbeider i "Kvinnejournalen" reg.
 - f) Innlegg i "Kvinnejournalen" arb.reg - etter flere innl. vurd. reg.
- Faglig 1. mai Front/Faglig solidaritet 1. mai
 - a) Medlem av FFF/FSF-komitè reg.
 - b) Ordensvern reg.
 - c) Deltaker i tog arb.reg.

d) Transparentbærer o.l.	vurd. ant. bare arb.reg.
e) Driver agitasjon i pressen m.m.	reg.
f) Propaganda for FFF/FSF	reg.
<u>- 21. augustkomiteen</u>	
a) Medlem av 21. augustkomiteen	arb. reg. - evt. reg.
b) Opprop, stands o.l.	arb. reg. - evt. reg.
c) Deltaker i arrangement	evt. arb. reg.
<u>- Palestinakomiteen</u>	
a) Tillitsverv	reg.
b) Medlemsskap	arb. reg. - vurd. reg.
c) Sympatisør	arb.reg.
d) Aktivist (stands, helseteam o.l.)	reg. - vis skjønn
<u>- Alternativ 17. mai</u>	
a) Initiativtaker	reg.
b) Taler/appelant	reg.
c) Deltaker	arb. reg.
<u>- Den forente Irlandskomiteen/Irlandsomiteen</u>	
a) Tillitsverv	reg.
b) Medlemsskap	reg.
c) Deltakelse i arrangement	arb. reg.
<u>- Vennekapsambandet Norge - Kina</u>	
a) Tillitsverv	reg.
b) Medlemsskap	arb.reg.
c) Medarb. i "Kina og Vi"	reg.
d) Virksomhet i forb. med Panda-butikkene o.l.	reg.
<u>- Andre organisasjoner/aksjonsgrupper</u>	

Personer med tilknytning til AKP(m-l) driver frontarbeid i et vidt spekter av organisasjoner og aksjonsgrupper. Her skal bare nevnes noen eksempler:

Afghanistankomiteen
 Solidaritet Norge - Polen (SNP)
 Mot rasismen
 Fellesaksjoner mot porno og prostitusjon
 Ja til arbeid
 La Oslo leve
 Barnehageforeninger
 Beboerforeninger
 Folkeaksjonen mot hasj
 Yrkesskoleelevenes og lærlingenes interesseorganisasjon (YLI)
 Arbeidsløses Forening
 Fagforeninger.

I noen av organisasjonene er AKP-ere helt dominerende, mens de i andre må ta mer hensyn til "bredden". For at man skal kunne foreta en skikkelig vurdering av AKP(m-l), er det en forutsetning at man også har kjennskap til denne del av partiets frontarbeid. Men aktivitet i disse organisasjonene gir i seg selv ikke grunnlag for registrering av person. Slike opplysninger kan henlegges på prinsipp-nummer og/eller føres opp i et "arbeidsregister".

ARBEIDERMAKTGRUPPA (AMG)

- Tillitsvern reg.
- Medlemsskap reg.
- "Arbeidermakt" og Øst-Europa Solidaritet"
 - a) Medarbeider/artikkelforfatter reg.
 - b) Abonnent arb. reg.
- Utdeling/salg av AMG-propaganda reg.
- Arbeid med den illegale leiravisen "Hærverk" o.l. reg.
- Deltaker i sommerleir/studiesirkel/konferanse o.l. reg.

KOMMUNISTISK ARBEIDSGRUPPE (KAG)

- Tillitsvern reg.
- Medlemsskap reg.
- "Kommunist" o.l.
 - a) Medarbeider/artikkelforfatter reg.
 - b) Abonnent arb.reg.
- Utdeling/salg av KAG-propaganda reg.

KOMMUNISTISK ARBEIDERFORBUND (KA)

- Tillitsvern reg.
- Medlemsskap reg.
- Den røde Arbeider
 - a) Medarbeider/artikkelforfatter reg.
 - b) Abonnent arb.reg.
- Deltakelse i Studiesirkel o.l. reg.
- Utdeling/salg av KA-propaganda reg.

MARXIST-LENINISTISK FORBUND (MLF)

- Tillitsvern reg.
- Medlemsskap reg.
- "Arbeideren"
 - a) Medarbeider/artikkelforfatter reg.
 - b) Abonnent arb.reg.
- Virksomhet for bokhandelen Arbeideren reg.
- Deltaker på studiesirkel/sommerleir/konferanse reg.
- Utdeling av MLFs propaganda reg.
- Medlemsskap/virksomhet for Norsk-Albansk Vennskapsforening reg."

Notatet av januar 1985 har tittelen "Oversikt over en del virksomhet som gir grunnlag for registrering eller oppføring i arbeidsregister vedrørende NKP og deres samarbeidende organisasjoner" og lyder slik:

"NORGES KOMMUNISTISKE PARTI (NKP) OG UNGDOMSORGANISASJONEN (NKU)

- Medlemmer av sentralstyre, landsstyre, fylkestyre reg.
- Valglister/stortings-kommune og fylkestingsvalg (kontr.alder) reg.
- Tillitsvern i partiet, også på lokalplanet reg.
- Partimedlemsskap arb.reg.

NKPs/NKUs publikasjoner m.m.

"FRIHETEN"	reg.
"SIGNAL" (ungdomsmagasinet)	reg.
"MOR" (Marxistisk opplysningsråd), revolusjonært studieforbund	reg.
"ALL - TRYKK"	arb.reg.
Norsk Kvinneforbund	arb.reg.
Unge Pionerer (UP)	arb.reg./ledere reg.
Forlaget Ny Dag/Falken Forlag	arb.reg./ledere reg.
Oslo Bok- og Papirhandel	arb.reg./ledere reg.
Innlegg/artikler i nevnte publikasjoner vurderes	arb.reg./prinsippnr.

KURS- OG REISEVIRKSOMHET

Utdannelse/kurs i Sovjet og DDR i regi av partiet Østblokkland, Cuba - vurderes etter kursets innhold	reg.
Deltakelse ved store internasjonale kongresser (eks. WPC, WIDF og WFDY)	reg.
Reisevirksomhet til WP-land, Cuba m.fl.	arb.reg

OVERSIKT OVER NOEN AKTIVE NORSKE FREDSORGANISASJONER

Den norske Fredskomiteé, medlemmer av rådet	reg
Folkereisning mot Krig (FMK) - medlemskap	reg
Aksjonen "Nei til atomvåpen"	
Aksjon mot nøytronbomben	
Informasjonskomiteen for Forsvars- og sikkerhetsspørsmål i Norge	
Aksjon mot Forhåndslagring (Trøndelag)	
NORGES FREDSRÅD (m/ 13 underorganisasjoner) bl.a	
Internasjonal Dugnad (ID), Norges Fredslag (NF)	
Kristent Fredslag (KF)	
Kvinner for Fred	
Internasjonal Kvinneliga for Fred og Frihet (IKFF)	
Kunst for Fred ("Nedlagt" høsten 1981)	
Leger mot atomkrig	
Fredsmarsjer 1981, 1982, 1983	
Nedrustningsgruppa i Framtiden i våre hender (FIVH)	
Aksjon mot Kjernekraft	
Forum for Kristne Sosialister	
Sambandet Norge-Sovjetunionen	
Internasjonalt Kultursamband (IK)	
Vennskapsforeningen Norge-DDR (nå Vennskapsforbundet Norge-DDR)	
Lærere for Fred (forbundet) stiftet 27.-28.11.82	

I tillegg fins en rekke mindre organisasjoner som går inn under en "moderorganisasjon".

Når det gjelder ovennevnte organisasjoner vurderes den enkelte person - virksomhet, kontakter, reiser til østblokkland m.m. i sammenheng.

Kan reg., forøvrig i arb.reg."

d) *Overvåkingssjef Erstads brev til Justisdepartementet av 23. januar 1987 og møter i overvåkingstjenesten samme år*

I brev av 23. januar 1987 fra overvåkingssjef Erstad til Justisdepartementet redegjør han for tolkingen og praktiseringen av overvåkingsinstruksens § 4. I brevet uttales at registrering først skjer når man etter en samlet vurdering av tidligere innhentet materiale finner grunnlag for mistanke om forberedelse av kriminelle handlinger som nevnt i § 2. Han presiserer at Overvåkingstjenesten ikke foretar innsamling av opplysninger og registrering av personer alene med henblikk på en fremtidig personkontroll og angir at slik hadde praksis vært siden 1977. Dette er imidlertid første gang Overvåkingsentralen gir uttrykk for en slik praksis. Noen instruks om omlegging av praksis slik at personkontrollhensyn ikke lenger skulle berettige forhåndsregistrering, var således ikke gitt, og den registrering notatet fra 1984 la opp til, kan ikke ha vært begrunnet i noe annet enn personkontrollhensyn. Flere tjenestemenn som hadde dette som sitt arbeidsområde, har likevel overfor kommisjonen gjort gjeldende at registreringen også var overvåkingsmessig begrunnet. De har sett det slik at når det var berettiget etter overvåkingsinstruksens § 2 å følge med på partiene som sådan, måtte også personer med tilknytning til partiene kunne registreres.

På interne møter i overvåkingstjenesten i 1987 ble det fra Overvåkingsentralens side gitt uttrykk for at det var grunn til å omvurdere AKP(m-l). Av referatet fra overvåkingstjenestens landskonferanse i mai 1987 fremgår:

"R uttalte at tiden nå er inne til å omvurdere virksomheten til AKP-ml. AKP er i dag ikke et revolusjonært parti (gruppering), og fortjener ikke samme oppmerksomhet fra oss som tidligere. AKP har imidlertid væpnet revolusjon på sitt program. Av den grunn er det nødvendig å følge med i virksomheten, og ha oversikt over toneangivende personer innen grupperingen.

Frigaard hevdet at man i dag må satse mer på høyresiden enn på venstresiden i en terrorsammenheng. Man kan i dag se en økende tilslutning til høyresiden. De er i en startfase."

Frigaard utdypet dette på et møte mellom politiinspektørene i overvåkingstjenesten i juni samme år. Fra referatet gjengis:

"Registrering.

Frigaard presiserte at det man her snakker om er AKP-(m-l). B-siden¹⁰ har gjennom mange år hatt stor og spesiell interesse for AKP-(m-ls) virksomhet.

I den senere tid har man sendt ut følere for å høre erfaringene. Praksis viser seg å være svært forskjellig. Enkelte steder, bl.a. i Bergen, legger man ned mye arbeid på dette felt. Man er nå ute etter en enhetlig løsning. Det er ikke til å legge skjul på at uenigheten ved Overvåkingsentralen også er stor.

Premissene for prioritering:

1. Ambisjonsnivået må reduseres på ekstrem venstreside.

¹⁰Subversiv virksomhet og terror

2. AKP-(m-l) har etter Frigaards mening fått en annen politisk realitet enn programmet skulle tilsi. Partiet er blitt mer og mer borgerliggjort, og tilnærmet 99% av medlemmene spiller på demokratiske virkemidler.
3. Det er en klar forgubbing av ledersjiktet, med dårlig tilgang på nye ledere, manglende oppslutning om politikken og en dårlig rekruttering til partiet.

I den senere tid har man vært mer forsiktig med å gå ut med bakgrunnsinformasjoner innenfor personkontrollen.

Imidlertid er AKP-(m-l) fortsatt registreringsverdige fordi partiet bl.a. har et program som inneholder begrepet "væpna revolusjon".

Hvem er så registreringsverdige:

1. Nominelle ledere.
2. Tone-angivende personer.
3. De som har en konspirativ adferd.

Regionale og lokale forhold må være avgjørende. Det vil si at man må vurdere lokalt og sette retningslinjer fra sentralt hold til side. For øvrig vil det med det første komme nærmere direktiver for registrering.

....

Frigaard mente at selv om mange gamle AKP-(m-l)ere i dag har forandret holdninger og sitter i ansvarsfulle stillinger, så skal man i realiteten fortsette med registreringen av AKP-(m-l).

Det er ingen uro i vente fra venstresiden, heller ingen store saker som i overskuelig fremtid vekker venstresiden med, i deres øyne, rettferdige krav. På den annen side er organisasjonen et potensiale som ligger der og som man derfor må følge."

Kommisjonen legger til grunn at det i årene fra 1985 til 1987/88 skjedde en utvikling i hva som kunne være registreringsgrunnlag. Fra den omfattende registrering som notatene fra 1984 og 1985 beskrev, gikk man gradvis over til å begrense registrering (i form av opprettelse av nye saker) til "nominelle ledere, toneangivende personer og aktive støttespillere", jf rundskriv 3/1988 som omtales nedenfor. I samme periode opphørte forhåndsregistreringen i personkontrolløyemed, jf Erstads brev fra 1987.

e) *Rundskriv 3/1988 om terrorisme og subversjon og tiden etter 1988*

Den 18. april 1988 sendte overvåkingssjef Erstad ut rundskriv 3/1988 - Terrorisme og subversjon. Justisdepartementet fikk kopi av rundskrivet. Rundskrivet gir detaljerte instruksjoner om hvilke organisasjoner overvåkingstjenesten skal følge med på, og om hva som skal registreres. I rundskrivet gis det innledningsvis uttrykk for at Overvåkingssentralen på møter og konferanser i løpet av "siste år" har gitt muntlige signaler om at terrorisme skal prioriteres foran personkontroll/subversjon.

Om subversjon sies at man må "unngå at tjenesten blir hengende i arbeidsmønstre som ikke svarer til det aktuelle trusselbilde og den vedtatte prioritering". Virksomheten må innrettes mot organisasjoner og grupper som kan mistenkes å forberede eller foreta følgende typer handlinger:

- "a. Støtte en fremmed makt før, under eller etter militært angrep på Norge (strl § 86).

- b. Forstyrre det lovlige styresett, den offentlige myndighetsutøvelse og den demokratiske prosess i Norge ved organisert vold, trusler om vold eller andre straffbare handlinger rettet mot myndighetene eller myndighetspersoner (strl. §§ 98, 99, 99a og 104a annet ledd).
- c. Hindre noens bruk av demokratiske rettigheter ved vold, trusler eller andre straffbare handlinger (strl. kap. 10 blant annet).
- d. Initiere eller organisere omfattende brudd på norsk lov i den hensikt å svekke de lovlige myndigheters autoritet og deres evne til å styre i henhold til Grunnlov og lov (strl. § 140).
- e. Drive omfattende desinformasjon rettet mot den offentlige opinion i den hensikt å destabilisere samfunnet eller hjelpe en potensiell fiendtlig makt (strl. § 97b og § 130).
- f. Danne eller understøtte paramilitære grupper (strl. § 104a første ledd).
- g. Motta økonomisk støtte fra fremmed makt m.v. i den hensikt å påvirke norsk opinion eller til partiformål (strl. § 97a).
- h. Utføre organisert skadeverk/sabotasje mot offentlig eller privat eiendom i hensikt å destabilisere samfunnet og svekke de lovlige myndigheters autoritet.
- i. Anstifte omfattende forstyrrelse av offentlig ro og orden i hensikt å destabilisere samfunnet og svekke de lovlige myndigheters autoritet (strl. §§ 135 og 136)."

Om virkemidlene heter det i rundskrivet:

"Opplysninger om organisasjoner og grupper som faller inn under ovennevnte kriterier, må i utgangspunktet hentes fra åpne kilder.

Hvis organisasjonen eller gruppen bare utgjør en latent trussel, vil det være riktig å samle opplysninger i arbeidsregistre og emnearkiv. Personer tilknyttet organisasjonen eller gruppen skal registreres på sak dersom de deltar i ledelsen, er toneangivende eller opptre konspirativt.

Hvis organisasjonen eller gruppen utgjør en aktuell trussel mot den indre sikkerhet ved at den faktisk utfører handlinger som nevnt, skal såvel medlemmer som aktive sympatisører registreres (overvåkingssak eller observasjonssak). Det vil da være nødvendig for overvåkingstjenesten å skaffe seg best mulig innsikt i organisasjonens virksomhet. Aktuelle virkemidler vil være bruk av konfidensielle informanter, AT¹¹, spaning, identifisering av aktivister m.v. I de tilfeller aktive overvåkingstiltak tas i bruk mot person, skal saken registreres som overvåkingssak. Det vises til Rundskriv til POT nr. 8/1979 og nr. 3/1978.

Man minner om de vilkår for registrering som Overvåkingsinstruksens § 4 stiller opp. Til orientering vedlegges overvåkingssjefens brev av 23. januar 1987 til Justisministeren vedrørende fortolkning av § 4. Justisdepartementet har ikke hatt innvendinger mot den regelforståelse som kommer til uttrykk i nevnte brev."

Brevet det vises til, er overvåkingsjef Erstads brev av 23. januar 1987 til justisministeren, som er omtalt ovenfor.

I rundskrivet gis det deretter en oversikt over hvilke organisasjoner og grupper som POTs virksomhet bør rettes mot. Dette gjelder AKP (m-l), som anses som en latent undergravingsfare, NKP med ungdomsorganisasjoner og bedrifter, som anses som en

¹¹ Telefonkontroll

latent trussel, og Nasjonalt Folkeparti med ungdomsorganisasjoner, som antas å være en aktuell trussel. I tillegg nevnes en del andre organisasjoner som ikke representerer noen aktuell undergravningstrussel, og hvor heller ikke den latente trussel antas å ha særlig stor betydning, men hvor overvåkingstjenesten likevel bør ha en viss oversikt over virksomheten, og over hvem som er ledere, toneangivende eller benytter konspirative metoder.

Det uttales om dette:

"4.3 Organisasjoner og grupper POTs virksomhet bør rettes mot.

4.3.1 Arbeidernes Kommunistiske Parti (Marxist-leninistene) - AKP (m-l) med tilhørende ungdoms- og studentorganisasjon (RU og NKS) og bedrifter.

Den vesentlige del av AKP (m-l)s virksomhet antas nå og i overskuelig fremtid å ligge utenfor de rammer Overvåkingsinstruksen trekker opp for registrering av ekstrem politisk virksomhet.

AKP (m-l) er av interesse for overvåkingstjenesten først og fremst på grunn av innholdet i det militærpolitiske program om "væpnet revolusjon". Dessuten utgjør partiets holdning til lojalitet overfor statens lover en undergravningstrussel. I AKP (m-l)s tilfelle kan man således tale om en latent undergravningsfare. Dette forhold tilsier at politiet bør ha oversikt over sentrale personer i organisasjonen, og hvilke metoder/strategier den til enhver tid kan tenkes å ta i bruk for å nå sine politiske mål. Det er ikke et mål å ha full innsikt i den virksomhet som drives.

På denne bakgrunn bestemmer Overvåkingssentralen at det skal foretas registrering av og føres kontroll med:

- a. Den nominelle ledelse på lands-, fylkes- og regionnivå.
- b. Toneangivende personer og personer som opptrer konspirativt.

Disse retningslinjer gjelder kun i den utstrekning overvåkingstjenesten lokalt og regionalt finner at kontrollen kan skje uten at den går utover høyere prioriterte oppgaver. Man viser til pkt. 2 foran.

Opplysninger om mer perifere personer kan det være aktuelt fortsatt å nedtegne i arbeidsregister. I hvilken utstrekning dette bør skje, må vurderes av det enkelte tjenestested.

4.3.2 Norges Kommunistiske Parti - NKP med ungdomsorganisasjoner og bedrifter.

NKP antas fortsatt å ha så nær tilknytning til Sovjetunionens kommunistiske parti at det kan betraktes som en underavdeling av dette. I relasjon til flere av de undergravningsformer som er listet opp foran under pkt. 4.1, må NKP ansees som en latent trussel. Det er derfor nødvendig at overvåkingstjenesten fortsatt registrerer de nominelle ledere, samt de toneangivende personer og aktive støttespillere i partiet. Valglistene fra partiet vil fortsatt være av interesse, men oppføring på valgliste er i seg selv ikke tilstrekkelig grunnlag for registrering på sak.

Også når det gjelder NKP, må overvåkingstjenesten lokalt og regionalt vurdere hvor store ressurser som kan settes inn uten at det går utover høyere prioritert arbeid.

4.3.3 Nasjonalt Folkeparti med ungdomsorganisasjoner.

Den ekstreme høyreside har fortsatt et potensiale for politisk motivert voldsanvendelse. Det antas å være en aktuell trussel, særlig i relasjon til litra c. og f. foran. ...

Den lokale og regionale vurdering av ressursinnsatsen som er nevnt under de to foregående avsnitt, gjelder også her."

De viktigste endringer ved rundskrivet av 1988 - sammenlignet med notatene fra 1982 og 1984 - er det ikke lenger kan opprettes sak på grunnlag av plassering på valglistene for NKP og AKP(m-l), og at heller ikke medlemskap og lokale tillitsverv i AKP(m-l) gir grunnlag for sak.

Rundskrivet omtaler også andre organisasjoner. Om disse uttales:

"4.3.4 Andre organisasjoner.

Overvåkingstjenesten bør ha en viss oversikt over virksomheten i følgende organisasjoner, og hvem som er ledere, toneangivende eller benytter konspirative metoder:

- Kommunistisk Arbeiderforbund (KA)
- Marxistisk-Leninistisk Forbund (MLF)
- Internasjonale Sosialister
- Folkereising mot Krig (FMK)
- Anarkistenes Organisasjon i Norden (ANORG)
- Syndikalistisk Forbund

Ingen av disse organisasjoner antas å representere noen aktuell undergravningstrussel. Heller ikke den latente trussel antas å være av særlig stor betydning. Det er dog påkrevet at overvåkingstjenesten til enhver tid kan vite om disse organisasjoner utgjør noen trussel. De vil av Overvåkingsentralen jevnlig bli vurdert i forhold til Overvåkingsinstruksens § 4.

Opplysningene om disse organisasjoner må i praksis hentes fra åpne kilder. De kan samles i emnearkiv og arbeidsregistre. Enkeltpersoner som tilhører disse organisasjonene, bør registreres på sak, dersom det foreligger mistanke om at vedkommende vil spille på organisasjonen for å forberede eller gjennomføre straffbare handlinger.

Oppregning av organisasjoner under dette punkt antas å omfatte de mest aktuelle. Overvåkingstjenesten må dessuten forsøke å følge med i mulig nydannelse eller utvikling av grupper og organisasjoner som vil kunne ta i bruk ulovlige virkemidler for å nå sine mål. Slike grupper og organisasjoner kan opptre som:

- Kommunistiske front- og dekkorganisasjoner
- Freds- og pasifistorganisasjoner
- Natur- og miljøorganisasjoner
- Humanistiske organisasjoner
- Religiøse og livssynsorganisasjoner
- Ungdoms- og studentorganisasjoner
- Flyktningeorganisasjoner
- Vennskaps-/sympati-/solidaritetsorganisasjoner.

I den utstrekning man kommer over opplysninger som bør tas vare på, forholdes som bestemt ovenfor. I utgangspunktet dreier det seg om emne- og

arbeidsregisteropplysninger. Ved mistanke om forberedelse til straffbare handlinger, skal personene registreres på sak. Man minner igjen om at medlemskap i seg selv ikke gir grunnlag for registrering på sak.

Hva angår front- og dekkorganisasjoner bemerkes:

For å forstå virksomheten i slike organisasjoner og vite noe om deres hensikt, er det viktig å kjenne "moderpartiet" og den politiske tilhørighet organisasjonen har. Det er ikke tilstrekkelig å ha kjennskap til front- og dekkorganisasjoner alene, selv om det er disse som opptrer aktivt utad."

Overvåkingssjef Erstad har i sin forklaring til kommisjonen karakterisert rundskriv 3/88 som et prioriteringsrundskriv. Terrorisme skal prioriteres foran personkontroll og subversjon. Erstad fremhever at hans brev av 23. januar 1987, som rundskrivet uttrykkelig viser til, er en sentral fortolkningskilde for rundskrivet. Erstad uttaler at for organisasjoners og grupperes virksomhet bygger rundskrivet på at de kategorier tillitsvalgte som er nevnt kan mistenkes for å fremme sitt partis interesser i strid med de straffebestemmelser det er vist til i overvåkingsinstruksens § 2. Man så det altså slik at det var en formodning for at personer med ledelsesfunksjoner i disse organisasjonene kunne mistenkes for å foreta eller å kunne forberede handlinger i strid med disse bestemmelser.

Mot slutten av 1980-tallet og på begynnelsen av 1990-tallet ga ledelsen ved Overvåkingsentralen på flere møter uttrykk for at den ekstreme høyresiden skal prioriteres.

På overvåkingstjenestens landskonferanse i 1992 la overvåkingssjef Grøndahl frem prioriteringer for tjenesten. Han uttalte at "rundskriv 3/88 fortsatt har gyldighet med unntak av venstresiden".

8.1.4. *Rettsregler, rundskriv mv om metoder*

8.1.4.1. *Innledning*

Overvåkingsinstruksene inneholder i meget beskjeden utstrekning regler om overvåkingstjenestens metoder. Om overvåkingsinstruksenes regler om kilder og kildevern vises til 8.2.4.1.

Overvåkingspolitiets virksomhet er i likhet med politiet for øvrig underlagt bestemmelsene i politiloven og politiinstruksen. Politiloven av 3. mars 1936 nr 3 og den tidligere politiinstruks av 6. februar 1920 inneholder ikke bestemmelser som er av nevneverdig interesse for kommisjonens gransking av overvåkingstjenestens metoder. Av en viss interesse er imidlertid den nye politiinstruks, fastsatt ved kronprinsregentens resolusjon av 22. juni 1990 § 3-1 første ledd, der det er fastslått at politiet ved iverksettelse og gjennomføring av en tjenestehandling kan gripe inn på den måte og med de midler som er lovlige

"og som finnes nødvendige og forholdsmessige i betraktning av situasjonens alvor, tjenestehandlingens art og formål og omstendighetene forøvrig".

En tilsvarende bestemmelse er også tatt inn i politiloven av 4. august 1995 nr 53 § 6 annet ledd. Bestemmelsene har sammenheng med det alminnelige forholdsmessighetsprinsipp i strafferettspleien,¹² som stiller krav om at straffeprosessuelle tvangsmidler ikke må innebære et uforholdsmessig inngrep, jf under kommisjonens vurdering i 9.4.3.

Metoder som har karakter av tvangsmidler, slik som ransaking og beslag, eller som er et inngrep i borgernes rettsområde, slik som postkontroll og telefonavlytting, krever lovhjemmel i kraft av legalitetsprinsippet, jf 6.2.4 og 9.4.2.

Ved etterforskning av straffesaker gjelder straffeprosesslovens og påtaleinstruksens regler. Av særlig interesse for granskingen er straffeprosesslovens regler om ransaking og beslag, som er nærmere fremstilt under 8.1.4.5 nedenfor.

Enkelte etterforskningsmetoder innebærer at det foretas handlinger som i utgangspunktet er forbudt ved lov, men slik at det i visse situasjoner er hjemmel for at retten eller påtalemyndigheten kan samtykke til bruk av metoden. Dette gjelder brev-, telegram- og telefonkontroll, jf 8.1.4.3, ransaking og beslag, jf 8.1.4.5, og hemmelig fjernsynsovervåking av offentlig sted eller arbeidssted, jf 8.1.4.4.

Andre metoder kan være forbudt og straffbare uten at det foreligger hjemmel for samtykke fra påtalemyndigheten eller retten. Dette gjelder romavlytting, jf 8.1.4.2.

At en etterforskningsmetode ikke er forbudt ved lov, betyr ikke uten videre at den er tillatt. Enkelte metoder er slike inngrep i borgernes rettsområde at de krever hjemmel i lov etter legalitetsprinsippet, jf ovenfor. Høyesterett har dessuten i avgjørelser i Rt 1984 side 1076 og 1992 side 1088 fastslått at såkalte ekstraordinære etterforskningsmetoder, slik som infiltrasjon og provokasjon, er underlagt skranker som i mangel av lovregulering beror på de alminnelige rettsprinsipper som ligger til grunn for strafferettspleien.

Felles for reglene om straffeprosessuelle tvangsmidler og reglene om post-, telegram- og telefonkontroll, er at slike midler bare kan brukes ved etterforskning av straffesaker, basert på nærmere kvalifisert mistanke. Ved overvåkingstjenestens forebyggende virksomhet er det ikke hjemmel for bruk av slike midler.

Overvåkingstjenestens forebyggende overvåkings- og registreringsvirksomhet består i stor grad av innhenting og bearbeiding av informasjon med sikte på å forebygge og motvirke anslag mot rikets sikkerhet i saker der det ikke er grunnlag for etterforskning. Denne virksomheten er blant annet basert på informasjon fra åpne kilder, fra personlige kilder og informanter, og på observasjon, spaning og skygging. Politiet må ofte opptre skjult for å kunne oppnå de tilsiktete resultater. Slike metoder, som for øvrig også

¹² Se bl a strprl § 174 og § 184 om pågrepelse og fengsling, jf Bjerke og Keiserud Straffeprosessloven med kommentarer I side 461-462

brukes ved etterforskning av straffesaker, er ikke lovregulert og krever i alminnelighet neppe lovhjemmel, jf 8.1.4.6 og 9.4.2.

Dersom metodene for innhenting av opplysninger har karakter av aktiv overvåking, gjelder imidlertid fra 1970 som begrensning for overvåkingstjenesten at tiltakene ikke kan iverksettes på grunnlag av lovlig politisk virksomhet eller lovlig politisk medlemskap alene, jf 8.1.3.2.

Overvåkingsinstruksene definerer ikke nærmere hvilke metoder som skal anses som overvåking. Om dette vises til 8.2.1. Kommisjonens vurdering av bruk av aktive overvåkingstiltak fremgår av 9.6.

8.1.4.2. *Romavlytting*

Hemmelig avlytting av personer i boliger, kontorer, møtelokaler osv ved hjelp av tekniske hjelpemidler - romavlytting - er et så markert inngrep i borgernes rettsområde at det kreves hjemmel i lov. Slik lovhjemmel er ikke gitt. Romavlytting har derfor vært ulovlig i hele granskingsperioden.

Romavlytting ble gjort straffbar ved straffelovens § 145 a, som ble tilføyd ved lov av 12. desember 1958 nr 1. Bestemmelsen rammer den som

- "1. ved hjelp av hemmelig lytteapparat avlytter telefonsamtale eller annen samtale mellom andre, eller forhandlinger i lukket møte som han ikke selv deltar i, eller
2. ved hjelp av lydbånd eller annen teknisk innretning hemmeliggjør opptak av samtale som foran nevnt eller av forhandlinger i lukket møte som han enten ikke selv deltar i, eller som han har skaffet seg adgang til ved falske foregivender eller ved å snike seg inn, eller
3. anbringer lytteapparat, lydbånd eller annen teknisk innretning i øyemed som foran nevnt."

Medvirkning straffes også. Forsøk er straffbart etter straffeloven § 49.

Av lovens ordlyd følger at hemmelig opptak av åpent møte ikke er straffbart. Hemmelig opptak rammes heller ikke av bestemmelsen når den som foretar opptaket, selv deltar i samtalen eller er til stede på møtet.

I overvåkingstjenesten var romavlytting av norske borgere mest aktuelt på 1950- og 1960-tallet. Overvåkingstjenesten synes ikke å ha stilt særlig strenge krav for å iverksette romavlytting. Den politiavdelingssjef som hadde ansvar for slikt utstyr, holdt foredrag på flere interne møter i overvåkingstjenesten i første halvdel av 1960-tallet. På et distriktssentralmøte i 1963 uttalte han blant annet:

"Det er nokså forsmedelig at vi i overvåkingstjenesten vet at det sitter 2 personer innenfor 4 vegger og snakker om noe av vår interesse som vi vil ha tak i. Skal vi da si at vi ikke kommer noen vei. Vi må heller stille oss det spørsmål: Vil vi kunne komme til, over, under, eller ved siden av hos naboen?"

På landskonferansen for Politiets overvåkingstjeneste i 1965 sa avdelingssjefen:

"Det vil gå frem av dette at vi på en måte må drive både offensiv og defensiv overvåking, hvis man kan si det på den måten.

Offensiv i den forstand at vi selv tapper telefon og fjernskriver, foretar postkontroll, installerer mikrofoner, etc, og defensiv på den måten at vi må beskytte oss mot - eventuelt avsløre slike forhold - rettet mot oss.

.....

Det er relativt greit når det gjelder post- telefon- og telegramkontroll. Der kan vi jo handle ut fra hjemmel i lov. Annerledes med mikrofoninstallasjoner og sendere, men installasjon av slike må også foretas hvis objektet ansees viktig nok, og vanskeligheten og risikoen ikke er for stor.

Som katten rundt grøten har man kanskje beveget seg rundt et objekt i årevis. En mikrofon eller en sender i noen uker eller måneder, ville muligens ha avslørt et forhold, eller objektet kunne sjaltes ut for godt.

Det er mitt inntrykk at teknikken med fordel kan tas mer i bruk rundt omkring i landet. Hva er grunnen til at dette ikke er gjort? Er det fordi det ikke har vært viktige nok objekter? - Eller er det fordi det ikke har vært godt nok teknisk utstyr for hånden? Kan det at risikoen har avholdt noen fra å foreta seg noe? Eller er det mangel på folk til å betjene utstyret som er årsaken?"

Av referat fra distriktssentralmøte 2.-4. juni 1966 fremgår at overvåkingssjef Bryhn hadde blitt spurt av Mellbye-utvalget om romavlytting. Fra referatet gjengis:

"... Så stilte Stavang plutselig spørsmålet: "Korleis er det med bruk av mikrofonar, då ?" Dette var selvfølgelig et kinkig spørsmål, da det jo ikke er den samme ordning for slike som f.eks. for telefonavlytting, hvor vi kan innhente forhørsrettens samtykke. Det er ingen hjemmel for det når det gjelder mikrofoner. På Stavangs spørsmål opplyste jeg at vi har brukt mikrofoner i enkelte tilfeller ... Dette syntes Stavang var helt i orden, men var mikrofonene brukt mot andre [nordmenn] ville Stavang vite. Jeg opplyste da at vi i enkelte tilfeller hadde funnet det absolutt nødvendig å etablere slike, og da som rent nødrettstilstand, i det vi etter begrunnet mistanke ikke kunne iverksette andre tiltak. Til dette fikk jeg til svar at det tross alt ikke er lovlige tiltak. På Austrheims spørsmål om når vi bruker den slags, svarte jeg at disse tingene har vært anvendt i svært få tilfeller, og da i slike tilfeller hvor vi enten har forhørsrettens samtykke til telefonavlytting, eller hvor vi utvilsomt ville få slikt samtykke hvis vedk. hadde hatt telefon. Jeg gjorde det helt klart at vi ikke var interessert i å plassere mikrofoner hist og her uten at vi hadde meget godt begrunnet mistanke, slik at det virkelig var behov for det. Både Mellbye og Austrheim mente at det i slike tilfeller var helt korrekt og nødvendig å anvende mikrofoner, mens Stavang for sin del var ikke så sikker på at det var riktig, ut fra sin studering av bestemmelsene."

På overvåkingstjenestens landskonferanse i 1989 var tjenestens arbeidsmetoder hovedtema. Overvåkingssjef Erstad uttalte:

"Når det gjelder romavlytting, trodde ikke Erstad at det vil være mulig å få lovhjemlet dette med det første. Han trakk frem Lidbom-rapporten fra Sverige, hvor det konkluderes med at romavlytting har vært drevet så lenge at det er på tide å få det inn under lovlige former. Erstad presiserte at denne arbeidsmetoden aldri må benyttes uten i nødstilfeller."

8.1.4.3. *Kontroll av telefonsamtaler og post- og telegramforsendelser*

Straffeprosessloven inneholder alminnelige regler om beslag av brev, telegram og andre sendinger som er i post- eller televerkets besittelse. Regler om dette er gitt i straffeprosessloven av 1981 §§ 211 flg., som med enkelte endringer tilsvarer reglene i straffeprosessloven av 1887 §§ 217 flg. Disse reglene hjemler ikke hemmelig kontroll.

I saker som gjelder rikets sikkerhet har det i hele granskingsperioden vært hjemmel for hemmelig post- og telegramkontroll. Telefonavlytting ble det først lovlig adgang til i 1960.

Ved lov av 24. juni 1915 nr 5 § 1 første ledd ble Kongen, eller den han gir fullmakt, gitt kompetanse til å utferdige bestemmelser om undersøkelse og tilbakeholdelse av postforsendelser og telegrammer når dette antas påkrevet av hensyn til rikets sikkerhet. Utenfor krigstid kunne kontrollen etter lovens § 1 annet ledd bare settes i verk overfor personer som mistenkes for overtredelse av lov om forsvarshemmeligheter av 18. august 1914 og straffelovens kapittel 8 og 9.

At det kreves mistanke om overtredelse innebærer at det (utenfor krigstid) ikke er adgang til kontroll i forebyggende øyemed.

Ved endringslov av 15. desember 1950 nr 5 ble fullmakten i loven av 1915 utvidet til å gi bestemmelser om kontroll med telefonsamtaler. Samtidig ble lovens anvendelsesområde utvidet til å gjelde også overtredelse av straffelovens kapittel 12, 13 og 14, samt diverse spesiallover.

Loven tolkes slik at den gir adgang til avlytting av all kommunikasjon over telenettet.

Forskrifter om telefonkontroll ble først gitt ved kgl res av 19. august 1960 om post-, telegram- og telefonkontroll, som erstattet de tidligere bestemmelser av 27. august 1915 om post- og telegramkontroll. Først fra dette tidspunkt var det lovlig adgang til å gjennomføre telefonkontroll.

Disse bestemmelser er nærmere behandlet under 9.4.1.1.

Samtidig som forskriften ble utvidet til å gjelde telefonkontroll, innebar den en innstramning av vilkårene for kontroll, også for post- og telegramkontroll:

- Kompetansen til å beslutte kontroll ble lagt til retten (forhørsretten).
- Kontroll kan bare iverksettes når noen "med grunn" mistenkes for overtredelse av de lovbestemmelser som er nevnt i loven.

I Overvåkingssentralens rundskriv av 7. oktober 1960 heter det at uttrykket "med grunn" er valgt fordi "det i disse sakene må være noe friere adgang til å gjennomføre kontroll enn ved alminnelige forbrytelser". Videre heter det:

"På den annen side kan denne friere adgang bare benyttes når det anses påkrevd "av hensyn til Rikets sikkerhet"."

I rundskrivet presiseres det videre:

"Bestemmelsene hjemler ikke adgang til alminnelig sensur, som vel bare kan bli aktuelt i krigstid. Det må foreligge en konkret mistanke mot en person, selv om det ikke foreligger grunnlag for en bestemt siktelse."

At det må foreligge konkret mistanke mot en person, innebærer at det ikke er hjemmel for kontroll med organisasjoner.

Kontroll med postsendinger og telegrammer skal foretas av embets- og tjenestemenn ved politiet eller lensmannsetaten. Om fremgangsmåten heter det i forskriftens § 3, annet ledd:

"Utleverte postsendinger og telegrammer skal straks kontrolleres. Hvis de ikke blir holdt tilbake, kan de skrives av, fotograferes eller fotokopieres. Postsendinger og telegrammer som politiet ikke holder tilbake, skal så snart som mulig igjen leveres til vedkommende poststed eller telegrafstasjon, slik at forsendelsen ikke blir mer forsinket enn høyst nødvendig."

Også avlytting av telefonsamtaler foretas av embets- og tjenestemenn ved politi- eller lensmannsetaten. Det kan også bestemmes at avlyttingen skal foretas av telefonselskapets tjenestemenn. Avlytting av telefon på militært tjenestested eller område kan etter samråd med vedkommende militære myndighet foretas av militære befalingsmenn.

Forskriftene regulerer også oppbevaring av overskuddsinformasjon. Av forskriftens § 3 annet ledd fremgår at postsendinger og telegrammer som er "uten betydning for etterforskningen" så snart som mulig skal leveres tilbake til vedkommende poststed eller telegrafstasjon. I så fall skal også mulige avskrifter, fotokopier og filmer straks tilintetgjøres.

Om overskuddsinformasjon fra telefonkontroll heter det i forskriftens § 3 tredje ledd:

"Viser det seg at avlyttede telefonsamtaler er uten betydning for etterforskningen, skal opptegnelser eller andre gjengivelser av samtalenes innhold straks tilintetgjøres."

At opplysninger som er "uten betydning for etterforskningen" skal tilintetgjøres, medfører at opplysningene bare kan beholdes når de er relevante for etterforskningen av en straffbar handling, jf for øvrig fremstillingen under 9.4.5.

Etter forskriften skal det føres fortegnelse over de kontroller som er utført. Om dette heter det i Overvåkingssentralens rundskriv av 7. oktober 1960:

"I § 3 finnes detaljerte bestemmelser om gjennomføringen av kontrollen og - i siste ledd - om journalføringen. Politimesteren bes autorisere paginert protokoll for disse saker. På eget rapportark for hver sak føres fortegnelse over de brever, telegrammer og telefonsamtaler som er kontrollert eller holdt tilbake. Fotokopier og ordrett transkripsjon av kommunikasjonene legges på vedkommende sak."

Om rettens behandling heter det i Overvåkingssentralens rundskriv av 7. oktober 1960:

"Man bør på forhånd søke oppnådd at en bestemt dommer i hvert politidistrikt behandler disse saker uten rettsvitne og protokollfører (som evt. i forståelse med dommeren kan stilles til disposisjon fra politikammeret), og at begjæringen og saksdokumentene ikke journalføres eller arkiveres ved rettens kontor, men oppbevares i overvåkingstjenestens arkiv."

Av referat fra foredrag holdt av overvåkingssjef Bryhn på distriktssentralmøter i 1961 fremgår at saksbehandlingen ved Overvåkingssentralen var at rettsprotokoll og stempel ble oppbevart på overvåkingssjefens kontor:

"En beslutning blir ført inn på forhånd, og så kommer vedkommende dommer innom, går gjennom dokumentene og stadfester. Dommeren får alle tilgjengelige opplysninger og må ikke ha følelsen av å stå på gyngende grunn."

Fremgangsmåten ved rettens behandling av begjæringer om samtykke til telefonkontroll varierer fra sted til sted. Ved Overvåkingssentralen har ordningen hele tiden vært at retten settes i overvåkingstjenestens lokaler, og at utkast til beslutning på forhånd er skrevet av ansatte i overvåkingstjenesten. Andre steder i landet er normalordningen at dommeren selv utformer beslutningen etter å ha gjennomgått saken enten på sitt kontor eller i overvåkingstjenestens lokaler.

Retningslinjene for Overvåkingssentralens kontroll med den lokale overvåkingstjenestes bruk av telefonavlytting har variert.

I rundskriv av 7. oktober 1960 ber overvåkingssjefen om at Overvåkingssentralen holdes løpende orientert om kontrolltiltak fra de settes i verk til de avsluttes. I rundskriv av 8. februar 1969 fra Overvåkingssentralen til politikamrene ber sentralen om å få innsendt kopi av rettens beslutning i saker om post-, telefon- og telegramkontroll. Fra inspektørmøte i juni 1989 er protokollert at det ikke er nødvendig at overvåkingssjefen skal godkjenne begjæringer om beslutning for telefonkontroll utover i landet. Det er imidlertid en forutsetning at slike saker drøftes med Overvåkingssentralen. Ifølge rundskriv 2/1990 av 23. februar 1990 er det bare politimestrene ved landsdelssentralene (for Østlandet overvåkingssjefen) som har kompetanse til å begjære forhørsrettens beslutning om telefonkontroll. Alle saker der telefonkontroll er benyttet, skal forelegges for Kontrollutvalget, både etter første gangs beslutning og etter hver fornyelse. Alle saker hvor det kan være aktuelt å begjære rettens beslutning om telefonkontroll, skal gjennomgås ved Overvåkingssentralen på forhånd. Dette rundskrivet ble tilbakekalt ved rundskriv nr 6/1990 av 29. oktober 1990. For de deler av rundskriv 2/1990 som er gjengitt ovenfor, synes endringen å være at man ikke opprettholder pålegget om at alle saker der begjæring om telefonkontroll vurderes, på forhånd skal gjennomgås ved Overvåkingssentralen. Denne gjennomgåelsen skal skje ved landsdelssentralene. Overvåkingssentralen skal sendes kopi av begjæringen om telefonkontroll og av rettens beslutning snarest mulig etter beslutningen. Overvåkingssentralen skal også underrettes om opphør av telefonkontroll.

8.1.4.4. *Hemmelig fjernsynsovervåking*

Om dette vises nå til bestemmelsene i straffeloven § 390 b og straffeprosessloven § 202 a. Granskingen gir ikke foranledning til å gå nærmere inn på disse bestemmelsene.

I en dom i Rt 1991 s 616 fastslo Høyesterett at hemmelig videoopptak ikke kunne brukes som bevis i en straffesak om underslag fra arbeidsgiver.

8.1.4.5. *Ransaking, beslag og innsyn i konti*

Ransaking og beslag krever etter legalitetsprinsippet hjemmel i lov. Ulovlig ransaking kan være straffbart som innbrudd (straffeloven § 147), som skadeverk (straffeloven § 291), eller etter den særlige bestemmelse i straffeloven § 116 som retter seg mot offentlig tjenestemann som foretar ulovlig ransaking av hus eller person.

Overvåkingspolitiet er ikke gitt noen spesialhjemmel for ransaking og beslag. Hjemmel må derfor søkes i straffeprosesslovens alminnelige regler om ransaking og beslag.

Regler om ransaking er gitt i straffeprosessloven av 1981 kapittel 15, som med enkelte endringer tilsvarende straffeprosessloven av 1887 kapittel 18.

Ransaking forutsetter at det er "skjellig grunn" til mistanke om en handling som kan medføre frihetsstraff.

Regler om beslag er gitt i straffeprosessloven av 1981 kapittel 16. Reglene tilsvarende i hovedsak reglene i den gamle straffeprosesslov kapittel 17.

Hemmelig ransaking og beslag er forbudt. For øvrig vises til fremstillingen under 9.4.1 og 9.6.4.

8.1.4.6. *Metoder som ikke er lovregulert*

Ut over telefonkontroll, romavlytting og fjersynsovervåking inneholder lovgivningen ikke forbud mot, eller regler om, annen form for overvåking ved tekniske hjelpemidler, som f.eks bruk av fotoapparat med telelinse, signalspaning osv. Skjult fotografering, filming eller fjernsynsoptak av personer i deres hjem, på deres kontorer eller i tilsvarende private sammenhenger må antas å kreve lovhjemmel, jf 9.4.2. Hvis opptaket er med lyd, vil tiltaket kunne være straffbart etter straffeloven § 145 a, jf ovenfor. Se også Rt 1991 side 616.

Bruk av såkalte ekstraordinære etterforskningsmetoder som infiltrasjon og provokasjon er ikke regulert i straffeprosessloven. Det går frem av forarbeidene til någjeldende straffeprosesslov at dette ikke innebærer noe forbud mot bruk av slike metoder.

Bruk av provokasjon er drøftet av Høyesterett i en dom i Rt 1984 side 1076, se også Rt 1992 s 1008.

Riksadvokaten har gitt nærmere retningslinjer for bruk av infiltrasjon og provokasjonsliknende metoder i narkotikasaker. Granskingen gir ikke foranledning til å komme nærmere inn på disse retningslinjene.

Infiltrasjon innebærer at politifolk aktivt går inn blant de personer i det miljø som skal observeres, eller at politiet verver personer som på oppdrag av politiet utfører slike oppgaver, uten at tilknytningen til politiet tilkjennegis.

I St meld nr 65 (1991-92) om Mossadsaken kritiseres den konkrete bruk av uriktige pass for å skjule identiteten til israelske tjenestemenn som deltok i avhør. Justisdepartementet uttalte generelt:

"Departementet har forståelse for at det kan oppstå situasjoner der politiet har behov for å skjule sin identitet slik at bruk av uriktig legitimasjon kan forsvares. Det er en naturlig konsekvens av politiets oppgaver at det både innen forebyggende virksomhet og etterforskning av straffbare handlinger kan ha behov for å opptre i det skjulte. Bruk av sivile til spanere er f eks en alminnelig akseptert og helt nødvendig fremgangsmåte i politiarbeidet.

Også overvåkingspolitiet vil fra tid til annen ha behov for å opptre i det skjulte. Justisdepartementet har i utgangspunktet forståelse for at det i slike situasjoner unntaksvis kan være nødvendig å bruke falskt pass eller andre falske legitimasjonsdokumenter for å tilsløre vedkommende tjenestemanns identitet."

Justiskomiteens flertall sluttet seg i Innst S nr 14 (1992-93) til dette.

Rundskriv 3/1992 av 6. oktober 1992 omhandler operasjonssikkerhetsutvalg ved Overvåkingssentralen. Det vises til at stadig flere saker reiser vanskelige spørsmål om arbeidsmetoder, etterforskningsmetoder, informasjon til og samarbeid med andre tjenester og etater. Kravene til nytenking og bruk av utradisjonelle metoder har aktualisert spørsmålet om faglig og rettslig kontroll med vanskelige og sensitive operasjoner. For å imøtekomme dette behovet for økt operasjonell sikkerhet ble det nedsatt et internt utvalg ved Overvåkingssentralen, som skulle gi råd til overvåkingssjefen. Ved rundskrivet gjøres denne ordningen alminnelig tilgjengelig og obligatorisk også for tjenestens øvrige ledd. Operasjonssikkerhetsutvalget er omhandlet i St meld nr 39 (1992-93).¹³

I Innst S nr 246 (1992-93) uttalte Justiskomiteen tilfredshet med opprettelsen av operasjonssikkerhetsutvalget. Videre uttales om ekstraordinære etterforskningsmetoder:¹⁴

"Etter komiteens mening kan overvåkingstjenesten ha behov for å benytte ekstraordinære etterforskningsmetoder som ikke det ordinære politi har adgang til å bruke. Men også disse metodene må kun benyttes innenfor klart definerte rettslige rammer og med etterfølgende kontroll. Komiteen viser til at norsk lov ikke gir adgang til å bruke ekstraordinære etterforskningsmetoder som romavlytting eller hemmelig ransaking, med mindre nødrett unntaksvis berettiger bruken av slike metoder. I slike tilfeller forutsetter komiteen at det blir utøvd vanlig domstolskontroll og at Kontrollutvalget får rapport.

Komiteen regner med at Stortinget får anledning til en bred drøfting av dette når behandlingen av Sikkerhetsutvalgets innstilling er ferdig."

Det er for kommisjonen høyst uklart hva komiteen sikter til med domstolskontroll av ekstraordinære etterforskningsmetoder. En slik ordning forutsetter eventuelt lovendringer. Kommisjonen bemerker for øvrig at Justiskomiteens innstilling selvsagt ikke er noen selvstendig hjemmel for å benytte ekstraordinære etterforskningsmetoder eller på annen måte medfører utvidet adgang for Overvåkingstjenesten til å benytte slike etterforskningsmetoder.

¹³ side 36

¹⁴ side 14

Med spaning menes passiv observasjon, enten i den form at man holder øye med et bestemt sted, f eks et møtelokale for å se hvem som kommer eller med en bestemt person (skygging) eller med et bestemt miljø for å se hva slags virksomhet som drives og hvem som deltar. Spaning er en tradisjonell metode ved etterforskning som aldri har vært regulert i straffeprosessloven. Det har heller ikke vært hevdet at bruk av spaning eller skygging ved *etterforskning* av straffbare handlinger skulle kreve lovhjemmel. Det samme gjelder bruk av personlige kilder eller informanter, hva enten dette skjer ved at personer oppsøker politiet eller ved at politiet aktivt går ut og kontakter mulige informanter.

Når metoder som spaning, skygging, infiltrasjon og aktiv bruk av informanter brukes som ledd i overvåkingstjenestens forebyggende virksomhet, har det vært reist spørsmål om lovhjemmel er nødvendig. Dette drøftes i 9.4.2. Kommisjonen legger til grunn at det i løpet av granskingsperioden antakelig ikke har vært nødvendig med lovhjemmel for overvåkingspolitiets anvendelse av noen av disse metoder.

Overvåkingspolitiets adgang til å registrere opplysninger som er kommet det ordinære politi i hende gjennom søknader om tillatelse til politiske demonstrasjoner og stands og ved passkontroll, er behandlet under 9.6.4.1.

Innhenting av informasjon fra åpne kilder, slik som aviser og andre medier, er ikke lovregulert og krever utvilsomt ikke lovhjemmel, hva enten informasjonen innhentes i forbindelse med etterforskning av straffesak eller i forebyggende øymed.

8.2. Overvåkingspolitiets saksbetegnelser og arkiver

8.2.1. Begrepsbruk og arkivbetegnelser

8.2.1.1. Innledning

Påstander om at Overvåkingstjenesten drev politisk kartlegging har ofte vært imøtegått med at det må sondres mellom overvåking og det forebyggende sikkerhetsarbeid.

Mellbye-utvalget (1967) uttalte om dette:¹⁵

"Det er særlig sikkerhetsundersøkelsene av personell som har utsatt overvåkingstjenesten for kritikk og angrep, og registreringen og arkivet vedkommende disse undersøkelser synes å ha vært utgangspunktet for de aller fleste anførsler om politisk kartlegging med tilhørende katalogisering.

Som det fremgår av foranstående, er slike anførsler ikke riktige. Den arkivseksjon som går under det misvisende navn av sikkerhetsarkivet, inneholder ikke opplysninger av overvåkingsmessig interesse, og henvisnings- og arbeidsregister har som eneste oppgave å lette bruken av opplysningene i de forskjellige arkivseksjoner.

...

¹⁵Side 50, jf 44.

Den eneste arkivseksjon som inneholder opplysninger om personer av overvåkingsmessig interesse, er som nevnt sakarkivet."

I Kontrollutvalgets første årsberetning (for 1973)¹⁶ heter det:

"Som kjent har man i overvåkingstjenestens arkiver to grupper saker:

- a) Overvåkingssaker av aktuell betydning, dvs de egentlige overvåkingssaker,
- b) Observasjonssaker, dvs saker med opplysninger som har hatt eller eventuelt kan få betydning, først og fremst i forbindelse med sikkerhetsundersøkelser. Det må presiseres at saker i denne gruppe ikke innebærer at personer omhandlet i slike saker er objekter for overvåking."

Fra begynnelsen av 1970-tallet ble det gradvis innført begrensninger i adgangen til overvåking og registrering på grunnlag av politisk medlemskap eller virksomhet. Om dette vises til 8.1.

Disse forhold gjør det nødvendig å komme nærmere inn på bruken av begrepene overvåking og registrering.

De to første tiår etter krigen brukte overvåkingstjenesten begrepet overvåking/overvåkingsobjekter i vid forstand som benevnelse av tjenestens samlede virksomhet med å innhente og registrere opplysninger. Senere ble begrepet "overvåking" brukt i en stadig snevrere betydning, fra slutten av 1970-tallet om aktive tiltak for innhenting av opplysninger på bakgrunn av konkret mistanke om foretakelse av eller forberedelse til straffbare handlinger.

Begrepet registrering har vært viet liten oppmerksomhet og har heller ikke hatt et entydig innhold. Mye tyder på at innsamling av opplysninger i arbeidsarkiv og prinsipp- eller emnearkiv ikke har vært ansett som registrering i overvåkingsinstruksens forstand.

Om kommisjonens forståelse av begrepene registrering og overvåking vises til 6.2.3. Etter kommisjonens oppfatning er all nedtegning eller oppbevaring av opplysninger om identifiserbare personer, grupper eller organisasjoner, der opplysningene er lagret systematisk med sikte på at de skal kunne gjenfinnes og brukes av tjenesten som sådan, å anse som registrering. Hvorledes arkivene er betegnet av tjenesten, er således ikke avgjørende. Som overvåking anses bruk av aktive tiltak med sikte på å kartlegge en person, gruppe eller organisasjons holdninger eller virksomhet.

8.2.1.2. *Overvåkingsinstruksene*

a) *Innledning*

I alle instruks fra og med 1937 er tjenesten kalt Politiets overvåkingstjeneste. I instruksene fra og med 1952 heter det innledningsvis at politiet overvåker rikets indre

¹⁶St meld nr 24 (1974-75) vedlegg 1.

sikkerhet. Overvåke/overvåking er således brukt som betegnelser for tjenestens samlede virksomhet.

Ingen av instruksene definerer hvilke metoder som er å anse som overvåking eller hva en overvåkingssak er, eller hva som skal anses som registrering.

Instruksene inneholder heller ikke bestemmelser om skille mellom overvåkingssaker og andre saker i tjenestens arkiv.

b) *Perioden fra 1945 til 1976*

Etter 1937-instruksen skulle politimestrene rapportere enhver opplysning som antas å kunne få betydning for pass-, fremmed-, eller spionkontrollen eller for ettersporing av annen landsskadelig virksomhet. Paragraf 6 forutsatte at politimestrene skulle opprette eget arkiv for tjenestens korrespondanse mv. Instruksene inneholdt ikke nærmere bestemmelser om arkivets innhold.

Etter instruksene av 1952, 1955 og 1959 § 9 skulle overvåkingstjenesten innhente (frem til 1955 "alle") opplysninger om personer, grupper og organisasjoner som mistenkes for å forberede eller foreta handlinger som nevnt i § 2, og om andre forhold av militær, økonomisk eller politisk art som antas å ha overvåkingsmessig betydning. Opplysningene skulle ordnes systematisk i egne arkiv med registre. Instruksene inneholder ikke nærmere bestemmelse om arkivordningen.

c) *Perioden etter 1977*

1977-instruksens kapittel II omhandler innhenting og oppbevaring av opplysninger. Her heter det i § 4:

"Overvåkingstjenesten skal innhente opplysninger om personer, grupper og organisasjoner som kan mistenkes for å forberede eller foreta handlinger som nevnt i § 2. ...

Opplysninger som er innhentet i medhold av første ledd, eller i forbindelse med personkontrolltjenesten og som er relevante i henhold til gjeldende bestemmelser for denne tjenesten, kan registreres og oppbevares dersom det antas at opplysningene kan få betydning senere.

Medlemskap i lovlig politisk organisasjon eller lovlig politisk virksomhet kan ikke i seg selv danne grunnlag for innhenting og registrering av opplysninger."

I overvåkingstjenestens arkiver fremgår det normalt ikke om opplysningene er innhentet på grunnlag av mistanke om handlinger som nevnt i § 2 (kontraetterretning og kontrasubversjon) eller i forbindelse med personkontrolltjenesten. Skillet mellom opplysninger som har betydning for kontraetterretning/kontrasubversjon på den ene side og personkontroll på den annen side, er heller ikke skarpt. For det første vil opplysninger om mistanke om handlinger som nevnt i § 2 være av interesse i personkontrollsammenheng. For det andre kan opplysninger som er innhentet i

personkontrolløyemed, gi grunnlag for mistanke om handlinger som nevnt i § 2. Vilkåret for registrering og oppbevaring av begge typer opplysninger er at opplysningene kan få betydning senere. Etter instruksen er det i begge relasjoner forbud mot at medlemskap i lovlig politisk organisasjon eller lovlig politisk virksomhet i seg selv skal danne grunnlag for innhenting og registrering av opplysninger. (Se nærmere om dette 8.1.)

Om arkivene er det nærmere bestemmelser i § 3 h:

"Overvåkingssentralen skal

...

h) opprette, vedlikeholde og sanere landsomfattende arkiver og registre som nevnt i § 5, jfr. § 4 annet ledd"

I instruksens § 5 første og annet ledd heter det videre:

"De opplysninger som innhentes av overvåkingstjenesten skal systematisk ordnes i eget arkiv som skal være betryggende sikret og utilgjengelig for andre enn overvåkingstjenestens egne embets- og tjenestemenn og dem som Kongen har satt til å utføre kontroll og tilsyn med overvåkingstjenesten.

Arkivet må stadig kritisk gjennomgå med sikte på sanering og makulering av uaktuelle overvåkingssaker."

Bruken av ordet "overvåkingssaker" i § 5 annet ledd er neppe ment å begrense saneringsplikten til opplysninger som er innhentet i overvåkingssaker, men må antas å omfatte også opplysninger som er innhentet i forbindelse med personkontroll. At saneringsplikten omfatter alle typer opplysninger fremgår dessuten av § 3 h, som er gjengitt ovenfor.

I organisasjonsinstruksens av 25. januar 1977 fremgår det at landsdelssentralene for sine behov skal opprette, vedlikeholde og sanere arkiver og registre som nevnt i overvåkinginstruksens § 5, jf § 4 annet ledd. Tilsvarende gjelder for avdelingene, men bare i den utstrekning det er "strengt nødvendig" å oppbevare opplysninger av overvåkingmessig betydning. Instruksens fastsetter ikke egne bestemmelser om arkivene ved politikamrene, og forutsetningen må da være at politikamrene ikke skal føre arkiver og registre som nevnt i overvåkinginstruksens § 5, jf § 4 annet ledd.

8.2.1.3. *Nærmere om begrepsbruk og arkivbetegnelser*

a) *Perioden fra 1945 til 1965*

Overvåkingspolitiet brukte i denne perioden begrepet overvåking i vid betydning som kartlegging av personer og grupper som ble ansett å være av overvåkingmessig interesse. Med "overvåkingmessig" mentes alle forhold av betydning for overvåkingstjenesten, det vil si kontraetterretning, kontrasubversjon og personkontroll. Begrepet overvåkingsobjekter synes å ha vært tilsvarende vidt. De fleste overvåkingsobjektene var kommunister, og siktemålet med overvåkingen av disse var

en mest mulig omfattende kartlegging av NKP og av hvem som var kommunister, se 8.1.3.1. På midten av 1950-tallet hadde en seksjon ved Overvåkingssentralen i henhold til organisasjonsplanen for Overvåkingssentralen således som oppgave å foreta "overvåking av åpen og skjult kommunistisk virksomhet". Overvåking av ulovlig etterretningsvirksomhet ble karakterisert som "aktiv overvåking".

Som det fremgår under 8.4.2.2, ble det i perioden fra 1947 til 1965 utarbeidet flere ulike typer lister over personer tjenesten oppfattet som suspekte. De aller fleste av disse var kommunister eller kommunist sympatisører. Disse listene var trolig til dels utarbeidet på grunnlag av samarbeidsinstruksen av 1955, jf 10.2.4 og Mellbye-utvalgets innstilling side 27. Men allerede fra 1948, etter Tsjekkoslovakia-krisen, ba Overvåkingssentralen politikamrene om å registrere og sende inn lister over "farlige og kjente kommunister" i politidistriktet. Et notat i Overvåkingssentralen datert 27. mars 1948 opplyser at justisminister Gundersen hadde gitt ordre om å sette opp et kartotek over ca 100 av "landets farligste kommunister". I Forsvarsrådet 6. februar 1950 opplyste justisministeren at overvåkingstjenesten hadde utarbeidet interneringslister: en A-liste over 100 personer "som når som helst kan tas som en preventiv foranstaltning" og en B-liste på 300 personer "som muligens kunne arresteres ganske fort". Det ble også utarbeidet lister over kommunister i arbeidslivet osv, jf 8.4.2.

Det foreligger ikke opplysninger om hvorledes slike lister ble arkivert, men kommisjonen legger til grunn at de fleste personene på listene etter hvert ble registrert på personsak ved Overvåkingssentralen.

Det foreligger ikke nærmere opplysninger om oppdeling av arkivet før i et PM av 14. mars 1964 fra Overvåkingssentralen til justisminister Gundersen, utarbeidet etter anmodning fra justisministeren på bakgrunn av en interpellasjon fra stortingsrepresentant Finn Gustavsen.

Sakarkivet omfattet da personsaker på norske borgere (i alt om lag 29.000) og utenlandske borgere. I PM-et heter det videre:

"(Til sammenligning kan bl a henvises til at kommunistpartiets stemmetall ved siste valg var over 33.000, og at medlemstallet på sitt høyeste var ca. 35.000.) Disse saker (norske) har helt siden 1956 vært gjenstand for stadig sanering i den utstrekning det har kunnet disponeres personell til dette formål. Den siste sanering som ble påbegynt ved årsskiftet vil, når den blir avsluttet, redusere tallet på norske saker med ytterligere ca. 6000."

Det som senere kalles observasjonsarkivet er ikke omtalt, og var derfor neppe opprettet. Det opplyses imidlertid at det fra saksarkivet i årenes løp var henlagt ca 10.000 notater og rapporter "til observasjon" vedrørende forhold som man kunne regne med ville få overvåkingsmessig interesse.

Sikkerhetsarkivet inneholdt ifølge nevnte PM ca 91.000 saker hvor sikkerhetsundersøkelser ikke hadde gitt grunn til å frykte noen sikkerhetsrisiko.

Henvisnings- og arbeidsregistret tjente som henvisningsregister for Overvåkingssentralens korrespondanse og til saks- og sikkerhetsarkivet.

Det fremgår ikke av PM-et om henvisningsregistret ga personhenvisninger til prinsipparkivet. Prinsipparkivet inneholdt "rene emnesaker med generelle opplysninger om organisasjoner og forhold" som overvåkingstjenesten daglig har behov for.

I brev av 5. januar 1966 til justisminister Schweigaard Selmer opplyser overvåkingssjef Bryhn om overvåkingstjenestens arkiver:

"De direktiver som har vært fulgt siden overvåkingstjenesten begynte sin virksomhet, går ut på at det på norske statsborgere kun skal opprettes egne saker på

- 1) fremtredende ledere innen kommunistiske organisasjoner, så som sentralstyret, landsstyret, distriktsstyrer og lagsformenn,
- 2) personer mistenkt for ulovlig etterretningstjeneste, sabotasje, våpensmugling, våpentyverier, samt deltagelse i illegale militære og sivile organisasjoner.

...

Når egen sak er opprettet, blir de forekommende navn ført opp i det felles henvisningsregister."¹⁷

Kommisjonens arkivundersøkelser viser at registrering ved egen sak i sakarkivet av kommunister må ha omfattet langt flere enn bare ledere. Dette fremgår ikke av brevet av 5. januar 1966 til justisminister Schweigaard Selmer, som derved blir noe misvisende.

b) *Perioden fra 1967 til 1976*

Sakarkivet - aktive saker og observasjonssaker

I denne perioden får overvåkingsbegrepet etter hvert en snevrere betydning og knyttes til overvåkingstjenestens kontraetterretningmessige arbeid. Saksarkivet er delt i aktive saker og observasjonssaker. Skillet ble gjennomført ved egne nummerserier i Overvåkingssentralens arkiver i 1973.

Mellbye-utvalget (1967) karakteriserer fortsatt¹⁸ hele sakarkivet som et overvåkingsarkiv, men opplyser¹⁹ at arkivet er delt i aktive saker og i observasjonssaker. Aktive saker er ifølge innstillingen personsaker med særlig overvåkingsmessig interesse.²⁰ For norske borgere ble det bare opprettet egne saker for:

- "1) personer dømt eller mistenkt for ulovlig etterretningstjeneste, sabotasje, våpensmugling, våpentyverier samt deltagelse i illegale militære- og sivile organisasjoner,

¹⁷ De direktiver som her er nevnt var så vidt kommisjonen har kunnet bringe på det rene ikke gitt i skriftlig form. Direktivene er for øvrig gjengitt i Mellbye-utvalgets innstilling side 48, jf nedenfor.

¹⁸Side 48

¹⁹Side 46

²⁰Side 47

2) fremtredende ledere innenfor kommunistiske organisasjoner, sentralstyre, landsstyre, distriktsstyre og lagene, medlemskap i eller arbeid for organisasjoner, grupper e.l. som med rettsstridige midler vil motarbeide landets lovlige myndigheter og forsvar."²¹

Det var ifølge utvalget om lag 6300 aktive saker mot norske borgere og 400 saker mot utlendinger. Ifølge utvalget var dette det samlede arkiv for personer som etter politiets vurdering var overvåkingsobjekter.²² Kommisjonen legger til grunn at flesteparten av de aktive sakene gjaldt kommunister.

Observasjonssakene besto ifølge Mellbye-utvalget av mapper med opplysninger som ble ansett relevante i forbindelse med undersøkelser for personkontrolltjenesten, samt annet materiale av overvåkingsmessig interesse.²³ Den norske samleserie omfattet om lag 270 mapper med ca 27.000 personhenvisninger. Mappene ble ikke regnet som selvstendige personsaker. Kommisjonenes arkivundersøkelser viser imidlertid at mappene inneholdt saker registrert på personnavn, og at innkomne opplysninger ble lagt på vedkommendes navn. I realiteten hadde derfor observasjonssakene karakter av egne personsaker.

En tjenestemann har forklart at det ble innført et skille i personarkivsystemet rundt slutten av 1960-tallet. Før dette tidspunkt var personer som var oppført på beredskapslisten ikke skilt ut fra de øvrige sakene i hovedarkivet. Etter skillet ble disse skilt ut ved at de ble gitt lave saksnummer.

²¹ I 1988 skriver imidlertid tidligere overvåkingssjef Gunnar Haarstad ("I hemmelig tjeneste" side 79-80) om begrepet overvåking:

"Det ordet bør reserveres for de aktive etterretningmessige tiltak som overvåkingstjenesten setter i gang for å følge og kontrollere en persons bevegelser, bringe vedkommendes reisevirksomhet og kontakter på det rene når det foreligger vedvarende mistanke om konkrete lovstridige handlinger eller forberedelse til slike handlinger. De tiltak som da kan være aktuelle, er direkte observasjon og skygging, brev og telefonkontroll m.v. Dette er overvåking.

Det forhold at en person var medlem av, eller endog aktiv i lederskiktet i kommunistpartiet - eller i et hvilket som helst annet revolusjonært parti - var alene ikke nok til at slike overvåkingstiltak ble satt i verk.

...

Som det sto i en intern instruks registrerte overvåkingstjenesten på den tiden, og utover mot 1960-årene, opplysninger om "fremtredende medlemmer innenfor kommunistiske organisasjoner, sentralstyre, landsstyre og lokale lag, medlemskap i eller arbeid for organisasjoner, grupper e.l. som med rettsstridige midler vil motarbeide landets lovlige myndigheter og forsvar". Når personkontroll ble rekvirert av offentlige myndigheter eller når sikkerhetskensyn ellers åpenbart krevde det, ble opplysningene gitt videre. Å kalle dette for "overvåking" er å tøyne begrepet ut i det meningsløse. Overvåkingstiltak ble bare satt i verk overfor virksomhet som åpenbart begynte å nærme seg det straffbare."

De direktiver Haarstad her nevner, må åpenbart være de samme direktiver som det vises til i Bryhns brev av 5. januar 1966 og i Mellbye-utvalgets innstilling, selv om Haarstad nevner "fremtredende medlemmer" av kommunistiske organisasjoner isteden for "fremtredende ledere". At Haarstad, i motsetning til Mellbye-utvalget, ikke anså disse sakene som overvåkingssaker har trolig sin forklaring i at begrepsbruken hadde endret seg på de vel 20 år som hadde gått fra Mellbye-utvalgets innstilling var avgitt til Haarstads bok ble skrevet.

²² Side 48

²³ Side 47

I St meld nr 89 (1969-70) er det for første gang presisert at lovlig politisk virksomhet ikke i seg selv skal gi grunnlag for overvåking og registrering. Rundskriv 2/1970 om registrering av overvåkingsobjekter fastslo at registrering av norske borgere ikke må finne sted bare på grunnlag av lovlig politisk virksomhet. Verken St meld nr 89 eller rundskriv 2/1970 var imidlertid ment å forby registrering av politisk tilhørighet/virksomhet av hensyn til fremtidig personkontroll, jf 8.1.3.2.

Ifølge rundskriv 2/1970 inneholdt saksarkivet ved Overvåkingssentralen bare saker av "aktuell overvåkingsmessig betydning," dvs mot personer

"som etter en løpende vurdering er overvåkingsobjekter *eller* om hvem det foreligger opplysninger som nødvendiggjør videre etterforskning eller kontraetterretningmessige undersøkelser." (Kommisjonens utheving.)

Det fremgår ikke hvilke personkategorier som inngikk i den første kategori (dvs hadde status som overvåkingsobjekter uten at det forelå opplysninger som nødvendiggjorde videre etterforskning). Det er nærliggende å anta at Overvåkingssentralen bare hadde kapasitet til aktiv oppfølging av et mindre antall overvåkingsobjekter.

En tjenestemann ved Overvåkingssentralen forklarer at et mindretall av sakene i "hovedsaksarkivet" var gjenstand for aktiv oppfølging. Aktiv oppfølging skjedde gjerne i saker med utstrakt kontakt med østeuropeiske representanter. "Hovedsaksarkivet" omfattet for øvrig blant annet saker med utstrakt reisevirksomhet, mot sentrale tillitsvalgte i aktuelle organisasjoner eller saker med mye dokumenter. Fra hovedsaksregistret ble enkelte personer plukket ut og satt på interneringsliste.

I Mellbye-utvalgets innstilling var aktive saker definert som saker av "særlig" overvåkingsmessig interesse. Endringen i rundskriv 2/1970 fra "særlig" til "aktuell" er ikke kommentert i rundskrivet og har neppe reell betydning.

Observasjonsarkivet inneholder ifølge rundskriv 2/1970 mapper med opplysninger

"som anses relevante i personkontrolltjenesten eller som ellers tillegges betydning ved sikkerhetsmessig vurdering."

Kommisjonen antar at dette observasjonsarkivet er en videreføring av det Mellbye-utvalget kaller observasjonssaker i sakarkivet. Sammenholdt med Mellbye-utvalgets beskrivelse kan man få inntrykk av at det har skjedd en endring av observasjonssakene, som ifølge Mellbye-utvalget også inneholdt opplysninger av overvåkingsmessig interesse. Kommisjonen legger til grunn at observasjonsarkivet i hele granskingsperioden også har inneholdt saker som hadde vært - eller kunne bli - overvåkings sak. Av rundskriv 2/1970 fremgår det dessuten at overvåkings saker som ikke lenger er aktuelle, kunne overføres til observasjonsarkivet (eller makuleres).

Kommisjonen har fått opplyst at skillet mellom observasjonssaker og overvåkings saker i form av egne nummerserier først ble gjennomført i Overvåkingssentralens arkiver i 1973.

I 1973 påpekes det i interne notater ved Overvåkingssentralen, jf også Kontrollutvalgets årsberetning for 1973, gjengitt ovenfor under 8.2.1.1, at saksarkivet

inneholder opplysninger av betydning for de kontraetterretningsmessige/overvåkingsmessige oppgaver og inneholdt saker på 5500 norske og utenlandske personer. Observasjonsarkivet inneholdt opplysninger som kunne få eller hadde hatt betydning for overvåkingstjenestens kontraetterretningsmessige arbeid, men hadde i det vesentlige interesse for den forebyggende sikkerhetstjeneste. Det var 39.000 norske personer i dette arkivet.

I Kontrollutvalgets årsberetning for 1976 understrekes på nytt forskjellen på registrering i personkontrolløyemed og overvåking:

"det er en klar forskjell mellom på den ene side overvåking og på den annen side registrering av opplysninger som kan bli nødvendige for at Overvåkingspolitiet skal kunne fylle sin funksjon og ta hånd om landets og innbyggernes sikkerhet. ... Utvalget vil sterkt understreke at ingen norsk person overvåkes på grunn av sine politiske standpunkter alene, ikke en gang på grunn av ekstreme sådanne."

Sikkerhetsarkiv/personkontrollarkiv

Sikkerhetsarkivet inneholdt ifølge Mellbye-utvalget ikke opplysninger av overvåkingsmessig interesse. Dersom slike opplysninger fremkommer, opprettes observasjonssak. Arkivet kunne imidlertid inneholde opplysninger om at det kunne være forbundet med sikkerhetsrisiko å ansette en person.

Av rundskriv 2/1970 fremgår at sikkerhetsarkivet må ha endret navn til personkontrollarkivet.

Henvisningsregister og emne/prinsipparkiv

Henvisnings- og arbeidsregistret inneholdt ifølge Mellbye-utvalget henvisninger til sakarkivet, fotoarkivet og sikkerhetsarkivet. Mellbye-utvalget opplyser at det ikke er personhenvisninger til prinsipparkivet. Av rundskriv 2/1970 fremgår at henvisnings- og arbeidsregistret har endret navn til henvisningsregistret og at prinsipparkivet erstattes av et emnearkiv, som er etablert som et nytt arkiv med ny arkivnøkkel. Det opplyses fortsatt at det ikke skal være personhenvisninger til emnearkivet. Emnearkivet inneholder "opplysninger av betydning både for overvåkings- (kontraetterretnings-) og sikkerhetsfunksjonene".

De lokale arkivordninger

I rundskriv 2/1970 pkt 3 bestemmes at alle personer om hvem det fremkommer opplysninger av overvåkingsmessig betydning, skal registreres i det politidistrikt vedkommende bor, ved vedkommende distriktssentral og ved Overvåkingsentralen. De arkivsystemer som er i bruk ved de enkelte overvåkingsavdelinger, varierer ifølge rundskrivet atskillig. Det er ønskelig med større ensartethet, men Overvåkingsentralen pålegger ikke arkivomlegging etter et felles mønster.

Overvåkingssentralens inndeling av arkivet må likevel være retningsgivende for arkivordningen regionalt og lokalt.

Kommisjonens arkivundersøkelser bekrefter at de lokale arkivordningene varierer meget, jf 8.2.1.4.

c) *Perioden fra 1977 til 1986*

Innledning

I 1977-instruksen fastslås at medlemskap i lovlig politisk organisasjon eller lovlig politisk virksomhet ikke i seg selv kan danne grunnlag for innhenting og registrering av opplysninger. Instruksen ble av tjenesten ikke forstått som et forbud mot innhenting av slike opplysninger av hensyn til fremtidig personkontroll.

Etter 1977 er begrepet overvåkingssak blitt ytterligere noe strammet inn, ved at det forutsettes at det er behov for etterforskning. Det er ikke lenger tilstrekkelig at objektet etter en løpende vurdering anses som overvåkingssobjekt. Sakarkivet endrer navn til overvåkingssarkiv. Arkivet for observasjonssakene kalles observasjonsregister.

Overvåking og overvåkingssak

I rundskriv 3/1978 av 3. mars 1978 om arkivordninger for Politiets overvåkingstjeneste, gis det bestemmelser om arkivordningen ved Overvåkingssentralen. Sakarkivet kalles nå overvåkingssarkiv. Dette skal bare inneholde

"saker av aktuell betydning for overvåkingstjenestens kontraetterretningsmessige funksjoner, med opplysninger om personer som etter løpende vurdering er overvåkingssobjekter og om hvem det foreligger opplysninger som nødvendiggjør videre etterforskning eller andre kontraetterretningsmessige tiltak." (Kommisjonens utheving.)

Sammenliknet med rundskriv 2/1970 er definisjonen av overvåking snevret inn ved at det både kreves at personen anses som overvåkingssobjekt og at det foreligger opplysninger som nødvendiggjør videre tiltak.

Kommisjonens undersøkelser viser at beskrivelsen av overvåkingssarkivet som bare inneholdende saker av betydning for de kontraetterretningsmessige funksjoner ikke er helt dekkende. Det ble i perioden åpnet overvåkingssaker ved igangsettelse av telefonkontroll mot NKP-ere og ledere innen ml-bevegelsen på annet grunnlag enn mistanke om ulovlig etterretning. At overvåkingssarkivet også omfattet saker vedrørende kontrasubversjon, fremgår dessuten av tidligere overvåkingssjef Erstads forklaring til kommisjonen, gjengitt nedenfor.

Definisjonen av overvåkingssak i rundskriv 3/1978 videreføres med visse innstramninger i rundskriv 8/1979. Nytt her er at det kreves *konkrete opplysninger*

som kan gi grunnlag for mistanke, og at etterforskingen/undersøkelsene skal ha karakter av *aktive overvåkingstiltak*. I 1979 beslutter overvåkingssjefen at overvåkingsarkivet skal erstatte de gamle interneringslistene som grunnlag for beredsskapstiltak, jf 8.2.6.

Kontrollutvalgets uttalelse av 30. juni 1978 vedrørende klage fra Magnus Hole Jacobsen²⁴ inneholder en relativt vid definisjon av overvåking. Her knyttes begrepet til en aktiv oppsøkende og undersøkende virksomhet:

"Overvåking er den virksomhet som består i å forebygge og motvirke forbrytelser mot statens sikkerhet i videste forstand, slik dette er definert i overvåkingsinstruksen. Dette er en aktiv oppsøkende og undersøkende virksomhet.Overvåkingen består da så vidt mulig i å følge enkelte menneskers virksomhet, få et bilde av dem for å vurdere deres målsetting og eventuelt motvirke denne, kontrollere vedkommendes kontakter for å få et bilde av i hvilken grad det dreier seg om organisert arbeid og hvem som i tilfelle støtter det osv."

Om overvåkingsarkivet uttaler Kontrollutvalget 30. juli 1978 vedrørende klage fra NKP²⁵:

"....Dette arkiv omfatter de egentlige overvåkingsobjekter, de som kontinuerlig er under kontroll i varierende styrke."

St meld nr 18 (1980-81) definerer ikke overvåkingsbegrepet.

I notat av 1. april 1981 fra overvåkingssjefen til justisministeren opplyses at overvåkingsarkivet inneholder opplysninger om personer som er under overvåking, og hvor grunnlaget må være konkret mistanke om handlinger som truer rikets sikkerhet. Pr 1. april 1981 var det registrert 201 norske borgere av denne kategori. Som det fremgår ovenfor, var det i 1967 ifølge Mellbye-utvalget 6300 såkalte aktive saker (dvs overvåkingsaker) mot norske borgere. Denne reduksjon i antallet overvåkingsaker illustrerer etter kommisjonens vurdering den innsnevring av begrepet overvåkingsaker som skjedde fra 1967 til 1981.

De saker som ikke lenger ble ansett som overvåkingsaker, ble flyttet til observasjonsarkivet.

Om overvåkingsaker har tidligere overvåkingssjef Erstad forklart til kommisjonen:

"Grunnlaget for å kategorisere disse sakene som overvåkingsaker har i det alt vesentlige vært at det dreier seg om saker hvor det har vært iverksatt telefonkontroll. Det har dreid seg om saker om etterretningsvirksomhet, terror, industrispionasje, samt noen ganske få saker vedrørende subversjon rettet mot NKP-ere og AKP(m-l)-ere."

En tidligere politiinspektør ved Overvåkingsentralen frem til begynnelsen av 1990-tallet har forklart til kommisjonen:

²⁴ St meld nr 18 (1980-81) s 71.

²⁵ St meld nr 18 (1980-81) s 89

"Det viktigste kriterium for opprettelse av overvåkingssak var hvorvidt det ble foretatt telefonkontroll. Aktiv spaning kunne imidlertid også være kriterium for opprettelse av overvåkingssak.

På subversjonsområdet var det i vitnets tid ved Overvåkingssentralen ikke mange overvåkingssaker.

...

Vitnet opplyste på spørsmål om terskelen for opprettelse av overvåkingssaker innen subversjonsområdet at det dreide seg om en konkret vurdering av vedkommendes posisjon innen den aktuelle gruppering og av vedkommendes potensiale som lederskikkelse/aktivist. Formålet var å vurdere om aktiviteten kunne gi seg utslag i handlinger som innebar en fare for rikets sikkerhet, det vil konkret si vold eller terror."

Observasjonsarkivet

Om observasjonsarkivet opplyses det i rundskriv 3/1978 at det inneholder opplysninger som er relevante i den forebyggende sikkerhetstjeneste eller som kan få eller har hatt betydning for de kontraetterretningmessige funksjoner.

I brev av 14. september 1979 til Justisdepartementet - som er en uttalelse til et utkast til den senere St meld 18 (1980-81), der departementet fastslo at 1977-instruksen forbød registrering av hensyn til fremtidig personkontroll, - tok overvåkingssjef Haarstad til orde for en innskrenkende fortolkning av 1977-instruksens forbud mot innhenting av opplysninger på grunnlag av lovlig politisk virksomhet i seg selv:

"Selv om det burde være selvsagt, tror jeg det er nyttig at Departementet presiserer at overvåkingstjenesten - i likhet med politiet for øvrig - må kunne følge med i det som skjer i samfunnet, f.eks. i pressen, og konservere åpent tilgjengelig materiale av interesse for tjenesten, og at dette ikke er innhenting av opplysninger i den forstand uttrykket brukes i § 4 i overvåkingsinstruksen."

I brev av 27. september 1979 til Justisdepartementet sluttet Kontrollutvalget seg til overvåkingssjefens fortolkning:

"Og - sluttelig - i den utstrekning det ved overvåkingstjenestens øvrige virksomhet, herunder særlig dens løpende gjennomgåelse av presse og litteratur i videste forstand, kontroll med møter, demonstrasjoner, reiser og lignende tilveiebringes opplysninger om en persons tilhørighet må også dette kunne registreres hvis det kan ha betydning for personkontrolltjenesten. Her dreier seg ikke om "innhenting" av opplysninger, jfr. utkastets side 148 og 167. Det avgjørende synspunkt må være at det her dreier seg om opplysninger om politisk syn og tilhørighet som vedkommende selv har gjort offentlig kjent og som det ikke kan være noe til hinder for at man noterer seg for fremtidig bruk."

I St meld nr 18 (1980-81) side 13 fastslås at overvåkingsinstruksens § 4 siste ledd forbyr at medlemskap i lovlig politisk organisasjon eller lovlig politisk virksomhet i seg selv kan danne grunnlag for registrering av opplysninger også der dette skjer med sikte på eventuell senere personkontroll, jf 8.1.3.3. Meldingen kommenterer ikke spørsmålet om oppbevaring av opplysninger fra åpne kilder skal anses som "innhenting" og rammes av instruksens § 4.

Etter at St meld 18 var avgitt, viste overvåkingssjef Haarstad i brev til Justisdepartementet av 29. august 1980 til at overvåkingsinstruksen § 4 til da hadde vært oppfattet og praktisert slik at den ikke hindret registrering av politisk tilknytning i den utstrekning dette er relevant for personkontrolltjenesten. Anførselen om at overvåkingstjenesten uten hensyn til bestemmelsen i overvåkingsinstruksen § 4 tredje ledd må kunne "konservere" opplysninger fra åpne kilder, gjentas ikke i dette brevet, og synes derfor frafalt. Overvåkingstjenesten fortsatte - på grunnlag av et brev datert 3. august 1981 fra Justisdepartementet - praksisen med å forhåndsregistrere opplysninger om politisk tilknytning av hensyn til fremtidig personkontroll, jf 9.5.4.1.

I notat av 1. april 1981 fra overvåkingssjef Haarstad til justisministeren opplyses at observasjonsarkivet inneholder mapper med opplysninger (notater, rapporter og andre meldinger) som anses relevante i den forebyggende sikkerhetstjeneste - eller som kombinert med andre opplysninger kan få betydning i overvåkingsammenheng - uten at opplysningene slik de foreligger anses tilstrekkelig som grunnlag for overvåkingstiltak. Pr. 1. april 1981 var det ifølge notatet registrert ca. 24.500 norske borgere av denne kategori. Som det fremgår under 8.2.3, finner kommisjonen det sannsynlig at antallet observasjonssaker var høyere.

Personkontrollarkivet

Retningslinjene for personkontrollarkivet var uendret i forhold til rundskriv 2/70, jf ovenfor. Dette fremgår av rundskriv 3/1978 og av notat av 1. april 1981 fra overvåkingssjefen til justisministeren.

Emnearkivet

I rundskriv 3/1978 opplyses at emnearkivet inneholder opplysninger av generell eller prinsipiell betydning for overvåkings- og sikkerhetsfunksjonen. Arkivet bygger på et felles klassifikasjonssystem, "POTs arkivnøkkel".

I notat av 1. april 1981 fra overvåkingssjefen til justisministeren opplyses overvåkingssjef Haarstad at det ikke er personhenvisninger til emnearkivet.

Arkivordningen ved politikamrene

Som det fremgår ovenfor, er det i rundskriv 3/1978 gitt felles bestemmelser for arkivordningen ved Overvåkingssentralen, landsdelssentralene og avdelingene. Det enkelte politikammer skulle bare oppbevare det materiale som er strengt nødvendig for løsningen av de lokale overvåkingsoppgaver. I alminnelighet ville det ifølge rundskrivet være nødvendig å ha følgende arkiver og kontorordninger:

- Komplette samlinger direktiver m v
- Journaler

- Arbeidsregister (kortregister med navn, anmerkninger, henvisninger og korte opplysninger om saker og observasjoner av overvåkningsmessig interesse og personkontrollopplysninger)
- Arkiver for inn- og utgående korrespondanse m.v.
- Samlemappe for informasjonsmateriale.

De enkelte politiske grupperinger

I årene 1982-85 ble det i Overvåkingssentralen utarbeidet tre notater med detaljerte anvisninger om hva som skulle registreres på observasjonssak, emne- og arbeidsregister for så vidt angår virksomhet med tilknytning til blant annet AKP (m-l) og NKP, jf 8.1.3.3. Den registreringspraksis notatene gir anvisning på, innebærer klart at politisk tilhørighet og politisk virksomhet i seg selv var tilstrekkelig for registrering.

d) Perioden fra 1987

Overvåkingssjefens brev av 23. januar 1987 til Justisdepartementet

Overvåkingssjef Erstad ga i brev av 23. januar 1987 til justisministeren og departementsråden i Justisdepartementet en orientering om overvåkingstjenestens fortolkning og praktisering av overvåkinginstruksen § 4. Det vises til 8.1.3.3. Nytt her er at det anføres at registrering på observasjonssak forutsetter mistanke om handlinger som nevnt i instruksen § 2. Det skjer ifølge brevet ikke lenger forhåndsregistrering av hensyn til fremtidig personkontroll. Oppbevaring og systematisering av opplysninger i arbeidsregistre anses ikke som registrering i forhold til overvåkinginstruksen § 4. Slike registre anses ikke som registre i § 4's forstand, men kun som et nødvendig hjelpemiddel for den enkelte tjenestemann.

Begrepet *overvåking* er fortsatt knyttet til bruk av aktive etterforskningstiltak. I brevet av 23. januar 1987 heter det:

"Slike tiltak kan bestå i spaning, telefonkontroll og annen form for etterforskning. Dobbeltoperasjoner kan også være et element i overvåkingen."

For å markere forskjellen mellom overvåking og registrering er saksregisteret fortsatt inndelt i *observasjonsregister* og *overvåkingregister*:

"Når det besluttes at aktive tiltak (overvåking) skal iverksettes, overføres saken fra observasjonsregisteret til overvåkingregisteret. Kontrollutvalget blir under sine inspeksjoner alltid forelagt nye overvåkingssaker.

...

Hvis de aktive tiltak innstilles, uten at saken anses endelig avklart, føres den tilbake til observasjonsregisteret."

Nytt i dette brevet er at det opplyses at registrering på observasjonssak, først skjer når det er grunnlag for *mistanke* om forberedelse av straffbare handlinger:

"Registrering skjer først når man etter en samlet vurdering av tidligere innhentet materiale finner grunnlag for mistanke om forberedelse av kriminelle handlinger som nevnt i § 2.

...
Registrering skjer rent praktisk ved at det opprettes saksmappe på vedkommende person. Mappen gis et nummer i saksregisteret og navnet føres opp i et henvisningsregister."

Om registrering av opplysninger som er innhentet i forbindelse med personkontroll, heter det i brevet:

"Registreringen foregår i et eget personkontrollregister, som kun omfatter en meget liten del av de personer det er begjært personkontroll for av klareringsmyndighetene. Personer som det er begjært personkontroll for av Forsvaret og som det ikke hefter noe ved, blir ikke registrert. Disse utgjør ca. 90 % av det samlede antall personkontroller. Dette register vil naturligvis i alt overveiende grad inneholde fordelaktige opplysninger om de registrerte."

Dette må bety at "negative opplysninger" blir registrert i personkontrollarkivet. Dette er ikke i samsvar med tidligere redegjørelser for arkivordningen, der det er opplyst at negative opplysninger som fremkommer i personkontrollsaker, blir overført observasjonsregisteret. Det er mulig at forklaringen er at det bare var negative opplysninger av overvåkingsmessig interesse som ble overført observasjonssak, mens andre negative opplysninger, slik som straffedommer, rusmisbruk ol bare ble oppbevart i personkontrollregisteret.

Om arbeidsregistre uttaler overvåkingssjefen i brevet av 23. januar 1987 at overvåkingstjenesten på et innledende stadium må kunne samle inn, oppbevare og systematisere opplysninger uten at dette rammes av instruksens § 4:

"Slike enkeltopplysninger tilflyter overvåkingstjenesten på forskjellige måter, ofte fra helt åpne kilder, andre ganger i forbindelse med telefonkontroll på eller spaning mot mistenkte personer, eller i form av tips.

...
Ordlyden i § 4 tyder på at innhenting av opplysninger og registrering av disse først kan skje når noen kan mistenkes for å forberede eller foreta kriminelle handlinger som nevnt i § 2. For øvrig kan opplysninger bare registreres når de er innhentet i medhold av bestemmelsene om personkontrolltjenesten.

Ordlyden sier intet om den fase som må gå foran selve mistanken, og som er beskrevet foran under pkt 1. Paragraf 4 gir derfor et for snevert grunnlag for overvåkingstjenestens arbeid, dersom man velger å ta bestemmelsen på ordet.

Jeg anser det som selvsagt at overvåkingstjenesten, for i det hele tatt å kunne utføre de oppgaver den er pålagt i overvåkingsinstruksen, må kunne innhente og systematisere informasjon uten at det oppstilles krav om konkret mistanke.

...
Den systematisering av opplysninger som finner sted i den innledende fase før registrering, foregår ved hjelp av arbeidsregistre. Slike "registre" anses ikke som registre i § 4's forstand, men kun som et nødvendig hjelpemiddel for den enkelte tjenestemann.

Systematiseringen foregår dels ved bruk av navnekort, dels ved bruk av andre søkekriterier, f.eks. firmanavn, skipsnavn, navn på restauranter."

Dette er første gang at slike arbeidsregistre er offisielt omtalt. I sin forklaring for kommisjonen uttaler Erstad om disse arbeidsregistrene:

"Han opplyste at arbeidsregistre f.eks. omfattet overskuddsinformasjon fra telefonkontroller, informasjon samlet i forbindelse med observasjon av musikkorkestre fra østblokkland, informasjon samlet fra observasjon av skipsanløp fra østblokkland og også nedtegnelse vedrørende reisevirksomhet til østblokkland. Ved Overvåkingssentralen var alle disse opplysningene samlet i ett arbeidsregister. ... Generelt vil han imidlertid si at registreringen var svært omfattende og gikk svært langt."

I en senere forklaring tilføyer Erstad at:

"noen arbeidsregistre kunne være felles for hele Overvåkingssentralen, noen var på seksjonene og noen befant seg hos den enkelte saksbehandler. Alle arbeidsregistre var imidlertid tilgjengelige for andre tjenestemenn, dvs for tjenesten som sådan på den måte at tjenestemenn fra andre avdelinger eller seksjoner kunne henvende seg til den eller de som hadde med arbeidsregistret å gjøre og be om å få informasjon derfra."

Som det fremgår under 6.2.3, er kommisjonens oppfatning at lagring av opplysninger om identifiserbare enkeltpersoner, grupper eller organisasjoner, der opplysningene er lagret systematisk med sikte på at de skal kunne gjenfinnes av tjenesten, er å anse som registrering i forhold til overvåkingsinstruksen § 4. Dette innebærer ikke et forbud mot arbeidsregistre - som for øvrig kan opprettes etter strafferegistreringsloven § 4 - men at overvåkingspolitets arbeidsregistre er underlagt begrensningene i instruksen § 4 tredje ledd om at politisk medlemskap eller politisk virksomhet ikke i seg selv skal kunne danne grunnlag for registrering av opplysninger.

Det er nærliggende å forstå overvåkingssjef Erstads brev av 23. januar 1987 slik at registrering i arbeidsregister ikke var omfattet av forbudet mot at politisk virksomhet eller medlemskap i seg selv skal danne grunnlag for registrering. Om dette har en tidligere politiinspektør ved Overvåkingssentralen, som var med på å konsipere brevet av 23. januar 1987, forklart til kommisjonen:

"Vitnet svarte at bakgrunnen var at overvåkingsinstruksens § 4 jo forutsetter at det må foreligge mistanke før det kan opprettes en sak. Man har derfor behov for et sted å registrere opplysninger før slik mistanke eventuelt forelå. Vitnet ble spurt om man i overvåkingstjenesten var av den oppfatning at opplysninger om politisk tilhørighet/politisk virksomhet kunne nedtegnes i arbeidsregister uavhengig av forbudet i § 4, 3. ledd. Vitnet opplyste at slik registrering ikke skjedde, med mindre vedkommende organisasjon var av en slik karakter at tilhørighet til organisasjonen i seg selv ga grunnlag for å registrere, f eks organisasjoner der det foregikk planlegging av ulovlige handlinger."

Tidligere overvåkingssjef Erstad har forklart til kommisjonen på spørsmål om det i arbeidsregistre kunne skje registrering på grunnlag av politisk virksomhet eller politisk medlemskap uavhengig av forbudet i instruksen § 4 tredje ledd

"at han ikke kunne huske at det var gjort, han mente at forbudet mot registrering av politisk virksomhet/medlemskap i seg selv, som hadde vært gjeldende helt siden rundskriv av 1. oktober 1970, også måtte omfatte eventuell registrering i arbeidsregister."

Kommisjonen kommer under 8.2.1.4 nedenfor tilbake til den registrering som skjedde i arbeidsregistre. Kommisjonens undersøkelser viser at opplysninger om politisk tilhørighet eller virksomhet i betydelig omfang er blitt registrert i arbeidsregistre. Kommisjonens undersøkelser viser også at beskrivelsen i brevet av 23. januar 1987 av

arbeidsregistre som kun et "nødvendig hjelpemiddel for den enkelte tjenestemann", var misvisende allerede da brevet ble skrevet. Beskrivelsen er også misvisende i forhold til det EDB-baserte spanings- og arbeidsregister som var anskaffet i 1984, og der datainnføringen pågikk fra 1987 til 1991, jf nedenfor. Kommisjonen finner det derfor utilfredstillende at det EDB-baserte arbeidsregistret ikke er omhandlet i overvåkingssjefens brev av 23. januar 1987 til Justisdepartementet.

Om emnearkivet opplyses det i brevet av 23. januar 1987:

"Her arkiveres stoff om generelle spørsmål eller av prinsipiell art. Registret inneholder også en del stoff om diverse organisasjoner, herunder navn på aktive medlemmer, men ingen er søkbar på personnavn i emneregistret."

Kommisjonenes undersøkelser viser at det som anføres om at ingen er søkbar på navn i emneregistret, ikke gir en fullt dekkende beskrivelse. Som det fremgår nedenfor under 8.2.1.4, var det riktignok så at det i Overvåkingssentralens trommelregister ikke var personhenvisninger til emneregistret. Både det nye emneregistret og det gamle prinsipparkivet inneholder imidlertid omfattende lister og oversikter over tillitsvalgte osv. Det EDB-baserte arbeidsregister som ble tatt i bruk i 1991, gir dessuten henvisninger fra navn til stoff i emnearkivet.

Ved lokale arkivundersøkelser har kommisjonen funnet flere eksempler på personhenvisninger fra trommelregister eller arbeidsregister til emnearkiv, og på omfattende personregistrering i emnearkivet, jf 8.2.1.4.

Den senere utvikling

Overvåkingssjefens brev av 23. januar 1987 medførte ikke noen innvendinger fra Justisdepartementet. Brevet ble behandlet i et notat av 12. mai 1987 fra en lovråd giver til departementsråden. I notatet heter det om innsamling av opplysninger i den innledende fase:

"Dette skjer såvidt jeg forstår gjerne ved at sentralens saksbehandlere følger visse organisasjoner, virksomheter osv (herunder f eks visse ambassader) og som et hjelpemiddel noterer ned det som kommer inn eller blir observert. Det er dette som i brevet s 4 betegnes som "arbeidsregistre", som mer har preg av personlige notater for den enkelte tjenestemann, men gjerne systematisert, bl a på navnekort for organisasjoner og personer. ... Jeg fikk gjennomgå et par slike arbeidsregistre, og også her søkte jeg etter de samme navn som jeg lette etter i henvisningsregisteret, men fant de ikke igjen. Påny må dette lede til den konklusjon at det heller ikke på dette felt foregår noen systematisk innsamling av opplysninger om hverken medlemskap, tillitsverv, stands-aktivitet eller oppføring på kommunevalgs- eller fylkestingsvalglistene. Overvåkingssjefens brev av 23 januar 1987 fremholder at disse arbeidsregistrene ikke kan anses for overvåking eller registrering i instruksens forstand, og jeg er tilbøyelig til å være enig i det. Men under enhver omstendighet synes det klart at selv ikke i disse registrene er det noen systematisk innsamling av materiale som kan sies å komme i strid med instruksens § 4."

Som det fremgår nedenfor under 8.2.1.4, er det inntrykk lovrådgiveren fikk om arbeidsregistrenes innhold og av at arbeidsregistrene har preg av personlig notater for den enkelte tjenestemann, ikke dekkende.

Tidligere overvåkingssjef Erstad har forklart til kommisjonen at de arbeidsregistre lovrådgiveren må sikte til

"var notater som ble ført av den enkelte tjenestemann på det innledende stadium før opplysningene eventuelt ble lagt over på Overvåkingssentralens felles arbeidsregister."

Brevet av 23. januar 1987 følges opp i rundskriv 3/1988 av 18. april 1988, som gir detaljerte instruksjoner om hvilke organisasjoner overvåkingstjenesten skal følge med på og om hva som skal registreres. Rundskrivet er delvis gjengitt under 8.1.3.3.

Om hvilket register det skulle registreres i heter det i rundskriv 3/1988:

"Hvis organisasjonen eller gruppen bare utgjør en latent trussel, vil det være riktig å samle opplysninger i arbeidsregistre og emnearkiv. Personer tilknyttet organisasjonen eller gruppen skal registreres på sak dersom de deltar i ledelsen, er toneangivende eller opptrer konspirativt.

Hvis organisasjonen eller gruppen utgjør en aktuell trussel mot den indre sikkerhet ved at den faktisk utfører handlinger som nevnt, skal såvel medlemmer som aktive sympatisører registreres (overvåkingssak eller observasjonssak). ... I de tilfeller aktive overvåkingstiltak tas i bruk mot person, skal saken registreres som overvåkingssak."

I rundskrivet gis det deretter en oversikt over hvilke organisasjoner og grupper som overvåkingspolitiets virksomhet bør rettes mot, og nærmere anvisninger om registrering eller samling av stoff på personsak, arbeidsregister og emnearkiv, jf 8.1.3.3. Det fremgår at opplysninger om personer, der vilkårene for opprettelse av observasjonssak ikke er til stede, kan nedtegnes i arbeidsregister.

På overvåkingstjenestens landskonferanse i 1989 innledet overvåkingssjef Erstad om tjenestens arbeidsmetoder. Om arbeidsregistre uttalte han:

"Arbeidsregisteret består av enkeltopplysninger. Disse analyseres og bearbeides, og de kan da danne et grunnlag for en mistanke. Registeret ble gjort rede for første gang i januar 1987, da departementet bad om en oversikt over alle registre. En representant fra lovavdelingen foretok stikkprøver i registeret. Etter en tid fikk Overvåkingssentralen tilbakemelding om at alle registrene holder seg innenfor rammene som overvåkingsinstruksens § 4, siste ledd, setter. Altså er også arbeidsregisteret fullt lovlig."

Den nåværende arkivordning

Gjeldende arkivordning bygger fortsatt på skillet mellom personsaker og emnearkiv. Personsaksarkivet er fortsatt delt i overvåkingssaker og observasjonssaker. I tillegg finnes det fortsatt et separat arkiv for personkontroll.

Overvåkingssentralen har tidligere ikke hatt oversikt over de lokale arbeidsregistre. Etter Kontrollutvalgets besøk ved Kirkenes i 1993 har politikamrene fått melding om å innrapportere arbeidsregistrene til Overvåkingssentralen.

Særlig om det EDB-baserte spanings- og arbeidsregister

I 1991 tok Overvåkingssentralen i bruk et nytt EDB-basert spanings- og arbeidsregister. Programvaren var innkjøpt i 1984, og innlegging av data startet i 1987.

Registret er søkbart blant annet på navn, personnummer, organisasjon osv. Registret har flere funksjoner. Det benyttes som henvisningsregister, og erstatter således det tidligere trommelregistret. Det gir svar på om en person er registrert og hvor, og gir arkivhenvisninger til personer og organisasjoner som er registrert med egen sak. Det gir henvisninger til alle personer som er registrert med egen personsak - observasjons- eller overvåkingssak. Videre gir registret henvisninger fra person til opplysninger som er lagt inn i emnearkivet.

Registret erstatter Overvåkingssentralens tidligere manuelle arbeidsregistre. Ved innføringen av registret ble opplysninger fra gamle arbeidsregistre i begrenset utstrekning overført til EDB. De manuelle arbeidsregistre som finnes ved Overvåkingssentralen i dag, er "døde" registre, det vil si at de ikke vedlikeholdes.

Vurderingen av hva som skal legges inn og oppdateres av data foretas på avsnittsnivå av de enkelte saksbehandlere. En kontrollgruppe bestående av to tjenestemenn foretar daglig kontroll av de innlagte data mot instruksverket og for å sørge for en ensartet oppdatering.

Alle ansatte ved Overvåkingssentralen kan få tilgang til søk og til å legge inn data i registret.

Tabellverket for ekstrempolitisk virksomhet i registret omfatter i dag fortsatt NKP med ungdomsorganisasjon og bedrifter og AKP(m-l) med ungdomsorganisasjon og bedrifter.

Kommisjonen legger - med forbehold for noen ganske få tilfeller der gamle lokale saker av utilsiktede arbeidstekniske grunner i en overgangsperiode ble lagt inn i EDB-registret - til grunn at medlemskap eller virksomhet i NKP eller AKP(m-l) i seg selv ikke har ført til ny registrering i EDB-registret av personer som ikke tidligere var registrert med egen overvåking- eller observasjonssak ved Overvåkingssentralen. Men EDB-registret omfatter henvisning til alle personer som var registrert med egen overvåking- eller observasjonssak da registret ble etablert. Disse sakene omfatter i underkant av 10.000 saker med AKP(m-l)- eller NKP-tilknytning, jf 8.3.

Om disse sakene har overvåkingssjef Østgaard forklart:

"Vitnet forklarte at de fleste av disse sakene antas å være foreldet og derfor må ut av arkivene."

Programvaren for EDB-registret åpner for registrering av sympatisører, medlemmer og tillitsvalgte mv i de organisasjoner som er i overvåkingspolitiets søkelys.

Hvilke organisasjoner det skal følges med på, fremgår til enhver tid av årlige dokumenter fra overvåkingssjefen. Slike dokumenter er utarbeidet fra og med 1993. De grupper og organisasjoner som er nevnt i disse dokumentene, er av en slik karakter at registrering av medlemmer og sympatisører etter kommisjonens vurdering ikke vil være i strid med overvåkingsinstruksen.

Som det fremgår under 6.2.3, er kommisjonens oppfatning at lagring av opplysninger om identifiserbare enkeltpersoner, grupper eller organisasjoner, der opplysningene er lagret systematisk med sikte på at de skal kunne gjenfinnes av tjenesten, er å anse som registrering i forhold til overvåkingsinstruksen § 4. Registrering av en person i det EDB-baserte arbeidsregister er således underlagt begrensningene i instruksen § 4 tredje ledd om at politisk medlemskap eller politisk tilhørighet ikke i seg selv skal kunne danne grunnlag for registrering av opplysninger. Dette gjelder selv om det ikke er opprettet egen observasjons- eller overvåkingssak på vedkommende.

I den brukerveiledning kommisjonen har mottatt om EDB-registret, heter det imidlertid om tabellen/koden for ekstrempolitisk virksomhet:

"Vi registrerer objektene med ulike aktivitetstyper som angir hva slags virksomhet som danner grunnlaget for registreringen. Men personer, organisasjoner, firmaer m.m. er ikke å anse som registrert hos oss før objektet har arkivplassering på eget objektnummer. Det vil i praksis si når de har papirer plassert på egen sak i arkivet."

Kommisjonen har undersøkt om meningen med brukerveiledningen på dette punkt har vært å bygge videre på den fortolkning av 1977-instruksen § 4 som kommer til uttrykk i overvåkingssjef Erstads brev av 23. januar 1987, der det er uttalt at arbeidsregistre ikke er å anse som registre i forhold til instruksen § 4. Vedkommende tjenestemann som skrev brukerveiledningen har forklart at vedkommende ikke husker hva som var bakgrunnen for formuleringen, men så vidt vedkommende kan huske ble den ikke vurdert i forhold til overvåkingssjefens brev av 23. januar 1987.

Tidligere overvåkingssjef Erstad har forklart til kommisjonen at det EDB-baserte register ikke var aktuelt da hans brev ble skrevet i januar 1987, og at han hadde hatt lite befatning med dette registret og ingen befatning med brukerveiledningen:

"Prinsipielt er han imidlertid av den oppfatning at overvåkingsinstruksens § 4, tredje ledd også omfatter registrering i [EDB-registret]."

Det synes å ha vært en viss uklarhet vedrørende spørsmålet om registrering i EDB-registret i seg selv (det vil si i de saker der det ikke er opprettet observasjons- eller overvåkingssak) er å anse som registrering som omfattes av reglen i 1977-instruksen § 4 om at lovlig politisk medlemskap eller virksomhet ikke skal gi grunnlag for innhenting og registrering av opplysninger. En slik uklarhet kan åpne for registrering i strid med instruksen. Med den reservasjon at personer er registrert uten at det fremgår hvorfor, har kommisjon ikke avdekket instruksstridige nyregistreringer i registret.

Om registrering i EDB-registret har overvåkingssjef Østgaard forklart:

"Vitnet fremhevet at grensen for hva som kan legges inn i et slik arbeidsregister, fremgår av strafferegistreringslovens § 4, jf § 3 som som gir hjemmel for registrering av opplysninger. Det

heter her at "ved sentral politimyndighet føres et register for hele riket med personopplysninger som kan være av betydning for politiets arbeid med etterforskning og oppklaring av lovbrudd".

Vitnet poengterte at grensen for hva som kan noteres i et slikt arbeidsregister, ikke kan være strengere for overvåkingstjenesten enn for politiet for øvrig."

Om forholdet til 1977-instruksens § 4 tredje ledd og 1994-instruksens § 4 annet ledd uttalte Østgaard:

"Vitnet så det slik at disse bestemmelser ble tatt inn på bakgrunn av historiske forhold - diskusjonen om politisk registrering. Vitnet ga uttrykk for at han oppfattet § 4 annet ledd som en presisering i forhold til hovedbestemmelsen i § 1. Tilknytning til grupperinger som overvåkingstjenesten følger med på, kan registreres. Forutsetningen for registrering av slik tilknytning må imidlertid være at organisasjonen kan mistenkes for å forberede straffbare handlinger.

...

Vitnet ble spurt om uttrykket "registrering" i overvåkingsinstruksens § 4 også omfatter registrering i arbeidsregister. Vitnet svarte bekreftende på dette. Dersom det bare foreligger opplysning om tilknytning til et politisk parti, skal dette ikke registreres, heller ikke i arbeidsregister. Derimot kan tilknytning til organisasjoner som overvåkingstjenesten følger med på etter overvåkingsinstruksens § 1, bli registrert."

Om brukerveiledningen til det databaserte arbeids- og spaningsregistret uttalte han:

"Vitnet ga uttrykk for at brukerveiledningen på dette punkt var uheldig formulert. Vitnet forklarte at også tabellverket i [registret] flere steder er uheldig og bør legges om. Dette står på vitnets arbeidsplan, men arbeidet er ennå ikke iverksatt. Dette har bl a sammenheng med at Justisdepartementet var involvert ved innføringen av [registret], og tabellverket var forelagt for Kontrollutvalget. Svakheterne ved tabellverket medfører heller ikke problemer for overvåkingstjenesten i det daglige arbeid."

Det kan legges inn henvisninger fra person i EDB-registret til emnenummer i emnearkivet. Kommisjonens undersøkelser viser at det i atskillig utstrekning er lagt inn slike henvisninger . Dette er ikke i samsvar med de opplysninger som gjentatte ganger tidligere er gitt fra overvåkingssjefen, senest i Erstads brev av 27. januar 1987 til Justisdepartementet, om at det ikke er personhenvisninger til emnearkivet.

Programvaren inneholder også rubrikker for beredskapsbedømming, herunder rubrikk for personer som skal interneres. Det er opplyst at det i dag ikke er registrert noen under rubrikken for beredskapsbedømming. Denne rubrikken er tatt med for eventuell fremtidig bruk i en beredskapssituasjon.

Overvåkingssjef Østgaard har forklart om dette:

"Vitnet ga uttrykk for at tabellverket om internering etter hans vurdering er lite tilfredsstillende og må gjennomgå. Det kan være behov for å ha mulighet for slik registrering i en krisesituasjon. Hvis man av tabelltekniske grunner må ha en tabell for dette, må denne imidlertid gis en nøytral form og heller ha mulighet for utvidelse ved behov.

Vitnet fremholdt generelt at det er komplisert og tidkrevende å gjøre endringer i programmet ... Dette gjør det nødvendig at man har en del tabeller som ikke er i bruk, men som kan tas i bruk dersom situasjonen tilsier det."

8.2.1.4. *I hvilket register skjedde registreringen*

a) *Særlig om registrering i arbeidsarkiv*

Innledning

Kommisjonens undersøkelser viser at registrering av personer i arbeidsarkiv ved Overvåkingssentralen og de lokale ledd har hatt karakter av systematisk lagring med sikte på at opplysningene skal kunne gjenfinnes av tjenesten. I atskillig utstrekning dreier det seg om lagring av opplysninger på grunnlag av politisk tilhørighet eller virksomhet.

I de notater som ble utarbeidet ved Overvåkingssentralen i 1982 og 1984/85 om registrering av virksomhet i tilknytning til AKP(m-l) og NKP, jf 8.1.3.3, er det i atskillig utstrekning gitt anvisning på registrering av politisk medlemskap eller virksomhet i arbeidsregister. Rundskriv 3/88, jf 8.1.3.3, gir også anvisning på slik registrering i arbeidsarkiv. Om ml-bevegelsen uttales det således at opplysninger om "mer perifere personer kan det være aktuelt fortsatt å nedtegne i arbeidsregister". Opplysninger om organisasjoner eller grupper som bare utgjør en latent trussel, skal samles i arbeidsarkiv (og emnearkiv). Avslutningsvis i rundskrivet gis det en oppregning av andre organisasjoner som overvåkingstjenesten skal følge med på, og uttales at det i utgangspunktet dreier seg om (emne- og) arbeidsregisteropplysninger.

Som det fremgår ovenfor under 8.2.1.3, ga overvåkingssjef Erstad i brev av 23. januar 1987 til Justisdepartementet uttrykk for at arbeidsregistre ikke var å anse som registre i forhold til 1977-instruksen § 4. I brevet karakteriseres arbeidsregistrene som nødvendige hjelpemidler for den enkelte tjenestemann. Denne forståelse av instruksen § 4 fikk tilslutning i interne notater i Justisdepartementet.

Kommisjonens oppfatning er som nevnt at lagring av opplysninger om identifiserbare enkeltpersoner, grupper eller organisasjoner, der opplysningene er lagret systematisk med sikte på at de skal kunne gjenfinnes av tjenesten, er å anse som registrering i forhold til overvåkinginstruksen § 4. Registrering i arbeidsarkiv er således underlagt begrensningene i 1977-instruksen § 4 tredje ledd om at lovlig politisk medlemskap eller virksomhet ikke i seg selv skal kunne danne grunnlag for registrering av opplysninger.

Arbeidsregistre ved Overvåkingssentralen

Om lagring i det EDB-baserte arbeids- og spaningsregister, som ble tatt i bruk i 1991, vises til 8.2.1.3.

Ved kontraetterretningsavdelingen var det fra ca 1970 et felles arbeidsregister. Dette arbeidsregistret er ikke vedlikeholdt etter overgangen til EDB i 1991. Politisk tilhørighet eller virksomhet har i seg selv ikke vært tilstrekkelig for å registrere norske borgere i dette registret. En annen sak er at beskrivelsen av registret som nødvendig

hjelpemiddel for den enkelte tjenestemann er lite dekkende. Det dreier seg om et felles arbeidsregister, som fortsatt brukes av flere avdelinger.

Arbeidsregistrene vedrørende ekstrempolitisk virksomhet ved Overvåkingsentralen ble makulert ved overgangen til EDB i 1991. For så vidt angår disse arbeidsregistrene har kommisjonen måttet basere seg på forklaringer fra tjenestemenn. Arbeidsregistrene var som oftest alfabetiske kortregistre. Opp gjennom årene - frem til omleggingen til EDB - har det ved avdelingen vært i bruk arbeidsregistre med opplysninger om politisk medlemskap eller virksomhet med tilknytning til blant annet NKP, AKP(m-l) og høyreekstremer. Registrene inneholdt opplysninger fra åpne kilder, fra spaning mot demonstrasjoner og overskuddsinformasjon fra telefonkontroll osv. Arbeidsregistrene har til dels vært felles for alle ved et avsnitt, eller har vært ført av den enkelte saksbehandler. Registrene har imidlertid vært tilgjengelige for andre tjenestemenn, jf forklaring fra tidligere overvåkingssjef Erstad, gjengitt ovenfor.

Den beskrivelse som ble gitt av arbeidsregistrene i daværende overvåkingssjef Erstads brev av januar 1987 til Justisdepartementet, var således nokså misvisende.

Lokale arbeidsregistre

Som det fremgår ovenfor under 8.2.1.2, ble det først gitt instruksmessige bestemmelser om de lokale arkivordninger i organisasjonsinstruksen av 1977. Arbeidsregistre er ikke nevnt der. I Overvåkingsentralens rundskriv er det ingen bestemmelser om arbeidsarkiv ved landsdelssentralene og avdelingene. I rundskriv 3/1978 er det bestemt at det enkelte politikammer kan ha arbeidsregistre i form av kortregistre med navn, jf ovenfor.

Overvåkingsentralen har som nevnt ikke hatt oversikt over lokale arbeidsregistre før i 1993.

Kommisjonen har gjennomgått en rekke lokale arbeidsregistre. Disse undersøkelsene og forklaringer mottatt av lokale embets- og tjenestemenn viser at det såvel ved landsdelssentralene, avdelingene og de enkelte politikamre i atskillig utstrekning har vært foretatt registrering i lokale arbeidsregistre av opplysninger om politisk virksomhet eller medlemskap. Forbudet i overvåkingsinstruksen av 1977 mot at lovlig politisk virksomhet eller medlemskap i seg selv skulle danne grunnlag for registrering, synes ikke å ha medført noen endring i denne praksis.

Registrering på grunnlag av medlemskap i NKP synes å ha opphørt på et tidlig tidspunkt. Lederne i NKP ble ved en landsdelssentral registrert frem til midten av 1980-tallet, - sporadisk endog frem til rundt 1990 - og valglistene for partiet er ved en avdeling tatt vare på i personkontrolløyemed til 1980-årene.

Registrering av ml-relatert virksomhet har skjedd i stor utstrekning, også etter 1977. Grunnlaget for registrering har variert, men har i sum omfattet tillitsverv, medlemskap, valglistene, møtevirksomhet, deltakelse i demonstrasjoner, standsvirksomhet, deltakelse

på sommerleirer, abonnement i Klassekampen og meningsytringer i media, ved et politikammer også meningsytringer i skolemiljøet. Registrering har foregått med synkende intensitet, og opphørte i løpet av 1980-tallet.

De lokale arbeidsregistre har vært svært forskjellige både i omfang og innhold. Registreringen har oftest skjedd i alfabetiske kortregistre, men også i form av alfabetiske lister eller alfabetiske ordnete mapper. Noen steder har det vært trommelhenvisninger til arbeidsregistret. Andre steder har arbeidsregistre inneholdt henvisninger til personer som var omtalt i emnearkivet.

Registrering i arbeidsregister har dels skjedd i personkontrolløyemed, dels som grunnlag for å vurdere opprettelse av observasjonssak.

Flere lokale arbeidsregistre har vært sanert og dels helt makulert på 1980- og 1990-tallet.

Registreringen i arbeidsregistret ved Landsdelssentral Vestlandet har vært spesielt omfattende, både i tid og innhold:

Her har man i tillegg til overvåkingssaker og observasjonssaker hatt et alfabetisk arbeidsregister (Alf-registret) med saksmapper på de enkelte registrerte personer. Arbeidsregistret ble opprettet på 1980-tallet i forbindelse med sanering av observasjonsregistret. Arbeidsregistret er tilgjengelig for samtlige på overvåkingsavdelingen. Innsamlete opplysninger i arbeidsregister ble brukt som grunnlag for å vurdere om det skulle opprettes observasjonssak. Arbeidsregisteret ble også brukt som henleggelsesregister for observasjonssaker. Det er trommelhenvisninger til arbeidsregistret. Kommisjonens gjennomgåelse av Alf-registret viser at det inneholder et stort antall saker med politiske overtoner. Om grunnlaget for registrering i arbeidsregistret fremgår det i virksomhetsplan fra 1988 at opplysninger hentes fra aviser og tidsskrifter, radiolytting, støtteskriv og protestbevegelser, lister over medlemmer i ytterliggående partier og organisasjoner. I virksomhetsplanen heter det videre at fra dette arbeidsregistret, og ut fra løpende overvåkingssaker, utarbeides interneringsliste. Det anses for øvrig viktig at disse lister revideres årlig, og at det legges strenge kriterier til grunn for å bli registrert på listen. I forklaringer fra tjenestemenn har kommisjonen imidlertid fått opplyst at slike interneringslister likevel ikke ble ført.

Kommisjonens gjennomgåelse av Alf-arkivet viser at man gikk svært langt i å registrere opplysninger om politisk virksomhet og tilhørighet, og at denne form for registrering til dels fortsatte helt frem til 1993-94. Opplysninger om deltakelse i Faglig 1. mai fronts demonstrasjonstog ble således så sent som i 1989 lagt på eksisterende saker. Deltakelse i demonstrasjoner er notert på saker så sent som i 1992. Valglistene for NKP og RV medførte nyregistreringer i hvert fall til 1987 og ble lagt på eksisterende saker frem til 1993. Standssøknader ble lagt på eksisterende saker frem til 1993. Ved gjennomgåelse av arkivet har kommisjonen funnet en stands-søknad for selvbestemt abort som ble lagt på eksisterende sak i 1994. To personer ble i 1993 nyregistrert på grunnlag av opplysning om at de var innvalgt til styret i NKP. Politiske meningsytringer i form av avisartikler, f.eks. om lokale trafikkforhold, homofiles rettigheter og mot voldtekt, ble lagt på eksisterende saker til 1991. Som spesielle tilfelle på hva som ble lagt på eksisterende saker for ml-ere, kan nevnes et avisoppslag fra annen halvpart av 1980-tallet med bilde og omtale av en barnedåp (lagt på farens sak), en kunngjøring fra 1980-tallet om adopsjon (lagt på foreldrenes sak) og et minneord om en avdød i en Bergensavis på 1990-tallet (lagt på forfatterens sak). I flere saker er kunngjøringer i Klassekampen om barnefødsler registrert på foreldrenes sak.

*b) Særlig om registrering i emnearkiv**Innledning*

Ved Overvåkingssentralen finnes to emnearkiv. Det gamle prinsipparkivet var i bruk frem til 1970. Fra 1970 ble det bygget opp et nytt emnearkiv, som har vært i bruk frem til kommisjonens startet sin gransking. De delene av disse arkivene som er antatt å være av interesse for kommisjonens mandat, er i sin helhet gjennomgått av kommisjonen. Om emnearkivets innhold vises generelt til kapitlene om de enkelte organisasjoner. Arkivene er tematisk ordnet etter en arkivnøkkel. Denne er med lokale variasjoner også lagt til grunn ved oppbygging av emnearkiv ved de underordnede ledd. Emnearkivene er således systematisk ordnet, og hver organisasjon har sitt nummer i arkivet. Derimot er emnearkivene ikke systematisk innrettet med henblikk på gjenfinning av opplysninger om enkeltpersoner. Også slike opplysninger i emnearkivet er imidlertid gjenfinnbare, om enn i varierende grad.

Kommisjonens gjennomgåelse av emnearkivene lokalt og sentralt viser at det i emnearkivene i meget stor utstrekning har vært registrert personopplysninger om politisk tilhørighet eller virksomhet. Det vises til 8.4. De notater som ble utarbeidet ved Overvåkingssentralen i 1982 og 1984-85 om registrering av politisk virksomhet i tilknytning til AKP(m-l) og NKP, jf 8.1.3, gir i en viss utstrekning anvisning på registrering av personopplysninger i emnearkiv. Rundskriv 3/1988 kan forstås på samme måte.

I Overvåkingstjenesten synes oppfatningen til dels å ha vært at registrering av opplysninger i emnearkiv ikke er å anse som registrering i forhold til 1977-instruksen § 4, slik at instruksen ikke hindret registrering av opplysninger på grunnlag av politisk tilhørighet eller virksomhet i emnearkivet. En slik oppfatning synes å komme til uttrykk i ett av de notater om registrering av AKP(m-l)-relatert virksomhet som er omtalt under 8.1.3.3. c). En tjenestemann i Overvåkingssentralen har forklart at den innstramming i adgangen til å registrere personer med egne personsaker som fant sted i 1970-72, ikke fikk noen dramatiske konsekvenser, da man fortsatt kunne arkivere all informasjon i emnearkivet.

Om dette har tidligere overvåkingssjef Erstad forklart til kommisjonen:

"Når det gjelder registrering i emnearkiv, viser Erstad til at emnearkivene ikke er lett søkbare på navn. På spørsmål om § 4, tredje ledd ble sett som en sperre for oppbevaring av opplysninger med navn på enkeltpersoner i emnearkivet, ga han uttrykk for at når navn på enkeltpersoner havnet i emnearkivet er det ikke for at vedkommende skal være gjenfinnbar der, men fordi navnet er nevnt i et dokument som er av generell interesse for angjeldende emne. Man har således ikke ansett § 4, tredje ledd som en aktuell bestemmelse i forhold til emnearkivene, og Erstad kan ikke huske at dette spørsmålet noen gang kom på spissen."

Nåværende overvåkingssjef Østgaard har forklart at

"i emnearkivet ligger det beskrivelser - som også stammer fra åpne kilder - av organisasjoner som er relevante for overvåkingstjenesten, og rapporter av generell karakter om slike organisasjoner. I disse dokumenter kan det også forekomme navn. Dette anser ikke vitnet som

registrering av person. Dersom personen anses å være av interesse for overvåkingstjenesten, vil imidlertid navnet også bli notert i arbeidsregistret, eventuelt med henvisning til emnearkivet. I så fall følges de vanlige regler om registrering, herunder forbudet i § 4 siste ledd."

Kommisjonens oppfatning er som nevnt at lagring av opplysninger om identifiserbare enkeltpersoner, grupper eller organisasjoner, der opplysningene er lagret systematisk med sikte på at de skal kunne gjenfinnes av tjenesten, er å anse som registrering i forhold til 1977-instruksen § 4. Registrering i emnearkiv er således underlagt begrensningene i § 4 tredje ledd om at lovlig politisk medlemskap eller politisk virksomhet ikke i seg selv skal kunne danne grunnlag for registrering av opplysninger.

Prinsipp- og emnearkivene ved Overvåkingssentralen

Både i Mellbye-utvalgets innstilling og i senere skriv fra Overvåkingssjefen er prinsipp- og emnearkivets innhold beskrevet som opplysninger av generell eller prinsipiell karakter om organisasjoner eller andre forhold av betydning for tjenesten. Først i overvåkingssjefens brev av 23. januar 1987 til Justisdepartementet opplyses det at arkivet også inneholder opplysninger om navn på aktive medlemmer. Kommisjonens gjennomgåelse av disse arkivene viser at disse beskrivelsene av arkivene ikke gir et dekkende bilde av omfanget av personrettet stoff i emnearkivene.

Som det fremgår av 8.4.2, er kommisjonens inntrykk etter gjennomgangen av det gamle prinsipparkivet at overvåkingstjenesten frem til midt på 1960-tallet ønsket en mest mulig fullstendig informasjon om NKP-ere og deres virksomhet. Det finnes også betydelig informasjon om virksomheten i SF og SUF, senere SUF(m-l), men siktemålet synes ikke her å ha vært en fullstendig kartlegging av virksomheten, jf 8.4.

Det gamle prinsipparkivet inneholder fortsatt omfattende personopplysninger. Blant annet var det arkivert en mengde til dels omfattende lister over kommunister, blant annet i offentlige etater, i næringslivet og i fagforbund, jf 8.4.2.2.

Det gamle prinsipparkivet inneholdt også et eget arkiv over SF-ere, fra en tidligere arkivserie med serienummer 19.000. Om dette vises til 8.4.8.3.

I det gamle prinsipparkivet finnes vedrørende SUF, senere SUF(m-l), også personopplysninger, til dels lister over personer med tilknytning til organisasjonen. Som eksempler på mer omfattende personregistrering nevnes:

- Liste på fire sider over medlemmer i Oslo og Akershus i 1965
- Liste over 55 deltakere i SUF(m-l)s faglige landskonferanse i Trondheim i 1969

Det nye emnearkivet gjenspeiler til dels at overvåkingspolitiet på 1970-tallet tok sikte på en omfattende kartlegging av ml-erne og deres virksomhet. Oppfølgingen av AKP(m-l)s organisasjon og ledelse i emnearkivet er dog mer tilfeldig og sporadisk enn for NKP på 1950- og 60-tallet, jf 8.4.5.

Også det nye emnearkivet inneholder omfattende personopplysninger.

Om ml-bevegelsen inneholder emnearkivet en rekke mapper med personopplysninger eller personoversikter, slik som opplysninger om tillitsvalgte i diverse styrer og komiteer i organisasjoner med tilknytning til ml-bevegelsen, valglistene, deltakere på kurs og sommerleirer, studenter og lærere som var ml-ere, personer som har søkt om tillatelse til å avholde demonstrasjoner og stands, kontakter og tillitsvalgte ved bedrifter, studenter og akademikere som tok arbeid som ufaglærte ved bedrifter, ml-ere i offentlig administrasjon, personer med mulige ml-sympatier osv, jf 8.4.5. I emnearkivet for partiet i distriktene er det arkivert til dels hele personsaker.

Av mer omfattende personregistreringer i det nye emnearkivet nevnes:

- I det nye emnearkivet har det skjedd en systematisk arkivering av opplysninger av hvem som har vært medarbeidere i Klassekampen, har solgt Klassekampen eller abonnert på avisen.
- Opplysninger om sentralstyremedlemmer i AKP(m-l) fra 1973 til 1988.
- Kartlegging av SOLKOMs ledelse, lokale kontakter og landsmøtedelegater på første halvdel av 1970-tallet.
- Fullstendig oversikt over valglistene og kandidater ved stortingsvalget 1983
- Oversikt over bydelskontakter for AKP(m-l) i Oslo i 1984
- Oversikt over fylkeskontakter for AKP(m-l) i 1988

I en rekke uttalelser, først i Mellbye-utvalgets innstilling (1967), og senere fra overvåkingssjefen, senest i brev av 23. januar 1987 til Justisdepartementet, opplyses det at det ikke er personhenvisninger til emnearkivet eller at ingen er søkbar på navn i emnearkivet, jf 8.2.1.3. Om dette uttaler tidligere overvåkingssjef Erstad til kommisjonen:

"Det var ikke mulig å søke på person i forhold til emnearkivet. Det skulle således ikke være noe system som henviser til enkeltpersoner i emnearkivet.

... Hvis det dreide seg om informasjon av aktuell betydning for personsaker skulle opplysningene ikke registreres på emnearkiv, men på personsaken. Det kunne også hende at opplysninger om en organisasjon ble lagt både på emnearkiv på vedkommende organisasjon og på personarkiv, eller eventuelt på arbeidsarkiv hvis det ikke forelå tilstrekkelig mistanke."

Også to andre tjenestemenn, hvorav den ene arbeidet ved Overvåkingssentralens arkiv fra 1972 til 1992, har forklart at det ikke var mulig å søke på person i emnearkivet. To andre tjenestemenn, også med meget lang tjenestetid ved Overvåkingssentralen, har imidlertid forklart at det var slike henvisninger. Det ene av disse vitnene har også forklart at det var henvisninger fra arbeidsregistret til emneregistret. Kommisjonen har foretatt en summarisk undersøkelse av det gamle trommelregistret slik det fremsto ved omlegging til EDB. Det ble ikke funnet personhenvisninger til emnearkivet.

Kommisjonen har for øvrig i en vitneforklaring fra en ledende tjenestemann ved Overvåkingssentralen fått opplyst at det i de arbeidsregistre som var i bruk ved Overvåkingssentralen frem til overgangen til EDB i 1991, kunne være henvisninger fra

person i arbeidsregistre til emneregistret, men dette gjaldt antakelig bare arbeidsregistrene ved kontraetterretningsavdelingen.

Fra 1991 har det som det fremgår av 8.2.1.3, ved Overvåkingssentralen vært mulig å søke på navn i emnearkivet via det databaserte arbeidsregister dersom det er lagt inn henvisninger fra person i EDB-registret til emnearkivet.

Emnearkivet ved de underordnede ledd

Kommisjonen har gjennomgått en del lokale emnearkiv. Disse er oftest basert på Overvåkingssentralens standardnøkkel, men med lokale tilpasninger. En del av emnearkivene har vært gjenstand for omfattende sanering.

Innholdet er i stor utstrekning av samme karakter som emnearkivene ved Overvåkingssentralen, selv om omfanget av materialet varierer sterkt. De lokale emnearkiv har i større utstrekning enn emnearkivene ved Overvåkingssentralen vært brukt til en ren personrettet registrering. Valglister er oppbevart i atskillig utstrekning. Ved en landsdelssentral var det oppbevart valglister for SV frem til 1979. Emnearkiv har til dels vært brukt som grunnlag for personkontrollundersøkelser.

Kommisjonens arkivundersøkelser viser at det lokalt i atskillig grad er personhenvisninger fra trommel eller arbeidsregister til emnearkivet, slik at personer har vært søkbare på navn i lokale emnearkiv.

8.2.1.5. Oppbevaring uten registrering

I St meld nr 89 (1969-70) side 14 heter det at

"det bør gis strenge regler for oppbevaring og særlig for utlevering av opplysninger fra overvåkingstjenestens arkiv og registre."

Instruksfestete regler om hvilke opplysninger som kunne oppbevares ble ikke gitt før ved overvåkingsinstruksen av 1977.

Etter 1977-instruksen § 4 kan opplysninger som er innhentet i medhold av instruksens § 4 første og annet ledd registreres og oppbevares dersom det antas at opplysningene kan få betydning senere. I dette ligger både at opplysninger som ikke er av interesse for overvåkingstjenesten ikke skal oppbevares, og at opplysninger som oppbevares fordi de er av betydning, skal registreres. I St meld nr 39 (1992-93) side 34 slår Justisdepartementet fast at det er behov for "særlig klare og faste regler og rutiner med hensyn til mottakelse, oppbevaring og bruk av informasjon". Om dette heter det:

- Opplysninger som er relevante for overvåkingspolitiet i forbindelse med en verserende sak må registreres i tilknytning til saken.
- Opplysninger som antas å kunne få betydning for overvåkingspolitiet, uten at de er knyttet til en bestemt sak, registreres og arkiveres på foreskrevne måte.

- Opplysninger som ikke er av interesse for overvåkingspolitiet, men som antas å kunne ha interesse for det øvrige politi, registreres før de oversendes rette vedkommende.
- Opplysninger som antas ikke å være av interesse oppbevares ikke."

Disse retningslinjer er nå tatt inn i overvåkingsinstruksen av 1994 § 5.

I brev av 23. desember 1993 fra Kontrollutvalget til overvåkingssjefen kritiserer Kontrollutvalget at overvåkingstjenesten i Kirkenes hadde arkivert et arbeidsnotat i en ringperm i arkivet. Arbeidsnotatet var fra 1987 og inneholdt opplysning om at en person var medlem av NKP. Kritikken begrunnes med kontrollmessige hensyn. Observasjonssak burde ha vært opprettet i Kirkenes, og dokumentet burde ha vært arkivert der. (Kontrollutvalget fant imidlertid at utferdigelse av notatet var i samsvar med rundskriv 3/1988. Utvalget uttaler imidlertid at dette rundskriv i dagens situasjon bør revideres.) Kontrollutvalget gjentok kritikken i sin årsberetning for 1993, som ble avgitt 11. april 1994.

Kommisjonens undersøkelser har ikke avdekket tilfeller av oppbevaring av dokumenter som ikke er registrert. Kommisjonen har imidlertid ikke gjennomgått alle arkiver.

8.2.2. Sanering og makulering

8.2.2.1. Innledning

I overvåkingsinstruksene er sanering første gang omhandlet i 1977-instruksen § 5 annet ledd:

"Arkivet må stadig kritisk gjennomgåes med sikte på sanering og makulering av uaktuelle overvåkingssaker."

Av § 3 h fremgår at saneringsplikten omfatter "arkiver og registre som nevnt i § 5, jfr. § 4 annet ledd", dvs både opplysninger som er registrert i forbindelse med etterretning/kontrasubversjon og personkontroll.

Instruksen inneholder imidlertid ikke nærmere retningslinjer for sanering. Slike retningslinjer har til dels vært gitt i POT-meddelelser og i interne rundskriv.

Det er på det rene at arkivene har vært gjenstand for sanering fra midt på 1950-tallet. Så vel ved Overvåkingssentralen som ved de lokale ledd har det vært gjennomført sanering i personarkiv, personkontrollarkiv, arbeidsarkiv og emnearkiv.

8.2.2.2. *Perioden fra 1946 til 1966*

I PM om arkivordningen ved Overvåkingssentralen gitt til justisministeren 14. mars 1964 opplyses om sanering av saker som angår norske borgere:

"Denne sanering omfatter personer over en bestemt alder, personer som tidligere er blitt innrapportert, men som i de senere år ikke har gjort seg bemerket, og personer som ikke lenger antas å ha noen overvåkingsmessig betydning."

I POT-meddelelse 16/1964 omhandles makulering av saker:

Sakene makuleres

- når objektet er 70 år eller eldre og opplysninger ikke griper inn i andre forhold,
- når opplysningene utelukkende er bygget på vurderinger (f.eks. kommunist, sympatisør, antas å stemme med osv.),
- når registreringen bare er bygget på løs mistanke og det har gått lengre tid uten at forholdet er bekreftet eller sannsynliggjort.

Sakene beholdes

- når opplysninger har eller kan ha interesse for andre saker eller forhold,
- når sakene inneholder faktiske opplysninger om medlemskap e l.,
- når objektet har vært nominert ved kommune- eller stortingsvalg eller har vært forslagsstiller til listene,
- når objektet er aktiv bidragsyter eller deltar med hilsningsannonser e. l.
- når de militære myndigheter er meddelt opplysninger i forbindelse med S-undersøkelser.

I Mellbye-utvalgets innstilling (1967) opplyses at sakarkivet stadig er gjenstand for makulering. Det fremgår at kriterierene tilsvarer de som er beskrevet i POT-meddelelsen fra 1964.

I et internt notat datert 30. desember 1988 fra arkivet ved Overvåkingssentralen om sanering ved Overvåkingssentralens arkiv (heretter kalt 1988-notatet) anslås at fra 1963 til 1967 ble ca 2000 saker på norske borgere makulert.

8.2.2.3. *Perioden fra 1967 til 1976*

Rundskriv 2/1970 inneholder følgende om sanering av arkivene:

"Saksarkivet må stadig være gjenstand for kritisk gjennomgåelse med sikte på sanering - makulasjon eller overføring av stoff til observasjonsarkivet. Også dette trenger jevnlig inspeksjon for at man skal unngå at opplysninger som ikke lenger har noen sikkerhetsmessig relevans unødig belaster arkivet.

På samme måte som ved registrering av nytt stoff er det ikke mulig å gi helt eksakte retningslinjer for sanering og makulering. Det må i hvert enkelt tilfelle foretas skjønnsmessig avveining og vurdering av det materiale som foreligger og den overvåkings- (eventuelt sikkerhetsmessige) betydning det antas å ha."

En tidligere tjenestemann, som var leder for en gruppe som arbeidet med makulering på 1970-tallet, har forklart til kommisjonen:

"Da ble både døde personer, uaktuelt og gammelt stoff sanert bort i både saksregisteret og prinsipparkivet. Senere ble det også foretatt sanering av saker der utelukkende partimedlemskap var registrert.

...

I forbindelse med nevnte sanering/makulering i arkivet som ble foretatt i - 70-årene uttalte vitnet at Haarstad hadde presisert at man ikke skulle ha noe i arkivene som ikke kunne forsvares overfor Mellbye-utvalget. Dette gjaldt både for saksarkivet og prinsipparkivet."

I en annen forklaring er opplyst at det på begynnelsen av 1970-tallet ble sanert saker mot NKP-ere.

I årsberetningen for Kontrollutvalget for 1973²⁶ opplyses det at overvåkingstjenesten har påbegynt en gjennomgåelse av overvåkings- og observasjonssakene. I årsberetningen for 1974 opplyses det at saneringen er gjennomført i 1974 og har ført til en betydelig reduksjon av antall saker i saksarkivet. I årsberetningen for 1976 opplyses at saneringen av overvåkingstjenestens arkiver pågår med tilfredsstillende fart, og at antallet overvåkingssaker ved Overvåkingssentralen er sterkt redusert.

I 1988-notatet opplyses at det i perioden fra 1968 til 1973 ble makulert 2846 saker på norske borgere på grunn av "naturlig avgang" (høy alder og dødsfall). Tallene for perioden 1974 til 1976 på makulerte observasjonssaker på norske borgere er:

1974: 1030

1975: 1506

1976: 1110

8.2.2.4. *Perioden fra 1977*

I internt notat av 18. mars 1977 med oversikt over saneringen av Overvåkingssentralens arkiver pr februar 1977, fremgår at det ved overvåkingssentralen var 926 overvåkingssaker og 45.000-50.000 observasjonssaker. Forfatteren av notatet har forklart til kommisjonen at det skjedde en omfattende makulering ved Overvåkingssentralen fra 1977 til ut på 1980-tallet. Av saker som ble beholdt, nevner vitnet saker mot personer med forbindelser med utenlandske ambassader mistenkt for subversiv virksomhet og saker mot ledere i NKP, uten at vitnet kan huske hvor langt ned i systemet dette gjaldt. De sakene som ble makulert, var hovedsakelig mot personer registrert med kun reisevirksomhet til Øst-Europa og med aktiviteter som indikerte mulig sympati for kommunismen, slik som hilsninger i Friheten, støttelister og opprop ved valg. Tjenestemannen kunne ikke huske at han makulerte saker mot ml-ere. Saker mot SF-ere var nokså sikkert makulert tidligere.

I rundskriv 3/1978 opplyses det om sanering:

²⁶St meld nr 24 (1974-75) s. 4

"I tillegg til omhyggelig vurdering under behandling av den enkelte sak, må det foretas periodiske inspeksjoner av arkivene for å unngå at det oppbevares dokumenter som ikke lenger har eller kan få, noen sikkerhetsmessig relevans. Avgjørelsen her kan ofte være vanskelig, og før bestemmelse om tilintetgjøring blir tatt, bør man i tvilstilfelle undersøke om det foreligger muligheter for rekonstruksjon og/eller forelegge spørsmålet for Overvåkingssentralen."

På et arbeidsmøte ved Landsdelssentral Trøndelag i april 1985 redegjorde en politiavdelingssjef for saneringspraksis ved Overvåkingssentralen. Han uttalte at dette måtte skje på grunnlag av skjønn, fordi det er få retningslinjer:

"Vær varsom med å sanere ekstremt politisk stoff. Det er foretatt omfattende sanering på dette feltet. Gang på gang viser det seg at en ikke har sett aktivitet på en person, og dette kan bety flere ting:

- a. at vi ikke er i stand til å fange opp virksomheten.
- b. vedkommende har forandret synspunkt.
- c. vedkommende har stillstand."

I rundskriv 3/1988 uttales:

"Saker uten nye opplysninger de siste 10 år bør vurderes strengt. Er siste opplysning eldre enn 20 år, bør saken saneres med mindre spesielle grunner taler imot.

Hvis det foreligger opplysninger av kontraetterretningmessig interesse, for eksempel kontakt med diplomater o.a. fra Warszawapaktland, eller lengre opphold i disse land, er det større grunn til fortsatt registrering enn om saken kun gjelder ekstrempolitisk virksomhet eller støttevirksomhet til fordel for terror-organisasjoner.

Det må også legges vekt på hvilken stilling/yrke vedkommende har på det tidspunkt sanering vurderes. Har han/hun en viktig offentlig stilling eller en yrkeskarriere der sikkerhetsklarering kan bli aktuelt, bør saken ikke saneres."

I Kontrollutvalgets innberetning for 1993 (avgitt 11. april 1994) heter det om sanering:

"Det har tidligere vært en rettssikkerhetsmessig målsetting at eldre eller overflødige registreringer i POT skulle saneres, noe som ble fulgt opp både av POT og Kontrollutvalget. I dagens situasjon, hvor myndighetene har besluttet at fortiden til de hemmelige tjenester skal underlegges forskjellige former for granskning, stiller dette seg annerledes. Det er nå viktig at eldre arkivmaterieell inntil videre ikke saneres, noe Kontrollutvalget har gitt uttrykk for. Denne nye saneringspraksisen ble etablert på slutten av 1993, men det har nok i tiden rett forut for praksisomleggingen forekommet saneringer som ikke burde skjedd."

I rundskriv 1/1994 om det EDB-baserte register er det gitt bestemmelser om automatisk varslings etter et visst antall år, med henblikk på sanering av uaktuelle opplysninger.

I 1988-notatet opplyses følgende makuleringstall for observasjonssaker mot norske borgere:

1977:	1366
1978:	1425
1979:	3002
1980:	9134

1981: 8617
1982-1987: 1833
1988: 962

Om de saker som ble makulert i årene 1985, 1986 og 1987 forklarer en tidligere polititjenestemann at det i forbindelse med nedprioritering av subversjon for en stor del dreide seg om 10-15 år gamle saker som gjaldt personer med tilknytning til AKP(m-l). Om den makulering som skjedde i forbindelse med overgang til EDB i 1988 opplyses i en annen forklaring at dersom det ikke var tilført saken nye opplysninger på 10-15 år, var det grunnlag for å makulere denne. Saker mot personer som hadde reist til Øst-Europa samt alle saker der det tidligere hadde vært telefonkontroll skulle beholdes uansett tidsaspektet.

For årene fra 1989 til 1993 har Overvåkingssentralen opplyst at makuleringstallene for observasjonssaker mot norske borgere er som følger:

1989: 109
1990: 57
1991: 52
1992: 1209
1993: 1569

I 1994 og 1995 er det ikke makulert saker.

8.2.3. *Utviklingen i saksantallet ved Overvåkingssentralen -nyregistrering av norske borgere*

Fra 1980 ble eksakt statistikk over antall nyregistrerte saker i Overvåkingssentralen innrapportert til Kontrollutvalget. For tiden før 1980 foreligger bare anslag over saksantallet. Kommisjonen har på dette grunnlag søkt å beregne omfanget av nyregistreringer. Beregningene er beheftet med en viss usikkerhet.

I et PM fra overvåkingssjef Bryhn til justisminister Gundersen av 14. mars 1964 opplyses at saksarkivet da omfattet ca 29.000 personsaker på norske borgere.

Da Mellbye-utvalget avga sin innstilling i mai 1967, var saksarkivet ved Overvåkingssentralen delt i aktive saker og observasjonssaker. Utvalget opplyser at det i Overvåkingssentralens arkiv var ca 6300 aktive saker og ca 27.000 observasjonssaker som gjaldt norske borgere. Til sammen var det altså på dette tidspunkt ca 33.300 saker på norske borgere. Det må legges til grunn at de fleste av de personer som var registrert, var kommunister eller kommunist sympatisører.

I årene 1963 til 1967 ble det etter kommisjonens beregninger registrert ca 6300 nye saker mot norske borgere.

I et internt notat fra desember 1973 til overvåkingssjefen opplyses at observasjonsarkivet inneholder saker på ca 39.000 norske borgere. I alt var det 5500

overvåkingssaker på norske og utenlandske borgere. Etter kommisjonens beregninger ble det fra og med 1968 til og med 1973 opprettet ca 13.500 nye saker på norske borgere.

Opprettelse av sak på grunnlag av medlemskap i NKP eller kommunist sympati alene avtok sterkt i løpet av 1960-årene og hadde antakelig ubetydelig omfang etter 1970. Videre var oppslutningen om NKP på denne tiden meget liten. De fleste tillitsvalgte og andre personer som var aktive i NKP, hadde dessuten trolig blitt registrert før. Disse forhold sannsynliggjør etter kommisjonens oppfatning at bare en liten del av nyregistreringene i perioden 1968 til 1973 skyldes tillitsvern i eller annen tilknytning til NKP eller NKU. Registrering av ml-ere begynte i siste del av 1960-tallet, og kommisjonens undersøkelser har vist at slik registrering pågikk i ganske betydelig omfang i første halvdel av 1970-årene. Det legges til grunn at mange av nyregistreringene i perioden 1968 til 1973 var ml-ere.

Pr 1. januar 1978 var det ifølge notat fra Overvåkingssentralen 526 overvåkingssaker og 42.750 observasjonssaker mot norske borgere, dvs i alt 43.276 saker mot norske borgere. Kommisjonens beregninger tilsier at det fra og med 1974 til og med 1977 ble opprettet ca 4300 nye saker mot norske borgere. Kommisjonen legger til grunn at mange av nyregistreringene i denne perioden var ml-ere.

I 1978 og 1979 ble det antakelig registrert til sammen ca 1200 nye observasjonssaker.

Pr 1. april 1981 var det ifølge notat fra overvåkingssjefen 201 overvåkingssaker og ca 24.500 observasjonssaker mot norske borgere. Kommisjonen antar at anslaget over observasjonssaker er for lavt, og at tallet trolig var ca 28.000.

Fra januar 1980 foreligger som nevnt eksakte beregninger over nyregistrerte observasjonssaker, basert på innrapportering til Kontrollutvalget.

I 1980 ble det innrapportert 542 nye observasjonsaker mot norske borgere, i 1981 171 saker og i 1982 109 saker. I 1983 økte tallet til 267, for å stige ytterligere i 1984 og 1985 til henholdsvis 613 og 509 nye observasjonssaker. I 1986 var tallet redusert til 103. Kommisjonen antar at økningen i 1983 - 1985 kan ha hatt en viss sammenheng med de notater fra perioden 1982 og 1984/85 fra Overvåkingssentralen vedrørende registrering av aktiviteter i tilknytning til NKP og AKP(m-l), som er omtalt under 8.1.3.3.

Senere har det gjennomsnittlige antall nye observasjonssaker pr år blitt vesentlig redusert.

8.2.4. Kildevurdering, kildevern og kildekontroll

8.2.4.1. Instruksjer og rundskriv

Overvåking sinstruksen av 1952 § 19 første ledd bestemmer:

"Det må utvises den største forsiktighet ved valg av hjelpere og mellommenn, og disse og andre kilders anonymitet må sikres i den utstrekning det er mulig. Enhver som mottar opplysninger, må dog føre oppgave over kildene og merke rapporter, notater m.v. slik at kildenes identitet om nødvendig kan bringes på det rene. Oppgaver som nevnt må oppbevares på særlig betryggende måte, og slik at de hurtig kan tilintetgjøres."

Instruksen inneholder ingen regler om vurdering av kilder eller om vurdering av påliteligheten av informasjon fra kilder.

Bestemmelsen er gjentatt uendret i instruksene av 1955 og 1959.

Av referat fra møte for overvåkingstjenesten i Nord-Norge 12.-13. oktober 1960, fremgår at overvåkingssjefen fremholdt kravet om at kildene skulle kunne identifiseres. Om oppbevaring av kildefortegnelse ble man ifølge møtereferatet enige med overvåkingssjefen om å foreslå følgende ordning gjennomført:

"Hver tjenestemann setter opp en fortegnelse over de kildebetegnelser han bruker, med navn, stilling og bopel utenfor hver betegnelse. Fortegnelsen legges i en konvolutt som forsegles på den måten vedkommende tjenestemann selv ønsker, og utenpå merkes med tjenestemannens navn og hvilket politikammer. Konvolutten sendes overvåkingssjefen, som oppbevarer den i sin personlige safe, og personlig tar ansvaret for at ingen uvedkommende får tak i den."

Kravet om innsendelse av kildefortegnelser til overvåkingssjefen ble imidlertid så vidt kommisjonen kan se ikke fulgt opp.

Om kildevurdering heter i rundskriv av 9. desember 1960:

"Tidligere har man benyttet tall og bokstaver for å karakterisere påliteligheten til en kilde og de opplysninger denne har gitt, f.eks. a1, som betegnet en helt pålitelig kilde som har gitt helt pålitelige opplysninger. Det har imidlertid vist seg at denne måten å klassifisere kilder og opplysninger på, ikke er særlig velegnet for overvåkingstjenesten. Av denne grunn vil man be om at notat/rapport-skriveren gjennom egne bemerkninger gir uttrykk for den vurdering som nevnte kodebetegnelser tok sikte på å gi."

I rundskriv av 29. august 1961 gjentas at kilden til de opplysninger som blir referert i brev, notater osv klart må angi enten ved bruk av kodebetegnelse eller navn. Det forutsettes at hver enkelt tjenestemann skal føre et eget kilderegister som skal oppbevares i safe. Man skal i langt større utstrekning enn tidligere kunne nevne kilden ved navn, f.eks tjenestemenn i lensmannsetaten eller i politiet. I mange tilfeller er det intet hensyn som tilsier å skjule kildens identitet for tjenestens egne tjenestemenn.

Overvåkingsinstruksen av 1977 § 7 annet ledd om kilder og kildeopplysninger inneholder ikke realitetsendringer i forhold til de forutgående instruks, bortsett fra at påbudet om å vise den største forsiktighet ved valg av hjelpere og mellommenn ikke er gjentatt.

I rundskriv nr 2/1982 av 8. mars 1982 uttales at hovedregelen skal være at identiteten til overvåkingstjenestens kilder fremgår av tjenestens rapporter og notater. Videre heter det:

"Det forekommer imidlertid at en kildes identitet ikke bør være kjent av andre enn den tjenestemann som har mottatt opplysningene. Saken kan være så sensitiv at dette er nødvendig av tjenstlige grunner. Grunnen kan også være at kilden setter som vilkår at bare den tjenestemann som mottar opplysningen skal kjenne hans identitet, og slikt ønske/vilkår skal etterkommes så langt råd er."

Kravet om merking av rapporter og notater fastholdes. For øvrig heter det:

"Det skal skrives et notat om hver enkelt kilde. Notatet skal inneholde kildens kodebetegnelse og fulle navn, alder, stilling, arbeidssted og bopel. Videre skal det i notatet gis en kort beskrivelse av kildens pålitelighet og orienteringskapasitet - det siste for så vidt angår området/emnet kilden gir opplysninger om. Notatet skal oppbevares i en forseglet konvolutt som skal merkes med kildens kodebetegnelse og vedkommende tjenestemanns navn. Samtlige konvolutter av dette slag skal ved det enkelte tjenestested oppbevares i safe av godkjent type. Ved Overvåkingssentralen skal konvoluttene oppbevares i [en safe]. Konvoluttene oppbevares på samme måte etter at vedkommende tjenestemann har forlatt tjenesten eller er avgått ved døden."

Dersom det er nødvendig å bringe kildens identitet på det rene, brytes konvoluttet av "ansvarlig leder på vedkommende tjenestested".

8.2.4.2. *Kommisjonens undersøkelser*

Kommisjonens arkivundersøkelser viser at informasjon fra kilder utgjør en ikke ubetydelig del av den informasjon overvåkingspolitiet mottar. Kildenes karakter spenner over et vidt spektrum, fra faste informanter innen miljøer, partier, grupper og organisasjoner som er av interesse for tjenesten, til personer som kontaktes i forbindelse med en konkret sak, for eksempel en verserende personkontrollundersøkelse. I personkontroll saker er ofte lensmenn benyttet som kilder.

I hele granskingsperioden har det vært et mål å sikre kildenes anonymitet, også innad i tjenesten. I rundskriv 2/1982 heter det riktignok at hovedregelen må være at identiteten til overvåkingstjenestens kilder fremgår av tjenestens rapporter og notater. Om dette forklarer tidligere overvåkingssjef Erstad til kommisjonen:

"Erstad husker at opplegget for registrering av kilder ble livlig diskutert i tjenesten, og at mange mente at kildene kunne bli ødelagt hvis kilderegistret skulle være åpent for alle. Det ble derfor til at det ikke ble gjennomført noen endringer på dette punkt."

Kommisjonens arkivgjennomgåelse viser at kildens navn bare helt unntaksvis fremgår av overvåkingstjenestens notater og rapporter.

Som det fremgår ovenfor har det helt fra overvåkingsinstruksen av 1952 vært et krav at rapporter og notater som inneholder opplysninger fra ikke navngitte kilder skal merkes, og om at den enkelte tjenestemann skal føre fortegnelser over sine kilder, slik at kildens identitet om nødvendig kan bringes på det rene. Kommisjonens arkivgjennomgåelser viser at det ofte ikke fremgår hva slags undersøkelser som ligger til grunn for de opplysninger som gis. Ikke sjelden tyder sammenhengen på at man har spurt seg for om den personen som omhandles, men det fremgår likevel ikke

uttrykkelig at man bygger på kildeopplysninger. Når det opplyses uttrykkelig at det bygges på opplysninger fra kilde, er det sjelden oppgitt kode for identifisering av kilden. I perioden 1982-84 forekommer det dog en del rapporter, særlig fra Nord-Norge, der kilden er identifisert med kodebetegnelse.

Ved Overvåkingssentralen skal kodenavn på kilder oppbevares i et eget register i en safe. Denne safen inneholder ikke mange navn på kilder.

Kommisjonen har ikke gjennomgått de kildefortegnelser som skal være ført av den enkelte tjenestemann ved de lokale ledd. Kommisjonen har derfor ikke grunnlag for å uttale seg generelt om hvorvidt slike kildefortegnelser faktisk har vært ført. Forklaringer fra lokale tjenestemenn tyder på at praksis mht etterlevelse av kravet om kildefortegnelser har vært nokså varierende.

Ved Overvåkingssentralen opplyser en tidligere tjenestemann med tjenestetid fra midten av 1960-tallet til slutten av 1980-tallet at følgende kildebetegnelse ble benyttet:

"1. kilder, 2. pålitelige kilder, 3. absolutt pålitelig kilde, og 4. ømtålig kilde. Med ømtålig kilde kunne menes både telefonkontrollopplysninger eller en kilde som var såvidt ømtålig plassert at vedkommende ville bli oppdaget med en gang dersom man refererte denne kilden."

Kommisjonens arkivundersøkelser viser at kravet om at notat-/rapportskriveren gjennom egne bemerkninger gir uttrykk for en vurdering av kildens pålitelighet, er blitt fulgt opp i svært varierende grad. Ofte oppgis det bare at opplysningene skriver seg fra en kilde. Andre ganger karakteriseres kildens pålitelighet med uttrykk som "pålitelig kilde" eller liknende.

Vurderingen av kildens pålitelighet har tilligget den tjenestemann som har mottatt og nedtegnet opplysningene fra kilden. Kommisjonen har generelt ikke grunnlag for å etterprøve de vurderinger som er foretatt, men kommisjonen har kommet over tilfeller der registrering er foretatt på grunnlag av kildeopplysninger som synes lite betryggende. I en sak fra 1974 ble det opprettet observasjonssak mot en person på grunnlag av opplysninger en kilde hadde mottatt fra en tredjeperson om at vedkommende person drev ml-virksomhet. I en del tilfeller er saker opprettet mot ungdommer på grunnlag av opplysninger fra medelever.

8.2.5. Saksbehandling og beslutningsnivået ved registrering

Tidligere overvåkingssjef Erstad forklarer om beslutningsnivået ved opprettelse av sak:

"Beslutning om opprettelse av nye observasjonssaker ble foretatt på det enkelte avsnitt på grunnlag av de generelle skriftlige og muntlige direktiver som var gitt fra overvåkingssjefen i rundskriv o.s.v. Erstad er av den oppfatning at beslutning om opprettelse av observasjonssak normalt har skjedd på førstebetjenningsnivå, men han er ikke helt sikker på dette. Det var ikke utarbeidet noen generelle instruksjoner, som fastsatte hvilket beslutningsnivå det skulle treffes på. Valg av beslutningsnivå var noe som ble bestemt innen den enkelte avdeling/avsnitt antakelig i

samråd med politiinspektøren. Generelt var det inspektørens ansvar å fordele arbeidet innenfor den enkelte avdeling/seksjon."

Om beslutningsnivået ved registrering av nye opplysninger på eksisterende sak forklarer Erstad:

"Når det gjelder opplysninger som innkommer først etter at det er opprettet en sak, burde det foretas en vurdering av opplysningens konkrete relevans. Erstad ga først uttrykk for at det var arkivsjefen som foretok denne vurdering, men etter nærmere overveielse ga han uttrykk for at det måtte være den enkelte saksbehandler på seksjonen som foretok en slik vurdering."

Forklaringer fra embets- og tjenestemenn bekrefter at praksis stort sett har vært slik den beskrives av Erstad. Men bildet er ikke entydig. At det ikke har vært skrevne retningslinjer eller instruksjoner som nærmere klarla beslutningsnivået, kan ha skapt en viss ansvarsuklarhet.

Svært mange tjenestemenn ved Overvåkingssentralen forteller at innkommet post ble behandlet på de daglige postmøter, der ledelsen deltok. Stort sett er imidlertid inntrykket at det på postmøtene ikke ble truffet beslutninger om hvor innkommet post skulle arkiveres.

Kommisjonens inntrykk er at innkommet journalført post ble arkivert enten på emnearkiv eller på personarkiv, eller begge steder. Andre alternativer fantes ikke. Det synes således ikke å være foretatt noen egentlig vurdering av om stoffet var av betydning for tjenesten. Først i St meld nr 39 (1992-93) ble det gitt retningslinjer for arkivering, der det er bestemt at opplysninger som ikke antas å være av interesse ikke skal oppbevares.

8.2.6. Interneringslister

Som det fremgår av 7.4.3 og 8.4.2.3, har overvåkingspolitiet fra et tidlig tidspunkt ført lister over personer som skulle pågripes og interneres i en krigs- eller krisesituasjon. Grunnlaget for denne registrering er å finne i lov av 15. desember 1950 nr 7 om særlige rådgjerder under krig, krigsfare og liknende forhold (beredskapsloven). Loven forutsetter at norske borgere som ved krig, eller når krig truer eller rikets selvstendighet eller sikkerhet er i fare, antas å ville handle mot landets interesser, skal tas i forvaring etter bestemmelser som eventuelt treffes ved kongelig resolusjon i medhold av lovens § 3.

Listene ble fra juli 1950 oppdelt i to kategorier (A og B) etter antatt farlighetsgrad og ble senere ajourført flere ganger. Ifølge Mellbye-utvalget (1967) var det da 404 personer på listen. Listene ble ajourført en rekke ganger. Den siste landsliste A og B ble sendt distriktssentralene ved Overvåkingssentralens brev av 2. februar 1972. I brevet opplyses at personene på liste A omfatter personer som det er nødvendig å sikre ved pågripelse og forvaring, mens personene på liste B omfatter personer hvor andre og lempeligere sikringstiltak (meldeplikt mv) bør anvendes.

I brev av 12. desember 1979 fra Overvåkingssentralen til landsdelssentralene opplyses at det ikke lenger er nødvendig med særskilte lister over A og B-personell:

"I stedet skal overvåkingstjenestens saksarkiv ("Overvåkingsarkiv") danne grunnlaget også for en eventuell forvaringsaksjon."

Det vises i brevet til at overvåkingsarkivet i følge rundskriv 3/78, jf 8.2.1.3, bare skal inneholde saker av aktuell betydning for overvåkingstjenestens kontraetterrettmessige funksjoner. I brevet vises også til rundskriv 8/79 om overvåkingssaker, jf 8.2.1.3, der det fremgår at Overvåkingssentralens overvåkingsarkiv til enhver tid skal inneholde en fullstendig og ajourført oversikt over overvåkingssaker for hele landet. Tilsvarende skal landsdelssentralenes overvåkingsarkiver være dekkende for deres områder. Landsdelssentralene bes om å instruere underordnete ledd om å tilintetgjøre landslistene for A og B-personell og om at landsdelssentralenes (avdelingenes) overvåkingsarkiv i stedet skal brukes som grunnlag for beredskapsplanlegging.

Av referat fra inspektørmøte i januar 1988 fremgår at man drøftet kriterier for tiltak i forbindelse med Overvåkingstjenestens beredskapsplaner. Det var enighet om at det var behov for nye kriterier. Det henstilles til overvåkingssjefen å ta spørsmålet opp med "de rette myndigheter". Om dette har tidligere overvåkingssjef Erstad forklart til kommisjonen:

"Erstad kan ikke huske at dette spørsmål ble klarert med ham. Normalt skulle han ha mottatt referat fra inspektørmøtet, men Erstad kan ikke huske å ha sett referatet fra dette møtet. Erstad kan for øvrig heller ikke huske at interneringen ble drøftet på landskonferanser forut for dette."

Kommisjonen har i forklaring fra en tjenestemann fått opplyst at de gamle A og B-listene ved Overvåkingssentralen først ble makulert i oktober 1992, etter et avisoppslag i mai samme år om at slike lister skulle finnes. Kommisjonen har ingen indikasjoner på at disse listene ikke er makulert.

Overvåkingssentralen har opplyst at internering er en lite aktuell problemstilling i dag. I en eventuell beredskapssituasjon må det foretas en konkret vurdering av den enkelte person i forhold til det aktuelle trusselbilde.

Justisminister Grete Faremo opplyste i brev av 14. april 1994 til stortingsrepresentant Erling Folkvord:

"Styresmaktene fører ikkje lister over personer som ein meiner det kan være grunn for å internere i krigs eller krisesituasjoner. Det fins derfor heller ingen kriteriar for oppføring eller sletting i slike lister."

I brev av 6. mai 1994 til justisminister Grete Faremo spurte Erling Folkvord om personer har vært ført opp på beredskapslister på grunn av lovlig politisk aktivitet i Norge. I brev av 23. juni 1994 viste justisministeren til at lovgrunnlaget for eventuell forvaring eller internering er beredskapsloven § 3:

"Nærare retningslinjer om korleis slik internering skal gjennomførast i praksis, er nedfelt i det sivile førebuingsplanverket.

Tidlegare vart det utarbeidd lister over personer som kunne være aktuelle for internering eller forvaring i slike situasjonar som nemnd ovanfor. Som omtala i brevet mitt av 14. april d.å, vert ikkje slike lister lenger ført.

Eit vilkår for at ein person kunne førast opp på desse listene, var at han kunne "mistenkes for å forberede eller foreta handlinger som nevnt i § 2", jfr. instruks for overvåkingspolitiet § 4,1. ledd.

Eg har ikkje grunn til å tru at overvåkingspolitiet har handla i strid med overvåkingsinstruksen på dette området."

Kommisjonen bemerker at det er på det rene at A og B-listene i stor utstrekning har omfattet kommunister, jf 7.4.3 og 8.4.2.3 b). Som det fremgår ovenfor skulle overvåkingsarkivet fra 1979 danne grunnlag for eventuelle forvaringsaksjoner.

8.3. Den statistiske undersøkelse av saksarkivet ved Overvåkingsentralen

8.3.1. Generelt

Kommisjonen har gjennomgått alle saker mot norske borgere i Overvåkingsentralens saksarkiv, det vil si observasjons- og overvåkingsaker. I tilknytning til dette har kommisjonen undersøkt i hvor stort omfang det er registrert opplysninger om politisk tilhørighet og virksomhet.

Kommisjonens undersøkelse omfatter saksarkivet slik det i dag foreligger. Det har ikke blitt makulert saker i arkivet etter at kommisjonen ble oppnevnt. Derimot har makulering - i samsvar med overvåkingsinstruksene - tidligere skjedd i betydelig utstrekning. I årene fra 1963 til 1994 er det til sammen makulert over 34.000 saker på norske borgere. I vitneforklaringer er opplyst at makuleringen blant annet har omfattet saker på kommunister, SF-ere og ml-ere. Dette er nærmere omtalt i 8.2.2 ovenfor.

Opplysningene nedenfor gjelder således de sakene som Overvåkingsentralen har beholdt, enten fordi sakene fortsatt ble ansett for å være av interesse, eller fordi makulering av kapasitetsgrunner ikke var foretatt da makuleringsstopp ble innført høsten 1993.

Totalt er 15.050 saker på norske borgere gjennomgått.

8.3.2. Saker med "politiske overtoner"

Kommisjonen har vurdert om sakene har "politiske overtoner". Etter kommisjonens begrepsbruk har en sak politiske overtoner når opplysninger om politisk virksomhet og/eller politisk tilhørighet utgjør en vesentlig del av det som er registrert i saken. Som eksempler på registrerte opplysninger om politisk virksomhet/tilhørighet nevnes

medlemskap i politiske partier/organisasjoner, tillitsverv, plassering på valglistene, deltakelse i lovlige demonstrasjoner og søknader om tillatelse til å bruke plakatkampanje. I tabellen nedenfor bruker kommisjonen betegnelsen "ordinær politisk virksomhet" om slik tilhørighet/virksomhet. Det sier seg selv at vurderingen av om slike opplysninger utgjør en vesentlig del av det som er registrert i saken, blir noe skjønnsmessig. De saker som har budt på tvil, er likevel såvidt få at de ikke gir utslag av betydning i statistikken. Der man har vært i tvil, er sakene ikke registrert med politiske overtoner.

For en nærmere fremstilling av hva slags opplysninger som ga grunnlag for opprettelse av sak, eller som ble lagt på eksisterende saker, vises til omtalen av overvåkingstjenestens kartlegging av personer med tilknytning til ulike partier og organisasjoner, jf nedenfor under 8.4.

Kommisjonen vil presisere at det i karakteristikken "politiske overtoner" ikke ligger noen vurdering av om registreringen var ulovlig eller utilbørlig. Som det går frem av 8.1.3 ovenfor om instruksverket for overvåkingstjenesten, var slike opplysninger lenge relevante for personkontrolltjenesten og kunne registreres på dette grunnlag. Opplysninger om politisk virksomhet kunne også ha overvåkingsmessig betydning. For kommisjonens vurderinger av overvåkingstjenestens registreringspraksis vises til 9.5.2 og 9.5.3.

Kommisjonens undersøkelse viser at 74 % av sakene har politiske overtoner. Av disse var 90 % observasjonssaker, mens 5 % hadde vært overvåkingssaker. De resterende 5 % var usikre, idet det for kommisjonen i ettertid var vanskelig å se av sakene om de hadde vært overvåkingssaker eller observasjonssaker.

Kommisjonen har registrert hva slags virksomhet det foreligger opplysninger om i sakene med politiske overtoner. Ettersom politisk virksomhet/tilhørighet er en nødvendig betingelse for klassifiseringen, vil slik virksomhet/tilhørighet være registrert i 100 % av disse sakene. Det interessante er derfor å se i hvor stor grad det også er registrert *annen* virksomhet i disse sakene, og hva slags virksomhet som er registrert.

Kommisjonen har, i tillegg til ordinær politisk virksomhet/tilhørighet, brukt disse alternativer:

- Reisevirksomhet til utlandet, f.eks. reiser til Sovjetunionen, Øst-Europa, Kina og Midt-Østen
- Kontakt med utenlandske representanter i Norge, dvs. kontakt med ambassader og ambassadepersonell, herunder personer som det er grunn til å tro var etterretningsoffiserer
- Ulovlig virksomhet, dvs. straffbare forhold. Deltakelse i ulovlige demonstrasjoner er regnet som "ulovlig virksomhet" når deltakelsen medførte en straffereaksjon, f.eks. en bot. Derimot er det ikke regnet som ulovlig virksomhet hvis overvåkingstjenesten har observert at personen var deltaker i en ulovlig demonstrasjon, eller hvis vedkommende ble innbrakt til politikammeret, men løslatt uten reaksjon.

- Aktivitet rettet mot Forsvaret, forsvarsrelatert bedrift eller anlegg. Dette dreier seg hovedsakelig om tre grupper:
 - befal og menige som i noe omfang drev politisk aktivitet i Forsvaret - utenforstående som forsøkte å ta seg inn på militært område
 - militærnekttere som søkte tilbakeføring til Forsvaret
- Annet

Det kan være registrert flere typer aktivitet i hver sak. Alle tall er avrundet til nærmeste hele prosent. Undersøkelsen ga dette resultat (i % av antall saker med politiske overtoner):

Reisevirksomhet til utlandet	19 %
Kontakt med utenlandske representanter i Norge	7 %
Ulovlig virksomhet	5 %
Aktivitet rettet mot Forsvaret, forsvarsrelatert bedrift eller anlegg	5 %
Annet	1 %
Ordinær politisk virksomhet/tilhørighet	100 %

Undersøkelsen viser at det bare i en relativt begrenset del av disse sakene var registrert andre aktiviteter enn ordinær politisk virksomhet, og at det i så fall i de fleste tilfeller dreide seg om reisevirksomhet.

8.3.3. *Nærmere om saker der det bare er registrert opplysninger om ordinær politisk virksomhet eller tilhørighet*

Ut fra sitt mandat har kommisjonen undersøkt i hvor stor andel av sakene det *bare* er registrert opplysninger om ordinær politisk virksomhet/tilhørighet. Disse sakene kalles heretter "politiske saker" - for å ha en kortfattet betegnelse. Det kan ikke av karakteristikken trekkes den slutning at registreringene er ulovlige eller utilbørlige.

Undersøkelsen viser at 52 % av alle sakene mot norske borgere i denne forstand er politiske saker. De aller fleste sakene er små. 77 % av disse inneholder fem eller færre dokumenter.

Kommisjonens undersøkelse viser at 99 % av de politiske sakene var observasjonssaker.

Kommisjonen har undersøkt hvor gamle sakene er. Dels har kommisjonen sett etter når sakene ble opprettet, dels når sakene sist ble tilført nye nye dokumenter, f eks i form av et notat med nye opplysninger eller en oversendelse.

Saken regnes i denne sammenheng som opprettet det året det første dokumentet i saken er datert. Dette er ikke nødvendigvis et riktig uttrykk for når saken ble etablert. Når en sak blir opprettet, kan det hende at eldre dokumenter, som overvåkingstjenesten har fra

før, legges på saken. Dette dreier seg imidlertid om få saker. Noen feilkilde av betydning foreligger derfor ikke her.

Som tabellen nedenfor viser ble de fleste av de politiske sakene som nå ligger i arkivet (73 %), opprettet mellom 1971 og 1980. Mellom 1981 og 1985 ble 13 % av sakene opprettet.

Tidsperiode	Andel av sakene
Før 1965	3 %
1966-1970	10 %
1971-1975	39 %
1976-1980	34 %
1981-1985	13 %
1986-	1 %
Sum	100 %

Tabellen nedenfor viser når sakene sist ble tilført opplysninger. Dette er ikke det samme som at sakene da var avsluttet. En sak vil naturlig ligge i arkivet til observasjon en tid i tilfelle nye opplysninger skulle dukke opp. De opplysninger som er registrert, kan dessuten være overvåkingsmessig relevante eller relevante i personkontrolløyemed i lang tid etter registreringen.

Tidsperiode	Andel av sakene
Før 1965	1 %
1966-1970	3 %
1971-1975	24 %
1976-1980	37 %
1981-1985	27 %
1986-1990	9 %
1991-	1 %
Sum	102 %

At summen her blir 102 % skyldes avrunding for de enkelte tidsperioder. Alle prosenttallene er avrundet til nærmeste hele tall etter vanlige avrundingsregler.

8.3.4. Registrering av politisk tilhørighet

Kommisjonen har undersøkt hvorledes sakene med "politiske overtoner" og de "politiske sakene", jf ovenfor 8.3.2 og 8.3.3 om begrepene, fordeler seg etter tilhørigheten til den person saken gjelder. Det kan her være flere avkryssninger pr sak. Summen av prosenter vil derfor overstige 100.

Undersøkelsen ga dette resultat for sakene med politiske overtoner:

Tilhørighet	Andel av sakene
NKP og NKP-orienterte organisasjoner	15 %
Vennskapssamband	6 %
SF/SV	3 %
AKP og ml-orienterte organisasjoner	74 %
Organisasjoner/grupperinger på ytre høyre fløy	2 %
Annet	14 %
Sum	114 %

Gruppen "annet" omfatter en rekke mindre grupper. Dessuten er saker opprettet på militærnektene som har søkt tilbakeføring til Forsvaret, registrert her.

For de politiske sakene er tallene disse:

Tilhørighet	Andel av sakene
NKP og NKP-orienterte organisasjoner	3 %
Vennskapssamband	1 %
SF/SV	2 %
AKP og ml-orienterte organisasjoner	88 %
Organisasjoner/grupperinger på ytre høyre fløy	2 %
Annet	10 %
Sum	106 %

Forskjellen er markert i de to tabellene for AKP(m-l) og NKP. Dette skyldes at det i sakene på personer med tilknytning til NKP i atskillig større grad enn i AKP-sakene er registrert annen virksomhet enn ordinær politisk aktivitet, f eks reisevirksomhet til utlandet eller kontakt med utenlandske representanter i Norge, jf nærmere nedenfor. Man skal imidlertid være oppmerksom på at NKP-saker med slike opplysninger i vesentlig større grad enn andre NKP-saker er beholdt . Forskjellen skyldes derfor antakelig i hovedsak makuleringspraksis, jf 8.2.2.

I tillegg til sakene på SF-ere i saksarkivet ligger det i emnearkivet 1950 saker på lokale tillitsvalgte i partiet og kandidater på partiets valglistene. Disse sakene ble overført fra saksarkivet midt på 1960-tallet, jf 8.4.8.3. Sakene ligger i nummerrekkefølge i emnearkivet. Det foreligger en alfabetisk oversikt over personene med henvisning til nummer for hver sak. Etter kommisjonens vurdering er det ikke tvilsomt at dette må bedømmes som personsaker. I det alt vesentlige er det tale om politiske saker, jf definisjonen ovenfor av dette begrepet. Dersom disse sakene hadde vært innarbeidet i tabellen ovenfor, ville andelen av SF-saker vært vesentlig større. På den annen side er det grunn til å tro at dersom sakene hadde blitt liggende i saksarkivet, ville de senere ha blitt makulert.

8.3.4.1. *Saker som gjelder personer med tilknytning til NKP og organisasjoner som står NKP nær*

Kommisjonen har skilt ut sakene som gjelder personer med tilknytning til NKP og NKP-orienterte organisasjoner til nærmere behandling.

a) *Virksomhet*

Tabellen nedenfor viser hva slags virksomhet som er registrert i NKP-sakene med politiske overtoner. Antall slike saker er 1647.

Ettersom ordinær politisk virksomhet inngår i definisjonen av "saker med politiske overtoner" vil slik aktivitet være registrert i 100 % av sakene. I de fleste tilfeller er det registrert flere typer aktivitet i hver sak. Summen nedenfor er derfor betydelig større enn 100 %.

Reisevirksomhet til utlandet	75 %
Kontakt med utenlandske representanter i Norge	32 %
Ulovlig virksomhet	3 %
Aktivitet rettet mot Forsvaret, forsvarsrelatert bedrift eller anlegg	2 %
Annet	2 %
Ordinær politisk virksomhet/tilhørighet	100 %
Sum	214 %

b) *Nærmere om de "politiske sakene"*

Som nevnt ovenfor, er de "politiske sakene" saker der det er registrert at personen har tilhørighet til NKP eller NKP-orienterte organisasjoner, samtidig som det ikke er registrert andre former for virksomhet enn ordinær politisk aktivitet eller tilhørighet. Disse sakene utgjør 16 % av NKP-sakene med politiske overtoner. Antallet saker er 264.

Av disse sakene var 79 % observasjonssaker, 9 % hadde vært overvåkingssaker og de resterende var usikre.

Mange av sakene er små. 44 % av sakene inneholder fem eller færre dokumenter.

Kommisjonen har undersøkt når sakene ble opprettet, jf ovenfor under 8.3.3 om registreringen av dette:

Tidsperiode	Andel av sakene
Før 1965	58 %
1966-1970	11 %
1971-1975	11 %
1976-1980	2 %
1981-1985	16 %
1986-	3 %
Sum	101 %

Tabellen viser at de fleste av sakene (58 %) ble opprettet for mer enn 30 år siden. Hele 39 % av sakene er for øvrig mer enn 40 år gamle, dvs opprettet i 1955 eller tidligere.

Kommisjonen har også undersøkt hvor gamle sakene er i betydningen når sakene sist ble tilført dokumenter, jf ovenfor under 8.3.3 om registreringen av dette:

Tidsperiode	Andel av sakene
Før 1965	11 %
1966-1970	14 %
1971-1975	18 %
1976-1980	13 %
1981-1985	25 %
1986-1990	18 %
1991-	0 %
Sum	99 %

Man ser av tabellen at over halvparten av sakene (56 %) ikke har blitt tilført opplysninger i form av dokumenter de siste 15 år.

Tabellene ovenfor viser at det var en oppblomstring av registrering av personer med tilknytning til NKP i årene 1981 til 1985. Det ble da opprettet 41 nye saker på grunnlag av ordinær politisk virksomhet eller tilhørighet. Dessuten ble dokumenter tilført 43 % av sakene i perioden 1981-1990.

8.3.4.2. *Saker som gjelder personer med tilknytning til AKP og organisasjoner som står AKP nær*

a) *Virksomhet*

Tabellen nedenfor viser hva slags virksomhet som er registrert i AKP-sakene med politiske overtoner. Antall slike saker er 8164.

Ettersom ordinær politisk virksomhet inngår i definisjonen av "saker med politiske overtoner" vil slik aktivitet være registrert i 100 % av sakene. I noen tilfeller er det registrert flere typer aktivitet i hver sak. Summen nedenfor er derfor større enn 100 %.

Reisevirksomhet til utlandet	8 %
Kontakt med utenlandske representanter i Norge	2 %
Ulovlig virksomhet	3 %
Aktivitet rettet mot Forsvaret, forsvarsrelatert bedrift eller anlegg	4 %
Annet	1 %
Ordinær politisk virksomhet/tilhørighet	100 %
Sum	118 %

Sammenligner man tabellen ovenfor med den tilsvarende oversikt for personer med tilknytning til NKP, ser man at det for AKP-erne i atskillig mindre utstrekning er registrert andre aktiviteter enn ordinær politisk virksomhet.

b) Nærmere om de "politiske sakene"

Som nevnt ovenfor, menes med "politiske saker" de saker der det er registrert at personen har tilhørighet til AKP(m-l) eller AKP-orienterte organisasjoner, samtidig som det ikke er registrert andre former for virksomhet enn ordinær politisk aktivitet eller tilhørighet. Dette dreier seg om 6821 saker, noe som utgjør 84 % av AKP-sakene med politiske overtoner.

Av disse sakene var 99 % observasjonssaker.

De aller fleste av sakene er små. 79 % av sakene inneholder fem eller færre dokumenter.

Kommisjonen har undersøkt når sakene ble opprettet, jf ovenfor under 8.3.3 om registreringen av dette:

Tidsperiode	Andel av sakene
Før 1965	0 %
1966-1970	11 %
1971-1975	40 %
1976-1980	35 %
1981-1985	13 %
1986-	0 %
Sum	99 %

Tabellen viser at de fleste sakene ble opprettet på 1970-tallet. I 86 % av sakene er således eldste dokument fra 1980 eller tidligere. Antall førstegangsregistreringer var

imidlertid også høyt på 1980-tallet. 13 % av sakene (832 saker) ble opprettet i perioden 1981-1985. I årene 1986-1990 ble 28 personer førstegangsregistrert.

Kommisjonen har også undersøkt hvor gamle sakene er i betydningen når sakene sist ble tilført dokumenter, jf ovenfor under 8.3.3 om registreringen av dette:

Tidsperiode	Andel av sakene
Før 1965	0 %
1966-1970	3 %
1971-1975	23 %
1976-1980	38 %
1981-1985	28 %
1986-1990	8 %
1991-	1 %
Sum	101 %

Av tabellen ser man at nesten to tredjedeler av sakene (64 %) er mer enn 15 år gamle i den forstand at de ikke er tilført nye dokumenter etter 1980.

Man ser også at registrering av opplysninger om ordinær politisk virksomhet i betydelig utstrekning har skjedd på 1980-tallet. Således ble dokumenter tilført 37 % av sakene etter 1981.

8.4. Nærmere om kartleggingen av politiske partier og organisasjoner

8.4.1. Norges Kommunistiske parti

Siden forholdet til NKPs medlemmer og organisasjon står sentralt gjennom det meste av det tidsrom kommisjonen har gransket, blir det her som bakgrunn gitt et kortfattet historisk tilbakeblikk på dette partis rolle, med særlig vekt på internasjonal orientering og forholdet til den kommunistiske verdensbevegelse, Sovjetunionen og Warszawapaktlandene i den kalde krigens år. Grunnlaget er forskjellig faglitteratur om emnet, NKPs presse og andre publikasjoner.

8.4.1.1. Historisk skisse

Norges Kommunistiske Parti (NKP) ble grunnlagt 4. november 1923 etter et landsmøte i Det norske Arbeiderparti der et flertall stemte for brudd med Den kommunistiske internasjonale ("Den tredje Internasjonale", Komintern). Det norske Arbeiderparti hadde vært medlem av internasjonale siden 1919. I 1920 vedtok Komintern nye opptaksregler som ville innebære en gjennomgripende omorganisering fra et åpent masseparti til en disiplinert avdeling i et sentralisert kommunistisk verdensparti, underlagt vedtak fra eksekutivkomiteen i Moskva. Flertallet valgte å bryte med Internasjonale. Mindretallet forlot Arbeiderpartiet og grunnla Norges Kommunistiske Parti som norsk seksjon av Internasjonale.

NKP hadde stor tilslutning i starten. 13 av Arbeiderpartiets 28 stortingsrepresentanter gikk med, sammen med 11 (av 41) partiaviser og bypartiene i Bergen og Trondheim. NKP hadde ved slutten av året omkring 14.000 medlemmer.

Partiet ble organisert etter det mønster som Komintern-partiene fulgte og som har holdt seg med mindre forandringer siden:

Organisasjonsprinsippet var "den demokratiske sentralisme": Når vedtak ble fattet etter diskusjon, skulle mindretallet bøye seg og gå inn for å sette flertallets vilje i verk. Et landsmøte/partikongress var høyeste myndighet i Norge - under Internasjonale. Kongressen kom normalt sammen hvert fjerde år og valgte en "sentralkomité" (senere kalt sentralstyre), som i sin midte valgte et "sekretariat" (senere kalt arbeidsutvalg). Sentralkomiteens medlemstall kunne variere omkring 30 - sekretariatet 10-12. Landsmøtet valgte videre en "kontrollkomité" (med politisk, organisatorisk og økonomisk "revisjon" som oppgave). Landskonferanse kunne holdes de årene det ikke var landsmøte. Partidistriktene fulgte gjerne fylkesgrensene og valgdistriktene. På lokalplanet fantes kommuneparti/byparti med partilag i boligområder og på arbeidsplasser.

Det som samlet medlemmene var støtte til den russiske revolusjon og dermed solidariteten med den kommunistiske verdensbevegelse med Komintern som uttrykk. Partiet var størst da det ble grunnlagt, men tapte terreng utover i tjuårene. Det fantes dype ideologiske og politiske motsetninger i partiet og ulike fraksjoner, og mange

medlemmer falt fra etter hvert. Det var vanskelig å praktisere Kominterns politiske linje, som svingte ofte og sterkt mellom "høyrekurs" og "venstrekurs", mellom invitasjon til samarbeid i "enhetsfront" med andre partier og paroler om "klasse mot klasse" med sosialdemokratiet som hovedfiende. Det var lett å falle av i de krappeste svingene.

Da Det norske Arbeiderparti og Norges Socialdemokratiske Parti gikk sammen i "klassesamlingen" i 1927, varmt støttet av Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon, gikk flere ledende NKP-politikere med, som Sverre Støstad og Fr. Monsen. Året etter gikk student- og akademikerorganisasjonen "Mot Dag" ut av kommunistpartiet. I 1928 gikk en ny flokk ledere ut, med Emil Stang, Olav Scheflo og Jeanette Olsen som de fremste. De reagerte på Kominterns nye "venstrekurs" som gjorde sosialdemokratiet til hovedfiende. Komintern krevde at NKP skulle stemme mot Det norske Arbeiderpartis regjeringsforsøk i 1928 - noe partiet etter hvert godtok.

I 1931 forsøkte partiet å praktisere de "ultravenstre" Strassburgertesene fra den kommuniststyrte faglige internasjonale under de omfattende arbeidskonfliktene som brøt ut det året ("Storlockouten") og ville mobilisere de streikende mot det sosialdemokratiske "klasseforræderske" og "socialfascistiske" lederskiktet.

Senere på trettitallet dreide Komintern over på en "folkefrontlinje": Kommunistene skulle samarbeide bredt med sosialdemokrater og venstreliberale mot den fascistiske trussel. NKP fulgte opp med det som da var igjen av partiet.

Selv om NKP lenge hadde en sterk faglig basis, ble stortingsvalgene utover i mellomkrigstiden til ydmykende nederlag. Arbeiderpartiet vant kampen om velgerne. NKP fikk vel 6 prosent av stemmene i 1924 og seks mandater. Med 1.7 prosent i 1930 falt partiet ut av Stortinget, og stort bedre gikk det ikke i 1933. I 1936 - da parolen var "folkefront" - valgte NKP å ikke stille lister og oppfordret i stedet til å stemme med Arbeiderpartiet for å støtte Nygaardsvolds regjering.

8.4.1.2. *Krig og okkupasjon*

NKP var redusert til et miniparti da krigen nærmet seg. Bedre ble det ikke da Sovjet gikk til krig mot Finland vinteren 1939-40 og fikk NKPs støtte. Da krigen kom til Norge, valgte NKP under inntrykket fra Molotov-Ribbentropp-pakten å fordømme "den imperialistiske krigen": Tyskland og Storbritannia var begge imperialistmakter og krigen angikk ikke arbeiderklassen. Noen fagforeningsfolk var med i "Fagopposisjonen av 1940" som arbeidet for en "ordning" med okkupasjonsmakten.

Likevel var NKP det første partiet som ble totalt forbudt; alt i august 1940. Kommunistene var det eneste partiet som fungerte illegalt med innenlandsk partiledelse, presse og partiapparat intakt gjennom hele okkupasjonstiden. Med Tysklands overfall på Sovjetunionen sommeren 1941, gikk NKP for fullt inn for motstandskamp. Kostnadene var enorme. Mange partimedlemmer havnet i tyske konsentrasjonsleirer og ialt 25 av sentralkomiteéns medlemmer mistet livet i leirer, i fengsel, under tortur eller i åpen kamp.

Etter hvert utviklet NKP motstandsorganisasjoner uavhengig av HL (Hjemmefrontens Ledelse) og ville ha en aktiv kamplinje med sabotasje og planer om militær motstand, mens den ikke-kommunistiske motstandsbevegelse holdt igjen av frykt for represalier. NKPs illegale presse, eksportapparat og aksjonsgrupper ble dels en viktig del av Hjemmefronten, dels en aktivistisk opposisjon mot den "offisielle" hjemmefrontledelsen.

Peder Furubotn, som vendte hjem fra et lengre Moskva-opphold i slutten av tredve-årene, ble ved årsskiftet 1941-42 utpekt til å være NKPs leder (generalsekretær) under illegaliteten. Sentralkomiteen var stadig på flyttefot og holdt lenge til i Valdresfjellene, inntil de måtte flytte i væpnet konfrontasjon med tyske styrker under Operation "Almenrausch" sommeren 1944.

NKPs linje med aktiv motstand, sabotasje og partisankrig, hadde sterk appell, særlig blant ungdom, og virket også som et press på hjemmefrontledelsen for mer militante motstandsformer.

8.4.1.3. *Nytt gjennombrudd*

NKPs politikk under krigen, sammen med Sovjets krigsinnsats, skapte et godt utgangspunkt for partiet da freden kom. Partiet triumferte med 176.500 stemmer og 11 representanter ved stortingsvalget 1945 - nesten 12 prosent. Hovedorganet "Friheten" var en tid den største avisen i landet i opplag. Partiet hadde to statsråder i samlingsregjeringen, og over hele landet strømmet nye medlemmer til NKP. Partiet hevdet på et tidspunkt å ha over tre tusen medlemmer.²⁷ Det ble gjerne regnet med at 30-40 prosent av de fagorganiserte stemte med NKP, som fikk økonomisk støtte fra flere av de største fagforbundene. Partiet fulgte den første tiden en moderat "høyrekurs" (likt med andre kommunistpartier i Vest-Europa), la bort all tale om revolusjon. Straks etter kapitulasjonen krevde NKP at det gamle stortinget skulle kalles sammen for å sikre den konstitusjonelle kontinuitet. På landsmøtet i 1946 sa Emil Løvlien at NKP "stiller seg på demokratiets grunn og kjemper for en utvidelse og forbedring av demokratiet på grunnlag av folkeflertallet og vår gjeldende konstitusjon". Han mente at en fredelig overgang til sosialisme var mulig, og at avgjørende forutsetninger forelå.²⁸

Partiet gikk også i forhandlinger med Arbeiderpartiet om samling. Men det var krefter i begge partier som hadde sterke reservasjoner mot partisamling og forhandlingene ble fastlåste og resultatløse. Likevel holdt NKP fast på en moderat kurs, støttet Arbeiderparti-regjeringen, la i sin agitasjon stor vekt på det de så som nasjonale interesser og rettet søkelyset mot storindustriens samarbeid med okkupasjonsmakten

²⁷I boken Norges kommunistiske parti 1945-50, Oslo 1983, går samfunnsforskeren Per Selle god for at partiet hadde 34.000 medlemmer i 1946 og bygger på en "organisasjonsoversikt" til landsmøtet sommeren 1946 (s. 149 og 202ff). På landsmøtet etter Furubotn-oppjøret hånte Just Lippe, en ledende partifunksjonær, organisatorisk kaos og tidligere overdrevne medlemstall. I 1949 mener Selle at medlemstallet hadde minket til 16.000 (s. 149).

²⁸Norges Kommunistiske Parti (utg): 50 år i kamp. Norges Kommunistiske Parti 1923-73, Oslo 1973, s.74.

som argument for nasjonalisering. Selv om forholdet mellom de to partiene var temmelig sammensatt, ble det forhandlet - uten at Arbeiderpartiet i den første etterkrigstiden så det som nasjonalt kompromitterende.

Med den kalde krigen endret vilkårene seg. Det gode klima for NKP kjølnet. Den antinazistiske stormaktsalliansen var snart historie. Sovjetunionens Kommunistiske Parti under Stalins ledelse svingte over til teorien om "de to leirene" - "fredsleiren" og den "imperialistiske leiren" som prinsipielt var uforsonlige. Kommunistpartiene i Vest-Europa la om til en skarp venstrekurs med front mot sosialdemokratiet og NKP fulgte med. Partiets støtte til Sovjetunionens politikk for å ensrette Øst-Europa under kommunistisk kontroll, og særlig maktskiftet i Tsjekkoslovakia i 1948, skapte grunnlag for en hard og effektiv antikommunistisk kampanje fra Arbeiderpartiet. Forholdet mellom de to partiene ble til en meget bitter maktkamp på arbeidsplassene, i fagbevegelsen og blant velgerne. NKPs uttrykte solidaritet med Sovjetunionens kommunistiske parti og støtten til Sovjetunionens politikk under frembruddet av den kalde krigen og den politiske delingen i Europa, ga konflikten en nasjonal dimensjon: "Hvor ville kommunistene stå hvis det ble krig på nytt?" ble det spurt. I den berømte "Kråkerøy-talen" 28. februar 1948 stemplet statsminister og Arbeiderparti-formann Einar Gerhardsen NKP som "tilhengere av terror og diktatur" og potensielle landssvikere (jf 7.4). Partiet kom på defensiven og stortingsvalget 1949 ble et knusende nederlag: Stemmetallet ble halvert og NKP mistet alle 11 mandatene. Nederlaget utløste dessuten et internt oppgjør mellom fraksjoner som lenge hadde kjempet om makt i partiet.

8.4.1.4. *Oppgjøret med "det annet sentrum"*

Etter krigen fortsatte Peder Furubotn som generalsekretær og Emil Løvlien som partiformann. Sterke politiske brytninger kom snart til syne, med disse to i fremste linje på hver sin kant. Striden kulminerte vinteren 1949-50 med at generalsekretæren, Peder Furubotn, ble ekskludert sammen med et par hundre medarbeidere.

Peder Furubotn oppholdt seg i Norge gjennom alle okkupasjonsårene og sto i spissen for NKPs illegale arbeid. Den aktivistiske motstandslinjen trakk en ny generasjon til partiet - og til lederen.

Mot ham stod de fleste "gammelkommunistene" fra før krigen, som flokket seg om Løvlien. Det ble snart en hard og uforsonlig kamp mellom to nokså ulike fløyer om organisatorisk kontroll og politisk kurs i partiet.

I Furubotn-fraksjonens politiske holdninger stod "det nasjonale spørsmål" og "suvereniteten" sentralt som symbolbærende begreper. NKP skulle være et samlende og nasjonalt "folkeparti" i frihetskamp mot "monopolkapitalen" og mot den "engelsk-amerikanske imperialisme". Arbeiderklassens kamp mot kapitalistklassen var således ikke den sentrale konflikten i samfunnet, men foreningen av breie lag av folket mot folkets fiender og særlig deres utenlandske allierte.

Så lenge kommunistpartier i Vest-Europa med Moskvas støtte like etter krigen fulgte en "høyrekurs", med samarbeid med andre partier, regjeringsdeltakelse og tro på "fredelig overgang til sosialisme", var det lett å forene Furubotns linje med "generallinjen" i den internasjonale kommunistbevegelsen. Men da den kalde krigen satte inn med et barskt politisk klima og tilspissete motsetninger, og kommunistpartiene la om til en "venstrekurs" fra ca 1947 med åpen klassekamp og front mot NATO og opprustning i vest, kom denne folkeparti-kursen under press både fra deler av partiet i Norge og internasjonalt. Kursen måtte tilpasses den nye situasjonen og Furubotns folk proklamerte en ny og mer ekstrem venstrekurs.

Fremdeles hevdet de at NKP var et "nasjonalt" folkeparti med forsvar av "suvereniteten" som hovedsak og monopolkapitalen som hovedfiende. Men de dreide kursen mot "ultravenstre" ved å stemple sosialdemokratiet som "monopolkapitalens håndlangere" og staten som monopolkapitalens redskap. Regjeringen skulle tvinges bort ved streiker og faglige aksjoner og avløses av en "nasjonal" regjering.

De hevdet at den begynnende vestlige opprustning var forberedelse til angrepskrig mot Sovjet og deres allierte. I denne verdenskonflikten proklamerte Furubotn-fraksjonen at det var nødvendig å velge mellom de to motstående "leirene". Kommunistene måtte stå på Sovjetsamveldets side - i "fredsleiren". Fraksjonen gikk inn for at Norge skulle forhandle om en "ikkeangrepspakt" med Sovjetsamveldet - slik Finland hadde fått. De hadde således et annet syn enn Løvlien-fraksjonen, som mente at Norge burde hevde nøytralitet og stilte seg utenfor de to blokkene som Europa etter hvert ble delt i.

Når Furubotnfraksjonen la vekt på "det nasjonale" i sin politiske analyse, var ikke det en reservasjon i lojaliteten mot den internasjonale kommunistiske bevegelse, Sovjetunionens Kommunistiske Parti eller Stalins lederskap. Vissheten om å tilhøre den kommunistiske verdensbevegelsen var like dyrebar for begge fraksjoner, og for Furubotn-folkene var kanskje det bitreste ved oppgjøret at de ble "internasjonalt fordømt".

Den markerte "ultravenstre"-retorikken, kravet om pakt med Sovjet, inntrykket av den særmerkte partisanhøvdingen i konspirativt tussmørke med våpenføre og sabotasjeutdannede kommunister omkring seg, ga sammen med inntrykket av den verbale brutaliteten i partioppgjøret velegnet materiale til et trusselbilde.

Den andre fraksjonen, "Løvlien-fløyen", hadde ledere med lang fartstid i partiet og politiske erfaringer fra mellomkrigstiden. Flere kom tilbake fra konsentrasjonsleirer i Tyskland eller eksil i Sverige, Storbritannia eller Sovjet. Denne flokken dominerte stortingsgruppen, som gikk langt i å gi støtte til Arbeiderparti-regjeringen slik "høyrekursen" tilsa etter krigen. Men også de la seg langt til "venstre" fra 1948, avviste den nasjonale folkepartilinjen og hevdet at klassekamp var nødvendig både nasjonalt og internasjonalt. Furubotns kurs var "titoisme" og "opportunisme". De kritiserte altså Furubotn-fraksjonen for høyrekurs, men også for ultravenstre-politikk ("trotskisme"): Dekning for det siste fant de når motparten gjorde sosialdemokratiet til "monopolkapitalens håndlangere", propaganderte "krigshysteri" og ville ha pakt med Sovjet i stedet for norsk nøytralitet.

Men også der gikk lojaliteten til Sovjetunionen og deres allierte langt: "I denne anti-imperialistiske leir, med fredens krefter, står vi - og kommer vi til å stå solidarisk, så vel i krig som i fred," uttalte Løvlien.

Furubotns folk var i mindretall i landsstyret etter det første partilandsmøtet i 1946, men vant flertall på det neste i februar 1949. Etter valgnederlaget samme høsten gikk Løvlien-fraksjonen, med stortingsmann Johan Strand Johansen som frontfigur, til en avgjørende tvekamp med "det annet sentrum" omkring Furubotn og vant full seier. Furubotn-fraksjonen ble satt utenfor partiet. Det fører for langt å forklare her hvorledes et mindretall i landsstyret kunne ekskludere flertallet og vinne kampen om partiorganisasjonen. Men slik gikk det: Et par hundre medlemmer ble utstøtt av partiet og noen hundre meldte seg ut. NKPs landmøte i februar 1950 ga enstemmig tilslutning til det som var gjort. Fra tidlig i 1950 ble "Furubotn-folkene" partiløse kommunister, utstøtt av NKP og "fordømt" av den internasjonale kommunistbevegelse.

I ettertid har det kommet frem forskjellige teorier om bakgrunnen for oppgjøret, blant annet påstander om at det var initiert og utløst fra Sovjetunionens Kommunistiske Parti (SUKP)/Kominform. Terje Halvorsen, som har skrevet en historisk hovedoppgave om oppgjøret (og som fremstillingen her delvis bygger på), konkluderer med at initiativet til oppgjøret ble tatt her i landet, og at røttene må søkes først og fremst i norske forhold, selv om andre partier etter hvert tok stilling.

En kan spørre hvorfor Sovjetunionens Kommunistiske Parti og de andre kommunistpartiene valgte Løvliens side. Begge fraksjoner var like Moskva-tro og Furubotns politiske kurs var vel så mye i pakt med SUKPs interesser og politikk som Løvliens. Det har siden kommet for en dag at slik tenkte de også i SUPKs internasjonale avdeling en tid.²⁹ Men når standpunktet fort ble et annet, kan det ha med mistro til Furubotns person å gjøre og større tiltro til de "gamle og prøvede menn" - og dessuten ligger det nær å se standpunktet i sammenheng med de mange oppgjør med titoister i andre kommunistpartier omkring 1950. Det var lettere å se en Tito i Furubotn enn i Løvlien.

8.4.1.5. *Veien til et småparti*

På kort sikt kom NKP tilsynelatende noenlunde helskinnet fra oppgjøret. Bare en brøkdel av medlemmene gikk tapt, og stemmetapet ved kommunevalget 1951 og stortingsvalget 1953 var begrenset. Men lenger utover i femtiårene tapte NKP terreng både blant velgerne og i fagbevegelsen.

Arbeiderpartiet hadde overtaket, førte en effektiv politisk kampanje og drev konkurrenten fra skanse til skanse. Glansen fra NKPs krigsinnsats bleknet med årene. Partiet fikk mye motgang på grunn av den kalde krigen og støtten til kommunistenes politikk i Øst-Europa. Det var lett for Arbeiderpartiet og andre motstandere å vinne frem

²⁹Terje Halvorsen: Staliniust purges in the Communist Party of Norway 1948-49? *Scandinavian Journal of History* 1993 Vol 18 No 2.

med det syn at når NKP solidarisererte seg så sterkt med den andre "leiren" i en situasjon der kald krig kunne bli varm, så var ikke partiet til å stole på nasjonalt.

Stalins død i 1953 og den 20. partikongress SUKP i 1956 førte til krise i Øst-Europa, med maktkamp i Polen og oppstand i Ungarn. NKP nølte stadig med å kritisere forhold i Øst-Europa og inntok en tvetydig holdning til oppstanden i Ungarn (se under 7.5).

Etter hvert ble det rom for noe mer debatt i partiet og i spaltene i Friheten, og en mer uavhengig kurs ble signalisert, men justeringene endret ikke partiets plassering i det politiske landskapet. Motbør og isolasjon økte i nye valgnederlag. Selv om NKP kom inn igjen på Stortinget i 1953 med tre mandater (med endret valgordning) og ett mandat i 1957, minket stemmene til under 3 prosent ved stortingsvalget i 1961 og til under halvannen prosent i 1965. Medlemstallet var trolig nede i noen få tusen. Friheten var da blitt ukeavis.

Med økende reaksjon mot det kjernefysiske våpenkappløpet i den kalde krigen fram mot 1960 og uro omkring norsk alliansepolitikk, hadde NKP forventninger om å styrke sin stilling. Men så ble SF grunnlagt i 1961 og kanaliserte det meste av motstanden mot den vestorienterte sikkerhetspolitikken utenom NKP. Tilbakegangen fortsatte mot enda sterkere isolasjon.

Reidar Larsen, partiformann fra 1965, la vekt på å markere en mer uavhengig kurs overfor SUKP og andre statsbærende kommunistpartier. Den nye formannen tok opp spørsmålet: "Hvorfor NKP ikke har slått igjennom som et nasjonalt og demokratisk parti" og ønsket at partiet skulle slå fast at det var et normalt parlamentarisk parti som i regjeringsposisjon ville bøye seg for et valgnederlag og vike fra taburettene. Med det ville han markere at NKP var like forpliktet på det demokratiske parlamentariske systemet som de andre partiene. Men når dette ble uttalt fra et parti med mindre enn halvannen prosent av stemmene, ga det ikke særlig sterk gjenklang i landets politiske liv.³⁰

Da splittelsen i den kommunistiske verdensbevegelsen ble en realitet fra slutten av femtitallet (se nedenfor), nektet partiledelsen først å innse at det var en splittelse. Deretter valgte de å ikke ta parti mellom de stridende kommunistiske stormakter, og nyttet således striden til å skaffe seg rom for en mer uavhengig stilling.

Likevel kunne ikke NKP unngå at det på 1960-tallet oppsto sterke indre brytninger på Striden kulminerte vinteren 1966-67, og på nyåret 1967 nedla 11 av sentralstyrets omkring tretti medlemmer sine verv. Mindretallet grunnla senere "Marxistisk Forum".

Marxistisk Forum - "en partipolitisk uavhengig organisasjon, åpen for alle som vil fremme marxistisk tenkning og handling" - var et forsøk på å bryte isolasjonen ved en nyorientering både i forhold til partitradisjonen, til sosialdemokratiet og i forhold til ideologien med mer udogmatiske holdninger i tråd med utviklingen i noen av de "eurokommunistiske" partiene. Dessuten ønsket flere at NKP skulle velge side og støtte

³⁰Friheten 20.4.66.

SUKP i striden med Kinas Kommunistiske Parti - særlig på bakgrunn av holdningen til kulturrevolusjonen og prøvestans med atomvåpen.

Marxistisk Forum ble ikke mer enn en diskusjonsklubb. Etter hvert kom andre spørsmål i fokus (EEC-spørsmålet og "samling av venstrekreftene"), og Marxistisk Forum kom i bakgrunnen.

Da SF fikk sin partistrid 1967-69 og ungdomsforbundet (SUF) brøt ut (8.4.4.2) sammen med et mindretall i partiet i sympati med den kinesiske (kultur)revolusjon og satte seg som mål å bygge et nytt kommunistisk parti, bygget på "marxismen-leninismen, Mao Tse Tungs-tenkning", kom det frem en mindre gruppering i NKP som også støttet det kinesiske synet. Dette gjorde situasjonen enda mer komplisert og styrket den retning i partiet som ville ha sterkere støtte til SUKPs politikk.

Da striden om norsk medlemskap i EEC satte inn for annen gang sist på sekstitallet, var NKP-folk aktive i Folkebevegelsen mot EEC. Da Sosialistisk Valgforbund ble grunnlagt etter folkeavstemningen i 1972, kunne NKP for en kort stund hevde seg som en politisk faktor, en av de fire fraksjonene i Valgforbundet. Formannen, Reidar T. Larsen, ble valgt inn på Stortinget for SV i 1973. Men da flertallet i SV ville gjøre valgforbundet om til et politisk parti uten organiserte partifraksjoner, brøt en ny strid løs i NKP. De fleste ønsket å holde fast ved Sosialistisk Valgforbund som en allianse av fire selvstendige partier. Men da de andre fraksjonene ønsket samling i ett parti, fikk NKP valget mellom å holde oppe NKP eller gå med i SV. Flertallet valgte på NKPs landsmøte 1975 å fortsette med NKP og bryte SV-samarbeidet, mens et mindretall med Reidar T. Larsen i spissen gikk med i Sosialistisk Venstreparti. De som var igjen i NKP kom til å markere solidariteten med den Moskva-orienterte del av den internasjonale kommunistbevegelse sterkere enn den mer "eurokommunistiske" kurs Reidar T. Larsen hadde fulgt.

NKP mistet det meste av de velgerne som var tilbake og måtte se seg redusert til et parti med promilletilslutning. Snart hadde det nye Kina-tro kommunistpartiet AKP(m-l) stilt NKP i skyggen med langt større politisk vitalitet og organisatorisk styrke.

Partiformann 1975 til 1982 var Martin Gunnar Knutsen. Det var sterke indre brytninger både i partiledelsen og på grunnplanet i disse årene, både om strategi og internasjonal orientering. I 1982 sa Martin Gunnar Knutsen fra seg gjenvalg. Hans I. Kleven ble valgt til ny partileder med et par stemmers overvekt. Kleven var blitt ekskludert i 1950 fordi han støttet Furubotn og var ute av NKP i fire år.

I 1987 sa Hans I. Kleven fra seg gjenvalg. Ny partileder ble journalist i Friheten, Kåre André Nilsen. Ved stortingsvalget 1989 gikk partiet inn for en såkalt "rød-grønn allianse", felleslister med RV/AKP og enkelte andre. Men forsøket ble ingen suksess. Samlet stemmetall ble 0,8 prosent.

I 1990 ble partiledelsen flyttet til Stavanger. Partilederen ble Ingve Iversen, en ung gymnasiast som fikk noen av sine skolekamerater med seg i arbeidsutvalget. Etter en tid flyttet partiformannen til Cuba, og partiledelsen ble overført til Bergen.

Ved stortingsvalget 1993 hadde partiet lister i fire fylker og fikk noen hundre stemmer. NKP var forlenget blitt usynlig i det politiske landskapet. De kjente lederne fra senere år hadde forlatt partiet (som Reidar T. Larsen, Martin Gunnar Knutsen og Hans I. Kleven), og restene viser bare sporadisk partipolitisk aktivitet.

8.4.1.6. *NKP, Sovjet-blokken og den kalde krigen 1945-89*

a) *Nærmere om NKPs internasjonale orientering.*

NKPs særstilling blant de politiske partiene i den kalde krigens tid kom altså av at partiet regnet seg som en del av den kommunistiske verdensbevegelsen der Sovjetunionens Kommunistiske Parti, som styrte en verdensmakt og en militærblokk, spilte den ledende rollen politisk og ideologisk. Sammenfallet mellom denne stormakts interesser i internasjonal politikk og den politikk de kommunistiske partier førte i sine land - så lenge bevegelsen var enhetlig - var en del av det trusselbildet de vestlige land formet sin politikk for å møte.

De tiltak som ble satt i verk av overvåkingsmessig art under den kalde krigen må sees på denne bakgrunn. Derfor er NKPs internasjonale orientering i disse årene viktig, også for forståelsen av den del av etterkrigshistorien denne kommisjonen spesielt har til mandat å granske.

b) *Fra fred til kald krig*

Både egen krigsinnsats og Den røde armés seier på Østfronten virket altså til at NKP fikk et nytt gjennombrudd i 1945. Men partiet bar med seg arven fra Komintern-tiden, selv om Internasjonalen var oppløst i 1943. Sammen med de politiske og emosjonelle bånd fra krigen ga dette grunnlag for en tett solidaritet med SUKP og de kommunistpartier som kom i maktposisjon i Øst- og Sentral-Europa. Det viste seg snart at NKP var beredt til å forsvare og støtte alle sider ved Sovjetunionens utenrikspolitikk. Da Europa ble delt i to blokker og en rekke land ble ensrettet i skyggen av den sovjetiske militærmakten, hilste NKP forandringene i øst velkommen. Der politisk opposisjon ble eliminert, så NKP en "progressiv utvikling".

I 1947 ble Kominform (Det kommunistiske informasjonsbyrået) opprettet med sete i Praha. Det skulle ikke være et nytt Komintern, men et samarbeidsorgan for de øst- og sentraleuropeiske kommunistpartiene som hadde regjeringsmakt eller var i ferd med å få det. Dessuten ble de to største vestlige kommunistpartiene - i Italia og Frankrike (som var med i nasjonale samlingsregjeringer like etter krigen) - invitert til å gå med. De andre (mindre) kommunistpartiene ble ikke medlemmer, altså heller ikke det norske. Likevel hadde NKP nært og tett samarbeid med SUKP og andre kommunistpartier, kanskje like tett som i mellomkrigstiden. SUKPs prestisje og autoritet kompenserte langt på vei for mangelen på formell organisatorisk struktur mellom partiene.

Trofastheten og tilliten til SUKP og Sovjetunionens samfunnsutvikling og utenrikspolitikk, var en grunnlinje i NKPs politikk i mange år etter krigen. Peder Furubotn uttrykte det slik:

"... kriteriet for at et parti overhodet har rett til å kalle seg kommunistisk, er absolutt og ubetinget lojalitet overfor Sovjetunionen. Politiske feilgrep og svakheter kan rettes på, men tvil om Sovjetunionens rolle som det internasjonale proletariats felles fedreland, betyr overgang til klassefiendens posisjoner."³¹

Friheten hadde et rikelig tilbud av artikler som hyllet systemet og utviklingen - sosialt, politisk og økonomisk - i Sovjetunionen og Øst-Europa. Kritiske innslag manglet helt. Samfunnssystemet i Sovjetunionen ble fremstilt som en universell modell for sosialisme og et eksempel for stater og partier. Angrep i andre medier på samfunnsforholdene i øst eller sovjetisk utenrikspolitikk fikk stadig markante redaksjonelle svar i Friheten.

Sovjetunionens utenrikspolitikk overfor Norge ble møtt med forståelse eller tilslutning. Da det i januar 1947 ble offentlig kjent at Sovjetunionen hadde krevet revisjon av Svalbardtraktaten, og at det ble ført forhandlinger om dette, møtte Friheten de sovjetiske krav med velvilje: Siden Sovjetunionen ikke hadde vært signatarmakt da traktaten ble inngått i 1920, men hadde signert først i 1924 "under de spente forhold som da rådet",³² fant Friheten det sovjetiske utspillet rimelig og mente at partene gjennom tosidige drøftelser måtte finne en ordning "i begge lands interesse"³³ som så kunne legges frem for de andre signatarmaktene til godkjenning. Avisen fant samtidig grunn til å understreke at "den norske suverenitet over Svalbard-arkipelet"³⁴ var sterkt begrenset i Svalbardtraktaten.

Når NKP gjennom hovedorganet Friheten, gjennom stortingsdebatter og partiets propaganda ellers i sak støttet de samme standpunkter i internasjonal politikk som Sovjetunionen, hindret ikke det at partiet i prinsippet kunne stille seg bak den "brobyggingspolitikk" den norske regjering førte frem til 1948 - og advarte mot den vestorientering som en del borgerlige politikere krevde før regjeringspartiet selv avvirket brobyggingspolitikken. NKP la særlig vekt på at Norge skulle holde seg utenfor politiske og militære allianser og "slutte opp om FN og gjennom samarbeidet der ... trygge freden og sikkerheten".³⁵

Men da den kalde krigen satte inn fra 1947-48 med oppbygging av politiske og militære blokker både i øst og vest, og Sovjetunionen etter hvert lanserte teorien om den uforenlige konflikt mellom de to leirene- "fredsleiren" og den fredstruende "imperialistiske" leir-, fulgte NKP opp med en skarp venstrekurs i frontal opposisjon til sosialdemokratiet som "imperialismens håndlangere": Det som kunne hindre en ny krig var å øke fredsleirens styrke.

³¹Her sitert etter Leif Vetlesen: Oktobereksplosjonen i NKP, Oslo i 1980 s.26.

³²Friheten 11.1.1947.

³³Friheten 17.1.1947.

³⁴Friheten 17.1.1947.

³⁵Løvlien i Stortingets utenriksdebatt januar 1948 - sitert etter Friheten 21.1.1948.

Da USA lanserte Marshall-planen, så NKP dette som et amerikansk redskap for å vinne kontroll over Europa og drive kommunistene tilbake. Da den britiske utenriksminister Bevin i januar 1948 lanserte planen om en vesteuropeisk politisk allianse, fordømte NKP dette i harde ordelag. De så en videreføring av Marshall-planen inn i en "vesteuropeisk-amerikansk blokk mot Sovjetsamveldet og de østeuropeiske land". Planen var "krigspolitikk" og jevngod med München-avtalen.³⁶

De første månedene i 1948 ble skjellsettende i norsk etterkrigspolitikk: En rekke dramatiske hendelser slo inn nesten samtidig og endret det utenrikspolitiske bildet: Stormaktsforhandlingene om Tyskland gikk i stå, Bevin-planen kom, likeledes kuppet i Tsjekkoslovakia, Sovjet og Finland forhandlet om en "støtte- og vennskapspakt", og innenlandstrafikken fra okkupasjonssonene i Vest-Tyskland til Berlin møtte hindringer. Statsminister Gerhardsens "Kråkerøy-tale" her hjemme vitnet om at den kalde krigen var i full gang. I alle de omstridte spørsmålene mellom øst og vest valgte NKP standpunkt som var i tråd med Sovjetunionens utenrikspolitikk.

NKP tolket i sin propaganda hendelsene ut fra et politisk verdensbilde der Sovjetunionen og de andre kommuniststyrte land var truet av "den imperialistiske leir som ... ledes og domineres av USA". Denne "leir" arbeider av all makt for å vinne tilbake kontrollen over disse land og forbereder krig mot "fredens leir":

"USA og de øvrige imperialistiske stater retter i første rekke sine krigsforberedelser mot Sovjetsamveldet og de folkedemokratiske land, mot arbeiderklassens festning som står i veien for deres planer om verdensherredømme. Atlanterhavspakten er en del av denne politikk."³⁷

Norges selvstendighet overfor stormakter spiller en sentral rolle i NKPs politiske retorikk: Trusselen mot denne selvstendigheten kom fra den samme "leir" som truet SUKP og folkedemokratiene, og det gjaldt å verne selvstendigheten mot dem som ville ha Norge inn i vestlige politiske og militære allianser.

Fordi den internasjonale situasjonen var så tilspisset på grunn av det krigstruende presset fra stormaktene i vest, var full lojalitet og samhold med "fredens leir" nødvendig - for fredens skyld. Men en ny verdenskrig var ikke ansett som uunngåelig: NKP slår i sitt program i 1953 "fast på det standpunkt at de to systemer i vår tid kan leve fredelig side om side så fremt alle stater gjensidig respekterer prinsippet om folkenes like rett, så fremt de respekterer hverandres grenser og ikke blander seg inn i hvert enkelt folks rett til å bestemme over sine indre anliggender".³⁸

Da regjeringskoalisjonen i Tsjekkoslovakia sprakk i februar 1948 og kommunistpartiet gjennom en dramatisk krise med demonstrasjoner og uro skaffet seg et faktisk maktmonopol, forklarte Friheten at det var et høyrekupp som ble forpurret: Ansvar la avisen på "høyrepartienes ledere" og statsråders "provokatoriske aksjon ved innlevering

³⁶Friheten 23.1.1948.

³⁷Politisk resolusjon fra landsstyremøte i NKP juni 1949. NKPs arkiv. 2.30 1949

³⁸NKPs program "Norges vei til sosialismen" vedtatt av det 8. landsmøte 20.-22. mars 1953.

av sine avskjedssøknader".³⁹ Det andre kalte et "kommunistkupp" karakteriserte Friheten som at "en skanse for kapitalismen er falt".⁴⁰

"... Tsjekkoslovakias folk vant en seier ved sin besluttomme handlemåte og tilintetgjorde reaksjonens håp om å kunne styrte landet ut i oppløsning og kaos."⁴¹

Forhandlingene mellom Sovjet og Finland om en "støtte- og vennskapspakt" ble fulgt med positiv interesse og resultatet hilst velkommen av Friheten med overskrifter som: "Vennskapet mellom Sovjet og Finland fast forankret"⁴² og "En pakt inngått mellom likemenn".⁴³

Da Kominform i juni 1948 vedtok fordømmelsen av det jugoslaviske kommunistpartiet, sluttet sentralstyret i NKP seg til uttalelsen uten forbehold, og Friheten stemplet Tito-styrets politikk som "borgerlig nasjonalisme", "feilaktig orientering i den internasjonale situasjon", "feil som hver for seg betegner et brudd med grunnlinjen for ethvert kommunistisk parti" og spådde at Jugoslavia ville bli "underlagt de imperialistiske land og deres politikk".⁴⁴

I Ny Dags (NKP-forlaget) "politiske fremmedordbok" fra 1952 ble titoisme definert som

"benevnelse på det fascistiske system (se: fascismen) som er opprettet i Jugoslavia etter den annen verdenskrig av den internasjonale imperialismens agenter innenfor den jugoslaviske arbeiderbevegelse ..."⁴⁵

Stalins død 6. mars 1953 fylte hele Frihetens forside med sørgerand som "det største tap for Sovjetlandet og verdens arbeidere": "Det arbeidende folk, alle som kjemper for fred, demokrati og sosialisme, har mistet sin geniale leder og lærer - sin beste venn og kamerat," het det i NKPs offisielle uttalelse. Partimedlemmer og sympatisører ble kalt sammen til minnemøte for "vår tids største statsmann, sovjetfolkets avholdte leder, den internasjonale arbeiderklassens og alle undertrykte og fredselskende menneskers talsmann og inspirator".⁴⁶ "Den fakkel som Stalin tendte vil aldri sløkne!" uttalte partiformannen, Emil Løvlien.⁴⁷

Da demonstrasjoner brøt ut i en rekke østtyske byer i juni 1953 og sovjetiske okkupasjonsstyrker grep inn, hadde Friheten denne tolkning:

³⁹Friheten 21.2.1948.

⁴⁰Friheten 21.2.1948.

⁴¹Friheten 28.2.1948.

⁴²Friheten 7.4.1948.

⁴³Friheten 13.4.1948.

⁴⁴Friheten 29.6.1948.

⁴⁵Her sitert etter Hans I. Kleven: Parti i flammer I, Oslo 1991 s.248.

⁴⁶Friheten 7.3.1953.

⁴⁷Friheten 16.3.1953.

"Idag er det amerikanerne som intervenserer mot den demokratiske republikks regjering i Øst-Tyskland, fordi USA på samme måte som Hitler og Mussolini i sin tid ikke rolig kan se på at det opprettes en "rød regjering" i Europa."⁴⁸

Neste lederartikkel hadde overskriften "Nazi-opptøyene i Berlin".⁴⁹ Dels var "opptøyene ...iscenesatt utenfra", dels var det nazistene som var på marsj.⁵⁰

I det hele tatt lød konklusjonene i Frihetens utenrikspolitiske lederartikler gjennom mange år som et heller monotont ekko av de standpunkter Sovjetunionen tok i sin utenrikspolitikk. Det har ikke lyktes å finne et eneste viktig sikkerhetspolitisk eller utenrikspolitisk spørsmål frem til midt på femtitallet som bryter dette mønsteret.

Denne konsekvente kritikkløse støtten hang nøye sammen med NKPs utenrikspolitiske verdensbilde: Den alvorlige fredstruende og krigsliknende situasjon gjorde konsekvent støtte til "fredens leir" nødvendig. Dessuten var "fredens leir" tilsynelatende enhetlig uten synlige konflikter mellom de regjerende kommunistpartiene (bortsett fra bruddet med det jugoslaviske partiet).

c) *Den 20. partikongress og Ungarn-oppstanden*

Utpå femtitallet forandret dette seg: Den internasjonale situasjonen ble mindre spent, kommunistlederne i Sovjet slo selv i stykker det offisielle glansbildet av styret. Det stalinistiske trykket ble noe lettere, slik at indre uro kunne komme til syne. Etter hvert kom det konflikter og splittelse både mellom de to kommuniststyrte stormaktene og mellom partiene i den kommunistiske verdensbevegelsen. NKP måtte orientere seg i endrete internasjonale vilkår.

Den 20. partikongress i Sovjetunionens Kommunistiske Parti i februar 1956, da oppgjøret med Stalin satte inn, kom uforberedt på NKP. Friheten mente at "sensasjoner" om Stalin var "bevisste forvrengninger", og at Stalins "store historiske rolle er uomtvistelig". Det viktigste med kongressen var "den sterke understreking av Sovjetunionens fredsvilje" og ikke "den åpne og friske kritikk av partiets virksomhet som er kommet frem på kongressen". Det var ikke fortiden det sto om, men "dagens forhold". SUKP hadde "blikket rettet fremover og gjør derfor opp med skyggesider, feil og mangler i de forløpne år".⁵¹

NKP hilste altså velkommen at den 20. partikongressen så sterkt talte om "ulike veier til sosialismen" og fortsatte parolen om "fredelig sameksistens" som hadde avløst teorien om de to uforsonlige leirene. Men partiet vil gjerne overse oppgjøret med Stalin.

⁴⁸Friheten 18.6.53.

⁴⁹Friheten 19.6.1953.

⁵⁰Bl.a. Friheten 19.6.1953.

⁵¹Friheten 22.2.1956.

Men i kjølvannet av SUKPs oppgjør med Stalin kom det likevel frem kritiske synspunkter fra noen norske kommunister som mente at tiden nå kunne være inne til å løse noe på båndene til Sovjet og Sovjets utenrikspolitikk:

"De forhold vi har stått i, i en situasjon hvor et absolutt og ubetinget forsvar for Sovjetunionen kanskje vil vise seg å ha vært nødvendig og riktig, i enkelte tilfeller galt, er nå ikke lenger til stede."

Det skulle være rom for å se med "et mer våkent og kritisk øye på såvel den sosialistiske verden som på virksomheten til våre broderpartier i andre land".⁵² Men dette ble enkeltstemmer som ikke endret partiets holdning. Det nye var at de kom synlig til orde.

Da "opptøyer" brøt løs i Polen sommeren 1956, var partiets reaksjon at dette var en "provokasjon mot polske arbeidere" som var "dirigert utenfra" av krefter som ville forpurre en sosialistisk utvikling: "... de som sto bak med dollar og hemmelige våpenlagre ... har kynisk ofret andre menneskeliv ..."⁵³ Men da det polske partiet snart måtte skifte ledelse, og Wladyslaw Gomulka kom til generalsekretærposten fra et nokså nylig fengselsopphold, hilste Friheten skiftet velkommen.⁵⁴

Da det senere samme året ble uro og etter hvert fullt opprør mot kommuniststyret i Ungarn, var en så enkel reaksjon ikke lenger mulig: For første gang måtte NKP og Friheten gå med på at ikke alt gikk rette veien i de kommuniststyrte landene. Til en viss grad ble dette et vendepunkt.

Etter en tid erfarte Friheten at opprøret i Ungarn var en "folkeoppstand" som skyldtes partiets "store og skjebnesvangre feil",⁵⁵ og at det ungarske partiet hadde omstilt seg "for langsomt". "Folkereisingen" hadde gode og forståelige grunner.

Men etter hvert hadde likevel "reaksjonære og fascistiske krefter" rykket "inn i folkereisingen for å fremme sine formål", slik at situasjonen utviklet seg til "det rene kaos ... vill og ukontrollert hvit terror, ... med bastialske mord på kommunister og andre arbeidertillitsmenn".⁵⁶ "Selv om det ikke ble sagt direkte at den sovjetiske militære intervensjon var "nødvendig", lå tanken nær både i Frihetens kommentarer og i Løvliens ordvalg: "Jeg sier ikke dette for å forsvare sovjettroppenes inngripen i Ungarn, men registrerer kjensgjerningene. Vårt parti beklager utviklingen i Ungarn."⁵⁷ Han viste til den kalde krigen med blokkdelingen av Europa og de konsekvenser et "reaksjonært" eller "fascistisk" styre i et sentraleuropeisk land kunne få.

Noe nærmere en kritikk av intervensjonen kom likevel NKP i en uttalelse litt senere:

"NKP står på det standpunkt at hvert folk selv må avgjøre sin fremtid. Et folks problemer kan ikke løses ved fremmede tropper ... NKP mener at det vil være et bidrag til å skape ro og

⁵²Friheten 4.7.56. Innlegg av Knut Langfelt (Tidligere Furubotn-tilhenger, da tilbake i partiet).

⁵³Friheten 27.7.1956.

⁵⁴Friheten 26.10.1956.

⁵⁵Friheten 30.10.1956.

⁵⁶Friheten 6.11.1956.

⁵⁷Friheten 10.11.1956.

fredelige forhold i Ungarn og dermed gi grunnlag for tilbaketrekking av sovjettroppene om henstillingen fra FN's hovedforsamling om å motta FN-observatører i Ungarn blir imøtekommet. Det ungarske arbeiderparti, Sovjetunionens kommunistiske parti og andre av våre broderpartier er gitt beskjed om de standpunkter NKP har tatt i den aktuelle situasjon."⁵⁸

Friheten var svært kritisk da meldingen kom om at Imre Nagy, lederen under oppstanden, ble fengslet mens han var lovet fritt leide⁵⁹ - og avisen krevde flere ganger at de sovjetiske troppene skulle trekkes ut.⁶⁰

Som kjent ble ikke troppene trukket tilbake. Det hindret ikke at NKP i årene som fulgte hadde "normale partiforbindelser" med regjeringspartiet i Ungarn.

Med avstaliniseringen og den endrete internasjonale situasjonen skjedde det en viss kursendring i NKP, med en noe mer uavhengig holdning til andre kommunistpartier. Dette kom til uttrykk i partiprogrammet fra 1963:

"Erfaringene fra den sosialistiske del av verden viser at veien til sosialismen i hvert enkelt land er høyst forskjellig, betinget av landets særegenhet, historiske forutsetninger, tradisjoner og selve kampens egenart. Erfaringene viser også at ikke noe sosialistisk land kan foreskrive et annet hvilken vei til sosialismen det skal velge. Handlinger i strid med disse erfaringene har bidratt til å skape indre brytninger i den sosialistiske leiren. Men tross de hemninger og skadevirkninger disse brytninger har skapt, er den sosialistiske verden i dag den viktigste faktor i kampen mot imperialismens fremstøt."⁶¹

Men samtidig ble det understreket at partiet var solidarisk med "det sosialistiske verdenssystem" - så langt det fremdeles fantes: Selv om uttalelser om solidaritet med "de sosialistiske land" blir noe mindre fremtredende i programskriftene, rommer de få forbehold:

"Det sosialistiske verdenssystem er et enhetlig system. Det består av likeberettigede suverene stater som er knyttet sammen ved et økonomisk grunnlag og en statsordning av samme type, ved en enhetlig ideologi og en felles interesse av å forsvare seg mot anslag fra imperialismen. De har et stort felles mål: Kommunismen."⁶²

Den mest iøynefallende forandringen var likevel at brytninger og uenighet kom til uttrykk i åpne debatter mellom partimedlemmer og i partipresse.

d) *NKP, den sino-sovjetiske konflikten og Praha-våren*

På 60-tallet ble den kommunistiske verdensbevegelsen sprenget av konflikten mellom Sovjetunionen og Kina. Det tok lang tid før NKP ville erkjenne at motsetningene var reelle.⁶³ Men da det ikke var mulig lenger å overse konflikten, kom det til sterke

⁵⁸Friheten 12.11.1956

⁵⁹Friheten 26.11.56.

⁶⁰Friheten 12.11.56.

⁶¹Det sosialistiske alternativ. Arbeidsprogram for NKP vedtatt i 1969.

⁶²Program for NKP vedtatt på landskonferansen 20.-21. april 1963.

⁶³Friheten 5.10.59.

brytninger innad i NKP. Som før nevnt falt dette sammen med et generasjonsskifte i partiledelsen, da Reidar T. Larsen i 1965 avløste Emil Løvlien som partiformann.

Ved å nekte å velge side i konflikten, ønsket den nye partilederen å opparbeide et større manøvreringsrom og skape et bilde av et mer uavhengig og selvstendig parti. Et svært synlig samarbeid med Romanias kommunistparti var en del av denne politikken:

Nicolae Ceausescus parti (som ikke var med på Warszawapakt-innmarsjen i Tsjekkoslovakia i 1968) holdt fast ved et godt forhold til Kina. Larsen hevdet at hvert land selv måtte velge sin vei til sosialismen, at det ikke fantes noen universell modell, og at hvert parti måtte være suverent i sine saker.

Men bakgrunnen i den internasjonale konflikten ga motsetningene i partiet et heller spesielt mønster: Et mindretall brøt ut av sentralstyret i 1967 (Vogt-gruppen) og ønsket at partiet skulle velge Sovjets side. Men de støttet samtidig avstalinisering og ville trekke politiske konsekvenser av den. De som ikke ville velge side, kom til å stå Kina relativt nærmere - som fordømte oppgjør med Stalin og idealiserte fortiden i den kommunistiske bevegelsen.

Partilederens kurs ble satt på prøve i 1968. NKP-ledelsen hilste Prahavåren velkommen. Da forholdet mellom reformkommunistene i Tsjekkoslovakia og de andre Warszawapakt-landene tilspisset seg utover sommeren, kom det frem reservasjoner mot den reformkurs det tsjekkoslaviske partiet hadde valgt. Men NKP advarte likevel partiene i Waszawapakt-landene: "Ethvert kommunistparti har suveren rett til å bestemme i sine egne anliggender."

"I den situasjon som vårt tsjekkoslaviske broderparti står i, er det alle kommunisters plikt å ikke legge vanskeligheter i veien, men gi dem støtte mot de krefter som både innenfra og ikke minst utenfra vil lede Tsjekkoslovakia vekk fra oppbyggingen av et sosialistisk samfunn."⁶⁴

Partiformannen advarte mot trekk ved utviklingen som "minner farlig om utviklingen i Ungarn i 1956", mot "CIA-agentene" som ikke "sitter i sine stuer og tvinner tommelfingre", men ga likevel en tillitserklæring til reformkommunistene i Tsjekkoslovakias Kommunistiske Parti: De skulle ha "muligheter for å samle partiet og gjennomføre en avveid og klok linje. Ingen andre kan løse denne oppgaven enn Tsjekkoslovakias Kommunistiske Parti og det arbeidende tsjekkoslaviske folk".

Da Warszawapakt-landene grep inn militært i slutten av august, protesterte NKPs sekretariat (mot to stemmer):

"De utenlandske troppenes innmarsj i Tsjekkoslovakia er et inngrep i landets suverenitet ... Den militære aksjonen betyr det mest alvorlige brudd på de prinsipper som må gjelde for forholdet mellom sosialistiske stater. Vi krever derfor at alle utenlandske tropper på Tsjekkoslovakias territorium trekkes tilbake."⁶⁵

⁶⁴Friheten nr 28 1968.

⁶⁵Friheten nr 31 1968.

Samme holdning kom til uttrykk i et vedtak fra sentralstyret (24 mot 4 stemmer)⁶⁶ noen dager senere.

Partiet holdt fast ved dette standpunktet, men det hindret ikke at NKP hadde "normale partiforbindelser" med det tsjekkosllovakiske partiet etter "normaliseringen" og utrensningen av reformkommunistene.

I prinsippprogrammet fra 1973 heter det:

"Proletarisk internasjonalisme betyr at den norske arbeiderklassen stiller seg solidarisk med arbeiderklassen i de land hvor den har tatt makten og gjennomfører sosialismen. Sosialistisk internasjonalisme betyr samarbeid og solidaritet mellom sosialistiske land og felles opptreden i kampen mot imperialismen med aktiv støtte til folk som kjemper for sin nasjonale og sosiale frihet ... De sosialistiske land er det sterkeste vern for freden i verden og viktigste kraft i den internasjonale klassekamp mot imperialismen."⁶⁷

e) *Ny isolasjon og sterkere Sovjet-orientering*

Samlingen i Sosialistisk Valgforbund og grunnleggingen av Sosialistisk Venstreparti 1973-75 førte til en ny splittelse i NKP. De som valgte å fortsette med NKP hadde helhjertet støtte fra SUKP og "Det sosialistiske enhetspartiet", (SED) - kommunistpartiet i DDR - og la stor vekt på det. Dette førte til at NKP etter bruddet med SV kom til å markere solidariteten sterkere med Sovjetunionen og de partier som sto SUKP særlig nær.

Da Sovjet intervenerte militært i borgerkrigen i Afghanistan i 1979, var meningene i NKP delte, men et flertall i ledelsen ga støtte til den sovjetiske militærinnsatsen og mente den var "nødvendig" slik den sikkerhetspolitiske situasjonen var og overfor trusselen fra islamske fundamentalister i Sentral-Asia.

I de ulike valgprogrammer fra 1970-1980-tallet sier partiet lite om forholdet til de kommuniststyrte landene og samfunnsforholdene der. Det siste prinsippprogrammet fra 1987 er mer utførlig. Verdensbildet er ikke ulikt det vi møtte tidlig på femtitallet: Fremdeles er tankegangen preget av den todelte verden med "USA-imperialismen" som "verdensimperialismens ledende kraft" som streber etter verdensherredømme og vil "gjenreise kapitalismen i områder imperialismen har mistet" - og mot dem står "det sosialistiske verdenssystemet" med Sovjetunionen i spissen som fredens og demokratiets forsvar.

Noe mer nyansert har uttrykksmåten blitt, men fremdeles kan ordene falle temmelig lik uttrykkene fra femtitallet:

"En ny verdenskrig er ikke skjebnebestemt. Det er skapt gunstige betingelser for å unngå en ny verdenskrig. Fordi: - Dannelsen av de sosialistiske land har ført til en grunnleggende endring i det internasjonale styrkeforholdet til fordel for de krefter som arbeider aktivt for fred. Intet

⁶⁶Friheten nr 36 1968.

⁶⁷Prinsippprogram for NKP 1973.

spørsmål i verdenspolitikken kan løses uten landene i det sosialistiske fellesskapet: med sine fredspolitiske initiativ skaper statene i dette fellesskapet gunstige vilkår for fredskampen."⁶⁸

Men det er en forskjell fra femtiårene: Kritiske reservasjoner mot samfunnsforhold i de kommuniststyrte land har nå fått noe plass. Selv om kritikken er omgitt av forklaringer og reservasjoner, gjøres det klart at det ikke er tale om noe modell- eller idealsamfunn:

"Den historiske og internasjonale bakgrunnen forklarer mye, men ikke alt av de byråkratiske og udemokratiske styringsmetoder som vokser fram. Farene for en ny verdenskrig forsterket de negative trekkene. I sosialistiske land etter krigen har det i utviklingen vært sosiale og politiske rystelser, innskrenkninger i demokratiske rettigheter, tilfelle av korrupsjon, maktmisbruk, byråkrati, svikt i arbeidsproduktivitet og varetilførsel og andre negative trekk og tendenser.

Disse fenomener, som er fremmedelementer i et sosialistisk demokratisk økonomisk system, kan ikke overskygge de store og grunnleggende positive landevinninger som er nådd og hva sosialismen betyr for folkene i disse land og for hele menneskeheten."⁶⁹

f) *Sammenfattende synspunkter*

1. Det finnes trekk av kontinuitet i NKPs ideologiske verdensbilde og utenrikspolitiske holdninger helt fra de første etterkrigsår til kommunismens sammenbrudd i Øst-Europa: Motsetningen mellom de imperialistiske makter med USA i spissen, som truer freden, og det sosialistiske verdenssystemet som gir kampen for fred styrke, står fast. Forandringer i internasjonale forhold, som konflikten mellom Sovjetunionen og Kina, forandrer ikke denne grunnleggende modellen. Og i den plasserer NKP seg selv med analyser og standpunkter som støtter "det sosialistiske verdenssystemet" - som fører en politikk i arbeiderklassens og folkemassenes interesse.
2. Men karakteren - eller graden - av denne støtten forandrer seg noe etter hvert som internasjonale (og nasjonale?) omstendigheter skifter:
 - a: I årene 1948-56 fremtrer partiet med en fullstendig ukritisk solidaritet med Sovjetunionen og de "folkedemokratiske land". Partiet velger side i den kalde krigen og ser solidariteten med et helhetlig sosialistisk verdenssystem som et nødvendig forsvar for freden. Støtten til Sovjetunionens utenrikspolitikk, holdningen til samfunnssystemet i Sovjetunionen og sovjetiseringen av Øst-Europa er konsekvent og uten kritiske forbehold. Samfunnssystemet i Sovjet fremtrer som eksempel, ideal og modell.
 - b: Årene 1956-65 er preget av rivninger i den internasjonale kommunistbevegelsen: Den 20. partikongress, opprøret i Ungarn, konflikten mellom Sovjetunionen og Kina. Selv om NKP holder fast ved sin støtte til den kommuniststyrte blokken, blir bildet noe nyansert av at kritiske røster kommer til orde i partipressen og holdningene blir mer reflekterte. Det er ikke lenger mulig å hevde at alt er ideelt

⁶⁸Prinsippprogram for NKP, vedtatt på NKPs 19. landsmøte 24.-26. april 1987.

⁶⁹Op. cit.

eller på rett vei i de kommuniststyrte landene. Nå blir samfunnssystemet og omstendighetene forsvart og forklart i mer *relative* vendinger som *gode ut fra de historiske forutsetningene* og mindre som allmenne modeller og eksempler.

- c: 1965-75 prøver partiet med ny ledelse å opptre mer uavhengig ved å unngå å ta stilling i den sino-sovjetiske konflikt og ellers nærme seg de mer uavhengige "eurokommunistiske" partiene og Romania. NKP legger vekt på at hvert parti og hvert land fritt må velge sin vei til sosialismen. Solidariteten med "den sosialistiske leir" ligger fremdeles i bunnen av program og tenkning, selv om "modelltenkningen" må vike. Det blir mer tale om en prinsipiell solidaritet med en viss kritikk. Siden "leiren" er delt, og partiet lenge prøver å unngå å velge side, er ikke støtten til "det sosialistiske verdenssystemet" identisk med støtte til Sovjetunionen og SUKP på samme måte som før. Debatt med forskjellige grader av kritiske synspunkt er nå vanlig i partipressen.
- d: 1975-89: Bruddet med det kinesisk orienterte mindretallet tidlig på syttitallet og avskallingen av dem som gikk med i Sosialistisk Venstreparti i 1975, ser ut til å styrke solidariteten med SUKP og deres allierte, selv om denne støtten fremdeles er nyansert av kritiske bemerkninger til trekk ved samfunnsforholdene i de kommuniststyrte landene. Solidariteten med "det sosialistiske verdenssystemet" som et bolverk mot krig, ble allikevel understreket i det siste prinsippprogrammet fra 1987.

8.4.2. Kartleggingen av NKP

8.4.2.1. Innledning

Om *trusselbildet* vises til kap 7 ovenfor. Norske myndigheter vurderte det slik at den ytre trussel mot riket kom fra Sovjetunionen. Man fryktet at NKP i forbindelse med en internasjonal krise, indre uro eller sovjetisk invasjon kunne forsøke å iverksette et kupp, eller virke som en femtekolonne eller yte fienden bistand på annen måte i en krigssituasjon. Ved statsminister Einar Gerhardsens Kråkerøy-tale i februar 1948, ble NKP utpekt som en hovedfiende mot demokratiet i Norge.

Instruksverket for overvåkingstjenesten er omhandlet i 8.1 ovenfor. Grunnlaget for at Politiets overvåkingstjeneste fulgte med på virksomheten til NKP, til partiets ungdomsorganisasjon NKU og til personer med tilknytning til disse organisasjoner, var flersidig:

- Man mistenkte NKP, NKU og personer med tilknytning til disse organisasjoner for å drive virksomhet til skade for rikets sikkerhet. Særlig gjaldt mistanken undergravingsvirksomhet i form av infiltrasjon og propaganda (sml straffelovens kap 8). Man fryktet at kommunistene ville infiltrere viktige sektorer av samfunnslivet, slik at de i en gitt situasjon kunne overta kontrollen over eller lamme disse. Med dette utgangspunktet kartla man personer innenfor offentlig virksomhet

og i bedrifter og organisasjoner, som kunne tenkes å opptre illojalt i en krisesituasjon.

- Man hadde også mistanke om at kommunister drev spionasje eller kunne bli vervet som spioner til fordel for Sovjetunionen. Så vidt kommisjonen kan se, var imidlertid ikke dette noen hovedbegrunnelse for at overvåkingstjenesten fulgte med på partiets virksomhet og på hvem som var tillitsvalgte, medlemmer og sympatisører. Derimot var kartlegging av reisevirksomhet og kontakter med representanter for øst-statene en del av arbeidet med å motvirke fremmed etterretning.
- Det ble ansett nødvendig å registrere kommunister av hensyn til eventuell fremtidig personkontroll. Bare personer som man helt ut kunne være sikre på var lojale mot norske myndigheter, kunne betros stillinger som medførte tilgang til gradert informasjon, eller stillinger der det for øvrig ble stilt særlige krav til lojalitet. På grunn av norske kommunisters sterke tilknytning til Sovjetunionen, mente man det var grunn til å tro at de fleste ville være lojale mot Sovjetunionen dersom det skulle oppstå en situasjon der norske og sovjetiske interesser var motstridende. Allerede faren for en slik lojalitetskonflikt tilsa at kommunister måtte holdes utenfor slike stillinger.
- Som ledd i krigsberedskapsplanleggingen kartla man kommunister med henblikk på at disse skulle bringes under kontroll i en krigstruende situasjon. Ett av de tiltak som var planlagt, var internering.

I perioden frem til 1965 var kartleggingen av kommunistisk virksomhet og registreringen av kommunister svært omfattende. I brev 14. mars 1964 til justisminister O. C. Gundersen opplyste overvåkingssjef Asbjørn Bryhn at saksarkivet ved Overvåkingssentralen inneholdt ca 29.000 personsaker på norske borgere. Bryhn sammenliknet dette med medlemstallet i NKP som "på sitt høyeste var ca. 35.000" og partiets oppslutning ved siste valg, som var "over 33.000" stemmer. Arkivets omfang og sammenlikningen med oppslutningen om NKP peker klart i retning av at sakene i arkivet for en stor del gjaldt kommunister.

Fra midten av 1960-tallet skjedde det en endring i omfanget av og grunnlaget for kartlegging av NKP-medlemmer og sympatisører. Målsettingen om en mest mulig fullstendig kartlegging av kommunister og deres virksomhet ble gradvis oppgitt. Fra omkring 1970 var hovedregelen at medlemskap i NKP ikke i seg selv ga grunn til opprettelse av sak på person. Grunnlaget for registrering av kommunister var nå dels at opplysningene var relevante ved en eventuell fremtidig personkontroll, dels at opplysningene ble ansett å ha betydning for overvåkingstjenestens arbeid med å forebygge og motvirke undergravingsvirksomhet - infiltrasjon og propaganda. Krigsberedskapshensyn spilte mindre rolle. Selv om de siste interneringslistene ble sendt ut fra overvåkingssentralen i 1972, viser kommisjonens undersøkelser at kartlegging av kommunister som ledd i beredskapsplanleggingen ble trappet betraktelig

ned i 1960-årene. Mellbye-utvalget opplyser i sin rapport fra 1967 at det da var 404 personer på interneringslistene⁷⁰.

Etter overvåkinginstruksen av 1977 kunne lovlig politisk virksomhet i seg selv ikke gi grunnlag for registrering, heller ikke i personkontrolløyemed, jf 8.1.3.3. Fra da av skulle således registrering enten være overvåkingmessig begrunnet eller finne sted som ledd i en pågående sikkerhetsundersøkelse.

Det er på det rene at i 1980-årene ble kontrasubversjon sterkt nedprioritert. Kontraetterretning hadde, som før, høyeste prioritet. Terrorisme ble prioritert foran subversjon. Høyre-ekstrem virksomhet ble viet betydelig større oppmerksomhet enn venstre-ekstrem virksomhet, og på venstresiden ble AKP (m-l) fulgt i større grad enn NKP.

Nedprioriteringen skjedde gjennom en gradvis prosess, og det var uenighet innen overvåkingstjenesten. Dette ga seg blant annet utslag i forskjeller mellom landsdelene. Kommisjonens undersøkelser viser at Landsdelssentral Vestlandet arbeidet lenge med ytterliggende politisk virksomhet på venstresiden.

Sommeren 1989 tiltrådte de tjenestemenn i Overvåkingssentralen som særlig hadde arbeidet med NKP og NKP-relaterte organisasjoner, andre stillinger, og de ble ikke erstattet. Kommisjonen legger til grunn at i løpet av 1989 ble de fleste arbeidsoppgaver i Overvåkingssentralen som hadde med NKP å gjøre, lagt ned. En viss virksomhet fortsatte imidlertid. Kommisjonen har ved sin arkivgjennomgang funnet registreringer frem til 1993 (i tilknytning til NKPs landsmøte i Bergen).

8.4.2.2. Kartleggingen av NKPs virksomhet

a) Generelt

Årsberetningene og emnearkivet ved Overvåkingssentralen illustrerer i hvilket omfang overvåkingstjenesten søkte å kartlegge virksomheten til NKP, og hvilke sider av virksomheten man særlig var opptatt av å få belyst. Det er utvilsomt at overvåkingstjenesten frem til midt på 1960-tallet ønsket mest mulig fullstendig informasjon om virksomheten til NKP og partiets ungdomsorganisasjon. Fremstillingen nedenfor er for en stor del basert på kommisjonens gjennomgang av årsberetninger og emnearkiv.

I halvårsrapporter og årsrapporter er NKP og NKU/KU omtalt i alle år fra Overvåkingssentralen begynte å utarbeide slike rapporter på slutten av 1940-tallet til og med 1976. Deretter nevnes NKP og KU i årsberetningene for 1986, 1987 og 1988. Årsrapportene gir ingen forklaring på hvorfor NKP/NKU igjen var blitt aktuelt. I denne perioden pågikk det imidlertid telefonkontroll mot NKPs partikontor, jf nedenfor om denne.

⁷⁰ Innstillingen s 49.

I årsrapportene for 1986-1988 omtales uro og motsetninger i NKP. Det fremholdes at partiets økonomi er meget svak og at også partiets bedrifter har økonomiske problemer. Partiet har nær kontakt med representanter fra Sovjetunionens ambassade og andre østeuropeiske land. Det er arrangert en rekke reiser til Sovjetunionen og andre land i Øst-Europa. Det anføres at den nære tilknytning til østblokkambassadene, reisene bak jernteppet, og kursvirksomheten viser hvilken avhengighet og tillit de fleste partimedlemmene har til Sovjetunionen. Partiet har også stått som vertskap for flere delegasjoner fra Øst-Europa. I beretningen for 1988 omtales dessuten samarbeidsbestrebelse med andre røde og grønne grupperinger.

I lokale årsberetninger er NKP omtalt også enkelte av de år partiet ikke er nevnt i Overvåkingssentralens årsrapport. Som eksempel nevnes at Landsdelssentral Trøndelag i årsberetningene for 1982 og 1983 gir uttrykk for at NKPs virksomhet har tatt seg opp i Inntrøndelag og Trondheim. Partiet har arbeidet godt med "Fredsarbeidet", "Nei til atomvåpen - ja til atomvåpenfri sone i Norden" og "Nei til forhåndslagring".

b) *Oppslutning*

Overvåkingstjenesten var opptatt av oppslutningen om NKP, slik den kom til uttrykk gjennom medlemstall og stemmetall ved valg.

På 1950- og 1960-tallet omtales medlemstallet i NKP i flere notater og halvårs- eller årsberetninger. I et notat fra september 1952 opplyses at NKP pr 15. november 1950 hadde 8662 medlemmer. I en halvårsrapport fra 1957 sies at NKP i siste landsmøteperiode i gjennomsnitt hadde i underkant av 5300 medlemmer. Et notat fra november 1957 gir en detaljert oversikt over antall NKP-medlemmer fordelt på distrikter og lag.

I årsoversikten for 1961 anslås medlemstallet i NKP til ca 4000 og medlemstallet i NKU til ca 400. Det forventes at antall medlemmer fortsatt vil øke noe i NKU, men overvåkingstjenesten mener at selv en tre-fire-dobling av medlemstallet ikke på noen måte vil være oppsiktsvekkende eller foruroligende. I årsrapporten for 1963 sies at det er fremkommet sikrere opplysninger om NKPs medlemstall. Dette har stadig vært synkende, og skal ha kommet ned mot 3000. Også årsberetningene på 1970-tallet frem til 1976 omtaler utviklingen i medlemstall.

For alle valg (både kommunevalg og stortingsvalg) fra og med 1947 til og med 1965 sendte Overvåkingssentralen ut rundskriv hvor politimestrene ble pålagt å sende inn valglister for NKP. Videre skulle valgresultatene innrapporteres og analyseres. Til illustrasjon gjengis sirkulæret av 22. oktober 1953 til politimestrene om stortingsvalget i 1953:

"En ber innsendt oppgave over fordelingen av stemmene innen de forskjellige kommuner i Deres distrikt. I tilslutning til oppgaven bes gitt en nærmere uttalelse om de forhold som kan forklare valgresultatet for N.K.P.'s vedkommende, at partiet har hatt fremgang, tilbakegang eller holdt stillingen. Det siktes her til forhold som f.eks. opplegget av partiets valgkamp, hvor intenst den har vært drevet, om det har vært benyttet dyktige propagandister, partiets organisasjonsmessige stilling i kommunen og distriktet, dets aktivitet, ledernes dyktighet, partiets virksomhet innen fagforeningene og i bedriftene, lokal reaksjon på N.K.P.'s politiske linje og på utenrikske forhold, misnøye med lokale økonomiske forhold osv.

Det vil også være av interesse å få opplyst i den utstrekning det er mulig om tyngden av kommuniststemmene kan antas å skrive seg fra bestemte steder og bedrifter innen kommunene, og årsakene til dette."

Kommisjonen legger til grunn at innsendingsplikten stort sett er overholdt.

I Overvåkingssentralens halvårsberetninger og årsberetninger ble NKPs valgresultater analysert på landsbasis. Resultatene i fylker og kommuner ble vurdert i rapporter fra de underordnede ledd i overvåkingstjenesten. Man var opptatt av å beskrive endringer i oppslutningen om NKP og å klarlegge årsakene til endringene. I årsberetningene fra Overvåkingssentralen er valgresultater presentert og analysert siste gang ved stortingsvalget i 1969.

Lokalt ble stortingsvalget i 1965 viet oppmerksomhet: I tilknytning til dette valget utarbeidet overvåkingstjenesten i Stavanger et samlenotat om valgsamarbeid i distriktet. Notatet beskriver den politiske kamp som pågikk blant kommunister og fagforeningsfolk foran valget i 1965. Det refereres fra ulike møter.

I en POT-meddelelse fra 1971 omtales bestrebelsene på å få til et samarbeid mellom NKP, SF og Arbeiderpartiets venstrefløy med henblikk på å få til "sosialistiske enhetslister" ved kommunevalget i 1971.

Instrukser om innsending av valglister til Overvåkingssentralen er ikke gitt etter stortingsvalget i 1965. Valglister har blitt sendt inn også senere, men dette har skjedd mer tilfeldig. I emnearkivet ved Overvåkingssentralen er det ikke mapper for NKP ved valg senere enn stortingsvalget i 1977. Mappen for kommunevalget 1971 inneholder opplysninger om valget i åtte-ti kommuner spredt over hele landet. Mappen for NKP ved stortingsvalget i 1973 inneholder avisutklipp samt et notat fra en pressekonferanse i forbindelse med dannelsen av Sosialistisk Valgforbund. I mappen for stortingsvalget i 1977 ligger kun ett notat, som er fra Haugesund politikammer. I emnearkivet finnes også et notat fra Haugesund politikammer om kommunevalget i 1979.

c) *NKP - organisasjonen, sentrale organer, økonomi, reisevirksomhet*

Overvåkingstjenesten fulgte nøye med på NKPs ledelse og på møter i NKPs sentrale organer. Fra en rekke slike møter foreligger det notater og andre dokumenter som redegjør for hvem som var til stede og hva som ble behandlet - herunder hvem som ble valgt til ulike tillitsverv. I ikke ubetydelig grad gjengis også innlegg på møtene. Kommisjonen legger til grunn at mange NKP-møter ble romavlyttet på 1950- og 1960-tallet, jf 8.4.2.4 a) nedenfor.

Slike detaljerte dokumenter omhandler landsmøter, landskonferanser, landsstyremøter og sentralstyremøter fra årsskiftet 1949/50 til 1967.

Landsmøtene ble fulgt med en viss oppmerksomhet frem til 1993. I 1968 ble det skrevet to notater, ett om programbehandlingen og splittelse i partiet og ett om sammensetningen av sentralstyret. Fra landsmøtet i 1971 ligger det avisutklipp i

emnearkivet, mens det ble skrevet notat om landsmøtet i 1975. Overvåkingstjenesten har også utarbeidet notater om landsmøtene i 1978, 1981 og 1993. Notatet fra 1978 omhandler det nye prinsippprogrammet, motsetninger innen partiet og de foretatte valg. Notatet fra landsmøtet i 1981 redegjør for de viktigste temaene på landsmøtet og for valgene. Notatet fra landsmøtet i 1993 i Bergen er meget kort og bygger på en artikkel i Bergens Tidende. I emnearkivet ligger avisartikler om landsmøtene frem til 1987.

Arkivene ved Overvåkingssentralen inneholder lite materiale om sentralstyremøter etter 1970. Her finnes bare avisutklipp. Slike utklipp er tatt vare på til og med 1984.

På 1950-tallet sendte Overvåkingssentralen ved flere anledninger materiale om NKP til underliggende ledd. I juli 1951 ble således lovene for NKP og en skjematisk oversikt over partiets organisasjon oversendt sammen med det forslag til nye lover for NKU som forelå til behandling på NKUs landsmøte i april 1951. Organisatoriske retningslinjer for NKP ble distribuert til politimestrene i 1955 og 1957. Partiets program ble oversendt til politimestrene ved eget sirkulære i 1953.

Materialet omhandlet også personer. I 1949 og i 1955 sendte Overvåkingssentralen rundskriv med detaljerte opplysninger om ledende kommunister. I februar 1949 ble det distribuert en oversikt over sentralstyret i NKP med fotografier av medlemmene. I februar 1955 mottok politimestrene og justisministeren fotografi og detaljert informasjon om 22 ledende kommunister. Av oversendelsesbrevet går det frem at dette skjedde til orientering og for å lette identifisering under reiser og besøk.

Endelig fikk politikamrene generell informasjon om kommunismen og om NKP. Som eksempler nevnes at i august 1954 ble et foredrag på 138 sider om NKP og dets historie til og med andre verdenskrig sendt til politimestrene, og ved et annet rundskriv av samme dato distribuerte Overvåkingssentralen et foredrag om den internasjonale kommunisme. Det ble opplyst at begge temaer behandles ved "de kurser som nå skal holdes for overvåkingstjenestens personell". Ved sirkulære fra oktober 1954 ble Haakon Lies bok "Kaderpartiet" oversendt til alle politikamre.

Overvåkingstjenesten fulgte med på partiledelsens reiser til Sovjetunionen og til land i Øst-Europa og på besøk til Norge fra andre lands kommunistiske partier. I arkivene ved Overvåkingssentralen ligger mye informasjon om slik reisevirksomhet. Deltakerne i NKPs delegasjoner til internasjonale konferanser og til andre kommunistland ble navngitt i halvårs- og årsrapportene til og med 1965. Kartleggingen av reisevirksomhet omtales nærmere under 8.4.3 nedenfor.

Årsberetninger og dokumenter i emnearkivet viser at overvåkingstjenesten var spesielt interessert i opplysninger om partiets økonomi. Økonomien omtales i halvårs- og årsberetningene fra 1950-tallet til 1988. I brev av 29. august 1980 til Justisdepartementet uttalte overvåkingssjef Haarstad at det var grunn til mistanke om overtredelse av straffeloven § 97 a:

"Opplysninger fra andre vestlige land går ut på at Sovjetsamveldet har gitt, eller mistenkes for å gi, økonomisk understøttelse til landenes kommunistpartier. Gjennom det sovjetiske kommunistpartis internasjonale avdeling utøver Sovjetsamveldet etter alt å dømme fortsatt en

sterk innflytelse i en rekke vestlige kommunistpartiers virksomhet. Det er en alminnelig, og også vel begrunnet oppfatning, at NKP nå hører til de mest Moskva-orienterte kommunistpartier i Vest-Europa. Uten at tilsvarende opplysninger som nevnt ovenfor om finansiering foreligger hos oss, er det videre etter en samlet vurdering, etter Overvåkingssentralens oppfatning grunnlag for å si at NKP kan mistenkes for å motta økonomisk støtte - direkte eller indirekte - fra Sovjetsamveldet (strl. § 97 a)."

Til kommisjonen har en tjenestemann ved Overvåkingssentralen som særlig arbeidet med NKP på 1980-tallet, forklart at man da særlig var interessert i partiets økonomi og personer som reiste mye til øst-stater. I tillegg fulgte man med på virksomheten til de mest aktive lederne i partiet.

I 1986 ble mistanke om støtte fra Sovjetunionen påberopt som grunnlag for telefonkontroll av personer ved NKPs kontor, jf 8.4.2.4 b) nedenfor.

d) *NKP i distriktene*

Generelt

Overvåkingstjenesten fulgte med på NKPs virksomhet i distriktene. Som grunnlag for kartleggingen av partiets aktiviteter lokalt, sendte Overvåkingssentralen i januar 1954 til politimestrene et spørreskjema på 49 sider om kommunismen

"...som man antar vil være vel egnet som et arbeidsgrunnlag for overvåkingstjenesten når det gjelder å fremskaffe fullstendige opplysninger om partiets stilling landet over ... Man vil anbefale at spørsmålene i den utstrekning man kan i dag, søkes besvart som ledd i en analyse av hele kommunismens stilling i Deres distrikt."

Fra 1957 til 1976 omtales NKP i distriktene i halvårsrapportene og årsrapportene fra Overvåkingssentralen. I beretningene til og med 1965 redegjøres for hvem som er ledere i distriktsstyrene og for hvor det er partilag. I beretningen for 1960 uttales at det synes å by på problemer å få valgt folk til verv i styrene. Fra 1966 er omtalen mer kortfattet.

Underordnede ledd i overvåkingstjenesten sendte rapporter til Overvåkingssentralen om årsmøter i lokallag og distriktslag. Det ble her redegjort for virksomheten i lagene og for hvem som hadde de ulike tillitsverv. Det synes gjennomgående som om slike rapporter ble innsendt frem til 1970.

Som eksempel nevnes årsmøtet i Rogaland distrikt av NKP i 1965. I et notat om dette møtet opplyses blant annet hvilke valg som ble foretatt, og forfatteren av notatet gir sin vurdering av disse. Notatet redegjør for valgsamarbeid mellom sosialistiske partier og fagforeningenes rolle i dette.

På 1960-tallet ble det også skrevet rapporter om enkelte andre møter i NKP lokalt. Her opplyses hvem som deltok og hva som ble drøftet.

Som eksempel nevnes et protestmøte i Sandvika mot atomvåpen på norsk jord i 1960. I innberetningen om møtet til Overvåkingssentralen uttales at protesten var et rent kommunistisk foretakende. I brevet listes opp hvem som holdt hovedinnlegg og appeller samt hvem som tiltrådte oppropet.

I Trondheim ble NKP fulgt tett av overvåkingstjenesten i 1967-68. Flere notater ble skrevet. Som eksempel nevnes et notat fra november 1967. Her redegjøres for at NKP hadde tatt kontakt med andre for å få til et samarbeid ved valg av formannskap i Trondheim. Sommeren og høsten 1968 utarbeidet overvåkingstjenesten i Trondheim flere "ukeoversikter" for Trøndelag distrikt av NKP.

I årsrapportene fra overvåkingstjenesten lokalt omhandles NKP frem til 1976. Det varierer fra distrikt til distrikt hvor omfattende fremstilling som gis. Både aktiviteten i NKP i distriktet og hvem som innehar de sentrale tillitsverv blir omtalt.

Etter 1970 er materialet i Overvåkingssentralens arkiv om NKP lokalt mer begrenset. I emnearkivet ligger en mappe for hvert av NKPs distrikter. Disse inneholder notater og avisutklipp. Notatene gjelder stort sett sentrale begivenheter i distriktet, som f.eks årsmøter, nominasjonsmøter og valg. Det virker nokså tilfeldig både hvilke politikamre som har sendt inn dokumenter, og hva det rapporteres om. Det er færrest dokumenter for NKP Gudbrandsdalen distrikt og Vestfold distrikt. Flest dokumenter er arkivert under Trøndelag distrikt og Finnmark distrikt. Et gjennomgående trekk er at det i liten grad finnes dokumenter fra årene mellom 1975/76 og 1981/82. Et unntak her er Buskerud distrikt. Mappene for NKPs distrikter inneholder få dokumenter fra 1988 og 1989 og ingen dokumenter fra 1990 og senere.

Særlig om kartleggingen av NKPs og NKUs virksomhet i Finnmark på 1950-tallet

Finnmark var for overvåkingstjenesten på mange måter i en særstilling. Fylket grenser opp til det tidligere Sovjetunionen, og mange forsvarsanlegg ligger i området. Dette gjorde Finnmark særlig utsatt for sovjetisk agentvirksomhet. Arbeidet med kontraetterretning krevde således det aller meste av overvåkingstjenestens ressurser.

Likevel var kartleggingen av kommunister i fylket omfattende på 1950-tallet. Til illustrasjon nevnes et distriktsmøte for overvåkingspersonell i Finnmark i januar 1952. Fra det notat som ble utarbeidet om møtet, gjengis:

"e. NKP's organisasjon og virksomhet i Finnmark.

En oversikt over N.K.P.s organisasjon i Finnmark fra høsten 1948 fram til dato - utarbeid ved sentralen - ble fordelt til de øvrige politimestre i fylket. Det antas å være av stor betydning for samtlige politikamre innen sentralområdet til enhver tid å ha kjennskap til nevnte partis organisasjon i fylket - styret for Finnmark distrikt av NKP og dets sete, og det var også enighet om at det gjennom sentralen bør utveksles oppgave over NKP lag som innen hvert enkelt politidistrikt er i virksomhet. Sådanne oppgaver må holdes ajour med tilføyelser av nye lag som eventuelt måtte komme i virksomhet samt strykning av de lag som ev. kan påvises har nedlagt sitt arbeide.

Finnmark distrikt av NKP skal ha årsmøte i Hammerfest lørdag den 26 ds. og etterfølgende dager. Når en etter møtet har fått kjennskap til det nye distriktsstyrets sammensetning og ev. hva som ble behandlet på møtet (konferansen) vil det ved sentralen bli utarbeid et notat som vil bli sendt rundt til de øvrige politikamre i fylket til vedlegg av før nevnte oversikt over NKP, organisasjon og virksomhet i Finnmark. Ved å utarbeide sådanne notater etter hvert års distriktskonferanse vil en kunne holde oversikten ajour til enhver tid.

f. NKU's organisasjon og virksomhet i Finnmark

En oversikt over N.K.U.s organisasjon og virksomhet - utarbeidet ved sentralen - ble fordelt til de øvrige politimestre i fylket. For N.K.U gjelder det samme som er nevnt under N.K.P foran - ønskeligheten av at hvert politikammer i fylket til enhver tid er orientert om dets organisasjon - distriktsstyrene og deres sete - og det var enighet om at det gjennom sentralen bør utveksles ting som:

- 1) Oppgave over N.K.U.-lag som vites å være i virksomhet med opplysninger om disse lags tidligere og nuværende styrer i den utstrekning dette er kjent, medlemstall, lagenes virksomhet m.v. Oppgaven må - hvis den skal tjene formålet - senere holdes ajour ved at nye lag som trer i virksomhet tilføyes, og lag som det kan påvises ikke lenger er virksomme, strykes.
- 2) Oppgaver over N.K.U.-medlemmer som vites å ha deltatt i NKU-skoler - leirer og kurser (innen Finnmark fylke)
- 3) Oppgave over N.K.U.-medlemmer i Finnmark som vites å ha deltatt i fredsfestivaler, fredskongresser, studiereiser til Øst-statene o.l."

g. Den fortsatte kartlegging av NKP og NKU medlemmer, sympatiserende og personer forøvrig som anses å være politisk upålitelig

I denne forbindelse ble også drøftet den foretatte og forestående kartlegging av k-infiltrasjon i post , telefon, telegraf, radiostasjoner, samferdselsmidler (herunder F.F.R.&R.), videre kraftverk, viktige industri og nøkkelbedrifter, militære anlegg - herunder også HV-, fagforeninger og andre foreninger m.v."

I september 1953 ble det utarbeidet en "Oppgave over kommunistlag som vites eller formodes å være i virksomhet i Vestfinnmark". Oppgaven er meget detaljrik om hvert NKP-lag. Totalt er oversikten på 30 sider. Oversikten ble sendt Overvåkingssentralen samt berørte politikamre 14. oktober 1953. I 1958 ble det på samme måte skrevet et notat på 26 sider om NKPs og NKUs virksomhet i Finnmark. Notatet omfatter også Norsk Sovjetrussisk Samband, reisevirksomhet, og kommunistisk infiltrasjon i fagforeningene. Hvert NKP-lag kommenteres særskilt.

Dokumenter fra overvåkingstjenestens arkiv ved Vest-Finnmark politikammer, viser at distriktssentralen kartla alle årlige distriktskonferanser i Finnmark distrikt av NKP i årene 1956 til 1961. Samtlige politikamre i distriktet utarbeidet lister over deltakere fra sitt distrikt på disse konferansene. Opplysninger om deltakerne og om møtet ble senere tatt inn i et samlenotat som ble sendt til Overvåkingssentralen.

I et brev fra januar 1961 fra en embetsmann i overvåkingstjenesten i Nord-Norge til overvåkingssjef Bryhn, gis det uttrykk for at overvåkingsarbeidet i Nord Norge på mange måter hadde stagnert. Han uttalte:

"Etter å ha vært ved de forskjellige politikamre flere ganger og etter å ha studert sakene fra de forskjellige politidistrikter og snakket med tjenestemennene, sitter jeg igjen med et inntrykk av at arbeidet på en rekke steder på mange måter er stagnert. ... Likevel er vi, på de fleste steder, stort sett ikke kommet lenger enn til passiv innsamling av opplysninger vedrørende kommunister og kommunistisk virksomhet til tross for at vi må kunne si at vi vet at det drives aktiv spionasjevirksomhet mot landsdelen."

e) *Studievirksomheten*

Overvåkingstjenesten var opptatt av studievirksomheten til NKP og NKU. I årene 1948-1950 ble kurs og sommerleire i regi av NKP og NKU fulgt svært nøye. I denne perioden ble kurs og leire overvåket, blant annet ved romavlytting, telefon- og brevkontroll og spaning. Dette omtales nærmere nedenfor under 8.4.2.4 c).

På 1950 og 1960-tallet tok overvåkingstjenesten fortsatt sikte på å ha best mulig oversikt, men kartleggingsarbeidet var mindre omfattende. Kursvirksomheten til NKP og NKU omtales i halvårs- og årsberetningene fra Overvåkingssentralen.

Fra siste halvdel av 1950-tallet reiste norske kommunister på partiskoler og kurs i Sovjetunionen og andre land i østblokken. Disse personer navngis i årsberetningene.

Som illustrasjon av innholdet i årsberetningene, kan beretningen fra 1960 være representativ:

Det opplyses der at den virksomhet partiets ledelse har drevet for å få større bredde i studievirksomheten, har hatt sin virkning, idet det i 1960 synes å ha vært studiearbeid i gang flere steder enn tidligere. Det redegjøres deretter for studievirksomheten sentralt og lokalt. Studieplanen for 1960/61 omtales, og det pekes på at denne er lagt opp med henblikk på den programdiskusjon som skal gjennomføres i partiet i januar - februar 1961.

Under "Deltagelse i skoler og kurs på sovjetisk dominert område" omtales timeplanen for ettårskursene ved partiskolen i Moskva. NKP-medlemmene som deltok på ettårskurset som begynte i oktober 1959, regnes opp med navn og fødselsdata. For 41 kursdeltakere som sommeren 1960 reiste på tre ukers ferie og studiekurs i Øst-Tyskland, nevnes også navn og fødselsdata.

Overvåkingstjenesten utarbeidet både på 1950- og 1960-tallet notater om lokale og sentrale kurs. Her gis det opplysninger om emner, foredragsholdere og til dels også deltakere. Som eksempel nevnes et notat om at Drammen lag av NKU skulle arrangere kurs på en hytte utenfor Drammen i februar 1965. Emnene på dette kurset skulle være NKUs organisatoriske og politiske arbeid foran stortingsvalget.

Etter 1965 finnes svært få dokumenter om studievirksomheten i Overvåkingssentralens arkiv. De nyeste er to notater fra 1989. Disse omhandler hvordan NKPs partiskole er tenkt gjennomført og Magdeburg-kurset i 1990.

f) *Infiltrasjon*

Fagbevegelsen

Kommisjonens gjennomgang av arkivene ved Overvåkingssentralen viser at overvåkingstjenesten fulgte nøye med på NKPs virksomhet i fagbevegelsen frem til midten av 1960-tallet. Senere har slik kartlegging foregått i betydelig mindre utstrekning.

En rapport fra mars 1951 som åpenbart må ha kommet fra en av distriktssentralene, illustrerer hvorledes trusselen ble oppfattet:

"En pålitelig kilde har meddelt at det har gått ut en parole til pålitelige kommunister om at de skal komme seg inn i krigsviktige bedrifter og her særlig arbeide seg inn i sentrale grener innen bedriften, i faglige utvalg og klubbstyrer. Målet skal være å forstyrre arbeidsroen og mest mulig minske det produktive arbeide. En er også blitt antydnet at målet er at det arbeides for å få et apparat ferdig til grovere sabotasje i alvorlige krisetider."

Overvåkingssentralen fulgte med på virksomheten til NKPs faglige utvalg og på faglige konferanser i partiets regi. Dette gjaldt både lokale og sentrale møter. Som et eksempel fra 1960-tallet nevnes et notat fra mai 1965 om en faglig konferanse i regi av Stavanger lag av NKP. Emnet for konferansen var nye lønssystemer sett i forhold til automatisering/rasjonalisering/sysselsetting. Notatet angir tid og sted for konferansen og hvem som deltok.

Overvåkingstjenesten registrerte hvem som var partiets faglige kontakter.

Overvåkingstjenesten var opptatt av kommunistenes styrke i fagforbund og i lokale fagforeninger. Fra 1950-tallet finnes oversikter over utsendinger til landsmøter i enkelte fagforbund med angivelse av hvem som var kommunister. Det dreier seg om et fåtall landsmøter, og det virker tilfeldig hvilke fagforbund som omhandles. I en fortegnelse over representantene til LOs kongress i 1961 er kommunistene merket med "K".

Under overskriften "Faglig virksomhet", gir årsrapportene for 1966 og 1967 en orientering om landsmøter i fagforbund tilknyttet LO, og det opplyses at kommunistene ikke har oppnådd noen økt innflytelse i forbundsstyrene.

Overvåkingssentralens arkiv inneholder også materiale om kommunistenes stilling i lokale fagforeninger. Dette er mest omfattende på 1950-tallet og først på 1960-tallet. I en POT-meddelelse fra november 1963, minner Overvåkingssentralen om at distriktssentralene skal rapportere om

"maktforholdet i foreninger og bedriftslag hvor kommunistene har eller har hatt makten i de senere år. Likeså er man interessert i aktiviteten i de K-dominerte foreninger. Enkelte arbeidskonflikter har det også vært i inneværende år, og man mangler opplysninger fra lokalt hold om eventuell kommunistisk innblanding."

I 1950-årene fikk Overvåkingssentralen rapporter om hvilke medlemmer i lokale fagforeninger som var kommunister. Som eksempel nevnes at Bergen politikammer i oktober 1950 sendte omfattende lister over kommunister i fagforeninger i Bergen (losse- og lastearbeidernes forening, snekkernes- og tømmerens forening og malersvennernes forening).

De lokale politikamre underrettet også Overvåkingssentralen om den politiske sammensetning av styrene i lokale fagforeninger. Slike innberetninger ble innsendt frem til 1965. To eksempler fra 1965 skal nevnes til illustrasjon:

I juni 1965 sendte Sør-Varanger politikammer et notat om kommunistisk infiltrasjon i fagbevegelse og næringsliv. Notatet var vedlagt en oversikt over formennene i alle fagforeninger i Øst-Finnmark. I notatet gis opplysninger om formennenes politiske tilhørighet.

Et notat fra august 1965 fra Sarpsborg politikammer inneholder en fortegnelse over kommunister og andre personer aktuelle for overvåkingstjenesten, som var innvalgt i eller gjenvalgt i fagforeningsstyret i distriktet. For hver person ble oppgitt fødselsdato og opplyst om vedkommende tidligere var registrert.

Det materiale kommisjonen har gjennomgått, tyder på at blant andre fagforeningen Nordens Klippe i Kirkenes og fagforeningene ved Norsk Hydro på Herøya og Borregaard i Sarpsborg ble fulgt ganske nøye.

Overvåkingstjenesten fulgte med på konflikter i arbeidslivet og kommunistenes rolle i disse. Notater om NKPs støtte til arbeidskonflikter er lokalt utarbeidet så sent som i 1970.

På slutten av 1940-tallet og på 1950-tallet fikk Herøya-konflikten (1948) og Torp-konflikten (1954) mye oppmerksomhet. Disse ble sett på som forsøk fra den internasjonale kommunistiske bevegelse på å lamme produksjonen i norsk arbeidsliv.

Det foreligger flere notater om Herøya-konflikten. Konflikten og de sentrale aktører beskrives i et samlenotat. I notatet opplyses at Furubotn og Løvlien ga direktiver i konflikten. I andre notater redegjøres for i hvilke distrikter kommunistene sto sterkt slik at støtteaksjoner kunne ventes, og for møter mellom kommunister med sikte på å lage en støtteaksjon innenfor Norsk Byggningsarbeiderforbund.

Også i 1951 ble det utarbeidet notat om en konflikt på Herøya, som ble behandlet i Arbeidsretten. I notatet uttales at "det foreligger her en sabotasjeaksjon, og det er vel nokså opplagt at kommunistene står bak og forsøker å lede det hele".

Fra 1960-tallet nevnes at lokal overvåkingstjeneste i 1961 utarbeidet notater om lønnskonflikten ved Norsk Hydro og om streiken ved Askim Gummivarefabrikk. Den sistnevnte konflikten beskrives i detalj fra forhandlingene startet til streiken var et faktum. Notatet angir de sentrale personer, blant annet styret i Askim kjemiske arbeiderforening. Videre omtales hvorledes streiken forløp, hvorledes streiken ble omtalt i pressen og kommunistenes rolle i streiken. Avstemninger under streiken kommenteres.

Forsvaret, offentlig forvaltning og private bedrifter

I den første tiden etter krigen var overvåkingstjenesten bekymret for kommunistisk infiltrasjon i skytterlag og i Heimevernet. Dette kommer særlig til uttrykk i de periodiske rapportene fra 1949 og første halvår 1950. På slutten av 1940-tallet utarbeidet overvåkingstjenesten en rekke notater om kommunistisk infiltrasjon i Heimevernet.

I 1952 tok politimesteren i Kristiansand opp med overvåkingssjefen spørsmålet om kjøpetillatelse for kommunistisk HV-personell til å anskaffe Krag-Jørgensen rifler. Fra politimesterens brev gjengis:

"Vi er vel alle klar over at kommunistene - som de fleste andre i vårt land - skaffer seg våpen ved illegale midler - hvis de ikke kan få dem på ordinært vis. Vi er jo alle klar over at i tilfelle krig - vil de vende våpenet mot oss. ... Det er da både fornufts- og naturstridig at vi - offisielt og på legal måte - utstyres våre eventuelle sabotører, fiender og snikmordere med våpen. Jeg er klar over at i den ulne,

dulle-dalle-mentaliteten som råder, når det gjelder å ta et klart standpunkt like overfor kommunistene - tør det være vanskelig å få de høyere myndigheter med på å sette en stopper for salg av våpen til kommunistene. Men uten hensyn til unntaksheten på toppen - mener jeg at vi i et hvert fall må ta et standpunkt som er i samsvar med alminnlig sunn fornuft. Jeg mener det bør utarbeides retningslinjer med et klart og greitt program om at kommunistiske personer, det være seg i HV eller annet steds - ikke tillates å kjøpe kampvåpen.

Jeg er klar over at dette er ønsketenkning. Men på den annen side skal det være klart - hvis krigen bryter ut - hvor ansvaret for kommunistenes bevæpning virkelig ligger."

Overvåkingssjefen svarte at i de tilfeller det ikke "er mulig å finne andre grunner for nektelse av våpenkjøp enn søkerens kommunistiske innstilling" vil det "i alminnelighet ikke være annet å gjøre enn å anbefale kjøpstiltale gitt når søkeren er medlem av skytterlag eller for øvrig kan oppgi et legitimt behov for våpen". Han ville ta spørsmålet opp med Justisdepartementet.

Kommunistisk infiltrasjon i Heimevernet i denne perioden er nærmere omtalt i 7.4.2 og 10.2.10.

På 1950-tallet og begynnelsen av 1960-tallet var en vesentlig oppgave for overvåkingstjenesten å motvirke kommunistisk infiltrasjon i Forsvaret, i deler av den offentlige forvaltning - særlig på samferdselssektoren - og i private bedrifter av beredskapsmessig betydning. Dette ble gjort ved at man søkte å kartlegge hvem som var kommunister, og ved at man ga opplysninger både i forbindelse med personkontroll og ellers. Registreringen av kommunister omtales nedenfor under 8.4.2.3. Samarbeidet mellom overvåkingstjenesten og Forsvaret, offentlig forvaltning og private bedrifter ved personkontroll er fremstilt i 10.2 og 10.3, og i 8.5.7 utenom personkontroll.

g) *Partiets presse*

I halvårs- og årsberetningene til 1965 gjøres det rede for situasjonen for partiets aviser. Her er overvåkingstjenesten opptatt av endringer i antall abonnenter og av avisenes økonomi.

I en mappe i emnearkivet ved Overvåkingssentralen med tittelen "NKP propaganda - Friheten" finnes noen få dokumenter fra 1972 til 1977. De fleste av dokumentene fra 1972 er avisutklipp i forbindelse med Frihetens abonnementskampanje. Fra 1972 finnes det også notater om ansatte i Friheten.

h) *Våpenøvelser mv*

På slutten av 1940-tallet utarbeidet overvåkingstjenesten en rekke notater på grunnlag av opplysninger man hadde fått om kommunistiske våpenlagre og våpenøvelser.

I et notat fra september 1952 om NKPs virksomhet, gis en oversikt over meldinger overvåkingstjenesten hadde mottatt og som kunne tyde på at det fantes hemmelige

halvmilitære formasjoner eller sabotasjeorganisasjoner. Det går frem av notatet at slike meldinger var ytterst sjeldne og aldri hadde blitt bekreftet.

i) NKU/KU etter 1970

Om kartleggingen av NKU/KU i perioden frem til 1970 vises til fremstillingen foran om NKP.

I en POT-meddelelse fra 1969 omtales KUs landsmøte og de valg som der ble foretatt.

For årene etter 1970 gir emnearkivet ved Overvåkingssentralen nærmere opplysninger om i hvilken grad overvåkingstjenesten har interessert seg for NKP/KU.

For en stor del inneholder mappene avisutklipp. Det ble utarbeidet notater om sentrale personer, virksomheten til sentrale organer og om kontakt med land i Øst-Europa. Materialet er ikke omfattende, og det kan virke noe tilfeldig hva som er arkivert.

Det går frem at overvåkingstjenesten hadde oversikt over medlemmer av landsstyret, sentralstyret, internasjonalt utvalg og skolepolitisk utvalg i 1977. Senere foreligger ikke slike opplysninger. Fra 1978 finnes et notat med opplysninger om KU-medlemmer som gikk på skole/kurs i DDR eller Sovjetunionen. I emnearkivet er det egne mapper for hvert av distriktene. Få av disse mappene inneholder dokumenter fra 1977 eller senere. Det nyeste er et notat fra januar 1981 om dannelse av et lokallag i Finnmark.

8.4.2.3. Registrering av personer

a) Arkivmaterialet

De aller fleste saker på personer med tilknytning til NKP er makulert, jf 8.2.2 ovenfor. Som nevnt foran under 8.4.2.1 inneholdt saksarkivet ved Overvåkingssentralen i 1964 ca 29.000 saker på norske borgere. For en stor del var dette saker på kommunister. Ved kommisjonens gjennomgang av saksarkivet, jf 8.3.4.1, var det 1647 saker med politiske overtoner der personen som var registrert hadde tilknytning til NKP eller organisasjoner som sto NKP nær. Det må antas at de saker som er beholdt, er sakene med størst overvåkingsmessig interesse. Det kan dog virke noe tilfeldig hva som er makulert. Til tross for makuleringen har kommisjonens gjennomgang av overvåkingstjenestens arkiver samt de vitneforklaringer kommisjonen har mottatt, gitt et godt grunnlag for å beskrive registreringsvirksomheten.

*b) Medlemmer og sympatisører**Generelt*

Etter kommisjonens vurdering er det ikke tvilsomt at Overvåkingssentralen frem til midten av 1960-tallet tok sikte på en mest mulig fullstendig registrering av norske kommunister. Således ble ikke bare tillitsvalgte i NKP og NKU registrert. Man ønsket også å kartlegge hvem som var medlemmer og sympatisører. På 1950-tallet var det utarbeidet egne "personalskjema" hvor blant annet personers kommunistiske aktiviteter og tillitsverv ble ført fortløpende. Skjemaene inneholdt også signalement og opplysninger om personlige forhold.

I perioden fra slutten av 1940-tallet til slutten av 1960-tallet ble det utarbeidet flere ulike typer lister over suspekte personer. De aller fleste personene på disse listene var kommunister eller kommunist sympatisører. Kommisjonen legger til grunn at listene ble brukt som grunnlag for opprettelse av personsaker ved Overvåkingssentralen. Følgende lister ble utarbeidet og ajourført:

- Lister for bedrifter av beredskapsmessig betydning
- Lister for offentlig virksomhet, særlig innenfor samferdsel
- Kommunevise lister
- Interneringslister

Listene behandles særskilt nedenfor.

Mellbye-utvalget uttaler:⁷¹

"Overvåkingspolitiet er også tillagt en rekke oppgaver av forebyggende art innen beredskapsarbeidet. Det er tiltak som først blir aktuelle i en krigssituasjon, men som må forberedes i fredstid. Av slike tiltak nevnes sikring (forvaring) av personer som mistenkes for å forberede visse forbrytelser mot statens selvstendighet og sikkerhet. Videre nevnes personundersøkelser ved visse krigsviktige industribedrifter, ved jernbane, post og telegraf og i handelsflåten."

Referatene fra distriktssentralkonferanser innen overvåkingstjenesten i årene 1961-1965, tyder på at kommunistene og virksomheten i NKP og NKU fortsatt ble viet stor oppmerksomhet, selv om tallet på aktive kommunister var betydelig lavere enn før. Som illustrasjon av hvorledes arbeidet var lagt opp lokalt, gjengis fra Kongsvinger politikammers redegjørelse på en distriktskonferanse i mai 1963:

"De første år var en forøvrig mest opptatt av å registrere kommunister. Ved stortingsvalget i 1949 stemte 4938 d.v.s. 16,5 % av de avgitte stemmer, for kommunistene. I 1953 var det ved avdelingen registrert 4300 kommunister. Dette forårsaket at vi fikk et alt for stort materiell å arbeide med. Det var ikke mulig å holde sakene ajour. I de senere år har vi fått sanert arkivet slik at vi nu har 20 saker på våre "toppkommunister", og 100 saker på vår kategori "B". De øvrige fører vi nu bare på kort, uten saksmapper. Det er vår mening at kontaktnettet er godt utbygget."

Et eksempel som viser hvor langt man til tider gikk, gir et notat fra mai 1964 fra Vest-Finnmark politikammer. Notatet omhandler en person registrert av overvåkingstjenesten. Notatet gjør rede for hans familieforhold, arbeidssted,

⁷¹ Innstillingen s 28

fagorganisasjon, politikk og forhold til Forsvaret. Om "politikk" opplyses (her anonymisert):

"Ingen som kjenner A kan si at han driver noe politisk agitasjon i noen form, han har heller ikke klart eksponert sin politiske oppfatning/eller vist denne utad på noen måter. A kommer imidlertid fra et hjem hvor den kommunistiske politikk er sterkt gjeldende ... Når en vet at A leier hos kommunisten B, må en kunne si at han i høyeste grad er kommunistisk disponert, men ennå ikke (muligens på grunn av sin unge alder) fått utfolde seg i det politiske liv."

Det kan med stor grad av sikkerhet konstateres at fra omkring 1970 ble, som den klare hovedregel, saker ikke opprettet mot person bare på grunnlag av medlemskap i NKP. Dette er også kommet til uttrykk i et brev fra overvåkingssjef Haarstad til Justisdepartementet av 14. september 1979. I brevet uttales at overvåkingstjenestens praksis "i allfall etter 1970 og også noe tidligere" har vært at utelukkende medlemskap i NKP verken kan gi grunnlag for iverksettelse av overvåkingstiltak eller registrering i forbindelse med sikkerhetsundersøkelser. En tjenestemann ved Overvåkingssentralen som hadde dette som arbeidsfelt, har forklart til kommisjonen at

"det ble en markert endring i forbindelse med at Haarstad overtok som overvåkingssjef. Haarstad hadde en mer nyansert holdning enn Bryhn, samt at Haarstad hadde deltatt som sekretær i Mellbye-utvalget og som sådan var inspirert av Mellbye-utvalgets medlemmer og syn på registrering.

...

Etter endringen som skjedde etter at Haarstad hadde tiltrådt som overvåkingssjef, skulle man ikke lenger registrere partimedlemmer og sympatisører alene."

Et eksempel som går langt i kartlegging, er et notat fra oktober 1978 fra Landsdelssentral Nord-Norge til Landsdelssentral Trøndelag. Man ber i notatet om nærmere opplysninger om en person som tidligere har bodd i Trondheim. I notatet opplyses at hans foreldre var aktive medlemmer av NKP. Videre heter det (anonymisert her):

"Man er interessert i alle opplysninger fra den tid A oppholdt seg i Trondheim. Spesielt vil det være av interesse å få bragt på det rene om han deler sine foreldres politiske innstilling, og om han på noen måte har eksponert seg i så måte."

Som et annet eksempel kan nevnes et notat fra oktober 1980 fra et politikammer til overvåkingstjenestens avdeling i Tønsberg. I notatet underrettes avdelingen om at en person ansatt i Televerket tidligere hadde vært medlem av det lokale NKP-lag, men visstnok har meldt seg ut. Videre uttales at "det er imidlertid helt på det rene at han fortsatt sympatiserer med kommunistpartiet".

Ved Overvåkingssentralen ble det i januar 1985 utarbeidet et omfattende notat om registrering av personer med tilknytning til NKP. Notatet er sitert og nærmere omhandlet i 8.1.3.3 c). Notatet var i samsvar med registreringspraksis ved Overvåkingssentralen da notatet ble skrevet. Det må kunne antas at notatet også er dekkende for registreringspraksis tidligere på 1980-tallet. Av notatet fremgår at medlemskap ikke var grunnlag for å opprette observasjonssak, men kunne noteres i arbeidsregister. Den tjenestemann som skrev notatet, har forklart til kommisjonen at opplysninger om medlemskap ble notert i arbeidsregistret frem til 1985. I løpet av 1985

overtok en annen tjenestemann ansvaret for NKP. Denne tjenestemannen har forklart at han brukte notatet av januar 1985 som arbeidsgrunnlag. Kommisjonen legger således til grunn at medlemskap i NKP kunne bli notert i arbeidsregister også i andre halvdel av 1980-tallet.

Et internt notat til overvåkingssjefen skrevet i januar 1987, omhandler praksis for registrering av personer og virksomhet med tilknytning til NKP. I dette notatet opplyses at partimedlemskap alene ikke gir grunnlag for registrering. Det sies her ikke noe om arbeidsregistret.

Lister for bedrifter

Det ble utarbeidet lister over suspekter personer i en rekke bedrifter. Kommisjonen legger til grunn at grunnlaget for dette var pålegget i overvåkingsinstruksen om å motvirke infiltrasjon.

De første rundskriv om industriberedskap ble sendt ut i 1948. Bedriftene ble delt inn i fire kategorier (A-D) etter hvor viktige de ble ansett å være for totalforsvaret. De underordnede ledd i overvåkingstjenesten ble bedt om å skaffe opplysninger om "situasjonen ved bedriftene". På grunnlag av rundskrivene ble det utarbeidet egne lister for hver bedrift, og disse ble jevnlig ajourført. Registreringen var særlig aktiv på 1950-tallet og avtok mot slutten av 1960-tallet. Slike lister ble sendt inn til Overvåkingssentralen fra alle politidistrikter. Listene omfattet både store og små bedrifter og dekket mange bransjer. Kommisjonens undersøkelser i overvåkingstjenestens arkiver viser at innsendingen pågikk til og med 1970.

Som et typisk eksempel gjengis et brev fra januar 1955 fra politimesteren i Hamar til overvåkingssjef Bryhn om kommunister ved en bedrift i Hedmark. Her skrives blant annet:

"Ved ovennevnte bedrifter er f.t. ansatt i alt 662 personer. Den alminnelige situasjon ved bedriftene opplyses å være god.

I firmaet er ansatt 11 organiserte kommunister, og 7 personer som etter inngående undersøkelse kan betegnes som tvilsomme eller usikre."

Selv om det er et vurderingsspørsmål hva som er krigsviktig virksomhet, er kommisjonens inntrykk etter å ha gått gjennom arkivmateriale i overvåkingstjenesten at kartleggingen av kommunister ved bedrifter til dels gikk svært langt.

Som eksempel nevnes at det i 1955 ble utarbeidet et notat med opplysninger om alle ansatte ved en spesialfabrikk for ostehøvelen "Spar" på Lillehammer. Denne fabrikk var kategorisert som en D-bedrift. Det uttales i notatet - som formentlig et skrevet av overvåkingstjenesten på Lillehammer - at det ved bedriften bare er én kommunist, og at det hersker en god ånd over bedriften. Deretter uttales at "enhver ansettelse og oppsigelse ved bedriften, eventuelle streiker ol. blir fulgt med et våkent øye herfra".

Lister for offentlig virksomhet

På samme måte som for bedrifter ble det utarbeidet lister over suspekte personer i offentlig virksomhet, særlig jernbane, post, telefon og telegraf. Også her var grunnlaget at overvåkingstjenesten var pålagt å motvirke infiltrasjon.

Kartleggingen av kommunister i NSB på 1950-tallet var særlig omfattende. Ved Overvåkingssentralen førte man et sentralt register over kommunister som var ansatt i elektrotjenesten (herunder ansatte ved omformerstasjoner og i stillverk). Distriktsvis ble det utarbeidet oversikter over alle kjente kommunister og kommunist sympatisører som arbeidet i NSB. Dette er nærmere omtalt i 8.5.2.2. nedenfor. Til illustrasjon nevnes et brev fra august 1951 fra politimesteren i Trondheim til overvåkingssjef Bryhn om "kommunister og sympatisører blant jernbanefolk i Trøndelag distrikt av N.S.B". Brevet innledes slik:

"Vedlagt oversendes liste i 2 ekspl. over sympatisører og kommunister blandt jernbanefolk i Trøndelag distrikt av N.S.B.. Som en vil se på listen, er det utenfor hvert navn satt ett eller flere kryss.

x - vedkommende er sympatisør,
xx - medlem (som viser en forholdsvis passiv holdning),
xxx - mer aggressiv og aktiv kommunist og
xxxx- de meste radikale og ytterliggående kommunist."

Kommisjonens undersøkelser av overvåkingstjenestens arkiver, viser at underordnede ledd til og med 1970 sendte inn til Overvåkingssentralen lister over kommunister ansatt i offentlig virksomhet (telegraf, telefon, post, toll, jernbane), men innrapporteringen var ikke systematisk.

Kommunevise lister

En viktig oppgave for overvåkingstjenesten var å foreta personkontroll for Forsvaret og for den sivile forvaltning. Før 1955 var dette ikke instruksfestet, men ved samarbeidsinstruksen av 1955 ble politiet pålagt å foreta sikkerhetsundersøkelse av personell, jf 10.2.4. Politiet skulle også gi opplysninger til Forsvaret om femtekolonnevirksomhet i distriktene og om personer "som viser interesse for militært område". Mellbye-utvalget opplyser⁷² at overvåkingstjenesten for å kunne yte denne bistand har funnet det "nødvendig å foreta en kontinuerlig "kartlegging" i enkelte distrikter".

Illustrerende for hvorledes personkontrolltjenesten var innrettet på denne tiden er et møtereferat fra Koordineringsutvalget under Regjeringens sikkerhetsutvalg fra mars 1951. Det fremgår av referatet at politiet mente det skapte mye arbeid og innebar en sikkerhetsrisiko å bruke politiske personkarakteristikker ved personkontroll. Man foreslo derfor kun å bruke betegnelse S1 for sikker kommunist, S2 for kanskje kommunist, og S0 for kriminell. Det ble innvendt at rettssikkerheten kunne komme i fare ved S0. Konklusjonen ble derfor at ved S0 skulle det gis mer detaljerte opplysninger, men ikke ved S1 og S2. Et eksempel på bruken av disse betegnelse er et brev fra mai 1953 fra

⁷² Innstillingen s 27

overvåkingstjenesten i Nord-Norge til Overvåkingssentralen om kommunistisk infiltrasjon i handelsflåten. Som vedlegg til brevet fulgte en fortegnelse over sjømenn i kategori S1 og S2.

Kommisjonen har ved sin gjennomgang av arkivene i overvåkingstjenesten funnet en rekke lister over "suspekter" personer som er utarbeidet kommunevis. Listene er fra 1950-tallet og gjelder kommuner i Trøndelag og Nord-Norge. Kommisjonen har ikke funnet lister for de øvrige deler av landet. Kommisjonen har funnet slike lister frem til 1957. Som eksempler på innhold og omfang av disse listene nevnes:

Hovedlisten for Mo ladested fra 1952 inneholder 138 navn. For hver person gis opplysninger om familieforhold, signalement, foto og politiske forhold. Tilsvarende liste for 1953 for Alta herred inneholder 217 personer. Tilgangslisten for Alta herred pr 1. januar 1955 har minst 487 navn. I november 1953 oversendte Trondheim og Strinda politikammer en liste over 108 personer som ble ansett som kommunist sympatisører i Verdal.

Interneringslister

Det er på det rene at overvåkingstjenesten fra et tidlig tidspunkt førte lister over personer som skulle pågripes og interneres i en krigs- eller krisesituasjon. Grunnlaget var lovgivningen om krigsberedskap. Internering er nærmere omtalt i 8.2.6 nedenfor.

Lister ble utarbeidet lokalt og sendt Overvåkingssentralen. Her ble listene sammenfattet til landslister. Listene har siden juli 1950 vært oppdelt i to kategorier (A og B) etter antatt farlighetsgrad. Tidligere - fra 1949 - ble det operert med tre kategorier (A, B og C). Listene ble jevnlig revidert. Den siste landsliste A og B ble sendt distriktssentralene ved Overvåkingssentralens brev av 2. februar 1972. Listene er senere makulert.

Fra et distriktssentralmøte i januar 1961 er referert hva overvåkingssjef Bryhn uttalte:

"situasjonen er den i landsmålestokk at ved oppsetting av A- og B-lister er det lagt stor vekt på f.eks. vedkommendes stilling som partiets representant, stilling som formann m.v. Det var forøvrig rimelig at det ble lagt vesentlig vekt på slike ting, da en manglet et annet grunnlag for plasseringen av vedkommende på listene. Imidlertid er det beredskapsloven som er bakgrunnen, og trusselen som vedkommende representerer i krisetider. Det er da bestemte grupper som kommer på tale. I første rekke de personer som har sabotasjeopplæring."

Reviderte landslister ble sendt ut i 1965. I et rundskriv fra oktober 1964, som gjelder revisjonen pr 31. desember 1964, fremholdes at antallet personer på listene - til tross for reduksjoner ved tidligere revisjoner - fortsatt er for høyt. Det presiseres at man må tilstrebe at listene bare omfatter viktigere overvåkingobjekter som må gis preferanse under overvåkingsarbeidet.

Av Mellbye-utvalgets innstilling, som ble avgitt 12. mai 1967, fremgår at det da var 404 personer på listene. I innstillingen s 49 uttales:

"I saksarkivet inngår også registrering av norske borgere som antas å ville handle mot landets interesser når det bryter ut krig eller krig truer. Som ekstraordinært beredskapstiltak er det forutsatt at slike personer skal pågripes og tas i forvaring. Nærmere bestemmelser vil eventuelt bli gitt ved kongelig resolusjon i medhold av krigslovens § 3. Slikt tiltak må imidlertid

forberedes ved at det utarbeides og holdes ajour landslister over personer (fordelt på gruppene A og B etter farlighetsgrad) som det antas nødvendig å sikre. Videre må det på forhånd treffes forberedende tiltak for effektivt å kunne gjennomføre en slik sikringsaksjon.

Ved Overvåkingssentralen føres det register med nødvendige opplysninger over de personer som i tilfelle skal pågripes. Antall navn i registeret og i landslistene blir stadig revidert og redusert. Reduksjonen står i forbindelse med det mildere internasjonale klima, men skyldes først og fremst at kravet til forutsetningene for at en person skal kunne pågripes, stadig er blitt skjerpet. For tiden står det ialt 404 navn på listene."

c) *Hilsener og bidrag*

Personer som ga bidrag til Vår Røst eller sendte hilsener gjennom Friheten, skulle registreres. Vår Røst ("Vår røst skal bli hørt") var en permanent kampanje for å skaffe penger til den kommunistiske presse.

Siste rundskriv som ga pålegg om slik registrering, ble sendt ut i desember 1960. Til bruk for registreringen var det utarbeidet et særskilt skjema. Kommisjonen har ikke undersøkt systematisk i hvilken grad påleggene om registrering av hilsener og bidrag ble fulgt. Kommisjonens inntrykk er imidlertid at dette ble gjort, iallfall til ut på 1960-tallet. Kommisjonen anser det godtgjort at det gjennomgående ble opprettet sak på de personer som ble innberettet. Siste registrering på sak av hilsener og bidrag er etter det kommisjonen kan se i 1970.

Også personer som sendte eller mottok hilsener i sendinger på norsk fra Moskva radio, ble registrert.

I en POT-meddelelse fra mai 1964, som omhandler makulering av saker, fremholdes at sakene skal beholdes når de inneholder faktiske opplysninger om medlemskap el, når personen har vært nominert ved kommune- eller stortingsvalg eller har vært forslagstiller til listene, og når personen er aktiv bidragsyter eller deltar med hilsningsannonser el.

I emnearkivet (etter 1970) ligger en mappe som inneholder store mengder avisutklipp og kopi av skjemaer for notering av hilsener i Friheten, bidrag til Vår Røst og andre pengebidrag. Avisutklippene og skjemaene er fra perioden 1969 til 1983.

d) *Tillitsvalgte*

Kommisjonen anser det godtgjort at overvåkingstjenesten på 1950- og 1960-tallet tok sikte på en mest mulig fullstendig kartlegging av tillitsvalgte både sentralt, på distriktsplan og lokalt. I denne perioden ble alle kjente tillitsvalgte i NKP og NKU registrert med personsak.

Av Overvåkingssentralens notat fra januar 1985, jf 8.1.3.3 c), går det frem at tillitsverv i NKP og NKU - både sentralt, på distriktsplan og lokalt - kunne registreres i observasjonssak. I det interne notatet til overvåkingssjefen fra januar 1987, jf foran

under b), opplyses at medlemmer av sentralstyret, landsstyret og fylkesstyrene blir registrert med bare dette tillitsverv som grunnlag.

Kommisjonens inntrykk er likevel at det ikke fant sted noen systematisk registrering av lokale tillitsvalgte i perioden etter 1970. Registreringen var tilfeldig både med hensyn til hvilke verv som ble registrert og hvilke politikamre som sendte inn opplysninger om tillitsverv. Slik rapportering synes særlig å ha skjedd i forbindelse med årsmøter lokalt og i distriktslagene. Rapportene, sammenholdt med kommisjonens undersøkelse av arkivet ved Overvåkingssentralen, gir eksempler på at saker ble opprettet mot tillitsvalgte i NKP i 1984. En tjenestemann ved Overvåkingssentralen har forklart til kommisjonen at tillitsverv i NKP, også på lokalplanet, ble registrert iallfall i første halvdel av 1980-årene. Men dette medførte sjelden at nye saker ble opprettet. De aktuelle personer var som oftest registrert fra før. Det er videre forklart at den registreringspraksis som rundskriv 3/1988, jf nærmere om dette i 8.1.3.3 e), ga anvisning på, allerede var etablert ved Overvåkingssentralen da rundskrivet ble sendt ut. For NKP skulle etter rundskrivet de nominelle ledere samt toneangivende personer og aktive støttespillere registreres. I 1989 var oppfatningen ved Overvåkingssentralen at virksomheten i NKP nærmest hadde "klappet sammen". Som følge av dette ble overvåkingstjenestens oppmerksomhet mot partiet redusert tilsvarende.

Lokalt ble observasjonssak opprettet på en sentral tillitsvalgt i partiet så sent som i 1991.

Kommisjonens arkivundersøkelser viser at det omkring 1980 kan ha vært en økt aktivitet fra overvåkingstjenesten rettet mot tillitsvalgte i NKP og andre aktive kommunister. I et notat fra overvåkingstjenesten, avdeling Moss, fra 19. mai 1980 vises til konferanse på Overvåkingssentralen tidligere samme år og til et avdelingsmøte. Avdelingen ble her bedt om "- inntil videre - å registrere kommunister som utviste en viss aktivitet". Under henvisning til dette oversendte avdelingen en oversikt over slike kommunister innen avdelingens område. Det opplyses i oversendelsen at de fleste hadde tillitsverv i lokallag eller fylkeslag.

Det foreligger flere eksempler fra første halvdel av 1980-tallet på at overvåkingstjenesten lokalt utarbeidet oversikter over kjente medlemmer/tilhengere av NKP og oversendte disse til Overvåkingssentralen. Som eksempel nevnes et brev fra februar 1983 fra Landsdelssentral Nord-Norge. Brevet inneholder en oversikt over kjente medlemmer/tilhengere av NKP i Bodø kommune. På listen var oppført 15 personer. Det ble opprettet sak på personer som sto oppført på denne listen. Tilsvarende oversikter er innsendt til Overvåkingssentralen fra avdeling Tønsberg i 1984 og 1985, men her er det, så vidt kommisjonen kan se, ikke blitt opprettet nye saker ved Overvåkingssentralen som følge av listene.

Av notatet til overvåkingssjefen fra januar 1987, fremgår at ledende medarbeidere i NKPs publikasjoner - partiavisen Friheten, ungdomsbladet Signal, publikasjonene Rød Horisont og Verden og Vi - fortsatt ble registrert. Personer i andre virksomheter som NKP eide eller driver (forlag, opplysningsråd, trykkerier, forretninger), ble ikke

registrert ikke med dette som eneste grunnlag. Deltakelse på kurs og skoler i Sovjetunionen og DDR ble registrert.

e) *Stortings- og kommunevalg*

Overvåkingssentralen sendte ut flere rundskriv om stortingsvalg og kommunevalg. Politimestrene ble pålagt å sende inn valglister for NKP med fødselsdato for alle kandidatene. For hver av de personer som ikke tidligere var innberettet, skulle det i tillegg skrives eget notat med nærmere opplysninger. Dette gjaldt alle valg (både kommunevalg og stortingsvalg) fra og med 1947 til og med 1965.

Kommisjonen legger til grunn at innsendingsplikten stort sett ble overholdt i perioden til og med 1965. Kommisjonen anser det overveiende sannsynlig at det gjennomgående ble opprettet personsak (observasjonssak) på de personer som sto på listene, hvis det ikke fra før var registrert sak på vedkommende. Der sak tidligere var opprettet, ble valglisten lagt på saken. Valglister ble i tillegg arkivert i emnearkivet.

På 1950-tallet og første del av 1960-tallet synes stemmetallene også å være brukt som et mål på hvor langt overvåkingstjenesten hadde kommet i sitt arbeid med å kartlegge kommunister og kommunistympatisører, se Bryhns brev til justisminister Gundersen av 14. mars 1964, sitert under 8.4.2.1. Videre vises til referat fra et distriktssentralmøte i Finnmark i juli 1954. Av referatet fra møtet fremgår:

"Pr. 1. juli 1954 er det registrert ialt 1.478 overvåkingsobjekter og nasjonalt upålitelige personer. De registrerte er ikke utelukkende, men dog alt overveiende kommunister og /eller kommunist-sympatiserende. Det kan være av interesse å foreta en sammenligning med kommunistenes stemmetall ved stortingsvalget i 1953 for å danne seg et bilde over hvor langt registreringen er kommet. Kommunistenes samlede stemmetall i Vest-Finnmark ved nevnte stortingsvalg var 2.656. Dette utgjorde 18,6% av det samlede avgitte stemmetall i Vest-Finnmark. En må ta i betraktning at en ikke liten del av de som har avgitt stemme for kommunistpartiet er stemmekveg som ikke har noen selvstendig politisk oppfatning og som ikke er av noen større interesse rent overvåkingsmessig sett. At registreringen ennå ikke er fullstendig er imidlertid helt klart, og den vil vel neppe kunne bli det heller. Det kan dog ikke være tvil om at de overvåkingsobjekter og nasjonalt upålitelige personer som er eller antas å være av særlig overvåkingsmessig betydning, for de aller flestes vedkommende er registrert."

Overvåkingssjef Bryhn mottok en kopi av referatet. I hans svarbrev uttales:

"En vil takke for den utmerkede rapport om tjenestemennenes møte på Skaidi. Referatet synes ytterligere å bekrefte at sentralen arbeider meget aktivt og etter riktige linjer - et inntrykk som man her lenge har hatt."

Videre ble valgene brukt til å identifisere kommunistympatisører. I brev fra oktober 1959 til Overvåkingssentralen opplyses at "ved avstemmingen ved kommunevalget i [en østlandskommune], kom en under vær med at nedenstående personer stemte med kommunistene..." Denne innrapporteringen var grunnlag for opprettelse av sak på person. Et tilsvarende eksempel har kommisjonen funnet i tilknytning til stortingsvalget i 1965 i en kommune i Trøndelag. I brev fra desember 1965 til Trondheim politikammer opplyses hvilke personer man der regnet med stemte NKP ved valget. Slik brevet er

utformet, er det sannsynlig at sak ble opprettet på de personer som ikke var kjent av overvåkingstjenesten fra tidligere.

Instrukser om innsending av valglister er ikke gitt etter stortingsvalget i 1965. Likevel er det på det rene at valglister er sendt inn, men dette skjedde ikke systematisk. Kommisjonen legger til grunn at nominasjon til valg var tilstrekkelig grunnlag for opprettelse av sak mot person.

Av Kontrollutvalgets uttalelse av 30. juni 1978 om klagen fra NKP,⁷³ fremgår at utvalget undersøkte i hvilken utstrekning det var registrert saker på NKPs kandidater ved stortingsvalget i 1977. Om dette skriver utvalget⁷⁴

"Foranlediget av Sentralstyrets klage har Kontrollutvalget søkt å finne frem til en undersøkelsesmåte som kan gi et bilde av forholdene uten å gå kravet til hemmelighet av overvåkingspolitets materiale for nær. Utvalget har villet søke å belyse i hvilket omfang og på hvilket grunnlag en tilfeldig utvalgt, men klart kommunistisk gruppe mennesker er registrert hos overvåkingspolitiet. Dette har Kontrollutvalget gjort på den måte at det ved loddrekning er trukket ut tre av Norges kommunistiske partis lister ved siste stortingsvalg. Deretter er alle navn på disse tre lister kontrollert i overvåkingspolitets arkiver. Vel 35 % av navnene på listene fantes overhodet ikke i arkivene. Dette tall viser at det ikke skjer noen systematisk registrering av kommunistpartiets medlemmer. For de gjenværende navn ble arkivenes opplysninger gjennomgått. I noen meget få tilfeller fantes intet annet registrert enn medlemskapet i NKP, men ellers var de registrerte opplysninger av en slik karakter at de også uten medlemskapet hører hjemme i registrene. Tilsvarende opplysninger finnes registrert på en rekke personer som ikke tilhører NKP. Kontrollutvalget har ikke anledning til å beskrive dette grunnlaget nærmere."

Den siterte uttalelse må oppfattes slik at Kontrollutvalget i forhold til registrering likestiller plassering på valgliste og medlemskap i NKP.

I en tilleggsuttalelse til Justisdepartementet av 8. januar 1979⁷⁵ skriver Kontrollutvalget:

"Den undersøkelse Kontrollutvalget foretok vedrørende personer på tre av NKP's valglister viste at vel 35 % av navnene ikke fantes i noen av overvåkingspolitets arkiv. Disse personene er da heller ikke overvåket.

I noen meget få tilfeller var bare medlemskap i NKP registrert. Utvalget understreker at det her gjelder gamle registreringer, hvorav den ene var på vei ut av arkivet da kontrollundersøkelsen fant sted. Var undersøkelsen kommet en uke senere ville dette navnet falt ut og gått over i den uregistrerte gruppe. Noen overvåking av disse få personer har ikke funnet sted.

Om de gjenværende bortimot 65 % må Kontrollutvalget bare fastholde sin karakteristikk. Noen ulovlig virksomhet fra overvåkingspolitets side er her ikke skjedd, hverken etter den gamle eller den nye instruks. Kontrollutvalget ønsker imidlertid å understreke at det ikke har uttalt at disse bortimot 65% er eller har vært gjenstand for overvåking. Det som foreligger er at det for alles vedkommende - utenom medlemskapet - forekommer foreteelser som det er berettiget å registrere."

⁷³ Uttalelsen er tatt inn som vedlegg 16 til St meld nr 18 (1980-81) - se meldingen s 88 flg

⁷⁴ Meldingen s 89-90

⁷⁵ Vedlegg 20 til St meld nr 18 (1980-81) - se stortingsmeldingen s 96

Kommisjonen legger til grunn at i 1977 var fortsatt nominasjon på valgliste i seg selv grunnlag for registrering. Etter Overvåkingssentralens notat fra januar 1985, jf 8.1.3.3.c) om dette, var plassering på valgliste for NKP da tilstrekkelig til opprettelse av sak på person, og det ble iallfall ikke stilt strengere krav for å registrere tilknytning til NKP på 1970-tallet enn på 1980-tallet. Det synes imidlertid på det rene at både innsendingen av valglistene og registreringen var tilfeldig på 1970-tallet. De fleste av personene på valglistene ville dessuten være registrert fra før - som følge av plassering på tidligere valglistene, som følge av tidligere tillitsverv i partiet eller av andre grunner.

Kommisjonens arkivundersøkelser viser at det har blitt opprettet sak mot person som følge av oppføring på valgliste ved stortingsvalget i 1981. Det samme gjelder kommune- og fylkestingsvalget i 1983. Ved kommune- og fylkestingsvalget i 1983 er sak til dels opprettet også på personer langt ned på listene. Arkivundersøkelsene gir ikke sikkert grunnlag for å si noe om hvorvidt slik registrering regelmessig fant sted, eller om det dreier seg om tilfeldige unntak. Mest sannsynlig er det siste tilfelle, fordi innsendingen av valglistene og oppfølgingen lokalt var tilfeldig. Kommisjonen har ved sine arkivundersøkelser funnet eksempler på at sak ble opprettet på grunnlag av at personene sto oppført på NKPs liste ved stortingsvalget i 1985. Kommisjonens inntrykk er at det her var nokså tilfeldig om sak ble opprettet eller ikke. Derimot virker det som om opplysninger om listeplassering ved stortingsvalget ble lagt på allerede eksisterende saker.

Selv om listeplassering etter Overvåkingssentralens notat fra 1985 var grunnlag for opprettelse av observasjonssak, har en tjenestemann ved Overvåkingssentralen som arbeidet med NKP på 1980-tallet forklart til kommisjonen at det var stor handlefrihet lokalt til å vurdere om registrering i det enkelte tilfelle burde skje. Man måtte se hen til hvilke opplysninger som forelå i tillegg til listeoppføringen. Det at en person var villig til å stå på NKPs liste, ble vurdert slik at vedkommende var villig til å påta seg et tillitsverv i partiet. Han har videre gitt uttrykk for at de eksemplene kommisjonen har funnet på at det ble opprettet observasjonssak mot personer som var oppført på NKPs liste ved kommune-/fylkestingsvalget i 1983 og ved stortingsvalget i 1985, må være unntakstilfeller.

I det interne notat til overvåkingssjefen fra januar 1987 jf ovenfor under b), uttales om kandidater på valglistene:

"Personer som står oppført på valglistene, både til Stortingsvalg og fylkes/kommunevalg blir ikke registrert med bare denne opplysning. Dersom det kommer andre opplysninger i tillegg på personer, så som aktiv i lokallag, medlem av partiet, ansatt i bedrifter underlagt NKP osv., vil summen av opplysninger kanskje gi grunnlag for registrering. Vurderinger vil bli gjort i hvert tilfelle."

Opplysningene i notatet stemmer med kommisjonens undersøkelse av overvåkingstjenestens arkiver. Lister for kommune- og fylkestingsvalget i 1987 er i enkelte tilfeller innsendt til Overvåkingssentralen, og opplysninger om listeplassering er lagt på allerede eksisterende saker, men nye saker synes ikke å være opprettet ved Overvåkingssentralen. Opplysninger om listeplassering er imidlertid lagt på

eksisterende saker også hvor det var gått svært mange år siden forrige registrering. Det er nærliggende å sidestille dette med opprettelse av nye saker.

Ved Landsdelssentral Vestlandet ble alle som sto på fellelisten for NKP og partiløse sosialister ved kommunevalget i Bergen i 1987, og som ikke tidligere var kjent av overvåkingstjenesten, registrert i "Alf"-registeret, jf 8.2.1 om dette. Ved landsdelssentralen ble også valglister for NKP innhentet til og med valget i 1991. Listene ble lagt på sakene til personer som tidligere var registrert med personsak eller i arbeidsregistret.

8.4.2.4. *Overvåking av NKP og NKU*

a) *Romavlytting*

Romavlytting av Furubotn-gruppen etter eksklusjonene

Peder Furubotn og hans tilhengere ble ekskludert fra NKP i slutten av 1949, og eksklusjonene ble stadfestet av et enstemmig landsmøte i februar 1950.

Kommisjonen legger til grunn at flere møter Furubotn-gruppen holdt i 1951 ble romavlyttet. Fra et møte i Prøvesalen 1. mars 1951 har overvåkingstjenesten utarbeidet et notat, som delvis er en ordrett gjengivelse av hva som ble sagt. Notatets form og innhold indikerer at møtet ble romavlyttet. Kommisjonen anser det lite tvilsomt at romavlytting her fant sted. Ved hjelp av spaning registrerte overvåkingstjenesten hvem som deltok på dette møtet. Personer med ukjent identitet ble fulgt til bopelsadresse eller dit de gikk etter møtet.

Den 15. mars 1951 var det et nytt møte i Furubotn-gruppen. Denne gang ble møtet holdt i Folkets Hus. Også om dette møtet foreligger det notat som med stor grad av sannsynlighet bygger på romavlytting.

Kommisjonen anser det videre overveiende sannsynlig at møtet 7. og 8. april 1951 som Furubotn-tilhengere holdt i Ingeniørenes Hus i Oslo, ble romavlyttet. Også fra dette møtet finnes referat med delvis ordrett gjengivelse av taler. Som bilag til halvårsrapporten pr 1. juli 1951 fra Overvåkingssentralen ble det for øvrig distribuert en oversikt over kjente deltakere på møtet. I forklaring til kommisjonen har en tjenestemann ved Overvåkingssentralen opplyst at et større kommunistmøte i Ingeniørenes hus på 1950-tallet ble romavlyttet av overvåkingstjenesten. Han har ikke kunnet tidfeste møtet nærmere. Det er derfor uklart om forklaringen gjelder møtet i 1951, eller om flere møter i Ingeniørenes Hus har blitt romavlyttet.

I notat 26. oktober 1951 omhandles møte i Furubotn-gruppen dagen før. Det opplyses hvem som var til stede og gjengis hva de enkelte uttalte. Også dette møtet kan ha blitt avlyttet.

Romavlytting av NKP-møter i Oslo

Av forklaringer til kommisjonen fra tjenestemenn ved Overvåkingssentralen, går det frem at overvåkingspolitiet på 1950- tallet installerte utstyr for romavlytting og avlyttet kommunistmøter i Folketeaterbygningen, i Bygningsarbeidernes Hus, i Ingeniørenes Hus, i Oslo Typografiske Forenings Hus og i Folkets Hus. Avlyttingen i Ingeniørenes hus gjaldt Furubotn-gruppen og er omtalt ovenfor.

Prøvesalen i Folketeaterbygningen

Til kommisjonen har en tjenestemann ved Overvåkingssentralen forklart at avlyttingen i Folketeaterbygningen gjaldt et større kommunistmøte i første halvdel av 1950-tallet. Det er uklart hvilket møte det siktes til.

Det er på det rene at overvåkingstjenesten avlyttet en landssamling som Furubotn-gruppen holdt i Prøvesalen 1. mars 1951, jf ovenfor.

Det er videre på det rene at Forsvarets etterretningstjeneste har avlyttet ett eller flere møter i Prøvesalen, jf 13.7.2 nedenfor. Her omtales også kommisjonens funn av en mikrofon i lokalet.

Oslo Kommunistiske Parti holdt 27. oktober 1949 et tillitsmannsmøte i Prøvesalen i Folketeaterbygningen. I brev av 4. februar 1955 til justisministeren hevdet NKP at dette møtet var avlyttet. Det ble vist til at Arbeiderbladet dagen etter bragte et lengre referat fra møtet der både hovedinnleggene og alle innlegg i debatten var gjengitt. Om dette har Haakon Lie forklart til kommisjonen:

"Møtet ble avlyttet. En av gutta gikk på toppen av taket av Folketeateret og sto på toppen av Folketeateret der hvor luftkanalene kommer opp og overhørte hele møtet."

Kommisjonen har ved befaringskonstatert at det lot seg gjøre å avlytte møtet på denne måten.

Folkets Hus

Det er klarlagt at overvåkingstjenesten i samarbeid med Arne Hjelm Nilsen først på 1950-tallet etablerte et system i Folkets Hus for avlytting av møter. Systemet og samarbeidet er nærmere beskrevet i kap 15.3.2 og 15.4. Avlyttingsvirksomheten pågikk til siste halvdel av 1960-årene og kan deles inn i tre perioder.

I den første perioden - til omkring 1955 - ble det ikke gjort lydopptak. Avlyttingen foregikk ved at det var plassert en mikrofon inne i møterommet. Fra mikrofonen gikk en ledning til et tilstøtende rom, hvor Hjelm Nilsen og/eller en tjenestemann fra Overvåkingssentralen lyttet og noterte det som ble sagt. Det tekniske utstyret kom fra Overvåkingssentralen. En tjenestemann som selv deltok i avlyttingen, har forklart til

kommisjonen at han fikk beskjed fra overvåkingssjef Bryhn hver gang et møte skulle avlyttes.

I brev av 4. februar 1955 til justisministeren hevdet NKP at partiets landsmøte 20.-22. mars 1953 var avlyttet. Møtet ble holdt i Folkets Hus i Oslo. NKP viste til at Arbeiderbladet 11. og 13. april brakte omfattende referater fra landsmøtet. I et sirkulære fra Overvåkingssentralen 20. mai 1953 er hovedpunktene i innleggene på landsmøtet gjengitt ganske detaljert. Forut for landsmøtet hadde for øvrig Overvåkingssentralen bedt politimestrene klarlegge hvem som var utsendinger fra de forskjellige distrikter og å gi nærmere opplysninger om utsendingene. Som bilag til et sirkulære senere i 1953, sendte Overvåkingssentralen til politimestrene en oversikt over alle deltakerne på landsmøtet, samt tillitsvalgte og æresgjester. Kommisjonen finner det sannsynlig at landsmøtet ble avlyttet ved hjelp av det systemet som var etablert i Folkets Hus.

Den neste perioden varte fra omkring 1955 til først på 1960-tallet. Overvåkingstjenesten fikk omkring 1955 Webster-recordere, som gjorde det mulig å ta opp samtalene. Omkring 1957 ble Webster-recorderne byttet ut med lydbåndopptakere, som ga vesentlig bedre kvalitet på opptakene. Selve avlyttingen skjedde ellers på samme måte som i den første perioden. Der tjenestemenn fra Overvåkingssentralen deltok ved avlyttingen, ble opptakene skrevet ut på Overvåkingssentralen. Utskriftene ble arkivert i emnearkivet. Det ble også skrevet notater som ble lagt på sakene til enkelte av de personer som deltok på møtene. Arne Hjelm Nilsen fikk utskriftene til gjennomlesing.

Den siste perioden varte fra først på 1960-tallet. Etter det som er forklart til kommisjonen, ønsket Hjelm Nilsen et system som ga bedre kvalitet på avlyttingen. Etter forslag fra overvåkingspolitiet, og med bistand fra en ansatt i Televerket, ble det så etablert en ordning som gjorde det mulig å avlytte alle møterom som var tilknyttet høyttaleranlegget i bygningen. Avlyttingen skjedde fra et kontor Hjelm Nilsen disponerte i 9. etasje i Folkets Hus. Den såkalte "Gompen"⁷⁶ ble laget av overvåkingspolitiet. Kommisjonen legger til grunn at overvåkingspolitiet hadde egen nøkkel til kontoret i 9. etasje.

På grunnlag av vitneforklaring fra en televerksansatt legger kommisjonen til grunn at den gamle Store sal i Folkets Hus - senere kalt Lillesalen - ble avlyttet. Han har forklart til kommisjonen at tjenestemenn ved Overvåkingssentralen plasserte en mikrofon i salen. Selv strakk han en linje fra salen til et annet rom i bygningen. Antagelig skjedde dette i 1961. Den televerksansatte har i sin forklaring navngitt en av politittjenestemennene. Tjenestemannen har overfor kommisjonen uttalt at han ikke kan huske å ha vært med på en slik operasjon, men han kan heller ikke utelukke dette. Etter en samlet vurdering har kommisjonen funnet det sannsynlig at den televerksansattes forklaring er riktig.

En tjenestemann ved Overvåkingssentralen har forklart at et kontor i Folkets Hus som ble brukt av murerne eller malernes fagforening, ble avlyttet. Kommunistene hadde sterk innflytelse i denne fagforeningen. Avlyttingen fant sted nokså kort tid etter at anlegget i 9. etasje kom i funksjon, men kontoret kunne ikke avlyttes ved hjelp av dette

⁷⁶ Jf bøkene "De som styrer Norge" og "9. etasje"

anlegget. Tjenestemannen plasserte en mikrofon på kontoret, og med bistand fra en ansatt i Televerket, ble ledninger ført til rommet i 9. etasje. Avlyttingen ble ifølge forklaringen gjennomført etter ønske fra Hjelm Nilsen.

En endring skjedde da Gunnar Haarstad overtok som overvåkingssjef i 1967. Tjenestemann i overvåkingspolitiet har overfor kommisjonen gitt uttrykk for at Haarstad hadde et vesentlig mer restriktivt syn på romavlytting enn Bryhn. Av Ronald Byes forklaring går det frem at Erik Næss kom til ham etter at Haarstad hadde tiltrådt. Han sa at nå hadde de fått ny sjef, og at de derfor måtte opptre mer forsiktig. Om Erik Næss vises til kap 15.

Ronald Bye har forklart at avlyttingssystemet var intakt i hele hans periode i Folkets Hus, dvs fra 1967 til 1969. En tjenestemann ved Overvåkingssentralen, som deltok i virksomheten, har forklart at han mente at anlegget var rigget ned før Haarstad tiltrådte i 1967. Vitnet deltok ikke selv i nedriggingen, men han fikk høre at anlegget var tatt ned fra den tjenestemannen som hadde ansvaret for nedriggingen.

I Hjelm Nilsen/Bye-arkivet ligger et notat som omhandler en konferanse i Folkets Hus arrangert av NKPs faglige utvalg i november 1968. Innholdet i notatet tyder på at møtet ble romavlyttet. Tilsvarende dokument er ikke funnet i Overvåkingssentralens arkiv.

Det finnes også et notat fra NKPs landskonferanse i 1974, som ble holdt i G-salen i Folkets Hus. Notater er basert på romavlytting. Omstendighetene rundt denne avlyttingen er uklare. Det vises til 15.4.1.3. Ronald Bye har bestemt hevdet at han fikk utskriften av Erik Næss.

Bygningsarbeidernes Hus

En tjenestemann i overvåkingspolitiet har forklart til kommisjonen at han installerte avlyttingsutstyr i Bygningsarbeidernes Hus. Ifølge forklaringen dreide dette seg om avlytting av et kommunistmøte "i et stort rom, en eller annen gang på 1950-tallet uten at han kan tidfeste dette nærmere".

I Ronald Byes forklaring til kommisjonen er opplyst at man fra 9. etasje via en telefon på Paul Engstad seniors kontor, kunne lytte på møter i Festsalen i Bygningsarbeidernes Hus. Det har ikke latt seg gjøre for kommisjonen å bringe på det rene om overvåkingstjenesten var involvert her. Etersom kontoret i 9. etasje ble brukt, må denne avlyttingen ha funnet sted på 1960-tallet.

Kommisjonen legger til grunn at NKPs landskonferanse 15.-16. september 1962, som ble holdt i Bygningsarbeidernes Hus, ble romavlyttet. I Overvåkingssentralens arkiv ligger et notat datert 28. september 1962 om dette møtet. Innholdet av notatet er slik at det med stor grad av sikkerhet kan konstateres at det bygger på romavlytting. I Hjelm Nilsen/Bye-arkivet er funnet et notat datert 22. september 1962 om det samme møtet. Notatet har tittelen "Jørgen Vogt - NKPs sekretær - Innlegg om den politiske

situasjonen på landskonferansen i Oslo 15-16.septm. 62." og er sannsynligvis skrevet av Hjelm Nilsen.

Både i Overvåkingssentralens arkiv og i Hjelm Nilsen/Bye-arkivet ligger notat om årsmøtet i Oslo/Akershus distriktslag av NKP i februar 1964. Møtet ble holdt i Bygningsarbeidernes Hus.

NKPs landskonferanse i Wilses gate i januar 1955

NKP avholdt landkonferanse i Wilses gate 1 i Oslo - tilhørende Oslo typografiske forening - i 15. og 16. januar 1955. Etter at møtet var avsluttet ble to menn oppdaget, idet de kom gående ut av bygningen med lydbåndopptaker og veske. Mennene svarte ikke på tilrop og forlot stedet. Tidligere hadde en rengjøringshjelp observert ukjente personer i et rom i bygningen.

Mistanken om at møtet hadde blitt avlyttet ble slått opp i pressen. Emil Løvlien tok saken opp i Stortinget 25. januar 1955. Han uttalte blant annet:

"Det er ikke bare de militære rustninger vi ser og de styrker som stilles på benene, men også en annen side av forberedelsene til forsvar eller krig eller hva man vil kalle det: Det er det som foregår på usynlig vis. Det er overvåking og listeføring av annerledes tenkende, og vi kommunister har en levende følelse av at dette utvikler seg i nokså bred målestokk. Overvåkingen begynner å bli temmelig innpåsliten. Personlig har jeg en sterk følelse av det både når det gjelder telefon og brev og andre ting. Men når jeg tar opp saken, er det først og fremst av den grunn at vi nå har fått klarhet i at overvåkingen søker å avlytte, ta opp på lydbånd, referat av ordinære organisasjonsmøter som lovlige politiske partier holder, og jeg retter spørsmålet direkte til den daværende justisminister - jeg kan også ta med den sittende: Er det med Deres vitende og vilje at en regulær landskonferanse i Norges Kommunistiske Parti den 15. og 16. januar i Oslo med litt over 80 deltakere ble avlyttet og tatt opp på lydbånd? Har justisministeren fått rapport? Og jeg tillater meg å spørre: Hva vil justisministeren gjøre med den slags åpenlyse overgrep overfor et legalt politisk parti?"

Statsråd Jens Chr. Hauge svarte i Stortinget samme dag etter å ha hatt et møte med Bryhn:

"Hr. Løvlien rettet i formiddag en del spørsmål til Justisdepartementet, som var vel egnet til å vekke oppmerksomhet. Jeg vil derfor gjerne svare på disse spørsmålene allerede i kveld. Jeg svarer da på vegne av Justisdepartementet, derunder den tidligere sjef for Justisdepartementet, statsråd Sjaastad.

For det første: Norsk lov gir hverken politiet eller noen annen hjemmel til å ta opp på lydbånd det som foregår på et lukket møte. Slikt opptak kan bare skje med samtykke fra den eller dem som holder møtet.

For det annet: Sjefen for Overvåkingstjenesten, politiinspektør Bryhn, har meddelt meg i dag at Overvåkingen selvsagt ikke har opptrådt i strid med norsk lov og gjort lydbåndopptak på landskonferansen til Norges Kommunistiske Parti i januar i år eller noen annen gang. Det foreligger følgelig ikke noen rapport om dette som justisministeren eller noen annen har fått.

For det tredje: Politiets adgang til å kontrollere post, telegrammer og telefonsamtaler er regulert i straffeprosessloven og i loven av 24. juni 1915 om slik kontroll, slik den lyder etter endringene

av 15. desember 1950. Utenfor krigstid kan slik kontroll bare settes i verk mot personer som mistenkes for overtredelse av lov om forsvarshemmeligheter av 1918 og en del nærmere angitte straffebestemmelser av samme karakter. Sjefen for Overvåkingen har meddelt meg at Overvåkingspolitiet ikke har iverksatt post-, telegram- eller telefonkontroll mot Norges Kommunistiske Parti eller noe medlem av partiets sentralstyre.

For det fjerde: Sjefen for Overvåkingstjenesten har meddelt at han ikke har noen annen forbindelse med Arbeiderbladet enn med andre større aviser i Oslo.

For det femte: Dersom hr. Løvlien sitter inne med materiale som etter hans oppfatning synes å tyde på at politiet eller noen annen har overtrådt norsk lov, vil det være mest korrekt at han oversender dette materiale til Justisdepartementet eller til f.eks. politimesteren i Oslo."

Jens Chr. Hauge har forklart til kommisjonen at han fikk de samme opplysninger i samtalen med Bryhn som han selv ga til Stortinget.

Ved brev av 4. februar 1955 til justisminister Hauge oversendte NKP en redegjørelse

"...som viser de gjentagne tilfeller av avlytting av NKPs lukkede organisasjonsmøter, skygging av medlemmer av partiets sentralstyre, uregelmessigheter ved behandling av partiets post, og øvrige former for "kontroll" eller "overvåking" av NKP i strid med eller uten hjemmel i norsk lov."

Blant de forhold NKP tok opp var avlyttingen av landskonferansen i Wilses gate.

I et brev datert 8. februar 1955 fra Bryhn til justisminister Hauge oversendes "fotokopi av de dokumenter som ble overlevert under møtet i Justisdepartementet 7. ds." Brevet er funnet i Justisdepartementets arkiv sammen med dokumentene om klagen fra NKP. Dette indikerer at møtet gjaldt klagen fra NKP. Det synes ut fra brevet mest sannsynlig at møtet var mellom Hauge og Bryhn. Det har ikke latt seg gjøre for kommisjonen å bringe nærmere på det rene hva som ble opplyst på dette møtet, eller hvilke dokumenter som ble overlevert til departementet.

Dersom dette legges til grunn, har justisminister Hauge hatt to samtaler med Bryhn som følge av NKPs klage over avlyttingen av landskonferansen, nemlig den 25. januar og 7. februar 1955. I tillegg mottok han en tjenesteuttalelse, jf nedenfor.

Klagen ble ved brev av 8. februar 1955 oversendt riksadvokaten med anmodning om etterforskning. I brevet skrev statsråd Hauge blant annet:

"I den utstrekning klagen går ut på at politiet har drevet ulovlig virksomhet, ønsker Justisdepartementet å ta saken opp til nærmere granskning.

Overvåkingstjenesten i vårt land er bundet av lov. Departementet viser for så vidt til det svar Justisministeren ga i Stortinget den 25. januar i år på spørsmål fra representanten Løvlien. Departementet anmoder Riksadvokaten om å foranledige at de privatpersoner blir avhørt hvis forklaring kan ha betydning for spørsmålet om politiet har gått utenfor lovens ramme. Gjennom politimesteren i Oslo vil departementet innhente en tjenestlig uttalelse fra politiet i saken.

Den overvåkingstjeneste som politiet driver innenfor lovens ramme er som bekjent fortrolig, og skal selvsagt ikke være gjenstand for etterforskning."

Gjennom politimesteren i Oslo oversendte politiinspektør Bryhn tjenesteuttalelse i form av et PM av 11. februar 1955. Påstandene om avlytting av møter besvares meget kort:

"Det er ukjent for politiet at der har vært foretatt avlytting og foranstaltet lydbåndopptak av NKP's møter."

Som følge av brevet fra departementet til riksadvokaten, ble en statsadvokat ved Oslo statsadvokatembeter gitt i oppdrag å avhøre de aktuelle privatpersoner. Dokumentene fra disse avhørene ble sendt departementet 16. februar og supplert 5. mars 1955.

I brev av 12. mars 1955 orienterte Justisdepartementet NKP om resultatet av etterforskningen. I brevet uttales blant annet:

"Departementet må konstatere at det gjennom forklaringene ikke er fremkommet noe som gir holdepunkt for at politiet har avlyttet det møte som Norge Kommunistiske Parti holdt i Wilses gt. 1 den 16. januar i år. Resultatet av avhøringene faller således sammen med den uttalelse som sjefen for Overvåkingstjenesten har gitt.

Noen av vitneforklaringene som er avgitt tyder på at uvedkommende har oppholdt seg i bygningen den tiden Kommunistpartiet har holdt møtet, men hva de har foretatt seg er det ikke mulig å fastslå med sikkerhet. Departementet må imidlertid fremheve at det overhodet ikke er noe holdepunkt for at disse personer har hatt tilknytning til politiet."

Statsråd Hauge uttalte i Odelstinget 13. mai 1955 i forbindelse med et forslag om endring i straffeloven:

"Jeg har tidligere gitt uttrykk for det her, og jeg vil gjenta det, at jeg tror slike former for avlytting og utspionering som den moderne teknikk nå gjør mulig, er forkastelige: de støter oss.

Det er ganske klart at dersom offentlig myndighet skulle gjøre bruk av slikt, ville det være misbruk av myndighet og derfor straffbart.

...

Jeg vil bare føye til to ting: Hr. Løvlien flettet inn en forutsetning om at det likesom var åpenbart at det kommunistiske partis møte var blitt avlyttet. Det tror jeg hr. Løvlien og vi vet like lite om. Det som var konstatert, var at det hadde vært uvedkommende i huset. Det fremkom, under etterforskningen og det meddelte vi til Norges Kommunistiske parti..."

I 1978 tok NKP saken opp overfor Kontrollutvalget. I brev av 8. januar 1979 til Justisdepartementet skrev Kontrollutvalget:

"Sentralstyrets anførsler om den angivelige avlytting av NKP's landskonferanse 1955 inneholder intet nytt i forhold til det som den gang, i 1955, ble inngående etterforsket. Kontrollutvalget kan ikke se hva det har kunnet foreta av meningsfulle undersøkelser om denne sak når intet nytt faktum er anført."

Kommisjonen legger til grunn som sikkert at NKPs landskonferanse 15.-16. februar 1955 ble avlyttet av overvåkingstjenesten. I vitneforklaringer til kommisjonen har tjenestemenn i overvåkingspolitiet gjort detaljert rede for hvorledes avlyttingen fant sted.

Avlyttingen ble foretatt fra et rom i Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek i andre etasje i bygningen. Møtet ble tatt opp på lydbånd. Båndopptakeren som ble brukt er i en av vitneforklaringene betegnet som en "gammel amerikansk stålbåndopptaker". Overvåkingstjenesten hadde på forhånd fått låne nøkler til bygningen og mottok således hjelp fra en eller flere personer med tilknytning til bygningen. Granskingen har ikke klarlagt hvem dette var, eller hvorledes dette nærmere skjedde. Det har vært påstått at Paul Engstad jr bisto ved avlyttingen, men det synes etter kommisjonens undersøkelser å være på det rene at dette ikke er riktig.

Mens tjenestemennene satt inne i biblioteket, ble de overrasket av en renholder som ville inn. Hun ble avfeid, men det oppsto uro utenfor døren. Etter at møtet var avsluttet, ventet tjenestemennene en tid før de forlot lokalet, men ble likevel oppdaget. Tjenestemennene informerte Bryhn samme kveld eller tidlig neste morgen om hva som hadde skjedd. Bryhn påla dem å holde tett om saken. De skulle heller ikke skrive overtidsregning. Tjenestemennene fikk i stedet kontant betaling av Bryhn. Det ble ikke skrevet rapport om avlyttingen.

For kommisjonens vurderinger vises til 9.6.2.3 b) nedenfor.

Utstyrspakke til politikamrene

På 1950- og/eller på 1960-tallet fikk distriktssentralene og flere politikamre en utstyrspakke for romavlytting. Denne inneholdt blant annet flere typer mikrofoner, transformator, mikrofonforsterker, lysnettforsterker og recorder. I en periode før 1976 ble et mindre antall tjenestemenn gitt opplæring ved Overvåkingssentralen i bruk av utstyr til avlytting. Etter kurset fikk de med seg en enkel teknisk utstyrspakke. Dette utstyret ble tilbakekalt omkring 1985.

Til kommisjonen er forklart at Hardanger politikammer i Odda i juni 1953 mottok utstyr for romavlytting fra overvåkingstjenesten i Bergen. Blant utstyret var en omformer som var spesiallaget, fordi det på den tiden var 25 perioders strøm i Odda. Tjenestemannen som leverte utstyret, forklarte hvorledes det skulle brukes, og han gjorde det klart at meningen var at det skulle benyttes til å avlytte kommunistmøter. Til kommisjonen er forklart at utstyret aldri ble brukt. Utstyret ble ødelagt før 1969.

Romavlytting i Bergen

Fra begynnelsen av 1950-tallet ble kommunistmøter i Folkets Hus i Bergen romavlyttet. NKP og NKU hadde sine kontorer i Folkets Hus, og organisasjonene holdt sine møter der. Overvåkingstjenesten mottok lydbånd med opptak fra slike møter fra en person med tilknytning til Folkets Hus. Avlyttingen skjedde i samarbeid mellom denne personen og overvåkingspolitiet. Det er uklart hvem som tok initiativet til samarbeidet. Denne avlyttingen av møtelokaler pågikk iallfall til 1965, muligens noe lenger. I forklaring til kommisjonen er opplyst at overvåkingspolitiet også spanet på møtene for å identifisere deltakerne.

I Overvåkingssentralens arkiv har kommisjonen funnet flere notater som bygger på denne romavlyttingen, blant annet notat om et møte på partikontoret i januar 1964. Det er på det rene at notatene er skrevet på grunnlag av opplysninger fremkommet ved romavlytting.

I 1965 etablerte overvåkingstjenesten et eget opplegg for romavlytting av partikontoret til NKP/NKU i Folkets Hus. Avlyttingen skjedde ved hjelp av et ombygd telefonapparat som ble plassert på kontoret. Telefonen virket som mikrofon når røret var lagt på. Samtalene i lokalet ble overført via Televerkets linjer til politikammeret. Overvåkingstjenesten fikk bistand fra en ansatt i Televerket. Den televerksansatte har forklart til kommisjonen at det telefonapparatet som sto på NKPs kontor, ble byttet ut med et tilsvarende apparat som han hadde bygget om. Byttingen skjedde om natten ved at tjenestemenn fra overvåkingspolitiet kom seg inn på kontoret. Tilsvarende har en tjenestemann i overvåkingspolitiet forklart seg. En annen tjenestemann i overvåkingspolitiet husker dette annerledes. Han har forklart at det først ble laget en feil på linjen til NKP. Da NKP varslet Televerket om feilen, reiste en tekniker derfra til NKPs lokaler. Han hadde med seg det modifiserte telefonapparatet og byttet om telefonene. Kommisjonen legger til grunn som mest sannsynlig at hendelsesforløpet var slik den televerksansatte har forklart.

Det foreligger noe motstridende opplysninger om kvaliteten på overføringen av samtalene. Sannsynligvis var denne ganske dårlig.

I et notat fra mars 1965 utarbeidet ved Bergen politikammer gjengis flere samtaler mellom personer tilknyttet Vestlandske distrikt av NKU og Bergen KUL. Blant annet refereres i detalj et møte på partikontoret 8. mars 1965. Notatet er sannsynligvis basert på romavlytting.

Det er usikkert hvor lenge denne romavlyttingen pågikk. Mest sannsynlig ble den avvirket i slutten av 1967. Det foreligger et notat fra oktober 1967 som refererer et møte på partikontoret 23. oktober samme år, og som bygger på romavlytting.

Romavlytting i Kristiansand

Mye tyder på at overvåkingstjenesten har romavlyttet NKP/NKUs kontor i Kristiansand årene fra 1949-1957. Det eldste dokumentet som kommisjonen har funnet ved gjennomgangen av overvåkingstjenestens arkiver, og som viser at romavlytting pågikk av "kontoret" i Kristiansand, er en rapport fra mars 1949 som gjengir en samtale mellom fem personer. Siste dokument er et notat fra september 1957, som omtaler et møte i NKPs distriktsstyre.

Det finnes en rekke notater fra den mellomliggende periode: Notat fra oktober 1950 om den politiske virksomhet i Vest-Agder NKU og om reiser til land i Øst-Europa, er høyst sannsynlig et resultat av romavlytting. Det samme gjelder to andre notater fra henholdsvis oktober og desember 1950. I notat fra desember 1951 gjengis ordrett hva som ble sagt på et NKP-møte om politiske og organisatoriske spørsmål på kontoret i Kristiansand. Det samme er gjort i et notat fra mars 1953, hvor man diskuterte

personer som kunne være kandidater til nytt distriktsstyre, samt opplegget for årsmøtet. Også et notat fra mars 1953 om NKUs landsleir som skulle arrangeres sommeren 1953, bygger med stor grad av sannsynlighet på romavlytting. I emnearkivet ved Overvåkingssentralen ligger videre et notat fra november 1956 om et styremøte i NKP på "Frihetens kontor". Det er på det rene at NKP i Kristiansand, Vest-Agder distrikt av NKP og Friheten på denne tiden hadde felles kontor.

Romavlytting i Østfold

I forklaringer til kommisjonen avgitt av tjenestemenn ved overvåkingstjenesten, har det kommet frem at flere NKP-møter (anslagsvis 10-15 møter) i Fredrikstad-området ble romavlyttet i tidsrommet fra begynnelsen av 1950-årene til første halvdel av 1960-årene. Overvåkingspolitiet lokalt fikk bistand til dette fra en teknisk sakkyndig person utenom politiet. Fremgangsmåten var at politiet tok kontakt med den sakkyndige når man hadde fått rede på at NKP skulle holde et møte som kunne være av interesse for overvåkingstjenesten. Den sakkyndige vurderte om det var mulig å avlytte lokalet uten risiko. Selve avlyttingen ble foretatt av den sakkyndige.

Flere av de avlyttete møter ble holdt i Fredrikstad folkebibliotek. Her hadde den sakkyndige montert en mikrofon på innsiden av tapetet på en lettvegg.

I et notat fra overvåkingstjenesten er årsmøtet i Fredrikstad krets av NKP i februar 1953 detaljert beskrevet. Dette møtet ble holdt i Eventyrsalen i Fredrikstad folkebibliotek. Kommisjonen legger til grunn at møtet ble romavlyttet.

I brevet av 4. februar 1955 fra NKP til justisministeren om overvåking av NKP, hevdes at et lukket partimøte 13. mai 1954 i Fredrikstad offentlige bibliotek må ha vært avlyttet ettersom avisen Demokraten 22. mai 1954 bragte et lengre referat fra møtet. Møtet ble også referert i Arbeiderbladet 24. mai 1954. I brev av 24. mai 1954 fra Overvåkingssentralen til Fredrikstad politikammer ber man opplyst hvorledes pressen kan ha fått et såvidt riktig referat av de viktigste ytringer på møtet. I forklaring for kommisjonen har en tjenestemann i overvåkingspolitiet bekreftet at dette var ett av de møter som ble avlyttet, og at den sakkyndige hadde levert referat fra møtet til politiet. Også det neste kommunistmøte i biblioteket ble avlyttet.

Noen møter som ble holdt i rådhuset i Gamlebyen i Fredrikstad, ble avlyttet. Her forsøkte den sakkyndige å etablere et fast avlyttingsopplegg, men dette ble oppgitt etter at en av deltakerne på et kommunistmøte ba om å få låne en kniv for å avbryte enhver mulighet for avlytting.

Til kommisjonen har en tjenestemann i overvåkingspolitiet forklart at et større kommunistmøte i Moss ble avlyttet. Han tidfester dette til siste halvdel av 1950-årene. Avlyttingen ble gjennomført av personell fra Overvåkingssentralen i samarbeid med det lokale politikammer. Kommisjonen kjenner ikke til nærmere detaljer om dette. Det er således uklart i hvilket lokale møtet fant sted. Etter de forklaringer som er avgitt til kommisjonen, dreier det seg sannsynligvis ikke om møtet i Gimle kino som omhandles nedenfor.

Det foreligger også opplysninger om flere forsøk på romavlytting i Østfold. I 1949-52 ble det gjort forsøk på å avlytte et NKP-møte i Folkets Hus i Sarpsborg ved å fire en mikrofon ned gjennom en luftekanal fra et lokale i etasjen over der møtet ble holdt. Dette lyktes imidlertid ikke. I siste halvdel av 1950-årene eller på 1960-tallet hadde overvåkingstjenesten forberedt romavlytting og lydopptak av et kommunistmøte i Gimle Kino i Moss ved å koble seg inn på høyttaleranlegget i bygningen. Det oppsto imidlertid praktiske problemer med å komme seg ubemerket inn i bygningen da møtet skulle finne sted, og forsøket måtte derfor oppgis.

I siste halvdel av 1960-tallet ble det vurdert å avlytte en hytte som tilhørte NKU. Denne lå i Halden politidistrikt. Overvåkingspolitiet lokalt fikk bistand fra Overvåkingsentralen til å vurdere om det var mulig å installere utstyr slik at møtene i hytten kunne avlyttes. Dette viste seg å være komplisert, og avlytting ble derfor ikke gjennomført.

Romavlytting i Vestfold

I forklaring til kommisjonen har en tjenestemann i overvåkingspolitiet opplyst at et større kommunistmøte i Tønsberg ble avlyttet. Han tidfester dette til sannsynligvis midt på 1950-tallet. Avlyttingen ble gjennomført i samarbeid mellom Overvåkingsentralen og det lokale politikammer. Det har ikke vært mulig for kommisjonen å klarlegge dette nærmere.

Et notat fra oktober 1952, utarbeidet ved Tønsberg politikammer, sannsynliggjør at minst ett møte NKP holdt i Folkets Hus i Tønsberg ble romavlyttet. NKP-politikeren Johan Strand Johansen oppholdt seg i Tønsberg under militærøvelsen "Høst" som ble holdt i Vestfold samme måned, og partiet arrangerte i den forbindelse flere møter. Det er usikkert om forklaringen omtalt ovenfor, gjelder dette eller disse møtene, eller et senere møte.

I et notat fra september 1952 omhandles et sentralstyremøte i NKP der det ble diskutert eventuelle tiltak i forbindelse med militærøvelsen "Høst". På møtet ble det bestemt at NKP skulle opprette et hovedkvarter i en hytte. I overvåkingstjenesten forelå det også andre notater om kommunistenes planer i forbindelse med denne øvelsen. Til kommisjonen har tjenestemenn i overvåkingspolitiet opplyst at overvåkingstjenesten la opp avlyttingsutstyr mot en hytte i Vestfold i forbindelse med en militærøvelse. Bakgrunnen var opplysninger om at det var avtalt møte med russere i hytten. Det kom imidlertid ingen russere, og utstyret ble ikke brukt.

Romavlytting i Oppland

Flere notater fra november 1950 viser at overvåkingstjenesten forberedte romavlytting av et møte i NKP-laget på Gjøvik. Overvåkingstjenesten anså det særlig viktig å få kjennskap til innholdet i det foredrag Martin Gunnar Knutsen skulle holde om forholdene i grensetraktene mot Russland. Kommisjonen har ikke kunnet konstatere om avlyttingen ble gjennomført, men holder dette for sannsynlig.

Romavlytting i Kirkenes

En offiser i etterretningstjenesten har forklart til kommisjonen at han etter ordre fra sin militære foresatte monterte mikrofon og båndopptaker i Samfunnshusets store sal i Kirkenes. Formålet var å avlytte et større møte i fagforeningen Nordens Klippe. Han fikk vite at overvåkingstjenesten hadde bedt om bistand til å få avlyttet dette møtet. I forklaringen gjøres detaljert rede for hvorledes utstyret ble montert, jf 13.7.5. Kommisjonen kan ikke se at det er grunn til å tvile på at forklaringen er riktig. I forklaringen tidfestes dette til slutten av 1960-tallet, men det opplyses at Haarstad var politimester da avlyttingen fant sted. Haarstad var politimester i Kirkenes fra 1958 til 1967. Det synes mest sannsynlig at avlyttingen fant sted på slutten av Haarstads tid som politimester.

Annen romavlytting

Det er på det rene at NKPs kurs på Kalhovd (Rjukan politidistrikt) i juli 1949 ble overvåket, blant annet ved hjelp av romavlytting. Dette omtales nærmere nedenfor under c).

b) Telefonavlytting og brevkontroll

Kommisjonen har konsentrert sine undersøkelser om telefonkontroll mot personer som har disponert telefon på parti- eller organisasjonskontor, slik at avlyttingen også har omfattet partiets eller organisasjonens telefon. Nedenfor gis en oversikt over slike telefonavlyttinger. I tillegg omtales to særlig langvarige telefonavlyttinger av privattelefoner. Den ene av disse gjaldt Knut Løfsnes.

Forskrift om telefonkontroll ble gitt i 1960. Fra da av krevdes rettens beslutning. Det har ikke vært mulig for kommisjonen å skaffe noen fullstendig oversikt over telefonkontroll forut for dette. Det er imidlertid på det rene at sentrale personer med tilknytning til Norges Kommunistiske Parti flere steder i landet ble avlyttet på 1950-tallet, og at overvåkingstjenesten på denne måten fikk oversikt over partiets virksomhet.

Oslo

For tiden før forskriften om telefonkontroll kom i 1960, har det vært vanskelig for kommisjonen å klarlegge om overvåkingstjenesten har foretatt telefonkontroll og brevkontroll mot NKPs og NKUs kontorer i Oslo. På grunnlag av forklaringer kommisjonen har mottatt, legges til grunn at NKPs kontortelefon ikke ble avlyttet i denne perioden.

På grunnlag av vitneforklaringer legger kommisjonen til grunn at post til NKP og NKU ble kontrollert på 1950-tallet. I forklaring til kommisjonen er det redegjort for hvorledes dette foregikk på begynnelsen av 1950-tallet:

En tjenestemann ved Overvåkingssentralen disponerte et kontor på postkontoret i Oslo hvor brevåpningen fant sted. Man åpnet brev som var adressert til NKP og NKU. Brevene kom fra alle deler av landet. Brevåpningen skjedde tidlig på morgenen slik at posten ikke skulle bli forsinket. Brevene skulle leveres av postbud samme dag. Det som var av interesse, ble fotostatkopierte eller skrevet av og tatt med til Overvåkingssentralen.

I henhold til rettens beslutning ble det foretatt brevkontroll mot NKUs kontor i perioden fra november 1967 til november 1968. Grunnlaget var at den person begjæringen gjaldt, kunne mistenkes for overtredelse av lov om forsvarshemmeligheter gjennom sin kontakt med sovjetisk ambassadepersonell som overvåkingstjenesten visste hadde etterretningsoppdrag, og gjennom sin kontakt med internasjonale kommunistiske organisasjoner, som etter det overvåkingstjenesten kjente til tidligere hadde vært involvert i etterretningsvirksomhet. I et notat utarbeidet ved Overvåkingssentralen i september 1967 uttales (anonymisert her):

"Ved å få kjennelse til å kontrollere post til A og NKU, vil man få kjennskap til eventuell nyrekruttering til NKU på et tidlig tidspunkt, slik at man ved personundersøkelse her kan medvirke til å avverge at personer som kan bety en sikkerhetsrisiko blir plassert i betrodde stillinger i det offentlige, og da i første rekke Forsvaret.

Når det gjelder Jugendhochschule og Komsomol-skolen, - begge skoler som utdanner folk i undergravingsarbeid - vil man også ganske raskt få kjennskap til hvem som blir tatt ut som elever til disse."

Dette notatet ble sammen med andre dokumenter lagt frem for retten første gang retten behandlet begjæringen om brevkontroll.

Dokumentasjon indikerer også at brev til og fra NKUs kontor i Oslo ble kontrollert i 1966. Avskrifter av slike brev er funnet ved kommisjonens gjennomgåelse av arkivet i Overvåkingssentralen, men det har ikke lyktes kommisjonen å finne rettslig beslutning for brevkontroll på denne tiden. Det har heller ikke på annen måte latt seg gjøre å bringe på det rene om overvåkingstjenesten har fått tilgang til brevene ved brevkontroll eller på annen måte.

Som et mer spesielt eksempel på brevkontroll nevnes et notat som en politimester sendte til Overvåkingssentralen i 1969. Det opplyses her at man ved rutinemessig kontroll av

post til/fra innsatte i det lokale fengsel, har konstatert at en innsatt har skrevet brev om fraksjonsvirksomhet innenfor NKP/KU. Brevet var kopiert og lagt ved notatet.

Kontortelefonen til NKP i Oslo ble avlyttet fra mars 1986 til september 1989. Telefonkontrollen knyttet seg suksessivt til to personer som var ansatt ved partikontoret. Fra partiets lokaler ble det drevet et firma som importerte og solgte varer fra østeuropeiske land. Grunnlaget for kontrollen var mistanke om at NKP direkte eller gjennom firmaet mottok støtte til partiets drift fra Sovjetunionen. Å motta økonomisk støtte til partiformål fra fremmed stat er straffbart etter strl § 97 a.

I notater fra Overvåkingssentralen som ble lagt frem for retten sammen med begjæringen om telefonkontroll og brevkontroll, vises til at det i lengre tid hadde foreligget mistanke om at partiet mottok direkte pengestøtte fra det sovjetiske kommunistparti. Som illustrasjon ble nevnt at Falken forlag i sin beretning for 1985 skrev at forlaget var på konkursens rand. Likevel klarte forlaget etter en tid ikke bare å betale sine forpliktelser, men i tillegg investere 150.000 kr i nye lokaler. Overvåkingstjenesten mistenkte partiet for å motta direkte pengestøtte på samme måte. Dessuten hadde overvåkingstjenesten mistanke om at NKP fikk pengestøtte ved at firmaet mottok varer gratis fra land i Øst-Europa. Varene ble så solgt i Norge, og inntektene gikk i sin helhet til NKP. Overvåkingstjenesten anslo at det kunne dreie seg om et beløp på ca 3 millioner kroner pr år. Endelig fremhevet overvåkingstjenesten i notatene at NKP i sin politikk var en

"sterk forsvarer av sovjets politikk. I alle henseende forsvarer de det sovjets kommunistparti foretar seg, både i innenriks- og utenrikspolitikken. Sovjetunionen har derfor stor interesse av at Norges Kommunistiske Parti og dets organer skal ha midler for å drive sin virksomhet, slik at det er et talerør til gunst for Sovjetunionens kommunistparti og dets politikk."

Rettens beslutning av 19. mars 1986 om samtykke til telefonkontroll viste til Overvåkingssentralens begjæring og inneholdt ingen selvstendig begrunnelse.

Ved forlengelse av kontrollen i september 1986 gis det i en rapport utarbeidet ved Overvåkingssentralen uttrykk for at firmaet ikke hadde hatt driftsinntekter i årene 1982, 1983 og 1984, mens udekket underskudd pr 1984 var kr 700.000. Det anføres at det ikke synes å ha vært omsetning i firmaet, men at lønninger og andre kontorutgifter likevel betales. Overvåkingstjenesten hadde mistanke om at firmaet ble brukt til å drive partiet, og at pengene til å dekke utgiftene kom fra "en utenforstående part". I tilknytning til det udekkete underskudd bemerkes i rapporten at det var kjent at "det i 1984 ble betalt ubetydelige renter for gjelden, og det er derfor visse mistanker om at lånet er fiktivt eller at rentene blir dekket utenfra".

I 1987 ga Overvåkingssentralen uttrykk for at gjelden i firmaet bare øker og øker "og anslås nå til å nærme seg kr 1.400.000". Det var indikasjoner på at renten ble dekket "utenfra eller at lånet er fiktivt". I rapport av mars 1988 opplyses det at mistanken om at partiet mottar direkte støtte fra Sovjetunionens kommunistiske parti er styrket. "I det siste har man fått konkretisert dette ved at man har fått sikre indikasjoner på at bestemte [personer] bringer penger inn til partiet under dekke av å drive forlagsvirksomhet". I mars 1989 anføres at "likviditetsoverføringen" til NKP var i ferd med å tørke inn, men

"politiet har behov for noe mer tid for å følge denne utvikling og fremme en konklusjon".

Alle forhørsrettens beslutninger viser til Overvåkingssentralens begjæringer og inneholder ingen nærmere begrunnelse. Spørsmålet om bruk av mindre inngripende etterforskningskritt kunne tjene formålet, berøres ikke. Heller ikke behandles spørsmålet om kontrollen hadde frembragt opplysninger som var egnet til å styrke mistanken.

Bergen

Vitner har forklart til kommisjonen at overvåkingspolitiet i Bergen fikk utstyr for telefonkontroll i 1953/1954. Utstyret ble laget av en ansatt i Televerket etter oppdrag fra en tjenestemann i overvåkingspolitiet. Utstyret ble antakelig tatt i bruk i 1955.

Telefonen til NKPs kontor i Bergen ble i henhold til rettens beslutninger avlyttet fra oktober 1960 til juni 1966.

Den første beslutningen - av 19. oktober 1960 - var ikke rettet mot noen bestemt person. Retten fant at medlemmer av NKP med grunn kunne mistenkes for forbrytelser mot straffelovens kapittel 8. I beslutningen angis grunnlaget å være at

"det er brakt på det rene at enkelte medlemmer har oppdrag som kan stå i forbindelse med ulovlig etterretningsvirksomhet for såvel SSSR som for DDR (Den Tyske Demokratiske Republikk) og at partiets telefon har vært nyttet i forbindelse hermed."

Fra april 1961 til april 1962 gjaldt forhørsrettens beslutninger kontroll med telefonsamtaler til og fra partikontoret "for å søke fremskaffet bevis mot" en bestemt person som disponerte kontoret, og som ble mistenkt for kontakt med østtyske etterretningsoffiserer og for å utføre oppdrag for østtysk etterretningstjeneste. Retten viste til kapittel 8, spesielt §§ 90 og 91, i straffeloven. I begjæringen ble det henvist til dokumenter i saken, som nå er makulert.

Fra 20. oktober 1962 ble forhørsrettens beslutning om kontroll av partiets kontortelefon knyttet til en annen person med tilknytning til partikontoret. Hans private telefon hadde vært avlyttet siden oktober 1960. I politiets opprinnelige begjæring om telefonkontroll mot ham, som retten sluttet seg til, angis grunnlaget å være omfattende reisevirksomhet i Sovjetunionen og andre østeuropeiske land - en reise i 1958 hadde foregått på særdeles konspirativ måte - og samkvem med personer fra slike land i Norge. Retten fant at det var "rimelig grunn til mistanke om ... ulovlig etterretningsvirksomhet", jf straffelovens kapittel 8. I begjæring om forlengelse av telefonkontrollen av hans privattelefon i april 1961 angis at vedkommende mistenkes "for å ha kontakt med sovjetiske-russiske etterretningsorganer og utføre oppdrag etter anmodning fra disse". Det vises til straffelovens kapittel 8, blant annet §§ 90 og 91. Telefonkontrollen av partiets telefon fra 20. oktober 1962 ble besluttet på det samme grunnlaget. Avlyttingen av partikontoret pågikk til 1. juni 1966. Den ble da nedkoblet etter ordre fra politimesteren.

Beslutningene inneholder ikke noe konkret om hva personene var mistenkt for, hva slags oppdrag det var tale om og hvilke holdepunkter det var for mistanken. På tross av at telefonen på partikontoret ble avlyttet i mer enn fem og et halvt år, berørte ingen av beslutningene spørsmålet om avlyttingen bragte frem noen opplysninger som var egnet til å styrke mistanken.

Avlyttingen ga overvåkingstjenesten i Bergen inngående kjennskap til partiets alminnelige virksomhet, en innsikt også den ulovlige romavlyttingen bidro til. Overvåkingstjenesten utarbeidet notater om de opplysninger som kom frem ved telefonavlyttingen. To eksempler på slike notater fra mars 1965 skal nevnes til illustrasjon: Det ene notatet gjengir opplysninger om valgsamarbeid ved stortingsvalget i 1965. Av det andre fremgår at Bergen NKP hadde besluttet ikke å stille liste i Bergen ved stortingsvalget og at denne beslutningen ville bli gjort kjent gjennom bergensavisene.

Kristiansand

Overvåkingstjenesten foretok brevkontroll mot NKU i Kristiansand iallfall sist på 1940-tallet og i første halvdel av 1950-tallet. Betegnende for denne er brev 8. februar 1949 fra politimesteren i Kristiansand til Overvåkingsentralen. Brevet lyder slik:

"Hermed avskrift av et kontrollert brev fra N.K.U. til Kristiansand K.U.L., datert 3/2-1949. Såvidt jeg kan forstå har brevet ikke noen egentlig betydning, - men jeg sender det inn fordi jeg går ut fra at man samler på alt i forbindelse med denne virksomheten."

I februar 1952 oversendte Kristiansand politikammer til Overvåkingsentralen kopier av rundskriv og andre interne skriv i NKP. Alle skriv er datert februar 1952, og overvåkingstjenesten har formentlig skaffet seg skrivenes gjennom brevåpning.

På et distriktssentramøte i mai 1964 opplyste Kristiansand politikammer:

"Overvåkingen har i første rekke hatt oppmerksomhet rettet mot de stedelige K.er. Ved sentralen har en gjort det slik at en har dekket et par objekter av gangen i et tidsrom av opp til 6 måneder. Har så ikke dette gitt resultat blir vedk. lagt på is og nye objekter fulgt i stedet. Med de restriksjoner som er lagt på post- og telefonkontroll er det vanskelig å følge disse objekter på en tilfredsstillende måte."

Finnmark

Selv om kommisjonen som utgangspunkt bare gjør rede for og vurderer telefonkontroll som omfatter telefoner på parti- og organisasjonskontorer, vil kommisjonen nevne en særlig langvarig avlytting av telefonen til en person som hadde tillitsverv i NKP og Sambandet Norge-Sovjetunionen. Vedkommendes telefon ble med et par korte avbrudd avlyttet fra mars 1966 til oktober 1980, dvs i mer enn 14 år.

Rettens beslutninger ble gitt for ett år om gangen. Grunnlaget for telefonkontrollen var mistanke om overtredelse av lov om forsvarshemmeligheter § 6, som rammer forsøk på

forberedelse av forbrytelser mot straffelovens §§ 90 eller 91 eller lov om forsvarshemmeligheter §§ 1-4. Straffebestemmelsene er nærmere omtalt ovenfor under 6.3.3.4. Strafferammen etter lov om forsvarshemmeligheter § 6 er bøter eller hefte eller fengsel inntil 1 år.

Politiets begjæringer til forhørsretten er så å si likelydende i alle de år kontrollen pågikk. Begjæringene gir ingen opplysninger om hva den straffbare handling mistanken gjaldt nærmere skulle bestå i, eller hvorfor telefonkontroll var påkrevd av hensyn til rikets sikkerhet. Også rettens beslutninger er meget kortfattende. Retten nøyter seg med å konstatere at det forelå grunnlag for å mistenke vedkommende for overtredelse av § 6, og at telefonkontroll anses påkrevd av hensyn til rikets sikkerhet.

Kommisjonen antar at forhørsretten - i tillegg til begjæringen - hadde tilgang til sakens dokumenter. Kommisjonen antar at forhørsretten har lagt avgjørende vekt på at vedkommende hadde omfattende kontakt med sovjetiske borgere både her i landet og i Sovjetunionen, herunder ambassadetjenestemenn som var identifisert som etterretningsagenter. Vedkommende reiste hyppig til Sovjetunionen og andre land i øst-Europa.

Som fremstillingen under 6.3.3.4 viser, er slik kontakt i seg selv ikke straffbar. Etter hvert som tiden gikk, skulle man derfor forvente at mistanken om overtredelse av § 6 ble konkretisert, og at det dessuten ble redegjort nærmere for hvorfor fortsatt telefonkontroll var påkrevd av hensyn til rikets sikkerhet. I dokumentene finnes etter det kommisjonen har kunnet se ikke noen slik redegjørelse. Basert på dokumentene synes forhørsretten heller ikke å ha krevd dette.

Kommisjonen stiller seg kritisk til at forhørsretten har tillatt en telefonkontroll å pågå i over 14 år på grunnlag av mistanke om overtredelse av lov om forsvarshemmeligheter § 6, som har en lav strafferamme.

Gjennom telefonkontrollen fikk overvåkingspolitiet opplysninger om virksomhet i NKP, i Norsk Sovjetrussisk Samband, i fagbevegelsen og i andre organisasjoner der vedkommende var aktiv.

c) *Overvåking av kurs og leirer sist på 1940-tallet*

NKPs kurs på Kalhovd ved Rjukan i juli 1949 ble overvåket, blant annet ved hjelp av romavlytting. I overvåkingstjenestens arkiver ligger notater som viser hvem som deltok, når personer kom og gikk, hvilke emner som ble diskutert, og hvem som var foredragsholdere. Det ble satt opp referater fra samtaler mellom personer på Kalhovd, blant annet samtaler der Furubotn deltok. Disse referatene må etter kommisjonens oppfatning bygge på romavlytting. Samtalene dreide seg både om private og politiske forhold, blant annet NKP i distriktene, A-pakten og Marshall-planen. Videre inneholdt samtalene persondrøftelser med henblikk på det forestående valg. Notatene ble oversendt fra Rjukan politikammer til Overvåkingssentralen.

Ifølge referatet uttalte Furubotn i en slik samtale at

"Norge, som er et lite land på ca. 3 mill. innb. har ingen eksistensberettigelse som fri og uavhengig nasjon. Norge er avhengig av stormaktene både på det økonomiske, kulturelle, sosiale og utenrikspolitiske område (ordrett gjengitt). Dette forstod, mente Furubotn, de fleste av våre politikere, men de hadde vake eller slett ikke forståelse av hvilken kurs Norge måtte holde. Det eneste parti som forsto situasjonen riktig var NKP som med alle til rådighet stående midler måtte arbeide for å gjennomføre sin politikk."

Brev sendt fra Kalhovd ble åpnet og skrevet av. Brevene er av personlig karakter og inneholder både beskrivelser av hvilke politiske emner som ble diskutert, og uttalelser om hvordan deltakerne hadde det.

Deltakere på NKP-kurs på Skriulægeret i Etnedal sommeren 1948 ble registrert. Det ble utarbeidet notat med utførlige personopplysninger om de identifiserte deltakerne. Fra årene 1947 til 1949 foreligger flere notater som viser at overvåkingstjenesten, blant annet ved spaning, fulgte med på kurs og andre aktiviteter på Skriulægeret. I påsken 1949 hadde NKU en leir i Selbu. Overvåkingstjenesten viste stor aktivitet og oppfinnsomhet for å identifisere deltakerne. Blant annet utga tjenestemenn seg for å være fotografer og tok kontakt med leirdeltakerne for å tilby sine tjenester. Etter først å ha møtt litt motvilje lyktes man i å få tatt gruppebilde av deltakerne. Dette ble sendt til Overvåkingsentralen som grunnlag for identifisering. Det foreligger flere notater om denne leiren.

I mai 1949 gjennomførte NKU kaderskole i Andebu. Det ble utarbeidet rapporter om hvem som deltok og om hvilke emner det ble forelest over. Det er på det rene at overvåkingstjenesten i denne forbindelse brukte telefonavlytting og brevåpning. Det samme gjelder senere kurs ved kaderskolen. Fra overvåkingspolitiet ble det jevnlig sendt rapporter med oversikt over deltakerne, brev til disse og telefonsamtaler.

Sommeren 1949 hadde NKU leir i Størvika i Stjørdal. Også her ble deltakerne søkt identifisert. Det foreligger oversikter over post til leiren og over telefonsamtaler fra leiren. I et senere, udatert brev fra overvåkingssjefen til justisminister Gundersen, opplyses at formannen i NKUs militærgruppe på leiren uttalte at "de måtte nå sørge for å komme inn i militærapparatet, idet det norske forsvar var beregnet på angrep mot Sovjet-Russland".

d) Spaning og aktiv bruk av informanter

Frem til første halvdel av 1960-tallet ble spaning brukt i en del tilfeller for å kartlegge deltakere på kurs i NKP og NKU. Som eksempler nevnes:

I et notat fra juni 1959 går det frem at overvåkingstjenesten hadde mottatt opplysninger om at Trøndelag distrikt av NKP skulle ha kurs i Vanviken 13. og 14. juni 1959. Spaning ble foretatt, men uten at man fant frem til hvor kurset var.

I et brev datert i november 1961 fra Hordaland politikammer til Bergen politikammer, går det frem at overvåkingstjenesten hadde spanet mot et kurs som NKU avholdt på en hytte på Skarholmen.

I noen tilfeller har overvåkingstjenesten, både sentralt og lokalt, spanet på møter og arrangementer. Slik spaning har pågått frem til 1987. Som eksempler fra siste del av granskingsperioden nevnes:

Av et notat fra Overvåkingssentralen går det frem at man i forbindelse med NKPs landsmøte i januar 1970 spanet på Frihetens lokaler for å se hvem som deltok på et møte der.

I 1980 spanet overvåkingstjenesten i Østfold på et studieseinar som NKP avholdt på partiets hytte ved Halden for å identifisere deltakerne. Videre spanet overvåkingstjenesten på årsmøtet i Østfold distrikt av NKP i mars 1983 og på et NKP-møte i Sarpsborg i september 1983.

Av et notat fra oktober 1982 fremgår at overvåkingspolitiet i Trondheim spanet utenfor lokalene til Friheten, der det ble holdt et forberedende møte om forhåndslagring.

I forbindelse med at Frihetens redaktør Arne Jørgensen holdt foredrag i Verdal i februar 1987, noterte overvåkingstjenesten bilnumrene på de biler som var parkert utenfor lokalet og identifiserte på denne måten deltakerne på møtet. Notat om møtet ble sendt Overvåkingssentralen.

I Kristiansand ble arrangementene 1. mai 1987 fulgt av overvåkingstjenesten, og rapport om disse ble utarbeidet. Her beskrives innholdet i og oppslutningen om NKPs arrangement. Vedlagt rapporten er fotografi av en av tilhørerne.

Det er klarlagt at overvåkingspolitiet i flere perioder - helt opp til 1980-tallet - hadde informanter lokalt og sentralt i NKP.

e) *Ulovlig ransaking/ulovlig beslag*

Kommisjonen har funnet noen tilfeller av ulovlig ransaking eller ulovlig beslag:

I 1949 sendte et politikammer gruppebilder av de mest fremtredende personer i det lokale lag av NKP til Overvåkingssentralen. Det går frem av oversendelsen at bildet var skaffet til veie under et "besøk" i lagets hytte, dvs ved hemmelig ransaking og beslag.

Høsten 1964 samarbeidet politiet med Forsvaret om overvåking av en kommunist som avtjente verneplikten på Evjemoen. I september 1964 oversendte Infanteriets Øvingsavdeling nr 2 på Evjemoen foto av vedkommende til lensmannen. Lensmannen videresendte dette til politimesteren og opplyste samtidig at lensmannskontoret hadde etablert et samarbeid med Forsvaret på Evjemoen for å følge med på personens bevegelser. Fra oversendelsen gjengis (her anonymisert):

"A er nu blitt satt under nærmere overvåking på arbeidsstedet, på brakken og under permisjon. En vil videre søke å skaffe rede på hans kamerater på Evjemoen, og om han har forbindelse med sivilister. En vil også se nærmere på hans post, hva han mottar og sender ..."

I oversendelsen opplyser lensmannen videre at daghavende offiser hadde gått inn på rommet til den vernepliktige

"for å se hva han skrev på. Det viste seg at han skrev til "Friheten" almindelige betraktninger over kommunismen og verdenssituasjonen. Skriveblokken med den påbegynte artikkelen hadde han liggende i skapet."

I et brev fra januar 1965 opplyser Forsvaret at det ikke hadde kommet frem noe ufordelaktig ved de undersøkelser som ble gjort mens vedkommende tjenestegjorde på Evjemoen.

I 1983 ble overvåkingspolitiet tilkalt til et bolighus på Østlandet der det hadde vært et branntilløp. Huset tilhørte en person som det var overvåkingssak på. Sammen med brannetterforskere ble huset undersøkt. I rapporten til Overvåkingsssentralen redegjøres det blant annet for at det i leiligheten ble funnet eksemplarer av Friheten og Sovjetnytt. Kommunistisk litteratur i bokhyllen ble fotografert. Overvåkingspolitiet kopierte et brev fra NKP til det lokale partilag.

8.4.3. Organisasjoner med tilknytning til NKP og reisevirksomhet

8.4.3.1. Innledning

De organisasjoner som skal behandles her, var etter sine vedtekter uavhengige, men hadde til dels tette kontakter til NKP. Fra norske myndigheter ble de sett som front- eller dekkorganisasjoner. I et notat fra 1972 utarbeidet ved Overvåkingsssentralen uttales:

"Frontorganisasjonenes mål er å fremme Sovjets kommunistiske politikk og samtidig virke som kanal for rekruttering til kommunistpartiene. De appellerer til sosialdemokratene, internasjonister, pasifister og til fagbevegelsen. Hele tiden forsøker frontorganisasjonene å manipulere folkeopinionen og har ofte med hell fått støtte for sine kampanjer gjennom velmenende og politisk naive personer og grupper.

Frontorganisasjonenes politikk blir til enhver tid bestemt av SUKP og videreført gjennom Sovjets ambassader i utlandet, gjennom de kommunistiske partier, gjennom hjelpeorganisasjonene og vennskapsforeninger."

Kartleggingen av organisasjonenes virksomhet og av personer med tilknytning til organisasjonene var hovedsakelig overvåkingsmessig begrunnet.

For det første skjedde kartleggingen som ledd i arbeidet med å forebygge og motvirke fremmed etterretningsvirksomhet. Reisevirksomheten i organisasjonenes regi fra Norge til Sovjetunionen og andre land i Øst-Europa ga fremmede makter gode muligheter for å verve agenter og for å holde kontakt med agenter. Tilsvarende medførte reiser i organisasjonenes regi fra Sovjetunionen og land i Øst-Europa til Norge at utenlandske etterretningsoffiserer kom inn i Norge under dekke av å være ordinære deltakere på reisene, noe som ga mulighet både for verving av agenter, kontakt med agenter og for innhenting av etterretningsopplysninger på annen måte. Tallmessig størst betydning hadde Østersjøukene, som ble arrangert i Øst-Tyskland fra 1958 til 1975, delegasjonsreiser til Sovjetunionen arrangert av Norsk Sovjetrussisk Samband på 1960- og 1970-tallet, og internasjonale ungdomsfestivaler i regi av Verdens Demokratiske Ungdomsforbund (VDU) fra slutten av 1940-årene til første halvdel av 1970-tallet. Organisasjonene og arrangementene omtales nærmere nedenfor.

For det andre ble organisasjonenes virksomhet og personer med tilknytning til organisasjonene registrert fordi man så med uro på den opinionspåvirkning som ble drevet, jf alternativet "propaganda" i overvåkingsinstruksene før 1977.

Et brev fra overvåkingstjenesten i Tromsø til Overvåkingssentralen fra juli 1966 gir uttrykk for hvorledes overvåkingstjenesten på denne tiden så på virksomheten til Sambandet:

"Det som i realiteten foregår og har foregått i stadig økende utstrekning i landsdelen i de senere år, er en storstilet sjarmoffensiv med formål å bryte ned all motvilje mot Sovjet og skape en vennligsinnnet befolkning med alt det innebærer om det skulle oppstå en konfliktsituasjon. Samtidig som det da drives infiltrasjon- og undergravningsvirksomhet (jfr. Nordkalottstevnet). Det viktigste redskap i dette arbeidet er Sambandet Norge-Sovjetunionen og dets Nord-Norgeskontor som kontrolleres fullstendig av partiet, og driver arbeidet ut fra de retningslinjer russerne til enhver tid ønsker det."

Reisevirksomhet og kontakt med representanter for Sovjetunionen og land i Øst-Europa var dessuten relevante opplysninger ved personkontroll. Også av denne grunn ble slik informasjon registrert.

8.4.3.2. *Norsk Sovjetrussisk Samband/Sambandet Norge - Sovjetunionen*

a) Organisasjonen

En forløper, Sovjet-Unionens venner, ble stiftet i 1928. Norsk Sovjetrussisk Samband ble stiftet sommeren 1946. I 1964 endret organisasjonen navn til Sambandet Norge - Sovjetunionen. I begynnelsen av 1990-årene ble navnet forandret på ny til Sambandet Norge - SUS.

Sambandets uttalte formål var å være en vennskapsorganisasjon for å fremme forståelse og kontakt mellom de to folkene. I 1982 formulerte Sambandets landsstyre at den fremste oppgaven lå i "å arbeide videre for å spre kunnskap om sovjetfolkets kultur, dets liv og de mange sovjetiske fredsforslag som er fremmet".

Sambandet bygde på enkeltpersoner og på foreninger som medlemmer. Med de kollektivt tilsluttete medlemmene talte Sambandet i 1966 22.000 medlemmer, men de aktive har vært færre. Det hadde hatt avdelinger i mange byer og tettsteder. Nord-Norge ble organisert med eget distriktsstyre, overordnet de lokale avdelingene. Forbundet hadde bemannede kontorer i Oslo og Tromsø og en tid eget kontor i Kirkenes. Et eget Norsk Sovjetrussisk Ungdomssamband var i virksomhet fra midten av 1960-tallet foruten en rekke utvalg og komiteer, for arbeid i fagbevegelsen, skolene m v.

Samarbeidspartner på sovjetisk side var en fellesorganisasjon for kontakt med folk i andre land, som har talt opp mot 150 underavdelinger, deriblant den norske.

Sambandets opplysningsvirksomhet besto delvis i å formidle litteratur, brosjyrer mv. Det utga publikasjonen Sambandsnytt.

Virksomheten besto videre i å arrangere åpne møter om Sovjet, med norske eller sovjetiske foredragsholdere og kunstnere, å arrangere foredragsturneer for sovjetrussere, å hjelpe til ved russiske turistreiser til Norge ved å legge til rette ulike arrangementer. Turene foregikk ofte med turistskip.

Tilsvarende sto Sambandet for reiser til Sovjetunionen, noen definert som turistreiser, andre for særskilte grupper som fagforeningsfolk, motstandskjempere, kvinner, gymnasiaster. Sambandet formidlet også sovjetiske stipendier til personer som ønsket å studere russisk.

I Nord-Norge dreide mye av aktiviteten seg om Nordkalott-stevner, som alternerte mellom Sovjet, Finland, Sverige og Norge. Disse konferansene ble ikke arrangert av Sambandet, men av egne komiteer. Representanter for Sambandet var likevel drivende krefter i arbeidet.

I de første etterkrigsårene samlet Sambandet nokså bredt; her var personer som var borgerlig innstilt politisk, men var interessert i russisk kultur, folk som følte allmenn sympati med Sovjet etter krigsinnsatsen, og kommunister og andre som hadde en politisk samhørighet med landet. Under den kalde krigen smalnet medlemsgrunnet inn. Selv om Sambandet var erklært partipolitisk nøytralt, ble det dominert av kommunister, spesielt i de lokale avdelingene. På 1960- og 1970-tallet, med svekking av den kalde krigen, kom sentrale tillitsvalgte i Det norske Arbeiderparti, LO eller fagforbund, som Helge Sivertsen og Tor Halvorsen, til å sitte som medlemmer av organisasjonens råd og hovedstyre. Tallet på medlemmer, inkludert de kollektivt tilsluttede økte da opp til 70.000. Men tilgangen på nye *aktive* medlemmer var begrenset, slik at på 1970- og 1980-tallet ble gjennomsnittsalderen i denne delen av medlemsmassen nokså høy.⁷⁷

b) *Kartleggingen av virksomheten*

Oppslutning

Overvåkingstjenesten var opptatt av hvor stor oppslutning Sambandet fikk. Mange av årsberetningene fra Overvåkingssentralen på 1960- og 1970-tallet nevner hvor mange medlemmer Sambandet hadde, fordelt på individuelle medlemmer og organisasjoner kollektivt tilsluttet Sambandet. Årsberetningen for 1988 gir uttrykk for at medlemstallet var relativt konstant, og at alderen på medlemmene så ut til å øke.

Organisasjonen

Overvåkingstjenesten hadde på 1950-tallet en viss oversikt over organisasjonen og dens virksomhet. Kommisjonens inntrykk er at aktiviteten i Sambandet ikke var stor, og at overvåkingstjenesten på denne tiden heller ikke la mye arbeid i å følge med på virksomheten. I Overvåkingssentralens halvårsrapport for annet halvår 1956 sies at

⁷⁷ Jorolv Moren: Oppslagsboken norske organisasjoner, Oslo 1966.

spesielt i den situasjonen som da forelå,⁷⁸ ville det være av interesse om det kunne skaffes fyldigere opplysninger om Sambandets virksomhet.

I perioden fra 1960 til midt på 1980-tallet hadde overvåkingstjenesten god oversikt over hvem som satt i sentrale tillitsverv i Sambandet, hvem som var ansatt i organisasjonen, og over virksomheten. For en stor del ble opplysningene skaffet til veie ved overvåking flere steder i landet, jf nærmere nedenfor.

Overvåkingstjenesten registrerte hvem som var medlemmer av Sambandets hovedstyre, arbeidsutvalg og råd. Man har fulgt med på landsmøter frem til 1988. For flere av landsmøtene ligger møtereferat og andre interne dokumenter i Overvåkingssentralens emnearkiv.

Overvåkingstjenesten hadde opplysninger om hovedstyremøter i Sambandet. I årsberetningen for 1965 gis en bred omtale av et hovedstyremøte hvor det ble drøftet gradvis å gjøre Sambandet om til en folkeorganisasjon med slik styrke og innflytelse at organisasjonen kunne bli en viktig faktor i bestrebelsene på å styrke de vennskapelige forbindelser mellom Norge og Sovjetunionen. I emnearkivet ved Overvåkingssentralen ligger dokumenter om hovedstyremøter frem til midten av 1980-tallet.

Kontakten mellom Sambandet og den sovjetiske ambassaden i Oslo ble registrert av overvåkingspolitiet. Tsjekkoslovakia-krisen i 1968 medførte at forbindelsen mellom Sambandet og Sovjetunionens ambassade ble brutt, men forholdene normaliserte seg etter hvert.

Overvåkingstjenesten tok vare på informasjon om hvem som var med i ulike komiteer i Sambandet og virksomheten i komiteene. Særlig gjelder dette ungdomsutvalget. Dokumentene om dette er hovedsakelig fra 1960- og 1970-tallet, men det finnes også dokumenter fra 1980-tallet. Dokumentene omhandler for en stor del reiser og besøk av russiske borgere.

Særlig om lokallagene (avdelingene)

Overvåkingstjenesten hadde på 1950-tallet oversikt over hvor Sambandet hadde lokalavdelinger og over hvem som var ledere for disse. Det synes å være på det rene at mange av avdelingene hadde liten eller ingen aktivitet, men overvåkingstjenestens kjennskap til aktiviteten og til hvem som var styremedlemmer lokalt, var på denne tiden begrenset.

Arkivene i overvåkingstjenesten viser at tjenesten på 1960- og 1970-tallet, så langt man hadde opplysninger, registrerte hvem som ledet lokallagene (formann og styremedlemmer), og hvem som ellers var aktive i disse. Videre var overvåkingstjenesten opptatt av oppslutningen om de enkelte lokallag i form av medlemstall. Opplysninger om aktiviteten i lokallagene ble notert, særlig om møter,

⁷⁸ Den sovjetiske intervensjon i Ungarn

besøk fra og reiser til Sovjetunionen, og kontakt med personer fra den sovjetiske ambassade. Dokumentene viser at aktiviteten varierte sterkt fra avdeling til avdeling og fra år til år. Generelt var aktiviteten størst i 1960-årene og størst i Nord-Norge. Dokumentene viser også at overvåkingstjenesten var best informert om virksomheten i Nord-Norge.

På 1970-tallet synes virksomheten i lokallagene å ha vært liten. Mange lokallag hadde ikke aktivitet i det hele tatt. I årsberetningen for 1971 fra Overvåkingssentralen opplyses at konferansen for Sambandet i Nord-Norge dette året besluttet å "sette alle krefter inn på å få organisasjonen ut av isolasjonen".

For perioden etter 1980 går det frem av emnearkivet ved Overvåkingssentralen at overvåkingstjenesten hadde spredte opplysninger om styresammensetning og aktivitet i lokallagene på Østlandet og Vestlandet. Granskingen viser at overvåkingstjenesten arkiverte de opplysninger man fikk, men at tjenesten neppe i nevneverdig grad aktivt innhentet informasjon om Sambandet i disse distrikter. Et unntak er overvåkingstjenesten på Hamar. Sambandets lokallag på Hamar ble stiftet i 1988, og politiet fulgte dette med en viss oppmerksomhet. Opplysninger om styresammensetning og om virksomheten i 1988 og 1989 er arkivert i emnearkivet.

I Trøndelag kartla overvåkingstjenesten inngående Sambandets virksomhet i lokallagene i Trondheim og Verdal i første halvdel av 1980-årene. Avdelingen i Verdal ble stiftet i 1980. Fra denne perioden inneholder emnearkivet opplysninger om styresammensetning, årsmøter, medlemsmøter og andre aktiviteter. I emnearkivet ligger også medlemslister for avdelingen i Trondheim. Opplysningene stammer for en stor del fra overvåking, jf nærmere nedenfor. Det finnes også informasjon i emnearkivet om Sambandets virksomhet i Trøndelag i 1988 og 1989, men her er det tale om mer tilfeldige opplysninger.

I Nord-Norge fulgte overvåkingstjenesten med på Sambandets virksomhet gjennom hele 1980-tallet. Emnearkivet ved Overvåkingssentralen inneholder dokumenter til og med 1989. Mange av disse omhandler delegasjonsreiser til Sovjetunionen og sovjetiske borgeres besøk i Nord-Norge (delegasjoner og amatørkunstnere). Det foreligger også notater om personer som organiserte reisevirksomhet til Sovjetunionen.

Landsdelssentralen i Nord-Norge utarbeidet samlenotater om virksomheten til Sambandet i Nord-Norge frem til 1985. Disse ble sendt Overvåkingssentralen. I emnearkivet ved Overvåkingssentralen ligger dessuten notater og andre dokumenter som omhandler virksomheten i avdelingene. De nyeste dokumenter om dette er notater fra 1987 om reorganisering av virksomheten i avdeling Narvik og fra 1988 om årsmøtet i denne avdelingen, samt notat fra 1989 om årsmøtet i avdeling Alta. Begge steder oppgis styresammensetningen.

På arbeidsmøter i 1986 ba Landsdelssentralen i Nord-Norge de underliggende ledd i overvåkingstjenesten om å innrapportere hvem som satt i styrene for Sambandets avdelinger i landsdelen. Landsdelssentralen ajourførte opplysninger om samtlige lokallag i Nord-Norge til og med 1987. Emnearkivet ved landsdelssentralen inneholder dokumenter til og med 1990.

Kommisjonens gjennomgang av arkivene ved Overvåkingssentralen, viser at opplysninger om hvem som satt i styrene for lokallag i Sambandet ble rapportert til Overvåkingssentralen også i andre halvdel av 1980-tallet, der dette var kjent. For øvrig viser materialet om lokallagene i emnearkivet ved Overvåkingssentralen at tjenesten hovedsakelig var interessert i opplysninger om sovjetiske og andre utenlandske borgere og kontakt mellom disse og nordmenn.

Nord-Norge-kontoret i Tromsø

Sambandets distriktskontor for Nord-Norge i Tromsø ble opprettet i 1962. Tidligere hadde det vært et kontor i Kirkenes. I forklaring til kommisjonen har en tjenestemann ved overvåkingspolitiet forklart at man fikk vite at russerne på et møte i Finland hadde gitt beskjed om at det måtte opprettes et hovedkontor for Nord-Norge i Tromsø. Russerne ønsket langt større aktivitet enn tilfellet hadde vært ved Kirkenes-kontoret.

Overvåkingstjenesten fulgte med på aktiviteten til distriktskontoret og de personer som var ansatt der. I det meste av perioden fra kontoret ble opprettet til midt på 1980-tallet, var kontoret overvåket, jf nærmere nedenfor. Gjennom denne overvåkingen fikk politiet svært god oversikt over Sambandets virksomhet og over personer som deltok i Sambandets arbeid.

Dokumentene i overvåkingstjenestens arkiver viser at politiet, særlig på 1960-tallet, var bekymret for distriktskontorets organisering av delegasjonsreiser til og fra Sovjetunionen, for infiltrasjon i handelsvirksomheten i nord og for sovjetiske forsøk på å benytte Nordkalott-stevnene til infiltrasjon.

Økonomi

Overvåkingstjenesten var opptatt av hvorledes Sambandets virksomhet ble finansiert. I Overvåkingssentralens årsberetning for 1960 nevnes gavesendinger fra søsterorganisasjoner og husflidsgjenstander mottatt som gave fra Moskva.

I årsberetningen for 1962 anføres at distriktskontoret for Sambandet i Nord-Norge, som ble etablert det året, ville bli finansiert fra Moskva. Det hevdes at kontoret ville motta kr 35.000 pr år til drift. Dette ble fulgt opp i årsberetningen for 1963. Her opplyste Overvåkingssentralen at driften av blant annet kontoret for Nord-Norge "finansieres fullt ut fra Moskva", som har dekket utgifter til lønn, kontor og bilhold til ansatte ved kontoret i Tromsø med til sammen kr 35.000. Videre uttales:

"Disse forhold vil nå bli gjort til gjenstand for en grundig etterforskning, og man vil i den anledning henstille til samtlige politikamre å være spesielt oppmerksomme når det gjelder Sambandets virksomhet i distriktene. Det vil være av avgjørende betydning for denne etterforskning at Overvåkingssentralen omgående blir orientert om all virksomhet som kan henføres under pkt. 1 og 2."

Pkt 1 gjaldt utnyttelse av delegasjonsreisene ved at vervete norske agenter blir briefet/debriefet under oppholdet i Sovjet av sine oppdragsgivere og ved at sovjetisk etterretningspersonell følger med de sovjetiske delegasjoner til Norge. Pkt 2 var fullfinansieringen av driften av Tromsø-kontoret fra Moskva.

Et notat utarbeidet ved Overvåkingssentralen i 1968 oppgir at Sambandet fikk et tilskudd i kontanter fra Sovjetunionen på kr 85.000 hvert år. Av dette tilfalt kr 30.000 kontoret i Tromsø, mens det resterende gikk til hovedkontoret i Oslo. Det anføres i notatet at beløpet til hovedkontoret ble skjult i lønnsutbetalinger. Gjennom overvåkingen av Sambandet, mottok politiet regnskapsopplysninger og annen økonomisk informasjon om kontoret i Tromsø for siste del av 1960-tallet og første del av 1970-tallet. Notatet fra 1968 bygger på slike opplysninger.

Også på 1970-tallet hadde overvåkingstjenesten opplysninger om at Sambandet fikk økonomisk støtte til driften fra Sovjetunionen. Av notater utarbeidet av overvåkingspolitiet fremgår at Sambandet mottok kr 100.000 kontant pr år fra den sovjetiske ambassade. Beløpet var til drift av kontorene i Oslo og Tromsø. Det uttales at antakelig ble summen delt med kr 70.000 til hovedkontoret i Oslo og kr 30.000 til Tromsø. Til kommisjonen har en tjenestemann i overvåkingspolitiet forklart at slik støtte iallfall ble gitt til 1980. I et notat utarbeidet av overvåkingstjenesten i 1988, anføres at man hadde mottatt opplysninger om at "Moskva" årlig bevilget 40.000 kr som skulle fordeles til Sambandets lokallag, og at hvert nystartet lokallag fikk et startbidrag på kr 60.000.

I emnearkivet ved Overvåkingssentralen ligger regnskapsopplysninger for Sambandet for landsmøteperioden 1980-1983. Dette regnskapet ble lagt frem på landsmøtet i november 1984.

Reisevirksomhet - delegasjoner

Overvåkingstjenesten la stor vekt på å kartlegge reisevirksomhet i Sambandets regi. Sambandet arrangerte både reiser til og besøk fra Sovjetunionen. Sentralt i arbeidet med å organisere reisene sto Sambandets kontor i Tromsø.

På 1950-tallet ble reiser til Sovjetunionen som oftest foretatt i forbindelse med konferanser og kongresser eller som gruppereiser (delegasjonsreiser). Delegasjonene var av ulikt slag, f eks fagdelegasjoner, ungdomsdelegasjoner, kulturdelegasjoner og feriedelegasjoner.

I første halvdel av 1950-årene var ikke de reisende flere enn at samtlige ble navngitt i halvårsrapportene fra Overvåkingssentralen. Fra og med 1955 sluttet man å navngi deltakerne i disse rapportene. Det ble uttalt at delegasjonsreisene nå var blitt så mange og antallet deltakere så stort, at det ville sprengte rammene for halvårsoversiktene dersom man fortsatt skulle ha med navn og personalia.

Etter intervensjonen i Ungarn i november 1956 opphørte delegasjonsreisene, men disse kom i gang igjen i annet halvår i 1957.

Reisevirksomheten i Sambandets regi var begrenset frem til omkring 1958, men økte deretter betydelig. Delegasjonsreiser arrangert av Sambandet pågikk til slutten av 1980-tallet, men virksomheten synes å ha vært mest omfattende i 1960-årene og deler av 1970-årene.

På 1960-tallet hadde Sambandet en dominerende stilling når det gjaldt reiser, noe som bekymret overvåkingspolitiet. I årsberetningen fra Overvåkingssentralen for 1961 fremheves at Sambandet sto bak praktisk talt alle delegasjonsreiser til Sovjetunionen, og at Sambandets ledelse - distriktsstyret for Nord-Norge - avgjorde hvem som fikk delta. Det uttales at "alt ligger således vel til rette for fortsatt utnyttelse av delegasjonsreisene så vel politisk som etterretningmessig".

I overvåkingstjenesten drøftet man om det var mulig å begrense Sambandets muligheter til å arrangere delegasjonsreiser. På et møte i 1965 uttalte Gunnar Haarstad, som da var politimester i Kirkenes, at forsøk på dette hadde vært gjort. Noen reiser i ren norsk regi hadde vært arrangert, men arbeidet med dette hadde ikke lyktes i særlig grad. Han tok til orde for at et vanlig reisebyrå burde kunne ta seg av reisene. I den etterfølgende diskusjon ble det pekt på at subsidieringen av reisene, som skjedde ved at de som reiste ikke betalte for reise og opphold på sovjetisk side av grensen, ville gjøre det vanskelig å legge ned Sambandets reisevirksomhet.

Overvåkingspolitiet var opptatt av sovjetisk etterretningstjenestes utnyttelse av reisevirksomheten. I årsberetningen for 1963 fra Overvåkingssentralen fremholdes:

- a) Vervede norske agenter blir briefet/debriefet under oppholdet i Sovjet av deres oppdragsgivere.
- b) Ved at sovjetrussisk etterretningsspersonell følger med i de sovjetrussiske delegasjoner til Norge, og ved at delegasjonsmedlemmer blir innkvartert privat hos overbeviste kommunister, vil vervede norske agenter kunne briefes og debriefes."

Overvåkingstjenesten så med spesiell uro på planene i 1964 om et område i Boris Gleb, som enhver skulle kunne besøke uten pass og visum. Det anføres i årsberetningen for dette året at denne planen var utarbeidet i Moskva, og det fremheves at en slik ordning ville skape uløselige overvåkings- og grensekontrollmessige problemer. I 1965 hadde turistsenteret i Boris Gleb åpnet. Årsberetningen opplyser at personer fra Sambandet hadde brukt turistsenteret for å komme i forbindelse med sine kontakter i Sovjetunionen.

I forbindelse med at lempinger i praksis ved behandlingen av visumsøknader fra sovjetiske borgere ble vurdert, uttalte overvåkingssjef Gunnar Haarstad i et brev til Justisdepartementet 1. april 1968:

"Overvåkingssentralen har tidligere ved flere anledninger meddelt at delegasjons- og turistreiser fra Sovjetunionen til Nord-Norge over grensen i Sør-Varanger i stor utstrekning utnyttes i etterretningsøyemed. Det materiale man har om dette, skriver seg fra en rekke forskjellige saker over et langt tidsrom etter krigen.

...

Såvel den militære etterretningstjeneste som statssikkerhetstjenesten KGB, antas organisatorisk bygget opp slik at samme avdeling i disse dekker både Nord-Finland og Nord-Norge, og ved innsendelse av etterretningsspersonell vil de samme personer i en viss utstrekning operere i begge

land. Ved gransking av visumsøknader vil man derfor være henvist til en intimt samarbeid med overvåkingstjenester i naboland, ved siden av at visumsøknadene må sjekkes mot egne registre ved Overvåkingssentralen og hos de vestlige overvåkingsorganer som politiet samarbeider med."

Tsjekkoslovakia-krise i 1968 medførte at alle besøk til Sovjetunionen i Sambandets regi ble avlyst, men etter hvert normaliserte forholdene seg igjen.

Nordkalott-stevnene

Overvåkingstjenesten fulgte med på Nordkalott-stevnene og forberedelsene til disse. Tjenesten hadde oversikt over hvem som deltok fra Norge. Stevnene ble overvåket. Dokumentene i overvåkingspolitiets arkiver viser etter kommisjonens oppfatning at overvåkingen tok sikte på å avdekke sovjetisk etterretningsvirksomhet. Formålet med overvåkingen fra norsk side var å observere sovjetisk etterretningspersonell og deres kontakt med norske borgere. Videre søkte man å kartlegge sovjetisk infiltrasjon på Nordkalotten. I Norge ble Nordkalott-stevner avholdt i 1968 i Tromsø og i 1981 i Alta. Siste dokument i emnearkivet er et notat om møte i Nordkalott-komiteen i Tromsø i 1989. Også dette notatet omhandler sovjetisk etterretningsvirksomhet.

c) Kartlegging av personer med tilknytning til Norsk Sovjetrussisk Samband og av reiser til Sovjetunionen

Medlemskap og tillitsverv i Sambandet

For kommisjonen har det vært vanskelig å klarlegge om medlemskap i eller tillitsverv i Sambandet i seg selv har vært tilstrekkelig til at sak ble opprettet. I de sakene kommisjonen har gjennomgått, har tillitsverv og medlemskap som oftest vært kombinert med reisevirksomhet og/eller kontakt med personer fra Sovjetunionen her i landet. De fleste tillitsvalgte og individuelle medlemmer var dessuten kommunister eller kommunist sympatisører, eller ble regnet som dette. Om registrering av personer med tilknytning til NKP vises til 8.4.2.3 ovenfor. Kombinasjonen av medlemskap i Sambandet og medlemskap i NKP var tilstrekkelig til at observasjonssak kunne opprettes så sent som midt på 1980-tallet. En tjenestemann ved Overvåkingssentralen som hadde Sambandet som arbeidsområde i 1980-årene, har forklart til kommisjonen at saker da ikke ble opprettet på grunnlag av medlemskap i Sambandet alene. Dersom vedkommende også var medlem av NKP, kunne imidlertid registrering skje.

I januar 1985 utarbeidet Overvåkingssentralen et omfattende notat om "virksomhet som gir grunnlag for registrering eller oppføring i arbeidsregister vedrørende NKP og deres samarbeidende organisasjoner". Notatet er sitert og nærmere omtalt ovenfor under 8.1.3.3.c). Notatet ga uttrykk for hva slags tilknytning og virksomhet som kunne medføre opprettelse av sak på person ved Overvåkingssentralen på den tid notatet ble skrevet. Samtidig ga notatet retningslinjer for fremtidig registrering. I notatet angis at personens virksomhet, kontakter og reiser skulle vurderes i sammenheng. Registrering i observasjonssak kunne skje. For øvrig skulle opplysninger noteres i arbeidsregister.

Kommisjonens inntrykk etter gjennomgangen av saksarkivet og det nye emnearkivet i Overvåkingssentralen - særlig lokale medlemsoversikter og notater om styresammensetning i lokallag - er at mange medlemmer og tillitsvalgte er registrert med observasjonssak.

Ved Overvåkingssentralen ble observasjonssak opprettet frem til midt på 1980-tallet på personer som fikk stipend fra Sambandet for å studere i Sovjetunionen.

Reiser til Sovjetunionen

Granskingen viser at overvåkingstjenesten frem til 1992 har hatt en noe nær fullstendig oversikt over alle som har reist til Sovjetunionen. Det har således vært likegyldig om reisen har skjedd i regi av Sambandet eller på annen måte. Det var også uten betydning hvilken politisk tilhørighet den reisende hadde. Registreringen skjedde som ledd i arbeidet med å motvirke fremmed etterretning. Gjentatte reiser kunne gi mistanke om kontakt med fremmed etterretningstjeneste. For å kunne følge med på hvem som reiste ofte til Sovjetunionen, måtte alle reiser registreres.

Ved Landsdelssentral Nord-Norge ble alle som reiste til Sovjetunionen frem til 1992, registrert i et arbeidsregister. Dessuten ble lister over alle reisende oppbevart i emnearkivet ved overvåkingstjenestens avdelinger i Tromsø og Kirkenes. De lokale politikamre ble rutinemessig underrettet om reiser foretatt av personer som var hjemmehørende i politidistriktet.

Registret var slik innrettet at det enkelt lot seg bringe på det rene om personen også tidligere hadde reist til Sovjetunionen. I så fall kunne nærmere opplysninger om den eller de tidligere reiser hentes ut av registret.

Fra sommeren/høsten 1992 opphørte registreringen. Årsaken var det store omfang reisene hadde fått. Til kommisjonen har tjenestemenn ved landsdelssentralen opplyst at den fullstendige registreringen muligens opphørte i 1991, og at registreringen i 1992 i så fall bare omfattet personer som også hadde reist før. I 1990 var registreringen av turistreiser heller ikke fullstendig.

Det er noe uklart hvor mye som skulle til for at sak på person (observasjonssak) ble opprettet. I forklaring til kommisjonen har en tjenestemann som hadde dette som arbeidsområde i Nord-Norge på 1960- og 1970-tallet, opplyst at deltakelse på reise til Sovjetunionen ikke var tilstrekkelig til at observasjonssak ble opprettet. Personer som foretok flere reiser, "to-tre-fire reiser", ble derimot registrert med sak. Det samme gjaldt personer som hadde blitt vist spesiell oppmerksomhet fra sovjetisk side under oppholdet.

I forklaring fra en tjenestemann ved overvåkingspolitiet i Kirkenes er opplyst at politiet der fikk lister over hvem som passerte grensen, og at disse listene ble arkivert. Tjenestemannen opplyste at personer som reiste mange ganger over grensen til Sovjetunionen, ble registrert med sak.

Forklaringer fra tjenestemenn som hadde dette som arbeidsfelt ved Overvåkingssentralen på 1960 og 1970-tallet, må oppfattes slik at opplysning om reise til Sovjetunionen normalt medførte at sak ble opprettet ved sentralen. Det kan således se ut til at terskelen for opprettelse av sak på denne tiden var noe lavere ved Overvåkingssentralen enn i Nord-Norge.

Granskingen har vist at på 1980-tallet ble informasjon om reiser lagt på sak i de tilfeller personen hadde sak fra før. Ellers ble det foretatt en konkret vurdering av om observasjonssak skulle opprettes. Ved denne vurderingen var hyppigheten av reiser et av momentene. Tjenestemenn i overvåkingspolitiet har forklart at to eller tre reiser ikke i seg selv ville være tilstrekkelig til førstegangsregistrering på sak. Imidlertid ble sak opprettet dersom personen hadde kontakt med sovjetisk etterretningstjeneste.

I Overvåkingssentralens notat av januar 1985 om "virksomhet som gir grunnlag for registrering eller oppføring i arbeidsregister vedrørende NKP og deres samarbeidende organisasjoner", jf nærmere 8.1.3.3 c) om dette notatet, er angitt at "reisevirksomhet til WP-land" kan registreres i arbeidsregister.

d) *Særlig om overvåking*

Romavlytting

Romavlytting ble foretatt i to tilfeller i Tromsø. Begge ganger dreide det seg om møter i Nordkalott-komiteen forut for Nordkalott-stevnet i Tromsø i 1968. Det ene møtet fant sted i Arbeiderforeningens restaurant og det andre i Arbeiderforeningens lokale i etasjen over restauranten. Begge møter fant sted samme dag. På forhånd hadde overvåkingstjenesten i Tromsø skrevet til Overvåkingssjefen og bedt om å få låne teknisk utstyr til avlyttingen.

Kommisjonen legger også til grunn at et lukket medlemsmøte i Sambandet i Kirkenes ble romavlyttet. Dette møtet ble holdt våren 1963 i Samfundshusets lille festsal.

Telefonavlytting og brevkontroll av kontorer i Tromsø

I henhold til rettens beslutning ble telefonen på Sambandets kontor i Tromsø avlyttet sammenhengende fra mars 1963 til februar 1977 og fra januar 1982 til juli 1983. Det forelå dessuten beslutning om brevkontroll fra 1963 til 1971. Beslutningene var rettet mot flere personer, men det var hele tiden slik at kontortelefonen og kontoradressen var omfattet av beslutningene. Det er noe uklart om brevkontroll ble iverksatt i henhold til beslutningene.

Begrunnelsen for at telefonkontroll og brevkontroll ble besluttet i 1963 var mistanke om overtredelse av lov 18. august 1914 nr 3 om forsvarshemmeligheter § 4. Denne straffebestemmelsen er nærmere omhandlet i 6.3.3.4. Mistanken var i politiets begjæring til retten begrunnet med flere forhold. Personen begjæringen gjaldt, hadde

forbindelse med russiske sambandsdelegasjoner og representanter for den sovjetiske ambassade. Politiet anså det for å være sannsynlig at en del av disse reisene var foretatt i etterretningsmessig øyemed. Personen var ansatt ved Sambandets nyopprettede distriktskontor. Det måtte anses på det rene at driften av dette kontoret skulle finansieres fra Moskva. Det måtte dessuten legges til grunn at Sambandet ble utnyttet av det sovjetiske etterretningsvesen, og at flere sovjetiske etterretningsagenter hadde vært deltakere i sambandsdelegasjoner som besøkte Norge. I tillegg ble fremholdt at sovjetisk etterretningsvesen hadde forsøkt å verve nordmenn som besøkte Sovjetunionen i Sambandets regi.

I beslutningen ga retten politiet adgang til å kontrollere telefonsamtaler til og fra mistenkte og til å undersøke og holde tilbake postsendinger og telegrammer til og fra mistenkte. Retten presiserte at ettersom mistenkte var ansatt ved Sambandets distriktskontor, gjaldt forføyningene også postsendinger og telegrammer adressert til dette kontoret, postsendinger og telegrammer fra kontoret, og telefonsamtaler til og fra kontoret.

Beslutninger ble gitt for ett år om gangen. I begjæringene om forlengelse til og med 1966 anføres at mistanken var styrket i forhold til forrige forlengelse, og det gis nærmere opplysninger om på hvilken måte mistanken var styrket. Etter 1966 vises stort sett til den begrunnelse som var gitt i tidligere begjæring.

Ved personskifter på Sambandets distriktskontor, ble begjæringene endret til å gjelde nye personer.

Telefonkontrollen av Sambandets kontor ble avsluttet i februar 1977, men gjenopptatt i januar 1982. Mistanken gjaldt nå overtredelse av straffeloven § 94, jf 6.3.3.3. Som grunnlag for begjæringen om telefonkontroll, ble det vist til at personen i lang tid hadde hatt kontakt med sovjetiske borgere som var mistenkt for å ha tilknytning til sovjetisk etterretningstjeneste, at han jevnlig reiste til Sovjetunionen, og at det forelå opplysninger som ga grunn til mistanke om at Sambandets kontor i Tromsø ble brukt til illegal virksomhet. Det ble her pekt på at Selmer Nilsen, som tidligere var domfelt for spionasje, hadde fått pålegg fra sovjetisk etterretningstjeneste om å ta kontakt med Sambandets kontor i Tromsø for å bli plassert på en delegasjonsreise til Sovjetunionen dersom han hadde behov for å komme i kontakt med sovjetisk etterretningstjeneste utenom de avtalte møtene. Rettens beslutning om samtykke til telefonkontroll ble gitt for et halvt år om gangen. Kontrollen ble avsluttet i juli 1983.

I forklaring til kommisjonen har en tjenestemann ved overvåkingspolitiet i Nord-Norge fremholdt at telefonkontroll var viktig i forebyggende øyemed. Gjennom telefonavlyttingen fikk politiet kjennskap til at Sambandet hadde til hensikt å forsøke å verve sentrale personer til tillitsverv i Sambandet. Politiet kunne da ta kontakt og advare om det som skulle skje i nær fremtid.

Under Nordkalott-stevnet i Tromsø i juli 1968 ble det gjennomført telefonkontroll av telefonene til stevnets hovedkontor i Tromsø gamle museum. Dessuten avlyttet overvåkingstjenesten en telefonlinje som gikk fra hovedkontoret til et russisk

passasjerskip der norske og russiske deltakere bodde. I begjæringen til retten var mistanken ikke knyttet til noen navngitt person. Det ble anført at man under stevnet ventet en rekke personer tilknyttet de sovjetrussiske etterretningsorganer KGB og GRU, og man hadde mistanke om at disse under stevnet ville ta kontakt med etterretningsagenter i Norge og forsøke å verve nye agenter. Under granskingen har det ikke latt seg gjøre å finne rettens beslutning om denne telefonkontrollen, men kommisjonen legger til grunn at slik beslutning har foreligget. Dette stevnet ble også overvåket ved spaning og på annen måte. Mannskaper fra hele Nord-Norge var innkalt, og det ble gitt bistand fra Overvåkingssentralen.

Spaning og aktiv bruk av informanter

Overvåkingstjenesten la vekt på å ha informanter med på delegasjonsreiser til Sovjetunionen. Formålet med dette var å klarlegge kontakt mellom sovjetisk etterretningsspersonell og norske deltakere.

Under granskingen har det kommet frem at overvåkingspolitiet i Tromsø fikk opplysninger om banktransaksjoner fra en eller flere informanter i den bank Sambandet benyttet, og om postsendinger til Sambandet fra en eller flere informanter i Postverket. Politiet fikk kontoutskrifter fra banken og anledning til å gjennomgå og kopiere brev på postkontoret. Det er uklart om dette også gjaldt i perioder hvor politiet ikke hadde beslutning fra retten om adgang til brevkontroll av sendinger adressert til Sambandet. Til kommisjonen er forklart at det dreide seg om et fåtall brev.

Helt frem til slutten av 1980-tallet fikk overvåkingspolitiet dessuten opplysninger fra informanter i eller med tilknytning til Sambandet. Det dreide seg om mange informanter - flere steder i landet. Slike informanter ga opplysninger om økonomien til Sambandet, om møter og andre aktiviteter, og om personer. Interne dokumenter ble dessuten overlevert til overvåkingstjenesten, blant annet møtereferater.

Kommisjonens gjennomgåelse av arkivet i Overvåkingssentralen viser at overvåkingstjenesten lokalt i ikke ubetydelig omfang spanet på møter som Sambandet arrangerte. I flere tilfeller deltok sovjetiske borgere på disse møtene. Slik spaning pågikk iallfall til 1990. Fra våren 1990 foreligger en rapport fra lokal overvåkingstjeneste om at man hadde spanet på et årsmøte i en sambandsavdeling for å se hvem som deltok. I rapporten uttales at man "senere vil forsøke å få nærmere opplysninger om medlemmer og om driften av avdelingen".

Det er hevet over tvil at den langvarige telefonkontrollen og den utstrakte bruk av informanter, ga overvåkingstjenesten svært god oversikt over Sambandets virksomhet.

Annet

Granskingen har vist at overvåkingspolitiet i enkelte tilfeller har bedt personer melde seg inn i Sambandet for å rapportere til Overvåkingstjenesten.

Et tilfelle skjedde først på 1960-tallet. En tjenestemann ved Overvåkingssentralen tok kontakt med en gymnasiast et sted på Østlandet, med forespørsel om han kunne skaffe opplysninger om en lektor ved gymnaset som var aktivt med i Sambandet. Etter anmodning fra tjenestemannen meldte gymnasiasten seg inn i Sambandet og ble relativt raskt medlem av styret. Gymnasiasten har forklart til kommisjonen at han ikke observerte noe spesielt ved Sambandets virksomhet som han fant grunn til å rapportere til overvåkingspolitiet, bortsett fra at økonomien var bedre enn medlemstallet ga grunnlag for. Gymnasiasten fant heller ikke noe påfallende ved lektoren.

I ett tilfelle fra første halvdel av 1960-tallet ga overvåkingstjenesten direkte uriktige opplysninger om avlytting. Telefonen til en person, som blant annet var en drivende kraft i Sambandets avdeling på stedet, ble med rettens beslutning avlyttet. Ved en teknisk feil ble samtaler som overvåkingstjenesten hadde tatt opp, tilbakespilt. Da ektefellen løftet av røret for å ringe, fikk hun således høre opptak av samtaler som hadde funnet sted kvelden før. Ektefellen tilkalte straks politiet, og en polititjenestemann hørte også samtalen. Tjenestemannen skrev notat om forholdet. Av notatet fremgår at ektefellen og tjenestemannen ble enige om at tjenestemannen skulle forelegge saken for politimesteren og deretter ringe tilbake. Dette ble gjort:

"Kort tid etter ringte jeg til A og meddelte ham at politimester ... var gjort kjent med saken og at politimesteren ikke hadde noe kjennskap til eventuell sak vedrørende avlytting av As telefon."
(Anonymisert her.)

I fjernskriv til Overvåkingssentralen om feilen uttales blant annet:

"Telegrafbestyreren, som er informert, vil gi A en forhåpentligvis plausibel forklaring om kabelbrudd og overslag i forbindelse med en automatisk telefonsvarer." (Anonymisert her.)

Fjernskrivet ble sendt dagen etter tilbakespillingen. I en rapport fra den lokale overvåkingstjenesten bekreftes feilen:

"Det er således helt på det rene at den samtalen A fikk på sin telefon kom fra båndopptakeren her. Omkoblinger slik at et slikt uhell ikke kan komme inn i bildet igjen er foretatt. Det hele er selvsagt meget beklagelig." (Anonymisert her.)

Den person avlyttingen gjaldt og hans ektefelle anmeldte Telegrafverket på stedet for ulovlig avlytting. Anmeldelsen ble henlagt etter bevisets stilling. Av brev senere samme år fra den lokale overvåkingstjeneste til distriktssentralen fremgår at overvåkingssjefen hadde pålagt politiet lokalt å "nekte enhver befatning med denne avlytting". I brevet opplyses videre at telegrafbestyreren hadde hatt saken til uttalelse og i påtegning hadde gitt "uttrykk for at det ikke har forekommet noen avlytting". Brevet gjaldt underretning til statsadvokaten. Politiets henleggelse av anmeldelsen var påklaget til ham, og det var derfor nødvendig at statsadvokaten ble informert.

8.4.3.3. *Sambandet Norge-Folkedemokratiene - Internasjonalt Kultursamband, Østersjøukene og Arbeiderkonferansene*

a) *Organisasjonen*

Sambandet Norge-Folkedemokratiene - Internasjonalt Kultursamband

Dette sambandet ble stiftet i 1951, som en sammenslutning av foreninger for sosialt og kulturelt samkvem med folkedemokratiske land. Vennskapsforeninger var organisert for Polen, DDR, Tsjekkoslovakia, Ungarn mv. Sambandet skiftet senere navn til Internasjonalt Kultursamband, og de enkelte foreningene ble kalt komiteer for kultursamarbeid.

Foreningen hadde 600 medlemmer i 1966. Den hadde felles styre og et sekretariat med én ansatt. I tillegg hadde foreningene for de enkelte land sitt styre. Mest aktiv var Vennskapsforeningen Norge-DDR; staten DDR var ikke diplomatisk anerkjent av Norge og så derfor dette arbeidet som en viktig kanal for å formidle sine synspunkter. Foreningen hadde lokalavdelinger i noen norske byer.

Virksomheten besto i å distribuere materiell om de tilsluttete land i Norge og omvendt, å hjelpe til når delegasjoner ble utvekslet mellom Norge og disse landene og å arrangere kulturkvelder med foredrag, kunstneriske innslag, film mv.

Om Sambandets internasjonale samarbeid het det i "Oppslagsboken norske organisasjoner" fra 1966: "Kontakt med tilsvarende foreninger i disse land, tilfeldig kontakt med offentlige myndigheter". I Øst-Tyskland het kontaktpartneren først Gesellschaft für kulturelle Verbindungen mit dem Ausland, senere Liga für Völkerfreundschaft. I tillegg var kontakten med de ulike ambassadene viktig.

Også i dette sambandet var NKP-ere meget aktive. I tillegg andre, ikke minst en gruppe av intellektuelle og kunstnere.

Østersjøukene

Arrangementene tok til i 1957 og ble avholdt i kystbyer i Øst-Tyskland. Det omfattet dels rene turistreiser. Spesielle arrangementer ble avholdt for kvinner, ungdom, "landbruksdelegasjoner" mv. Hovedformålet var å skape støtte til kravet om diplomatisk anerkjennelse av Øst-Tyskland. Arrangementene ble systematisk lagt opp for å gi et inntrykk av landet som fredsorientert, antifascistisk og sosialt progressivt og for å formidle til deltakerne Øst-Tysklands syn på ulike politiske spørsmål. Arrangementene varte til 1975, ettersom Øst-Tyskland da hadde nådd sitt primære mål med virksomheten. Det heter i et brev fra ministerråden i det østtyske utenriksdepartement til den ansvarlige for internasjonale kontakter i sentralkomiteen i Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, at arrangementet da ble lagt ned "da eines ihrer Hauptanliegen - die Herstellung normale diplomatischen Beziehungen zwischen der DDR un der Staaten Nordeuropas zu fördern realisiert wurde".

På norsk side sto en hovedkomité knyttet til Vennskapsforeningen Norge-DDR for forberedelsene til arrangementet. Sentralt sto i mange år generalsekretæren for Sambandet Norge-Folkedemokratiene.

Etter at Østersjøukene ble nedlagt fortsatte Østersjøferie, et mer turistpreget arrangement.

Den norske komiteen for Arbeiderkonferansen for Østersjølandene, Norge og Island

Arbeiderkonferansene var et selvstendig arrangement, som i tid ble lagt parallelt med Østersjøukene. De tok til i 1958 i Rostock og var årvisse til ut på 1980-tallet. Øst-Tysklands interesse var først og fremst å vinne oppslutning om kravet om anerkjennelse, dernest å fremme sitt syn på nedrustning, på Vest-Tyskland mv. Komiteen besto av tillitsvalgte i fagbevegelsen og sto for norsk rekruttering til konferansen.

b) Kartleggingen av virksomheten

Sambandet Norge-Folkedemokratiene - Internasjonalt Kultursamband

Sambandet Norge-Folkedemokratiene/Internasjonalt Kultursamband er omtalt i Overvåkingssentralens halvårsrapporter og årsberetninger til og med 1975.

I perioden fra Sambandet ble stiftet i 1952 frem til 1958 hadde overvåkingstjenesten sparsomme opplysninger om virksomheten. Man kjente til hvem som ledet Sambandet sentralt, hvem som var ledere av komiteene for de enkelte folkedemokratier, til forsøk på å danne nye lokallag, og til enkelte møter og arrangementer.

Fra og med 1959 ble dette annerledes. I slutten av 1958 begynte avlyttingen av telefonen til Sambandets sekretariat, jf nærmere under d) nedenfor. Hovedsakelig som følge av dette, fikk overvåkingstjenesten fra da av en nær fullstendig innsikt i virksomheten til Sambandet og hver av komiteene. Således hadde overvåkingstjenesten hele tiden kjennskap til hvem som satt i Sambandets styre og arbeidsutvalg, hvem som var med i komiteene for hvert av folkedemokratiene, hvor det var lokalavdelinger og hvem som satt i styrene for disse. Overvåkingstjenesten visste også om interne møter, "aftener" med foredrag og kulturinnslag, og andre arrangementer i regi av Sambandet, komiteene eller lokallagene. Endelig fikk overvåkingstjenesten oversikt over det meste av reisevirksomheten til folkedemokratiene, både hvem som skulle reise, når reisene skulle skje og formålet med reisene. Dette tilnærmet fullstendige innsyn i virksomheten, herunder hvilke personer som var aktive, hadde politiet det meste av perioden frem til midt på 1980-tallet.

Ut over på 1960-tallet var aktiviteten størst i vennskapsforeningen Norge-DDR, mens det var få eller ingen arrangementer i regi av vennskapsforeningene for Albania, Polen og Mongolia - Nord-Korea - Vietnam. Årsberetningene fra Overvåkingssentralen etter

1968 fremholder at virksomheten innenfor Internasjonalt Kultursamband hovedsakelig var konsentrert om Øst-Tyskland.

I 1965 vedtok Sambandet å endre navn fra Sambandet Norge-Folkedemokratiene til Internasjonalt Kultursamband. Dette omtales i årsberetningen fra Overvåkingssentralen for dette året. I beretningen siteres dessuten i sin helhet et forslag til lovendringer, som ble forkastet på ekstraordinært årsmøte.

Også i 1970- og 1980-årene var virksomheten mest omfattende i vennskapsforeningen Norge-DDR. Emnearkivet i Overvåkingssentralen inneholder dokumenter om møter sentralt og lokalt, tillitsvalgte i foreningen sentralt og lokalt, personer som reiste til Øst-Tyskland og besøk fra Øst-Tyskland. Slike dokumenter foreligger også fra siste halvdel av 1980-tallet.

Overvåkingstjenesten fulgte med på hvilke personer fra NKP som deltok i Sambandets virksomhet.

Overvåkingstjenesten var opptatt av hvorledes virksomheten i Sambandet ble finansiert. I en halvårsrapport fra 1959 angis at medlemskontingenten ikke dekket kostnadene til lønn og arrangementer. Det uttales at ifølge et "bekreftet, men antagelig ikke overdrevet anslag", kom Sambandets løpende utgifter opp i over 4000 kr pr mnd.

Overvåkingstjenesten antok at Sambandet kunne regne med faste tilskudd fra hvert av folkedemokratiene, og at landenes representasjoner dessuten støttet de tilstelninger som ble arrangert. I årsberetningen for 1961 opplyser Overvåkingssentralen at Sambandet sist år fikk utbetalt kr 18.000 fra øst-tyske myndigheter, og i beretningen fra 1973 hevdes at det årlig overføres kr 20.000 fra Øst-Tyskland til driften av sambandet. I et notat fra 1978 oppgis at det er antydning en støtte på kr 80.000 pr år fra Øst-Tyskland.

Østersjøukene og Arbeiderkonferansene

Overvåkingstjenesten fulgte med på virksomheten til Den norske komiteen for Østersjøuka, komiteen for Arbeiderkonferansen og komiteen for Kvinnekonferansen. Videre samlet tjenesten opplysninger om Østersjøukene og konferansene.

I Overvåkingssentralens årsberetning for 1965 gjengis en rapport om hvorledes arrangementene ble benyttet av Øst-Tysklands ministerium for statssikkerhet til å fremme sine etterretningsmessige behov gjennom kartlegging av personer og etablering av kontakt med henblikk på verving av agenter, forsøk på slik verving, gjennomføring av møter med agenter som kom under dekke av deltakelse i Østersjøuken, og anbringelse av agenter i de skandinaviske land. En POT-meddelelse samme år refererer en utenlandsk rapport om vervingsforsøk overfor en gruppe deltakere. Disse deltakerne, i alt syv personer, hadde på forhånd meldt seg inn i politiske partier og vennskapsorganisasjoner, og de reiste til Østersjøuken som ordinære medlemmer av disse organisasjonene. Under oppholdet skjedde det ingen vervingsforsøk mot de to i gruppen som angivelig var kommunister. Derimot var det overfor de fem personene som reiste som medlemmer av andre sosialistiske organisasjoner, i alt 11 sikre forsøk på

verving. I et notat utarbeidet ved Overvåkingssentralen i mai 1968, anføres at en norsk student hadde blitt vervet som agent for den østtyske sikkerhetstjeneste under Østersjøuken i 1966, men at overvåkingstjenesten ikke hadde lyktes med å identifisere vedkommende. Det er videre på det rene at en norsk borger ble forsøkt vervet under Østersjøuken i 1971. I en POT-meddelelse fra 1975 omtales Østersjøuken på ny, blant annet omhandles østtysk etterretningstjenestes mål og metoder, og det gis eksempler på etterretningsvirksomhet.

I årsberetningen for 1967 opplyses at de to SF-politikerne Knut Løfsnes og Magne Bøtun var blant deltakerne i parlamentarikerdelegasjonen til Østersjøuken. I 1970 deltok stortingsrepresentanter for første gang i parlamentarikerdelegasjonen.

c) *Kartleggingen av personer med tilknytning til Sambandet Norge-Folkedemokratiene/Internasjonalt Kultursamband*

Medlemmer og tillitsvalgte

Kommisjonen legger til grunn at for medlemmer og tillitsvalgte i Sambandet Norge Folkedemokratiene/Internasjonalt Kultursamband og for medlemmer og tillitsvalgte i vennskapsforeningene, var registreringspraksis den samme som for medlemmer og tillitsvalgte i Norsk Sovjetrussisk Samband. Det vises til fremstillingen av dette under 8.4.3.2 c) ovenfor.

Medlemmer av de norske komiteer for Østersjøukene og for Arbeiderkonferansene ble registrert med sak. Å være medlem i komiteen for Arbeiderkonferansene ga grunnlag for opprettelse av sak også i første halvdel av 1980-tallet.

Reiser til land i Øst-Europa

Det er på det rene at overvåkingstjenesten iallfall frem til midten av 1970-årene la stor vekt på å skaffe seg oversikt over hvem som reiste til land i Øst-Europa.

I første halvdel av 1950-tallet ga Overvåkingssentralens halvårsrapporter detaljerte opplysninger om hvilke delegasjoner som hadde reist, når reisen fant sted, hva formålet med reisen var, og hvem som deltok. Fra midten av 1950-tallet ble omfanget av delegasjonsreiser til folkedemokratiene så stort at deltakerne ikke lenger ble oppgitt i halvårsrapportene. Fra 1957 tok Østersjøukene til, jf nærmere nedenfor.

Opplysninger om reiser til Øst-Europa ble ved Overvåkingssentralen dels arkivert i arbeidsregister, dels i emnearkiv. Arkiveringen var innrettet slik at man enkelt kunne finne ut om personer også tidligere hadde reist.

Det er uklart om én enkeltstående reise var tilstrekkelig til at sak ble opprettet på person. Tjenestemenn ved Overvåkingssentralen, som arbeidet med saksområdet fra

begynnelsen av 1950-årene til midten av 1970-årene, har forklart seg noe ulikt om dette. Gjentatte reiser medførte imidlertid at personen ble registrert med sak.

I notatet som ble utarbeidet ved Overvåkingssentralen i januar 1985, jf 8.1.3.3. c) ovenfor, er angitt at reisevirksomhet til land i Warszawapakten kunne noteres i arbeidsregister. Notatet var i samsvar med praksis ved Overvåkingssentralen på den tiden notatet ble skrevet.

Deltakere på Østersjøuken

I årene fra 1957 til 1975 reiste en rekke personer til Øst-Tyskland for å delta i Østersjøukene. Overvåkingstjenesten hadde oversikt over hvem som deltok så lenge ukene ble arrangert.

Fra 1960 til 1974 sendte Overvåkingssentralen hvert år en oversikt over de norske deltakere i Østersjøuken til distriktssentralene. Med utgangspunkt i oversikten underrettet så distriktssentralene hvert politikammer om deltakere som var hjemmehørende i politidistriktet. Politimestrene ble bedt om å sende en kort innberetning til Overvåkingssentralen om personer på listen som ikke var kjent av overvåkingstjenesten fra før, og å korrigere eventuelle feil på listen. Det var likevel ikke nødvendig å innberette idrettsfolk som var tatt ut av sine forbund til å delta i konkurranser, med mindre det forelå noe ufordelaktig om dem. Fra 1971 var det tilstrekkelig at innberetningen omfattet fullt navn, fødselsdata og bosted.

Disse brev/rundskriv sannsynliggjør at deltakelse i Østersjøukene - med unntak for idrettsutøverne - ble registrert på sak ved Overvåkingssentralen, og at dette gjaldt hele perioden ukene ble arrangert.

Kommisjonens gjennomgang av arkivet ved Overvåkingssentralen bekrefter dette. Således ser det ut til at saker har blitt opprettet på personer som deltok for første gang, uansett om det ellers var noe å bemerke om disse. Som eksempel nevnes registrering av flere personer i 1967, til tross for at lensmannen på stedet opplyste at alle var kjent som meget ordentlige og pålitelige folk. To av dem representerte Arbeiderpartiet i kommunestyret. På et arbeidsmøte i 1985 uttalte en politiavdelingssjef ved Overvåkingssentralen at deltakelse i Østersjøukene hadde vært grunnlag for å opprette sak.

d) Særlig om overvåking

Telefonkontroll mot kontoret til Sambandet Norge-Folke­demokratiene

Sambandet Norge-Folke­demokratiene hadde kontor på Majorstua i Oslo, sammen med Falken Forlag.

Kontortelefonen til Falken Forlag/Sambandet Norge-Folkedemokratiene/Internasjonalt Kultursamband ble avlyttet fra november 1958 til mai 1973. Fra november 1960 forelå forhørsrettens beslutning om avlytting. Forskriften som krevde beslutning fra retten, trådte i kraft i august samme år. Det forelå også beslutning om brevkontroll fra november 1960 til november 1964. Begjæringene og beslutningene var rettet mot generalsekretæren i Sambandet. Sambandets telefon ble også avlyttet av overvåkingstjenesten fra november 1978 til oktober 1984. Rettens beslutninger gjaldt da en annen person.

I den første begjæringen til retten i november 1960 anføres at det forelå mistanke mot generalsekretæren for forbrytelser mot straffelovens kapittel 8. Dette kapitlet gjelder forbrytelser mot statens selvstendighet og sikkerhet og inneholder straffelovens §§ 83-97 c. Verken denne eller senere begjæringer oppga hvilket eller hvilke av disse straffebud mistanken gjaldt. Heller ikke rettens beslutninger presiserte dette.

Begjæringen omfattet telefonkontroll av tre telefonnumre tilhørende Falken Forlag AS og post og telegrammer til Sambandet eller generalsekretæren. Det ble opplyst at Falken Forlag AS ikke drev forlagsvirksomhet, og at kontorene og telefonene ble disponert av Sambandet. Som grunnlag for begjæringen var fremlagt et PM med underbilag. Her fremgår at mistanken gjaldt ulovlig etterretningsvirksomhet til fordel for folkedemokratiene. Mistanken ble begrunnet slik:

- Generalsekretæren var den drivende kraft i Sambandets arbeid.
- Han hadde hatt kontakt med og i Sambandets lokaler besøk av representanter for flere av folkedemokratiene, som var mistenkt for å være etterretningsoffiserer. I forbindelse med slik kontakt hadde de utenlandske representanter til dels opptrådt konspirativt.
- Det var uklart hvorledes husleien for Sambandets kontorer, lønn til generalsekretæren og andre kostnader var finansiert. Det forelå mistanke om at slike utgifter ble dekket av fremmede stater.

Beslutningene ble gitt for seks måneder om gangen. Vedlagt begjæringene til retten om forlengelser var notater om det som hadde kommet frem gjennom telefonkontrollen siden forrige begjæring. Rettens beslutninger ble begrunnet på samme måte som begjæringene.

I beslutningen fra mai 1964 gis denne begrunnelsen:

"Som det fremgår av vedlagte sammendrag ... formidler han stadig kontakt mellom østblokklandenes representanter og nordmenn for på denne måten å skaffe opplysninger om Stortingets virksomhet, statistiske opplysninger m.m. Videre fortsetter Forbundet og A sine forbindelser med personer som man vet er etterretningsagenter for fremmede land."
(Anonymisert her.)

Begjæringen til retten om forlengelse i mai 1964 avsluttes slik:

"Selv om man hittil ikke har funnet det opportunt ved noen anledning å innlede åpen etterforskning mot A, som man fortsatt mistenker for forbrytelser mot straffelovens kap. 8, finner man grunn til å øve kontroll, og må tillate seg å be om at fristen forlenges med 6 måneder."
(Anonymisert her.)

I begjæringen fra mai 1966 fremholdes:

"Det er særlig forbindelse med Øst-Tyskland som fortsatt er av stor interesse, idet han opptrer både som halvoffisiell representant for Øst-Tyskland og som deres reporter her via det svenske byrået Nordreporter.

Hans virksomhet for Øst-Tyskland, både som halvoffisiell representant og som reporter, gir oss grunn til mistanke om formidling av opplysninger også av etterretningmessig interesse, slik at de opprinnelige betingelser for telefonkontroll fortsatt er til stede, jfr. straffelovens kap. 8."

Fra og med 1968 viste begjæringene og beslutningene til lov om forsvarshemmeligheter § 4 i tillegg til straffelovens kapittel 8.

I notatene som lå ved begjæringene til retten om forlengelse, omtales generalsekretærens telefonkontakt med utenlandske representasjoner - herunder det østtyske handelskammer - og med utenlandske borgere. Det fremholdes at flere av disse var etterretningsoffiserer. Notatene beskriver også hans rolle i forbindelse med Østersjøukene og ved organisering/formidling av reiser for øvrig til land i Øst-Europa, særlig Øst-Tyskland. I notatet fra mai 1965 opplyses at

"gjennom A går det til stadighet lister over folk til de folkedemokratiske land. Rent offisielt er det lister over folk som skal delta i delegasjoner og arrangementer i vedkommende land, men det er tydelig at det med listene følger opplysninger av en slik art at denne virksomhet må sies å ligge på grensen av det lovlige." (Anonymisert her.)

I notatene nevnes henvendelser om pengestøtte. Således sies det i notatet fra november 1969 at generalsekretæren hadde medvirket ved forsendelse av et brev til Øst-Tyskland hvor det ble anmodet om et bidrag på 2000 - 5000 norske kroner til en kampanje for anerkjennelse av Øst-Tyskland. Notatet fra november 1971 opplyser at Sambandet hadde mottatt kr 5000 fra den polske ambassaden.

Notatene på slutten av 1960-årene og begynnelsen av 1970-årene redegjør for generalsekretærens kontakt med en person fra Øst-Tyskland som i andre land hadde pådratt seg oppmerksomhet som "talentspeider" for Øst-Tysklands ministerium for statssikkerhet.

I et internt notat ved Overvåkingssentralen av 31. mai 1968, skrevet av politiadjutanten som var overvåkingssjefens stedfortreder, uttales:

"Det begynner nå unektelig å bli vanskelig å begrunne begjæringen med mistanke om straffbare forhold. På den annen side er det ikke tvil om at avlyttingen gir meget verdifullt stoff for vårt arbeid. Opplysningene er særlig av verdi for vår forebyggende virksomhet, mindre for den operative, skjønt en del av den virksomhet man får innblikk i nok ligger på grensen av straffbar etterretningsevne, - i visse tilfeller er grensen også muligens overtrådt, uten at man av denne grunn har gjort noe forsøk på å fremme straffesak. Det er tvilsomt om en slik sak vil føre frem, og det vil heller ikke være særlig hensiktsmessig med straffesak i dette tilfellet. I løpet av de 10 år som er gått siden avlyttingen tok til, har man naturligvis fått tilstrekkelig kjennskap til hva A driver med. Det er ikke bare den generelle siden som interesserer, også detaljer fra dag til dag har vi bruk for i vårt arbeid, og disse kan bare skaffes ved en kontinuerlig avlytting.

Av vedlagte sammendrag for de siste 6 måneder fremgår at utenlandske representanter for

ambassader og nedover stadig tar kontakt med A ved offisielle anledninger som visumsaker, utveksling på det kulturelle området osv. En slik opptreden fra utenlandske representanter er nok i strid med hevdvunne regler for diplomatisk samkvem, men jeg vil ikke tilråde at forholdet innberettes for UD.

Det er ikke tvil om at det er av betydning for rikets sikkerhet at telefonavlytting fortsetter for As vedkommende, men som sagt er det noe vanskelig å begrunne begjæringen med at avlyttingen skjer for å skaffe bevis i straffesak." (Anonymisert her.)

Om grunnlaget for telefonkontrollen på 1960-tallet har en tjenestemann ved Overvåkingssentralen som da arbeidet med spionasje fra landene i Øst-Europa, forklart til kommisjonen:

"Sambandet Norge Folkedemokratiene arbeidet for satellittstatene, som igjen arbeidet for Sovjetunionen. A var "en talentspeider". Det gjaldt å finne frem til folk som satt i slike posisjoner at de kunne gi et eller annet som østlige etterretningstjenester var interessert i. Poenget var å få folk til å reise til øst-statene (f.eks. til Østersjøukene). Dette kunne gi grunnlag for rekrutteringsforsøk til østlige etterretningstjenester. Østlige etterretningstjenester sendte også folk til Norge for å foreta rekruttering. Vitnet nevnte som eksempel at en brakkesjef fra Sachsenhausen, Walter Schönwetter, kom til Norge for å forsøke å få tidligere Sachsenhausen-fanger til å reise til Øst-Tyskland." (Anonymisert her.)

Det samme vitnet har videre forklart at man gjennom telefonkontrollen fikk opplysninger som var nødvendige for å holde seg ajour med møter, reiser og navn på personer som reiste. Vitnet opplyste at det ved Overvåkingssentralen ikke var noen bestemt tjenestemann som hadde ansvaret for overvåkingssaken mot generalsekretæren. I hovedsak hadde tjenestemennene ansvar for hver sin øst-stat. Vitnet uttaler:

"Sambandet Norge Folkedemokratiene og A dekket alt dette. Alle tjenestemennene hentet informasjon fra telefonkontrollen mot Sambandet. Denne telefonkontrollen var således en hovedkilde til informasjon." (Anonymisert her.)

På spørsmål om det var iverksatt andre etterforskningsskritt eller overvåkingstiltak enn telefonkontroll mot generalsekretæren, svarte vitnet at så vidt han kunne huske, ble dette ikke gjort. Fra tid til annen kunne det likevel forekomme spaning for å få avklart enkelte av de opplysninger man fikk gjennom telefonkontrollen.

En annen tjenestemann ved Overvåkingssentralen, som arbeidet med Sambandet Norge-Folkedemokratiene/Internasjonalt Kultursamband til midt på 1970-tallet, har i sin forklaring til kommisjonen gitt uttrykk for at man mistenkte generalsekretæren for å ha kontakt med østtysk etterretningstjeneste, men at det generelt kom lite ut av telefonkontrollen mot ham. Vitnet hadde

"... mange ganger stilt seg litt undrende til at kontrollen av A kunne holde på så lenge uten at det kom nye opplysninger. Han syntes at grunnlaget etter hvert ble litt tynt for videre telefonkontroll av A." (Anonymisert her.)

Spaning og aktiv bruk av informanter

I visse perioder har politiet mottatt opplysninger og dokumenter fra informanter med tilknytning til Sambandet.

Kommisjonens gjennomgang av det nye emnearkivet viser at overvåkingstjenesten lokalt i enkelte tilfeller spanet på møter i regi av Sambandet og vennskapsforeningene, og at det ble spanet på grupper som i Sambandets regi skulle reise til land i Øst-Europa, særlig til Øst-Tyskland. Slik spaning har pågått også i siste halvdel av 1980-årene.

*8.4.3.4. Internasjonale organisasjoner**a) Generelt*

Overvåkingstjenesten har gjennom det meste av etterkrigstiden vært opptatt av virksomheten til internasjonale kommunistisk orienterte organisasjoner, særlig møter og konferanser. Således beskrives hvilke møter som er holdt, hva som ble behandlet og hvilke nordmenn som deltok. Videre nevnes de sentrale personer i organisasjonene. Overvåkingstjenesten har også fulgt med på reisevirksomheten i regi av organisasjonene. Man merket seg hvem som deltok på delegasjonsreiser til land i Øst-Europa, og man fulgte med på delegasjoner som kom til Norge.

På 1950-tallet og første halvdel av 1960-tallet sendte Overvåkingssentralen ut en rekke rundskriv med orientering om de internasjonale kommunistiske organisasjoner og deres virksomhet.

Materiale om organisasjonene og møter utenfor Norge har overvåkingstjenesten i stor grad fått fra samarbeidende tjenester.

I 1985 ga Overvåkingssentralen overfor en samarbeidende tjeneste uttrykk for at man ville være "takknemlig for opplysninger om norske borgere som deltar på konferanser som er styrt eller iverksatt av sovjetiske front- og dekkorganisasjoner og hvor det er stor internasjonal deltakelse".

*b) Verdensfredsrådet (WPC) - Fredens Forkjempere i Norge**Organisasjonen*

Denne organisasjonen var på 1950-tallet norsk kontaktpunkt for Verdensfredsrådet, World Peace Council. Verdensfredsrådet talte da godt over 400 medlemmer. De fleste kom fra østeuropeiske land, fra nøytrale land og de nye statene etter 1945. En del vesteuropeere var også med, blant dem fire nordmenn. Ut på 1970-tallet hadde rådet opp til 1600 medlemmer. Et betydelig sekretariat var tilknyttet. Etter det norske overvåkingspolitiets oppfatning var Verdensfredsrådet den sentrale av de internasjonale kommunistdominerte frontorganisasjonene, som koordinerte aktivitetene mellom de

øvrige. Fredens Forkjempere i Norge utga publikasjonen "Svart på hvitt om krig og fred". Organisasjonen hadde et beskjedent medlemstall. Blant de aktive var en del NKP-ere og flere som gikk inn i Sosialistisk Folkeparti i 1961. På 1970-tallet ble kontakten ivarettatt av Den norske komiteen for Verdensfredsrådet.

Kartleggingen av virksomheten

Overvåkingstjenesten har fulgt med på WPCs virksomhet internasjonalt og i Norge til omkring 1990. I Overvåkingssentralens årsberetninger er WPC nevnt siste gang i 1976.

I Overvåkingssentralens årsberetning for 1974 nevnes at fire personer, som alle navngis, ble medlemmer av WPCs råd. Blant disse var Knut Løfsnes. Det opplyses også at Løfsnes ble valgt inn i WPCs presidium.

I et notat utarbeidet ved Overvåkingssentralen i 1982 med tittelen "Verdensfredsrådet (WPC) påvirkning/infiltrasjon av norsk fredsbevegelse" gis en omfattende redegjørelse for dekkorganisasjonenes formål og hvilke metoder de bruker. Her uttales at

"Ikke noen gang i historien har en sett et tilsvarende oppbud av internasjonale organisasjoner - alle satt inn for å tjene en stormakt under dekket av å skulle representere allmennmenneskelige idealer.

Påstander om at sovjets utenrikspolitikk i ett og alt faller sammen med de forhåpningene som menneskene i alle land nærer for fred, og at Sovjet og Folkedemokratiene hver dag er truet med krig fra den fiendtlige vestlige verden, er selve grunnlaget for den kommunistiske fredskampanjen."

Det fremheves at WPC regnes for å være Sovjetunionens mest betydningsfulle front-/dekkorganisasjon, og at den styres direkte av Sovjetunionens kommunistiske parti under dets internasjonale departement.

Overvåkingstjenesten var opptatt av den virksomhet som ble drevet i Norge, og av hvem som deltok i denne. Blant annet inneholder arkivene ved Overvåkingssentralen opplysninger om møter og om andre arrangementer, blant annet underskriftskampanjer og demonstrasjoner. Som eksempel nevnes et omfattende notat om en faglig fredskonferanse i Oslo i november 1987. Notatet omhandler hvilke forbund som sto som arrangører, de sentrale deltakerne og hva som ble drøftet.

På 1950-tallet ble det registrert hvem som satt i styret for Fredens Forkjempere i Norge og virksomheten i organisasjonen.

I 1960-årene fulgte overvåkingstjenesten Fagforeningenes fredsforbund som da ble dannet i Bergen, med en viss oppmerksomhet.

I årsberetningene omkring 1970 uttalte Overvåkingssentralen at det ikke så ut til å være noen organisert norsk tilslutning til WPC. I et notat utarbeidet i 1973 ble det opplyst at en permanent fredskomiteé i Norge skulle opprettes, og det angis hvem som var valgt til interimstyre.

Den norske Fredskomiteé ble opprettet i 1977. I emnearkivet ved Overvåkingssentralen ligger avisartikler om etableringen av komiteen og om hvem som var medlemmer av rådet. Rådet er også omhandlet i et notat fra 1982. På Overvåkingstjenestens grunnkurs i 1988 ble Den norske Fredskomiteé nevnt under emnet subversjon. På kurset ble det også gitt opplysninger om hvem som satt i rådet for Fredskomiteen.

Notatet fra januar 1985 om registreringspraksis, jf 8.1.3.3.c) ovenfor, angir at observasjonssak kunne opprettes på personer i Fredskomiteens råd. Granskingen har vist at opplysninger om medlemskap i Fredskomiteen ble registrert i eksisterende personsaker ved Overvåkingssentralen.

Den tjenestemann ved Overvåkingssentralen som hadde organisasjoner med tilknytning til NKP som arbeidsoppgave på 1980-tallet, har forklart til kommisjonen at han arbeidet mye med Den norske Fredskomiteé. Han opplyste at medlemskap i Fredskomiteen neppe medførte registrering i observasjonssak, men at deltakelse ved internasjonale WPC-kongresser kunne bli registrert.

Overvåkingstjenesten har kartlagt kontakt mellom norske borgere med tilknytning til fredsbevegelsen og utenlandske representanter i Norge.

På midten av 1980-tallet fulgte overvåkingstjenesten i Trondheim med på virksomheten til den lokale fredskomiteen i Trondheim og på hvem som var sentrale personer i denne. Ved Landsdelssentral Nord-Norge er arkivert opplysninger om styret i en lokal fredskomiteé i 1989.

c) *Den faglige verdensføderasjon (WFTU) og norske kontakter*

Organisasjonen

Etter forberedelser under andre verdenskrig ble det høsten 1945 dannet en felles faglig internasjonal, Den faglige verdensføderasjon (World Federation of Trade Unions - WFTU). Her deltok russisk og europeisk fagbevegelse, en av de to amerikanske fagbevegelsene (CIO) og enkelte organisasjoner fra andre verdensdeler. I alt var forbund fra 50 land med 65 millioner medlemmer med. Ledelsen var dominert av kommunister.

I 1949 ble Verdensføderasjonen splittet. De sosialdemokratiske fagbevegelsene i Vest-Europa og CIO brøt ut og dannet Frie Faglige Internasjonale (FFI, på engelsk International Confederation of Free Trade Unions - ICFTU). Splittelsen hadde sammenheng med den kalde krigen. Drivende krefter bak bruddet var særlig den britiske og den amerikanske fagbevegelsen, som spesielt reagerte på russisk kritikk av Marshall-planen. Også vesttysk og nordisk fagbevegelse var med på å danne FFI.

WFTU fortsatte, med tilslutning fra blant annet den franske CGT og den italienske CGIL, foruten fagbevegelsene i østblokklandene. I 1972 oppga WFTU å ha 150 millioner medlemmer, i 1977 206 millioner. Føderasjonen var delt i fagavdelinger eller faginternasjonaler, for eksempel for bygningsarbeidere, transportarbeidere mv.

Medlemmer og sympatisører av NKP og foreninger og klubber der NKP-ere sto sterkt, deltok i noe monn på konferanser mv i regi av WFTU. Norge var ikke fast representert i ledelsen. Men tillitsvalgte i NKP fikk tilsendt sirkulærer fra organisasjonen.

Kartleggingen av virksomheten

WFTU omtales i Overvåkingssentralens halvårsberetninger og årsberetninger frem til 1976. I emnearkivet ved Overvåkingssentralen ligger dokumenter til og med 1989.

Overvåkingstjenesten var mest opptatt av virksomheten i 1950- og 1960-årene. Dokumentene på 1970- og 1980-tallet inneholder stort sett informasjon om internasjonale møter i WFTU og i faginternasjonalene, og om delegasjoner.

I Overvåkingssentralens årsberetninger fra 1960-årene fremholdes at ingen norske organisasjoner var tilsluttet WFTU. Det var derfor opprettet en norsk kontaktkomité, som stort sett var identisk med NKPs faglige utvalg. Arbeidet med å få norske fagforeninger med på felles manifestasjoner i WFTUs regi skjedde gjennom kontaktkomiteen/NKPs faglige utvalg. Etersom WFTU ikke lyktes i å oppnå noe samarbeid med LO, gjorde kontaktkomiteen/NKPs faglige utvalg fremstøt mot de fagforbund og fagforeninger hvor kommunistene hadde innflytelse. Det ble lagt særlig vekt på å få størst mulig oppslutning om arbeiderkonferansene under Østersjøuken, jf 8.4.3.3 a) om disse. Av årsberetningene på 1960-tallet fremgår at WFTU etter overvåkingstjenestens vurdering hadde liten innflytelse i norsk fagbevegelse.

I årsberetningen for 1962 opplyses at WFTU hadde opprettet en propagandasentral for Norden i Stockholm. Den norske kontaktmann navngis.

Et notat utarbeidet ved Overvåkingssentralen i 1987 omhandler forsøk på å påvirke fagbevegelsen. I notatet anføres:

"I betydelig grad har det også i Norge vært forsøk fra WP-landene spesielt Sovjetunionen og DDR, til å påvirke norske fagforeninger på en slik måte at store, multinasjonale norske selskaper, firmaer og norske myndigheter i enkelte tilfelle har måttet gi etter for press fra fagforeningene. Dette har i første rekke skjedd på områder som angår norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk. Enkelte norske selskaper har måttet endre sin eksportpolitikk for å unngå konfrontasjoner med noen av fagforeningene."

Notatet redegjør videre for forbindelser mellom fremtredende østeuropeiske fagforeningsledere og norsk fagbevegelse, hovedsakelig besøk fra slike fagforeningsledere i Norge og hvilke organisasjoner de var i kontakt med. Navn på norske borgere nevnes ikke i notatet, som ble sendt til en utenlandsk samarbeidende tjeneste.

Notatet er skrevet av en underordnet tjenestemann ved Overvåkingssentralen. Til kommisjonen er generelt forklart at all oversendelse av materiale til samarbeidende tjenester på forhånd skulle godkjennes av ledelsen ved sentralen. I samsvar med dette

legger kommisjonen til grunn at notatet var godkjent. Kommisjonen stiller seg nokså spørrende til de vurderinger notatet gir uttrykk for.

d) *Kvinnenes demokratiske verdensforbund (KDV) - Norsk Kvinneforbund*

Organisasjonen

Forbundet ble dannet i 1954 ved at Norges Husmorlagsforbund og Norges Demokratiske Kvinneforbund gikk sammen. Den siste organisasjonen hadde sin rot i den norske seksjonen (fra 1948) av Kvinnenes Demokratiske Verdensforbund (KDV, Women's International Democratic Federation - WIDF) fra 1945. I utgangspunktet samlet Verdensforbundet organisasjoner og personer av flere politiske avskygninger. I 1948 uttalte imidlertid Den internasjonale sosialdemokratiske kvinnekongressen at KDV var en kommunistisk dekkorganisasjon. Medlemskap i KDV ble uforenlig med medlemskap i sosialdemokratiske partier. I 1966 talte KDV 200 millioner medlemmer.

Ifølge programmet var ikke Norsk Kvinneforbund knyttet til noe politisk parti, men var "åpent for alle kvinner som går inn for å styrke freden, verne og utvikle de demokratiske rettigheter". De fleste medlemmene soknet til NKP eller senere til SF. Forbundet engasjerte seg i internasjonalt arbeid, som innsamlingsaksjoner til Nord-Korea og Vietnam, motstand mot atomvåpen, mot norsk medlemskap i NATO og EF og arbeidet også med innenrikssaker, som barnehager. Forbundet vedtok i 1975 en sosialistisk formålsparagraf. Forbundet ga helt fra starten ut bladet "Kvinner hjemme og ute", i 1979 med et opplag på 2500.

Kartleggingen av virksomheten

WIDF og Norsk Kvinneforbund er omtalt i Overvåkingssentralens halvårsrapporter og årsberetninger frem til 1976. I emnearkivet ved Overvåkingssentralen ligger dokumenter til 1986.

Overvåkingstjenesten fulgte med på virksomheten til Norsk Kvinneforbund, sentralt og lokalt. Tjenesten tok vare på opplysninger om hvor forbundet hadde avdelinger/lokallag, møter i foreningens regi og andre aktiviteter, blant annet demonstrasjoner. Videre kartla overvåkingstjenesten hvem som satt i forbundets styre. Virksomheten synes å ha vært størst på 1950- og 1960-tallet.

Om lokallagene inneholder emnearkivet ved Overvåkingssentralen opplysninger fra 1954 til 1974. Flest dokumenter er det om lokallagene i Oslo og Trondheim. Det gis informasjon om hvem som var styremedlemmer, og om møter, opprop, demonstrasjoner og andre aktiviteter. Hilsener og bidrag til Norsk Kvinneforbund ble registrert. Overvåkingstjenesten hadde utarbeidet egne skjemaer der man noterte opplysninger fra bladet "Kvinner hjemme og ute" om hvilke kvinnelag som hadde sendt hilsener og bidrag. Slike skjemaer ble fylt ut og innsendt til Overvåkingssentralen i årene 1965 til 1971.

I emnearkivet ved Overvåkingssentralen ligger et notat utarbeidet ved sentralen i 1980 om et fellesmøte mellom NKP og SV, der også arbeidsutvalget i Norsk Kvinneforbund og Norsk Kvinneunion skulle delta.

I notatet fra januar 1985, jf ovenfor 8.1.3.3.c) om dette, er angitt at tilknytning til Norsk Kvinneforbund kunne noteres i arbeidsregister. En tjenestemann ved Overvåkingssentralen, som på 1980-tallet blant annet hadde NKP-relaterte organisasjoner som arbeidsområde, har forklart til kommisjonen at han "ikke nedla særlig mye arbeid" i forhold til Norsk Kvinneforbund.

- e) *Verdens demokratiske ungdomsforbund (VDU) - Den Internasjonale Studentunionen (IUS) - Den norske festivalkomité*

Organisasjonene

Verdens demokratiske ungdomsforbund (VDU, World Federation of Democratic Youth, WFDY) gikk gjennom mye av den samme utviklingen som WFTU. Den ble startet høsten 1945 som en samleorganisasjon for kommunistiske og ikke-kommunistiske organisasjoner, sto under kommunistisk ledelse og ble ved den kalde krigens start sett som en dekkorganisasjon.

Sammen med International Union of Students - IUS, la VDU stor vekt på internasjonale ungdoms- og studentfestivaler: Praha 1947, Beograd 1949, Øst-Berlin 1951, Bucuresti 1953, Warszawa 1955, Moskva 1957, Wien 1959, Helsinki 1962, Sofia 1968. En festival ble også holdt på Cuba og en i Pyong Yang, Nord-Korea. I 1977 hadde den 150 millioner medlemmer.

På 1950-tallet trakk de fleste norske ungdomsorganisasjonene seg fra festivalene, med unntak av Norges Kommunistiske Ungdomsforbund. I Norge og andre vestlige land rådet en viss uenighet om hvorvidt arrangementene skulle boikottes, eller om ungdom fra vest burde delta for å ta opp diskusjonen. Det ble blant annet hevdet at det kom mange deltakere fra utviklingsland, som det var viktig å nå med argumenter. På 1960-tallet deltok også medlemmer fra Arbeidernes Ungdomsfylking, Sosialistisk Ungdomsforbund, seinere SFs ungdom (SFU), Unge Venstre og Norges Godtemplar Ungdomsforbund (NGU) på festivalene.

Norsk kontakt til festivalene var Den norske Festivalkomité, et ad hoc organ, der sammensetningen varierte.

Kartleggingen av virksomheten

I Overvåkingssentralens halvårsrapporter og årsrapporter er VDU og IUS behandlet frem til 1968. VDU nevnes også i 1976. Omtalen gjelder i det alt vesentlige internasjonale møter, konferanser, seminarer og leire.

Av årsberetningene går det frem at de tallrike seminarene arrangert av IUS ble brukt til å spre kommunistpropaganda. Det opplyses at en av organisasjonens viktigste oppgaver var å formidle stipendier til studier i Sovjetunionen og land i Øst-Europa. Som eksempel på virksomheten til IUS nevnes i årsberetningen for 1962 at fem somaliske studenter med IUS-stipendium dette året forlot Universitetet i Praha, fordi de ble forsøkt vervet til å drive politisk aktivitet mot hjemlandet:

"For å ta kelegge det virkelige forhold innkalte IUS til møte i det såkalte "Student Union for Somalia" den 28/12-61 som vedtok en resolusjon som fordømte studentene som patriotisk, moralsk og akademisk korrupte personer"

I årsberetningene fremholdes at IUS la stor vekt på å skaffe seg innflytelse i utviklingslandene i Asia, Afrika og Latin-Amerika.

Overvåkingstjenesten fulgte med på leirer i Norge. I 1954 ble det arrangert en internasjonal sommerleir på Ekeberg i Oslo. Sommeren 1959 ble det avholdt en sommerleir i Kirkenes med deltakelse fra Norge, Finland og Sovjetunionen. Leiren i Kirkenes var en "erstatningsleir", fordi det ville bli for dyrt for ungdom i nord å reise til festivalen i Wien.

Overvåkingstjenesten registrerte hvilke personer som satt i Den norske Festivalkomité, og samlet informasjon om komiteens virksomhet. Særlig i siste halvdel av 1950-årene og først på 1960-tallet synes overvåkingspolitiet å ha hatt omfattende informasjon om dette. Registrering av personer som deltok på festivaler omtales nedenfor. Overvåkingstjenesten mottok blant annet opplysninger fra personer med tilknytning til Festivalkomiteen. Dessuten fikk overvåkingstjenesten informasjon om norske deltakere fra Etterretningstjenesten, jf 13.12.

Under forberedelsene til ungdoms- og studentfestivalen i Helsinki i 1962 ble det, i tillegg til Den norske festivalkomité, opprettet en nordnorsk festivalkomité i Kirkenes. Det ble forgjeves forsøkt å danne lokale festivalkomiteer i Trondheim og Skien. Ved siden av å klarlegge hvem som deltok på festivalen og hvem som var ledere, var overvåkingstjenesten opptatt av hvorledes deltakelsen var finansiert.

Bortsett fra festivalene fremgår det av Overvåkingsentralens årsberetninger midt på 1960-tallet at man i norske studentkretser knapt merket IUS' virksomhet.

I arkivet ved Overvåkingsentralen finnes notater om et møte Festivalkomiteen av 1962 arrangerte i Folkets Hus i Oslo den 3. november 1964. Omkring 25 personer var til stede på møtet. Innholdet av notatene, sammenholdt med det kommisjonen vet om romavlyttingssystemet i Folkets Hus, sannsynliggjør etter kommisjonens oppfatning at møtet ble romavlyttet.

Registrering av deltakere på internasjonale festivaler

Overvåkingstjenesten hadde oversikt over norske deltakere på internasjonale ungdoms- og studentfestivaler. Deltakelsen var størst i 1950-årene.

Overvåkingspolitiet var opptatt av hvilken politisk tilknytning deltakerne hadde. På festivalen i Bucuresti i 1953 var 830 nordmenn med. I en av halvårsberetningene dette året vurderte Overvåkingsssentralen hva slags ungdom som reiste. Man mente at et stort flertall var medlemmer av NKP/NKU, og at en anselig del sikkert var temmelig radikalt innstilte kommunist sympatisører. Av de resterende reiste noen av ren nysgjerrighet for å se på forholdene bak jernteppet, og noen var idealistiske ungdommer som trodde på mulighetene for samarbeid og forståelse med folkedemokratiene. Imidlertid var det også ungdom som ikke var klar over hvem som sto bak festivalen, og som benyttet seg av sjansen til en billig reise utenlands. Noen deltakere var klart ikke-kommunistiske, blant annet idrettsungdom som var tatt ut av sine forbund.

På festivalen i Warszawa i 1955 deltok 620 nordmenn. Omkring halvparten av disse var ikke kjent av overvåkingstjenesten fra tidligere.

Også i tilknytning til festivalen i Moskva i 1957, der 770 nordmenn var med, vurderte overvåkingstjenesten hvor deltakerne politisk hørte hjemme. I en halvårsberetning dette året anførte Overvåkingsssentralen at et flertall var kommunister eller kommunist sympatisører. Samtidig ga man uttrykk for at sovjetiske talentspeidere under festivalen søkte kontakt med særlig egnet ungdom for å verve agenter. Derfor mente overvåkingstjenesten at det var "all grunn til å holde et våkent øye med festivaldeltakerne, særlig de som sitter i slike stillinger at de kan bety en sikkerhetsrisiko".

Overvåkingstjenesten har hatt oversikt over deltakere fra Norge også på festivalene i Wien 1959, Helsinki 1962, Sofia 1968 og Øst-Berlin 1973. Det synes som om opplysningene var mer sparsomme om festivalen i Havana i 1978.

Kommisjonen legger til grunn at deltakelse på festivaler til og med 1973 iallfall ble notert i arbeidsregister, slik at opplysninger om dette lett kunne gjenfinnes.

Videre er det på det rene at opplysninger om festivaldeltakelse ble lagt på sak på personer som tidligere var registrert med sak. Mer usikkert er det om deltakelse på festivaler i seg selv var grunnlag for opprettelse av sak. Mest sannsynlig ble sak opprettet ved gjentatt deltakelse og der det forelå opplysninger i tillegg til deltakelsen, f.eks. på 1950- og 1960-tallet at vedkommende var kommunist. At det ble foretatt en viss vurdering av deltakerne bekreftes blant annet av underretningene om deltakelse i Moskva-festivalen i 1957 som Overvåkingsssentralen sendte til distriktssentralene. Her ba Overvåkingsssentralen om å få oversendt personaliaopplysninger, avskrift av søknad om pass, kopi av passfoto mv. Deretter anføres:

"Som kjent behøver ikke deltakelse i Festivalen å bety noen klar tilkjenneivelse av politisk standpunkt. Den enkeltes motiver for deltakelsen kan være av avgjørende betydning for bedømmelsen av hans/hennes politiske innstilling."

f) *Unge Pionerer*

Organisasjonen

Den sosialistiske barneorganisasjonen Unge Pionerer (UP) ble dannet i 1952, som en fortsettelse av Norges Pionerforbund fra mellomkrigstiden. På 1950- og 60-tallet hørte medlemmer og tillitsvalgte i hovedsak hjemme i NKP. På 1970-tallet kom også medlemmer fra Sosialistisk Valgforbund/Venstreparti.

UP har drevet som en "sivil speiderbevegelse", om lag som Framfylkingen. Organisasjonen har hatt mye internasjonal kontakt, med utenlandske deltakere på sommerleirer i Norge, nordiske leirer og deltakelse på internasjonale barneleirer i regi av CIMEA, barneorganisasjonen til Verdens demokratiske ungdom (VDU).

Kartleggingen av virksomheten

I Overvåkingssentralens halvårsrapporter og årsberetninger er Unge Pionerer omtalt frem til 1968. Deretter omhandles organisasjonen i årene 1974-1976 og 1986-1988. Siste dokument om Unge Pionerer i emnearkivet ved Overvåkingssentralen er fra 1987.

Overvåkingstjenesten har fulgt med på Unge Pionerers reisevirksomhet. I det alt vesentlige dreide dette seg om feriereiser til Sovjetunionen og til land i Øst-Europa. Notater om hvem som deltok på slike pionerleirer, ble utarbeidet fra 1950-årene til først på 1980-tallet.

Unge Pionerer arrangerte også barneleirer i Norge med deltakelse fra Sovjetunionen og land i Øst-Europa. Overvåkingstjenesten fulgte med på slike leirer i Norge også på 1980-tallet.

Overvåkingstjenesten hadde en viss oversikt over virksomheten og over personer som satt i ledelsen av Unge Pionerer sentralt og lokalt frem til siste halvdel av 1980-årene.

Overvåkingstjenesten registrerte opplysninger om hvem som ledet organisasjonen fra første halvdel av 1950-tallet til 1988.

Oppslutningen om organisasjonen og aktiviteten beskrives i mange av halvårsrapportene på 1950-tallet og årsrapportene på 1960-tallet. I halvårsrapportene fra 1959 opplyses at Unge Pionerer hadde lav aktivitet og ikke drev nevneverdig annen virksomhet enn å arrangere feriereiser. I årsberetningen for 1961 anføres at Pionerforbundet stort sett bare eksisterte på papiret. Pionerlag fantes bare i Oslo. Av beretningen for 1962 går det frem at organisasjonen ble inngående drøftet på NKUs landsmøte i Bergen i mars 1961. Det opplyses dette året at dannelsen av nye pionerlag gikk tregt, men at lag ville bli stiftet i Oslo, Bergen, Trondheim, Rena og muligens i Tønsberg og Vadsø. I beretningen for 1964 sies at ledelsen ikke har maktet å utvide organisasjonen, men at Unge Pionerer hadde en viss oppslutning om de billige feriereisene til Sovjetunionen og andre land i Øst-Europa. Noen av årsberetningene gir opplysninger om antall barn som deltok på slike feriereiser. Lederne navngis. Det gis også opplysninger om leirer i Norge. I årsberetningen for 1976 opplyses at barneleirene fortsatt holdes på Rena, og at aktiviteten er lav. Årsberetningen for 1986 redegjør for leirer i Norge, for reiser til Øst-Europa og for medlemsbladet Ung Røst. I beretningen for 1987 hevdes at aktiviteten har vært liten.

Opprinnelig ble deltakerne på reiser i regi av Unge Pionerer registrert med personsak. Dette gjaldt både de voksne og barna. I forklaring til kommisjonen har en tjenestemann ved Overvåkingssentralen som frem til midten av 1970-årene blant annet arbeidet med dekkorganisasjonene, opplyst at man på et tidspunkt bestemte at barn under en viss aldersgrense ikke skulle registreres. Vitnet kunne imidlertid ikke huske når dette skjedde eller hvilken aldersgrense som ble satt.

En tjenestemann ved Overvåkingssentralen som hadde organisasjoner med tilknytning til NKP som arbeidsoppgave på 1980-tallet, har forklart til kommisjonen at i hans tjenestetid var barna ikke interessante, men de voksne lederne kunne bli registrert i observasjonssak.

I Overvåkingssentralens notat fra januar 1985, jf ovenfor 8.1.3.3.c), er angitt at tilknytning til Unge Pionerer kunne noteres i arbeidsregister. Personer som var ledere i organisasjonen, kunne registreres med observasjonssak.

- g) *Den internasjonale føderasjon av fascismens motstandere, ofre og fanger (FIR) - norsk kontaktkomité*

Organisasjonen

FIR - International Federation of Resistance Fighters het på norsk Den internasjonale føderasjon av fascismens motstandere, ofre og fanger. FIR var stiftet i 1951. Organisasjonen arbeidet med antifascistisk propaganda og la arbeid i å undersøke blant annet helsetilstanden for dem som hadde sittet i konsentrasjonsleirene. FIR arrangerte verdenskongresser. Den norske deltakelsen var organisert av en egen kontaktkomité.

Kartleggingen av virksomheten

FIR og den norske kontaktkomiteen er omtalt i Overvåkingssentralens halvårsrapporter og årsberetninger til 1971.

Overvåkingstjenesten registrerte hvem som var medlemmer av den norske kontaktkomiteen for FIR. Sentral i virksomheten i Norge var generalsekretæren i Sambandet Norge Folkedemokratiene. Overvåkingspolitiets avlytting av hans kontortelefon, se om dette 8.4.3.3.d) ovenfor, medførte at man fra slutten av 1950-årene og gjennom hele 1960-tallet hadde god kjennskap til FIRs aktiviteter i Norge.

Overvåkingstjenesten samlet opplysninger om møter, samtaler og reisevirksomhet.

FIR arrangerte feriereiser for barn av tidligere fanger til Sovjetunionen og land i Øst-Europa. Overvåkingstjenesten kartla hvem som reiste på slike ferier. Videre registrerte man hvem som deltok på rekreasjonsreiser og andre delegasjonsreiser til land i Øst-Europa arrangert av FIR.

Overvåkingstjenesten fulgte også med på FIRs aktiviteter her i landet. Som eksempel nevnes at årsberetningen for 1964 opplyser at kontaktkomiteen hadde overlevert en protest til Stortinget i forbindelse med at en tysk general besøkte Norge. I beretningen for 1965 omtales møtevirksomhet og besøk av russiske krigsveteraner i anledning av at det var 20 år siden seieren over nazismen.

I omtalen av FIR i Overvåkingssentralens rapport for annet halvår 1959, fremheves at ingen av de norske fange- og veteranforeninger var tilsluttet FIR. Av et notat utarbeidet ved Overvåkingssentralen i 1970 fremgår at Oslo og Omegns Krigsinvalidforening, som den første forening i Norge, hadde meldt seg inn i FIR. Forholdet mellom FIR og Oslo og Omegn Krigsinvalidforening er omtalt i flere notater fra første halvdel av 1970-tallet.

Notater i Overvåkingssentralens arkiv viser at tjenestemenn fra Overvåkingssentralen spanet på et møte arrangert av FIR i Bygningsarbeidernes Hus i Oslo 29. januar 1961 for å klarlegge hvem som deltok.

8.4.4. *AKP (m-l) og de organisasjonene som gikk inn i AKP (m-l)*

8.4.4.1. *Innledning*

Arbeidernes Kommunistparti, AKP (m-l), ble stiftet i 1973. Med dannelsen av AKP (m-l) ble de marxistisk-leninistiske gruppene SUF, MLG og MLF, samlet i et parti. Partiets oppgave var å omdanne samfunnet ved å innføre "proletariatets diktatur" og skape et kommunistisk samfunn.

Sosialistisk Ungdomsforbund (SUF), ble dannet i 1963. Forbundet var opprinnelig Sosialistisk Folkepartis ungdomsorganisasjon, men kom gradvis i opposisjon til moderpartiet. Under innflytelse av kulturrevolusjonen i Kina og ungdomsopprøret på slutten av 60-tallet, sluttet SUF seg til "Marxismen-leninismen, Mao Tse Tungs tenkning". Det endelige bruddet kom i 1969, og SUF tok navnet SUF (m-l).⁷⁹

Andre SF-medlemmer som delte SUFs syn gikk også ut og grunnla "Marxist-leninistiske grupper", MLG, etter en kort periode som Sosialistiske Arbeids- og Studiegrupper (SASG).

Marxist-leninistisk front (MLF), var en Kina-inspirert gruppering innen NKP som brøt med dette partiet.

I 1973 gikk disse organisasjonene sammen om å danne AKP (m-l). I valgsammenheng dannet partiet, sammen med uavhengige sosialister, Rød Valgallianse. Ungdomsorganisasjonen het Rød Ungdom.

⁷⁹Pax leksikon.

Internasjonale og nasjonale begivenheter spilte en avgjørende rolle for utviklingen av de maoistiske bevegelsene og det maoistiske verdensbilde. Den kalde krigen, USAs engasjement i Vietnamkrigen og kulturrevolusjonen i Kina, sammen med Sovjetunionens invasjon i Tsjekkoslovakia, 1968-opprøret og protestene mot rasediskriminering og supermaktenes imperialism, danner den sentrale politiske bakgrunnen. Albania og Kina ble nye forbilder.

8.4.4.2. *Sosialistisk ungdomsforbund (SUF og SUF (m-l))*

Samarbeidet mellom SUF og SF fungerte bra frem til 1966-67, men på SUFs sommerleir på Tromøya i 1967 kom motsetningene frem.⁸⁰ Det første åpne sammenstøtet med SF fant sted i oktober 1967 da SUFs landsmøte vedtok en serie uttalelser, blant annet

- advarsel mot "ethvert organisert samarbeid mellom SF og DNA"
- kritikk av hvordan kulturrevolusjonen i Kina ble fremstilt i pressen
- uttalelse om Midtøsten med kritikk av Israels linje overfor palestinerne. SUF konkluderte blant annet med at så lenge Israel fortsatte sin "aggressive ... og rasiske politikk" måtte staten Israel opphøre.⁸¹

Særlig den siste uttalelsen skapte strid i avisene, også i Orientering, og innad i SFs sentralstyre.

På SUFs ungdomsleir sommeren 1968 kom debatten om SFs fremtidige politiske plattform. SUF kritiserte SF for å være et venstre-sosialdemokratisk parti. Kritikerne fremmet et alternativ - et "kaderparti under sentralistisk ledelse". Fra sentrale SUF-medlemmer kom følgende forslag:

"Forslagsstillerne mener at den norske arbeiderklassen trenger et revolusjonært parti som grunner arbeidet på Marxisme-Leninisme, Mao Tsetungs tenkning. Dette betyr ikke at vi straks vil bryte med SF for å stifte et slikt parti. Partiet kan oppstå ved at den revolusjonære linja seirer i SF, eller ved at den kastes ut og skaper en ny organisasjon."⁸²

Med denne uttalelsen tok debatten en ny dreining - om SUF skulle bryte eller ikke. SUF (m-l)s landsmøte i 1968 viste at de politiske motsetningene var store. Landsmøtet avviste "den parlamentariske veien til sosialismen" og programfestet "proletariatets demokratiske diktatur".⁸³ Dessuten vedtok landsmøtet å gjennomføre den "demokratiske sentralismen".

⁸⁰Finn Gustavsen, Kortene på bordet, Oslo 1979, s. 18f.

⁸¹Dag Seierstad, Bruddet mellom Sosialistisk Folkeparti og Sosialistisk Ungdomsforbund, i Tidsskrift for Arbeiderbevegelsens Historie nr. 1 1984, s. 140.

⁸²op cit s. 143.

⁸³op cit s. 144.

SFs formann, Knut Løfsnes, uttalte etter landsmøtet at et parti ikke burde ha medlemmer som var uenig i partiets program. Han sa at når SUF hadde fattet vedtak som gikk på tvers av SFs program, måtte SUF selv ta konsekvensene.⁸⁴

Under SFs landsmøte i 1969 kom bruddet. 37 utsendinger gikk ut av partiet, de fleste fra SUF (m-l). SUF (m-l)s organ "Ungsosialisten" kommenterte partisplittelsen slik: "Enhet var ikke mulig mellom de som ville tjene folket og de som ville tjene penger", og videre "Splittelsen er en bra ting for arbeiderklassen. Den betyr en seier for SUF og marxismen - leninismen, Mao Tsetungs tenkning."⁸⁵

De som brøt med SF utgjorde ingen helhetlig gruppe. SUFs sentralstyre slo imidlertid fast at et nytt "revolusjonært klassekampparti" var nødvendig. For å markere den "marxist-leninistiske" tilknytning endret som nevnt ungdomsforbundet navnet til SUF (m-l) i 1969.

SUF (m-l)s viktigste oppgave ble å arbeide for opprettelsen av et marxistisk-leninistisk parti "væpnet med marxismen-leninismens teori".⁸⁶ På landsmøtet i 1969 ble det vedtatt "et forbedret politisk program der marxismen-leninismen, Mao Tsetungs tenkning for første gang blir stilt som rettesnor for SUF (m-l)s politikk". Av programmet går det frem at SUF (m-l) vil forberede "massene" til å ta makten gjennom en sosialistisk revolusjon. Andre sentrale punkter var kampen mot "USA-imperialismen", arbeidet for å melde Norge ut av NATO og hindre medlemskap i EEC. Vedtektene omhandlet disiplinære bestemmelser, regler for organisering og stilte krav om lojalitet til organisasjonen.

For å bygge partiet og styrke SUF (m-l) trengtes ledere som behersket marxismen-leninismens teori. Politiske studier hadde høy prioritet. Skolering fant sted på sommerleirer og i studiesirkler der medlemmene diskuterte hvordan de, når tiden var moden, kunne "gjennomføre en sosialistisk revolusjon".⁸⁷

SUF (m-l) spilte en aktiv rolle i ulike organisasjoner, se under 8.4.6 og særlig i skoleverket og på universitetene. På SUF (m-l)s landsmøte høsten 1968 besluttet man å lage forslag til eget skoleprogram. Programmet reiste kritikk mot det eksisterende skolesystemet og staten for å være "redskap for monopolkapitalen i Norge". SUF (m-l)s oppgave var å bevege lærere og elever til å erobre skolen og "knuse" det "borgerlige" statsapparatet. I praksis skulle SUF (m-l) "erobre" elevråd og Norges Gymnasiastsamband.

Da AKP (m-l) ble stiftet i 1973 opphørte SUF (m-l). På et ekstraordinært møte skiftet forbundet både navn og ledelse. Det gjenoppsto som Rød Ungdom (RU). Se 8.4.4.7.

⁸⁴Finn Gustavsen, Kortene på bordet, Oslo 1979, s 23.

⁸⁵Dag Seierstad, op cit, s. 157.

⁸⁶Grunnsirkel i marxismen-leninismen Mao tse tungs tenkning. Oslo 1971, s 3. Sitat av Mao.

⁸⁷Grunnsirkel i marxismen-leninismen Mao tse tungs tenkning, Oslo 1971, s 3.

8.4.4.3. *Marxistisk-leninistiske grupper (MLG)*

Ikke alle som brøt med SF i 1969 fortsatte i SUF (m-l). Noen organiserte seg i Sosialistiske Arbeids- og Studiegrupper (SASG), i hovedsak i Oslo, Bergen og Trondheim. De samarbeidet med SUF (m-l) og folk med tilknytning til Røde Fane, et tidsskrift som ble gitt ut av en marxistisk-leninistisk gruppe med basis i Oslo, Østkanten NKP.

Høsten 1969 ble SASG fastere organisert og begynte å gi ut diskusjonsblad. På en landskonferanse i februar 1970 skiftet gruppen navn til Marxist-leninistiske studie- og arbeidsgrupper (MLG). Konferansen vedtok den marxistisk-leninistiske Mao Tsetung-tenkningen som ideologisk utgangspunkt. På landsmøtet i juni 1971 ble Sigurd Allern valgt til formann. Det ble vedtatt at MLG skulle være landets ledende ml-organisasjon, mens SUF (m-l) skulle ta seg av ungdomsarbeidet. MLGs viktigste oppgave var å arbeide for å grunnlegge et nytt kommunistisk parti innen utgangen av 1973.

8.4.4.4. *Marxistisk-leninistisk front*

I 1969 opprettet en Kina-sympatiserende gruppe i NKP tidsskriftet Røde Fane. Motsetningene i NKP rundt konfliktene i den internasjonale kommunistiske bevegelse var harde. I 1970 ble utgivelsen av Røde Fane stemplet som fraksjonsvirksomhet.

Omtrent samtidig samlet miljøet i Røde Fane seg for å danne en mer formell gruppering innenfor NKP. De kritiserte partiledelsen for å ha blitt "et venstre-sosialistisk haleheng til DNA". Målet var å skape en ny politisk plattform i NKP med utgangspunkt i den marxistisk-leninistiske ideologi. Initiativet førte til eksklusjoner fra NKP, og på MLFs landskonferanse høsten 1970 gikk gruppen inn for å støtte opprettelsen av et nytt kommunistisk parti.

8.4.4.5. *AKP (m-l) Arbeidernes kommunistparti - marxist-leninistene*

AKP (m-l) ble offentlig presentert 18. februar 1973, men stiftelsen hadde skjedd i hemmelighet i romjula 1972. I pressen ble ni av sentralstyremedlemmenes navn offentliggjort. Hovedpersonene var Pål Steigan og Tron Øgrim, tidligere SUF-ere, og Sigurd Allern, tidligere leder av MLG. Det var flere, men deres navn ble holdt hemmelig.

AKP (m-l) innførte en sentralistisk organisasjonsstruktur - den demokratiske sentralismen - med Sentralkomiteen og dens Arbeidsutvalg i sentrum. Innenfor sentralkomiteen opprettet man Politisk Utvalg, som tilsvarer "Politbyrået" i andre kommunistiske partier. Politisk Utvalg besto av Arbeidsutvalget og de mest sentrale medlemmene av sentralkomiteen. Andre utvalg som tok seg av organisasjon, økonomi og faglig arbeid var formelt underlagt Sentralkomiteen.⁸⁸

⁸⁸Terje Tvedt (red.) (ml), s. 137.

I begynnelsen av 1970-årene fantes det mellom 3000 og 3500 ml-ere i Norge. Tallene var beregnet ut fra antall deltakere på ml-ernes sommerleirer i begynnelsen av 1970-årene.⁸⁹

For ikke å få problemer med navnet i valgsammenheng søkte AKP (m-l) om å få bruke navnet Rød Valgallianse (RV), som ble partiets offisielle valgnavn. Partiet fortsatte å bruke AKP (m-l) som navn på partiorganisasjonen.

Det nye partiet skulle være for vanlige arbeidsfolk og tok avstand fra "sekteiske retninger".⁹⁰ I den politiske beretning fra 1973 går det frem at AKP (m-l) skulle tjene arbeiderklassens interesser med fredelig midler. Men AKP (m-l) definerte seg også som et revolusjonært parti som skulle legge forholdene til rette med tanke på en fremtidig revolusjonær situasjon. I 1973 slo imidlertid partiet fast at "i dag står ikke den sosialistiske revolusjonen på dagsordenen. Da er det ikke vårt partis oppgave å drive forberedelser til et væpnet opprør."⁹¹

AKP (m-l)s politikk gikk ut på å bygge opp det de så som en revolusjonær og "demokratisk" stat. Arbeidet var delt inn i tre faser: partidannelsesfasen, enhetsfrontsfasen der det gjaldt å samle brede lag av befolkningen, fagforeninger, andre folkelige organisasjoner og uorganiserte grupper om AKP (m-l)s politikk, og sluttfasen da folket skulle bevæpnes og danne en folkehær. Dette var i henhold til Mao Tsetungs skrifter.⁹²

Det første landsmøtet vedtok prinsippprogram, arbeidsprogram og vedtekter.

I Prinsippprogrammet sto det innledningsvis:

"1. Det kommunistiske partiet

AKP (m-l) er den norske arbeiderklassens organiserte, revolusjonære fortrøpp. Dets medlemmer hører til arbeiderklassens mest klassebevisste og aktive representanter. AKP (m-l) tar også opp i seg andre arbeidende og progressive som støtter partiets politikk. AKP (m-l) bygger sin praksis på den vitenskapelige sosialismen, marxismen-leninismen-Mao Tsetungs tenkning - slik den i første rekke er utformet av Marx, Engels, Lenin, Stalin og Mao Tsetung. Denne teorien, som oppsummerer arbeiderklassens internasjonale erfaringer anvender AKP (m-l) sjølstendig i samsvar med situasjonen i Norge. AKP (m-l) går inn for proletarisk internasjonalisme, solidariserer seg med arbeidere og undertrykte i andre land og støtter de sosialistiske landa. AKP (m-l) er organisert etter den demokratiske sentralismens prinsipper.

2. Målsetting

AKP (m-l)s mål er å lede arbeiderklassen og folket i å styrte monopolkapitalens klassesdiktatur gjennom en sosialistisk revolusjon, og opprette proletariatets diktatur. Slik vil arbeiderklassen og folket skape sitt eget demokrati og undertrykke utbytterne. Bare denne statsformen kan sikre sosialismens seier over kapitalismen og imperialismen i vårt land. Vårt endelige mål er det klasseløse samfunn, kommunismen. AKP (m-l) ser det også som sin og arbeiderklassens

⁸⁹Op cit s. 54. Se note 136.

⁹⁰Arbeidernes Kommunistparti (m-l) programmer og vedtak fra det 1. landsmøtet februar 1973, s. 114.

⁹¹op cit s. 149.

⁹²Prinsipp-program og vedtekter for AKP (m-l). Vedtatt på det 2. landsmøtet til Arbeidernes Kommunistparti (marxist-leninistene) november 1976. Oslo 1977, s. 136f.

oppgave å støtte andre folk over hele verden i deres bestrebelser på å oppnå de samme målene. Først når imperialismen er slått i verdensmålestokk er sosialismens seier trygget."⁹³

Vedtektene besto av syv kapitler:⁹⁴ Det første handlet om medlemskap. Alle som godtok AKP (m-l)s vedtekter og generell linje og arbeidet etter "evne i en grunnorganisasjon" kunne bli medlemmer. En forutsetning var at medlemmene underordnet "seg partidisiplinen".⁹⁵

Medlemmer av AKP (m-l) hadde visse plikter. De skulle arbeide for "interessene til det store flertallet av det norske folket og verdens folk", forene seg med arbeiderklassen og ta del i "massenes kamp". Det var også viktig å delta i partiets interne debatter, studere "marxismen-leninismen-Mao Tsetungs tenkning" i tilknytning til praktisk arbeid slik at de ble "skikket til å bli bedre klassekjempere". Videre skulle medlemmene "beskytte partiet og folket mot sikkerhetspolitiet og andre redskaper klassefienden bruker til spionasje på folket, og hindre at viktige opplysninger om partiet, partiets medlemmer og sympatisører og om andre progressive organisasjoner og mennesker kommer i klørne på spioner." Enhver måtte gi økonomisk støtte etter evne og "være dristige med kritikk og sjølkritikk."⁹⁶

Det andre kapitlet omhandlet partiets organisasjonsprinsipper. Partiets organisasjonsprinsipp bygget på "den demokratiske sentralismen". De ledende organer på alle plan ble valgt etter "demokratisk rådslagning". Partiet måtte strengt underordne seg en gjennomført disiplin. Den enkelte var underordnet organisasjonen, mindretallet var underordnet flertallet, lavere organer var underordnet høyere, og hele partiet var underordnet sentralkomiteen. Det høyeste organet var landsmøtet.

De neste fire kapitlene (3-6) tok opp organisatoriske prinsipper, mens det sjuende rettet søkelyset mot medlemmenes plikter. AKP (m-l)s medlemmer var forpliktet til å delta i masseorganisasjoner og de hadde fire retningslinjer å forholde seg til:

- alltid å "tjene det store flertallet i organisasjonen"
- arbeide på "grunnlag av partiets politikk".
- studere "marxismen-leninismen-Mao Tsetungs tenkning" og sørge for å "bevare sin politiske sjølstendighet"
- alltid være "underordnet partiet som helhet"

Partimedlemmer som arbeidet i andre organisasjoner var "underordnet den demokratiske sentralismen i partiet".⁹⁷

AKP (m-l) profilerte seg som et arbeiderparti og ønsket å skape en enhetsfront mot "monopolkapitalen" og sosialdemokratiet. Målet var å vinne fagbevegelsen innenfra og

⁹³ Arbeidernes Kommunistparti (m-l) programmer og vedtak fra det 1. landsmøtet februar 1973, s. 12-13.

⁹⁴ Op cit, Kapitlene er behandlet fra s. 86 - 103.

⁹⁵ Op cit, s. 86.

⁹⁶ Op cit, s. 87-88.

⁹⁷ Op cit, s. 102, pkt. 18.

"gjenreise LOs kampkraft".⁹⁸ Partiet drev en aktiv kampanje for å få sine medlemmer til å ta arbeid på større arbeidsplasser. Hensikten var å styrke industriarbeiderklassens mulighet til å gjennomføre en sosialistisk revolusjon. På arbeidsplassene kom imidlertid ml-erne i konflikt med de etablerte fagforeningene og særlig med tillitsmannsapparatet. Til LO-kongressen i 1977 klarte AKP (m-l) å få valgt fem medlemmer fra Oslo Jern- og Metall. Medlemmer av AKP (m-l) ble etterhvert tillitsvalgte i flere klubber og fagforeninger.

I arbeidslivet markerte AKP (m-l) seg i forbindelse med de "ville" eller ulovlige streikene i begynnelsen av 1970-årene. Ml-erne gikk ut mot lockout og tvungen voldgift. For å nå frem måtte man sette hardt mot hardt i forhold til Norsk Arbeidsgiverforening og regjeringen. "Når NAF tyr til jernhanda ... er det å svare med samme mynt, sette hardt mot hardt."⁹⁹ De mest langvarige konfliktene fant sted ved Norgas i Oslo, Electric Furnace i Sauda, Norzink i Odda og Oslo Sporveier.¹⁰⁰ For å støtte de streikende arbeiderne oppfordret AKP (m-l) til å gi streikebidrag, slik at arbeiderne slapp å bøye seg for tvungen voldgift.¹⁰¹

Et annet viktig satsningsområde var utdannelsessektoren. Selv om ml-erne møtte motstand, vant de enkelte posisjoner, som i Studentersamfunnet i Bergen og Oslo.

Arbeid innen forsvaret hadde høy prioritet. AKP (m-l) gikk inn for å styrke "enhetsfronten" blant soldater og vinne posisjoner i tillitsmannsapparatet.

Ml-erne oppfordret alle menn til å avtjene verneplikt. Begrunnelsen for å få flest mulig ml-ere til å gå inn i forsvaret var på den ene siden frykten for en kommende verdenskrig. På en annen side fryktet man også "vold fra den eiende klasse" og at hæren kunne bli brukt mot folket. Denne antakelsen bygget på Maos egne skrifter om staten: "Ut fra den marxistiske teorien om at i staten er hæren hoveddelen av statsmaktens apparat." ¹⁰²

I brosjyren "Militærkupp i Norge?" refererte AKP (m-l) til "Prometheus-planen". Ml-erne oppfattet den slik at NATO hadde planer for militær maktovertakelse i medlemsland. Norge var nummer to på listen. Det hevdes også i brosjyren at forsvarsledelsen drev øvelser mot "den indre fiende".¹⁰³ For å forhindre en slik utvikling måtte "revolusjonære gå inn i hæren" og lære å bruke våpen på lovlig vis.¹⁰⁴ AKP (m-l) holdt fast på denne strategien frem til 1990 og programfestet "Den sosialistiske

⁹⁸Op cit, s. 122.

⁹⁹Systematisk avdeling, UB. Boks 329. Øvrige partier og politiske foreninger A-H. Brosjyre: Knus lockouten. Sett hardt mot hardt. Oslo 1974.

¹⁰⁰Terje Tvedt (red.) (MI) 1989, s. 48. Av 115 streiker fra 1970 til 1973 var 7 godkjent av LO.

¹⁰¹Systematisk avdeling, UB. Boks 329. Øvrige partier og politiske foreninger A-H. Brosjyre: Tvers igjennom lov til seier og Bekjemp uthulinga av streikeretten.

¹⁰²Systematisk avdeling, UB. Boks 329. Øvrige partier og politiske foreninger A-H. Grunnsirkel i marxismen-leninismen Mao tse tungs tenkning. Oslo 1971, s. 7.

¹⁰³Systematisk avdeling, UB. Boks 329. Øvrige partier og politiske foreninger A-H. Brosjyre: Militærkupp i Norge?

¹⁰⁴AKP (m-l)s militærpolitiske program 1979, s. 30. Se også Per Gunnar Gabrielsen, Et sterkt, uavhengig forsvar, 1981, s. 92.

folkehæren" og at den sosialistiske revolusjonen aldri ville seire "uten at borgerskapet avvæpnes og at folket tar kontrollen over våpenmakta".¹⁰⁵

Utover mobilisering i fagbevegelsen, utdanningssystemet og Forsvaret, forsøkte AKP (m-l) å samarbeide på et bredt grunnlag. Det var en del av enhetsfrontsarbeidet å samle alle "vاكلende grupper" over til ml-bevegelsen. Blant annet var det viktig å bygge ut Akmed (se 8.4.6.6) og utvikle en "allsidig taktikk overfor Folkebevegelsen mot EEC", der ml-erne ble oppfordret til å melde seg inn. Dette gjaldt også for Solkom. Se 8.4.6.7.¹⁰⁶

Et annet eksempel er Kvinnefronten. Ml-erne mente det var viktig å nå kvinnene fordi kvinnene hadde mest å vinne på den sosialistiske revolusjonen. Se 8.4.6.2.

AKP (m-l) tok i bruk kulturelle virkemidler i sin politiske virksomhet, særlig litteraturen. Forlaget Oktober og bladet Profil spilte her sentrale roller.

I arbeidet med å nå frem med sin politikk fikk AKP (m-l)s eget organ Klassekampen en viktig oppgave. I 1970-årene kom avisen med flere artikler om norsk sikkerhetspolitikk og de hemmelige tjenester. I 1971 trykket Klassekampen en hemmelig øvelsesmelding fra NATO. Den beskrev en tenkt situasjon der NATO-styrker skulle operere i Norge og der reelle norske opposisjonsgrepper ble fremstilt som hovedfienden. Andre artikler kom i 1973 da Klassekampen skrev at i øvelsen Strong Express var anti-NATO-demonstranter i Bodø pekt ut som den indre fiende. Kort tid etter offentliggjorde avisen et øvelsestelegram fra Wintex-øvelsen og en soldat-tillitsmann ble arrestert for å ha lekket opplysningene. I 1977 kom Klassekampen med hemmelige øvelsestelegrammer om øvelsen Teamwork 76. Telegrammene fortalte at NATO var forberedt på å bruke atomvåpen på norsk jord i en krigssituasjon.

Klassekampen viste etter hvert frem fotografier og offentliggjorde navn på ansatte i overvåkingspolitiet som var observert i forbindelse med venstresidens aktiviteter.

Mobilisering av massene krevde skolering i revolusjonær tenkning og klassekamp. Det hørte til partidisiplinen. En viktig del av skoleringen fant sted på sommerleirene og i studiesirkler. Medlemmene studerte den marxistisk-leninistiske-maoistiske tenkningen, og ble oppfordret til å gjøre selvstendige analyser av det norske samfunn.¹⁰⁷

AKP (m-l) førte en streng "sikkerhetslinje".¹⁰⁸ Sikkerhetsinstruksen påla medlemmene å bruke dekknavn, aldri snakke om sine arbeidsoppgaver, være forsiktig med bruk av tall, bruke minst mulig telefon, ikke snakke om organisasjonen og bruke leiebiler eller dekke til egne bilskilt når de reiste til ulike sammenkomster. Det var viktig at medlemslister og organisasjonsnett ble holdt "borte fra SIPOs kartoteker".¹⁰⁹ Møter og

¹⁰⁵ Prinsippprogram og vedtekter for AKP (m-l), 1988 s 32 og AKP prinsipper og vedtekter 1990, s 15.

¹⁰⁶ Systematisk avdeling, UB. Boks 329. Øvrige partier og politiske foreninger A-H. Grunnsirkel i marxismen-leninismen Mao tse tungs tenkning. Oslo 1971, s. 16.

¹⁰⁷ Prinsippprogram og vedtekter for AKP (m-l) 1984. Etterord.

¹⁰⁸ Sikkerhetsinstruks trykket som vedlegg i Terje Tvedt (red.) (MI) 1989.

¹⁰⁹ Arbeidernes Kommunistparti (m-l) programmer og vedtak fra det 1. landsmøtet februar 1973, s. 144.

studievirksomhet var hemmelig. Medlemmene ble videre instruert om ikke å offentliggjøre personer, kvitte seg med "levende arkiv" og styrke sikkerheten i hjemmet.

Sikkerhetslinjen ble skjerpet mot slutten av 1970-årene på grunn av ml-ernes frykt for en ny verdenskrig. AKP(m-l) regnet med at en politisk kamp i Norge kom til å skje gjennom "illegalt motstandsarbeid". Det ville bety "livsfare å være kjent som sympatisør av AKP (m-l)" under en okkupasjon der medlemmene kunne bli skutt eller torturert.¹¹⁰

Når partiet var organisert og massene samlet, gjensto arbeidet for å opprette "en stat av en ny type: Proletariatets diktatur", det vil si å erstatte borgerskapets diktatur med proletariatets demokratiske diktatur. Et kjernepunkt var "våpenmakta". I et sosialistisk samfunn måtte den "basere seg på væpning av arbeiderklassen og folket".¹¹¹ Her fant ml-erne forankring i Maos skrifter.

"Revolusjonens sentrale oppgave og dens høyeste form er makterobringen med våpen i hånd, dvs. at spørsmålet løses ved krig. Dette marxistisk-leninistiske revolusjonsprinsippet er riktig overalt, det er ubetinget riktig for Kina og for alle de andre statene."¹¹²

Ml-erne ble oppfordret til å trekke frem eksempler fra klassekampen i Norge, som viste at prinsippet også gjaldt her.

I vedtak, opprop og programmer brukes uttrykk som "sosialistisk revolusjon", "kamp", "våpenmakt", "proletariatets diktatur", "folkets egne væpna styrker", for å beskrive AKP(m-l)s fremgangsmåter og mål.¹¹³

"Monopolkapitalen og reaksjonen forsøker å få arbeidsfolk til å tro at det er umulig for arbeidsfolk å forsvare Norge. Men om folket har våpen og er villig til å kjempe, er stillinga slett ikke håpløs. Spesielt for oss kommunister, som kan bygge på de rike erfaringene fra folkekriger som er summert opp i marxismen-leninismen, Mao Zedongs tenkning, er det en viktig oppgave igjen og tålmodig å forklare at forsvarskamp er mulig ...".¹¹⁴

I et opprop fra 1975 het det at erfaringene fra kuppet i Chile hadde vist at "arbeiderklassen bare kan seire om den er beredt til å forsvare revolusjonen og sosialismen med våpen i hånden".¹¹⁵

Uttrykket "væpna revolusjon" var ikke programfestet i de offisielle prinsippprogrammene og vedtektene. I programmene fra 1973, 1976, 1980, 1984 og 1988 ble det brukt formuleringer som "veien til [det klasseløse samfunn] går gjennom en sosialistisk

¹¹⁰Beretning fra AKP (m-l). Vedtatt på det 2. landsmøtet til Arbeidernes Kommunistparti (marxist-leninistene) november 1976, Oslo 1978, s. 243, og 261.

¹¹¹Arbeidernes Kommunistparti (m-l) programmer og vedtak fra det 1. landsmøtet februar 1973, s. 28. Se også Prinsippprogram 1988, s 28f.

¹¹²Systematisk avdeling, UB. Boks 329. Øvrige partier og politiske foreninger A-H. Grunnsirkel i marxismen-leninismen Mao tse tungs tenkning, Oslo 1971, s. 13.

¹¹³Bygger på gjennomgang av AKP (m-l)s tre første år. Vedtak, uttalelser og opprop fra AKP (m-l) februar 1973 til mai 1975, samt Prinsippprogram for 1976, 1980, 1984 og AKP (m-l)s militærpolitiske program. 1979.

¹¹⁴Røde Fane nr. 3. 1976.

¹¹⁵Klassekampen 9/75 5. mars 1975. Opprop for Rød Valgallianse 1975.

revolusjon" og "revolusjonen kan berre sigra med støtte av våpenmakta", "den einaste vegen fram til proletariatets diktatur i Noreg går gjennom det væpna folkeopprøret" og folket må "vera budd på å gjennomføre revolusjonen med våpenmakt og forsvare sosialismen med våpen".¹¹⁶ I programmet fra 1990 var slike formuleringer tatt ut.

"Væpna revolusjon" ble direkte uttrykt i andre sammenhenger. I et studiehefte fra 1971 var et diskusjonspunkt hvorfor arbeiderklassen måtte "gripe makta gjennom en væpnet revolusjon"¹¹⁷. I valgavis for RV i 1977 sto det at "RV er det eneste partiet som stiller til valg med væpna revolusjon og proletariatets diktatur på programmet"¹¹⁸. I 1977 var en av hovedparolene i valgkampen "Hær og politi sikrer borgerskapets makt - bare arbeiderklassens væpna revolusjon kan styrte kapitalismen".¹¹⁹ Et studiehefte fra 1987 het: "Krig. Fred. Væpna revolusjon". Uttrykket "væpna revolusjon" ble også brukt mer uoffisielt av ml-ere, blant annet i litteratur som omhandlet AKP (m-l).¹²⁰

I ettertid har tidligere medlemmer av AKP (m-l) forklart for kommisjonen at snakket om voldelig taktikk og "væpna revolusjon" var retorikk og "uttrykk for ungdommelig revolusjonsromantikk".

Gjennom hele 1970-tallet mente AKP (m-l)-erne at de var overvåket og omringet av "fiender". De fryktet militærkupp, som i Hellas og Chile, og en tredje verdenskrig. Mot slutten av 70-tallet forberedte ml-erne seg på krig og mente helt frem til 1988 at rivaliseringen mellom USA og Sovjetunionen kunne føre til "ein 3. imperialistisk verdskrig".

Frem til midten av 1970-årene hadde AKP (m-l) gått imot bevilgninger til Forsvaret, eller det de kalte "det borgerlige forsvaret". Etter hvert kom man frem til at denne linjen ikke førte frem. I tilfelle krig mente partiet at Norges selvråderett måtte forsvares militært.¹²¹

AKP (m-l) vedtok sitt militærpolitiske program i 1979. Ml-erne ventet at Sovjetunionen ville besette Norge i en europeisk storkrig, og ga retningslinjer for hvordan folk skulle yte motstand.¹²² Militærprogrammet slo fast prinsippet om folkekrig. Det krevde

¹¹⁶Prinsipp-program og vedtekter for AKP (m-l). Vedtatt på det 2. landsmøtet til Arbeidernes Kommunistparti (marxist-leninistene) november 1976, Oslo 1977 s. 135.

Systematisk avdeling, UB. Boks 329. Øvrige partier og politiske foreninger A-H. Arbeidsprogram AKP ml 1983 og Utkast til Prinsippprogram for AKP (m-l), og Prinsipp-program, sameprogram, vedtekter for AKP (m-l). Vedtatt på det 3. landsmøtet desember 1980. Prinsippprogram 1984 s 48 og 1988 s 28.

¹¹⁷Systematisk avdeling, UB. Boks 329. Øvrige partier og politiske foreninger A-H. Grunnsirkel i marxismen-leninismen Mao tse tungs tenkning. Oslo 1971, s. 11f.

¹¹⁸Valgavis RV. Stortingsvalget 1977. (Stortingsbiblioteket)

¹¹⁹Aksel Nærstad (red.), Med folk mot makta. 20 år med RV i kommunestyre og fylkesting - og to år på Stortinget, Oslo 1995, s. 207.

¹²⁰Se for eksempel Dag Solstad, Gymnaslærer Pedersens beretning om den Store politiske vekkelsen Som har hjem søkt vårt land, Oslo 1982, s. 10, 73.

¹²¹Per Gunnar Gabrielsen; Krig. Fred. Væpna revolusjon, 1987 s. 61.

¹²²AKP (m-l)s militærpolitiske program, 1979, s. 29. Se også Per Gunnar Gabrielsen, Krig. Fred. Væpna revolusjon, 1987 s. 53ff.

mobilisering av hele samfunnet. AKP (m-l) gikk inn for "folkevæpning" og oppfordret arbeiderklassen til å engasjere seg i skytterorganisasjoner, i jakt og sportsskyting.¹²³

Utover i 1980-årene satte AKP (m-l) frem krav til endringer i Forsvaret. Blant annet var det nødvendig å få til større samarbeid mellom sivil beredskap og Forsvaret. For å styrke den sivile motstanden, krevde partiet planer for "sabotasje i statsapparatet, energi- og matvaredistribusjonsledda". Det måtte gis opplæring til sivil sabotasje og særlig styrke beredskapen i fagbevegelsen, kvinnebevegelsen, idrettslag og skoler. Begrenset våpenopplæring var nødvendig.¹²⁴ Militært foreslo AKP (m-l) å forbedre panservernet og luftvernet, "sånn at de reelt er en utfordring for en moderne, sovjetisk infanteridivisjon". I tilfelle rask invasjon var "kuppberedskapen" og lett tilgang til våpen viktig.¹²⁵

De første alvorlige problemene i AKP(m-l) kom mot slutten av 1970-årene. Viktige internasjonale hendelser i Kina og Albania i 1976-77 samt ungdomsopprørets slutt, pekte frem mot partikrise. Slik tolker en tidligere ml-er det.¹²⁶

Uenigheten forsterket seg i første halvdel av 1980-årene. Særlig gjaldt det synet på arbeidsmetoder, som førte til opposisjon mellom ulike fraksjoner i partiet, og i 1984 meldte en fraksjon seg ut med den begrunnelse at AKP (m-l) var blitt et borgerlig parti. Klassekampen og Oktober Forlag fikk økonomiske problemer. De ble berget, men en del av medlemmene mente at avis- og forlagsdrift var feilslått politikk.¹²⁷

Etter landsmøtet i 1981 meldte mange seg ut av AKP (m-l), eller ble passive. Det "ideologiske grunnlaget, som hadde holdt ledelsen sammen ... , var splintret".¹²⁸ Det gjaldt særlig forholdet til Kina.

De som fortsatte i partiet holdt fast på de opprinnelige målsettingene. I programmet for 1984 sto AKP (m-l) fortsatt på at målet var "en sosialistisk revolusjon". Folk måtte være forberedt på å gjennomføre revolusjon "med våpenmakt og forsvare sosialismen med våpen." Fortsatt trengtes et kommunistisk parti, "ein einskapsfront av alle klassar, grupper, parti, fagforeningar, organisasjonar og einskildmenneske som vil slåst for revolusjonen, ei organisert revolusjonær våpenmakt".¹²⁹

I utkast til plattform for AKP (m-l) i 1991 besluttet flertallet at partiet måtte bli mer revolusjonært.

¹²³ AKP (m-l)s militærpolitiske program, 1979, s. 40. Se også Per Gunnar Gabrielsen, Krig. Fred. Væpna revolusjon, 1987 s. 63 og 53ff. og Prinsippprogram 1988, s. 32.

¹²⁴ Per Gunnar Gabrielsen, op cit, s. 69f.

¹²⁵ Op cit, s. 64.

¹²⁶ Sverre Knutsen, i Terje Tvedt (red.) (ml), s. 140.

¹²⁷ Striden og partikrisen er behandlet av Sverre Knutsen i Terje Tvedt (red.) (ml), s. 135ff. Se også Harald Skjøsberg, På parti med Stalin? Den merkelige historien om ML'ernes storhetstid 1990.

¹²⁸ Sverre Knutsen, i Terje Tvedt (red.) (ml), s. 164, og Tvedt s. 213.

¹²⁹ Prinsipper og vedtekter for AKP (m-l). Vedtatt på 4. landsmøte (desember 1984), Oslo 1985, pkt. 5.1.2.

"Sosialismen kan ikke innføres skritt for skritt. Det må skje gjennom en revolusjon der arbeiderklassen og dens allierte tar makta og river ned det gamle statsapparatet."¹³⁰

Mens flertallet snakket om revolusjon gikk AKP (m-l) tilbake i medlemstall. Partiet diskuterte om RV og AKP (m-l) skulle slås sammen til ett parti.

8.4.4.6. Rød Valgallianse (RV)

Til stortingsvalget i 1973 dannet AKP (m-l) Rød Valgallianse. AKP (m-l) regnet ikke med at Kommunaldepartementet ville godkjenne et partinavn med kommunistisk i, fordi det kunne bli problemer i forhold til Norges Kommunistiske Parti. Et annet formål med valgalliansen var å få til et samarbeid mellom AKP (m-l) og uavhengige sosialister.

Gjennom RV ble det gjort forsøk på å få til en full samling til venstre for Arbeiderpartiet og forene "arbeiderklassen og andre lag av folket i en brei enhetsbevegelse". Den 1. juli 1973 holdt RV sin første landskonferanse.

Som AKP (m-l) skulle RV arbeide for "den revolusjonære arbeiderbevegelsens krav og politikk" og ivareta "vanlige folks interesser".¹³¹ Et viktig mål var også å vinne et mandat på Stortinget.¹³²

RV samlet seg om noen hovedpunkter, blant annet forsvar av norsk sjølråderett, der "folkekrig" og øvelse i geriljastrid inngikk, og internasjonal solidaritet. Hovedsakene var å få full nasjonal kontroll over oljeressursene, si opp medlemskapet i NATO, holde opinionen mot EEC i live og gi støtte til folk i Indonesia. Videre ville Rød Valgallianse arbeide for "et sosialistisk Norge", og spre forståelse for at sosialismen var det systemet som best sikret arbeidernes interesser.¹³³ RV ønsket langt på vei å arbeide utenfor parlamentariske kanaler, og oppfattet parlamentarisk arbeid som et "nødvendig onde".¹³⁴

Utviklingen i AKP (m-l) preget RVs program i årene etter 1973, og valgkampen i 1975 og 1977 gjenspeilet venstredreiningen i AKP (m-l), der "kamp for revolusjon og sosialisme" sto sentralt.¹³⁵ Denne dreiningen hang sammen med hendelsene i Chile og et endret syn på at en fredelig overgang til sosialismen var mulig. Samtidig var RV opptatt av å føre en dagsaktuell innenrikspolitik og engasjerte seg blant annet i abortsaken, i kampen mot tvungen lønnsnemnd, krav om syv timers arbeidsdag. Arbeidet foregikk

¹³⁰ Arbeidernes kommunistparti. Partidebatten høsten -91, s. 2 og 6.

¹³¹ AKP (m-l)s tre første år. Vedtak, uttalelser og opprop fra AKP (m-l) februar 1973 til mai 1975.

Tillegg: Dokumenter fra Rød Valgallianse 1973 og 1975, Oslo 1975, s. 101.

¹³² Aksel Nærstad (red.), Med folk mot makta. 20 år med RV i kommunestyre og fylkesting - og to år på Stortinget, Oslo 1995, s. 226.

¹³³ Rød Valgallianse. Program 1985. AKP (m-l)s tre første år. Vedtak, uttalelser og opprop fra AKP (m-l) februar 1973 til mai 1975. Tillegg: Dokumenter fra Rød Valgallianse 1973 og 1975, Oslo 1975, s. 102f.

¹³⁴ Aksel Nærstad (red.) Med folk mot makta. 20 år med RV i kommunestyre og fylkesting - og to år på Stortinget, Oslo 1995, s. 15.

¹³⁵ Aksel Nærstad (red.) op cit s. 204f.

mye på lokalplanet, og i 1975 fikk RV kommunestyrerepresentanter i Oslo, Odda, Trondheim og Tromsø.¹³⁶

I valgkampen før stortingsvalget i 1977 fortsatte imidlertid AKP (m-l) å føre en revolusjonær linje i valgsammenheng. Dette endret seg to år senere da ledelsen i AKP (m-l) bestemte at RVs landskonferanser skulle kalles landsmøte. Slik ville RV få pressedekning på linje med andre partier. På landsmøtet ble det valgt egen leder for RV, og man ser første skritt i retning av et selvstendig parti.

Programmet fra det første landsmøtet til RV tonet ned den revolusjonære linjen. Alt om "væpna revolusjon" og "proletariatets diktatur" var tatt bort, men RV fastholdt at en sosialistisk revolusjon var målet.¹³⁷

"Folk kan ikkje stemme Noreg til sosialismen. Når kapitalistklassen ser makta si truga, vil dei setje Stortinget ut av spel og angripe arbeidarklassen med makt. Derfor kan sosialismen berre innførast ved ein revolusjon."¹³⁸

I 1990 var mål og strategi fortsatt "en sosialistisk revolusjon". Men nå betydde revolusjon "først og fremst politisk opprør fra flertallet". Man måtte imidlertid være forberedt på "å bli møtt med vold fra det borgerlige statsapparatet og reaksjonen".¹³⁹

Programmet for RV, vedtatt på landsmøtet i 1991, stadfestet at "RV er et revolusjonært marxistisk parti", og at RV ikke bare ville følge parlamentariske spilleregler. Samtidig sto det i innledningen at:

"Rød Valgallianse ser det som sin oppgave å støtte og slåss for interessene til arbeidsfolk, til kvinne-, miljø- og den antirasistiske bevegelsen ... Vi vil tale deres sak i kommunestyre, fylkesting og på Stortinget, og stå i nær kontakt med organisasjoner, aksjoner, grupper og enkeltpersoner."¹⁴⁰

Det parlamentariske arbeidet var i ferd med å bli styrket, og i 1993 ble RV representert på Stortinget for første gang. Da hadde RV hatt representanter i kommunestyre og fylkesting i 25 år.¹⁴¹

Oppslutningen om RV har aldri vært stor. Ved stortingsvalget i 1973 fikk RV 0,4 prosent av stemmene, i 1977 0,6 prosent, i 1981 0,7 prosent, i 1985 0,6 prosent, i 1989 0,8 prosent og i 1993 1,1 prosent.

¹³⁶Op cit, s. 204f.

¹³⁷Op cit, s. 209.

¹³⁸. Rød Valgallianse. Program 1985, s. 4f.

Arbeidernes kommunistparti. Partidebatten høsten - 91, s. 19.

¹⁴⁰Rød Valgallianse. Program. Vedtatt på landsmøtet i 1991.

¹⁴¹Aksel Nærstad (red.) op cit

8.4.4.7. *Rød Ungdom (RU)*

Rød Ungdom var ungdomsforbundet til AKP (m-l), og utgjorde sammen med Norges Kommunistiske Studentforbund den kommunistiske ungdomsbevegelsen i Norge. RU ble stiftet kort tid etter opprettelsen av AKP (m-l).

RUs mål var å arbeide for et kommunistisk samfunn uten "klasser, utbytting eller undertrykking". Midlene var

"en sosialistisk revolusjon som knuser borgerskapets klassestat, og sikrer arbeiderklassen statsmakta gjennom opprettelsen av proletariatets diktatur og innføring av et virkelig demokrati for folkemassen." ¹⁴²

For at revolusjonen skulle vinne frem var det for det første viktig å samle en "enhetsfront" av alle "revolusjonære". For det andre måtte arbeiderklassen og "folket" innstille seg på å "forsvare sosialismen med våpen i hånd", selv om arbeiderklassen i utgangspunktet var interessert i å etablere et sosialistisk samfunn med fredelige midler. RU hadde ikke "folkevæpning" på programmet. For det tredje måtte revolusjonen ledes av et sterkt kommunistisk parti. ¹⁴³

Ideologisk fulgt RU moderpartiet ved å bygge på "marxismen-leninismen-Mao Tsetungs tenkning". Organisatorisk var RU selvstendig, hadde sitt eget "medlemsdemokrati" og sine egne vedtekter. ¹⁴⁴

8.4.5. *Kartleggingen av AKP(m-l)*

8.4.5.1. *Innledning*

Dette kapittel omfatter AKP(m-l) og ungdomsorganisasjonen Rød Ungdom. Videre behandles Rød Valgallianse og Norges Kommunistiske Studentforbund (NKS).

AKP(m-l) ble stiftet ved årsskiftet 1972-73. Flere organisasjoner gikk da inn i AKP(m-l). SUF (Sosialistisk Ungdomsforbund) var ungdomsorganisasjonen til SF frem til bruddet på SFs landsmøte i 1969. Etter bruddet endret SUF navn til SUF (m-l). SUF (m-l) opphørte da AKP(m-l) ble stiftet, og på et ekstraordinært møte ble AKP(m-l)s ungdomsorganisasjon Rød Ungdom (RU) etablert. MLG (Marxistisk-leninistiske studie- og arbeidsgrupper) omfattet en del andre utbrytere fra SF. MLF (Marxistisk-leninistisk front) besto av (tidligere) medlemmer i NKP. Organisasjonene er behandlet nærmere i 8.4.4 ovenfor.

Instrukser og retningslinjer for overvåkingstjenestens innhenting og registrering av opplysninger er fremstilt under 8.1.3. Grunnlaget for at overvåkingstjenesten fulgte med på SUF(m-l) og AKP(m-l) var flersidig:

¹⁴²Rød Ungdom. Program, vedtekter, Oslo 1975.

¹⁴³Rød Ungdom. Program, vedtekter, Oslo 1975

¹⁴⁴Rød Ungdom. Program, vedtekter, Oslo 1975.

For det første var grunnlaget *overvåkingsmessig*, jf overvåkingsinstruksen § 2. Denne bestemmelsen pålegger overvåkingstjenesten å forebygge og motvirke forbrytelser som kan medføre fare for rikets sikkerhet. SUF(m-l) og AKP(m-l) hadde programfestet at de ville arbeide for revolusjon. Overvåkingstjenesten søkte derfor å bringe på det rene om straffbare handlinger ble forberedt, jf særlig straffelovens §§ 98 og 104 a.

På landsmøtet i september 1969 vedtok SUF(m-l) sitt politiske program. Fra dette gjengis i en POT-meddelelse i 1970:

"Monopolkapitalens diktatur kan bare styrtes ved at arbeiderklassen, alliert med alle progressive lag av folket, bryter borgerskapets undertrykkelsesapparat i stykker, knuser det borgerlige statsapparat gjennom en revolusjonær omveltning, og er forberedt på å bruke vold for å oppnå dette."

Målsettingen for AKP(m-l), vedtatt på det første landsmøtet i 1973, var å styrte monopolkapitalens klasses diktatur gjennom en sosialistisk revolusjon og opprette proletariatets diktatur. Denne programposten sto ved lag til 1991.

Det var vanskelig å få innsyn i organisasjonenes virksomhet. I lang tid bar disse preg av omfattende hemmelighold, og de interne sikkerhetstiltak var betydelige. Dette skapte usikkerhet og bidro til å skjerpe overvåkingstjenestens oppmerksomhet.

Etter overvåkingsinstruksen § 2 skal overvåkingstjenesten også forebygge og motvirke infiltrasjon og - frem til 1977-instruksen - propaganda som kan medføre skade for rikets sikkerhet. Dette var antakelig grunnlaget for at man fulgte med på AKP(m-l)s virksomhet i Forsvaret, i arbeidslivet og innen universitets- og skolesektoren.

For det annet var registrering begrunnet i hensynet til *personkontroll*. Tilhørighet til AKP(m-l) var her relevant som følge av at partiets revolusjonære linje, og forpliktelsen til ubetinget lojalitet overfor partiet, medførte tvil om ml-erne ville overholde taushetsplikt om graderte opplysninger.

For det tredje forelå det mistanke om kontakt med ekstreme organisasjoner i utlandet med potensiale for *terrorisme*, særlig i Midt-Østen og Irland.

Kartleggingen av personer med tilknytning til AKP(m-l), og de organisasjoner og grupper som gikk inn i AKP(m-l), pågikk - i hovedsak - fra 1968 til 1987.

Omfanget av kartleggingen varierte over tid. På 1970-tallet tok man sikte på en mest mulig fullstendig kartlegging av ml-erne og - så langt kapasiteten tillot - ml-ernes virksomhet. I perioden fra 1980 til 1987/88 ble kartleggingen gradvis trappet ned. Likevel var registreringen omfattende i 1983 og 1984.

8.4.5.2. Kartlegging av AKP(m-l)s virksomhet

a) Generelt

Årsberetningene og emnearkivet ved Overvåkingssentralen illustrerer i hvilket omfang overvåkingstjenesten søkte å kartlegge virksomheten til AKP(m-l), RU og NKS og hvilke sider av virksomheten man var særlig opptatt av å få belyst.

M-l-bevegelsen behandles første gang i årsberetningen for 1967. Her omtales maoistenes virksomhet i SF og tegn på splittelse i partiet som følge av dette. Det fremheves at SUF mener sosialismen oppstår ved at arbeiderklassen tar makten, og dette må skje gjennom en revolusjon. Årsrapporten viser at man i overvåkingstjenesten var usikre på hvor alvorlig man skulle ta de "radikale og rabiante ungdommer". Det henvises til de erfaringer man hadde med deres aksjoner/virksomhet og planer, og fremholdes at når en

"vet hvor helt gjennom virkelighetsfjerne de på mange måter er - skal man ikke helt se bort fra at de kan komme til å gå langt over streken av det tillatelige i gitte situasjoner."

Årsberetningene for de neste årene viser at overvåkingstjenesten ble sikrere. I 1968 anføres at radikaliseringen av SUF har fortsatt, og at det nye prinsippprogrammet er basert på revolusjonær voldspolitik. Det uttales at den videre utvikling innen og virksomhet fra SUF's side må "følges med den største oppmerksomhet". I årsberetningen for 1969 pekes på at SUF etter bruddet på SFs landsmøte i februar 1969 har fremstått som en selvstendig organisasjon med det mål å danne et nytt, revolusjonært klassekampparti. Årsberetningen for 1970 understreker at intet tyder på at den

"revolusjonære kampånd er svekket eller i ferd med å finne et mer normalt leie i pakt med norsk politisk virkelighet". Videre uttales at ledelsen "synes mer enn noensinne opptatt av å fortsette sin aktivitet som samfunnsstormere, og medlemmene slutter opp på alle plan".

I årsberetningen for 1971 fremheves at utviklingen blant de venstre-ekstreme krefter gir grunn til uro både på kort og lang sikt. Det vises til at i de tre årene som har gått siden bruddet med SF, har m-l-aktivistene bygget opp et disiplinert og slagkraftig apparat.

Ifølge årsberetningene fra Overvåkingssentralen var hovedoppgaven for m-l-erne å drive propaganda og agitasjon, samt å arbeide for å skaffe seg innpass og innflytelse i organisasjoner og kretser som kunne utnyttes for deres formål. M-l-erne arbeidet dels gjennom organisasjoner som de selv opprettet, dels gjennom organisasjoner som de overtok kontrollen over. Disse organisasjonene behandles i 8.4.6 nedenfor.

I årsberetningen for 1973 - den første etter at AKP(m-l) ble stiftet - uttales at AKP(m-l) gir høyest prioritet til arbeidet innen Forsvaret, i utdannelsessektoren og i fagbevegelsen. Dette var den samme prioritering som SUF(m-l) hadde hatt.

At overvåkinginstruksen ble endret i 1977 slik at propaganda gikk ut, synes ikke å ha hatt betydning for hva overvåkingstjenesten fulgte med på.

Det siste året AKP(m-l), RU eller RV omtales i årsberetningene er 1986. Denne beretningen ble avgitt våren 1987.

Flere notater utarbeidet ved Overvåkingssentralen midt på 1980-tallet gir informasjon om hvorfor overvåkingstjenesten fortsatt fulgte med på AKP(m-l) og hva man anså det viktig å samle opplysninger om:

I et notat fra januar 1985 fra Overvåkingssentralen til Landsdelssentral Sørlandet om AKP(m-l)-virksomhet i landsdelen, gir Overvåkingssentralen en beskrivelse av hva slags informasjon man ønsket å få fra landsdelssentralen:

"Det man ved overvåkingssentralen er interessert i å få innberettet, er aktiviteten til de nevnte personer som har adresse innen Landsdelssentralen og deres ektefeller/samboere. Med aktivitet menes virksomhet som AKP (m-l)/RV i egenskap av organisasjon og parti driver, virksomheten innen frontorganisasjonene som helt eller delvis er dominert- og/eller infiltrert av AKP (m-l)-ere. Man ønsker opplyst om AKP (m-l)-ere i bedrifter og eventuelle tillitsverv de innehar (klubbformenn m.v). Det er av interesse i hvilken grad AKP (m-l) lykkes i å få gjennom sin politikk, f.eks. i forbindelse med streiker, aksjoner m.m. ... Til slutt vil en nevne de steder som RV stilte kommunelister ved siste valg: ... RV stilte fylkeslister i alle tre fylker ved valget i 1983. Angående valgresultatene følger vedlagt en oversikt utarbeidet av Statistisk Sentralbyrå for kommune- og fylkesvalget i 1983."

I et internt notat fra januar 1986 utarbeidet ved Overvåkingssentralen, uttales om den fortsatte kartlegging av AKP(m-l):

"Blant de viktigste gjøremål i forbindelse med overvåking av AKP (m-l) er: Å registrere deres forberedelser til folkekrig/revolusjon, undersøke om AKP (m-l) mottar økonomiske midler fra fremmed makt, og å kartlegge deres forbindelser til utenlandske ekstremistorganisasjoner/partier som blant annet utfører terrorhandlinger."

I et notat til overvåkingssjefen datert 15. januar 1987 redegjøres for hvorfor man på denne tiden fortsatt fulgte med på AKP(m-l). Notatet inngikk i grunnlagsmaterialet for overvåkingssjef Jostein Erstads brev til Justisdepartementet av 23. januar 1987, jf nærmere i 8.1.3.3.d) om dette brevet. Fra notatet gjengis:

"Man anser at personer som er aktive i en organisasjon som vedkjenner seg at de vil begå forbrytelser (oppreknet under Overvåkinginstruksens § 2) for å nå sine mål, må kunne registreres. Det samme gjelder personer som aktivt deltar i en organisasjon som kan mistenkes for å ville drive slik virksomhet, og hvor vedkommende er klar over dette. Personer som deltar i en organisasjon som driver med ulovlige handlinger eller som har et ulovlig formål, vil etter denne forståelse ikke kunne dekkes seg under "paraplyen" "lovlig politisk organisasjon eller lovlig politisk virksomhet". Personer som har meget ekstreme meninger, men som ikke har knyttet disse til en aktivitet, vil ikke kunne registreres, selv om meningene er av en slik art at de i høy grad kan trekke personens lojalitet i tvil. Det vil således ikke være tilstrekkelig grunnlag for registrering at opplysningene er relevante i personkontrollsammenheng.

Arbeidernes Kommunistparti (marxist-leninistene), AKP (m-l).

I noen grad følger Politiets Overvåkingstjeneste med i den virksomhet som utøves av AKP (m-l). AKP (m-l) har et klart ulovlig formål, de har til og med programfestet at de vil begå en rekke meget alvorlige forbrytelser, bl.a. mot Statens forfatning.

Av deres program framgår klart at de ved ulovlige midler (våpnet revolusjon) vil forandre Statens forfatning (avskaffe demokratiet og innføre diktatur). Når det gjelder deres handlinger i praksis synes disse å være tilpasset denne langsiktige strategi.

En vil nevne at partiet forbereder seg på å drive illegal virksomhet. Dette kommer bl.a. til uttrykk ved at:

- Store deler av partiapparatet ikke er offentlig kjent.
- Medlemstallet holdes hemmelig.
- Størstedelen av ledelsen holdes hemmelig.
- Det avholdes konspirative møter.
- Dekknavn er fremdeles i bruk.

Forøvrig kan det nevnes at partiet har direkte og indirekte kontakt/samarbeide med organisasjoner som utfører terror.

Blant de ting man har merket seg ved AKP (m-l) er deres planer om å opprette en egen "folkehær" i en krigssituasjon, som skal være uavhengig av Forsvaret, og som skal stå under partiets kommando. Denne "folkehæren" er tiltenkt å være det maktorgan som skal brukes for å overta makten i landet. Som ledd i dette søker de til Forsvaret for å lære seg "våpenbruk og militærkunst".

b) *Oppslutning*

Overvåkingstjenesten var opptatt av oppslutningen om SUF(m-l) og AKP(m-l). Overvåkingstjenesten regnet i årsberetningene for 1968 og 1969 med at SUF hadde mellom 3000 og 3500 medlemmer. I årsberetningen for 1971 er medlemstallet anslått til ca 5000.

Gjennom hele 1970-tallet fremgår det av årsberetningene at AKP(m-l) har størst tilslutning i universitets- og skolemiljøer, og det er der rekrutteringen skjer.

Midt på 1970-tallet angis at AKP(m-l) møtte sterkere motstand. I årsberetningen for 1975 uttales at dette dels skyldes at pressen har informert leserne om partiets virksomhet, mål og arbeidsmetoder, "en virksomhet som representerer ukjente og skremmende fremmedelementer i et demokratisk samfunn", dels at AKP(m-l) har endret kurs. Mens partiet tidligere la hovedvekten på å samarbeide fra sak til sak i ulike frontaksjoner og med sterk understreking av de momenter som kunne virke samlende, blir nå alle organisasjoner/fronter der ml-erne deltar, påtvunget partiets politiske linje og klasseanalyse.

Også på 1980-tallet er overvåkingstjenesten opptatt av aktiviteten i og oppslutningen om AKP(m-l). I årsberetningen for 1982 pekes på at de fleste maoist-partier i de vestlige land har opplevet dyptgående kriser. Det anføres at "selvmotsigelsene i deres ideologiske grunnlag har etter hvert blitt meget vanskelig å forklare". Det fremkommer at det også har vært indre problemer i AKP(m-l) i Norge og en del utmeldelser, men ingen tydelige tegn til en dypere splittelse i partiet. Imidlertid har overvåkingstjenesten merket seg noe lavere aktivitet, færre deltakere på stands, færre som selger Klassekampen, færre sommerleirer og redusert oppslutning på skoler og universiteter.

Det anføres at det er "antagelig færre medlemmer i AKP(m-l) nå enn det var for noen år siden, men antall sympatisører har økt, (jfr. senere års valgresultater)".

I årsberetningen for 1983 uttales at ml-erne har hatt jevn fremgang dette året. Det opplyses at ledelsen i AKP(m-l) bestemte seg for å øke medlemsmassen og derfor satte i gang en rekrutteringskampanje. Kampanjen gikk ut på at AKP(m-l)-sympatisører som var aktive i frontene, nå skulle bli medlemmer i partiet. Årsberetningen for 1984 gir uttrykk for at denne rekrutteringskampanjen tilførte AKP(m-l) mange nye medlemmer, men uten at målene for kampanjen ble nådd.

c) *Stortings- og kommunevalg, Rød Valgallianse*

Årsberetningene omtaler Rød Valgallianses stemmetall ved stortings- og kommunevalg. I Overvåkingssentralens årsberetning for 1973 uttales at man ikke anser ml-bevegelsen for å være noen politisk maktfaktor i Norge. Rød Valgallianse fikk ca 0,4 % av stemmene ved stortingsvalget dette året, som var første gang RV stilte til valg. Alle valg til og med stortingsvalget i 1985 er nevnt i årsberetningene.

I beretningen for 1981 uttales i tilknytning til stortingsvalget dette året at Rød Valgallianse kontrolleres av AKP(m-l), idet mange av de uavhengige har meldt seg ut.

I beretningen for 1983 gjengis og kommenteres valgresultatet ved kommune- og fylkestingsvalget:

"Ved fylkestingsvalget i 1983 fikk RV 26153 stemmer - 1,2 prosentpoeng, (0,8 prosentpoeng i 1979). De fikk 7 fylkestingsrepresentanter, Oslo medregnet, (5 representanter i 1979). Ved kommunestyrevalget fikk de 24837 stemmer - 1,1 prosentpoeng (0,7 prosentpoeng i 1979) og 34 innvalgte kommunestyrerepresentanter (21 representanter i 1979). Dette viser at de har økt sin representasjon med rundt regnet 50%."

Emnearkivet ved Overvåkingssentralen gir nærmere opplysninger om hvorledes og i hvilket omfang overvåkingstjenesten har fulgt med på Rød Valgallianse. Her finnes materiale om alle valg fra og med stortingsvalget i 1973 til og med kommune- og fylkestingsvalget i 1987. Det er ikke tale om noen systematisk innsamling og arkivering av stoff. Således varierer det sterkt hva som er arkivert både for de enkelte distrikter og for de enkelte år. Generelt inneholder emnearkivet RVs lister, opplysninger om kandidater og analyser av valgresultatene, men altså uten å være fullstendig.

Emnearkivet gjenspeiler imidlertid den oppmerksomhet overvåkingstjenesten viet hvert enkelt valg. Antall dokumenter økte i perioden fra 1973 til 1979. Aktiviteten var deretter lavere ved stortingsvalget i 1981. Et omfattende arbeid ble utført i forbindelse med kommune- og fylkestingsvalget i 1983. Her har man den mest fullstendige oversikt over valglister og kandidater. Det ble også utarbeidet samlenotater og enkeltnotater om kandidater.

I Nord-Norge synes også aktiviteten ved valget i 1981 å ha vært stor. Emnearkivet ved landsdelssentralen inneholder således et omfattende materiale om valgene i 1981 og 1983. I emnearkivet ved et

politikammer i Nord-Norge har kommisjonen funnet et brev fra september 1981 fra Landsdelssentral Nord-Norge til underliggende politikamre om stortingsvalget i 1981. I brevet opplyses at landsdelssentralen, som tidligere år, vil lage en samlet oversikt for hvert fylke over antall stemmer til RV og sammenlikne dette med tidligere valg. Til bruk i dette arbeidet pålegges politikamrene å oppgi hvor mange stemmer RV har fått i hver kommune. Landsdelssentralens analyse av valget vil deretter bli distribuert til politikamrene. Det uttales både i dette brevet og i brevet da analysen ble utsendt at denne "passer som arbeidsdokument ved reiser i lensmannsdistriktene". Denne uttalelsen kan indikere at man med utgangspunkt i antall stemmer til RV i det enkelte lensmannsdistrikt tok sikte på en mest mulig fullstendig kartlegging av hvem som var RV-velgere. I allfall var stemmetallene en referanse i registreringsarbeidet.

I mappen i emnearkivet for stortingsvalget i 1985 ligger det bare dokumenter som er skrevet etter valget. Overvåkingstjenesten har ikke søkt å kartlegge valgkampen og annen aktivitet forut for valget. Dokumentene inneholder redegjørelser for valgresultatet og analyser av dette.

Emnearkivet ved Overvåkingssentralen viser at kommune- og fylkestingsvalget i 1987 grovt sett bare ble fulgt av overvåkingstjenesten i visse deler av landet. Således stammer de fleste av dokumentene fra Landsdelssentral Vestlandet med underliggende politikamre. I tillegg finnes dokumenter fra Drammen politikammer med identifisering av personer på RVs liste i Buskerud og fra Lofoten og Vesterålen politikammer med identifisering av personer på RVs liste i Sortland.

d) AKP(m-l) - organisasjonen, sentrale organer, økonomi, reisevirksomhet

AKP(m-l) ble stiftet ved årsskiftet 1972/73. I Overvåkingssentralens årsberetning for 1973 gjøres det rede for stiftelsen av partiet. ML-ernes holdning til parlamentarisk virksomhet karakteriseres som tvilsom.

Både på 1970- og 1980-tallet poengteres det i årsberetningene at partidisiplinen er streng og at partiet har en illegal stil. Det vises til et internt skriv fra ledelsen i AKP(m-l) om at man ikke skal eksponere flere personer enn strengt nødvendig og at man hele tiden må holde partiets hemmelige apparat intakt. Det opplyses at parolen om revolusjonær årvåkenhet er innskjerpet. I beretningen for 1986 fremheves at partiet skiller mellom hva som skal foregå åpent og skjult. Det uttales at det "sier en del om AKP(m-l)s sikkerhetsopplegg at man ved POT fremdeles ikke har kjennskap til hvor partiet avvirket sitt siste landsmøte".

Debatten om norsk EF-medlemskap i 1972 omtales i årsberetningen for dette året. Det anføres at den tverrpolitisk pregete debatten om norsk EF-medlemskap skapte særlig gunstige arbeidsvilkår for de venstreekstreme grupper: "I sin propaganda framstilte ML-aktivistene seg som de ivrigste forsvarere av norsk suverenitet og spilte på de nasjonale strenger. Hovedsaken for dem var likevel mulighetene for å få øket oppslutning om egen bevegelse." Videre uttales at nei-flertallet ved folkeavstemningen var uventet for ml-aktivistene og fjernet grunnlaget for de planer som var skissert for tiden etter 25. september 1972. Planene var basert på et ja-flertall, helst så knapt som mulig.

I arkivet ved Overvåkingssentralen finnes bare spredte dokumenter om AKP(m-l)s landsmøter. Dokumentomslaget for landsmøtene inneholder f.eks. bare et avisutklipp fra Klassekampen fra januar 1981 og et notat fra desember 1983. I årsberetningen for 1984 opplyses at AKP(m-l) holdt sitt fjerde landsmøte i desember, og at det der ble vedtatt et nytt prinsippprogram, som senere skal offentliggjøres. Videre uttales at det ble gjort endringer i den del av ledelsen som er offentlig kjent. Det nye prinsippprogrammet ble offentliggjort i 1985 og omtales i beretningen for dette året. Programmet "skiller seg ikke vesentlig fra det tidligere program, hvor væpna revolusjon fremdeles er med som et av virkemidlene for maktøvertaking".

I emnearkivet ligger opplysninger om sentralstyremedlemmer. Siste registrering skjedde i 1988.

Et dokumentomslag merket AKP(m-l)s arbeidsutvalg og sekretariat inneholder dokumenter fra perioden 1974 til 1987. Det ser imidlertid ikke ut til at overvåkingstjenesten har tatt sikte på noen fullstendig kartlegging av virksomheten til personer i arbeidsutvalget og sekretariatet.

I emnearkivet finnes også opplysninger om komiteer og utvalg under sentralstyret, arbeidsutvalget og landsstyret. Informasjonen stammer i det vesentligste fra åpne kilder (Klassekampen). Arkiveringens virker noe tilfeldig. Formålet har åpenbart ikke vært å ha en oversikt over alle komiteer og utvalg og medlemmene av disse.

Mappen for AKP(m-l)s økonomi består av dokumenter fra 1973 til 1987. De fleste dokumentene er fra 1978 eller tidligere. Mange av notatene (til og med 1984) gjelder identifisering av personer som arbeider med økonomi innenfor ml-bevegelsen. I et notat fra 1977 angis at overvåkingstjenesten har fått opplyst at Kina, som tidligere har støttet Internasjonalt Kultursamband, har overført denne støtten til AKP(m-l). Tilskuddet ble anslått til ca 60.000 kr pr år. Opplysningen er uklar. I en POT-meddelelse fra 1969 er nemlig opplyst at Kina-foreningen da gikk ut av Internasjonalt Kultursamband og dannet Vennekapsambandet Norge-Kina. Andre opplysninger om økonomisk støtte foreligger ikke. Pål Steigan har forklart til kommisjonen at AKP(m-l) fikk flere tilbud om økonomisk støtte, først fra Sovjetunionen, så fra Albania og deretter fra Kina, men at alle tilbud ble avslått.

Årsberetningene viser at overvåkingstjenesten i hele den perioden AKP(m-l) er omtalt, var opptatt av partiets forbindelser til utlandet og av partiledelsens reiser. I 1979 påpekes at "særlig god forbindelse har AKP(m-l) hatt med PLO, ved gjensidige delegasjonsreiser, og ved at AKP(m-l)s Palestinakomit  har hatt flere helseteam i Libanon".

I emnearkivet ligger dokumenter om utenlandsforbindelser fra årene 1974-1989, de aller fleste fra 1970-tallet. Dels synes overvåkingstjenesten å ha fulgt med på AKP(m-l)s kontakter med europeiske søsterpartier og på nordisk og europeisk virksomhet rettet mot NATO. Dels har man vært opptatt av eventuelle forbindelser til kinesisk etterretning. Hovedvekten ligger imidlertid på klarlegging av eventuelle kontakter med terroristorganisasjoner i utlandet, særlig i Midt- sten og Irland.

e) *Partiet i distriktene*

I emnearkivet ved Overvåkingssentralen er materialet ordnet fylkesvis. Mappene inneholder dokumenter om AKP(m-l) fra perioden 1973-1987, og - forut for 1973 - om SUF (m-l). I ett tilfelle (Østfold) er det dokumenter til og med 1989. Samlet sett er materialet omfattende, men det er variasjon mellom fylkene. De tre nordligste fylkene peker seg ut på to måter. For det første er arkiveringen mer omfattende her enn for de øvrige fylker. For det annet er det for de nordligste fylkene omtrent like mange dokumenter fra 1980-tallet som fra 1970-tallet. Ellers er hovedtyngden av dokumenter fra 1970-årene.

Emnearkivet inneholder opplysninger om møtevirksomhet og søknader om tillatelser til demonstrasjoner og stands. Videre finnes opplysninger om partiets kontaktpersoner i fylkene.

I mange av mappene ligger utpreget personrettede dokumenter, til dels hele personsaker. For kommisjonen kan det virke som om emnearkivet delvis har blitt brukt som et slags arbeidsregister, idet dokumenter som omhandler personer, er lagt her når det ikke har vært grunnlag for å opprette observasjonssak.

I emnearkivet ligger også et dokumentomslag for AKP(m-l) på Svalbard. Dette inneholder dokumenter fra perioden 1975-1980. Disse bærer preg av at overvåkingstjenesten/sysselemannen ønsket å ha oversikt over AKP(m-l)s virksomhet på Svalbard, herunder hvilke personer som var tilknyttet partiet. Stor oppmerksomhet ble rettet mot noe man anså som etableringen av et nytt venstrestremt miljø i 1975-76 og utviklingen av dette. I et notat fra 1977 uttales imidlertid at det er tydelig at AKP(m-l) ikke har vunnet særlig frem i Longyearbyen.

f) *Sommerleirene og annen studievirksomhet*

Sommerleirene

Sommerleirene ble viet betydelig oppmerksomhet fra overvåkingstjenestens side. Fra Overvåkingssentralen ble det, iallfall i 1973 og 1974, gitt instruks om at man skulle følge med på leirene. I juni 1973 ble det skrevet et omfattende notat, som ble distribuert til underordnede ledd. I notatet fra 1973 understrekes at sommerleirene tillegges stor betydning fra ledelsen i AKP(m-l) og RU. Det gjøres rede for den politiske påvirkning som skjer og sikkerhetstiltakene ved leirene, blant annet bruk av dekknavn og strengt vakthold. I et brev fra juni 1974 viser overvåkingssjefen til dette notatet og uttaler at det fortsatt "anses høyst aktuelt å følge med i denne virksomhet".

Gjennomgangen av emnearkivet viser at kartleggingen av sommerleirene pågikk fra 1972. Sommerleirene omhandles i alle årsberetningene fra Overvåkingssentralen til 1980.

Størst var intensiteten i arbeidet i årene 1972 til 1975. I årsberetningene gjøres det rede for hvor mange leirer som ble arrangert, antall deltakere, sikkerhetsopplegg og de viktigste temaer som ble behandlet. Av årsberetningen for 1977 går det frem at overvåkingstjenesten hadde inntrykk av at sikkerhetstiltakene ved leirene var ytterligere skjerpet. Om leirenes egne pionerbrigader for barn mellom 6 og 13 år uttales i denne beretningen:

"Intensjonen med brigadene var å styrke barnas selvstendighet, bl.a. å lære dem til å bo for seg selv uten oppsyn fra foreldrene. Mottoet var å skolere barna til å ta eget standpunkt mot monopolkapitalen og de to supermaktene, USA og Sovjet, bygge opp den fysiske fostringen og arbeide for sosialismens sak. Perspektivet for pionerarbeidet var at barna skulle bli en kraft i Folkekrigen ved f.eks. å brukes som kurerer. Dersom ikke barna lærte seg å bli selvstendige, kunne de, i stedet for å være til nytte, bli en klamp om foten på foreldrene."

Landsdelssentral Vestlandet fulgte nøye med på leirene i sin landsdel til og med 1979. Som eksempel nevnes at det fra leiren i 1978 ble utarbeidet et notat på 50 sider med en rekke vedlegg.

De siste notater om sommerleirer er fra 1986. Her omhandles leirene i Meråker og på Hvaler.

Studievirksomhet

Overvåkingstjenesten fulgte med på AKP(m-l)s studievirksomhet. I emnearkivet (etter 1970) finnes dokumenter fra tidsrommet 1974 til 1986. Overvåkingstjenesten skrev notater om når og hvor kurs og studiesirkler ble avholdt og temaene for disse. Innledere ble identifisert, i en del tilfeller også deltakere. I slutten av 1986 ble det utarbeidet et notat ved Overvåkingssentralen om et studiehefte. Opplysningene om dette heftet var hentet fra en artikkel i Klassekampen. I notatet identifiseres personene som hadde laget heftet.

g) Klassekampen og annen medievirksomhet

Klassekampen

Klassekampen omtales i Overvåkingssentralens årsberetninger i årene 1973 til 1980. Her oppgis opplag og antall abonnenter. Videre påpekes avisens anstrengte økonomi.

I årsberetningen for 1974 fremheves at Klassekampen har endret karakter i pakt med enhetsfront-arbeidet. Redaksjonen forsøker bevisst å vise større åpenhet og offentliggjøre flere navn og bilder av medlemmer. I årsberetningen anføres at dette "skyldes bl. a. at bevegelsen etterhvert har fått en bedre plan og styring i spørsmålet om hvem av medlemmene som skal tre åpent frem og hvem som skal tilhøre partiets hemmelige kadre".

I 1978 opplyses at avisen har faste redaksjonsplasser i Bergen, Trondheim og Tromsø. I 1980 nevnes en kampanje for å få flere abonnenter og for å øke løssalget, og det opplyses at en egen medarbeider er ansatt for å få balanse i avisens regnskap.

Gjennomgangen av emnearkivet ved Overvåkingssentralen viser at det har skjedd en systematisk arkivering av opplysninger om hvem som har vært medarbeidere i Klassekampen, solgt Klassekampen eller abonnert på avisen. Materialet i emnearkivet er omfattende. Dokumentene er fra perioden 1971 til 1987. Dette omtales nærmere i 8.4.5.3. f).

Forlaget Oktober

Forlaget Oktober er omtalt i årsberetninger på 1970-tallet.

I emnearkivet finnes notater og andre dokumenter om Oktober fra 1971 til 1982. Det første notatet redegjør for opprettelsen av forlaget og oppgir styresammensetning og aksjekapital. Deretter følger en del avisutklipp om opprettelsen av bokhandler rundt om i landet med tilknytning til forlaget. Det finnes notater og avisutklipp om andre firma tilknyttet Oktober, om personer tilknyttet forlaget eller bokhandlene, og om virksomheten. I et notat fra 1975 nevnes mistanke om at Oktober har mottatt støtte fra utlandet, men uten at dette har kunnet bevises. I mappen ligger flere notater om sprengningene av Oktobers bokhandler i Tromsø (1977) og Bergen (1978) og om hærverk mot andre bokhandler. Sprengningen i Tromsø omtales nærmere i 8.4.5.4c).

Annen medievirksomhet

Årsberetningene fra Overvåkingssentralen inneholder også opplysninger om annen medievirksomhet. Røde Fane omtales i beretningen for 1981, der det opplyses at bladet utkommer med åtte nummer pr år og at den ideologiske debatt føres her. I beretningen for 1982 gjøres oppmerksom på at AKP(m-l)-ere etter oppmykningen av NRK-monopolet bruker radio og fjernsyn i sin propaganda. I 1984 sies at medievirksomheten er vesentlig utbygget.

Informasjon om RVs drift av nærradioer finnes også i emnearkivet. Her ligger notater om radio RV i Bergen (perioden 1984-1987) og om etablering av radiosendinger for RV i Trondheim og i Moss.

h) Infiltrasjon

Universiteter, høyskoler og skoler

Oppslutningen blant studentene omtales i flere av årsberetningene fra Overvåkingssentralen i perioden 1967-1972. I årsberetningen for 1969 nevnes at tendensen blant studentene er at oppslutningen om SUF(m-l)s politiske syn avtar.

Likevel antar overvåkingstjenesten at uroen ved universitetene og andre lærestalter vil fortsette, fordi ml-erne klarer "å samle studentradikalerne om konkrete saker og enkelttiltak". I 1971 pekes på at det "har lenge vært kjent at det ved et flertall av våre lærerskoler har vært et sterkt ekstremt islett blant elevene". Overvåkingstjenesten var bekymret for virkningen av dette og fryktet at lærerne ville misbruke sin stilling og drive propaganda i skolen.

I beretningene for årene fra 1973 til 1980 er det et eget avsnitt med tittel "universitets- og skolemiljø". Det går frem av beretningene at ml-erne her hadde en sterk posisjon, særlig på første halvdel av 1970-tallet. Rekrutteringen til AKP(m-l) skjedde stort sett blant studenter og skoleelever.

Fra midten av 1970-årene ble oppslutningen mindre. Således angir beretningen for 1975 at ml-erne nå møtte sterk motstand på universiteter og høyskoler, men fortsatt hadde enkelte sterke posisjoner, blant annet ved Universitetet i Bergen. Likevel var ml-ernes aktivitet fortsatt stor. I beretningen for 1978 påpekes at AKP(m-l) også dette året har vært meget aktive på universitets- og skolesektoren. Videre uttales:

"De har imidlertid fått større vanskeligheter med å verve tilhengere. Det er fortsatt Rød Front og AKP (m-l) som har flertallet i Studentersamfunnene i Oslo, Bergen og Tromsø, mens det er Grønt Gras som har flertallet i Trondheim. Yrkeskoleelevenes og Lærlingenes Interesseorganisasjon (YLI) er fortsatt dominert av AKP (m-l), men den politiske virksomheten fra AKP (m-l)s side har vært mer forsiktig i 1978."

I beretningen for 1980 opplyses at Rød Ungdom (RU) heller ikke dette året har hatt noen merkbar fremgang blant gymnasiaster og skoleungdom. Likevel fikk man "manøvrert slik at gymnasiastenes Operasjon Dagsverk ble viet eritreernes frigjøringskamp".

Av årsberetningene på 1980-tallet går det frem at oppslutningen og aktiviteten ved universiteter og høyskoler var redusert. I beretningen for 1982 uttales at Norges Kommunistiske Studentforbund (NKS) har hatt en merkbar nedgang i sin virksomhet de siste år. I 1983 var det en viss fremgang for RU og NKS, men oppslutningen var likevel svak sammenliknet med 1970-årene.

Emnearkivets mappe for infiltrasjon i skoleverket er omfattende. De aller fleste av dokumentene er fra årene 1976-1978. I hovedsak inneholder dokumentene opplysninger om lærere som er ml-ere, og om ml-studenter, særlig ved lærerhøgskolene. Overvåkingstjenesten identifiserte de oppgitte personer og innhentet ytterligere opplysninger om dem.

I emnearkivet ligger også en mappe for Faglig Studentfront. Om dette vises til 8.4.6.4.

Arbeidsliv og fagbevegelse

Årsberetningene viser at overvåkingstjenesten var opptatt av ml-ernes virksomhet på arbeidsplassene og av deres posisjoner og innflytelse i fagbevegelsen.

Det går frem av årsberetningene fra Overvåkingssentralen for årene 1973-1980 at AKP(m-l) prioriterte svært høyt arbeidet med å skaffe seg sterkere fotfeste på arbeidsplassene og i fagbevegelsen, men til dels møtte sterk motstand. Ml-erne var pålagt å arbeide aktivt innenfor sine respektive fagforeninger. I årsberetningen for 1977 nevnes at ml-ere er valgt som delegater til LO-kongressen. I årsberetningen for 1979 uttales at arbeidet i fagforeningene fortsetter: "I de grafiske fag, blant heismontørene og i Vinmonopolets arbeiderforening har AKP(m-l) allerede betydelig innflytelse. Det bør også bemerkes at AKP(m-l)s medlemmer og sympatisører stadig manøvrerer seg inn i stillinger i barnehager, førskoler o.l." I årsberetningen for 1982 anføres at "AKP(m-l) har økt sin innflytelse i fagbevegelsen, antall tillitsmenn med AKP-tilknytning er mangedoblet". Det opplyses at partiet har to heltidsansatte som arbeider med fagforeningsspørsmål. I samme årsberetning nevnes to store streiker i Oslo-området (Transportarbeiderstreiken og streiken ved Vinmonopolet). I beretningen for 1983 gjentas at tallet på AKP(m-l)-ere i tillitsmannsapparatet har økt. I emnearkivet ligger opplysninger om tillitsvalgte med tilknytning til ml-bevegelsen. Videre finnes det her lister over AKP(m-l)-ere og RU-kontakter ved forskjellige bedrifter.

"Planting" av ml-ere i arbeidslivet omtales i flere av årsberetningene. Det pekes på at studenter har avbrutt sin utdanning og tatt arbeid i industrien der de driver politisk virksomhet. I årsberetningen for 1977 uttales at noen av disse "har begynt å arbeide aktivt innen fagforeningene, men de røper snart sin politiske farge, da de har lett for å sette sine partipolitiske hensyn først. Likeså har de vanskeligheter med å kvitte seg med sin illegale arbeidsmåte". I emnearkivet er arkivert opplysninger om slike studenter og akademikere fra siste halvdel av 1970-tallet. Det opplyses at ml-ere i forbindelse med sine søknader om jobber fortiet alt om sine studier og at falske dokumenter ble brukt.

Overvåkingstjenesten var opptatt av ml-ernes rolle ved ulovlige streiker og andre arbeidskonflikter. Dette omtales i så å si alle årsberetninger frem til 1980. I beretningen for 1974 uttales: "I hvor stor grad ML-aktivistene har vært den utløsende faktor ved arbeidskonfliktene i 1974, er det vanskelig å ha noen sikker mening om. Det er imidlertid klart at de er spesialister i å utdype og forsterke enhver misnøye som kan utvikles til en konflikt." I 1978 påpekes at ml-erne var involvert i en rekke ulovlige streiker "hvor deres infiltrasjon har ført til at konfliktene ikke er blitt løst på vanlig demokratisk måte". I 1980 anføres at partiet fortsatt har vanskeligheter med å få fotfeste innen fagbevegelsen "men enhver arbeidskonflikt - både lovlig og ulovlig - blir nøye studert og vurdert med tanke på politisk gevinst". I beretningen for 1983 uttales at "situasjonen på arbeidsmarkedet har vært slik at partiet ikke maktet å få til så mange langvarige streiker. Derimot har de klart å få til flere kortvarige politiske streiker og andre markeringer". Under emnet streikestøttekomiteer finnes dokumenter fra årene 1975-1978 i arkivet ved Overvåkingssentralen. Mappen inneholder notater om disse komiteenes virksomhet rundt om i landet, blant annet deres stands. Ledende personer ble identifisert. Emnearkivet inneholder videre en stor perm med avisutklipp fra 1976 og 1977 om streiker og andre arbeidskonflikter der AKP(m-l) var aktivt involvert.

Forsvaret

Årsberetningene viser at overvåkingstjenesten i særlig grad var opptatt av ml-ernes virksomhet i Forsvaret.

I årsberetningen for 1969 omtales SUF(m-l)s landsomfattende aksjon for nekting av militærtjeneste på politisk grunnlag.

I årsberetningen for 1970 uttales at aksjonene mot Forsvaret hadde to fronter, en åpen og en skjult. Det sies i beretningen:

"Aktivistene i den åpne, utadvendte virksomhet, som er godt kjent gjennom pressen, reiser bl.a. krav om større medbestemmelsesrett for soldatene, frittstående interesseorganisasjoner, bedre lønn m.v. Samtidig søker de gjennom propaganda og studievirksomhet å så tvil om vår forsvarspolitik, NATO-samarbeidet og andre kontroversielle emner. På noe ulike premisser støttes denne virksomhet av samtlige politiske organisasjoner på venstre-siden.

SUF(ml) arbeider målbevisst for å bygge opp et illegalt apparat for å motarbeide Forsvaret. Denne virksomhet er totalt mørklagt og ledes fra sentralt hold i Oslo. Det primære mål er å omdanne Forsvaret til et redskap for de revolusjonære krefter. Omfang og målsetting er bare kjent av et fåtall SUF(ml)-ledere. Denne skjulte virksomhet mot Forsvaret synes langt alvorligere enn den åpne og er vanskelig å avdekke og nøytralisere."

I beretningen for 1971 opplyses at den sterke politiske aktivitet rettet mot Forsvaret har fortsatt. Et bredt spektrum av politiske ungdomsorganisasjoner er med på dette. Det uttales at "mange av disse deltok ut fra ønsket om en forbedring av soldatenes kår i pakt med samfunnsutviklingen, mens det fra venstreekstremistenes side ble drevet virksomhet som må betegnes som undergraving". Deretter omtales politisk militærnekting og politisk militærtjeneste. Videre opplyses at man i løpet av året har registrert at SUF(m-l) drev oppbygging av celler i militærleirer. Det nevnes at disse cellene "organiseres etter konspirative prinsipper under iakttagelse av revolusjonær årvåkenhet".

Ml-ernes virksomhet i Forsvaret omhandles i egne avsnitt i alle årsberetningene i perioden 1973-1980. I 1973 gjøres det blant annet rede for aksjonen for politisk militærtjeneste. I denne beretningen uttales at "målet for virksomheten innen Forsvaret er i første rekke å hindre at militærapparatet blir brukt mot folket, og på lengre sikt oppløsning av borgerskapets stående hær og væpning av befolkningen". Det opplyses at antall militærnekttere i 1973 steg til ca 2500 og at ml-erne sterkt understreket "behovet for en politisk bevisstgjøring av alle kategorier nekttere".

Ml-ernes posisjoner i tillitsmannsordningen for Forsvaret bekymret overvåkingstjenesten. I beretningen for 1974 opplyses at ml-erne bekler en rekke sentrale verv i Landsutvalget for tillitsmenn i Forsvaret, og det gis uttrykk for at ml-erne utgjør en trussel mot hele tillitsmannsordningen. Dette bildet endret seg imidlertid. I 1975 anføres at ml-erne delvis har tapt sin tidligere sterke stilling i tillitsmannsordningen, og i 1979 uttales at ml-erne ikke har klart å skaffe seg vesentlig innflytelse over tillitsmannsapparatet. Imidlertid påpekes at fortsatt gjelder direktiver fra

partiet om at alle mannlige vernepliktige bør avtjene sin pliktjeneste, og at dette fortrinnsvis bør skje i en av de store leirene i Nord-Norge.

Ellers synes AKP(m-l)s og RUs virksomhet innen og mot Forsvaret å ha variert i art og omfang. I beretningen for 1978 uttales at virksomheten ser ut til å ha avtatt betydelig. I årsberetningen for 1980 uttales at AKP(m-l) nå har uttrykt klar vilje til å styrke Forsvaret, men partiets anti-NATO holdning ligger fast. Samtidig sies imidlertid at AKP(m-l) er den organisasjon som gjennom det siste året mest aktivt har drevet undergravingsvirksomhet i Forsvaret. Det vises til at i april 1980 ble en soldat domfelt for å ha drevet ulovlig politisk virksomhet i Forsvaret. Han hadde oppfordret til dannelse av en interesseorganisasjon og til kamp mot forsvarsledelsen. I 1980 ble det dessuten gjennomført underskriftskampanjer. I samme årsberetning nevnes at "det har - som tidligere - vært antydning at AKP(m-l) har ønsket å infiltrere den norske FN-styrken for bl.a. å drive politisk virksomhet samt å fremme sine synspunkter i Midt-Østenkonflikten. AKP(m-l) har offentlig gått ut med anmodning til sine medlemmer og sympatisører om å søke seg til FN-tjeneste". Overvåkingstjenesten mente imidlertid at svært få fulgte denne oppfordringen. Man kjente ikke til noe alvorlig forsøk på undergravingsvirksomhet ved FN-bataljonen i Libanon.

Forholdet til Forsvaret er siste gang omtalt i årsberetningen for 1981. Det året utkom boken "Geriljakrigføring i Norge" på Oktober Forlag. I årsberetningen samme år opplyses at "i forskjellige skrifter oppfordrer partiet nå sine medlemmer og sympatisører til å avtjene verneplikten for å skaffe seg militære kunnskaper, herunder å lære seg å behandle våpen. Videre blir de oppfordret til å skaffe seg våpen". MI-ernes linje er således endret: De ønsker nå å bli oppfattet som gode soldater, de legger ikke opp til konflikter gjennom tillitsmannsapparatet, og de har vist påfallende interesse for befalsopplæring.

I emnearkivet ligger en rekke dokumenter om infiltrasjon i Forsvaret. Dokumentene er fra 1970-1987, de fleste fra 1970-tallet. Her finnes materiale om antatt ml-styrte aksjoner i Forsvaret og om AKP(m-l)s militærpolitikk. Hovedtyngden av dokumentene gjelder politisk virksomhet i Forsvaret. Stoffet er ordnet i mapper for hver landsdel. Dels dreier det seg om avisutklipp, opprop og offentlige publikasjoner, dels om opplysninger om aktive personer. Mange av dokumentene omhandler Forsvaret i Nord-Norge.

Emnearkivet viser at overvåkingstjenesten var opptatt av militærnektning på politisk grunnlag og av politisk militærtjeneste. Det foreligger oversikter fra perioden 1972-1991 over antall personer som har søkt siviltjeneste. For perioden fra 1977 til 1982 finnes det også navnelister over søkere til siviltjeneste. Overvåkingstjenesten la vekt på å klarlegge om det dreide seg om organisert nektning av militærtjeneste.

Av særlig interesse var personer som opprinnelig hadde nektet militærtjeneste, men som søkte tilbakeføring til Forsvaret. Fra 1972 til 1991 finnes det oversikter over antall personer som søkte tilbakeføring. Dessuten finnes en liste med navn og fødselsdata på noe over 200 personer. Søknad om tilbakeføring medførte førstegangsregistrering, jf 8.4.5.3.g)

Offentlig administrasjon, politiet

I emnearkivet er det en mappe for infiltrasjon i stats-, fylkes- og kommuneadministrasjonen. Denne inneholder dokumenter fra årene 1976-1986, noe over halvparten av disse er fra 1970-tallet. Dokumentene er gjennomgående notater om personer som anses som ml-ere. Det virker nokså tilfeldig hvilke etater som er berørt. Overvåkingstjenestens infiltrasjonsbegrep er åpenbart svært vidt. De fleste av dokumentene inneholder ikke andre opplysninger enn at personen er ml-er.

I mappen for infiltrasjon i politiet ligger dokumenter fra tidsrommet 1972-1987. Noe over halvparten av dokumentene er fra 1980-tallet. Dokumentene er stort sett notater om personer med tilknytning til ml-bevegelsen som er ansatt i politiet, som er søkere til politiet (herunder Politiskolen), eller som kan tenkes å søke politiet.

Som eksempel på det siste, nevnes et notat fra 1977. Her opplyses at overvåkingspolitiet i Bergen hadde kilder ved Universitetet som ga opplysninger om jusstudenter. I en oversendelse senere samme år fra Landsdelsentral Vestlandet til Overvåkingssentralen fremgår begrunnelsen for å ha oversikt over disse studentene: Oversendelsen gjaldt en person som var i ferd med å avslutte sine studier i Bergen, og han "ville da søke seg inn i politiet for der å gjøre sin "misjon" for sine marxist-leninistiske ideologier".

Notatene i emnearkivet gjelder alle typer stillinger i politiet, således polititjenestemenn, politijurister, kontorpersonell, rengjøringspersonell og sommervikarer. Notatene gir inntrykk av at det var sterkt om å gjøre å unngå at tilhengere av AKP(m-l) fikk arbeid i politiet og å kartlegge dem som allerede var der.

i) Demonstrasjoner

I et avsnitt om demonstrasjoner uttales i årsberetningen for 1986:

"AKP-erne har utviklet en taktikk for å danne breie fronter for spesielle formål. Fremgangsmåten er at de først skaffer tilslutning fra personer på ytterste venstre-fløy. Deretter går de via sosialdemokrater for til slutt å bearbeide de sentrumsorienterte."

Den mest vellykkete aksjonen i 1986 sett fra AKP(m-l)s side var - ifølge overvåkingstjenesten - opptøyene i forbindelse med Storbritannias statsminister Margaret Thatchers besøk i Oslo. Opptøyene førte til at regjeringens middag på Akershus ikke kunne gjennomføres slik den var planlagt. Det gis uttrykk for at "i IRA var de svært godt fornøyd med aksjonen".

I emnearkivet ligger en rekke avisutklipp om demonstrasjoner fra perioden 1978-1989. Om noen av demonstrasjonene er det også utarbeidet notater.

j) Illegal virksomhet mv

Årsberetningene i perioden 1967-1972 viser at overvåkingstjenesten var opptatt av ml-ere som innhentet graderte opplysninger og informasjon om motstandere. I

årsberetningen for 1970 fremheves at SUF(m-l) driver systematisk kartlegging av politiske motstandere og av tjenestemenn ved politiet, spesielt de tjenestemenn som er knyttet til overvåkingstjenesten. I beretningen for 1971 anføres at ml-aktivistenes systematiske innsamling av fortrolige opplysninger skaper problemer. Opplysningene brukes "kynisk og med store oppslag" i "propagandaen for å undergrave vårt demokrati". Emnearkivet inneholder materiale om ml-eres interesse for militære anlegg og graderte dokumenter.

Videre ligger det i emnearkivet noen meldinger fra slutten av 1960-tallet og fra 1970-tallet om at ml-ere skal ha holdt øvelser flere steder i landet og om interesse for våpen. Fra 1981 finnes et notat om et skytterlag som drev stridsskyting, der medlemmene hadde tilknytning til AKP(m-l). Så vidt kommisjonen har kunnet se, har det aldri blitt bekreftet at ml-ere avholdt våpenøvelser.

8.4.5.3. *Registrering av personer med tilknytning til av AKP(m-l)*

a) *Generelt*

Kommisjonens gjennomgang av saksarkivet gir et godt grunnlag for å ta stilling til hva slags tilknytning og virksomhet som kunne medføre registrering.

Omfanget av registreringen var betydelig fra slutten av 1960-årene og gjennom størstedelen av 1970-tallet. Som det går frem av 8.2.3 foran, ble i underkant av 20.000 nordmenn førstegangsregistrert ved Overvåkingssentralen i årene fra 1968 til 1981. En vesentlig del av dette er registrering på grunnlag av tilknytning til AKP(m-l) eller andre organisasjoner/grupper med tilknytning til AKP(m-l).

Ved kommisjonens gjennomgang av saksarkivet ved Overvåkingssentralen var det over 8100 saker med politiske overtoner på personer med tilhørighet til AKP(m-l) eller ml-tilknyttede organisasjoner, jf nærmere om undersøkelsen under 8.3. Der er også betegnelsen saker med politiske overtoner forklart.

Det store antall nyregistreringer på 1970-tallet viser at målsettingen for overvåkingstjenesten da var en mest mulig fullstendig kartlegging av hvem som var ml-ere. Det samme fremgår av forklaringer fra ansatte i overvåkingstjenesten.

Fra slutten av 1970-tallet og ut over 1980-tallet endret dette seg. Generelt ble ml-erne prioritert lavere. Likevel ble mange saker opprettet også i første halvdel av 1980-årene. Kommisjonens undersøkelse av saksarkivet ved Overvåkingssentralen viser således at i årene 1981-1985 ble over 800 personer med ml-tilknytning førstegangsregistrert med observasjonssak.

Det var også lokale variasjoner. Eksempelvis arbeidet landsdelssentral Vestlandet mer med dette saksfeltet enn man gjorde mange andre steder. Etter 1988 har arbeidet med AKP(m-l) i praksis vært nedlagt ved Overvåkingssentralen.

Kommisjonens arkivundersøkelser og forklaringene fra ansatte i overvåkingstjenesten viser at grunnlaget for opprettelse av sak i hovedtrekk var uendret fra registreringen av ml-ere begynte i slutten av 1960-årene til midt på 1980-tallet. To notater som ble skrevet ved Overvåkingssentralen i 1982 og 1984, er således stort sett dekkende også som beskrivelse av registreringspraksis på 1970-tallet. Disse notatene er sitert ovenfor under 8.1.3.3. Notatene angir meget detaljert hva slags opplysninger som ga grunnlag for opprettelse av sak på person, og hva som kunne noteres i arbeidsregister.

Etter notatene var både sentrale og lokale tillitsverv i AKP(m-l) eller Rød Ungdom tilstrekkelig til at sak kunne opprettes på personen. Det samme gjaldt plassering på valgliste for Rød Valgallianse. Terskelen var lavere: Sak kunne også opprettes på medlemmer av partiet. Granskingen viser at det antagelig skulle enda mindre til for registrering på 1970-tallet. Da ble også sympatisører registrert i betydelig omfang.

At registreringen etter hvert ble mindre omfattende skyldtes ikke at kriteriene ble strammet inn, men en gradvis nedprioritering og reduksjon av de ressurser som ble brukt til dette.

Først i 1987-88 (særlig ved rundskriv 3/1988) kom nye og strengere retningslinjer.

Politiinspektør Frigaard har overfor kommisjonen bekreftet at hensikten med notatet fra 1984 var å tilstrebe lik registreringspraksis innen overvåkingstjenesten. Frigaard har forklart at slik han oppfattet det, var registreringspraksis ved Overvåkingssentralen, på den tid notatet ble sendt ut, i samsvar med innholdet av notatet, men han påpeker samtidig at det ikke var ressurser til å gjennomføre en så omfattende registrering som notatet angir.

Av forklaringer fra tjenestemenn ved Landsdelssentral Vestlandet går det frem at man der oppfattet notatet fra 1984 som en instruks fra Overvåkingssentralen som skulle følges til nye direktiver ble gitt. Dette ga også ledelsen ved landsdelssentralen uttrykk for på et møte med de underliggende politikamre i november 1987. Det ble her stilt spørsmål ved et pålegg fra landsdelssentralen om å identifisere og innberette samtlige på RVs lister ved kommune- og fylkestingsvalget i 1987. Fra Landsdelssentralen ble det vist til at notatet ga grunnlag for å registrere alle som sto på RVs liste, og dette arbeidet skulle gjennomføres til en fikk nye retningslinjer fra Overvåkingssentralen. Ved de andre landsdelssentralene ble notatet, etter det kommisjonen kan se, ikke oppfattet like kategorisk.

Også i 1987 mente Overvåkingssentralen at medlemskap i AKP(m-l) og Rød Ungdom var tilstrekkelig til at sak kunne opprettes. Dette går frem av et internt notat datert 15. januar 1987 til overvåkingssjefen. Notatet var en del av grunnlagsmaterialet for det brev overvåkingssjef Jostein Erstad sendte Justisdepartementet 23. januar 1987. Brevet er nærmere omtalt ovenfor under 8.1.3.3.d). I notatet gis denne begrunnelse for registrering av medlemmer:

"Medlemskap:

AKP (m-l) er et kaderparti - som sådan skiller det seg sterkt fra massepartiene. Et parti av denne typen har i prinsippet ikke rom for passive medlemmer.

Opptaksprosedyren i AKP (m-l) er meget omfattende og grundig. Det finnes egne regler for hvordan medlemmer skal overføres fra en avdeling til en annen. Kravene til medlemmene er meget strenge og innebærer bl.a. følgende:

- Krav til studievirksomhet (studiesirkler o.l.)
- Krav til deltakelse i debatter/lagsarbeide.
- At de må drive såkalt sjølkritikk - bl.a. under "kader-vurderinger".
- At de må yte store økonomiske bidrag til partiet.
- Krav om deltakelse i andre organisasjoner for å fremme partiets politikk (frontarbeide).
- Krav til å underordne seg "den demokratiske sentralisme".
- At de skal beskytte partiet mot terror og spionasje.

Vi har fått kjennskap til at slike forhold følges opp i praksis. Personer som f.eks. ikke har sett seg i stand til å følge opp kravet til aktivitet har måttet slutte som medlemmer. Personer som har sluttet på et slikt grunnlag, blir ikke uten videre tatt opp som nye medlemmer på et senere tidspunkt.

Det er tydelig at lojaliteten til partiet går foran lojaliteten til det de kaller "det borgerlige samfunnet". Det er eksempler på at medlemmer av AKP (m-l) har lekket fortrolige opplysninger, gitt i stillings medfør, til andre partimedlemmer.

Ut fra disse forhold vil medlemmer i AKP (m-l) kunne bli registrert.

Rød Ungdom (RU) og Norges Kommunistiske Studentforbund (NKS).

Når det gjelder AKP (m-l)s ungdomsorganisasjoner Rød Ungdom (RU) og Norges Kommunistiske Studentforbund (NKS) så er disse organisatorisk og politisk helt underlagt partiet. Personer som er aktive i RU og NKS vil derfor kunne bli registrert."

b) Medlemmer og sympatisører

Etter notatene fra 1982 og 1984 kunne medlemsskap i AKP(m-l) eller Rød Ungdom medføre førstegangsregistrering på sak. Kommisjonens undersøkelse av saksarkivet ved Overvåkingssentralen bekrefter at registreringspraksis var i samsvar med notatene. Således er det på det rene at medlemskap i seg selv var tilstrekkelig til at observasjonssak ble opprettet.

Notatene nevner ikke sympatisører, verken som grunnlag for sak eller som en opplysning som kunne noteres i arbeidsregister. Dette må oppfattes slik at på den tiden notatene ble skrevet, ble opplysning om ml-sympati ikke i seg selv ansett som relevant for overvåkingstjenesten.

Det finnes imidlertid en rekke eksempler på registrering av sympatisører. Til illustrasjon nevnes en oversendelse fra 1982 til Overvåkingssentralen, hvor en av landsdelssentralene innberetter tre ml-ere (her anonymisert):

"A har eksponert seg som m-l-er på X. Hun vanker meget i m-l-miljøet på X og gir uttrykk for m-l-synspunkter under diskusjoner. ...hennes far har beklaget seg over at hun har "rotet seg bort i

m-l-politikken". A har tidligere arbeidet vedA har fast følge med B. B har under besøk i Y og X eksponert seg som ml-er. Han gir uttrykk for m-l-synspunkter og vanker i m-l-miljøet på X. B er bror til C. C er også m-l-er. Han er aktiv i politisk virksomhet for AKP (m-l) og i miljøraker. ... Både B og C har biler som har påklisset diverse protestmerker som har tilknytning til venstreorientert virksomhet. Det samme gjelder deres klær som er dekorert med slike protestmerker. ... En minner om at Rød Valgallianse til stortingsvalget i 1981 fikk ... stemmer i X kommune og ... stemmer i Z kommune. En har ikke her identifisert et tilsvarende antall m-l-ere fra disse kommuner."

På grunnlag av denne innberetningen opprettet Overvåkingssentralen observasjonssak på alle de tre personene.

Ytterligere noen eksempler fra 1980-tallet skal nevnes:

I 1981 ble en person førstegangsregistrert ved Overvåkingssentralen som følge av at hans ektefelle hadde eksponert seg som tilhenger eller medlem av AKP(m-l). Det går frem av innberetningen fra landsdelssentralen til Overvåkingssentralen at hans egen politiske innstilling var ukjent.

I 1982 ble observasjonssak opprettet på ungdommer som ifølge avisen Rute 80 var aktive i Rød Ungdom.

I 1983 ble en person førstegangsregistrert med observasjonssak på bakgrunn av denne innberetningen fra en landsdelssentral (her anonymisert):

"Kilde ... opplyser at A er aktiv innen Rød Ungdom i X. Hun leser Klassekampen og hevder m-l-synspunkter under diskusjoner. I m-l-ernes skolepolitikk er hun aktiv."

A er i teksten identifisert med opplysninger om den nærmeste familie.

I 1984 ble observasjonssak opprettet på en person som hadde henvendt seg til Rød Ungdom og bedt om å få tilsendt noe materiell. Han kunne også tenke seg å bli kommisjonær for Rute 80 på hjemstedet.

På 1970-tallet var terskelen for førstegangsregistrering i observasjonssak svært lav. Den rene mistanke om at en person var ml-sympatisør var nok. Noen eksempler skal nevnes til illustrasjon:

I 1971 ble syv personer registrert som følge av rapportering fra en militær avdeling i Nord-Norge. Grunnlaget var "Klassekampen funnet under hans hodepute", "besittelse av dokumenter/løpesedler" eller "obs å lese annet v-radikalt stoff".

Samme år ble en nattportier ved et hotell førstegangsregistrert. En informant hadde opplyst til overvåkingspolitiet at vedkommende ga uttrykk for sine ml-synspunkter på jobben, og at han hadde med seg ml-litteratur. Dessuten var han student og bar briller.

I 1969 ble sak opprettet på en pianist. Hans "politiske interesse" var "rettet mot SUF".

I 1972 opprettet Overvåkingssentralen observasjonssak på en person i forbindelse med personkontroll. Lensmannen på stedet hadde uttalt at hans politiske interesse lå "langt til venstre - nærmest SUF-tilhenger".

Henvendelser med forespørsler om materiale medførte registrering på sak. I 1972 tok en 15-åring kontakt med et utenlandsk kontor og ba om stoff om landet.

Overvåkingssentralen innhentet nærmere opplysninger fra politikammeret på hjemstedet. Her ga man uttrykk for at gutten var ungdomsskoleelev, og at det ikke var

kjent at han var med i noen politisk organisasjon, men uten at dette kunne utelukkes. Observasjonssak ble opprettet ved Overvåkingssentralen. I 1976 ble en person som bestilte en bok fra Oktober bokhandel førstegangsregistrert:

Bestilleren arbeidet ved et miljøprosjekt ved et av universitetene. Han ringte til bokhandelen og bestilte en bok om arbeidsmiljø. Regningen skulle sendes universitetet. I det notatet som ga grunnlag for opprettelse av saken, uttales at "av den grunn ser man ikke bort fra at den bestilte bok har faglig interesse" for vedkommende.

Kommisjonens gjennomgang av saksarkivet ved Overvåkingssentralen viser at det iallfall frem til midten av 1970-tallet skjedde en systematisk registrering av ml-ere ved ungdomsskoler, yrkesskoler, realskoler og gymnas. Saker ble således opprettet på elever i ungdomsskolealder på grunnlag av ml-aktivitet. Opplysningene mottok overvåkingstjenesten stort sett fra informanter.

Kommisjonen har funnet flere tilfeller fra begynnelsen av 1970-tallet hvor underskrift på opprop med støtte til Rød Front i Det Norske Studentersamfund i Oslo medførte at observasjonssak ble opprettet. Overvåkingssentralen hadde utarbeidet et eget skjema for registrering av personer som på denne måten støttet Rød Front.

I et notat fra 1974 om medlemmer og sympatisører i AKP(m-l) og NKS, som antakelig er skrevet i Trondheim, gjengis uttalelser fra en informant, som ga uttrykk for at det kommer ut på ett om personen er medlem eller sympatisør. Tjenestemannen som skrev notatet var enig i dette. Om kriteriene for vurderingen opplyses:

"Ved lærestedene og Studentersamfundet er det en ganske aktiv standsvirksomhet. Alle politiske foreninger med respekt for seg selv har stand der. Man må ha lov til å anta at personer som sitter på stand for AKP eller NKS er medlemmer av disse organisasjoner. Likeså er et viktig punkt at folk som skriver under på veggaviser for NKS eller AKP er å betrakte som medlemmer. I tillegg de som går på talerstolen i Samfundet for disse organisasjoner."

At kartleggingen av ml-ere var omfattende på 1970-tallet illustreres også av et notat fra desember 1976 fra Bodø politikammer:

"AKTIVITETER VED OKTOBER BOKHANDEL I BODØ

Under spaning i nærheten av Oktober bokhandel i Bodø den ... ble det oppdaget at det var utsatt "sikkerhetsvakter" i området omkring bokhandelen. ... Spaningen mot bokhandelen ble foretatt fordi en håpet å avdekke eventuelle nye kunder, for senere å følge disse opp med nærmere undersøkelse. Dette ga ingen resultater, men man fikk bekreftet at bokhandelen ble besøkt av endel tidligere kjente m-l-ere. ..."

c) *Personer med tillitsverv*

Notatene fra 1982 og 1984 angir at personer med tillitsverv i AKP(m-l) og Rød Ungdom kunne registreres med observasjonssak. Dette gjaldt uansett om vedkommende hadde tillitsverv sentralt, regionalt eller lokalt i organisasjonene.

Granskingen viser at tillitsvalgte ble registrert med observasjonssak gjennom hele perioden fra 1969 til 1988. Som eksempel nevnes at i 1984 ble kontaktpersoner for Rød Ungdom i en mindre by på Østlandet førstegangsregistrert med observasjonssak. I 1988 registrerte man de kjente fylkeskontakter for AKP(m-l) og partiets sentralstyre. Det var nå alminnelig kjent hvem som satt i sentralstyret, sammensetningen ble første gang offentliggjort etter AKP(m-l)s femte landsmøte i 1988.

Også ellers ble personer som representerte AKP(m-l), RU eller NKS, registrert. Overvåkingstjenesten mottok kopi av søknader til politiet om tillatelse til å avholde stands og søknader om tillatelse til demonstrasjoner. Observasjonssak ble opprettet på søkerne dersom disse ikke var kjent fra før. Også personer som sto på stands, og personer som i pressen opptrådte på vegne av disse organisasjoner, ble registrert. Sak er f eks opprettet på en lokal talskvinne for NKS i slutten av 1985.

Kommisjonen legger til grunn at nye saker ikke ble opprettet på grunnlag av søknad om stands etter 1985/86. Derimot ble slike opplysninger lagt på eksisterende saker. Ved Landsdelssentral Vestlandet har kommisjonen funnet eksempler på dette frem til 1994.

d) Deltakere på studieringer og sommerleirer

Etter notatene fra 1982 og 1984 kunne ledere, deltakere og innledere på sommerleirer, kurs og seminarer registreres på sak. Det skulle dog vises skjønn for innbudte innledere.

Granskingen viser at deltakere på studieringer ble registrert med observasjonssak. Sak ble opprettet hvis vedkommende ikke tidligere var registrert. Særlig på slutten av 1960-tallet og først på 1970-tallet var registreringen av deltakere på studiesirkler omfattende. Det synes ikke å ha vært noen nedre aldersgrense. F eks ble observasjonssak opprettet på en 13-åring som hadde deltatt i SUFs studievirksomhet i 1968/69.

I forbindelse med etterforskning i 1970 om bedrageri ved søknader om offentlig støtte til SUFs studiesirkler, ble personer som var ført opp som deltakere, avhørt av politiet. Flere av de avhørte forklarte at de ikke hadde deltatt på noen studiesirkler. Kommisjonen har sett på flere slike saker i Overvåkingssentralen, og disse inneholder stort sett ikke andre opplysninger enn politiforklaringene fra 1970 og et utfylt skjema med tittelen "Deltaker i SUFs studievirksomhet 1968/69". Overvåkingssentralens stempel på skjemaene viser at sakene ble opprettet i 1971 med politiforklaringen fra 1970 som grunnlag. Formentlig antok overvåkingstjenesten at listene over deltakere var riktige til tross for forklaringene.

Deltakelse på sommerleir førte til at observasjonssak ble opprettet. Begrunnelsen for at man la ned et betydelig arbeid for å identifisere personer som deltok på disse leirene, går frem av et brev politimesteren i Bodø sendte til de øvrige politimestre i Nord-Norge i juli 1975. Fra brevet gjengis:

"AKP (m-l), RU og NKS (Norges Kommunistiske Studentforening) (m-l-ernes studentforening) avholder også i år i kjent stil 26 sommerleire på ulike steder i Norge. ... En er nå kjent med at alle m-l-ere skal innom minst en slik sommerleir for å bli godtatt som fullverdig m-l-er. Den

store tilslutning disse leirene får tyder på at dette er riktig. Når en så vet at en del m-l-ere ellers ikke trer frem offentlig, men prøver å holde sin politiske innstilling skjult for utenforstående, bør det satses stort på å få deltakerne på slike leire identifisert. En viser til Overvåkingssjefens brev av 25.6.74 ... hvori han understreker nødvendigheten av innsats på dette området."

Kartleggingen av deltakere på sommerleirene pågikk med størst intensitet i årene 1972-1976. Landsdelssentral Vestlandet fulgte leirene i sitt distrikt nøye også i årene 1977-1979.

Saker ble også opprettet på barn. Som eksempel nevnes at i mars 1973 ble sak opprettet på en person født i 1961 fordi hun trolig var deltaker på en sommerleir i 1972. Jenta var da 11 år.

Overvåkingstjenesten registrerte personer som følge av at biler ble observert i eller ved sommerleirer. Grunnlaget for disse registreringer var i noen tilfeller ikke holdbart. Som eksempel nevnes følgende sak:

I 1971 ble en person identifisert som følge av at hans bil ble observert i en sommerleir i Trøndelag, og sak på personen ble opprettet. Overvåkingssentralen innhentet nærmere opplysninger fra politikammeret på vedkommendes hjemsted. Her ble det uttalt at han ikke la for dagen noen sympati for SUF eller liknende organisasjoner, og at det mest sannsynlige var at han hadde kjørt noen venner. Likevel ble observasjonssaken beholdt ved Overvåkingssentralen. Ved personkontroll for Forsvaret i 1975 ga Overvåkingssentralen S-staben opplysninger om hva som var registrert.

e) *Stortings- og kommunevalg - Rød Valgallianse*

I henhold til notatene fra 1982 og 1984 var plassering på valgliste -uansett om det gjaldt stortingsvalg eller kommune- eller fylkestingsvalg - grunnlag for å opprette observasjonssak. Notatene viser at allerede det å drive propaganda eller annen virksomhet for RV var tilstrekkelig til registrering.

I forklaring for kommisjonen har en tjenestemann ved Overvåkingssentralen som særlig arbeidet med AKP(m-l) på 1980-tallet, opplyst at det ikke var noen automatikk i å registrere personer som sto på kommunevalglistene. Noen personer var ført opp på disse listene mot sin vilje eller sto på listen på et snevrere grunnlag enn AKP(m-l) sto for. Disse ble ikke registrert. Det samme prinsipp fulgte man for personer som drev propaganda for RV. Videre forklarte han at listeplassering sjelden var det eneste grunnlaget for registrering. Som regel hadde man også andre opplysninger. Deler av AKP(m-l) var for øvrig uenig i at det ble stilt så mange valglister, idet man for å fylle listene måtte bruke personer som var tiltenkt en rolle i den illegale del av partiapparatet. Overvåkingstjenesten oppfattet dette som en indikasjon på at man registrerte "riktige" personer ved å bruke valglistene.

Kommisjonens gjennomgåelse av saksarkivet ved Overvåkingssentralen viser at observasjonssaker er opprettet på grunnlag av listeplasseringer ved alle valg fra 1973 (som var første gang RV deltok) til 1985. For personer som allerede var registrert med observasjonssak, ble opplysning om plassering på valgliste lagt på saken. Gjennomgåelsen av saksarkivet gir eksempler på dette for alle valg fra 1973 til 1987.

Valglistene ble også arkivert i emnearkivet. Kommisjonen har funnet standard skjema for registrering av personer på RVs valgliste ved valgene i 1975, 1983 og 1985.

Noen fullstendig og systematisk registrering har ikke funnet sted ved noe valg, men både ved kommune- og fylkestingsvalget i 1983 og ved stortingsvalget i 1985 ble personer i stor utstrekning førstegangsregistrert som følge av at de sto på RVs lister.

Kommisjonen har ved sin gjennomgang av saksarkivet i Overvåkingssentralen ikke funnet noe eksempel på at observasjonssak er opprettet på grunnlag av listeplassering ved kommune- og fylkestingsvalget i 1987 eller ved senere valg. Kommisjonen legger til grunn at dersom dette har skjedd, dreier det seg om tilfeldige enkelttilfeller. Ved landsdelssentral Vestlandet medførte imidlertid plassering på valgliste at sak ble opprettet ved valget i 1987. Ved valgene i 1991 og 1993 ble opplysninger om listeplassering ved landsdelssentralen registrert på person der det forelå sak fra før.

Ved stortingsvalget i 1981 har kommisjonen funnet et eksempel på at sak ble opprettet på en person som ville stemme RV:

Grunnlaget var en artikkel i Klassekampen om et valgmøte. I artikkelen uttales at møtet ble en suksess for RV. Etter møtet intervjuet avisen tre personer, som sa at de hadde bestemt seg for å stemme RV.

Også ved stortingsvalget i 1983 medførte uttalelser til pressen om at man ville stemme RV, registrering i observasjonssak. I 1983 ble sak opprettet mot en person som følge av at hun hadde bestilt valgmateriell.

Som et eksempel på registrering, delvis som følge av listeplassering, nevnes følgende fra innberetning til Overvåkingssentralen (anonymisert her):

"A f ..., bor ... I henhold til de retningslinjer som foreligger ved Overvåkingssentralen i forbindelse med registrering av subversive personer oversendes vedlagt notat vedr. ovennevnte. A var i 1983 ført opp som nr. 30 på RVs liste ved kommunevalget i X. I følge et intervju i Klassekampen ... opplyser han at han har meldt seg inn i AKP (m-l). A er registrert i avdelingens obs.reg. ... Kilder ved hans arbeidsplass opplyser at han der i og for seg ikke har gjort seg ufordelaktig bemerket - en alminnelig bra fagmann som passer sin jobb. ... driver ikke noen form for agitasjon."

I en rapport av 15. januar 1987, utarbeidet ved avsnittet for terror og subversjon ved Overvåkingssentralen, gjøres det rede for den registreringspraksis man da fulgte. Om registrering av personer med tilknytning til Rød Valgallianse uttales i rapporten:

"Rød Valgallianse (RV).

AKP (m-l)s hensikt med RV er ikke å vinne makten gjennom parlamentariske valg. De vil imidlertid nytte alle "legale utveier" i sin kamp mot det demokratiske samfunnet. Det blir sagt at RV er en sammenslutning av AKP (m-l) og uavhengige sosialister. Det er dog intet som tyder på at de uavhengige har noen innflytelse. I RVs program er det riktignok ikke så "bloddrype" formuleringer som i AKP (m-l)s program - dette kan ha sammenheng med hva RV skal brukes til. Men fra framtrepende kandidater i RV har det ved flere anledninger vært opplyst at også RV går inn for væpnet revolusjon. Det er også en del andre forhold som knytter RV direkte til AKP (m-l):

- RU som er direkte underlagt AKP (m-l) blir oppgitt å være RVs ungdomsorganisasjon (ved søknader om økonomisk støtte fra det offentlige o.l.).
- AKP (m-l) har vedtektsfestet kontroll over RV.
- Alle RV-lister skal godkjennes av AKP (m-l).
- Det er ikke mulig å oppnå medlemskap i RV som parti (en kjenner til at det på et par steder har eksistert såkalte RV-grupper - dog uten at disse har hatt noen innflytelse).
- Distriktsstyrene i AKP (m-l) er ansvarlig for RV-arbeidet i distriktene.

En kan ut fra dette ikke se RV adskilt fra AKP (m-l). Personer som er aktive for RV vil derfor i prinsippet kunne bli registrert. Dette kan dreie seg om personer som står på RVs lister eller som på annen måte driver valgkamp o.l. for RV. Man kan imidlertid ikke ukritisk registrere alle som står på RV-lister. Det har forekommet at noen har latt seg føre opp på RV-liste, på et mer snevert grunnlag enn det RV står for. Disse blir selvfølgelig ikke registrert. Det samme gjelder i enda større grad slike som mot sin vilje måtte bli oppført på RV-lister. Det kan også være andre forhold som tilsier at registrering ikke bør skje. Det vil sjelden være aktuelt å registrere personer ut fra den isolerte opplysning, at han har stått på en RV-liste. Som regel vil det dreie seg om flere forhold. Særlig vil dette gjøre seg gjeldende ved kommunevalg. Forøvrig blir dette lavt prioritert. Det kan nevnes at det innad i AKP (m-l) er delte meninger om hvor vidt det er riktig å delta i parlamentarisk virksomhet. En av "fløyene" mener at det sikkerhetsmessig er ugunstig at identiteten til så mange AKP (m-l)-medlemmer blir avslørt ved at de står på RV-lister."

f) *Personer med tilknytning til Klassekampen og annen medievirksomhet*

Klassekampen

Notatene fra 1982 og 1984 angir at medarbeidere i Klassekampen og selgere av avisen kunne registreres på sak. Opplysninger om hvem som var abonnenter kunne noteres i arbeidsregister eller legges i emnearkivet.

Kommisjonens arkivundersøkelser ved Overvåkingssentralen viser at man i 1979 har registrert Klassekampens redaksjon og styre. I 1980 ble det ved Overvåkingssentralen utarbeidet et notat som inneholder en oversikt over medarbeiderne i avisen. Også disse opplysninger er registrert i sak på personer.

Kommisjonens gjennomgåelse av arkivene ved Landsdelssentral Vestlandet viser at da Klassekampens lokalredaksjon i Bergen ble opprettet i 1983, ble dette registrert i observasjonssak på samtlige i redaksjonen. Der sak ikke forelå fra tidligere, ble observasjonssak opprettet. For en av medarbeiderne, som ikke tidligere var kjent av overvåkingstjenesten i Bergen, ble samboeren registrert i "Alf"-registret, se 8.2.1.4 om dette registret. Også en person som hadde fotografert for Klassekampen, og som fra før var ukjent, ble registrert i "Alf"-registret.

Ved Landsdelssentral Vestlandet ble det i 1986 utarbeidet en oversikt over "mindre kjente personer [som] i 1985 [har] skrevet eller fotografert for "Klassekampen"s Bergensredaksjon". Det går frem av notater på dokumentet at opplysningene ble registrert på personsaker, men det er ikke mulig å se om saker ble opprettet på dette grunnlaget.

Granskingen viser at personer som solgte Klassekampen eller forsøkte å verve abonnenter til avisen, ved Overvåkingssentralen ble registrert med observasjonssak.

Det ble normalt ikke opprettet observasjonssak på abonnenter på Klassekampen, men der sak tidligere var opprettet, ble opplysning om abonnement lagt på saken. Det har ikke vært mulig for kommisjonen å klarlegge i hvilken utstrekning slik informasjon ble notert i arbeidsregistret ved Overvåkingssentralen, idet dette registret er makulert. Notatene fra 1982 og 1984 var imidlertid en beskrivelse av praksis, og kommisjonen legger til grunn at slike opplysninger ble tatt vare på i arbeidsregistre i samsvar med notatene.

Gjennomgangen av emnearkivet ved Overvåkingssentralen viser at det også i dette arkivet systematisk ble arkivert opplysninger om hvem som var medarbeidere i Klassekampen, solgte Klassekampen eller abonnerte på avisen. Materialet, som er fra perioden 1971 til 1987, er omfattende.

I emnearkivet ligger dessuten en stor mappe med en alfabetisk oversikt over alle kjente abonnenter og kommisjonærer. I mappen er samlet enkeltopplysninger om personene. Opplysningene stammer med få unntak fra årene 1976 til 1979, hovedsakelig fra 1978. Emnearkivet viser at overvåkingstjenesten la ned et betydelig arbeid med å identifisere personer som man mente hadde tilknytning til avisen. Som eksempel skal nevnes en sak fra 1974:

Sommeren 1974 mottok politiet et eksemplar av Klassekampen der abonnentens adresse var strøket over og avisen var omadressert til Vika politistasjon, Oslo 2. Abonnenten ble identifisert, og Overvåkingssentralen henvendte seg til to politikamre med anmodning om nærmere opplysninger om henne. I oversendelsen ble hennes familieforhold oppgitt. Hun var ikke kjent ved noen av politikamrene. Politiet lokalt kontaktet deretter arbeidsgiveren. De opplysninger som fremkom ved denne undersøkelsen, ble meddelt i et notat til Overvåkingssentralen. Det går frem av notatet at ikke noe ufordelaktig er kjent verken om henne selv eller den person hun bor hos. Notatet avsluttes slik: "Forholdet vil bli fulgt med oppmerksomhet og i fall det framkommer noe av betydning for OV-tjenesten, vil dette straks bli meddelt tjenesteveg."

Også emnearkivet ved Landsdelssentral Vestlandet inneholder opplysninger om abonnenter på Klassekampen. I 1979 ble det i emnearkivet her lagt saker for en rekke abonnenter. Sakene inneholder nærmere opplysninger om abonnenten og vedkommendes virksomhet. På noen av sakene ligger også foto av abonnenten. Flere av sakene er senere ajourført. Siste ajourføring fant - så vidt kommisjonen kan se - sted i 1987.

Emnearkivet ved Overvåkingssentralen gir flere eksempler fra 1970-tallet på at det her ble arkivert opplysninger om personer som har skrevet innlegg i Klassekampen, og på at personer som har annonsert i avisen, ble identifisert.

Kommisjonen har også funnet et eksempel på at personsak ble opprettet ved Overvåkingssentralen som følge av et leserinnlegg. Dette gjaldt et medlem av forbundsstyret i Skolenes Landsforbund, som er tilsluttet LO. Hun hadde skrevet et innlegg med kritikk av Norsk Lærerlag i forbindelse med tariffoppgjøret i 1982.

Radio RV i Bergen

Overvåkingstjenesten i Bergen fulgte med på virksomheten til Radio RV i Bergen til og med 1987. Det ble utarbeidet årlige samlenotater, som inneholdt oversikt over medarbeiderne og over personer som hadde blitt intervjuet gjentatte ganger. Notatene ble både lagt i emnearkivet og på eksisterende personsaker. Nye saker kunne bli opprettet på ansatte. Derimot var gjentatte intervjuer ikke tilstrekkelig til førstegangsregistrering på sak.

g) Militærnekttere

Det er på det rene at militærnektning på politisk grunnlag i den perioden SUF(m-l) oppfordret til dette, medførte at sak på person ble opprettet. I 1969 var det ved Overvåkingsentralen utarbeidet et eget skjema for slik registrering. Skjemaet innledes slik:

"SUF har våren 1969 utarbeidet en navneliste over politiske militærnekttere. På denne listen forekommer: ..."

I skjemaet ble så navn og personalia fylt ut. Selve navnelisten ble i henhold til skjemaet arkivert i emnearkivet.

Kommisjonens undersøkelse av saksarkivet ved Overvåkingsentralen viser videre at det på 1970-tallet ble opprettet en rekke saker som følge av at personer som tidligere var fritatt for militærtjeneste, søkte tilbakeføring til Forsvaret. Kommisjonen legger til grunn at registreringen skjedde som ledd i arbeidet med å motvirke infiltrasjon fra ml-ere - herunder ulovlig politisk virksomhet - i Forsvaret. I mange tilfeller finnes imidlertid ikke opplysninger om vedkommendes politiske tilhørighet. Det kan synes som om den rene mulighet for ml-tilknytning her var nok til at personen ble registrert med sak.

I en betydelig del av sakene foreligger ikke andre opplysninger. Dette betyr at opplysningen ikke ga noen sikker indikasjon på at vedkommende var ml-er.

h) Demonstrasjoner og streiker

På 1970-tallet ble det opprettet saker som følge av deltakelse i ulovlige demonstrasjoner. Dokumentene synes å vise at grunnlaget var mistanke om at personene var ml-ere. Ofte var imidlertid holdepunktene for dette svake. Et par eksempler skal nevnes:

I 1971 var det en demonstrasjon ved et daghjem i Bergen. En rekke personer, som ikke etterkom politiets pålegg om å fjerne seg, ble innbrakt til politikammeret, og registrert med sak i overvåkingstjenesten. Kommisjonen har sett nærmere på saken til en av de innbrakte. Av hans politiforklaring etter innbringelsen fremgår det ikke noe om hans politiske synspunkter, kun at han var imot kommunens vedtak om å legge vei gjennom daghjemmet, og at han satte seg ned foran bulldozeren. Det finnes ingen andre opplysninger i saken på vedkommende.

Videre nevnes et eksempel fra Trondheim i 1972. En person ble her innbrakt i forbindelse med en demonstrasjon utenfor en kino i byen. I politiforklaringen opplyste vedkommende at han var på vei forbi stedet. Han var ikke klar over at det skulle finne sted en demonstrasjon. Han var i ferd med å krysse gaten da han fikk ordre av politiet om å gå tilbake, men fortsatte å krysse gaten. Han hevdet at han ikke tidligere hadde deltatt i demonstrasjoner, og at han heller ikke var enig i de midler demonstrantene brukte. Det finnes ikke andre opplysninger om ham i saken.

I forbindelse med Linjegods-streiken i 1976 ble en rekke demonstranter, som nektet å fjerne seg etter pålegg fra politiet, innbrakt til forskjellige politistasjoner i Oslo. Der ble personalia rutinemessig ført inn i vaktjournalen. Vaktjournalene ble så kopiert av Overvåkingssentralen og dannet grunnlag for registrering av sak på alle de innbrakte, i alt 45 personer. Av notater i overvåkingstjenesten om denne streiken fremgår at man mente den var ml-inspirert og senere dominert av ml-aktivister.

I et notat fra desember 1970, utarbeidet ved Overvåkingssentralen, redegjøres det for Oslo sporveisbetjenings andre streikeaksjon dette året. I notatet listes også opp hvilke personer som var sentrale i streiken, enten som medlemmer av streikekomiteen eller på annen måte. Sak ble på dette grunnlaget opprettet på 13 personer.

I 1982 ble sak opprettet på en person som søkte om tillatelse til å avholde stand på vegne av Vinmonopol-arbeidernes streikekomité.

I en betydelig del av sakene foreligger ikke andre opplysninger om personer.

8.4.5.4. *Overvåking*

a) *Romavlytting*

Det er grunn til å tro at SUF-møter som ble holdt i Folkets Hus ble romavlyttet på slutten av 1960-tallet. Kommisjonen har funnet et udatert notat fra "E" til "R.B". Kommisjonen legger til grunn at E er Erik Næss og RB er Ronald Bye. Notatet omhandler personer som ventelig vil bli foreslått som medlemmer i sentralstyret på det kommende landsmøtet i SUF. Ut fra notatets utforming og innhold kan man med høy grad av sannsynlighet konstatere at notatet bygger på romavlytting. Notatet er mest sannsynlig fra 1968.

b) *Telefonkontroll*

Telefonkontroll har pågått i flere perioder og flere steder i landet. Selv om rettens beslutninger, slik loven og forskriften krever, rettet seg mot personer, har kontrollen av kontortelefoner medført at overvåkingstjenesten har kunnet følge med på virksomheten blant annet til AKP(m-l), Oktober og Klassekampen.

Oslo

Telefonen til *AKP(m-l)s partikontor* i Oslo ble avlyttet fra juli 1975 til desember 1979 og fra desember 1982 til august 1987. Rettens beslutninger ble gitt for seks måneder om gangen og omfattet flere personer.

I den første perioden gjaldt mistanken overtredelse av straffeloven § 97 a, som forbyr nordmenn å ta i mot økonomisk støtte fra fremmed makt mv "for å påvirke allmennhetens mening om statens styreform eller utenrikspolitikk eller til partiformål". Oslo forhørsretts beslutninger gjaldt flere personer som var tilknyttet partikontoret. I den opprinnelige begjæringen om telefonkontroll vises til at de to mistenkte under konspirative omstendigheter hadde hatt kontakt med en utenlandsk statsborger. Denne skulle i sitt eget land jevnlig ha mottatt betydelige pengebeløp fra den kinesiske ambassade til subsidiering av marxist-leninistiske grupper, som han var sekretær for.

Kontrollen ble automatisk forlenget på grunnlag av politiets begjæringer. Mistanken ble ikke nærmere konkretisert, verken i begjæringene eller i rettens beslutninger. Derimot fremheves den sentrale rolle de mistenkte hadde innenfor ml-bevegelsen. I løpet av de ca fire og et halvt år kontrollen varte, kan forhørsretten ikke på noe tidspunkt ses å ha stilt spørsmål ved at telefonkontrollen på partikontoret ikke synes å ha frembrakt noe av interesse for etterforskningen av det straffbare forhold.. Kontrollen opphørte i desember 1979 da politiet ikke begjærte forlengelse.

I desember 1980 begjærte politiet på ny avlytting av telefonen på partikontoret, men denne gang ble begjæringen ikke tatt til følge. Grunnlaget for begjæringen var ikke at vedkommende var ml-er, men han hadde tilhold på partikontoret. Retten begrunnet avslaget med at telefonen tilhørte AKP(m-l) og at avlytting av en telefon som tilhører et lovlig politisk parti er så betenkelig at det etter rettens mening ikke bør tillates uten muligens ved helt reell og nærliggende frykt for forbrytelser direkte mot landets statsforfatning eller statsoverhode. Overvåkingssentralen påkjærte beslutningen til lagmannsretten, men kjæremålet ble - med en noe annen begrunnelse - forkastet.

Fra desember 1982 til august 1987 ble partiets kontortelefoner igjen avlyttet. Rettens beslutninger var suksessivt knyttet til to personer, som hadde sitt virke ved partikontoret. Beslutningene omfattet også kontroll av post og telegrammer. Den første beslutningen, som er av 10. desember 1982, inneholder en henvisning til straffelovens § 98 og 104 a, som tidligere hadde blitt benyttet som grunnlag for å avlytte AKP(m-l)s kontorer i Trondheim og Bergen, jf nedenfor. I tillegg vises det til §§ 94 og 134. Om straffebestemmelsene vises til 6.3.3 foran.

Partiets og nærstående organisasjoners kontorer hadde vært avlyttet i årevis på 1970-tallet uten at det var fremkommet bevis for en ulovlig virksomhet som gjorde det nødvendig å gripe inn av hensyn til rikets sikkerhet. På denne bakgrunn ville det ha vært naturlig å vente at Overvåkingssentralen ga en nærmere redegjørelse for hvorfor det nå igjen var nødvendig av hensyn til rikets sikkerhet å etterforske ledere i partiet gjennom avlytting av deres egne og partikontorets telefoner. Noen slik redegjørelse ble ikke gitt.

I begjæringen fra Overvåkingssentralen anføres som grunnlag at AKP(m-l) "i sitt prinsipp-program har uttalt seg om forhold som blant annet må tolkes som forberedelse til og/eller overtredelse av straffelovens kap. 9 og kap. 12". Det eneste nye som fremkommer er dette:

"Væpnede aksjoner har ikke vært gjennomført i vårt land av AKP(m-l). Likevel er det på det rene at det var to sympatisører/medlemmer som sto bak sprengningsforsøket av en bro over Tverrelva i Finnmark den 20. mars d.å. Partiledelsen i AKP(m-l) gav full støtte til handlingen, og partiets avis Klassekampen, kjente saken før politiet fikk melding om den."

I Overvåkingssentralens begjæring, som ble fremmet ni måneder etter sprengningen, går det ikke frem at det er holdepunkter for å anta at den person begjæringen var rettet mot, kunne mistenkes for å ha medvirket ved sprengningen.

I begjæringen vises til at partiet har et betydelig antall aktivister, og at partiet søker å hemmeligholde sin organisasjon, sitt lederapparat og sitt medlemstall. Det ble ansett nødvendig å få oversikt over partiapparatet, tillitsmennene og partiets generelle virksomhet. Det fremheves at den personen begjæringen rettet seg mot, er sentral i partiet.

Vedlagt begjæringen var et notat fra en tjenestemann som hadde arbeidet med saksfeltet i omkring to år. Notatet anfører en rekke forhold som man ved Overvåkingssentralen hadde antatt i årevis, således at

- partiet gikk inn for væpnet revolusjon
- partiet drev subversjonsvirksomhet, infiltrerte næringslivet og skapte uro
- partiet gikk inn for såkalt politisk militærtjeneste, medlemmene skulle avtjene verneplikt, lære våpenbruk mv

I notatet gis videre uttrykk for at "en anser at det er en god grunn til å anta at AKP-erne vil komme til å infiltrere institusjoner som befalsskoler, krigsskoler, Heimevernet samt skytterorganisasjoner".

I rettens beslutning henvises det utelukkende til Overvåkingssentralens begjæring, uten noen selvstendig drøftelse eller konkretisering av de straffbare forhold som antas begått. Begjæringens henvisning til straffelovens §§ 94 og 134 er vanskelig å forstå, men legges uten videre til grunn av retten.

Kontrollen fortsatte på dette grunnlag i mer enn tre år. Det fremkom ikke opplysninger som hadde betydning for etterforskningen av de straffbare forhold mistanken var angitt å gjelde. Derimot ga overvåkingstjenesten fra tid til annen uttrykk for at kontrollen var nyttig, fordi den ga større oversikt over AKP(m-l)s virksomhet. I en rapport fra juni 1983 fremgår det således at

"Med de meget begrensede ressurser som er disponible for overvåking av ekstremistpartiet AKP(m-l) er det vanskelig å få en noenlunde oversikt over partiets ledelse og deres aktiviteter. Uten bruk av telefonkontroll ville dette være umulig."

Etter hvert dukket også § 97 a opp i begjæringene. Det anføres tidligere å ha vært indikasjoner på at partiet mottok økonomisk støtte fra fremmed makt, og det var kommet opplysninger om at en giver som kalte seg "Østen er rød" hadde gitt 100.000 kr til bevegelsen. Dessuten var det oppgitt en adresse som ikke eksisterte. Forhørsrettens beslutninger viser til begjæringene.

I februar 1986 ble kontrollen knyttet til en ny person ved partikontoret. Grunnlaget var så å si identisk med tidligere. I begjæringene hevdes personen å være nøkkelmannen bak partiets militærpolitiske program og tesen om "væpna revolusjon". Forhørsrettens beslutninger henviser utelukkende til politiets begjæringer.

I Overvåkingssentralens begjæring av februar 1987 som danner grunnlaget for den siste rettsbeslutningen, vises det fremdeles til tesen om væpnet revolusjon, og det anføres at partiet har i gang et arbeid omkring "krigsberedskap" som ennå er ukjent. I en rapport som var vedlagt begjæringen, hevdes det at opptøyene under statsminister Thatchers besøk i Norge i september 1986 i stor utstrekning var satt i scene av AKP(m-l). Partiet hadde videre utløst streiken ved AS Vinmonopolet. Det samarbeidet med utenlandske organisasjoner og hadde nær forbindelse med Kinas kommunistiske parti.

Overvåkingssjef Jostein Erstad har forklart for kommisjonen

"at begrunnelsen i det alt vesentlige var programposten om væpnet revolusjon. Når det gjaldt grunnlag for mistanke ut over dette, skulle det svært lite til. Erstad kan ikke i dag erindre hvilke konkrete omstendigheter som ble anført som grunnlag for mistanke i tillegg til den generelle henvisningen til væpnet revolusjon."

Ved telefonavlyttingen kom det ikke frem opplysninger i nevneverdig grad som styrket mistanken om straffbare forhold. Avlyttingen av partikontoret medførte at overvåkingspolitiet fikk bedre oversikt over AKP(m-l)s ledelse, virksomhet og internasjonale forbindelser enn man tidligere hadde hatt. Gjennom avlyttingen fikk man også god oversikt over personer med tilknytning til partiet.

En tjenestemann ved Overvåkingssentralen som særlig arbeidet med AKP(m-l), har forklart til kommisjonen at formålet med telefonavlyttingen var å klarlegge hva de personer rettens beslutninger rettet seg mot, tok sikte på å gjøre gjennom organisasjonen. Det var da også nødvendig å ta vare på opplysninger som fremkom i telefonsamtaler mellom andre, dvs samtaler der ingen av de personer beslutningene gjaldt, deltok. Informasjon som man på denne måten fikk, kunne medføre at det ble opprettet observasjonssak på tredjepersoner.

Rød Ungdoms kontor ble avlyttet fra juli 1975 til desember 1979. Grunnlaget for rettens beslutning var mistanke om overtredelse av straffeloven § 97 a.

Telefonen til *Klassekampens redaksjon* i Oslo ble avlyttet fra desember 1976 til desember 1979. Rettens beslutning rettet seg mot flere personer. Mistanken gjaldt overtredelse av straffeloven § 97 a. Det faktiske grunnlaget var så å si identisk med grunnlaget for beslutningen om avlytting av partikontoret. Det var mistanke om kontakt med den utenlandske statsborger som der er omtalt. Ved telefonkontrollen fremkom det

ikke noe som støttet mistanken, men det kan ikke ses at forhørsretten har vurdert dette ved begjæringene om forlengelser. Kontrollen ble nedkoblet i desember 1979 etter beslutning fra overvåkingspolitiet.

Gjennom denne avlyttingen oppnådde overvåkingstjenesten innsyn i avisens virksomhet. Telefonkontrollen gjorde det også lettere for tjenesten å ha oversikt over kommisjonærer og abonnenter ved at alle henvendelser til avisen ble registrert. Telefonkontroll av avisredaksjoner reiser særlige betenkeligheter.

Telefonen til *Oktober Forlag* har vært avlyttet fra juli 1975 til desember 1979. Grunnlaget var det samme som angitt ovenfor vedrørende avlytting av Klassekampen.

Bergen

Telefonen til AKP(m-l)s kontor i Bergen ble avlyttet i tidsrommet fra desember 1975 til desember 1976. Grunnlaget var mistanke om overtredelse av straffeloven §§ 98 og 104 a. Det ble blant annet vist til at den person beslutningen gjaldt, var fremtredende medlem av AKP(m-l), styremedlem i Rød Front og at han aktivt gikk inn for organisasjonens program med "voldelig overgang til sosialisme".

Videre ble kontoret avlyttet i perioden fra januar 1977 til desember 1979. Beslutningen rettet seg nå mot en annen person. Begjæringen om telefonkontroll var grunnlagt med at han var en av partiets fremste ideologer og aktivt gikk inn for organisasjonens program om voldelig overgang til sosialisme. Han hadde tillitsverv i partiet.

På et distriktssentralmøte i 1973 ble det sitert fra et brev som var sendt til Oktober bokhandel i Bergen. Etter det kommisjonen kan se har det ikke foreligget rettslig beslutning om brevkontroll på denne tiden. Det er uklart hvorledes brevet har kommet overvåkingstjenesten i hende.

Trondheim

I Trondheim pågikk telefonavlytting det meste av perioden fra juli 1973 til november 1979. Avlyttingen omfattet AKP(m-l)s kontor og Oktober bokhandel. Beslutningene gjaldt flere personer. AKP(m-l)s kontor synes å ha blitt avlyttet fra februar 1976 til november 1979. Oktober Bokhandel ble avlyttet fra juli 1973 til januar 1974 og fra april 1975 til september 1979.

Grunnlaget var for alle personer mistanke om overtredelse av straffeloven §§ 98 og 104 a. Til illustrasjon nevnes rettens beslutning i 1975 om kontroll av telefonen til Oktober bokhandel. Denne beslutningen rettet seg mot to personer. Retten viste til at den ene aktivt gikk inn for AKP(m-l)s program om væpnet revolusjon. Den andre ble antatt å være en av topplederne i ml-bevegelsen i Trøndelag, som man mistenkte for å drive våpenøvelser. Oktober bokhandel fungerte etter rettens oppfatning som sentral og kontaktsted/kontor for all ml-virksomhet i Trøndelag. Det var her planlegging av

demonstrasjoner foregikk og materiell til demonstrasjoner ble til. Retten mente på dette grunnlag at telefonkontroll mot dem begge var påkrevd av hensyn til rikets sikkerhet.

Det forhold at avlyttingen ikke frembragte noe av betydning for etterforskningen kan ikke ses vurdert av forhørsretten før i 1979. I rettens beslutning av 19. februar 1979 ga retten uttrykk for at det fortsatt kunne være grunn til mistanke om overtredelse av straffelovens § 98 jf § 104 a annet ledd. Retten begrenset imidlertid varigheten til tre måneder, idet

"det ikke er opplyst om kontrollen hittil har gitt noe som helst bidrag til støtte for mistanke mot A eller noe som kan utgjøre bevis i en eventuell straffesak, slik at det av den grunn nå bare i begrenset tid fremover kan anses påkrevet av hensyn til rikets sikkerhet å fortsette kontrollen."

På grunnlag av opplysningene man fikk ved telefonkontrollen, skrev overvåkingstjenesten flere notater om virksomheten til AKP(m-l) og organisasjoner/grupper med tilknytning til AKP(m-l), blant annet om en ulovlig streik ved Aker-gruppen, Verdal og om alternativ fredspris til Helder Camara.

c) *Ulovlig beslag*

Kommisjonen har under granskingen funnet flere tilfeller av ulovlig beslag.

Et vilkår for beslag av dokumenter er at dokumentene har betydning som bevis for en straffbar handling, jf strpl § 203. Den som beslaget rammer, skal varsles om dette, jf strpl § 205 jf § 200. Medmindre det foreligger beslutning om brevkontroll etter 1915-loven, kommer kopiering av dokumenter i samme stilling som beslag. Beslag i strid med disse regler er bare tillatt dersom vilkårene for nødrett foreligger.

Et klart tilfelle av ulovlig beslag skjedde under etterforskningen av sprengningen av Oktober bokhandel i Tromsø den 20. mars 1977. I forbindelse med at politiet gjennomgikk bokhandelen etter eksplosjonen, fant man postkvitteringer og flere lister med navn på personer som hadde kjøpt bøker, eller som var abonnenter på publikasjoner som ble forhandlet gjennom bokhandelen. Overvåkingspolitiet sikret seg disse dokumentene. Opplysningene ble registrert på sak.

Noe liknende fant sted i Kristiansand i 1972 under etterforskningen av sprengningen av avisen Fædrelandsvennen. Fra denne etterforskningen beholdt overvåkingspolitiet dokumenter av politisk karakter som neppe kunne ha betydning som bevis i straffesaken, selv om den person etterforskningen rettet seg mot, hadde tilknytning til ml-bevegelsen. Blant dokumentene var referater fra interne møter i SUF(m-l), kopier av støtteerklæringer til streiker, dokumenter merket "kampen mot EEC og dyrtid" og skoleaviser.

I februar 1971 gjennomførte politiet ransaking og beslag hos en vernepliktig ved Evjemoen. Grunnlaget for ransakingen var en siktelse i narkotikasak. Under ransakingen og etterfølgende avhør kom det frem at han var medlem av SUF. I notat datert 19. februar 1971 skriver en tjenestemann som deltok ved ransakingen:

"Mens ransakingen foregikk tillot jeg meg å "låne" et brev dat. Oslo 25.1.71 til "kamerat" og undertegnet "Chau". Brevet ble lyskopierte og lagt tilbake. Ingenting ble beslaglagt. Av brevet fremgår at "SUF" har sympatisører og kontakter på Evjemoen, Gimlemoen, Kjevik, Odderøya, Moseidmoen (?) og i Kr.sand. Flg navn er nevnt: ..."

Brevet omhandler revolusjonært arbeid i Forsvaret.

Fra brevet gjengis:

"Vi har nå drevet arbeid i militæret i ett og ett halvt år. Den første tida var prega av forsiktige undersøkelser, innsamling av erfaringer mht massearbeid, sikkerheten o.s.v. I løpet av fjoråra endret arbeidet karakter - vi gikk fram til å lede til dels store og høgt utvikla massekamper og vant ei rekke grunnleggende erfaringer for arbeidet framover. Vi lærte at de objektive forholda for revolusjonært arbeid i det militæret er meget gode, at massene raskt reiser seg til kamp under vår ledelse. Vi lærte at det er oss massene setter sin lit til i kampene og når klassefienden setter inn sine angrep. Og vi lærte at massene fullt ut er villige til å beskytte sine revolusjonære kamerater på grunnlag av vår propaganda om sikkerheten og nødvendigheten av å beskytte den ledende kjernen mot angrep fra offiserene. De progressive massene både i og utafor det militære slutter stadig sterkere opp om vår politikk og kommer til oss for råd og vegledning. Mulighetene for nye framstøt på det militærpolitiske området er absolutt gode."

Deretter gir brevet opplysninger om medlemmer i SUF(m-l) og sympatisører ved forskjellige forsvarsanlegg i distriktet.

Overvåkingstjenesten sendte kopi av brevet til flere enheter i Forsvaret. Denne mistanken om undergravingsvirksomhet ledet til en større aksjon våren 1971, hvor både brevkontroll og spaning ble brukt.

Det finnes også flere andre eksempler fra 1970-tallet og første halvdel av 1980-tallet på ulovlige beslag gjort under lovlig ransaking.

I flere tilfeller har dokumenter i vesker innlevert til politiet som hittegods blitt gjennomgått av overvåkingstjenesten. Dokumentene er kopiert eller opplysninger notert. Her skal nevnes et par eksempler:

I oktober 1968 gjennomgikk Bergen politikammer innholdet av en veske som var innlevert som hittegods. Det viste seg at eieren var tilknyttet SUF(m-l). I vesken lå blant annet lister med deltakere på studieringer og oversikt over personer som solgte materiell. Dokumentene ble kopiert og oversendt Overvåkingssentralen.

I 1972 glemte en soldat igjen en veske på bussen. I tillegg til klær, bøker mv inneholdt vesken et brev fra en kamerat, et sjekkhefte og en notisbok. Dokumentene viste at soldaten var medlem av SUF(m-l). Brevet ble kopiert. Notisboken ble beholdt og skrevet av, og overvåkingstjenesten innhentet nærmere opplysninger blant annet om personer som var nevnt i notisboken. Opplysningene i noteringsheftet som lå ved sjekkheftet, ble skrevet av og nøye gjennomgått.

d) Spaning og aktiv bruk av informanter

Søknader til politiet om tillatelse til å holde stands eller arrangere demonstrasjoner ble kopiert til overvåkingstjenesten. I noen grad ble det ved hjelp av spaning klarlagt hvem som sto på stands og hvem som deltok i demonstrasjoner. Spaning ble også foretatt mot enkelte møter.

Ved kartleggingen av ml-erne bygget overvåkingstjenesten i stor grad på opplysninger fra informanter. Granskingen viser at informantene var mange. Særlig gjaldt dette ved skoler, høgskoler og universiteter, og på arbeidsplassene i offentlig og privat sektor. Informantene synes å ha blitt brukt aktivt. Formålet var å få opplysninger om hvem som var medlemmer av AKP(m-l), hvem som sympatiserte med partiet og om ml-ernes virksomhet.

Kommisjonen legger til grunn at overvåkingstjenesten på 1970-tallet også drev aktiv infiltrasjon i den forstand at man - eventuelt gjennom mellommenn - oppfordret personer til å engasjere seg i ml-bevegelsen for å skaffe informasjon, herunder interne dokumenter.

Overvåkingstjenesten fulgte nøye med på sommerleirene. Man spanet mot leirene, og informanter ble brukt aktivt. Som eksempel nevnes et notat utarbeidet av overvåkingstjenesten om telefontrafikken til og fra en sommerleir i 1972. Samtalene ble ikke avlyttet, men notatet gir opplysninger om hvem som ringte til hvem. Det kan se ut som disse opplysningene stammer fra en informant i Televerket. I en viss utstrekning spanet man også mot kurs for å klarlegge hvem som deltok. Spaning pågikk så sent som midt på 1980-tallet. I 1986 ble således et seminar i Trøndelag påspanet, og samme år brukte overvåkingstjenesten spaning for å klarlegge hvem som deltok på sommerleirer i Meråker og på Hvaler.

I forbindelse med sykepleierstreiken høsten 1972 spanet Overvåkingssentralen på et medlem av aksjonskomiteen høsten 1972. Spaningen pågikk tilnærmet sammenhengende i 10 dager fra tidlig om morgenen til sent på kvelden. En tjenestemann ved Overvåkingssentralen, som var med på spaningen, har forklart til kommisjonen at - såvidt han kunne huske - hadde "streiken og væremåten" til vedkommende "samme preg som tidligere kjente streiker ledet av ml-erne". Vitnet antok at "spaningen var begrunnet i et ønske om å se i hvilken grad ml-erne stod bak streiken og evt. i hvilken retning det hele ville utvikle seg". Kommisjonens undersøkelser viser at det - til tross for overvåkingen - ikke synes å være opprettet sak på personen, verken overvåkingssak eller observasjonssak. Kommisjonen har funnet notater fra spaningen i emnearkivet.

e) Provokasjon

Under granskingen har kommisjonen blitt oppmerksom på ett tilfelle av provokasjon. Dette fant sted først på 1980-tallet og formålet var å klarlegge AKP(m-l)s interesse for våpen. Man ønsket å finne ut hvor stor denne interessen var, og hvem som var

interessert. Overvåkingstjenesten anskaffet en brukt panservernrakettkaster M72 med bistand fra Forsvaret. M72 er et våpen til engangsbruk. Man tok deretter kontakt med en person med tilknytning til AKP(m-l). Vedkommende ble forevist rakettkasteren og var interessert. Han ga uttrykk for at han ikke hadde rede på våpen, men ville ta kontakt med "rette vedkommende". Noen tid senere fant visning og overlevering av rakettkasteren sted, og "rette vedkommende" ga uttrykk for stor interesse. Han uttalte at han var interessert i "skarpe", noe overvåkingstjenesten oppfattet som ubrukte panservernrakettkastere og våpen for øvrig. Han antydte ulike måter våpen kunne skaffes på. Personen ble identifisert av overvåkingstjenesten umiddelbart etter dette møtet.

8.4.6. Kartleggingen av organisasjoner som sto AKP(m-l) nær

8.4.6.1. Innledning

Fra slutten av 1960-årene vokste det frem en rekke organisasjoner som ble overtatt eller opprettet av ml-ere. Arbeidet med å få innflytelse over organisasjoner var et ledd i AKP(m-l)s enhetsfrontarbeid.

De AKP(m-l)-relaterte organisasjonene vokste frem samtidig med de store politiske begivenhetene som fant sted fra slutten av 1960-årene, som Vietnamkrigen, "ungdomsopprøret", EEC-konflikten og Sovjets innmarsj i Tsjekkoslovakia. Andre organisasjoner ble dannet i protest mot Arbeiderpartiets og/eller Landsorganisasjonens politikk. Det kom til uttrykk motstand mot Norges tilknytning til NATO.

De venstreorienterte partiene hadde ulike syn på politisk plattform og arbeidsmåte i de tverrpolitiske organisasjonene, og splittelser fant sted mellom ml-tilhengere og andre. De fleste organisasjonene ble svekket eller oppløst mot slutten av 1970-årene.

Grunnlaget for at overvåkingstjenesten fulgte med på virksomheten til organisasjoner med tilknytning til AKP(m-l) - og forløperen SUF(m-l) - var det samme som grunnlaget for at man fulgte med på AKP(m-l), jf 8.4.5.1 foran. Overvåkingstjenesten la til grunn at AKP(m-l) utøvde en vesentlig del av sin virksomhet gjennom såkalte front- og dekkorganisasjoner. For noen av organisasjonene var hovedbegrunnelsen for overvåkingstjenestens kartlegging at det forelå mistanke om kontakt med terroristorganisasjoner i utlandet, særlig i Midtøsten og Irland.

I Overvåkingssentralens årsberetning for 1973 uttales:

"Marxist-leninistene søker nå planmessig samarbeid og aksjonsfelleskap på meget bredt grunnlag. Alle saker som engasjerer folk søkes utnyttet, f.eks. miljøvern- og ressursproblemer, uføre og trygdedes vansker, barne- og ungdomsproblemer etc. Opprettelsen av fronter eller støtteorganisasjoner vil være neste skritt, jfr. de siste tilvekster kvinnefronten, aksjonen Kyst-Norge, Solidaritetskomitéen for Chile, Kulturfronten og idrettsaksjonen 1973."

At AKP(m-l) for en stor del fremmet sin politikk gjennom front- og dekkorganisasjoner er også fremhevet i årsberetningene for 1977, 1984, 1985 og 1986.

I et internt notat om AKP(m-l), utarbeidet ved Overvåkingssentralen på begynnelsen av 1980-tallet, anføres:

"AKP(m-l) har i flere år vært i enhetsfrontfasen. Det sies at "AKP er en organisasjon av dei mest målmedvetne og kampvillige og kan derfor berre femne om ein liten del av det arbeidande folket" (jfr. prinsippprogrammet, kap. 33 pkt. e). Partiet driver derfor i stor utstrekning gjennom de såkalte masseorganisasjonene. I tillegg til at AKP(m-l) har opprettet front- og dekkorganisasjoner har de også infiltrert andre organisasjoner. Av organisasjoner som partiet har opprettet skal nevnes: Kvinnefronten, Palestinakomiteen, Irlandskomiteen, Antifascistisk komité, Anti-imperialistisk komité for den 3. verden. AKP-ere har infiltrert fagbevegelsen, tillitsmannsapparatet i Forsvaret, samiske bevegelser m.fl.

I tillegg til at de samler støtte i slike organisasjoner forsøker de gjennom organisasjonene å skape krisetilstander i samfunnet (en såkalt revolusjonær situasjon). En revolusjonær situasjon er en forutsetning for at den væpnede revolusjon skal lykkes."

Etter AKP(m-l)s vedtekter var partimedlemmer som arbeidet i andre organisasjoner, underordnet partiet og forpliktet til å utføre direktiver fra partiet.

Emnearkivet ved Overvåkingssentralen inneholder materiale om en lang rekke organisasjoner. For de fleste dreier det seg om få dokumenter, og det synes tilfeldig hva som befinner seg i mappene. Kommisjonen begrenser seg til å omtale de mest sentrale organisasjoner med tilknytning til AKP(m-l). Disse organisasjoner behandles hver for seg nedenfor. Det gjøres både rede for den personrettede registrering og for kartleggingen av organisasjonen og dens virksomhet.

I mars 1976 ble det ved Overvåkingssentralen utarbeidet en oversikt over "støtteorganisasjoner dirigert/kontrollert av ml-bevegelsen (AKP(m-l) og Rød Ungdom)". Følgende organisasjoner står på listen: Aksjon Kyst-Norge (AKN), Antifascistisk komité (AFK), Antiimperialistisk komité for den 3. verden (AIK), Arbeiderkomiteen mot EEC og dyrtid (AKMED), Et sted å være, Faglig 1. mai Front, Fritt Spania-komiteen, Idrettsaksjonen 73, Kampanjen Norge ut av NATO, Kulturfronten, Kvinnefronten, Norges Kommunistiske Studentforbund, Norsk dansk forening, Oktoberforlaget AS, Oslo Filmklubb, Palestinakomiteen, Per Sivles Forlag AS, Plateselskapet Mai AS, Praktikantenes Landsorganisasjon, Rød Front, Solidaritetskomiteen for Chile, Solidaritetskomiteen for Vietnam, Sosialistisk Opplysningsråd, Streikestøttebevegelsens Informasjonskontor, Vennekapsambandet Norge-Albania, Vennekapsambandet Norge-Cambodchea, Vennekapsambandet Norge-Kina, Vår musikk og Yrkesskoleelevenes og lærlingenes interesseorganisasjon.

I august 1982 og desember 1984 utarbeidet Overvåkingssentralen notater om registrering av virksomhet med tilknytning til AKP(m-l). Notatene angir detaljert for en rekke organisasjoner hva slags tilknytning og aktivitet som kunne medføre opprettelse av sak på person, og hva som kunne noteres i arbeidsregister. Notatene er nærmere omtalt ovenfor under 8.1.3.3.c). Der er også notatet fra 1984 sitert i sin helhet. Innholdsmessig er det små forskjeller mellom notatene.

8.4.6.2. *Kvinnefronten*

a) *Organisasjonen*

Kvinnefronten startet sin virksomhet i 1971. I 1975 hadde organisasjonen 4000-5000 medlemmer - de fleste ved universiteter og andre undervisningsinstitusjoner.¹⁴⁵

Landsmøtet i 1974 definerte grunnlaget for Kvinnefronten slik:

"Kvinnefronten er en partipolitisk uavhengig organisasjon som samler ulike grupper av kvinner i arbeidet mot økonomisk, politisk, kulturell og seksuell undertrykking og utbytting. Kvinnefronten ønsker å samle flest mulig kvinner på grunnlaget kamp mot all kvinneundertrykking."¹⁴⁶

Selv om Kvinnefronten var partipolitisk uavhengig, sto organisasjonen fra første stund til venstre og hadde sterk ml-dominans. Partiet støttet kvinners kamp for "fulle politiske, økonomiske og sosiale rettigheter".

På syttitallet var kampen mot "monopolkapitalismen og imperialismen" sentral i Kvinnefrontens "plattform". Landsmøtet i 1976 slo fast "at vi har en felles fiende - imperialismen", og at stat, næringsliv og kapital undertrykte kvinner.

Organisasjonen engasjerte seg i de fleste kvinnekampsspørsmål og var en drivkraft i 8. mars-demonstrasjonene. Kvinnefronten opprettet 8. mars- komiteer til å forberede demonstrasjonene. Mot slutten av 1970-årene sluttet Kvinnefronten seg også til Faglig 1. mai Front.

Motstand mot permitteringer og oppsigelser av kvinner i arbeidslivet ble viktig. Av handlingsprogrammet for 1974 går det frem at andre sentrale saker var protestene mot merverdiavgiften, bedre tariffoppgjør for kvinner, kamp for førskoler og fritidssentra og kampen for selvbestemt abort. I tillegg kom spørsmål om hjemmearbeidende kvinners stilling og homofile kvinners situasjon.¹⁴⁷

Kvinnefronten engasjerte seg også i utenrikspolitiske spørsmål. Blant annet ga den støtte til den revolusjonære regjeringen i Sør-Vietnam, til Palestinakomiteen og vedtok uttalelser mot juntaen i Chile. Begrunnelsen var at Kvinnefronten skulle arbeide for solidaritet med kvinner i alle deler av verden.¹⁴⁸

I 1975 opplevde Kvinnefronten splittelse i organisasjonen. Mange av medlemmene mente at ml-erne brukte Kvinnefronten til å føre frem sin egen politikk. Dette førte til brudd og utmeldelser.

Etter uroligheter og brudd forsøkte Kvinnefronten utover i 1980-årene å legge de mest kontroversielle delene av sin politiske plattform bak seg. Barnehagespørsmålet, kampen

¹⁴⁵Kvindebevægelsens hvem-hva-hvor. København 1975.

¹⁴⁶Kvinnefront 1975.

¹⁴⁷Kvinnefront 1975.

¹⁴⁸Kvinnefront 1975.

mot pornografi og strengere straff for kvinnemishandling ble viktigere. Kvinnefronten la vekt på å bli kvitt "AKP-stemplet".¹⁴⁹

b) *Kartleggingen av virksomheten*

Kvinnefronten er omtalt i årsberetningene fra Overvåkingssentralen fra 1975 til 1982. Bakgrunnen for at overvåkingstjenesten begynte å følge med på virksomheten i Kvinnefronten fremgår av et notat fra 1974. Notatet omhandler Kvinnefrontens andre landsmøte, som ble holdt i Bergen dette året. Landsmøtet var lukket. Det opplyses at man viet møtet en viss oppmerksomhet, fordi Kvinnefronten hadde fått spalteplass i Klassekampen, samtidig som flere av merkesakene til Kvinnefronten falt sammen med AKP(m-l)s aksjoner.

I årsberetningen for 1975 anføres at det hadde vært brytninger og uroligheter innen organisasjonen. Flere og flere av medlemmene var blitt klar over at ml-erne brukte Kvinnefronten som et apparat til å fremme sin egen politikk. Dette resulterte i brudd over hele landet, og mange meldte seg ut. Overvåkingstjenesten la til grunn at de som fortsatte i Kvinnefronten etter bruddet, var ml-ere. I 1978 opplyses at Kvinnefronten hadde ca 4000 medlemmer, og det anføres at ledelsen i organisasjonen hadde vært dominert av AKP(m-l) siden høsten 1975. I 1980 uttales at Kvinnefronten selv hevdet å være politisk uavhengig, men "det er intet som tyder på at det er noen forandringer på den AKP(m-l)-dominans som har bestått siden 1975".

I emnearkivet ved Overvåkingssentralen ligger et omfattende materiale om Kvinnefronten. Dokumentene er fra tidsrommet 1972-1986. Hovedtyngden av dokumenter er fra 1970-tallet. Materialet viser at overvåkingstjenesten fulgte med på hva Kvinnefronten arbeidet med, f eks på kampen mot pornografi og prostitusjon. Dokumentene gir også opplysninger om personer som er aktive i Kvinnefronten. Dette gjelder ikke bare personer som var sentralt plassert i organisasjonen, men også medlemmer i lokale kvinnefront-grupper, ned til gymnasnivå.

Opplysningene stammer for en stor del fra åpne kilder, f eks avisutklipp. Overvåkingspolitiet har dessuten fulgt med på stands og demonstrasjoner. Søknader om tillatelse til å sette opp plakatkubb og arrangere demonstrasjoner er således arkivert i emnearkivet. Man har dessuten spanet på demonstrasjonstog. Således er f eks 8. mars-tog observert i mange år en rekke steder i landet, og notater om disse er sendt inn til Overvåkingssentralen.

I emnearkivet ved Landsdelssentral Vestlandet har kommisjonen funnet et avisinnlegg mot sex-annonser fra 1992, skrevet på vegne av Kvinnefronten.

Etter Overvåkingssentralens notat fra 1982 kunne observasjonssaker opprettes på tillitsvalgte i Kvinnefronten, på medlemmer av Kvinnefronten eller av 8. mars-komiteer, og på medarbeidere i Kvinnejournalen. Kommisjonen legger til grunn at dette var i

¹⁴⁹Kvinnefront nr. 4 1980 og Kvinnejournalen 1981, 1982.

samsvar med registreringspraksis ved Overvåkingssentralen frem til 1984, og at praksis hadde vært slik også på 1970-tallet.

Kommisjonens gjennomgang av saksarkivet bekrefter at registreringspraksis var i samsvar med notatet, men det har neppe foregått noe systematisk arbeid for å kartlegge personer med tilknytning til Kvinnefronten. Som eksempler på registrering nevnes:

I 1982 ble medlemmer av 8. mars-komiteen i Oslo registrert med observasjonssak.

I 1983 ble aktive personer i Kvinnefronten i Bergen innrapportert til Overvåkingssentralen. Tre personer hadde holdt appell i forbindelse med en demonstrasjon, der de "alle talte sterkt for Bergen som en pornofri by". Tre andre hadde stått på en stand der det oppsto tumulter på grunn av utuktige bilder. Ved Overvåkingssentralen ble observasjonssak opprettet på de personer som det ikke var sak på fra før.

Notatet fra 1984 var likelydende med notatet fra 1982. Den tjenestemann som skrev notatet fra desember 1984, har forklart til kommisjonen at man på møtet i Trondheim i januar 1985, der notatet ble fremlagt og diskutert, ble enige om at medlemskap i Kvinnefronten og i 8. mars-komiteer bare skulle noteres i arbeidsregister. Tjenestemannen har videre forklart at han ikke registrerte personer med tilknytning til Kvinnefronten etter 1985. Etter avtale med kommisjonen undersøkte tjenestemannen registreringspraksis ved Overvåkingssentralen etter 1984. I en tilleggsrapport opplyser han at, så vidt han kunne se, er ingen personer førstegangsregistrert som følge av virksomhet for Kvinnefronten i 1986 eller senere. I 1985 var registreringspraksis varierende. Noen personer som representerte Kvinnefronten, ble det opprettet observasjonssak på, mens dette ikke ble gjort for andre.

Kommisjonen har funnet eksempler på at opplysninger om søknader om stands og demonstrasjoner ble lagt på allerede eksisterende saker så sent som i 1987. Kommisjonen har også funnet et slikt tilfelle fra 1994. Dette gjaldt en søknad til Bergen politikammer om tillatelse til å holde stand. På standen skulle det deles ut løpesedler med støtte til lov om selvbestemt abort, og man skulle selge Kvinnejournalen. Ved Landsdelssentral Vestlandet ble opplysningene om dette lagt i "Alf"-registret, jf 8.2.1.4 om dette registeret.

8.4.6.3. *Faglig 1. mai Front (FFF)/Faglig solidaritet 1. mai (FSF)*

Årsberetningene fra Overvåkingssentralen nevner Faglig 1. mai Front i årene 1979 til 1981. I 1982 nevnes Faglig Solidaritet 1. mai.

I årsberetningen for 1979 påpekes at Faglig 1. mai Fronts arrangement i Oslo hadde vesentlig større oppslutning enn samorganisasjonens. Hovedparolene til FFF gjengis - "enhet på klassekampens grunn og kamp mot krisa, lønnsnedslag og arbeidsløshet". I 1981 uttales at AKP(m-l) fortsatt har vansker med å få fotfeste i fagbevegelsen, men at "enhver arbeidskonflikt - både lovlig og ulovlig - blir nøye vurdert og studert med tanke på politisk gevinst".

Om emnearkivet i Overvåkingssentralen vises til fremstillingen ovenfor under 8.4.5.2.h) om AKP(m-l)s infiltrasjon i fagbevegelse og arbeidsliv.

Etter notatene fra 1982 og 1984 kunne observasjonssak opprettes mot medlemmer i FFF/FSF-komiteer, deltakere i ordensvern og personer som drev agitasjon i pressen eller drev andre former for propaganda. Kommisjonen legger til grunn at notatene var i samsvar med registreringspraksis ved Overvåkingssentralen på den tid notatene ble skrevet, og at praksis hadde vært slik også på 1970-tallet. Kommisjonens undersøkelser av saksarkivet ved Overvåkingssentralen bekrefter dette, men - så vidt kommisjonen kan se - har det ikke funnet sted noe systematisk kartleggingsarbeid. Notater fra 1. mai arrangementer rundt om i landet er i mange tilfeller lagt på sak på impliserte personer. Dette gjelder både på 1970-tallet og på 1980-tallet. Videre finnes flere eksempler på at medlemmer i FFF/FSF-komiteer og underskrivere på opprop til støtte for FFF/FSF er registrert med observasjonssak.

En tjenestemann ved Overvåkingssentralen har - etter å ha foretatt undersøkelser i arkivene på anmodning fra kommisjonen - forklart at så vidt han kunne se er ingen personer førstegangsregistrert som følge av virksomhet for Faglig 1. mai Front i 1984 eller senere. I emnearkivet ved Overvåkingssentralen ligger rapporter om frontens arrangementer til og med 1990.

I en viss utstrekning fulgte overvåkingstjenesten med på Faglig 1. mai Fronts demonstrasjonstog. Det virker noe tilfeldig hvilke steder og hvilke år dette har skjedd. I Overvåkingssentralens arkiv ligger et notat om 1. mai-toget i 1986 i Fredrikstad. Notatet redegjør for paroler i toget og navngir personer i styret for FFF i byen. I emnearkivet ved Landsdelssentral Vestlandet ligger et notat om Faglig 1. mai Fronts arrangement i Bergen samme år. Notatet redegjør detaljert for arrangører, talere og deltakere. Om lag 30 personer ble identifisert.

Kommisjonens inntrykk etter arkivgjennomgåelsen er at det er nokså tilfeldig om deltakelse i slike demonstrasjoner ble registrert på sak. Det finnes imidlertid flere eksempler på at deltakelse i 1. mai-tog ble registrert i eksisterende observasjonssaker. Så sent som i 1986 (Fredrikstad), 1987 (Kristiansand) og 1989 (Bergen) ble 1. mai arrangementer spanet på av politiet. Opplysninger om styremedlemmer i FFF i Fredrikstad ble i 1986 lagt på eksisterende personsaker i Overvåkingssentralen. I Bergen ble opplysninger om deltakelse i 1. mai toget i 1989 lagt på eksisterende personsaker i "M" og "Alf"-registret, se 8.2.1.3 om disse registrene.

8.4.6.4. *Faglig studentfront (FSF)*

a) *Organisasjonen*

Studentopprørene i Paris og Berlin dannet opptakten til en radikalisering av det politiske miljøet blant ungdommen, også i Norge. Man ser det ved universitetene i slutten av 1960-årene.

Denne utviklingen falt sammen med en sterk økning i antall studenter, særlig ved de humanistiske og samfunnsvitenskapelige fakultetene. Gunstige studieordninger, som billige lån, stipend og gode muligheter for arbeid etter utdannelsen, ga rom for aktivitet utenom studiene.

Internasjonale politiske begivenheter åpnet for ny samfunnskritikk, og marxismen ble hentet frem som ideologisk veiviser. Samfunnsvitenskapene var under utvikling og skapte faglig, ideologisk og politisk debatt.

I slutten av 1960-årene kom det forslag om endringer i studieopplegget ved universitetene. Den radikale studentbevegelsen følte sin frihet truet, og tok opp kampen mot "kontroll- og rasjonaliseringsframstøtene". Ml-erne mente at universiteter og skoler var produkter av en borgerlig ideologi. Ml-bevegelsen gikk til kamp ved universitetene på grunnlag av "monopolkapitalens angrep på studentenes levevilkår og rasjonalisering av studiene".

Kampen ble organisert gjennom en ny "faglig" studentorganisasjon, Faglig studentfront, først ved Universitetet i Oslo i 1968, året etter også i Trondheim og Bergen. I programmet til Faglig studentfront het det:

"De siste års utvikling har gitt universitetene i alle kapitalistiske samfunn mer og mer preg av fabrikker som produserer instrumentell kunnskap og høgt kvalifisert arbeidskraft. Når Ottosenkomiteen nå også ønsker å tilpasse Det historisk-filosofiske og Det samfunnsvitenskapelige fakultet til denne modellen, skyldes det bl.a. behovet for bedre å kunne kontrollere motstanden mot Universitetets produksjon av ideologisk kunnskap. ... Derfor må kampen for studentenes interesser, mot all integrasjon av universitetet og den vitenskapelige forskning i en imperialistisk politikk, medføre aktiv støtte til nasjonale og sosiale frigjøringsbevegelser og bekjempelse av blokkpolitikken gjennom krav om Norge ut av Nato."¹⁵⁰

SUF(m-l) spilte en aktiv og etter hvert helt dominerende rolle i FSF. Organisasjonen engasjerte seg i spørsmål der ml-bevegelsen var aktiv, særlig i streikestøttarbeid i forbindelse med de ulovlige streikene. I 1974 satte ml-bevegelsen i gang en "proletariseringskampanje" og mange studenter avbrøt studiene for å ta arbeid i industrien.¹⁵¹

b) *Kartleggingen av virksomheten*

Årsberetningene fra Overvåkingssentralen inneholder et eget underpunkt om "studentene" i årene 1969-1974 og "universitets- og skolemiljø" fra 1975 til 1980. Om kartleggingen av AKP(m-l)s virksomhet på skolesektoren vises til 8.4.5.2 h). I årsberetningen for 1971 regnes opp de SUF(m-l)-dominerte studentorganisasjoner, deriblant FSF. Overvåkingstjenesten antok at medlemstallet var omkring 300.

I emnearkivets mappe for Faglig studentfront ligger dokumenter fra 1971 og 1972. Opplysningene stammer fra åpne kilder (avisutklipp og løpesedler) og informanter. Det

¹⁵⁰Terje Tvedt, (ml), Oslo 1989, s 222. Fotnote 99.

¹⁵¹Terje Tvedt, (ml), Oslo 1989, s 222. Fotnote 100.

finnes her informasjon om ledelsen i Faglig studentfront ved Universitetet i Oslo, og opplysninger om Rød Front-styret i Det Norske Studentersamfund (DNS) i Oslo. Videre foreligger et notat om en husleiestreik i studentbyen på Sogn i Oslo. Materialet viser også at et demonstrasjonstog ble spanet på av overvåkingstjenesten.

I emnearkivets mappe for DNS ligger oversikter over sammensetningen av SUFs styre i DNS for årene 1969, 1970 og 1971.

Observasjonssak ble opprettet på medlemmene av styret i Faglig studentfront ved Universitetet i Oslo i 1970.

8.4.6.5. *Kampanjen Norge ut av NATO (KNUAN)*

a) *Organisasjonen*

KNUAN ble stiftet i januar 1968, nærmere tyve år etter at Norge ble medlem i NATO. Bakgrunnen var flere atomprotestkampanjer som hadde funnet sted året før.

Pådriverne var motstanderne mot medlemskap i NATO, en motstand som økte i slutten av 1960-årene. Fem hundre personer skrev under på et opprop. De kom fra forskjellige partier og grupperinger, som AUF, venstresiden av Arbeiderpartiet, Unge Venstre, SF, SUF, fagbevegelsen og pasifistkretser. Organisasjonen var tverrpolitisk i utgangspunktet og bygget på individuelt medlemskap.

Da striden med ml-erne brøt ut i SF, satset SUF på å overta kontrollen med KNUAN og lyktes etter en tid med det. De fleste andre trakk seg ut. KNUAN fikk aldri noen stor slagkraft, og organisasjonen ble nedlagt midt i 1980-årene.

b) *Kartleggingen av virksomheten*

Kampanjen Norge ut av NATO (KNUAN) er omtalt i egne, korte underpunkter i årsberetningene fra Overvåkingssentralen fra 1969 til 1975. I 1969 opplyses at SUF(m-l) hadde den faktiske ledelse av organisasjonen.

I emnearkivet ved Overvåkingssentralen ligger materiale om KNUAN frem til 1987. Det dreier seg om et begrenset antall dokumenter, i det alt vesentlige avisutklipp og brosjyrer. I januar 1974 oversendte daværende overvåkingssjef Gunnar Haarstad et notat om kampen mot norsk NATO-medlemskap etter 1965 til justisministeren. I forbindelse med NATOs ministerrådsmøte i Oslo i 1976 spanet overvåkingstjenesten på et møte holdt av "Initiativkomiteen mot NATOs ministerrådsmøte 1976", og deltakere ble identifisert.

8.4.6.6. *Arbeiderkomiteen mot EEC og dyrtid (AKMED)*

a) *Organisasjonen*

Stortinget vedtok i juni 1970 å søke om medlemskap i EEC. Kort tid etter tok ml-erne initiativ til organisering mot medlemskap, og AKMED ble opprettet i september. Organisasjonen skal på det meste ha hatt nærmere 25.000 medlemmer og var organisert i lokale grupper over hele landet. Studenter og gymnasiaster utgjorde en stor del av medlemsmassen, trolig de fleste.

Initiativet var en videreføring av streikebevegelsen innenfor fagforeningene. Grunnlaget for komiteen var:

"Arbeiderkomiteen bygger sin motstand mot EEC på et prinsipielt grunnlag, på et klassestandpunkt. Kampen mot EEC må i sin ytterste konsekvens bli en anti-imperialistisk kamp. Og i denne kampen må arbeiderklassen være den ledende og drivende kraft."¹⁵²

AKMED bygget sin organisasjonsform på den aktivismen som "massebevegelsene" hadde utviklet mot slutten av 1960-årene. Perspektivene var andre enn de Folkebevegelsen mot EF bygget på, en bevegelse ml-erne oppfattet som "elitistisk" og "borgerlig".¹⁵³ AKMED sto også i et motsetningsforhold til Folkebevegelsen, fordi komiteen knyttet spørsmålet om EEC-medlemskap sammen med skatte- og avgiftspolitikken og hevdet at den ville ramme vanlige lønnstakere med forverrede levekår ("dyrtid").¹⁵⁴

Etter en tid ble medlemmene i AKMED oppfordret til å melde seg inn i Folkebevegelsen mot EEC, men denne besluttet høsten 1971 at medlemskap i AKMED ikke lot seg forene med medlemskap i Folkebevegelsen.¹⁵⁵ AKMED ble oppløst kort tid etter at EF-striden var over.

b) *Kartleggingen av virksomheten*

AKMED er omtalt i årsberetningene for 1970 og 1971. I beretningen fra 1971 anføres at AKMED er en av ml-ernes viktigste støtteorganisasjoner. Det gis uttrykk for at denne "tverrpolitiske organisasjonen søkes brukt som rekrutteringsmark for den revolusjonære bevegelse".

I emnearkivet ved Overvåkingssentralen ligger spredte dokumenter om AKMED. Blant annet omhandles en demonstrasjon mot statsbudsjettet i november 1970. Ellers inneholder mappen avisutklipp og løpesedler. Videre finnes et et notat om virksomheten til AKMED i Trondheim.

¹⁵²Terje Tvedt (ml), Oslo 1989, 52.

¹⁵³Terje Tvedt (ml), Oslo 1989, 53.

¹⁵⁴Terje Tvedt (ml), Oslo 1989, 52.

¹⁵⁵Terje Tvedt (ml), Oslo 1989, 53.

I 1971 ble det arrangert demonstrasjonstog i Bodø mot EEC og dyrtid. Overvåkingspolitiet spanet på demonstrasjonen, og de tre lederne ble identifisert. Det må legges til grunn at opplysningene ble lagt på sak på disse. I 1972 ble en søknad om stand i Oslo registrert. I 1972 ble observasjonssak opprettet på to personer som ulovlig hadde hengt opp en plakate for AKMED.

Et tilfelle av ulovlig beslag skjedde i Sandefjord i 1973. Under ransaking i narkotikasak beslagla politiet et stensilert dokument som blant annet omhandlet aktiviteten til AKMED i Sandefjord, foreningens økonomiske situasjon og opplysninger om loddsalg.

8.4.6.7. *Den norske solidaritetskomité for Vietnam (Solkom)*

a) *Organisasjonen*

Solkom ble stiftet i 1965, etter at USA hadde trappet opp krigsinnsatsen i i Vietnam. Initiativet kom fra enkeltpersoner med tilknytning til Arbeidernes Ungdomsfylking, Sosialistisk Folkeparti og partiets ungdomsorganisasjon, Norges Kommunistiske Parti, fredsorganisasjoner og deler av fagbevegelsen. Komiteen hadde i utgangspunktet et mer generelt humanistisk grunnlag, uten større politiske perspektiver ut over dette.

SUF-medlemmene var aktive og fikk gradvis større innflytelse. På Solkoms landsmøte i 1967 fikk SUF politisk kontroll med organisasjonen. Uenigheten førte til dannelsen av en ny organisasjon, Vietnambevegelsen, med utgangspunkt i fagbevegelsen, SF og venstresiden i Arbeiderpartiet og AUF.

I 1970 slo Solkom fast at bevegelsen hadde utviklet seg til å bli en "slagkraftig anti-imperialistisk enhetsfrontsorganisasjon".¹⁵⁶ Dette hadde sammenheng med krigsutviklingen i Vietnam mellom 1965 og 1970.

Solkoms politiske program og vedtekter ble vedtatt på et landsmøte i juni 1970. Målet var å støtte den kampen vietnameserne førte mot "USA-imperialismen"¹⁵⁷. Solkom støttet blant annet Sør-Vietnams Nasjonale Frigjøringsfront (FNL) som ble dannet i 1960 og Den Provisoriske Revolusjonære Regjering i Sør-Vietnam (PRR) som ble opprettet i 1969. I programmet het det også:

"... vi vil også bekjempe USA-imperialismen i alle dens former i vårt eget land, slik den gjennom militæralliansen NATO øker sin økonomiske innflytelse i Norge, ved oppkjøp av norske arbeidsplasser ... gjennom økt militæropprustning, hemmelige og halvlegale "beredskapslover" ... osv. Solkom støtter det arbeid Kampanjen Norge ut av NATO driver."¹⁵⁸

Solkom bygget på at enkeltmedlemmer var organisert i FNL-grupper omkring på arbeidsplasser, skoler osv. Hver gruppe hadde et valgt styre på minst tre personer. Landsmøtet var lokalgruppens høyeste myndighet.¹⁵⁹

¹⁵⁶For Vietnam. Programhefte. Oslo 1970, s. 43.

¹⁵⁷For Vietnam. Programhefte. Oslo 1970, s. 43.

¹⁵⁸For Vietnam. Programhefte. Oslo 1970, s. 44.

¹⁵⁹For Vietnam. Programhefte. Oslo 1970, s. 48.

Etter hvert som motsetningene mellom Vietnam og Kina kom frem, avtok Solkoms virksomhet. Solkom støttet Kina, og organisasjonen ble oppløst i 1978.

b) *Kartleggingen av virksomheten*

Overvåkingstjenesten har fulgt Solkom i årene fra 1965 til 1977. I årsberetningene omtales organisasjonen fra 1966 til 1977.

I årsberetningen for 1970 omhandles "Vietnam-kampanjen" og "FNL-kontoret". I avsnittet om Vietnam-kampanjen i årsberetningen for 1971 fremkommer at Vietnam-arbeidet har vært preget av at dette drives av to organisasjoner, nemlig Solidaritetskomiteen for Vietnam, som SUF(m-l) dominerer, og Vietnambevegelsen i Norge. Det opplyses at det har vært vanskelig å samle disse organisasjonene. I årsberetningene for 1973 og 1974 er det underpunkter for "Vietnam-kampanjen" og "PRRs informasjonsbyrå". I årsberetningen for 1977 nevnes de viktigste dekkorganisasjoner for AKP(m-l). Blant disse er "Anti-Imperialistisk Komité for Den 3dje verden", som avløste den tidligere Solidaritetskomiteen for Vietnam.

Emnearkivet ved Overvåkingssentralen inneholder dokumenter fra åpne kilder (blant annet avisutklipp og trykksaker), lister over bidragsytere, søknader om stands og demonstrasjoner, notater etter spaning på møter og demonstrasjoner, og notater bygget på telefonkontroll. Materialet er omfattende. Gjennomgangen av emnearkivet viser at overvåkingstjenesten fulgte med på stiftelsen av Solkom og på hvilke organisasjoner komiteen forsøkte å få tilslutning fra. Til å begynne med oppfattet Overvåkingssentralen Solkom som en kommunistisk dekkorganisasjon. I desember 1966 sendte overvåkingssjefen et notat til justisminister Schweigaard Selmer. I oversendelsesbrevet uttales:

"Ved dette notatet har man søkt å belyse hvordan bakgrunnen for den pågående Vietnamdemonstrasjon og anti-amerikansk virksomhet har sin opprinnelse i planer og beslutninger truffet på internasjonale kommunistisk plan."

Som det går frem ovenfor, overtok SUF(m-l) styringen av komiteen i 1967.

Overvåkingstjenesten søkte å kartlegge hvem som hadde tilknytning til Solkom. Således inneholder arkivet i Overvåkingssentralen ikke bare opplysninger om ledelsen av komiteen, men også oversikter over Solkoms lokale kontakter og en rekke skriv om personer man antok var med i Solkoms virksomhet. Overvåkingstjenesten spanet på landsmøtet i Oslo i 1972 for å identifisere deltakere. Referat fra dette landsmøtet ligger i Overvåkingssentralens arkiv. Emnearkivet inneholder videre opplysninger om landsmøtet i 1975, hvor overvåkingstjenesten også var interessert i å bringe på det rene hvem som var delegater.

Kommisjonen legger til grunn at tillitsvern i organisasjonen medførte at sak ble opprettet. Kommisjonens gjennomgang av saksarkivet ved Overvåkingssentralen viser f.eks. at deltakelse på landsmøtet i 1972 var tilstrekkelig til opprettelse av sak. Lokale kontaktpersoner for Solkom ble også registrert med sak.

I 1971 ble sak opprettet ved Overvåkingssentralen på en person som følge av at han sto oppført på en liste over lokale kontaktpersoner. Overvåkingssentralen henvendte seg til politikammeret på hjemstedet for å få nærmere opplysninger. Politikammeret svarte at det var ukjent i distriktet at vedkommende skulle være engasjert i politisk virksomhet og kontaktperson for solidaritetskomiteen.

Demonstrasjoner ble observert for å finne ut hvem som deltok, og disse ble registrert med observasjonssak.

Dokumentene i emnearkivet viser at Trondheim politikammer var særlig aktive i arbeidet med å kartlegge Solkoms virksomhet.

Mappen for *FNL-grupper* i emnearkivet inneholder dokumenter fra årene 1970 til 1976. Materialet består av stoff fra åpne kilder (blant annet propagandamateriell), opplysninger fra informanter, standssøknader og notater på grunnlag av demonstrasjoner, som overvåkingstjenesten spanet på.

Overvåkingstjenesten har notert opplysninger om personer med tilknytning til FNL-grupper. Således finnes i emnearkivet oversikter over styremedlemmer i slike grupper flere steder i landet og referater fra møter i FNL-grupper.

Kommisjonens gjennomgåelse av saksarkivet ved Overvåkingssentralen viser at man i årene fra 1966 til 1973 har registrert i observasjonssak opplysninger om medlemskap i lokale FNL-grupper, deltakelse på møter og i demonstrasjonstog og støtte til Solkom i form av underskrift på opprop eller pengebidrag. Terskelen for opprettelse av sak synes å ha vært svært lav. Som eksempel nevnes at i 1974 ble sak opprettet på en person som møtte på politikammeret for å få utstedt pass. Grunnlaget for saken var at hun bar FNL-merke på jakken. Opplysninger fra informanter om at personer var med i FNL-grupper på skoler førte til at saker ble opprettet, selv om opplysningene var usikre. I en by på Vestlandet ble en rekke elever ved gymnaset på stedet førstegangsregistrert som følge av opplysninger fra to andre gymnasiaster.

Til illustrasjon av hvorledes man oppfattet trusselen gjengis fra et foredrag som ble holdt på et møte på distriktssentralen i Bergen i mai 1973:

"Når vi har ventet til slutt med Solidaritetskomiteen for Vietnam og FNL-gruppene - er det ikke fordi denne frontorganisasjonen er ubetydelig i ml-målestokk - heller tvert om. FNL-gruppene er grunnplanen for organisasjonen. Antallet på disse gruppene i Bergen er ikke kjent, men vi vet at de er mange. De finnes ikke bare på universitetets fakulteter, høyskolens institutter, lærerskolen, gymnas og lavere undervisningstrinn, men selve byen er inndelt i geografiske soner med sine respektive FNL-grupper"

Granskingen viser et par tilfeller av ulovlig beslag. En veske ble funnet i sjøen og innlevert som hittegodt til Oslo politikammer i 1973. Vesken ble undersøkt av vakthavende ved Overvåkingssentralen, som tok kopier av interessante dokumenter før vesken ble levert tilbake til eieren. I 1971 ble det innlevert en veske til politikammeret i Stavanger. Vesken var funnet etter en FNL-demonstrasjon. Politiet kopierte dokumenter og sendte disse til Overvåkingssentralen.

8.4.6.8. *Palestinakomiteen (Pal-kom)*

a) *Organisasjonen*

Palestinakomiteen ble opprettet i 1970 etter initiativ fra studiegruppen "Arbeidsgruppa for et fritt Palestina". Den første formannen var Finn Sjue. Komiteen ble bygget opp etter mønster fra Solkom og ble organisert som en enhetsfront. Arbeidet foregikk for en stor del i lokale grupper der medlemmene studerte palestinerne historie og frigjøringskamp.¹⁶⁰ Medlemmene måtte godta fire hovedparoler:

- "Full støtte til det palestinske folkets nasjonale frigjøringskamp på deres egne vilkår."
- "Full støtte til opprettelsen av et demokratisk Palestina hvor jøder, kristne og muhamedanere har samme rettigheter og plikter."
- "Bekjemp USA-imperialismen og den sionistiske staten Israel."
- "Bekjemp alle stormaktsløsninger som vil garantere den sionistiske staten Israels eksistens, og knuse det palestinske folkets frigjøringskamp."¹⁶¹

Pal-kom var en solidaritetskomité for det palestinske folket og forsøkte å samle folk med forskjellig politisk bakgrunn som støttet palestinerne frigjøringskamp.¹⁶² Komiteen ble imidlertid fort dominert av ml-ere.

I 1975 ble det splittelse i komiteen. Flertallet vedtok å slutte seg til Faglig 1. mai Fronts parole om "Kamp mot all imperialisme - kamp mot de to supermaktene USA og Sovjet". Medlemmer som ikke støttet parolen, ble ekskludert, og mange sluttet seg senere til Palestinafronten.

På landsmøtet i 1976 endret Pal-kom sitt politiske grunnsyn og tilpasset det AKP(m-l)s utenrikspolitiske analyse, der både Sovjetunionen og USA ble betraktet som imperialistiske supermakter. Mindretallet brøt ut og dannet etter kort tid Palestinafronten i Norge.

Et halvt år etter landsmøtet måtte Pal-kom trekke tilbake parolen om supermaktene for å opprettholde forholdet til den palestinske frigjøringsorganisasjonen, PLO. I 1979 het to av parolene: "Bekjemp USA-imperialismen og den sionistiske staten Israel" og "Kamp mot alle stormaktsløsninger som vil knuse det palestinske folkets frigjøringskamp".¹⁶³

I 1976 styrket Pal-kom solidaritetsarbeidet og satte i gang en innsamlingsaksjon "Solidaritet Norge-Palestina" etter en direkte henvendelse fra PLO. I den forbindelse sendte Pal-kom for første gang et helseteam til Libanon bestående av en lege og en hjelpepleier. Helseteamet arbeidet for den Palestinske Røde Halvmåne i Beirut, og hadde hovedansvar for Nasser sykehus. Helseteam ble etter 1976 regelmessig sendt ned for tre til seks måneder av gangen.¹⁶⁴

¹⁶⁰Fritt Palestina nr. 1 1970, s 40f.

¹⁶¹Fritt Palestina nr. 1 1970, s 40.

¹⁶²Fritt Palestina nr. 1 1970, s 1.

¹⁶³Fritt Palestina nr. 7 1976.

¹⁶⁴Fritt Palestina nr 8 1976, s 5 og Fritt Palestina nr. 1 1980, s 19.

b) Kartleggingen av virksomheten

Pal-kom er fulgt nøye av overvåkingstjenesten. Grunnlaget for dette var kontakt med organisasjoner i Midtøsten med potensiale for terror.

I årsberetningene fra Overvåkingssentralen omhandles Palestinakomiteen i 1970, 1978 og i årene 1980 til 1982. I 1978 redegjøres for aktiviteten i komiteen, blant annet nevnes demonstrasjoner og underskriftskampanjer. Samtidig opplyses at komiteen har fem avdelinger og hvor i landet disse ligger. I 1980 omtales besøket fra PLOs helseminister, som skulle bane vei for et PLO-kontor i Oslo. I 1981 anføres at Palestinakomiteen er en ren støtteorganisasjon for PLO. Videre redegjøres for komiteens forbindelser til Al-Fatah. Helsepersonell som reiser til Libanon nevnes både i beretningen fra 1981 og 1982. I 1982 omtales også arbeidsleirer arrangert av Al-Fatah. Det hevdes at deltakere på arbeidsleirene blir tilbudt militær opplæring og geriljatrening.

Emnearkivet inneholder et stort antall dokumenter fra årene 1970 til 1993. Materialet stammer fra åpne kilder (blant annet propagandamateriell), informanter, spaning og telefonkontroll. Dessuten er standssøknader arkivert.

I et notat fra oktober 1971 gis en oversikt over virksomheten i Palestinakomiteen og medlemstallet. Det gjøres også rede for andre norske organisasjoner som støtter palestinerne sak. I notatet konkluderes med at ingenting tydet på at organisasjonen inntil da hadde tatt del i eller planlagt å ta del i terroroperasjoner i Norge, iverksatt av PLO eller PFLP.

Overvåkingstjenesten har foretatt en meget omfattende kartlegging av personer og miljøer med tilknytning til Palestinakomiteen. Til dels gjelder dette for øvrig også Palestinafronten. Emnearkivet inneholder mye informasjon om de sentrale personer og deres virksomhet. Man har også notert opplysninger om hvem som er medlemmer av Palestinakomiteen, og om personer som støtter organisasjonen, f eks ved å gi pengebidrag. Man fulgte nøye med på reisevirksomheten til Midtøsten. I særlig grad gjaldt dette helsepersonell som dro til Libanon.

I Overvåkingssentralens notater fra 1982 og 1984 er angitt at tillitsverv i Palestinakomiteen var grunnlag for å opprette observasjonssak. Personer som var aktive i organisasjonen ved å stå på stands eller ved å delta i helsereiser, kunne som utgangspunkt registreres med observasjonssak, men det skulle utvises skjønn. Opplysning om medlemskap ble normalt bare notert i arbeidsregister. Kommisjonen legger til grunn at notatene var i samsvar med registreringspraksis ved Overvåkingssentralen på den tid notatene ble skrevet, og at praksis hadde vært slik også på 1970-tallet.

Kommisjonens undersøkelser av saksarkivet ved Overvåkingssentralen bekrefter dette. Således er det funnet flere eksempler på at personer som var aktive i Palestinakomiteen lokalt har blitt registrert med observasjonssak. Fra 1980-tallet finnes også flere eksempler på at deltakelse i reiser til Midtøsten har blitt registrert i observasjonssak. Noen fullstendig registrering synes det imidlertid ikke å være tale om. I 1986 ble

observasjonssak opprettet som følge av at personen var med i et helseteam i Libanon. Det er vanskelig for kommisjonen å ta stilling til hvor systematisk kartleggingsarbeid som har vært utført.

8.4.6.9. *Irlandskomiteen/Den forente Irlandskomité*

a) *Organisasjonen*

Midt på 1970-tallet fantes det to organisasjoner som arbeidet med Irlandssp rsm l. Når Irlandskomiteen kom i fokus, hadde det sammenheng med at komiteen i stor grad fikk tilslutning fra folk innen AKP(m-l), og med frykten for terror. Komiteen hadde kontakt med personer med tilknytning til IRA og Sinn Fein. Den andre organisasjonen, Irlandsfronten, var SV-dominert.

Frem til siste halvdel av 1970-årene førte Irlandskomiteen en relativt anonym tilværelse. Den gjorde seg markert i 1976 i forbindelse med 60-årsjubileet for IRA med løpesedler der det sto:

"1916 offisielle IRA 60  r 1976. St tt irlernes kamp mot imperialismen 1. mai. Irlandskomiteen oppfordrer sine medlemmer og sympatisører til å gå i Faglig 1. mai Fronts tog under parolen St tt den irske arbeiderklassens kamp mot imperialismen."

Irlandskomiteens formål var å spre informasjon om konflikten i Nord-Irland og justere det inntrykket massemedia ga av konflikten. Komiteen ga ut bladet *Fritt Irland*, drev studiesirkler, arrangerte stands og en rekke politiske og kulturelle arrangementer med irske gjester. Blant annet kom det representanter fra Sinn Fein til Norge, og medlemmer av komiteen var representert på Sinn Feins landsmøter i 1985 og 1986.

I november 1982 gikk Irlandskomiteen og Irlandsfronten sammen for å styrke solidaritetsarbeidet for den irske uavhengighetskampen. Under nytt navn, *Den forente Irlandskomité*, la medlemmene vekt på å yte advokatbistand og økonomisk hjelp til de republikanske fangene. Medlemsmassen var svært liten.

I prinsippprogrammet het det at komiteen støttet "den politiske og væpna kampen mot den britiske okkupasjonen" ved å gi sin tilslutning til IRA og Sinn Fein. Komiteen ga ut bladet *Irlands rapport*.

Den forente Irlandskomité fikk støtte fra ml-bevegelsen, som også ga sin tilslutning til IRA og Sinn Fein.

Den av komiteens saker som vakte mest oppmerksomhet fra omkring 1980, var en innsamlingsaksjon. I arbeidet for å frigjøre irske politiske fanger og legge press på den britiske regjeringen, samlet komiteen inn penger til H-blokkaksjonen. H-blokken var en del av fengselet i Long Kesh. Irske myndigheter hevdet i 1986 at komiteen hadde samlet inn pengene til IRA som skulle ha kjøpt våpen for dem. Sekretæren for *Den forente Irlandskomité* avviste påstanden.

b) *Kartleggingen av virksomheten*

Grunnlaget for at overvåkingstjenesten fulgte med, var mistanke om kontakt med irske terroristorganisasjoner. Emnearkivet ved Overvåkingssentralen inneholder dokumenter om Irlandskomiteen. Disse er fra perioden 1976 til 1982. Her ligger notater om møter i Norge med representanter for IRA. Det finnes videre enkelte notater i tilknytning til dronning Elisabeths besøk i Norge i mai 1981. Dokumentene viser at overvåkingstjenestens virksomhet tok sikte på å bringe på det rene nordmenns forbindelse med irske terroristorganisasjoner.

Irlandsfronten er omhandlet i emnearkivet med dokumenter fra 1972 til 1982. Disse viser blant annet at overvåkingstjenesten kartla personer som deltok på Sinn Fein-festival i Dublin. Ellers finnes notater om bakgrunnen for at komiteen ble opprettet og om støtte fra AKP(m-l). Møter med irlendere i Norge beskrives.

Om Den forente Irlandskomité ligger det i emnearkivet dokumenter fra årene 1982 til 1990. Mappen i emnearkivet gir ingen indikasjoner på at overvåkingstjenesten generelt tok sikte på å kartlegge nordmenn med tilknytning til Irlandskomiteen. Man var opptatt av den kontakt komiteen, og personer tilknyttet komiteen, hadde med IRA og den politiske organisasjonen Sinn Fein. Slike kontakter fant sted både i Norge og i Irland. Overvåkingstjenesten var for øvrig særlig på vakt i forbindelse med statsbesøk fra England til Norge og ved militærøvelser der britiske soldater deltok.

I Overvåkingssentralens notater fra 1982 og 1984 er angitt at observasjonssak kunne opprettes på tillitsvalgte i Irlandskomiteen/Den forente Irlandskomité. I notatet fra 1982 er oppgitt at aktive medlemmer i Irlandsfronten kunne registreres med observasjonssak, mens medlemskap ellers ble notert i arbeidsregister. I notatet fra 1984 er derimot lagt til grunn at medlemskap generelt kunne medføre at observasjonssak ble etablert. Kommisjonen legger til grunn at notatene var i samsvar med registreringspraksis ved Overvåkingssentralen på den tid notatene ble skrevet, og at praksis hadde vært slik også på 1970-tallet.

8.4.6.10. *Vennskapssambandet Norge-Kina*

a) *Organisasjonen*

Vennskapssambandet Norge-Kina ble opprettet som selvstendig organisasjon i 1968, og hadde i overkant av 4000 medlemmer i 1978. Vennskapsarbeidet hadde tidligere vært ivaretatt av Sambandet Norge-Folkedemokratiene helt fra 1950-årene.¹⁶⁵

Vennskapssambandet arbeidet for å "styrke vennskapet mellom det norske og kinesiske folket og for å øke den gjensidige forståelse og respekt".¹⁶⁶ Sambandet arrangerte reiser til Kina og åpnet den første Panda-butikken i 1975. Opplysningsarbeid sto sentralt.

¹⁶⁵Kina og Vi nr.5-6 og 7-8 1978.

¹⁶⁶Brosjyre Hva vet du om Kina? Utg. av vennskapssambandet.

Vennskapssambandet mente hindringer for å utvikle vennskap med det kinesiske folk lå i uvitenhet eller feilinformasjon om Kina.

I det politiske programmet som ble vedtatt i 1973, het det blant annet:

"Vennskapssambandet vil trekke til seg venner av den kinesiske revolusjonen og prøve å nå alle som ikke går imot den." Videre skulle man "arbeide for å spre kunnskap om Kinas folk, historie og kultur, alle sider ved den sosialistiske oppbygginga, kulturrevolusjonen, Mao Tsetungs tenkning".¹⁶⁷

Vennskapssambandet var etter vedtektene organisatorisk og politisk uavhengig.¹⁶⁸ Etter årsmøtet i 1972 ble det imidlertid satt frem påstander i pressen om "SUF (m-l)-kupp i Kina-foreningen" og "nok et SUF-kupp".¹⁶⁹ SUF-ere skulle ha sikret seg flertall i styret. Medlemsbladet Kina og Vi, og senere formann Harald Bøckman, sto fast ved at foreningen ikke var kuppet av SUF, og at organisasjonen ikke var kommunistisk, men en "ideell organisasjon" som forsøkte å organisere "den uorganiserte interessen for Kina".¹⁷⁰

I 1978 ble Pål Steigan spurt om forholdet mellom Vennskapssambandet og AKP(m-l). Han sa at det fantes motsetninger innen sambandet mellom dem som av kulturelle, handelsmessige og filosofiske grunner ønsket vennskap med Kina, og AKP(m-l) som var et søsterparti med Kinas Kommunistiske Parti. Begge partiene arbeidet for å opprette kommunisme over hele verden. Når det var sagt, ønsket ikke AKP(m-l) å "gjøre Vennskapssambandet verken formelt eller reelt til noe underbruk av partiet".¹⁷¹

b) *Kartleggingen av virksomheten*

Vennskapssambandet Norge-Kina er omtalt i Overvåkingssentralens årsberetninger fra 1970 til 1981. Det gjøres her rede for reisevirksomheten til Kina.

Emnarkivet ved Overvåkingssentralen inneholder dokumenter fra perioden 1971 til 1984. Materialet i emnarkivet gir opplysninger om virksomheten i sambandet. Dokumentene gir også opplysninger om personer. Dels gjelder dette personer som har reist til Kina på turer arrangert av sambandet, dels personer som er aktive i sambandet i Norge, også lokale ledere.

Informasjonen i emnarkivet stammer dels fra åpne kilder, f eks aviser og publikasjoner. Dels er det tale om overskuddsinformasjon fra telefonkontroll.

Overvåkingssentralens notater fra 1982 og 1984 angir at observasjonssak kunne opprettes på tillitsvalgte i vennskapssambandet, på medarbeidere i bladet Kina og Vi, og på personer som drev virksomhet i forbindelse med Panda-butikkene. Medlemskap i

¹⁶⁷Vedtekter for Vennskapssambandet Norge-Kina 1.12-1973.

¹⁶⁸Vedtekter for Vennskapssambandet Norge-Kina 1.12-1973.

¹⁶⁹Kina og Vi nr. 5 1972, s 2ff.

¹⁷⁰Kina og Vi nr. 5 1972 og Kina og Vi nr. 1 1974.

¹⁷¹Kina og Vi nr. 7/8 1978 s 23.

vennskapssambandet kunne noteres i arbeidsregister. Kommisjonen legger til grunn at notatene var i samsvar med registreringspraksis ved Overvåkingssentralen på den tid notatene ble skrevet, og at praksis hadde vært slik også på 1970-tallet. Kommisjonens undersøkelser av saksarkivet ved Overvåkingssentralen bekrefter dette, men det har ikke funnet sted noe systematisk kartleggingsarbeid.

Overfor kommisjonen har en tjenestemann ved Overvåkingssentralen - etter på anmodning fra denne å ha foretatt undersøkelser i arkivene - forklart at så vidt han kunne se var ingen personer førstegangsregistrert som følge av virksomhet for vennskapssambandet i 1985 eller senere. I 1983 ble personer i ledelsen registrert med observasjonssak.

8.4.6.11. Vennskapssambandet Norge - Albania (VNA)

VNA ble stiftet i 1971. Formålet var å spre opplysning om Albania gjennom foredragsvirksomhet og å arrangere reiser til Albania. For å få være med på reise måtte man være medlem i sambandet. Noen reiser la vekt på politiske studier, foredrag og bedriftsbesøk, andre på kultur. Den første reisen ble arrangert i 1971. De reisende var SUF-ere. Gruppen ble stoppet på grensen til Albania.

I 1979 ble VNA splittet. Det hang sammen med at alliansen mellom Albania og Kina brøt sammen. På et ekstraordinært årsmøte gikk en gruppe på 67 personer ut av sambandet. De fleste var tilknyttet Kommunistisk Universitetslag. Ifølge Klassekampen hadde disse forsøkt å gjøre sambandet til "et propagandaorgan for den albanske partiledelsen og regjeringen". Et nytt vennskapssamband ble dannet av dem som brøt ut. Det fikk navnet Norsk-Albansk Vennskapsforening. Formålet var å drive støttearbeid "for det sosialistiske Albania".

Emnearkivet ved Overvåkingssentralen inneholder dokumenter om Vennskapssambandet Norge-Albania fra årene 1970 til 1977. For en stor del dreier det seg om navnelister og nærmere opplysninger om personer som har reist til Albania. Disse listene omfattet også barn som var med på turene.

Det er på det rene at deltakelse på reise til Albania i første halvdel av 1970-tallet var grunnlag for opprettelse av personsak.

8.4.7. Sosialistisk Folkeparti/Sosialistisk Venstreparti

8.4.7.1. Venstresiden og den kalde krigen: 1950-årene

Sosialistisk Folkeparti ble stiftet 15. april 1961. Bakgrunnen er å finne i 1950-årenes opposisjon i arbeiderbevegelsen og intellektuelle kretser mot den norske sikkerhets- og utenrikspolitiske linjen såvel som i misnøyen med Arbeiderpartiets kurs i innenrikspolitikken.

Denne opposisjonen hadde et sentrum i avisen *Orientering* som hevdet "det tredje standpunkt"¹⁷²: Alternativet til den kalde krigens blokkpolitikk var alliansefrihet, nedrustning, styrking av FN og utvidet nordisk samarbeid. Det oppsto tidlig et anstrengt forhold mellom Arbeiderpartiets ledelse og kretsen rundt *Orientering* som utfordret partiets politikk fra venstre på stadig flere områder.

På NATOs rådsmøte i desember 1957 holdt Einar Gerhardsen en tale der han markerte en positiv holdning til Rapacki-planen om atomfrie soner i Sentral-Europa. Gerhardsen uttalte seg også negativt til atomvåpen i Norge.

Innad i Arbeiderpartiet var det delte meninger om NATOs atompolitikk. Landsmøtet vedtok våren 1957 etter et benkeforslag at "Arbeiderpartiet vil av all kraft gå inn for øyeblikkelig stans av atomprøvene i alle land. Atomvåpen må ikke plasseres på norsk område".¹⁷³

Likevel var det usikkerhet rundt atompolitikken i tiden som fulgte. Dette hadde sammenheng med den militærpolitiske utviklingen i NATO og særlig planer om videre integrering av Vest-Tyskland i NATOs atomstrategi. Kritikken mot regjeringens sikkerhetspolitikk økte på venstresiden i partiet. Under det såkalte Påskeopprøret i 1958 fikk medlemmer av Sosialistisk Studentlag over halvparten av medlemmene i Arbeiderpartiets stortingsgruppe og fagforeninger som representerte flertallet av LO-medlemmene, til å skrive under på et krav om norsk veto i NATO mot atomvåpen i Vest-Tyskland.¹⁷⁴

Omkring 1960 så det ut til at spørsmålet om atomvåpen i det norske forsvaret kunne bli aktualisert. Sentralstyret i Arbeiderpartiet satte ned et utvalg for å arbeide med nye formuleringer i forhold til 1957-vedtaket, og endringer ble forberedt før landsmøtet i 1961.¹⁷⁵ Det var et ønske i kretser i partiledelsen og regjeringen om større handlefrihet i atomspørsmålet dersom den internasjonale situasjonen endret seg.¹⁷⁶

Mens debattene om atompolitikken foregikk, arbeidet grupper på venstresiden med planer om å danne et nytt parti, hvis Arbeiderpartiet endret atomvedtaket, eller det som ble kalt atomparagrafen fra 1957. Det ble satt inn en annonse i *Orientering* 4. februar 1961:

"Nytt parti?

Hvis Det norske Arbeiderpartis landsmøte i april svekker atomparagrafen, trenger vi et nytt parti - et parti som sier et klart nei til atomvåpen på norsk jord og som kan arbeide for en uavhengig norsk fredspolitik. ... Vi oppfordrer derfor alle som deler vårt syn til å sette seg i forbindelse med oss så snart som mulig."¹⁷⁷

¹⁷²Vekst og Velstand 1981, s. 380.

¹⁷³Kari Enholm, Bak fasaden. Hemmeligholdet om norsk NATO-politikk etter 2. verdenskrig 1987, s. 116.

¹⁷⁴Vekst og Velstand 1981, s. 382, Haakon Lie, ...slik jeg ser det, 1975, s. 141ff.

¹⁷⁵Kari Enholm, Bak fasaden. Hemmeligholdet om norsk NATO-politikk etter 2. verdenskrig 1987, s. 129. Utvalget besto av Jens Chr. Hauge, John Sanness, Jakob Sverdrup og formann i utenrikskomiteen Finn Moe.

¹⁷⁶Haakon Lie, ...slik jeg ser det, 1975, s. 186.

¹⁷⁷*Orientering* 4. februar 1961. Se også Haakon Lie, ...slik jeg ser det, 1987, s. 191.

Annonsen var undertegnet professor Gutorm Gjessing, forfatteren Sigbjørn Hølmebakk og universitetsstipendiat Per Maurseth.

Redaksjonen i *Orientering* skrev at avisen ikke var engasjert i saken, men mente at et nytt parti ville tvinge seg frem hvis Arbeiderpartiet endret atomparagrafen.¹⁷⁸

Før atomspørsmålet kom til behandling i sentralstyret, landsstyret og landsmøtet i Arbeiderpartiet, hadde regjeringen tatt standpunkt i St meld nr 28 (1960-61) Om hovedretningslinjer for Forsvaret i årene framover. Regjeringen ønsket ikke å gjøre endringer når det gjaldt atomvåpen på norsk territorium, men understreket at den måtte stå fritt til å vurdere om den fastlagte forsvarspolitikken til enhver tid svarte til den sikkerhetspolitiske situasjon.¹⁷⁹ På landsmøtet ble utkastet til ny atomparagraf diskutert på denne bakgrunn. Et utvalg ble satt ned og foreslo denne ordlyd:

"Norge avgjør gjennom sine konstitusjonelle organer hvilke tiltak som til enhver tid er nødvendig for å ta vare på landets sikkerhet og uavhengighet. Arbeiderpartiet holder fast ved at atomvåpen ikke skal plasseres på norsk område. Dette standpunkt gjør det nødvendig å legge større vekt på et effektivt beredskap av konvensjonelle styrker."¹⁸⁰

Etter denne uttalelsen skrev *Orientering* at det var satt en "dør på gløtt" for stasjonering av atomvåpen i Norge.¹⁸¹

Regjeringens erklæring om atomvåpen ble behandlet i Stortinget kort tid etter tilføyelsen til 1957-vedtaket. Militærkomiteens formann gjorde det klart at endringen innebar at "hvis vi skulle bli utsatt for angrep, vil atomvåpen kunne bli brukt i forsvaret av vårt land...".¹⁸²

I siste halvdel av 1950-årene økte misnøyen på Arbeiderpartiets venstrefløy og blant partiløse sosialister med partiets innenrikspolitik. Kritikerne ønsket et "sosialistisk alternativ". Sosialistisk Studentlag satte i gang studievirksomhet for å utarbeide alternativer til Arbeiderpartiets arbeidsprogram, og det ble etablert et nært samarbeid med *Orientering*, etter at Finn Gustavsen overtok som redaktør.¹⁸³

I Arbeiderpartiet så man med stigende misnøye på virksomheten omkring *Orientering*, og på at partimedlemmer bekjempet sitt eget partis politikk. Våren 1959 fikk tre tillitsmenn i Sosialistisk Studentlag suspendert sitt partimedlemskap, fordi de hadde deltatt i en delegasjon til DDR som AUF mente var i strid med retningslinjene for kontakt med Øst-Europa. Sosialistisk Studentlag nektet å akseptere suspensjonen.¹⁸⁴ Dette førte til et vedtak i AUF om at hele studentlaget dermed "satte seg selv utenfor".

¹⁷⁸Orientering nr. 6 11. februar 1961.

¹⁷⁹Orientering 4. februar 1961 og Haakon Lie, ...slik jeg ser det, 1975, s. 186f.

¹⁸⁰Haakon Lie, ...slik jeg ser det, 1975, s. 190.

¹⁸¹Orientering nr. 2, 14. januar 1961 og nr. 5, 4. februar 1961.

¹⁸²Kari Enholm, Bak fasaden. Hemmeligholdet om norsk NATO-politikk etter 2. verdenskrig 1987, s. 131. Enholm siterer militærkomiteens formann (fra Høyre) og hans redegjørelse for hvordan erklæringen skulle forstås.

¹⁸³Vekst og velstand, s. 383.

¹⁸⁴Orientering nr. 9 16. mai 1959.

Etter vedtaket på Arbeiderpartiets landsmøte våren 1959 tok landsstyret i Arbeiderpartiet opp Orienterings forhold, og høsten 1960 fikk medlemmene av styre og redaksjon valget mellom fortsatt arbeid for avisen og partimedlemskapet. Det endte med eksklusjon fra Arbeiderpartiet for de medlemmene av styre og redaksjon som sto tilsluttet partiet, blant andre Finn Gustavsen og Knut Løfsnes.¹⁸⁵

8.4.7.2. *Dannelsen av Sosialistisk Folkeparti*

Sosialistisk Folkeparti ble stiftet 15. og 16. april 1961. Som formann og sekretær frem til landsmøtet ble henholdsvis valgt Knut Løfsnes og Berge Furre.

I SFs prinsipperklæring, som ble vedtatt på det andre landsmøtet i 1962, het det blant annet:

"Det er nødvendig med et tredje alternativ i arbeiderbevegelsen fordi både DNA og NKP har sviktet i kampen for et sosialistisk Norge. Mens DNA avskriver sosialismen og fører en borgerlig reformpolitikk, aksepterer NKP ukritisk metoder, paroler og retningslinjer utarbeidet for andre land og andre forhold. Begge partiers politikk bestemmes i høy grad av deres forhold til maktblokkene i Vest og Øst. SF har trådt inn i norsk politikk for å skape fornyelse på grunnlag av de sosialistiske ideene og norsk virkelighet.

...

I pakt med sitt sosialistiske grunnsyn om brorskap og solidaritet over landegrensene vil SF arbeide for internasjonal avrustning og en aktiv freds- og nøytralitetspolitikk."¹⁸⁶

Partiet gikk med andre ord inn for at Norge skulle tre ut av NATO. SF skulle føre videre kampen mot atomvåpen, arbeide for et styrket FN og ellers føre en aktiv fredspolitikk. Partiet foreslo å avvikle det meste av det militære forsvaret og heller bruke større midler til utviklingshjelp.¹⁸⁷ Det var partiets syn at militært forsvar ikke kunne gi et lite land trygghet i atomalderen.

Innenrikspolitisk rettet partiet, blant annet i en prinsipperklæring i 1962, kritikk mot det "kapitalistiske forbrukssamfunnet": Målet var å gradvis bygge opp et sosialistisk Norge med en sosialistisk planøkonomi. Først på programmet sto nasjonalisering av bank- og kredittvesenet. Dernest kom utviklingen av bedriftsdemokrati.¹⁸⁸

Organisatorisk ønsket SF en annen og mer liberal partistruktur enn Arbeiderpartiet - uten eksklusjonsparagraf. Mindretallsfraksjoner fikk vidtgående rettigheter, og stortingsgruppen ble ikke underordnet sentralstyret.¹⁸⁹

Ved stortingsvalget i 1961 oppsto en ny parlamentarisk situasjon. Arbeiderpartiet fikk 74 mandater og mistet sitt flertall. De borgerlige partiene fikk også tilsammen 74

¹⁸⁵Orientering nr. 20 10 des. 1960 og nr. 1. 7. januar 1961. Se også Vekst og Velstand, s. 385.

¹⁸⁶Fornyelse i norsk politikk, arbeidsprogram, stiftelseserklæring, prinsipperklæring. Finn Gustavsen og Knut Løfsnes om SF's oppgaver. Brosjyre Oslo 1963.

¹⁸⁷Vekst og Velstand 1981, s. 388 og Orientering nr. 15, 1. mai 1961.

¹⁸⁸Vekst og Velstand 1981, s. 388f. .

¹⁸⁹Vekst og Velstand 1981, s. 388f..

mandater. Sosialistisk Folkeparti med 2,4 prosent av stemmene fikk to representanter og kom "på vippen".

Statsministeren tok kontakt med opposisjonen for å unngå at SF skulle kunne utnytte denne nøkkelposisjonen. SF ønsket å påvirke Arbeiderpartiet til en mer venstreorientert politikk, men ble i realiteten nokså isolert.¹⁹⁰

Ved stortingsvalget i 1965 fikk SF 6 prosent av stemmene, mens stemmetallet i 1969 sank til 3,5 prosent. SF forsvant da ut av Stortinget.¹⁹¹ Bakgrunnen var for en stor del indre partistrid: En fraksjon i ungdomsforbundet og deler av partiet ville ha en mer revolusjonær politikk og nærmet seg "marxismen-leninismen-MaoTseTungs tenkning".

To år senere avviste SFs landsmøte et initiativ fra blant andre den tidligere formann Knut Løfsnes og en av "partistifterne", Sigbjørn Hølmebakk, om samarbeid med NKP. Under striden om norsk medlemskap i EEC frem til folkeavstemningen i 1972, samarbeidet imidlertid både medlemmer av SF, Arbeiderpartiet og andre uavhengige sosialister i Folkebevegelsen mot EEC. Noen så dette samarbeidet som åpning for et mulig samarbeid på venstresiden, mens en del av dem som opprinnelig hadde vært med og stiftet SF, var skeptiske. En prosess var imidlertid i gang. Foran valget i 1973 samlet SF, NKP og deler av Arbeiderpartiets EF-motstandere seg i Sosialistisk Valgforbund og fikk 11,2 prosent av stemmene og 16 mandater på Stortinget.

8.4.7.3. *Dannelsen av Sosialistisk Venstreparti*

Sosialistisk Valgforbund ble omdannet til et parti i årene mellom 1973 og 1976. Navnet Sosialistisk Venstreparti (SV) ble vedtatt på en samlingskongress i 1975. Politisk partisamling på venstresiden ble styrket i kjølvannet av EEC-striden.

Under EEC-striden brøt en gruppe EEC-motstandere i Arbeiderpartiet med partiets standpunkt i dette spørsmålet og dannet Arbeidernes Informasjonskomité mot EEC (AIK). Etter folkeavstemningen vedtok et flertall i AIK på en landskonferanse i mars 1973 å fortsette som politisk organisasjon. Et flertall av medlemmene ønsket også å bryte med Arbeiderpartiet. Formann i AIK, Berit Ås, uttalte at formålet var å samarbeide med SF, NKP og uavhengige sosialister om å få flest mulig EF-motstandere inn på Stortinget.¹⁹²

Forhandlinger om et valgforbund ble diskutert videre i mars- april. Partiløse sosialister, AIK og NKP presset på for å få til et forbund. Deler av SF var skeptiske, men partiet gikk allikevel inn for valgsamarbeid. Betingelsen måtte være å arbeide for samling i et

¹⁹⁰Fornyelse i norsk politikk, arbeidsprogram, stiftelseserklæring, prinsipperklæring. Finn Gustavsen og Knut Løfsnes om SF's oppgaver. Brosjyre Oslo 1963.

¹⁹¹Vekst og Velstand 1981 s. 390.

¹⁹²Orientering 31.3.1973, i Otto Risanger, SV blir til. Dokumentarisk collage om utviklingen fra valgforbund til venstreparti 1973-76, Oslo 1976, s. 11.

nytt parti i stedet for et forbund av partier.¹⁹³ Et 33-punkts program trakk opp de politiske retningslinjene, blant annet reduksjon av forsvarsbudsjettet, krav om reell streikerett, og brudd med blokkpolitikken.¹⁹⁴ Ved stortingsvalget høsten 1973 fikk altså valgforbundet 11,2 prosent av stemmene. I april 1974 vedtok SVs landskonferanse enstemmig å danne et nytt parti med prinsippprogram og vedtekter innen mars 1975. Et utvalg arbeidet med partiets struktur og politiske programmer. Dette var et vanskelig arbeid. De ulike grupperingene hadde forskjellig organisasjonspraksis, og ideologiske utgangspunkter. Det ble stor strid om prinsippprogrammet.¹⁹⁵

NKP og flere partiløse arbeidet for å erklære SV som et revolusjonært klassekampparti og avvise parlamentarismen som utgangspunkt for å skape et sosialistisk samfunn. Den marxistiske klasseanalysen skulle legges til grunn. Holdningen til Øst-Europa var også et problem. De nye bevegelsene som kvinnebevegelsen og økobevegelsen, ble trengt noe i bakgrunnen under programarbeidet. På samlingskongressen i Trondheim i mars 1975 tilspisset motsetningene seg, inntil de ble løst med kompromisser som delvis dekket over problemene.

Til tross for uavklarte spørsmål vedtok samlingskongressen å danne Sosialistisk Venstreparti. Berit Ås fra AIK ble leder, med Roald Halvorsen, partiløs og tidligere Furubotn-kommunist, Marit Landsem Berntsen fra NKP og Steinar Stjernø fra SF som nestledere.

Vedtaket om partisamling og oppløsning av de eksisterende partiene innen våren 1976 var omstridt i NKP, og på landsmøtet høsten 1975 vedtok flertallet å beholde NKP som parti. Kommunistpartiet brøt altså med SV, men partilederen, Reidar T. Larsen, og et stort mindretall forlot partiet og sluttet seg til SV.

På SVs landsmøte i februar 1976 ble partiets organisasjonsform vedtatt. AIK og SF var nå oppløst. Landsmøtet vedtok et arbeidsprogram, Arbeidermakt mot kapitalmakt, og et økopolitisk program. Disse programmene hadde et sterkere preg av pragmatisk sosialisme enn programvedtakene fra landsmøtet i 1975.

På landsmøtet i 1977 formulerte SV sitt grunnsyn i et prinsippprogram. Partiet definerte seg som et revolusjonært sosialistisk parti. Målet var å skape et sosialistisk samfunn som ga arbeiderklassen råderett over produksjonsmidlene. I forhold til den marxistiske ideologi var SV opptatt av å gi marxismen "et innhold som ivaretar de erfaringer som høstes i klassekampen nasjonalt og internasjonalt".¹⁹⁶ Videre het det:

"Når marxismen blir brukt i konkret handling på oppgaver vi i Norge står overfor, viser den veien for arbeiderklassen og gir veiledning for hvordan den må føre kampen gjennom å utarbeide en riktig strategi og taktikk.

¹⁹³ Orientering 14.4.73, i Otto Risanger, SV blir til. Dokumentarisk collage om utviklingen fra valgforbund til venstreparti 1973-76, Oslo 1976, s. 14 og Pax leksikon.

¹⁹⁴ 33-punkts programmet.

¹⁹⁵ AIK Informasjonsbulletin nr. 3 1974.

¹⁹⁶ Prinsippprogram. Vedtatt på landsmøte 1977.

Den viser at arbeiderklassen kan vinne den endelige seier gjennom samarbeid med de andre delene av det arbeidende folk. Det er partiets oppgave som et revolusjonært sosialistisk parti å være folkets redskap i kampen for sosialismen."

SVs utenrikspolitikk ble behandlet i "Program for Sosialistisk Venstrepartis arbeid i Stortinget 1977-1981". Partiet ga støtte til frigjøringsbevegelser i det sørlige Afrika, i Latin-Amerika og til PLO. I norsk forsvarspolitikk gikk SV inn for:

- "full avvæpning av militærmakta i Norge og ... [mot] enhver bevilgning til våpen til et imperialistisk militærapparat"
- "norsk utmelding av NATO og ... et alliansefritt Norge"
- å "arbeide for at Norge trekker seg ut av NATOs felles kommandosystem, og slik at utenlandske kommando-sentra og militæranlegg som Omega og Loran C stasjonene blir nedlagt"
- å "bekjempe all utbygging av rustningsindustrien i Norge og samordning av rustningsindustrien i NATO-landa"
- å ta "avstand fra ethvert forsøk på å basere forsvar av Norge på atomvåpen"
- å arbeide "for rett til politisk militærnekting på situasjonsbestemt politisk grunnlag"

Programmet for perioden 1981-1985 fulgte de samme hovedlinjene. SV sto fast på en alliansefri politikk som innebar utmelding av NATO, var mot atomvåpen og tok avstand fra blokkpolitikk.

Oppgjøret med NKPs flertall skapte nokså kaotiske forhold i det nye partiet i 1975-76. I 1977 kom partiet opp i et heftig politisk oppgjør med regjeringen om NATOs lyttestasjoner (Loran C og Omega) da to stortingsrepresentanter offentliggjorde en gradert utredning. Disse forholdene var trolig vesentlige årsaker til partiets tilbakegang ved kommunevalget i 1975 og særleg stortingsvalget 1977, da SV gikk tilbake fra 11,2 prosent og 16 representanter i 1973 til 4,2 prosent og to representanter. Ved stortingsvalget i 1981 fikk partiet 4,9 prosent av stemmene og i 1985 5,5 prosent. I 1989 fikk SV et nytt gjennombrudd med 10,1 prosent av stemmene, men gikk i 1993 tilbake til 7,9 prosent.

8.4.8. Kartleggingen av SF/SV

8.4.8.1. Innledning

Grunnlaget for at overvåkingstjenesten fulgte med på SF og personer med tilknytning til partiet er fremstilt under 7.8. Et viktig moment var at sentrale tillitsvalgte i SF, særlig partiformann Knut Løfsnes, hadde omfattende kontakt med representanter for Sovjetunionen og land i Øst-Europa, herunder personer som var identifisert som etterretningsoffiserer. Videre mente overvåkingstjenesten at SF ble brukt som et redskap for Sovjetunionen.

Overvåkingstjenesten var videre opptatt av forbindelsen mellom NKP og SF. I et notat fra 1962 omtales således kommunistenes rolle ved stiftelsen av partiet og samarbeidet mellom SF og NKP. Det var særlig grunn til å følge med på medlemmer av SF som tidligere hadde vært medlem av kommunistpartiet.

Det foreligger motstridende uttalelser fra overvåkingssjef Asbjørn Bryhn om hvordan han så på partiets medlemmer og velgere. Han fremholdt på flere distriktsentralmøter i første halvdel av 1960-tallet at storparten av velgermassen og storparten av medlemmene var nasjonalt innstilte personer, som det ikke var grunnlag for mistanke mot. På den annen side ga han i 1962 uttrykk for at det var "god grunn til å følge med SF-folkene". Han kunne også bruke sterke uttrykk. Ved en anledning omtalte han SF som "forræderi i landsmålestokk".

Ved flere anledninger fremhevet overvåkingssjef Bryhn at formålet med kartleggingen av SF var å avdekke illegal virksomhet.

8.4.8.2. *Kartleggingen av partiets virksomhet*

a) *Generelt*

SF er omtalt i årsberetningene fra Overvåkingssentralen fra 1961 til 1967.

Granskingen har vist at overvåkingstjenesten på 1960-tallet gjennomførte en omfattende kartlegging av partiets virksomhet og tillitsvalgte sentralt og lokalt. Aktiviteten var størst den første femårsperioden etter at partiet ble stiftet¹⁹⁷. Fra 1970-tallet er det få dokumenter.

b) *Oppslutning*

Overvåkingstjenesten var opptatt av oppslutningen om SF/SV. I årsberetningene fra 1961 til 1967 gjøres det rede for de oppnådde stemmetall ved stortingsvalg, kommunevalg og ekstraordinære kommunevalg. Videre omtales antall medlemmer og antall lokallag. I årsberetningene fra overvåkingstjenesten lokalt redegjøres det også for valgene i 1969, 1971 og 1973.

c) *Partiet sentralt*

Overvåkingstjenesten fulgte nøye med på begivenhetene som ledet frem til stiftelsen av SF. I Overvåkingssentralens årsberetning for 1961 omtales vedtaket på Arbeiderpartiets landsstyremøte 24. - 25. september 1960 om virksomheten til gruppen rundt avisen *Orientering* og de etterfølgende eksklusjonene fra Arbeiderpartiet. Årsberetningen redegjør videre for landskonferansen i Oslo 15. april 1961 hvor SF ble stiftet, og for partiets landsmøte 18. juni samme år. I årsberetningen hevdes at det var intim forbindelse mellom SFs ledelse og NKP sentralt.

Arkivene ved Overvåkingssentralen inneholder opplysninger om alle landsmøter i SF fra 1961 til 1975. Dokumentene omhandler hva som ble behandlet på landsmøtene, og

¹⁹⁷ Partiet ble stiftet i 1961

de valg som ble foretatt. Fra landsmøtene i 1972, 1973 og 1975 finnes bare avisutklipp. Sammensetningen av sentralstyret er registrert fra 1961 til 1971. I første halvdel av 1960-årene fulgte overvåkingstjenesten også med på landsstyremøter og på virksomheten til faglig utvalg og kommunalpolitisk utvalg. I årsberetningene fra Overvåkingssentralen omtales dessuten partiets økonomi.

I mai 1969 ble det ved Overvåkingssentralen utarbeidet et notat med tittelen "Venstre-radikal aktivitet foran stortingsvalget". Dette er et samlenotat, blant annet bygget på opplysninger fremkommet ved telefonavlytting. Notatet omhandler hemmelige forhandlinger mellom NKPs sentralledelse og SFs sentralstyre om valgsamarbeid. Samme dokument er funnet i Hjelm Nilsen/Bye-arkivet.

Et annet dokument med samme overskrift og forfatter, men datert noe tidligere samme måned, er også funnet både i arkivet ved Overvåkingssentralen og i Hjelm-Nilsen/Bye-arkivet.

Dannelsen av Sosialistisk Valgforbund er beskrevet i et notat utarbeidet ved Overvåkingssentralen på grunnlag av opplysninger som fremkom på en pressekonferanse SV arrangerte 12. april 1973 i forbindelse med etableringen. I notatet gjengis i sin helhet det politiske manifest som SV la frem, og det oppgis hvem som var medlemmer av hovedstyret, vararepresentanter til hovedstyret og medlemmer av arbeidsutvalget. Overvåkingstjenesten skrev også et notat om Sosialistisk Venstrepartis samlingskongress i mars 1975. Her angis at det nye partiet skulle være et revolusjonært sosialistisk parti bygget på marxismens grunnsyn. Det opplyses at de gamle partiene skulle være oppløst innen utgangen av 1976. Medlemmene av hovedstyret i SV oppgis.

Overvåkingstjenesten fulgte nøye med på konflikten mellom SUF og SF frem til splittelsen på SFs landsmøte i 1969. Det foreligger en rekke dokumenter i Overvåkingssentralens arkiv om denne konflikten.

d) SF lokalt

Kommisjonens gjennomgang av arkivene i Overvåkingssentralen viser at overvåkingstjenesten foretok en omfattende registrering av SFs virksomhet lokalt. Denne pågikk fra partiet ble stiftet i 1961 til første halvdel av 1970-tallet, men kartleggingen var mest omfattende i årene 1961 til 1965.

I Overvåkingssentralens arkiv ligger en rekke notater fra 1961 til 1965 om virksomheten i SFs lokallag. Her gjøres rede for dannelsen av nye lokallag, for styresammensetningen i lokallagene og for møter og andre aktiviteter. I årsberetningen fra Overvåkingssentralen for 1962 omtales de sentrale personene i SFs fylkeslag og lokallag. I årsoversikten for 1963 oppgis hvem som var fylkesformann og hvor mange lag det var i hvert fylke. Emnearkivet i Overvåkingssentralen inneholder færre dokumenter om SFs fylkeslag og lokallag fra andre halvdel av 1960-tallet. Fortsatt finnes imidlertid notater om medlemsmøter og andre møter arrangert av SF lokalt.

For perioden etter 1970 inneholder emnearkivet en mappe for hvert fylkesparti med adresselister og oversikt over årsmøter med valg av styre. I disse mappene ligger dokumenter fra perioden 1970 til 1976, men med hovedvekt på 1974.

Flere notater i overvåkingstjenesten omhandler lokalt samarbeid på venstresiden. I emnearkivet ved landsdelssentralen i Trondheim ligger blant annet et notat fra 1967 om kontakt mellom NKP og SF med henblikk på mulig samarbeid ved valg av formannskapsmedlemmer. Listesamarbeid mellom NKP og SF i Trondheim ved kommunevalget i 1971 er omhandlet i et notat fra mars 1971. Notatet er skrevet av overvåkingstjenesten i Trondheim og sendt Overvåkingssentralen. I emnearkivet ved Overvåkingssentralen ligger også et notat fra et møte i Buskerud SF i 1970 om samarbeid med NKP og Arbeiderpartiet.

e) *SUF og SFU*

I Overvåkingssentralens årsrapport fra 1963 gjøres det rede for stiftelsen av SUF i 1963, og det oppgis hvem som var styremedlemmer. Årsberetningen omtaler også et politisk seminar som ble holdt i juni 1963 i Folkets Hus.

Utover på 1960-tallet fortsatte overvåkingstjenesten å følge med på hvem som satt i styret for SUF sentralt. I arkivet ved Overvåkingssentralen ligger også oversikter over styremedlemmer i flere SUF-lag i Oslo i 1965. Her finnes dessuten en medlemsliste for Oslo SUF i 1963, og lister over medlemmer av SUF i Oslo og Akershus fra 1965.

Etter SUFs landsmøte i oktober 1967 ble motsetningene mellom partiet og ungdomsorganisasjonen betydelige. Overvåkingstjenestens virksomhet rettet mot SUF etter dette tidspunkt var en del av kartleggingen av ml-erne og fremstilles derfor i 8.4.5.

SFU ble stiftet i 1969. I emnearkivet ved Overvåkingssentralen ligger et notat om stiftelsen, og her angis også hvem som var valgt til medlemmer av sentralstyret. Ved Overvåkingssentralen utarbeidet man notat om SFUs landsmøte i 1971. Forut for landsmøtet forsøkte overvåkingstjenesten å identifisere valgte personer som tidligere var ukjent.

Emnearkivet inneholder oversikter over styresammensetningen i SFUs lokallag. Disse dokumentene er fra perioden 1971 til 1973. Fra første halvdel av 1970-tallet ligger det i mappene for SFU også avisutklipp om sommerleirer. Det ble utarbeidet notat om sommerleiren i Tverrelvdalen i 1979. Så vidt kommisjonen kan se, er siste registrering om SFU ved Overvåkingssentralen fra 1982. Da ble valg av ny leder i organisasjonen innberettet fra en av landsdelssentralene.

8.4.8.3. Registrering av personer med tilknytning til SF/SV

a) Valglister

Det er på det rene at overvåkingstjenesten registrerte personer som sto oppført på SFs valglister. I første halvdel av 1960-årene ble det opprettet personsak på disse.

Ved valget i 1963 sendte Overvåkingssentralen brev om dette til samtlige politikamre. I brevet uttales:

"En vil be om at det vil bli foretatt en kortfattet oppsjekking med innberetning hertil, av de personer som er kumulert på Sosialistisk Folkepartis valglister innen deres distrikt."

Selv om brevet fra 1963 var begrenset til kandidater som var kumulert, synes innrapporteringen gjennomgående å ha omfattet alle kandidater. Personer på valglister ble således registrert uansett om de var kumulert eller ikke, og uansett på hvilken plass på listen vedkommende var nominert. Det ble utarbeidet egne skjema for innrapporteringen ved valget i 1963.

I desember 1964 ga overvåkingssjefen i brev til distriktssentralene beskjed om at det ikke lenger skulle opprettes personsak på grunnlag av listeplassering. Eksisterende saker skulle overføres til emnearkivet. Det skulle imidlertid fortsatt innsendes valglister for SF til Overvåkingssentralen. Overvåkingssjefens brev gjelder SF-listene ved kommunevalget i 1963 og lyder slik:

"Materiell innsamlet på grunnlag av ovenstående og senere ekspedisjoner i samme kategori overføres inntil videre til emnestoff (Prinsipp-arkivet) og innpasses og ajourføres for fremtiden under tema Ekstreme partier.

Personregistreringer som er foretatt med nevnte materiell som eneste grunnlag for registrering fjernes og eventuelle saker innpasses i prinsipparkivet.

Når det er andre forhold av overvåkingmessig interesse som er grunnlag for registrering av personer, beholdes sakene og stoffet koordineres disse saker, som for øvrig behandles på samme måte som andre overvåkingssaker.

Ved fremtidige stortings- og kommunevalg er man - for å beholde oversikten over stoffet - fortsatt interessert i at Overvåkingssentralen får tilsendt 3 eksemplarer av partiets liste fra hvert valgdistrikt.

For identifiseringens skyld bes det ene eksemplar påført kandidatenes fødselsdata."

På grunn av makulering i Overvåkingssentralens arkiv, er det vanskelig å se om overvåkingssjefens brev medførte at det ikke lenger ble opprettet personsaker på grunnlag av plassering på valgliste for SF. Kommisjonens undersøkelser viser at opplysninger om listeplassering er registrert på person til og med kommunevalget i 1971, men - med forbehold for makulering - synes det ikke å være opprettet saker på dette grunnlaget alene.

Ved Overvåkingssentralen ble personsakene plassert i emnearkivet under SF. Sakene (mappene) ligger i nummerrekkefølge i en egen nummerserie (19.000-serien). Foran mappene ligger en alfabetisk navnefortegnelse, hvor det for hvert navn er henvisning til sakens nummer. Så vidt kommisjonen kan se, er dette en kopi av henvisningsregistret (trommelen). Totalt dreier det seg om 1950 saker. Kommisjonen legger til grunn at listen omfatter alle saker som ble overført fra saksarkivet til emnearkivet. Det er ikke klarlagt når overføringen fant sted, men kommisjonen antar at dette skjedde ikke lenge etter at brevet var skrevet, det vil trolig si i løpet av 1965. Listen er ikke ajourført. Sakene i 19.000-serien omfatter for øvrig ikke bare personer som har stått på valglisten for SF, men også lokale tillitsvalgte i partiet, jf nærmere nedenfor.

Mappene i 19.000-serien på listekandidater inneholder hovedsakelig dokumenter fra årene 1963 til 1965. Noen av mappene er ajourført. De siste opplysninger gjelder valget i 1971.

Enkelte av sakene i 19.000-serien ble senere tilbakeført til saksarkivet (som observasjonssak). Av et notat fra 1969 fremgår at slik tilbakeføring skjedde for 30 personer i anledning av valget. Notatet gir ikke nærmere opplysninger, men det er nærliggende å forstå det slik at listeplassering var tilstrekkelig.

b) Tillitsvalgte

Tillitsverv i SF og SV sentralt ble registrert på eksisterende personsak frem til midten av 1970-tallet. I 1969 ble saker opprettet på de medlemmer av SFs sentralstyre som ikke tidligere var registrert, og i 1971 ble varamedlemmer til sentralstyret førstegangsregistrert.

I første halvdel av 1960-årene ble også lokale tillitsvalgte i betydelig utstrekning registrert med personsak. Kommisjonens gjennomgang av Overvåkingssentralens arkiver viser at overvåkingstjenesten på denne tiden fulgte nøye med på hvem som satt i fylkesstyret og styret for lokallag. I forklaring til kommisjonen har en tjenestemann ved Overvåkingssentralen som blant annet arbeidet med SF, opplyst at overvåkingstjenesten ønsket å kartlegge hele SFs organisasjon, og at man var spesielt interessert i styrene. Tjenestemannen tidfester dette til perioden før Mellbye-utvalget fremla sin innstilling i 1967. Også en annen tjenestemann ved Overvåkingssentralen gir i sin vitneforklaring uttrykk for at det skjedde en endring i interessen for SF på denne tiden. Han sier at så vidt han kunne huske, var overvåkingstjenestens interesse for SF bortfalt på det tidspunkt da Mellbye-utvalget "hadde sitt første besøk i overvåkingstjenesten".

At lokale tillitsvalgte skulle innberettes illustreres av et brev fra overvåkingssjefen til en politimester i mai 1963:

"Vedlagt oversendes 2 notater av 13. mai d.å. over Sosialistisk Folkepartis tidligere og nåværende tillitsmenn i Deres distrikt. En ber om at disse blir identifisert og innberettet hertil.

En vil også be om å bli holdt underrettet om de fremtidige forandringer blant SF's tillitsmenn i Deres distrikt."

De aller fleste personsaker som før 1965 var opprettet på tillitsvalgte i SF lokalt og på fylkesplan, ble som følge av overvåkingssjefens brev fra desember 1964, overført til emnearkivet (19.000-serien), jf ovenfor om dette. Omleggingen omfattet således både listekandidater og tillitsvalgte.

Kommisjonens gjennomgåelse av sakene i 19.000-serien viser registreringer av en lang rekke lokale tillitsvalgte, særlig fra årene til og med 1964. I mappene ligger også et notat datert juni 1963 med overskriften "Tillitsmenn i Sosialistisk Folkeparti". Notatet inneholder en alfabetisk oversikt over tillitsvalgte. Oversikten er satt opp som et skjema og inneholder opplysninger om navn, fødselsdato, arbeidssted, bopel og tillitsverv. Notatet er på 47 sider. Hver side omhandler fire-fem tillitsvalgte. Totalt sett omfatter oversikten således omkring 200 tillitsvalgte.

Mappene på tillitsvalgte i 19.000-serien synes ikke å være systematisk ajourført, men en del av mappene inneholder opplysninger til og med 1972.

I noen tilfeller ble personsak opprettet i begynnelsen av 1970-tallet. Således ble tillitsvalgte i et lokallag av SFU førstegangsregistrert i desember 1971 som følge av et oppslag i Orientering om valgene.

Også senere på 1970-tallet har overvåkingstjenesten fulgt med på hvem som lokalt har hatt tillitsverv i SF/SV. Således inneholder lokale årsoversikter opplysninger om dette frem til midten på 1970-tallet. I 1970 utarbeidet Overvåkingssentralen et notat med navn og adresser på alle fylkeslederne. Informasjon om tillitsverv i SF/SV ble registrert på person i de tilfeller vedkommende hadde personsak fra før. Ellers synes slike opplysninger å være lagt i emnearkivet. I 1977 ble opplysning om standsøknad på vegne av et lokallag av SV arkivert på eksisterende personsak.

Kommisjonens undersøkelse av saksarkivet ved Overvåkingssentralen viser at det i dag er i behold i arkivet ca 40 saker opprettet i årene 1966 til 1970 på grunnlag av ordinær politisk virksomhet for SF. Omtrent like mange saker ble opprettet i perioden fra 1971 til 1975. I tillegg kommer eventuelle saker som har blitt makulert. Det er på det rene at etter 1975 var tallet på førstegangsregistreringer mye lavere.

c) *Medlemskap*

Medlemskap i SF/SV har ikke vært grunnlag for opprettelse av sak på person. I et brev fra desember 1962 til en politimester uttaler overvåkingssjef Bryhn at man vil

"... for ordens skyld meddele at medlemskap i SF, ifølge gitte forholdsordre, ikke kvalifiserer vedk. til registrering."

Kommisjonen har ved sin gjennomgåelse av arkivene i Overvåkingssentralen ikke funnet eksempler på at saker er opprettet på grunnlag av medlemskap alene. Dette gjelder også sakene i 19.000-serien.

8.4.8.4. Overvåking

a) Overvåking av partiet

Overvåkingstiltak har sporadisk vært iverksatt mot partiet. Partikontorets telefoner har ikke vært avlyttet.

De viktigste kilder til informasjon om virksomheten til SF og om sentrale personer i partiet sentralt og lokalt, synes å ha vært åpne kilder (særlig avisen Orientering) og overskuddsinformasjon fra telefonavlytting, særlig avlyttingen av Knut Løfsnes. Overvåkingssaken mot Løfsnes omtales særskilt nedenfor.

Romavlyttingssystemet i Folkets Hus er fremstilt i 8.4.2.4a, 15.3.2 og 15.4. Kommisjonen har ved gjennomgangen av Overvåkingssentralens arkiv ikke funnet dokumenter som påviselig bygger på romavlytting av SF-møter. Derimot har flere møter i Orientering blitt romavlyttet, jf nedenfor. I emnearkivet i Overvåkingssentralen ligger for øvrig et udatert notat med tittelen "Uttalelser fra K.L." Notatet er antakelig fra desember 1961 og basert på telefonavlytting av Løfsnes. I notatet gjengis blant annet denne uttalelse fra Løfsnes:

"SF må finne annet sted til sine sentralstyremøter enn lokalene i folketeaterbygningen¹⁹⁸. Innlagt mikrofoner, slik at en fikk referater av sentralstyremøter i Arbeiderbladet, med mindre vesentlige feil for å skjule opptaket pr. mikrofon. Nytt kontor er leiet i Vestre Elvebakke."

Blant dokumentene i det såkalte Hjelm-Nilsen/Bye-arkivet finnes et notat datert 21. juni 1962 med tittel "Bygning"s landsmøte behandlet på SFs landstyremøte". Notatet inneholder opplysninger om hva som ble sagt på SFs landsstyremøte. Notatet er antakelig satt opp av Arne Hjelm Nilsen og kan stamme fra romavlytting av landsstyremøtet. Det er uklart om overvåkingspolitiet har fått notatet eller på annen måte fått opplysninger fra landsstyremøtet. Kommisjonen har ikke funnet tilsvarende dokument ved gjennomgangen av Overvåkingssentralens arkiver.

I Hjelm-Nilsen/Bye-arkivet ligger videre et håndskrevet notat fra et SF-møte, antakelig i slutten av 1963, om hvorvidt SF skulle satse på egne arrangementer eller samarbeide med andre om 1. mai 1964. Notatet inneholder detaljerte referater fra innleggene. Det er mulig at notatet er basert på romavlytting. Tilsvarende dokument er ikke funnet i Overvåkingssentralen.

Det kan se ut til at spaning undertiden har vært foretatt lokalt mot møter i partiets regi for å identifisere deltakerne. Dette gjaldt f.eks. et årsmøte i et lokallag i 1969. På 1960-tallet observerte overvåkingstjenesten også enkelte 1. mai arrangementer som SF sto for.

Det er på det rene at overvåkingstjenesten har mottatt opplysninger fra en rekke informanter med større eller mindre tilknytning til partiet. Slike informanter ble brukt både på 1960- og 1970-tallet. Overvåkingstjenesten fikk også interne dokumenter. Som eksempel nevnes at overvåkingstjenesten mottok et fortrolig skriv datert 8. mars 1972

¹⁹⁸ Folketeaterbygningen er antagelig feilskrift for Folkets Hus (kommisjonens anm).

fra sentralstyret i SF. Skrivet gjelder planlegging av en omfattende aksjon i form av arbeidsnedleggelse samtidig med Stortingets behandling av markedsmeldingen om EF.

I emnearkivet ved Overvåkingssentralen ligger et brev fra politimesteren i Asker og Bærum til overvåkingssjefen fra 1970. Brevet omtaler en søknad fra Bærum SFU til Bærum kommune om startbidrag. Kommisjonen kjenner ikke til hvorledes overvåkingstjenesten har fått kjennskap til innholdet av SFUs søknad. Muligens er brevet mottatt fra en informant i kommunen.

I januar 1962 sendte fremmedpolitiet i Bergen fjernskriv til Overvåkingssentralen med underretning om at formannen i Bergen SF og et styremedlem sto på passasjerlisten for nattoget fra Bergen til Oslo samme kveld.

I emnearkivet ved Landsdelssentral Vestlandet finnes kopi av en håndskrevet navneliste fra 1968. Kopien har denne påskriften:

"Liste funnet under razzia i forb. med drikkegilde i sivilarb.leiren ... (ant. liste over S.F.-medlemmer)"

Kommisjonen anser det mest sannsynlig at det her er foretatt et hemmelig beslag.

b) Overvåkingen av Knut Løfsnes

Innledning

Knut Løfsnes ble overvåket fra slutten av 1950-tallet. Hans privattelefon ble etter rettens beslutning avlyttet fra 1961 til 1974. På midten av 1960-tallet foretok overvåkingstjenesten også romavlytting av hans hytte i Bamble.

Løfsnes-saken reiser særlig spørsmål i tilknytning til

- grunnlaget for telefonkontrollen
- varigheten av telefonkontrollen
- lovligheten av romavlyttingen
- registreringen av overskuddsinformasjon fra overvåkingen av Løfsnes
- samarbeidet mellom Overvåkingstjenesten og Arbeiderpartiet

Telefonavlyttingen

Dokumentene i mappen på Knut Løfsnes fra tiden før 1961 inneholder opplysninger om hans kontakt med tjenestemenn ved østeuropeiske ambassader, deltakelse i internasjonale kommuniststyrte organisasjoner og opplysninger om politisk virksomhet.

Høsten 1961 synes saken å ha fått en ny vending, og telefonkontroll ble begjært. Om dette har en tjenestemann ved Overvåkingssentralen forklart til kommisjonen:

"Sent på høsten 1961 støtte [tjenestemannen] tilfeldigvis på Dubiensi i Oslo sentrum. Dubiensi opptrådte konspirativt, det var åpenbart at han hadde noe fore. Han havnet til slutt på fiskerestauranten ved Holger Danske-kaia. Her traff han Knut Løfsnes. Det var første gang [tjenestemannen] kom under vær med at Løfsnes hadde kontakt med sovjetiske etterretningsoffiserer. Siden hadde Løfsnes flere møter med Dubiensi og etter Dubiensi med de etterfølgende residerter.

...

Under diskusjonene etter at Løfsnes var observert i samtale med Dubiensi, kom det frem at Løfsnes visstnok hadde hatt kontakt med sovjetiske etterretningsoffiserer i Stockholm under krigen. Det ble besluttet telefonkontroll av ham. Under telefonkontrollen kom det frem at Løfsnes hadde kontakt med Erik Nord, som var sekretær for utenrikskomiteen i Stortinget. Kontakten koblet man da sammen med ... opplysninger om NATO-dokumentene. ... Løfsnes hadde stadig møter med Erik Nord, etter at Nord hadde vært i møter i NATO-sammenheng. Det kom imidlertid ikke noe ut av dette. Nord sluttet som sekretær i utenrikskomiteen og kontakten med Løfsnes ble deretter vesentlig redusert."

Begjæringen til forhørsretten om samtykke til telefonkontroll er datert 1. desember 1961 og lyder slik:

"Man viser til vedlagte dokumenter der det går frem at kontorsjef i ... Knut Ingolf Løfsnes ... med grunn mistenkes for overtredelse av den alm. borgerlige straffelovs kap. 8, 9, 12, 13 eller 14. Med hjemmel i lov nr. 5 av 24. juni 1915 jfr. kgl.res. av 19.8.1960 om bl.a. kontroll med telefonsamtaler søkes hermed rettens beslutning om adgang for politiet til å kontrollere telefonsamtaler til og fra kontorsjef Løfsnes' bopel, idet slik kontroll ansees påkrevd av hensyn til rikets sikkerhet.

Kontrollens grunnlag er: Det foreligger opplysninger om at kontorsjef Knut Løfsnes har forbindelse med et fremmed lands diplomater under forhold som gir grunn til mistanke om at han gir fremmede diplomater informasjon som kan være til skade for rikets sikkerhet.

Kontrollens gjenstand er: Kontorsjef Løfsnes' privattelefon.

Kontrollens øyemed er: å bekrefte eller avkrefte mistanken om virksomhet til skade for rikets sikkerhet.

Man søker om adgang til å kontrollere kontorsjef Løfsnes' privat telefon i 6 -seks - måneder."

Forhørsretten samtykket i telefonkontroll. Rettens beslutning av 2. desember 1961 er meget kortfattet:

"Forhørsretten gir adgang til å foreta den i ovenstående påtegning omhandlede kontroll av kontorsjef Knut Ingolf Løfsnes' privattelefon i hensikt å få bekrefte eller avkreftet den på ham hvilende mistanke om virksomhet til skade for rikets sikkerhet. Adgangen gjelder for et tidsrom for 6 - seks - måneder."

Som politiets påtegning viser, var angivelsen av den straffbare handling mistanken gjaldt, svært ubestemt. Det henvises til fem kapitler i straffeloven. Også det faktiske grunnlag for mistanken er lite konkret. Det opplyses f eks ikke noe om hva slags opplysninger av betydning for rikets sikkerhet det kunne tenkes at Løfsnes kjente til og ga videre til fremmed stat.

Den første tiden etter at telefonavlyttingen ble iverksatt kom det frem opplysninger som kunne gi grunnlag for en mistanke om at Løfsnes satte seg i besittelse av gradert

informasjon fra NATO-dokumenter gjennom sin kontakt med Erik Nord, som var sekretær i Stortingets utenrikskomité. Det kom imidlertid ikke noe ut av dette, og kommisjonen kan heller ikke se at telefonavlyttingen ga andre opplysninger av vekt som kunne styrke mistanken mot Løfsnes.

Forhørsrettens beslutning ble opprinnelig gitt for seks måneder. Den ble deretter forlenget, først med seks måneder og senere med ett år om gangen frem til 31. desember 1973. I begjæring av 7. januar 1974 ba politiet om ytterligere ett års forlengelse, men retten begrenset samtykket til å gjelde seks måneder. I begjæring av 24. juni 1974 ba politiet på ny om samtykke til telefonkontroll for et tidsrom av inntil ett år, men forhørsretten avslo. Telefonkontrollen av Løfsnes' private telefon opphørte således i juni 1974. Den hadde da vart i nærmere 13 år.

Det er naturlig at det straffbare forhold mistanken gjelder, i noen grad er ubestemt når en telefonkontroll første gang begjæres. Man må imidlertid kunne forvente at det ved senere forlengelser ble angitt mer presist hvilken straffbar handling mistanken gjaldt, og det faktiske grunnlag mistanken bygget på. Dette skjedde imidlertid ikke. Begjæringene om forlengelse ble gitt i form av kortfattede påtegninger til retten. Påtegningene er likelydende til og med 1972 og lyder slik:

"Sendes med vedlegg herr Sorenskriveren i Østre Bærum i det en anmoder om fortsatt adgang til å kontrollere kontorsjef Knut Ingolf Løfsnes' privattelefon, jfr. påtegning herfra av 1.12.1961. En ber om at adgangen forlenges ytterligere i 1 - ett - år."

Rettens beslutninger i denne perioden er like kortfattet. Beslutningene er ikke begrunnet og inneholder ikke annet enn opplysning om at adgangen forlenges og for hvor lang tid forlengelsen gjelder.

Muligens bortsett fra spredte tilfeller av spaning, synes det etter midten av 1960-tallet ikke å ha vært andre etterforskingstiltak mot Løfsnes enn telefonkontroll. Derimot ble det foretatt ulovlig romavlytting, jf nedenfor.

Først ved politiets begjæring av 7. januar 1974 konkretiseres grunnlaget. Den straffbare handling mistanken gjaldt, oppgis nå å være lov om forsvarshemmeligheter §§ 4 og 6, jf straffeloven §§ 90 og 91. Antakelig må denne henvisningen til straffebestemmelser oppfattes slik at mistanken da bare gjaldt handlinger som rammes av loven om forsvarshemmeligheter, hvor strafferammen er lav - bøter eller fengsel inntil ett år. Loven om forsvarshemmeligheter § 6 rammer blant annet forsøk på forberedelse av forbrytelser mot straffeloven §§ 90 og 91. Om straffebestemmelsene vises til 6.3.3 foran.

Fra begjæringen gjengis:

"Han mistenkes for ulovlig etterretningsvirksomhet.

Grunnlaget for mistanken er:

hans stadige forbindelse med utenlandsk ambassadepersonell, herunder herværende KGB-representanter for hvem han bl.a. antas å opptre som talentspeider og rådgiver,

hans utstrakte reisevirksomhet i øst-europeiske stater,

hans sentrale stilling som kontaktmann til de kommunistiske front- og dekkorganisasjoner

- jfr. for øvrig sakens dokumenter -

alt forhold som kan henføres under Lov om forsvarshemmeligheter av 18. august 1914 §§ 4 og 6, jfr. strl. §§ 90 og 91. Kontrollen anses påkrevet av hensyn til rikets sikkerhet."

Forhørsrettens samtykke ble - som før - gitt i form av en kortfattet påtegning som ikke inneholdt noen begrunnelse. Forhørsretten begrenset samtykket til å gjelde i et halvt år.

I begjæring av 24. juni 1974 ba politiet på ny om rettens beslutning for fortsatt telefonkontroll i ett år. I begjæringen vises til de samme straffebestemmelser som i forrige påtegning. Mistanken gjaldt fortsatt ulovlig etterretningsvirksomhet. Som grunnlag ble anført

"... hans nære samarbeid med representanter for øststat-ambassader og med den kommunistiske front-organisasjonen World Peace Council, hvorav flere er sterkt mistenkt for å være KGB's representanter."

Denne begjæringen ble ikke tatt til følge av retten.

Av politiets påtegninger fremgår at begjæringene er oversendt "med vedlegg". I begjæringene fra 7. januar 1974 og 24. juni 1974 vises dessuten uttrykkelig til sakens dokumenter. Det har ikke latt seg gjøre for kommisjonen å bringe på det rene hvilke saksdokumenter som lå ved oversendelsene til forhørsretten. I ettertid kan det derfor ikke konstateres hvilket materiale forhørsretten har hatt å bygge på ut over det som fremgår av selve begjæringene. Det er imidlertid lite sannsynlig at hele saken mot Løfsnes ble forelagt for forhørsretten, idet denne var svært omfattende.

Det kan se ut til at telefonavlyttingen av Løfsnes i korte perioder har pågått etter utløpet av den periode rettens samtykke gjaldt, uten at ny beslutning ennå forelå. Stort sett dreier det seg om få dager. Ved første forlengelse gikk det imidlertid nærmere tre uker. Rettens samtykke var gitt til 2. juni 1962, og beslutning om forlengelse forelå ikke før 20. juni 1962.

Romavlytting

Overvåkingspolitiet romavlyttet Løfsnes' hytte i Bamble. Det er noe usikkert når avlyttingen startet og når den opphørte. På grunnlag av dokumenter i Overvåkingsentralens arkiv og vitneforklaringer fra tjenestemenn i overvåkingspolitiet legger kommisjonen til grunn at utstyret ble montert i 1963. Det eldste dokumentet er et notat som gjengir en samtale mellom Løfsnes og hans ektefelle i slutten av juli 1963. Til kommisjonen har en tjenestemann ved Overvåkingsentralen forklart at overvåkingssjef Haarstad, da han hadde tiltrådt, ga beskjed om at utstyret skulle fjernes. Haarstad

tiltrådte i 1967. Kommisjonen anser det mest sannsynlig at utstyret ble fjernet i løpet av dette året.

Om grunnlaget for romavlyttingen har tjenestemennene forklart at Løfsnes nærmest brukte hytten som kontor, og at det var mistanke om at Løfsnes hadde møter med øst europeere i hytten. Avlyttingen skjedde i samarbeid mellom Overvåkingssentralen og den lokale overvåkingstjeneste. Det var plassert en mikrofon i hytten. Fra denne gikk det en ledning, nedgravd i terrenget, til en fjellknaus i nærheten. Her kunne en båndopptaker koples til for opptak av samtaler i hytten.

Oppbevaring av overskuddsinformasjon fra overvåkingen av Løfsnes

Gjennom telefonkontrollen mot Knut Løfsnes fikk overvåkingspolitiet god oversikt over virksomheten til Sosialistisk Folkeparti og over hvilke personer som var sentrale i partiets arbeid. Løfsnes-saken inneholder en rekke notater om ordinær politisk virksomhet. Som eksempler nevnes:

I et brev datert i desember 1962 fra overvåkingssjefen til et politikammer, gjengis en samtale mellom Løfsnes og en person i styret for det lokale SF-lag om distribusjon av Orientering til personer i distriktet som ledd i en vervekampanje. Brevet har tittelen "Aktivering av Sosialistisk Folkeparti i X" (anonymisert her).

Videre nevnes et notat fra juli 1963 med tittelen "Sosialistisk Folkeparti - Kings Bay-saken". Notatet gjengir flere telefonsamtaler om utforming av en uttalelse som kunne sendes partiets faglige kontakter. Et utkast ble lest opp på telefonen. Dette gjengis i sin helhet i notatet.

Et av dokumentene i Hjelm-Nilsen/Bye-arkivet er et notat skrevet av en tjenestemann ved Overvåkingssentralen i mai 1969. Notatet har tittelen "Venstre-radikal aktivitet foran stortingsvalget". Notatet gjelder samarbeid mellom SF, NKP og radikale Arbeiderparti-medlemmer. Notatet synes blant annet å være bygget på opplysninger fremkommet gjennom telefonavlyttingen av Løfsnes.

I januar og februar 1971 utarbeidet Overvåkingssentralen flere notater om "fraksjonsarbeid" innen SF. Notatene omhandler strid i partiet om samarbeid med NKP.

Dokumenter fra overvåkingssaken mot Knut Løfsnes ble offentliggjort i Klassekampen 30. oktober 1991. Disse dokumentene gjenga samtaler med utgangspunkt i alminnelig politisk interesse og virksomhet i 1972/73. Som følge av dette, klaget Knut Løfsnes 20. november 1991 til Kontrollutvalget. Klagen gjaldt den angivelige politiske overvåking som foregikk i 1972 og fremover gjennom avlytting av hans telefon. Kontrollutvalget avga særskilt innberetning til Justisdepartementet om klagen i brev 2. april 1992. Innberetningen er vedlagt St meld nr 39 (1992-93) som vedlegg 14. Kontrollutvalget viste til at telefonavlyttingen skjedde med samtykke fra forhørsretten, og at overvåkingssaken i sin tid var forelagt det daværende kontrollutvalg uten at dette hadde noe å bemerke. Kontrollutvalget ville - nærmere 20 år i ettertid - ikke knytte ytterligere bemerkninger til selve overvåkingen og telefonavlyttingen som fant sted. Derimot kritiserte Kontrollutvalget registreringen av opplysninger om Løfsnes alminnelige politiske virksomhet.¹⁹⁹

¹⁹⁹ St.meld. nr. 39 side 107

"Det kan reises spørsmål ved om det var riktig å oppbevare opplysninger som hadde sammenheng med Løfsnes' mer alminnelige politiske virksomhet og ikke hadde noen egentlig forbindelse med grunnlaget for telefonavlyttingen og overvåkingen, nemlig hans kontakt med representanter for øst-europeiske stater, herunder etterretningsagenter.

De publiserte dokumenter kan tyde på at man både har registrert og oppbevart opplysninger som var uten interesse for selve overvåkingsgrunnlaget.

Kontrollutvalget vil kritisere at denne type opplysninger ble registrert og arkivert, idet en slik registrering og oppbevaring kan gi inntrykk av at man ville følge med i, eventuelt overvåke, Løfsnes' alminnelige politiske virksomhet. Med det instruksverk som nå foreligger er det helt klart at slik overvåking er utilstedeilig."

Kritikken følges opp av Justisdepartementet i St meld nr 39 (1992-93) og av justiskomiteén i Innst S nr 246 (1992-93).

På overvåkingstjenestens landskonferanse i 1993 kommenterte politimester Grøndahl som nylig hadde avgått som overvåkingssjef, Kontrollutvalgets kritikk i Løfsnes-saken. Grøndahl hadde problemer med å forstå denne kritikken. Han uttalte:

"Det var nettopp på grunn av Løfsnes' politiske status og politiske virksomhet at sovjet-russisk etterretningstjeneste (KGB) fattet interesse for Løfsnes og gjorde sine tilnærmelser, og som gav lovlig hjemmel for overvåking og telefonavlytting, og ikke fordi Løfsnes var tiltenkt rollen som f.eks. en agent som skulle utføre mere ordinære og tradisjonelle oppdrag.

Det var etter Grøndahls mening, Løfsnes' rolle som politiker - plassert i datidens innenriks- og utenrikspolitiske situasjon - som var attraktiv for KGB.

Slik Grøndahl så det, måtte følgelig samme politiske virksomhet også bli en del av overvåkingstjenestens interesseområde - nemlig begrunnet i behovet for å få brakt på det rene om KGB ville lykkes i sine bestrebelser på - gjennom Løfsnes - å kunne påvirke den angjeldende del av norsk politikk. (Jfr. Agent of Influence.) POT måtte følge med i hva som skjedde rent politisk, registrere telefonsamtaler, og ikke minst analysere det som kom frem på denne måten. Det var berettiget å ta vare på stoffet, ikke minst for å se utviklingen - og helheten i det som skjedde. Dette var en prosess som måtte gå over lang tid."

Kommisjonen vil bemerke at det ikke er straffbart å hevde meninger som er sammenfallende med oppfatningen til en fremmed stat. Et vilkår for straff er at gjerningspersonen har mottatt økonomisk støtte fra den fremmede stat eller en organisasjon som opptrer i dens interesse for å påvirke allmennhetens mening om statens styreform eller utenrikspolitikk eller til partiformål, jf straffeloven § 97 a. Som fremstillingen ovenfor viser, ble strl § 97 a ikke trukket frem i overvåkingspolitiets begjæringer om telefonkontroll. Etter det kommisjonen kan se, har heller ikke etterforskningen mot Løfsnes tatt sikte på å klarlegge spørsmålet om økonomisk støtte.

Offentliggjøringen av dokumenter fra Løfsnes-saken i Klassekampen førte til at riksadvokaten 21. mai 1992 ga ordre om etterforskning av mulig brudd på taushetsplikt. Etter at etterforskningen var fullført, underrettet riksadvokaten Justisdepartementet om resultatet. Redegjørelsen er inntatt i St meld nr 39 (1992-93) som vedlegg 15. Etterforskningen bekreftet at de dokumenter som Klassekampen offentliggjorde 30. oktober 1991, stammet fra Politiets overvåkingstjeneste. Riksadvokaten la til grunn at dokumentene ble overlevert uvedkommende på den tid de ble utarbeidet, dvs i desember

1972. Den tjenestemannen som hadde utarbeidet originaldokumentene, var i mellomtiden død. Etterforskingen viste for øvrig at også andre graderte dokumenter utarbeidet ved Overvåkingssentralen i perioden fra 1950-årene til 1971, hadde kommet utedkommende i hende.

Samarbeid mellom overvåkingspolitiet og Arbeiderpartiet

Samarbeidet mellom overvåkingspolitiet og kretser i Arbeiderpartiet og Landsorganisasjonen er nærmere omtalt nedenfor i kap 15. Der omtales også en side ved Løfsnes-saken: Det synes å være på det rene at overvåkingstjenesten først på 1960-tallet ga opplysninger som stammet fra overvåking, til "de rette folkene innen DNA, som var interessert i å få "lugget" Løfsnes vekk".

8.4.8.5. *Orientering*

a) *Overvåking*

Avisen Orientering er nærmere omtalt i 7.8. Overvåkingstjenesten synes ikke å ha viet Orientering og kretsen rundt avisen særlig stor oppmerksomhet de første årene. Dette bildet endret seg vesentlig fra slutten av 1950-årene.

I årsoversikten fra Overvåkingssentralen for 1961 nevnes at det i september og desember 1960 ble holdt lukkede rådslagningsmøter mellom fire kjente ledere for Orientering og fem medlemmer fra sekretariatet i NKP. Det er uklart hvorledes overvåkingstjenesten har fått opplysninger om disse møtene.

I emnearkivet i Overvåkingssentralen ligger referat fra møte 19. oktober 1960 på partikontoret til Arbeiderpartiet. På dette møtet deltok tre representanter for Orientering og fire representanter fra Arbeiderpartiets sentralstyre, blant andre Einar Gerhardsen. Emnet for møtet var orienteringskretsens forhold til partiet. Sentralstyremedlem Rakel Seweriin gjorde stenografiske notater under møtet. På grunnlag av disse notatene ble det utarbeidet referat. Kommisjonen har ikke kjennskap til hvorledes kopi av referatet har havnet i Overvåkingssentralens arkiv. Det er imidlertid mest nærliggende at det er overlevert fra en informant.

Arkivet i Overvåkingssentralen viser også at overvåkingstjenesten gjennom telefonkontroll fikk atskillig informasjon om striden rundt Orienterings-kretsen. Som eksempel nevnes et notat fra november 1960. Notatet omhandler 15 telefonsamtaler fra slutten av august 1960 til slutten av oktober 1960. Disse opplysningene var overskuddsinformasjon fra telefonavlyttingen av generalsekretæren i Sambandet Norge Folkedemokratiene, jf 8.4.3.3.d) om denne telefonkontrollen.

Emnearkivet i Overvåkingssentralen inneholder notater om generalforsamlingene i Orientering i 1960, 1961, 1970 og 1971. Notatet fra 1960 gir en oversikt over deltakerne. Notatet fra 1961 er et omfattende referat fra generalforsamlingen. Referatet

opplyses å være basert på notater fra en av de tilstedeværende. Notatene fra 1970 og 1971 er bygget på åpne kilder.

Et notat fra januar 1961, som ligger i emnearkivet ved Overvåkingssentralen, har tittelen "Orienteringsledelsens vurdering av situasjonen". Måten notatet er utformet på, tyder på at forfatteren er Arne Hjelm Nilsen. Det går frem av notatet at en person ble sendt til Orienterings redaksjon for å skaffe opplysninger. Vedkommende skulle gi inntrykk av at han kom for å levere en artikkel, men det egentlige formål var å få Finn Gustavsens vurdering av situasjonen etter siste landsstyremøte i Arbeiderpartiet og offentliggjørelsen av landsstyrets forslag til nytt arbeidsprogram. Han hadde fått i oppdrag "å stille problemet på denne måten: Virker det ikke som om Arbeiderpartiets sentralstyre er på vikende front overfor kretsen rundt og i "Orientering"?" Notatet inneholder Gustavsens oppfatning om dette.

b) *Særlig om romavlytting*

I kapittel 8.4.2.4.a), 15.3.2 og 15.4 er det redegjort for romavlyttingssystemet i Folkets Hus og for informasjonsutvekslingen mellom Overvåkingssentralen og personer med tilknytning til LO og Arbeiderpartiet. Kommisjonens undersøkelser viser at overvåking av Orientering i stor grad har blitt gjennomført ved hjelp av dette systemet.

Ved årskiftene 1962/63 og 1963/64 ble det utarbeidet notater om forholdet mellom Orientering og SF, og om Orienterings økonomi og opplag. Disse dokumenter, som ligger i Overvåkingssentralens arkiv, synes å være skrevet av Arne Hjelm Nilsen. Innholdet, samt det man ellers vet om avlyttingssystemet i Folkets Hus, sannsynliggjør at grunnlagsmaterialet blant annet har vært romavlytting. I notatet av desember 1962 gjengis for øvrig uttalelser på et redaksjonskomitémøte i Orientering.

Ved gjennomgåelsen av Hjelm-Nilsen/Bye-arkivet har kommisjonen funnet et dokument fra 1963 som mest sannsynlig er utarbeidet av Arne Hjelm Nilsen, og basert på romavlytting av Orienterings lokaler. Det ene notatet er datert i slutten av mars 1963 og har tittelen "Tverrpolitikken lider nederlag - forsøk på å konsolidere venstre-kreftene". Tilsvarende dokument er ikke funnet i Overvåkingssentralens arkiv.

Et notat fra september 1966 omhandler et møte på SFs grupperom i Stortinget. Til stede på dette møtet var partiledelsen i SF samt styret og redaksjonsmedlemmene i Orientering. På møtet ble avisens innhold og økonomiske situasjon drøftet. Slik uttalelsene er sitert i notatet, ser det ut til at synspunktene som kom frem på møtet, senere ble gjengitt i Orienterings redaksjon, og at grunnlaget for notatet er romavlytting av Orienterings lokaler. Notatet er funnet i emnearkivet i Overvåkingssentralen. Det fremgår ikke hvem som er forfatter. Notatets utforming skiller seg fra dokumenter utarbeidet av overvåkingstjenesten, men er sammenfallende med dokumenter i Hjelm-Nilsen/Bye-arkivet.

I emnearkivet ved Overvåkingssentralen ligger et notat om et styremøte i Orientering i februar 1968. Dette notatet er skrevet av en tjenestemann ved Overvåkingssentralen.

Notatet redegjør for et forslag om endring av vedtektene. Videre nevnes hvem som har kjøpt aksjer, og avisens drift omtales. Trolig ble styremøtet romavlyttet.

c) Registrering

Overvåkingstjenesten har registrert personer som var ansatt i Orientering. Fra 1963 og 1964 finnes notater som omtaler arbeidet med å besette stillingen som forretningsfører. I emnearkivet ligger et notat fra 1970 med oversikt over de ansatte i redaksjonsstaben i Orientering.

Også styremedlemmer i Orientering ble registrert. Kommisjonens gjennomgåelse av arkivet ved Overvåkingssentralen viser at i 1970 var styreverv tilstrekkelig grunnlag for å opprette observasjonsak. Derimot synes andelshavere/aksjonærer i Orientering ikke å ha blitt registrert med sak.

8.4.9. Fredsorganisasjoner og andre organisasjoner på venstresiden

8.4.9.1. Generelt

Her skal omtales nærmere overvåkingstjenestens kartlegging av organisasjoner på den politiske venstresiden som ikke hadde spesiell tilknytning til NKP eller AKP(m-l). Kommisjonen begrenser fremstillingen til perioden etter 1960.

Granskingen viser at Overvåkingstjenesten holdt seg orientert om mange organisasjoner. Formålet var å vite hva slags organisasjoner det var tale om og i hovedtrekk hva slags virksomhet organisasjonene drev. Opplysninger ble hentet fra åpne kilder. I emnearkivet ved Overvåkingssentralen finnes således informasjon om en lang rekke organisasjoner, men det dreier seg som regel om få dokumenter om hver. At overvåkingstjenesten på denne måten fulgte med, var en del av arbeidet med å forebygge og motvirke virksomhet som kan medføre fare for rikets sikkerhet.

Noen organisasjoner ble imidlertid fulgt nøyere. Det dreier seg om to kategorier:

- 1) fredsorganisasjoner og organisasjoner med forsvarspolitiske målsettinger
- 2) organisasjoner som på 1960- og 1970-tallet selv kalte seg antiimperialistiske eller solidaritetsorganisasjoner.

8.4.9.2. Fredsorganisasjoner og organisasjoner med forsvarspolitiske målsettinger

a) Generelt

Det har i lang tid eksistert en rekke uavhengige venstreorienterte grupper som har arbeidet for fred og humanitære formål. De har delvis hatt pasifistisk grunnsyn, og har gjerne vært kritiske til den offisielle forsvars- og utenrikspolitikken.

I tillegg kom ulike kampanjer rettet inn mot forsvarspolitiske mål - som motstand mot atomvåpen eller norsk medlemskap i NATO.

Overvåkingstjenesten har gjennom årene fulgt flere slike organisasjoner med varierende intensitet. Noen er bare undersøkt én eller to ganger for å finne ut hva slags organisasjon det har dreiet seg om. Det gjelder for eksempel Norges Fredsråd, som er et samarbeidsorgan for norske fredsorganisasjoner stiftet i 1945. Organisasjonens formål har vært å arbeide for fred og nedrustning ved å finne løsninger på konflikter uten bruk av vold. Rådet har støttet nedrustningskampanjer, særlig med hensyn til atomvåpen. Norges Fredsråd er medlem av det Internasjonale Fredsrådet i Geneve.

Andre har fått større oppmerksomhet - som f eks Folkereisning mot krig, jf nedenfor under b).

Grunnlaget for at overvåkingstjenesten fulgte med på organisasjonenes virksomhet, varierte. Dels la overvåkingstjenesten til grunn at organisasjonene selv drev med subversiv virksomhet. Dette gjaldt f eks Folkereisning mot krig. Dels mente overvåkingstjenesten at organisasjonene ble utnyttet av kommunister. Dette var aktuelt for flere av fredsorganisasjonene.

I internt kursmateriale i overvåkingstjenesten fra 1988, utarbeidet av de tjenestemenn ved Overvåkingssentralen som hadde ansvar for saksfeltet, anføres at fredsbevegelsen var et viktig virkemiddel som kommunistene hadde iverksatt; det hadde skapt atomfrykt i Norge.

Noe av det materialet overvåkingspolitiet samlet inn, er opplysninger om organisasjonenes formål, hvem som var styremedlemmer mv. Videre er det arkivert en rekke avisutklipp; noen ganger er meningsytringer fra medlemmer av organisasjonene blitt registrert. Annet materiale er referater fra åpne møter, som overvåkingstjenesten har fått fra informanter eller fra tjenestemenn som var til stede, omtaler av demonstrasjoner, lovlige og ulovlige, som overvåkingspolitiet iakttok, og registrering av personer som søkte om tillatelse til å nytte plakatkjøp eller til å demonstrere. Videre er arkivert kopier av interne skriv eller brev og telegrammer fra organisasjonene, samt forskjellige navnelister. Overskuddsinformasjon fra telefonavlytting er noen ganger lagt på saker til personer som var aktive i organisasjonene.

b) *Folkereisning mot krig (FMK)*

Organisasjonen

FMK ble dannet i 1937 og er en norsk avdeling av War Resisters' International, som ble stiftet i Amsterdam i 1921.

FMK er en antimilitaristisk organisasjon som arbeider for en gjennomgripende ikkevoldelig samfunnsendring. Målet er en fullstendig avskaffelse av militarisme. Organisasjonen arbeider mot bruk av vold som konfliktløsende middel. FMK vil utvikle

videre ikkevoldelige kampformer, blant annet demonstrasjoner, boikotter, streiker og sivil motstand.

Organisasjonen har ingen partipolitisk tilknytning og er ikke knyttet til noe bestemt livssyn. Medlemmene er forpliktet til å nekte enhver form for militærtjeneste. Tidlig på 1960-tallet hadde bevegelsen ca 2000 medlemmer, først og fremst militærnektere. I første halvdel av 1980-tallet var medlemstallet mellom 1300 og 1500. Antall abonnenter på Ikkevold var mellom 3000 og 3500.

FMK arbeidet utover i 1950-årene for militærnektere og for reform av siviltjenesten og militærnekteloven. Ikkevold-linjen skjøt fart etter Johan Galtungs bok "Forsvar uten militærvesen". På 1960-tallet ble arbeidet utvidet, med engasjement mot Vietnam-krigen og for Kampanjen mot Atomvåpen, jf nedenfor om denne. Først på 1970-tallet dominerte motstand mot norsk medlemskap i EF. I 1980-årene har organisasjonen vært opptatt av våpenopprustning.

Kartleggingen av virksomheten

FMK er omtalt i årsberetningene fra Overvåkingssentralen enkelte år på 1960-tallet (1965, 1966 og 1968), i årene 1972-1976, i 1979 og i 1983-1985.

Årsberetningene viser at overvåkingstjenesten var opptatt av hvem som ledet organisasjonen og av oppslutningen om denne. I flere av beretningene oppgis antall lokallag, antall medlemmer og antall abonnenter på avisen Ikkevold.

Overvåkingstjenesten la også vekt på hvilke politiske grupperinger som sto sterkt i organisasjonen. I årsberetningene for 1972-1974 fremheves at FMK var dominert av ml-erne. I beretningen for 1976 uttales at dette var endret. Ledelsen i FMK besto nå vesentlig av SV-ere, noe som - etter overvåkingstjenestens vurdering - hadde sammenheng med AKP(m-l)s parole om politisk militærtjeneste, jf nedenfor.

I årsberetningene redegjøres for FMKs virksomhet. Midt på 1960-tallet omtales organisasjonens rolle i kampanjen mot USAs krigføring i Vietnam. I perioden 1968-1976 sto FMKs arbeid for å få vernepliktige til å nekte militærtjeneste i fokus. Her var FMKs målsetting sammenfallende med SUF(m-l)s, så lenge SUF(m-l) gikk inn for militærnektning på politisk grunnlag. Motsetninger oppsto imidlertid da ml-erne omkring 1970 endret standpunkt: Det riktige var ikke lenger å nekte militærtjeneste, men å utføre politisk militærtjeneste.

I beretningen fra 1979 og beretningene fra 1980-tallet omtales FMKs aktiviteter rettet mot forsvarsanlegg. I 1979 omhandles en oppfordring til FMKs medlemmer om å registrere militære anlegg og installasjoner på sine hjemsteder med henblikk på offentliggjørelse. Som et resultat av dette, trykket Ikkevold et kart og en artikkel om deler av den elektroniske etterretningstjeneste i Forsvaret. Flere av beretningene nevner demonstrasjoner og andre aksjoner ved militære anlegg, hvor personer ble innbragt av politiet for å ha tatt seg ulovlig inn på militært område. I årsberetningen for 1983

opplyses at Forsvarssjefen hadde anmeldt FMK til politiet for å ha offentliggjort beliggenheten av hemmelige militære anlegg i tre numre av Ikkevold - den såkalte Ikkevold-saken. Saken er omtalt nærmere under 9.5.3.4.a) nedenfor. Medlemmer av redaksjonen ble tiltalt for å ha offentliggjort opplysningene, men - etter flere runder i rettsapparatet - ble de tiltalte frifunnet ved Høyesteretts dom 17. august 1987, se Rt 1987 side 950.

Registrering av personer med tilknytning til FMK

Kommisjonen legger til grunn at medlemskap i FMK var tilstrekkelig til at sak kunne opprettes på person både på 1970-tallet og på 1980-tallet. Av et notat utarbeidet ved Overvåkingssentralen i januar 1985 fremgår således at medlemmer kunne registreres med observasjonssak. Dette notatet er sitert og nærmere omtalt under 8.1.3.3.c) ovenfor. Notatet var både en redgjørelse for hvordan registreringspraksis var ved Overvåkingssentralen på den tiden notatet ble skrevet, og ga retningslinjer for fremtidig registrering. Notatet ble fremlagt og drøftet på et arbeidsmøte om subversjon samme måned. På dette møtet deltok Overvåkingssentralen og alle landsdelssentralene. Tjenestemannen som utformet notatet, har forklart til kommisjonen at selv om medlemskap kunne være grunnlag for opprettelse av sak på person, krevde man i praksis noe mer, f eks at personen samlet inn opplysninger om forsvarsanlegg.

Kommisjonens undersøkelse av saksarkivet ved Overvåkingssentralen viser at registreringen av personer med tilknytning til FMK ikke har vært helt ubetydelig. Ved kommisjonens gjennomgang lå det i underkant av 100 personsaker i arkivet som viste slik tilknytning.

Det finnes flere eksempler på at deltakere i demonstrasjoner og personer som søkte om tillatelse til å nytte plakatkjøp, er registrert med sak. I 1984 ble et medlem av FMK som skrev et avisinnlegg med tittelen "Politiske meninger må ikke overvåkes" førstegangsregistrert på dette grunnlaget.

I rundskriv 3/1988 fra Overvåkingssentralen er FMK nevnt under "Andre organisasjoner". Rundskrivet må forstås slik at tilknytning til organisasjonen i seg selv ikke lenger kunne medføre at sak ble opprettet. Rundskrivet er sitert og nærmere omtalt under 8.1.3.3 e) ovenfor.

Ulovlig beslag

I særskilt innberetning datert 18. november 1983, kritiserte Kontrollutvalget overvåkingspolitiets fremgangsmåte i Ikkevold-saken. Innberetningen er trykt som vedlegg 6 til St meld nr 65 (1983-84).

Politiet hadde foretatt ransaking i redaksjonslokalene til Ikkevold, og blant annet ble en dataliste over medlemmer i organisasjonen Folkereising mot krig og abonnenter på avisen Ikkevold beslaglagt.

Dokumenter som ikke var relevante for straffesaken, ble i samsvar med straffeprosessloven tilbakelevert, men før tilbakeleveringen fant sted hadde overvåkingspolitiet kopiert de dokumenter som overvåkingstjenesten hadde interesse av. Kontrollutvalget uttalte at dette innebar at politiet satte seg i besittelse av og fikk kjennskap til dokumenters innhold ved ulovhjemlet tvang. Dette kunne ikke godtas. I St meld nr 65 (1983-84) side 2 sa Justisdepartementet seg enig i kritikken.

Kontrollutvalget drøftet også om kopiering av medlemslisten og abonnentlisten kunne vært foretatt *dersom* dokumentene var kommet Overvåkingstjenesten ihende på rettmessig måte. Kontrollutvalget fant at øyemedet med dette tiltak ikke i seg selv var å legge grunnlaget for innhenting og registrering av opplysninger. Bakgrunnen var at såvel foreningen Folkereisning mot krig som avisen Ikkevold søkte å aktivisere sine medlemmer/abonnenter til virksomhet som kunne være av overvåkingsmessig interesse. Som ledd i en mulig overvåking ville det være av interesse hvilke kontakter foreningen og avisen hadde på berørte steder. Også i andre og praktisk nærliggende tilfeller, kunne denne kontaktflate være av betydning. Det var derfor ikke medlemskapet eller abonnementet "i seg selv" som var av interesse, men hva listene kunne opplyse om mulige kommunikasjonslinjer innenfor denne virksomhet. Justisdepartementet viste i St meld nr 65 (1983-84) til Kontrollutvalgets begrunnelse og hadde ikke innvendinger mot utvalgets konklusjon.

I Innst S nr 119 (1984-85) side 4-5 uttaler justiskomiteen seg utførlig om dette. Komiteen fremholder at det ikke må forekomme at overvåkingstjenesten innhenter opplysninger ved hjelp av ulovhjemlete tvangsinngrep. Justiskomiteen vil ikke dra Kontrollutvalgets eller departementets juridiske tolkning av overvåkingsinstruksen i tvil, men komiteen finner at tolkningen og de konsekvenser tolkningen fører til, er vanskelig å forene med en umiddelbar forståelse av instruksens § 4 tredje ledd og de intensjoner med bestemmelsen som kom til uttrykk i St meld nr 18 (1980-81) og under Stortingets behandling av meldingen.

Komiteen peker på at generelle holdninger i et miljø eller spontane meningsytringer, ikke gir grunnlag for innhenting av opplysninger eller registrering. Komiteen har vanskelig for å se at det å være medlem av en lovlig politisk organisasjon eller å abonnere på organisasjonens blad, kan gi grunnlag for registrering, bare fordi enkeltpersoner i organisasjonen eller enkelte artikler i bladet etter overvåkingstjenestens oppfatning er en "fare for rikets sikkerhet". Etter komiteens mening kan en likevel ikke stille opp et kategorisk forbud mot politiinnsyn i organisasjonens medlemslister. Om en organisasjon har gitt uttrykk for at den generelt aksepterer ulovlig aktivitet rettet mot rikets sikkerhet, eller senere konkretiserer sin strategi til å omfatte aksjonsplaner rettet mot rikets sikkerhet, og oppfordrer medlemmene til å delta i slike aksjoner, vil betingelsene for å beslaglegge medlemsoversikter kunne være til stede.

Annerledes stiller det seg med abonnentlister. Etter komiteens mening innebærer kopiering av abonnentlistene for et blad som f eks Ikkevold, en registrering av personer som må ligge langt utenfor overvåkingstjenestens interessefelt. Medlemskap i en organisasjon og abonnement på en organisasjons publikasjon må ses som forskjellige tilknytningsformer. En abonnent på et tidsskrift kan ha andre motiver enn å ville støtte

eller/solidarisere seg med en organisasjons eventuelle ulovlige mål og midler. Etter komiteens mening vil det neppe kunne tenkes praktiske situasjoner der et abonnentkartotek med noen grad av sikkerhet kan gi veiledende eller sikker kunnskap om organisasjonens sympatisører.

c) *Kampanjen mot Atomvåpen - Nei til Atomvåpen*

Organisasjonen

Kampanjen mot Atomvåpen var aktiv på 1960-tallet. Virksomheten ebbet ut ved inngangen til 1970-tallet.

Nei til Atomvåpen ble stiftet som en ny organisasjon høsten 1979. Organisasjonen kom til etter at planen om å utplassere mellomdistanseraketter med atomladninger i Europa ble tatt opp.²⁰⁰ Først var den ment som en aksjon for å få regjeringen til å si nei til Pershing II og krysserraketter på NATOs møte i desember 1979. Dette lyktes ikke, og i januar 1980 ble det vedtatt å fortsette arbeidet.

Aksjonen skulle være tverrpolitisk og partipolitisk uavhengig. Organisatorisk ble det opprettet et styre, et råd og lokallag. I vedtektene fra 1990 er følgende hovedparoler lagt til grunn for arbeidet: "Nedbygging av alle atomvåpen, Ingen atomvåpen i Norge i fred eller krig, Norden som atomvåpenfri sone, Stans i alle kjernefysiske prøvesprengninger, Forbud mot produksjon av atomvåpen, Forbud mot produksjon av radioaktivt bomberåstoff."

Aktiviteten foregikk i samarbeid med andre fredsgrupper og etter hvert med miljøorganisasjoner. Nei til atomvåpen arbeidet gjennom kampanjer og aksjoner. Organisasjonen gir ut medlemsavis, informasjonsbrev og forsøker å spre informasjon om alle sider ved atompolitikken.

I første halvdel av 1980-årene hadde Nei til atomvåpen 300 lokallag spredt over hele landet og omkring 100 000 "støttemedlemmer". Medlemstallet sank mot slutten av 1980-årene og utgjør i dag ca. 10 000 med 50 lokallag.

Kartleggingen av virksomheten

Årsberetningene fra Overvåkingssentralen på 1960-tallet viser at man fulgte med på protestmøter og demonstrasjoner mot atomvåpen. I beretningen for 1960 nevnes oppropet fra "de 13" og planene om en landsomfattende kampanje. Kampanjen mot Atomvåpen omtales deretter i årsberetningene fra 1961 til 1967, blant annet redegjøres for påskemarsjer, demonstrasjoner, møter og underskriftskampanjer.

Nei til atomvåpen er ikke nevnt i årsberetningene fra Overvåkingssentralen. Dokumenter i emnearkivet ved Overvåkingssentralen viser at overvåkingstjenesten i en

²⁰⁰Erik Alfsen, De første år av Nei til atomvåpen, 1986 s 1ff.

viss grad fulgte med på organisasjonen. Således finnes opplysninger blant annet om sentrale personer, møter og demonstrasjoner.

Også lokalt fulgte overvåkingstjenesten i noen grad med på Nei til atomvåpen. Som eksempel nevnes at Landsdelssentral Sørlandet registrerte opplysninger om lokallaget av Nei til til atomvåpen i Kristiansand fra 1982 til 1989. Dette skjedde ved hjelp av åpne kilder, f eks løpesedler og avisutklipp. Styremedlemmer er identifisert ved fødselsdato og personnummer, men det ble ikke opprettet personsaker.

I 1983 utarbeidet Overvåkingssentralen et notat om et styremedlem i Nei til atomvåpen. Et sitat herfra kan belyse tjenestens syn på sider ved organisasjonen:

"NTA har siden starten i oktober 1979 hatt nokså stor kontakt med diplomatisk personell fra WP-land. Disse har arbeidet intenst for å få innpass i organisasjonen, få inn sine publikasjoner og meninger i org. avis, og få inn personer i ledende stillinger som tilhører NKP, SV eller medlemmer av Den norske Fredskomite (DNF) eller arbeider aktivt i andre "freds- og nedrustningsorganisasjoner"... Selv om organisasjonen NTA fremstiller seg selv som "tverrpolitisk og partipolitisk uavhengig", har vel knapt noen kunnet unngå å registrere den "slagside" som har utviklet seg i freds- og nedrustningsspørsmål som i det alt vesentlige retter seg mot NATO-land og Vesten."

En tjenestemann som arbeidet med saksfeltet ved Overvåkingssentralen på 1980-tallet, har forklart til kommisjonen at man fulgte med på ledelsen i Nei til atomvåpen. Tjenestemannen ga uttrykk for at selv om organisasjonen angivelig var tverrpolitisk, var hovedparolene ofte identiske med NKPs standpunkter. Han mente således at organisasjonen var influert av NKP. Tillitsverv i ledelsen i Nei til atomvåpen var imidlertid ikke tilstrekkelig til opprettelse av observasjonssak.

I Overvåkingssentralens notat av januar 1985 om registreringspraksis, jf pkt 8.1.3.3.c) og ovenfor under b), er Nei til atomvåpen nevnt i oversikten over noen aktive norske fredsorganisasjoner. Det er ikke angitt særskilt for Nei til atomvåpen hvorledes registrering skulle skje. Dette innebar at den enkelte persons virksomhet, kontakter, reiser til østblokkland mv skulle vurderes i sammenheng. Observasjonssak kunne opprettes. Ellers kunne opplysninger noteres i arbeidsregistret.

8.4.9.3. *Solidaritetsorganisasjoner*

a) *Vietnam*

Den norske Solidaritetskomité for Vietnam startet som en tverrpolitisk bevegelse på den politiske venstresiden, men ble etter hvert dominert av ml-bevegelsen. Kartleggingen av organisasjonen er derfor fremstilt under 8.4.6.7.

Materiale i emnearkivet ved Overvåkingssentralen viser at Overvåkingstjenesten fulgte nøye med på komiteens virksomhet også i årene 1965 til 1967, før organisasjonen ble overtatt av ml-erne.

Etter at SUF fikk kontroll over organisasjonen i 1967, ble det dannet en ny organisasjon, Vietnambevegelsen, med utgangspunkt i fagbevegelsen, SF, venstresiden i Arbeiderpartiet og AUF. Overvåkingspolitiet fulgte noe med på virksomheten i Vietnambevegelsen, men sammenliknet med kartleggingen av Solidaritetskomiteen skjedde dette i svært beskjeden grad.

b) *Midtøsten*

Palestinafronten i Norge var en solidaritetsorganisasjon dannet etter en splittelse på Palestinakomiteens landsmøte i 1979. Mens Palestinakomiteen var dominert av ml-erne, rekrutterte Palestinafronten enkeltpersoner fra andre partier og uavhengige på den politiske venstresiden.

Kartleggingen av Palestinakomiteen (Pal-kom) er omhandlet ovenfor i 8.4.6.8.

Overvåkingstjenesten fulgte også med på Palestinafronten. På samme måte som for Pal-kom, var begrunnelsen mistanke om kontakt med organisasjoner i Midtøsten med potensiale for terrorisme. Kommisjonen går ikke nærmere inn på dette.

8.4.10. Høyreekstrem virksomhet

Når det gjelder utviklingen av høyreekstremer og (ny)nazistiske grupper i Norge, er det rimelig å dele tidsepoken etter 2. verdenskrig i tre deler med hver sine kjennetegn:

- *Etterkrigstiden* som varte frem til slutten av sekstiårene med en del sosial og politisk aktivitet fra "gammelnazistene" som arbeidet for en omvurdering av okkupasjonsstyret og rettsoppjøret.
- *Norsk Front-tiden* på syttitallet frem til midt på åttitallet: En ny generasjon høyreekstremer meldte seg, og de første aggressive nynazistiske organisasjonene kom til syne omkring 1970. Etter hvert ble det mange smågrupper med skiftende og overlappende medlemskap - og med den klart nynazistiske Norsk Front (Nasjonalt Folkeparti) som den helt dominerende. Utviklingen omfattet alvorlige voldshandlinger i 1979, 1982 og 1985 som sammen med rettssaker svekket disse miljøene avgjørende.
- *Innvandringsmotstand* ble fokus for nye organisasjoner fra midt på åttitallet. Noen var markert nazistiske og voldelige mens andre konsentrerte seg om politisk agitasjon for en mer restriktiv innvandringspolitikk.

Ser vi på aktiviteten til Politiets overvåkingstjeneste, setter 1. mai 1979 et markant skille: Før den datoen var overvåking av høyreekstremer grupper med eventuelle voldstendenser lavt prioritert. Med to bombeeksplosjoner 1. mai 1979 endret dette seg radikalt. I arbeidet med høyreekstremer og nynazister hadde Politiets overvåkingstjeneste en del kontakt med utenlandske tjenester. Det er omhandlet i 8.5.5.5.

8.4.10.1. Første periode, fra krigsslutt til ca. 1970: "Etterkrigstiden"

a) Allment om perioden

Partiet Nasjonal Samling gikk under med nederlaget i 1945 og rettsoppgjøret. Det store flertall av medlemmene gikk inn i politisk passivitet, og det ble ikke gjort noe alvorlig forsøk på å føre partiet videre under gammelt eller nytt navn. De tidligere NS-medlemmene var forsiktige med å opptre offentlig som gruppering, men mange NS-miljøer levde videre på det private plan: Venner møttes, det fantes nettverk, klubber av frontkjempere og andre. De støttet hverandre moralsk og sosialt under "tilbakeføring til samfunnet", som var en vanskelig prosess i en nokså hard etterkrigstid. Mange hadde fått ødelagt karriere og fremtidsutsikter og noen led materiell nød. Mange hadde ikke andre å gå til enn partifellene fra krigsårene.

En del tidligere NS-medlemmer kjente seg urettferdig behandlet, og engasjerte seg i arbeid for å fremme en annen vurdering av krigshendelsene og NSs rolle enn den landsvikoppjøret bygde på. De ville ha "oppreisning" for seg og sine forbundsfeller og grunnla Forbundet for sosial oppreisning i 1950. De samme kretsene utga et blad som fra 1952 bar navnet Folk og Land²⁰¹. Forbundet hadde trolig bare noen hundre medlemmer mens bladet på det meste skal ha hatt et opplag på åtte tusen. Kjente NS-medlemmer fra krigstiden var aktive og synlige.²⁰² I nær tilknytning til Forbundet for sosial oppreisning og med lavere profil fantes Bondelaget "Ny jord" og Hjelpeforeningen for tidligere frontkjempere.

I 1971 ble Institutt for samtidshistorie grunnlagt for å styrke arbeidet for en revisjon av synet på okkupasjonstiden, og fra 1. juli 1974 ble dette instituttet slått sammen med Forbundet for sosial oppreisning. Den nye organisasjonen fikk navnet INO - Institutt for norsk okkupasjonshistorie. INO overtok aksjemajoriteten i Folk og land (fra Forbundet for sosial oppreisning) og sto fra 1979 som offisiell utgiver.²⁰³

Både overvåkingspolitiet og etterretningstjenesten viste en viss interesse for disse miljøene. Mot slutten av krigen gikk det rykter om planer for sabotasje og "varulv-aktivitet" etter sammenbruddet. Slikt ble det knapt noe av. Men en del av NS-medlemmene kom seg unna straffeforfølgelsen ved å reise fra landet og skaffe seg ny identitet ute, særlig i Latin-Amerika. Politiet arbeidet med å komme på sporet etter organisasjoner som drev fluktruter, og grupper som planla flukt. Ellers ble det meldt til Overvåkingsentralen om et og annet møte av nazister. Politiet fulgte med når det en sjelden gang dukket opp NS-inspirerte flygeblad, og holdt et øye med svenske nazister som tok kontakt med norske. Men skal en dømme etter oversiktsrapportene fra Overvåkingsentralen og protokollene til Koordineringsutvalget var interessen relativt sporadisk. Det ble snart kommunistene som samlet den store interessen.

Noen hundre "gammelnazister" drev altså med Forbundet for sosial oppreisning. Virksomheten hadde for det meste et tilbakeskuende preg. Folk og land kunne nok se

²⁰¹Fortsettelse av bladet "8.mai"

²⁰²f eks Odd Melsom og Orvar Sæther

²⁰³Opplysningene bygger på gjennomgang av Folk og lands årganger.

varig verdi i gammel NS-ideologi og -politikk, og organisasjonen hadde en viss kontakt med likesinnede i andre land. Men tonen i bladet var resignert, bitter og nostalgisk. Noen med NS-fortid fra krigsårene kunne drømme om et politisk comeback for gamle idéer og saker, men det ser ikke ut til at dette materialiserte seg i konkrete planer. "Gammelnazistene" ble eldre med årene, men ut over sekstitallet meldte det seg noen ungdommer med interesse for det de eldre hadde stått for - og de tenkte mer på fremtiden. Noen fikk innpass i redaksjonen til Folk og land, som ga plass til en "ungdomsside".

Det var disse som grunnla Nasjonal ungdomsfylking (NUF) høsten 1968 sammen med en gruppe studenter på Blindern og noen medlemmer utenfor Oslo. Sekretæren kom fra Bodø, der han hadde en gruppe. Lektor Olav Hoaas, som hadde studert historie ved Universitetet, sto bak skrifter og artikler som ble benyttet i agitasjonen. Programmet hyllet den rene rase, kritiserte liberale ideer og advarte mot demokratiet: Det trengtes *norsk* lederskap og *norske* retningslinjer i stedet for allmenne menneskerettigheter. Nasjonal Ungdomsfylking hevdet å stå for norsk nasjonalisme - en variant av den tyske nasjonalsosialismen - som hadde vært bra inntil den ble ødelagt av Hitler og krigen som de allierte påtvang ham.

b) *Hva ble registrert i første periode?*

Lite tyder på at Politiets overvåkingstjeneste eller andre tjenester så noen særlig trussel mot rikets sikkerhet fra høyreekstremt hold i disse årene. Området var lavt prioritert. Høyreekstrem virksomhet er praktisk talt ikke nevnt i oversiktsrapportene fra Overvåkingssentralen frem til slutten av 1950-tallet (fra 1949). Først i en melding for 2. halvår 1957 er Forbundet for sosial oppreisning omtalt. Arkivet i Overvåkingssentralen inneholder så godt som ingenting før 1960. Noe kan være makulert, men mye er det knapt. Det ser heller ut til at Overvåkingssentralen mente det var lite å finne og registrere. Protokollene fra Koordineringsutvalget viser altså at politiet på førtitallet lette etter grupper som la til rette eller planla flukt til utlandet for nazister, men funnene var sparsomme. Rent sporadisk ble det meldt om flygeblader og plakater.

Fra midt på sekstitallet økte interessen noe i Politiets overvåkingstjeneste. Frem mot 1970 er høyreekstrem virksomhet omtalt i hver årsrapport, men bare med noen få linjer. Trolig mente Politiets overvåkingstjeneste at det var lite å finne, og at det som kunne finnes hadde liten overvåkingsmessig interesse.

Når Politiets overvåkingstjeneste og Koordineringsutvalget likevel interesserte seg for dette, hadde det trolig mest med krigen og krigsintrykkene å gjøre: For det norske etterkrigssamfunnet var gammel- eller nynazistisk virksomhet *fiendtlig* aktivitet. Titusener rettssaker mot "landssvikere" i etterkrigsårene talte et tydelig språk.

Når oppmerksomheten økte noe, behøvde ikke det komme av at høyreekstrem aktivitet i Norge økte. Fra tid til annen gjorde høyreekstremer partier og grupper seg gjeldende i andre land, Tyskland, Italia mv. Dette vakte ganske mye oppsikt i media, og Politiets

overvåkingstjeneste var orientert, og det kunne dra med seg noe større aktsomhet i Norge.

c) *Organisasjoner og grupper*

Forbundet for sosial oppreisning med avisen Folk og land ble altså omtalt i årsberetning fra Overvåkingsentralen for første gang i 1957. Omtalen - ca én side - forteller litt om hvorledes forbundet kom i stand, orienterte kortfattet om aktiviteter, om styret og om økonomien. Dessuten nevner rapporten Bondelaget "Norsk jord" og Hjelpeforeningen for tidligere frontkjempere, som samarbeider med forbundet.

I årene deretter er de høyreekstreme fraværende i rapportene til de kommer inn igjen i 1967 og får årvisst omtale. Også nå er det mest Forbundet for sosial oppreisning som interesserer. Men omtalen er kortfattet og overflatisk: Forbundet finnes, gir ut et blad og holder årsmøte - og Politiets overvåkingstjeneste holder et øye med det.

Men den stigende interessen medfører også at Politiets overvåkingstjeneste i årsoversikt for 1970 nevner at de har registrert noen andre, mindre grupper med nazistisk eller høyreekstremt tilsnitt: KK60 (Kameratklubben av 1960), Kristne Venner og Instituttet for samtidsforskning. Men det trengtes ikke store ressurser for å oppdage disse, som regelmessig annonserte sin eksistens og møtevirksomhet i Folk og land.

I 1971 dukker Nasjonal Ungdomsfylking opp for første gang i årsoversikt fra Politiets overvåkingstjeneste. Det gikk altså tre år fra Nasjonal Ungdomsfylking ble grunnlagt til Overvåkingsentralen tok den med i sin årsoversikt, og Politiets overvåkingstjeneste så ingen stor trussel i den nye "fylkingen": "Få tilhengere", "betydningsløs", "har foreløpig ikke gjort seg særlig gjeldende".

En annen gruppering vakte noe mer uro, en høyreekstrem gruppe innenfor Oslo Unge Høyre. Mange var de ikke, men det forekom skytevåpen, avsynging av Horst Wessel-Lied i Høyres hus og annet som var lite tillitvekkende. Lederen utga dessuten et blad, ABC. Han ble snart ekskludert av Unge Høyre og grunnla "Oslo Senterungdom Vest" - uten at det tiltaket satte merkbare spor.

d) *Møtevirksomhet*

Politiets overvåkingstjeneste viser noe interesse for møtevirksomheten blant gamle nazister i disse årene, men det som er å finne i emnearkivet er fra åpne kilder eller fra enkelte innsendte notater fra politikamrene. Det er ingen spor av aktive overvåkingstiltak mot slike møter.

En nokså detaljert omtale av årsmøtet i Forbundet for sosial oppreisning 9. august 1952 på Kraby på Østre Toten er hentet fra bladet "8. mai", forløperen for Folk og land. Forbundet var da nytt og i vekst. Det går frem at 63 delegerte møtte og at ca 250 personer i alt fulgte forhandlingene. Rapporten har fullstendig liste over

styremedlemmer og varamenn, over viktige aktører under forhandlingene og litt om hva de snakket om.

e) *Annen aktivitet*

Sporadisk blir maling av hakekors og oppslag av plakater nevnt i årsoversikter. Det gamle prinsipparkivet inneholder en del avisinnlegg med nazistisk tendens.

f) *Personer*

Fra midt på sekstitallet fins det i emnearkivet en alfabetisk liste over medlemmer i organisasjonen "Forbundet for sosial oppreisning" med navn, adresse og yrke. Videre kommer enkelte personrapporter i emnearkivet. Men det er ingen tegn til systematisk kartlegging av personer med tilknytning til slike grupper, eller andre aktive overvåkingstiltak. Det ser heller ikke ut til at det er opprettet observasjonssak på personer etter slike lister. Emnet var fremdeles lavt prioritert.

g) *Metoder*

Etter emnearkivet å dømme baserte Overvåkingssentralen i denne tiden innsamlingen av informasjon mest på åpne kilder, offentlige publikasjoner som "Folk og Land", "8. mai" og dagspresse. Enkelte politikamre sender inn rapporter om personer og grupper. Men arkivene inneholder ikke tegn til aktive overvåkingstiltak som telefon- og postkontroll, spaning el. Politiets overvåkingstjeneste viste en viss beredskap og rutinemessig interesse for ny- eller gammelnazistisk virksomhet, men heller ikke mer.

Trolig gir et svar fra en talsmann for Politiets overvåkingstjeneste til avisen Verdens Gang 26. mai 1965 et dekkende bilde av trusselvurderingen i tjenesten. På spørsmål fra journalisten om det finnes ulovlige nazigrupper i Norge, svarte talsmannen:

"Vi er ikke kommet over hverken personer eller grupper som tyder på aktivitet av større omfang enn vi har kjent til i lengre tid. Den nazistiske aktivitet i Norge er ytterst minimal. En del gamle nazister finnes jo, men enkelte fanatiske ungdommer dukker opp nå og da. Men tilfellene er så spredte og grupperingene så små at man umulig kan snakke om noen organisert nynazistisk virksomhet, sier overvåkingspolitiet."

8.4.10.2. *Andre periode, ca 1970 - ca 1985: "Norsk Front-perioden"*

a) *Allment om perioden*

I disse årene gjør nynazistiske grupperinger seg gjeldende mens "gammelnazistene" mer trer i bakgrunnen. Flere grupper og organisasjoner kommer til syne med overlappende medlemskap. Tendensene til voldsbruk slår ut i bombeattentater med personskade og i

drap. Sterke reaksjoner mot slike hendelser slår tilbake på de nynazistiske gruppene og driver dem på defensiven.

Høsten 1975 ble Nasjonal Ungdomsfylking omgjort til Norsk Front, et politisk parti, med Erik Blücher, 22 år gammel, som "fører". Norsk Front ble det organiserte tyngdepunkt i de nynazistiske miljøene i det meste av denne tiden. Grunnleggingen var forberedt i lengre tid og fikk en "flying start" da NRK valgte nynazistene til tema for det populære TV-programmet "På sparket" 29. mai 1975 og inviterte lederne i Nasjonal Ungdomsfylking. Programmet vakte oppsikt.

Norsk Front skulle ifølge Blücher være "nasjonal og antikommunistisk" og bygge på det norske "folkefellesskap" etter teorier om "den rene rase". Bruk av velkjente nazistiske symboler og nazistisk retorikk inngikk, men organisasjonen markerte seg mer med høyreradikal antikommunisme enn med tradisjonell nazisme. Lederne var helst unge folk, til dels barn av NS-foreldre. "Gammelnazister" var med, men holdt seg noe i bakgrunnen. Norsk Front ønsket å bli registrert som politisk parti med de praktiske fordeler det ga ved nominasjon og valg. Partiet så frem til å delta i stortingsvalget 1977. Men for å bli registrert trengtes tusen underskrifter. Etter en tid ble en liste med over tusen navn levert til Kommunaldepartementet. Derfra kom det svar med formelle innvendinger og tvil om alle underskriftene var ekte. Mens dette ble undersøkt, endret Stortinget valgloven slik at minstekravet økte til tre tusen underskrifter.

Da det ikke lyktes å få registrert Norsk Front som parti, ble det forsøkt å ta over et parti som alt var registrert. Om lag 300 nynazister meldte seg inn i Ensliges Parti for å overta partiet og gi det nytt navn. Forsøket ble stoppet i slutfasen: En del av nynazistene kunne avvises på årsmøtet av formelle grunner.

Innenfor de nynazistiske miljøene var det brytninger mellom de som ville konsentrere seg om å utvikle et politisk parti og de som la større vekt på aksjoner, våpentrening og fysiske konfrontasjoner med ytre venstrefløy. Avgjørende ble to bombeattentater i Oslo den 1. mai 1979, det ene mot ungdommer som var ute om natten og det andre mot Rød Front-toget. To personer ble skadd, den ene alvorlig. Petter Kristian Kyvik, leder for "aksjonsgruppen" i Norsk Front, ble arrestert og dømt for disse to attentatene.

Reaksjonen på bombeattentatene var sterk i media og i opinionen. Flere episoder hadde gitt varsel om at noe slikt kunne komme til å skje - som bombeattentatet mot Oktober Bokhandel i Tromsø 20. mars 1977. Gjerningsmannen der var ikke medlem av Norsk Front, men var nynazistisk inspirert. Når det skjedde, la Politiets overvåkingstjeneste om og prioriterte heretter arbeidet med høyreekstreme miljø høyere.

Kontrasubversjonsavsnittet ble styrket med arbeidskraft for denne oppgaven og landsdelssentralene ble oppfordret til å følge opp. Nynazister ble nå registrert med observasjonssaker og til dels overvåkingssaker.

Det som først og fremst forandret holdning og prioritering var voldsbruken. Den gjorde sterkt inntrykk på opinionen og det politiske miljøet. Den politiske ledelsen i Justisdepartementet signaliserte at de ønsket dette arbeidet prioritert. Det var altså

voldsbruken - ikke de politiske holdningene - som fikk Politiets overvåkingstjeneste til å prioritere arbeidet med nynazistene høyere.

Norsk Front ble sterkt kompromittert av bombeattentatene, og lederne valgte å løse opp organisasjonen sommeren 1979. Men i januar 1980 holdt Nasjonalt Folkeparti sitt første "riksting" med Blücher som fører og med de fleste lederne fra Norsk Front på plass. Programmet var rasistisk: Bare mennesker av nordisk ætt skulle være norske borgere.

Antikommunismen var sentral: Forbud mot "marxistisk-leninistisk samfunnsundergraving og utbredelse av klassehat". Nasjonalt Folkeparti ønsket korporatisme, med "næringsting" av arbeidere, arbeidsgivere og stat - som i programmet til Quislings NS. På programmet sto videre arbeidstjeneste for alle, forbud mot abort, styrking av Forsvaret og politiet. Men bombene fra 1979 kastet skygger over partiet og hemmet mulig vekst.

I 1981 kom en ny tragisk voldshandling: Hadelands-drapene. Det var ikke Nasjonalt Folkeparti som sto bak, men en liten gruppe som kalte seg Norges germanske armé. Medlemmene var ganske unge. Rasisme og antikommunisme preget holdningene, men først og fremst interesserte de seg for våpen. Noen var aktive i Ungdommens Heimevern.

De hadde fått to ungdommer til å utføre et våpentyveri for seg. Nå krevde tyvene betaling, og den ene hadde kontakt med politiet. Oppdragsgiverne svarte med å ta livet av de to. Drapet skjedde på en skogsvei på Hadeland. Politiet visste at noe var i gjære og fulgte etter bilen med drapsmennene, men mistet kontakten før ugjerningen skjedde. To ble dømt for å ha utført drapet og fikk 18 og 12 års fengsel, mens en tredje fikk 18 år for medvirkning.

Stortinget behandlet St meld nr 18 (1980-81) "Om visse spørsmål innenfor overvåkings- og sikkerhetstjenesten" kort tid etter Hadelands-drapene. Holdningene til høyreekstremisme og nynazisme ble et tema i debatten. Innleggene var sterkt fordømmende samtidig som ingen uttalte seg for et generelt forbud mot slike organisasjoner: Det var bedre å ha dem synlige over jorden enn under jorden.²⁰⁴ Men om den aktuelle hendelsen uttalte justisminister Bjørn Skau blant annet:

"...når vi som i det tilfellet vi opplevde for kort tid siden, står overfor en organisasjon av militær karakter, er reglene strenge. Den slags form for ekstremisme kan ikke aksepteres om vi skal beholde demokrati."²⁰⁵

Hadelands-drapene skapte et vanskelig klima for Nasjonalt Folkeparti. Erik Blücher trakk seg som leder i august 1981 etter en intern konflikt og flyttet til utlandet. Med base i England fra 1982 ble han en slags reisende representant og koordinator for en internasjonal høyreekstrem paraplyorganisasjon, League of St. George. Jan Ødegaard overtok som reell leder for Nasjonalt Folkeparti. Selv om organisasjonen gikk inn i

²⁰⁴Tid S 1981 Se innlegg fra Anne Lise Bakken s.2908ff og statsråd Skau s. 2915 ff.

²⁰⁵Tid S 1981 s.2916

vanskelige år, fantes det fremdeles en krets omkring Jan Ødegaard, en flokk ungdommer med sterk personlig lojalitet mot lederen.

I 1985 sprang en bombe ved Ahmadiya-Moskeen (Nor-Moske) i Oslo. Gjerningsmannen ble arrestert og dømt. Det var påvist at han hadde tilknytning til Nasjonalt Folkeparti-miljøet. På ny ble partiet svekket av virkningene av et attentat og gradvis dovnnet det bort. I 1990 hadde det stilnet helt og i 1991 ble det kunngjort at Nasjonalt Folkeparti var nedlagt.

I mellomtiden hadde motstand mot innvandring fra den tredje verden gradvis vokste frem til å bli den viktigste saken for nynazistiske og andre høyreekstreme miljøer. Organisasjon mot skadelig innvandring ble grunnlagt i 1978 av Vivi Krogh. Gruppen hennes hadde en del medlemmer i Oslo og ut over landet, og utmerket seg med innvandrerfientlig propaganda i flygesedler og plakater. Medlemmene hadde forskjellige utgangspunkt. Slett ikke alle var nazister, men både gammelnazister og yngre var med. Noen sammenhengende ideologi eller politisk program hadde ikke denne organisasjonen. Innvandringsmotstand var det samlende.

b) *Hva ble registrert i andre periode?*

Organisasjoner og grupper

Politiets overvåkingstjeneste fulgte med i fremveksten av en rekke nynazistiske organisasjoner gjennom hele denne perioden. Før 1. mai 1979 nøyde tjenesten seg for det meste med å samle fra åpne kilder og ordnet informasjonen som kom fra politikamrene og enkelte andre kilder. Sporadisk ble også andre metoder brukt. Et vitne har forklart at han hadde "kontakt med enkelte folk som han fikk plassert på innsiden av de organisasjonene Politiets overvåkingstjeneste holdt øye med". Formålet var å kartlegge virksomheten. Dette gjaldt bl a visse høyreekstreme grupperinger. Se nærmere under 9.6.5.3.

Etter 1. mai 1979 ble arbeidet med høyreekstreme grupper grundigere. Flere aktive tiltak ble satt i verk for å skaffe informasjon om grupper og organisasjoner.

Dette hadde ikke som utgangspunkt noen spesiell skriftlig instruks. Tjenestemennene og politikamrene ble muntlig instruert om å legge mer arbeid i de høyreekstreme miljøene. Grunnen var altså voldsbruken som hadde kommet til syne med alvorlige konsekvenser. Overvåkingssjefen hadde møte med Justisdepartementet om saken og ga instruks videre om hva som skulle gjøres.

Overvåkingssentralen forsøkte å kartlegge de nynazistiske nettverkene med forskjellige organisasjoner, grupper med skiftende navn og medlemmer som gikk igjen under ulike organisasjonshatter. Det ble tatt vare på opplysninger om tilslutning, medlemsblad, holdninger og programposter, ikke minst med tanke på å skille mellom grupper som arbeidet for høyreekstreme standpunkter med vanlige politiske midler og grupper som brukte eller kom til å bruke vold.

Møtevirksomhet

Fra 1. mai 1979 viste Politiets overvåkingstjeneste interesse for enkelte større nynazistiske møter, som landsmøter og årsmøter i organisasjoner. Åpne kilder ble benyttet, aviser og medlemsblad. I noen tilfeller ble møtedeltakere registrert ved spaning. Men etter arkivene i Overvåkingssentralen å dømme, var det ikke tale om en systematisk og omfattende kartlegging av høyreekstrem møtevirksomhet. Inntrykket er at overvåkingstjenesten valgte ut enkelte møter som de trodde var særlig viktige eller representative.

Annen aktivitet

Plakatoppslag, spredning av flygesedler, plakatbukk, demonstrasjoner ol ble registrert i arkivene i Overvåkingssentralen. Men hovedinteressen var alt som kunne indikere voldsbruk og aktivitet med (para)militært tilsnitt. Særlig var de på vakt mot infiltrasjon i Heimevernet og Forsvaret ellers.

Overvåkingstjenesten tok vare på opplysninger om våpentyrerier der det var mistanke om at ekstreme politiske grupper sto bak. Fra rettssaker mot nynazister (etter attentatene) ble det samlet opplysninger om medlemmer som hadde forskjellige slags våpen, og hvor de fikk våpentrening og våpen fra (skytterlag, pistolklubber og Ungdommens Heimevern).

Materiale om fysiske konfrontasjoner med kretser på ytre venstre fløy, (mistanke om) planer om attentat mot slike miljøer, som bokhandler og møtelokaler, dokumenter om rettssaker etter attentater mv, ble lagret i emnearkiv.

Personer

Frem til 1979 er interessen for personer på den høyreekstreme fløy sporadisk. Hvorvidt det ble opprettet overvåkingssaker eller observasjonssaker er uklart. Noen saker inneholder dokumenter fra før 1. mai 1979 og kan være opprettet da, men det kan også være tale om dokumenter som var i (emne)arkivet og ble lagt på disse sakene da de ble opprettet etter denne datoen. Det ble tatt vare på en del dokumenter fra før 1979 om personer, kanskje med tanke på personkontroll.

Fra mai 1979 endret dette seg radikalt. Det blir opprettet overvåkingssaker på ledere. Politiets overvåkingstjeneste arbeidet heretter aktivt med å skaffe seg navn på aktive nynazister. Medlemskap i Nasjonal Ungdomsfylking/Norsk Front/Nasjonalt Folkeparti og andre grupper kvalifiserte nå til observasjonssak. Også andre personer som kunne identifiseres med navn og knyttes til slike miljø ble arkivert som observasjonssaker. Et spesielt arbeidsregister ble satt opp der kallenavn, ufullstendige navn ol ble ført inn inntil de kunne identifiseres og overføres i saksregister.

Overvåkingspolitiet viser altså større interesse for personer etter 1. mai 1979. Politiet følger med i miljøer der det finnes personer som kan tenkes å planlegge eller utføre forbrytelser som kan medføre fare for rikets sikkerhet herunder "forbrytelser mot den alminnelige orden og fred i den utstrekning de representerer slik fare" Dette kommer til uttrykk blant annet i overvåkingssjef Haarstads brev til Justisdepartementet av 29. august 1980 (Se under 8.1.3.3a.) som også tar opp forbindelsen til Norsk Front. Det ser altså ut til at interessen først og fremst er av overvåkingsmessig art: Bare i noen få tilfeller viser dokumentene at politiet har hatt personkontroll for øyet.

Ransaking/beslag

Kommisjonen har funnet flere tilfeller av ulovlig beslag av dokumenter. Sakene er fra første halvdel av 1980-tallet, og beslagene har skjedd som følge av lovlige ransakinger i ordinære straffesaker. Beslagene var ulovlige fordi dokumentene ikke kunne antas å ha betydning som bevis for en straffbar handling, og/eller fordi den som ble rammet av beslagene, ikke ble underrettet. Som et eksempel nevnes at det i forbindelse med ransaking i en hjemmebrenningssak først på 1980-tallet ble beslaglagt en liste med navn på angivelige deltakere i en høyreekstrem gruppering. En navneliste ble også beslaglagt i 1984 etter ransaking i en **tyverisak**.

c) Metoder

Mye av informasjonen kommer fra åpne kilder, nynazistiske publikasjoner og annen presse. Forskjellige politikamre sender inn til Overvåkingssentralen meldinger og rapporter om personer, aksjoner, møter ol som blir gjennomgått og arkivert. Fra våren 1979 blir det mer av dette, og det blir satt i verk aktive tiltak som telefon og postkontroll. Et eget skjema for registrering av personer blir tatt i bruk.

8.4.10.3. Tredje periode, ca 1985-1994: Innvandringsmotstand

a) Allment om perioden

I tredje periode ble innvandringspolitikken fokus for gamle og nye høyre-ekstreme kretser. En rekke organisasjoner oppsto, spredte flygeblad, ga ut aviser, hadde stands, prøvde seg med åpne møter, provoserte demonstrasjoner og til dels slagsmål - og noen stilte lister ved valg. Organisasjonene kan grupperes i to hovedretninger: De med innvandringsmotstand som eneste sak og nynazistiske organisasjoner med et mer ideologisk preg. Skillet var langt fra skarpt. Samme personer kunne gå igjen på begge områder. De innvandringsfiendtlige organisasjonene som stilte opp til valg fremsto gjerne med en mindre aktivistisk profil.

b) *Organisasjoner med motstand mot innvandring som eneste sak eller som helt dominerende hovedsak*

Folkebevegelsen mot innvandring (FMI) ble grunnlagt på et møte i Haugesund 3. oktober 1987 med Arne Myrdal fra Arendal som leder. Gjennom flygeblad og leserinnlegg i dagspressen angrep de innvandrerne og innvandringspolitikken. I januar 1989 ble Myrdal og flere andre arrestert for planer om å sprengte asylmottaket på Tromøya utenfor Arendal. Sprengstoff, tegninger og annet bevismateriale ble funnet ved ransaking hjemme hos Myrdal. Høsten 1989 ble han dømt til 1 1/2 års fengsel. En medarbeider fikk 1 år. Myrdal fikk også en dom i 1992 på tre måneder for slagsmål med demonstranter i forbindelse med et årsmøte i FMI i Fevik i april 1989. FMI viste seg med stands og flygesedler en rekke steder i landet - i Oslo, på Stord, i Brumunddal, Arendal, Mandal, Tønsberg og flere steder. Det kom snart til brytninger, særlig rundt Arne Myrdals fremgangsmåte. Han ble kastet som leder mens han satt i fengsel, brøt med FMI og grunnla Norge mot Innvandring (NMI) våren 1991. Organisasjonen hadde stands, laget demonstrasjonstog og folkemøter i sterkt provoserende former. Arrangementene kunne utvikle seg til sammenstøt og slagsmål der politiet måtte gripe inn.

Høsten 1991 kom det til massive demonstrasjoner mot Myrdals organisasjon i Brumunddal og i Oslo. Flere tusen stilte opp og "vendte ryggen mot Myrdal". Etter hvert stilnet det rundt NMI og FMI. Trolig brakte den sterke motstanden blant folk dem over på defensiven.

Organisasjonen Stopp innvandringen ble grunnlagt før stortingsvalget i 1989 og stilte lister som tilsammen fikk nesten 9000 stemmer. Ved kommunevalget to år senere fikk de vel 3500 stemmer og kom inn i enkelte kommunestyre, blant annet bystyret i Drammen. Grunnleggeren var Jack Erik Kjuus. Innvandringsspørsmålet var den ene saken partiet satset på: "Frie, selvstendige folk i egne hjemland." Allerede på landsmøtet i 1990 ble det indre brytninger. En del medlemmer med Erik Gjems Onstad og Hege Søfteland i spissen, forlot møtet og begynte for seg selv under navnet Nasjonaldemokratene, en gruppe som har vist seg, men gjort lite av seg.

Fedrelandspartiet ble grunnlagt i Bergen 17. mai 1990 med professor i fysikk, Harald Trefall som leder. Partiet har et ti-punktsprogram med hovedvekt på vern av "norsk egenart" og "nasjonal tilhørighet". Fronten mot innvandring er hovedsaken: Innvandrere som alt er kommet til landet skal stimuleres til å reise herfra. Trefall kom inn i fylkestinget i Hordaland i 1991 og partiet ble representert i noen få kommunestyre. Da Nasjonalt Folkeparti ble nedlagt i 1991, fant en del av medlemmene veien til Fedrelandspartiet. Det samme gjorde flere som hadde samarbeidet med Arne Myrdal.

c) *Organisasjoner som ønsket å stå frem med et markert nazistisk preg i symbolbruk og retorikk og vedkjente seg en nazistisk/fascistisk ideologi*

I denne perioden oppstod det også enkelte mindre grupper som åpenlyst kalte seg nasjonalsosialistiske og demonstrerte slike holdninger ved å ta i bruk symboler som

hakekors og solkors, hevde at "holocaust" var en myte og at "den jødiske verdenssammensvergelse" er en trussel. Slike grupper har vist seg både i større byer og på enkelte mindre steder. Voldsbruken har vært påfallende - ikke minst som uttrykk for voldsmentalitet. Overfall på politiske motstandere med køller og tåregassbokser har forekommet.

d) *Hva ble registrert i 3. periode?*

Organisasjoner og grupper

Politiets overvåkingstjeneste la vekt på å følge virksomheten til forskjellige høyreekstreme grupper. Det som var igjen av organisasjoner fra 1970-tallet hadde fremdeles en viss interesse. Dessuten holdt tjenesten øye med de forskjellige smågruppene som kom og gikk med skiftende eller overlappende medlemsmasse.

Etter hvert økte interessen for de nye innvandreriendtlige organisasjonene. I begynnelsen ble Folkebevegelsen mot Innvandring oppfattet som en forening av "vanlige folk som var imot innvandring". Dette forandret seg da det i 1988 ble klart at Myrdal og personer rundt ham hadde planer om å sette fyr på et asylmottak.

Norge mot Innvandring (NMI) var også en organisasjon der Politiets overvåkingstjeneste fant grunn til å følge med og registrere aktivister.

Møtevirksomhet

Politiets overvåkingstjeneste viste interesse for større møter og forsamlinger på den ekstreme høyresiden, som enkelte landsmøter i Nasjonalt Folkeparti på åttitallet. Melding om et større møte av nynazister i Haugesund i november 1984 (120 mennesker ble det sagt) førte til politiinnsats med lokale folk og noen fra Overvåkingssentralen som drev spaning og registrering.

Annen aktivitet

Ut på 1980-tallet kom det til flere voldsepisoder fra høyreekstreme kretser: Forsøk på å sprengre bilen og postkassen til en AKP/RV-leder, angrep på et innvandrerkontor, forsøk på å sprengre bopelen til en journalist i Klassekampen, bombetrussel mot Strømmen storsenter og mot en forretning som en pakistaner drev - og det alvorligste: Dynamittattentatet mot Nor-Moske på Frogner i Oslo i 1985. Omtrent samtidig ble det utført skade på synagogen i Oslo med kjente nynazister som gjerningsmenn.

Hovedgrunnen til politiets interesse var den voldspraksis eller det voldspotensiale noen høyreekstreme sto for - med attentat, planer om attentat, påfallende våpeninteresse og til dels voldsorientert eller voldsdyrkende retorikk. Det var først og fremst dette som styrte virksomheten til Politiets overvåkingstjeneste når det gjaldt den ekstreme høyresiden. Politiet fulgte også med når slike grupper hadde demonstrasjoner og aksjoner av

forskjellig slag. Politiets interesse var mindre når det gjaldt hva disse gruppene sto for ideologisk og hva slags politikk de ville fremme.

Personer

I overvåkingssjefens rundskriv nr 3/1988 gis det instruksjoner om at Politiets overvåkingstjeneste skal registrere personer med tillitsverv og medlemskap i Nasjonalt Folkeparti som observasjonssak, mens sympatisører kan registreres som observasjonssak eller i arbeidsregister (8.1.3.3 e).

Vanlig politisk virksomhet i innvandringskritiske organisasjoner og parti gir ikke grunnlag for registrering med sak. Når enkelte personer med medlemskap i slike organisasjoner finnes som observasjonssak, henger det sammen med mistanke om forbrytelser som politiet etter instruks er satt til å etterforske, forebygge eller forhindre.

Det er grupperinger som bruker vold eller truer med vold som engasjerer politiets interesse og vaksomhet.

Ideologi og politisk syn

Overvåkingspolitiet har altså interessert seg lite for ideologi og politisk syn hos de mest ekstreme organisasjonene. Fokus er satt på aktivitet som medfører vold eller et potensiale for vold. Dessuten kom innvandrerspørsmålet til å stå så sentralt at andre spørsmål som opptok høyreekstremer kom i bakgrunnen. Videre var ikke den ideologiske tenkningen i disse gruppene av et slikt innhold at det innbød til nærmere analyser. Kanskje kunne en ha ventet at Politiets overvåkingstjeneste var mer opptatt av analyser som skulle skille "vanlige foreninger" fra mer voldsorienterte tendenser, men sannsynligvis ga registrering av praksis bedre rettledning enn programstudier. Organisasjonene var dessuten lite faste i strukturen, medlemmer gikk igjen i flere eller vandret mellom dem.

e) Metoder

Informasjon ble samlet fra åpne kilder som presse, brosjyrer, organisasjonsblader og andre kilder. Meldinger kom inn til Overvåkingsentralen fra lokale politikamre og landsdelssentraler.

Politiet registrerte kjente nynazister, spanet iblant på "aksjoner" eller møter. Også andre aktive overvåkingstiltak kunne bli tatt i bruk. Politietterforskning av kriminelle handlinger (bombeattentater o l) med ransaking fremskaffet opplysninger som ble registrert. Søknader om tillatelse til å ha plakatkjøp ble registrert.

8.5. Bruk av informasjon

8.5.1. Generelt om bruk av informasjon

8.5.1.1. *Lover, forskrifter og instruksjoner om bruk av informasjon. Taushetsplikten og unntak fra denne*

a) *Innledning*

Det går frem av overvåkingsinstruksene at enhver som er tilknyttet overvåkingstjenesten, har taushetsplikt. Meddelelse av informasjon fra overvåkingstjenesten til andre krever derfor at det er gjort unntak fra taushetsplikten. Den sentrale problemstilling er derfor hvilke unntaksregler som gjelder, det vil si hvilke opplysninger som uhindret av taushetsplikt kan gis til hvem.

Mellbye-utvalgets rapport (1967) redegjør på side 49-50 for hvorledes de innhentete opplysninger er brukt:

"Den sentrale oppgave for overvåkingstjenesten er å holde den politiske ledelse orientert om den sikkerhetsmessige situasjon. Som ledd i totalforsvaret er overvåkingstjenesten videre pålagt og samarbeide og herunder utveksle opplysninger med forskjellige andre organer og institusjoner: Forsvaret, Direktoratet for økonomisk forsvarsberedskap, Norges statsbaner, Post- og telegraf samt skipsfarten. Dessuten skjer det en gjensidig orientering mellom overvåkingstjenesten og vestlige lands overvåkingsorganer. I alle disse tilfelle kan det forekomme at det blir gitt opplysninger fra overvåkingstjenestens registre og arkiver om enkeltpersoner.

Den form for opplysninger om enkeltpersoner fra overvåkingstjenesten som er den mest aktuelle, er uten sammenligning resultatet av sikkerhetsundersøkelse av personell. Antas det i et slikt tilfelle å foreligge sikkerhetsrisiko blir rekvirenten meddelt alle opplysninger. Er det ikke funnet noe å bemerke, meddeles det.

...

For øvrig gis det ikke opplysninger til utenforstående fra overvåkingstjenestens arkiver og registre."

Under utvalgets bemerkninger på side 51 anføres at det er "helt avgjørende" for rettssikkerheten hvorledes de innhentede opplysninger brukes:

"Så lenge opplysningene ligger i overvåkingstjenestens arkiv, er det ikke nevneverdig fare for uheldige følger selv om opplysningene ikke er korrekte. Men når opplysningene blir utlevert til bruk av andre, kan det oppstå skadevirkninger."

Som det fremgår under 6.2.2, har kommisjonen et noe annet syn.

Kommisjonen kan imidlertid slutte seg til Mellbye-utvalgets understrekning av at det er nødvendig å ha klare regler for hvem som skal kunne få opplysninger fra overvåkingstjenestens registre og arkiv.

b) Generelt om taushetsplikten og unntak fra denne

Overvåkingspolitiet har generelt vært underlagt de samme taushetspliktregler som politiet for øvrig. Regelverket har vært uoversiktlig og til dels uklart, jf St meld nr 22 (1991-92) om den såkalte "Mossad-saken" side 11 flg og Ot prp nr 22 (1994-95) om ny politilov side 50 flg.

Om taushetsplikt i forhold til utenlandske politi- og sikkerhetsmyndigheter vises til pkt e) nedenfor.

Reglene om taushetsplikt for politiet har vært å finne i politiloven/politiinstruksen, straffeprosessloven/påtaleinstruksen og i forvaltningsloven. Felles for disse reglene er at de har fastslått at politiet som hovedregel har hatt plikt til å bevare taushet om opplysninger om personlige forhold. Unntakene fra taushetsplikten har vært forskjellige alt etter hvilket regelsett taushetsplikten har vært hjemlet i.

Politiets behandling av straffesaker er regulert i straffeprosessloven og i påtaleinstruksen. Først i 1987²⁰⁶ kom det egne regler om taushetsplikt i straffeprosessloven (§§ 61 a - 61 e). Hovedregelen (§ 61 a) fastslår at politi og påtalemyndighet er forpliktet til å hindre at andre får kjennskap til opplysninger om blant annet "noens personlige forhold". Unntak (§§ 61 b og c) gjelder blant annet når den som har krav på taushet samtykker, når ingen berettiget interesse tilsier at opplysningene holdes hemmelig, f eks når de er alminnelig kjent eller tilgjengelig, når opplysningene brukes til det formål de er gitt eller innhentet for, eller når de brukes for å forebygge lovovertrедelser.

I påtaleinstruksen var det opprinnelig ikke egne regler om taushetsplikt. I den någjeldende påtaleinstruks av 28. juni 1985 kapittel 3 er det inntatt alminnelige regler om taushetsplikt, som i hovedsak tilsvarer taushetspliktsreglene i straffeprosessloven.

Straffeprosesslovens regler suppleres av reglene i strafferegistreringsloven av 1971, som i § 8 fastslår hovedregelen om at offentlig tjenestemann plikter å bevare taushet overfor uvedkommende om opplysninger fra strafferegisteret og andre registre som er nevnt i loven (bøtere registre og sentrale politiregistre etter lovens § 4).

Politiets virksomhet utenfor straffesaker (blant annet ordenstjeneste, forvaltningsvirksomhet og bistandsfunksjoner) omfattes av regler om taushetsplikt som ved en lovendring i 1977 ble tatt inn i forvaltningsloven. Paragraf 13 fastslår hovedregelen om taushetsplikt for det offentlige tjenestemenn får kjennskap til blant annet om "noens personlige forhold". Unntak (§§ 13 a - 13 f) gjelder blant annet ved samtykke fra den som har krav på taushet, når ingen berettiget interesse tilsier at opplysningene holdes hemmelig, f eks når de er alminnelig kjent eller alminnelig tilgjengelig andre steder, når opplysningene brukes for å oppnå det formål de er gitt eller innhentet for og når opplysningene under nærmere angitte begrensninger gis til andre forvaltningsorganer for å fremme avgiverorganets oppgaver etter lov mv. I motsetning

²⁰⁶Lov av 18. desember 1987 nr. 97

til straffeprosessloven, er det intet generelt unntak i forvaltningsloven for bruk av opplysninger for å forebygge lovovertridelser.

Den gamle politilov av 13. mars 1936 nr 3 inneholdt ikke egne regler om taushetsplikt. Taushetsplikten for politifolk var regulert i politiinstruksen av 6. februar 1920, som i § 34 fastslo at politimenn plikter å iakttå taushet "både med hensyn til tjenestesaker og om private forhold som han under sin tjeneste får rede på". Den någjeldende politiinstruks av 1990 har særskilte regler om taushetsplikt i § 5-5, som foruten å fastslå taushetsplikt om polititjenesten og organiseringen av denne, henviser til straffeprosesslovens og forvaltningslovens regler.

Ny politilov ble vedtatt ved lov av 4. august 1995 nr. 53. I lovens § 24 om taushetsplikt er bestemt i første ledd:

"For politiets behandling av straffesaker gjelder taushetsplikten i straffeprosessloven §§ 61 a - 61 e. For politiets øvrige virksomhet gjelder strafferegistreringsloven § 8 og forvaltningsloven §§ 13 - 13 f med de tillegg og begrensninger som følger av denne paragraf."

Videre fastslås at taushetsplikten blant annet også gjelder opplysninger om politiets operative virksomhet og organiseringen av den. Politilovens § 24 fjerde ledd bestemmer at politiets taushetsplikt ikke er til hinder for at opplysningen blir gjort kjent for andre tjenestemenn i politiet og påtalemyndigheten "i den utstrekning tjenestemessige behov tilsier det", for andre offentlige myndigheter og utenlandske samarbeidende politi- og sikkerhetsmyndigheter når formålet er "å forebygge eller avverge straffbare handlinger", eller for vitner og kilder når det er nødvendig for at politiet skal få opplysninger eller bistand til "å forebygge eller avverge straffbare handlinger".

For overvåkingstjenesten har det i tillegg vært fastsatt særskilte regler om taushetsplikt i overvåkingsinstruksene. Fra 1952-instruksen har overvåkingsinstruksene pålagt alle som er knyttet til overvåkingstjenesten taushet om det de "erfarer i tjenesten". Taushetsplikten etter overvåkingsinstruksene favner således flere opplysninger enn taushetspliktreglene i de regelsett som gjelder for politiet generelt. Generelle regler om når taushetsbelagte opplysninger kan gis videre, ble først gitt i 1977-instruksen.

1937-instruksen inneholder ikke generelle taushetspliktsregler, men fastslår i § 6 annet ledd at det må utvises den største forsiktighet med hensyn til korrespondansen. Videre bestemmes at medhjelpere ikke bør få kjennskap til overvåkingstjenestens organisasjon og instruksverk.

1952-instruksen § 16 om taushetsplikt lyder:

"Enhver som er knyttet til overvåkingstjenesten, skal nøye instrueres om sin plikt til å iakttå streng taushet om hva han erfarer i tjenesten og om hvorledes denne er organisert. Han skal gi skriftlig taushetsløfte etter fastsatt formular hvori han erklærer at han er gjort kjent med taushetsplikten og ansvaret (strl. § 121 og Politiinstruksens § 34), og at taushetsplikten også gjelder overfor andre politimenn som ikke er i overvåkingstjenesten. Han skal for øvrig ta alle forholdsregler for å hindre at opplysninger om overvåkingstjenestens organisasjon, saker, arbeidsmetode m.v. kommer til uvedkommendes kunnskap.

Alle dokumenter, journaler, registre m.v. i overvåkingstjenesten skal betraktes som hemmelige, med mindre annet blir bestemt av politimesteren i hvert enkelt tilfelle.

Hemmeligstemplede dokumenter må aldri vedlegges alminnelige saker av noen art.

Om behandling av beskyttede (strengt hemmelige - hemmelige - fortrolige) dokumenter gjelder det som Overvåkingssentralen til enhver tid bestemmer."²⁰⁷

Om meddelelse av informasjon til mellommenn bestemmer § 19 annet ledd:

"Mellommenn må bare meddeles opplysninger i de tilfeller og i den utstrekning det er helt nødvendig for at de skal kunne yte sin bistand."

Bestemmelsene i 1952-instruksens §§ 16 og 19 er uendret gjentatt i 1955- og 1959-instruksene, bortsett fra at det om behandling av graderte dokumenter i § 16 i 1959-instruksens er vist til sikkerhetsinstruksens, fastsatt ved kgl res av 26. juni 1953.

I rundskriv 1/1977 av 26. april 1977 presiseres at mellommenn bare kan gis opplysninger av overvåkingsmessig karakter når dette er "helt nødvendig" for å få den bistand det bes om.

1977-instruksens § 8 om taushetsplikt er i realiteten identisk med § 16 i 1959-instruksens. Det er kun gjort mindre, redaksjonelle endringer.

1977-instruksens §§ 6 og 7 første ledd inneholder en vesentlig mer utførlig regulering av bruk av informasjon enn de tidligere instruksene.

Instruksens § 6 lyder:

"For å forebygge eller oppklare straffbare handlinger kan overvåkingssjefen eller politimester uavhengig av taushetsplikten, jfr. § 8, gi opplysninger til politimenn som ikke er i overvåkingstjenesten.

Til annen offentlig myndighet og til private kan overvåkingstjenesten gi opplysninger som er nødvendige for å avverge en aktuell fare for rikets sikkerhet eller noens liv, helbred, frihet eller eiendom. Opplysningene må begrenses til det som er nødvendig for å avverge faren.

I slike tilfelle som nevnt i annet ledd bør spørsmålet om å gi varsel eller opplysning forelegges Overvåkingssentralen på forhånd hvis det er tid til det.

Ved meddelelse av opplysninger som nevnt i annet ledd må vedkommende gjøres oppmerksom på taushetsplikten og betydningen av at opplysningen behandles med diskresjon.

Det må alltid settes opp rapport eller notat om de uttalelser og opplysninger som overvåkingstjenesten har gitt.

Utover det som er nevnt i første og annet ledd, skal personopplysninger ikke gis verken til offentlig myndighet eller private uten at det foreligger hjemmel for det i de til enhver tid

²⁰⁷ Straffeloven § 121 fastsetter straff for den som "forsettlig eller grovt uaktsomt krenker taushetsplikt som i henhold til lovbestemmelse eller gyldig instruks følger av tjeneste eller arbeid for statlig eller kommunalt organ."

gjeldende bestemmelser om sikkerhetsundersøkelse av personell eller følger av de oppgaver overvåkingstjenesten har i henhold til denne instruks."

I St meld nr 18 (1980-81) uttales på side 7 om 1977-instruksens § 6 annet ledd:

"Etter instruksens § 6 annet ledd kan overvåkingstjenesten til annen offentlig myndighet og til private gi opplysninger som er nødvendige for å avverge en aktuell fare for rikets sikkerhet eller noens liv, helbred, frihet eller eiendom. I uttrykket "aktuell fare" ligger det at faren må være nærliggende og konkret."

Adgangen til å gi taushetsbelagte opplysninger når det "følger av de oppgaver overvåkingstjenesten har" i henhold til overvåkingsinstruksens § 6 siste ledd er formulert svært vidt, og hjemler tilsynelatende unntak fra taushetsplikten i langt større grad enn det som følger av de konkrete unntak fra taushetsplikten som for øvrig er hjemlet i § 6. I St meld nr 18 (1980-81) side 7 heter det om unntaket i § 6 siste ledd:

"Det som ligger i denne bestemmelse er at overvåkingstjenesten kan gi opplysninger for å forebygge og motvirke forbrytelser og annen virksomhet som kan medføre en fare for rikets sikkerhet, jfr. overvåkingsinstruksens § 2."

Om opplysninger til vitner og kilder heter det i 1977-instruksens § 7 første ledd:

"Vitner og andre kilder må ikke gis opplysninger av overvåkingsmessig eller sikkerhetsmessig karakter uten i de tilfelle og i den utstrekning dette er helt nødvendig for å få opplysninger eller bistand. Hvis opplysninger eller bistand kan fås uten å gi overvåkingsmessige opplysninger, skal opplysninger i det hele tatt ikke gis."

Ved kgl res 19. august 1994 ble det gitt ny overvåkingsinstruks. Hovedregelen om taushetsplikt i § 6 inneholder ikke realitetsendringer sammenliknet med 1977-instruksens § 8. Derimot er unntaksreglene andre. I § 7 er bestemt:

"For å forebygge eller oppklare straffbare handlinger kan overvåkingssjefen, politimester eller den de bemyndiger uavhengig av taushetsplikten, jfr. § 8, gi opplysninger til polititjenestemenn eller andre som ikke er i Overvåkingstjenesten.

Det må alltid settes opp rapport eller notat om taushetsbelagte opplysninger som er gitt til personer som ikke er ansatt i Overvåkingstjenesten.

Utover det som er nevnt i første ledd, skal taushetsbelagte opplysninger ikke gis verken til offentlig myndighet eller private uten at det foreligger hjemmel for det i de til enhver tid gjeldende bestemmelser."

Etter 1977-instruksens § 6 første ledd kunne opplysninger for å "forebygge eller oppklare straffbare handlinger" bare gis til "politimenn som ikke er i overvåkingstjenesten". 1994-instruksens § 7 første ledd innebærer at personkretsen slike opplysninger kan gis til utvides til "andre som ikke er i overvåkingstjenesten". Hva som ligger i "andre" er ikke nærmere definert, men meningen er trolig at slike opplysninger må kunne gis både til private og til annen offentlig myndighet, så vel i Norge som i utlandet, jf pkt e) nedenfor.

Regelen i 1977-instruksens § 6 annet ledd om adgang til å gi opplysninger til annen offentlig myndighet og til private når det er nødvendig for å avverge en aktuell fare for

rikets sikkerhet eller noens liv helbred, frihet eller eiendom, er ikke opprettholdt i 1994-instruksen, trolig fordi bestemmelsen anses overflødig ved siden av § 7 første ledd om opplysninger som er nødvendig for å forebygge eller oppklare straffbare handlinger.

Heller ikke § 7 første ledd i 1977-instruksen om adgang til å gi opplysninger til vitner og til andre kilder når dette er helt nødvendig for å få opplysninger eller bistand, er opprettholdt. Derimot inneholder 1994-instruksen § 7 tredje ledd et generelt unntak fra taushetsplikten når dette har hjemmel i "de til enhver tid gjeldende bestemmelser". Det fremgår ikke av instruksen hvilke bestemmelser det her siktes til, og heller ikke hvilken trinnhøyde bestemmelsene skal ha (lov, forskrift gitt i medhold av lov eller tjenesteinstruks). Det må være åpenbart at opplysninger fortsatt kan gis i samsvar med personkontrolldirektivene. I hvilken grad 1994-instruksen innskrenker adgangen til å gi opplysninger er således uklart, i og med at det er uklart hvilke "bestemmelser" § 7 tredje ledd sikter til.

c) *Særlig om meddelelse av opplysninger som ledd i sikkerhetsundersøkelser av personell for Forsvaret og den sivile forvaltning*

Politiets overvåkingstjeneste har helt fra 1947 hatt til oppgave å gi opplysninger i forbindelse med sikkerhetsundersøkelser av personell i Forsvaret og den sivile forvaltning. I samarbeidsinstruksen av 1955, jf 10.2.4, ble det tatt inn bestemmelse om at politiet skulle gi slike opplysninger til Forsvaret. I 1977-instruksen § 3 e er det for første gang tatt inn bestemmelse i overvåkingsinstruksen om at Overvåkingsentralen skal gi personkontrollopplysninger ved sikkerhetsundersøkelser. Reglene om sikkerhetsundersøkelser, klarering og autorisering i Forsvaret og i den sivile forvaltning, er fremstilt under 10.2 og 10.3. Ved slike sikkerhetsundersøkelser skal overvåkingspolitiet gi de opplysninger som er relevante, uten hensyn til om det dreier seg om taushetsbelagte opplysninger.

d) *Særlig om meddelelse av opplysninger til private bedrifter*

Reglene for personkontroll av ansatte i private firmaer som leverer varer og tjenester til Forsvaret, er fremstilt under 10.3.6. Som det fremgår der, utarbeidet Forsvaret i 1989 sikkerhetsbestemmelser for leverandører av varer og tjenester til forvaltningsorganer. Midlertidige bestemmelser var gitt i 1972. Ved slik personkontroll har overvåkingspolitiet medvirket med sikkerhetsundersøkelser på samme måte som ved sikkerhetsundersøkelser av personell i Forsvaret og i den sivile forvaltning.

Overvåkingstjenesten har også foretatt personkontroll av ansatte i private firmaer, uten at dette har hatt sammenheng med leveranser til Forsvaret. Mellbye-utvalget (1967) opplyser side 91 at "for tiden" foretar Politiets overvåkingstjeneste også sikkerhetsundersøkelser for en del private institusjoner. Utvalget uttaler at noen formell hjemmel for slike undersøkelser ikke foreligger.

Av overvåkingssjef Gunnar Haarstads uttalelse til Kontrollutvalget 8. desember 1977 fremgår det at han, da Mellbye-utvalgets innstilling forelå i 1967, hadde presisert når personopplysninger kunne gis. Haarstad

"så det som ønskelig - og tildels helt nødvendig av hensyn til tjenestens primære oppgaver - å opprettholde kontakten til bedrifter og institusjoner av særlig sikkerhetsmessig betydning. Det ble derfor ikke gitt noen beskjed om å "kutte ut". Derimot ble det meget tidlig presisert at private bedrifter ikke skulle gis konkrete personopplysninger hvis det ikke forelå helt spesielle grunner til det, var særskilt hjemlet eller var nødvendig for løsningen av tjenestens primære oppgaver (jfr o.v. instruksen 1959... "mellommenn")."

I St meld nr 18 (1980-81) side 16 hevdes at praksis etter Mellbye-utvalgets innstilling ble betydelig strammet inn, ved at personkontrollopplysninger bare skulle gis til private når det forelå "en konkret sikkerhetsrisiko". Om praksis før Mellbye-utvalgets innstilling heter det i meldingen side 15:

"Det er på det rene at overvåkingstjenesten siden 1949-50 har hatt kontakt og samarbeid med et mindre antall bedrifter av betydning for totalforsvaret. Formålet med denne kontakt har vært å vareta de oppgaver overvåkingstjenesten er pålagt etter sin instruks, jfr. nåværende instruks § 2. I denne forbindelse har overvåkingstjenesten vesentlig til eget bruk og ettersom tiden har gått, i stadig mindre omfang foretatt personundersøkelser ved de bedrifter det gjelder. Personopplysninger er gitt begge veier idet overvåkingstjenesten i sitt arbeid med å motvirke og forebygge mot virksomhet som truer rikets sikkerhet nødvendigvis må søke å skaffe seg oversikt over forholdene ved virksomheter som er av vital betydning for landets forsvar, samtidig som det kan være nødvendig med en viss informasjon den annen vei. Denne gjensidige informasjonsvirksomhet antas i prinsippet å være hjemlet i de oppgaver overvåkingstjenesten er pålagt, men må skje innenfor de rammer som reglene om innhenting og bruk av opplysninger setter. Disse rammer var tidligere mindre klare og videre enn de er etter någjeldende instruks."

Det er på det rene at utvekslingen av opplysninger til dels har skjedd i den form at overvåkingstjenesten på anmodning fra vedkommende bedrift i det enkelte tilfelle har foretatt personundersøkelser og meddelt resultatet tilbake. Disse undersøkelser har da fått preg av sikkerhetsundersøkelser slik som disse utføres innenfor den offentlige forvaltning."

Som det fremgår av 8.5.3, viser kommisjonens undersøkelser at overvåkingstjenesten ga opplysninger til private bedrifter i større utstrekning enn det som er opplyst i meldingen.

I brev av 28. mai 1976 fra Justisdepartementet til Overvåkingssentralen gis det uttrykk for at det ikke skal gis konkrete personopplysninger til selskaper i oljesektoren:

"Man er imidlertid klar over nødvendigheten av regler om bl.a. personellsikkerheten innen oljevirkosomheten, og man går ut fra at dette spørsmål vil bli utredet av det såkalte Aasland-utvalget som skal foreslå beredskapstiltak i fred og i krig i forbindelse med oljevirkosomheten på kontinentalsokkelen."

I Kontrollutvalgets årsberetning for 1976²⁰⁸ omtales en klage fra en utenlandsk borger over at overvåkingstjenesten hadde gitt opplysninger om ham til hans arbeidsgiver, Elf Norge A/S. Kontrollutvalget hadde ikke merknader til at opplysninger var gitt til arbeidsgiverens representant i den utstrekning politiet mente dette var nødvendig av hensyn til det forebyggende arbeid. (Kontrollutvalget tilføyde imidlertid at

²⁰⁸St meld nr 18 (1980-81) s 47.

vedkommende representant burde ha vært spesielt instruert om hvorledes opplysningene, som var sikkerhetsgraderte, kunne anvendes. I den foreliggende sak var dette ikke godt nok ivaretatt.) I St meld nr 18 (1980-81) side 25 kritiserer derimot departementet at opplysninger var gitt til arbeidsgiveren. Det heter at departementet har tatt konsekvensene av dette i det krav som er stilt i overvåkingsinstruksen av 1977 § 6 annet ledd, der det kreves at opplysningene må være nødvendige for å avverge "en aktuell fare", jf ovenfor.

Rundskriv 1/1977 av 26. april 1977 omhandler opplysninger fra overvåkingstjenestens arkiver. Rundskrivet viser til at det i St meld nr 89 (1969-70) er forutsatt at det skal gis regler for sikkerhetsundersøkelser av personell i den sivile del av forvaltningen, herunder hvilke instanser som skal kunne meddeles opplysninger fra overvåkingstjenestens arkiver. Det opplyses at slike regler nå er under utarbeidelse i Justisdepartementet. Reglene vil kun bli gjort gjeldende for offentlig forvaltning, og

"det vil som før være en forutsetning at private bedrifter m.v. ikke skal meddeles personopplysninger som ledd i sikkerhetsmessig personkontroll."

Rundskrivet viser til brev av 25. april 1977 til Overvåkingssentralen fra Justisdepartementet, der det uttales at det bare er hjemmel for å gi personkontrollopplysninger til private bedrifter, når det er stilt vilkår om sikkerhetstiltak i forbindelse med leveranser til det offentlige:

"Departementet har gått ut fra at Overvåkingstjenesten ikke meddeler personsikkerhetsopplysninger til noen, hverken til offentlige myndigheter eller private, uten at det er hjemmel for det. Hjemmel foreligger først og fremst i forbindelse med sikkerhetsundersøkelse av personell innenfor offentlig tjeneste som skal autoriseres for å behandle graderte opplysninger, jfr. instruksen for behandling av dokumenter som av sikkerhetsmessige grunner må beskyttes (sikkerhetsinstruksen). Videre antas å foreligge hjemmel bl.a. i tilfelle hvor vedkommende offentlige myndighet i forbindelse med private bedrifters leveranser til eller entrepriser for det offentlige o.l. har stilt betingelser om sikkerhetstiltak hos privat kontraktspart. Man kan ikke uten videre se at det ut over dette foreligger hjemmel for Overvåkingstjenestens medvirkning til sikkerhetsundersøkelse av personell hverken i offentlig eller privat tjeneste."

Overvåkingssentralen uttaler videre i rundskriv 1/1977 at hjemmel i tillegg foreligger når det i en konkret faresituasjon er nødvendig å varsle dem som trusselen retter seg mot. I slike tilfeller bør dog spørsmålet om å gi opplysninger på forhånd forelegges Overvåkingssentralen. Det samme gjelder tvilstilfelle ellers om adgangen til å gi personopplysninger til instanser utenfor tjenesten. Kopi av rundskrivet ble sendt til Justisdepartementet.

I brev av 20. mai 1977 fra overvåkingssjefen til Justisdepartementet²⁰⁹ gjentas at private bedrifter ikke skal meddeles personopplysninger uten at det antas å foreligge en "særlig sikkerhetsrisiko" - og da slik at det ikke gis konkrete opplysninger om hva vurderingen bygger på hvis det bare er overvåkingstjenesten som sitter inne med disse opplysninger. Det fremgår av sammenhengen at det her siktes til private bedrifter som er særlig utsatt for fremmed etterretnings- og sabotasjevirksomhet.

²⁰⁹St meld 18 (1980-81) s 61

Kontrollutvalgets uttalelse av 30. juni 1978 til Justisdepartementet i Hole Jacobsen-saken²¹⁰ gjelder meddelelse av personopplysninger til Norsk Hydro A/S i ansettelsessaker. Utvalget påpeker at instruksituasjonen har vært mangelfull og konkluderer med at de tjenester overvåkingstjenesten har ytet Hydro ikke kan kritiseres som stridende mot instruks eller formål:

"Utvalget har da lagt avgjørende vekt på opplysningenes karakter av allment tilgjengelige opplysninger som alene er systematisert av politiet, at de er gjort tilgjengelige for en bedrift hvis beskyttelsesbehov er av sentral betydning også for statens beredskapsarbeid og derfor også ligger innenfor overvåkningspolitiet arbeidsområde, og at bruken av opplysningene ikke har gått utenfor dette behov. Betenkelighetene knytter seg til at grensegangen ved utlevering av opplysninger kan være vanskelig og at også anvendelsen av opplysningene er utenfor overvåkningspolitiets kontroll. Etter at Mellbye-utvalgets innstilling forelå i 1967 er da også virksomheten strammet sterkt inn, konkret overfor Norsk Hydro og generelt i form av intern instruksjon, og den nye overvåkingsinstruks har gitt regler om disse spørsmål." (Side 70.)

Kontrollutvalget sikter her trolig til 1977-instruksens § 6 annet ledd, jf ovenfor.

Om kommisjonens vurdering av Hole Jacobsen-saken vises til 9.7.1.2.

Generelt om bruk av informasjon uttaler Kontrollutvalget:²¹¹

"Utvalget har det bestemte inntrykk at forbudet mot å gjøre tilgjengelig for utenforstående opplysninger som overvåkingstjenesten aktivt har tilveiebrakt gjennom oppsøkende overvåkingsvirksomhet er en så sentral regel i tjenesten at den ikke er satt til side i forholdet til Hydro når den ellers er fulgt strengt."

Som det fremgår under 9.7.1.2, har kommisjonen stilt seg noe spørrende til Kontrollutvalgets uttalelse på dette punkt. Av Haarstads brev av 20. mai 1977, gjengitt ovenfor, fremgår generelt at det kunne bli gitt opplysninger som bare overvåkingstjenesten sitter inne med, men da uten at det gis konkrete opplysninger om hva vurderingen bygger på. Kommisjonen forstår dette slik at det var metodene for innhenting av opplysninger det var viktig å skjerme, ikke selve opplysningene.

Et internt notat i Justisdepartementet av 22. august 1978 tar opp tolkingen av overvåkingsinstruksens § 6. Statsråden hadde bedt Politiavdelingen vurdere om Kontrollutvalget i sine uttalelser av 30. juni 1978 i klagesakene fra blant annet Magnus Hole Jacobsen har bygget på den riktige forståelse av overvåkingsinstruksens. Notatet konkluderer med at instruksens § 6 jf § 2 ga hjemmel for å gi personkontrollopplysninger til SAS for å forebygge anslag mot den sivile luftfart, men at hjemmelen ellers var tvilsom.

I St meld nr 18 (1980-81) side 15-17 omtales personkontroll utenfor offentlig tjeneste. På side 16 legges det til grunn at personkontrollopplysninger til private frem til 1977 måtte kunne gis når det forelå "en konkret sikkerhetsrisiko". Etter 1977-instruksens reguleres forholdet av § 6 annet ledd, hvoretter opplysninger kan gis "som er

²¹⁰St meld 18 (1980-81), vedlegg 12, meldingen s 65 følgende.

²¹¹Op cit s 69

nødvendige for å avverge en aktuell fare for rikets sikkerhet, eller noens liv, helbred, frihet eller eiendom":

"Da man ikke har hatt regler om sikkerhetsundersøkelser av personell ved bedrifter av betydning for totalforsvaret, kan overvåkingstjenestens medvirkning i ansettelsesprosedyren ved slike bedrifter bare forsvares dersom formålet i det enkelte tilfelle har vært å forebygge eller motvirke virksomhet som kan medføre en fare for rikets sikkerhet, jfr. overvåkingsinstruksens § 2. Det må da for det første foreligge et behov for slik medvirkning som er begrunnet i konkrete sikkerhetsmessige hensyn, og for det annet må de opplysninger som eventuelt gis være relevante ut fra beskyttelsesbehovet.

Justisdepartementet finner det i dag vanskelig å si noe sikkert om den praksis som overvåkingstjenesten inntil 1967 fulgte med hensyn til på forespørsel å gi personopplysninger til visse bedrifter tilfredsstilte kravet om at det i hvert enkelt tilfelle måtte foreligge sikkerhetsmessige grunner for å gi opplysninger. Derimot anser man den praksis som overvåkingstjenesten gikk over til i 1967 om bare å gi personopplysninger hvor det forelå en konkret sikkerhetsrisiko, for å være begrunnet ut fra overvåkingstjenestens forebyggende oppgaver i henhold til dagjeldende instruks. Imidlertid har Justisdepartementet ut fra rettssikkerhetsbetraktninger også funnet den praksis som er ført siden 1967 som mindre tilfredsstillende fordi den ikke har bygget på et klart utformet regelverk. Dette ledet til at det i overvåkingsinstruksen av 25. november 1977 § 6, annet ledd ble tatt inn bestemmelse om at den fare eller risiko som gir adgang til overvåkingstjenesten til å gi personopplysninger utad, må være aktuell, d.v.s. nærliggende og konkret, og begrunnet ut fra hensynet til rikets sikkerhet eller beskyttelsen av noens liv, helbred, frihet eller eiendom." (Side 16.)

Departementet opplyser at det er nedsatt en arbeidsgruppe til å vurdere

"i hvilken utstrekning det av hensyn til rikets eller publikums sikkerhet er behov for sikkerhetsklarering og andre former for personkontroll i bedrifter og virksomheter utenfor offentlig tjeneste." (Side 16.)

En daværende embetsmann i Justisdepartementet forklarer til kommisjonen:

"Hensikten med opprettelse av arbeidsgruppen var å kartlegge behovet for sikkerhetsundersøkelser av privatansatte og eventuelt gi forslag til regler om dette. Bakgrunnen for opprettelsen av utvalget var også et ønske om å rydde opp i sakskomplekset; det var indikasjoner på at overvåkingspolitiet hadde bistått med opplysninger til private bedrifter i forbindelse med disse interne klareringer av personell. Det var således behov for klare retningslinjer for overvåkingspolitiets virksomhet på dette felt, og eventuelt en innstramning av praksis. Først og fremst var bakgrunnen for opprettelsen av gruppen et ønske om å utarbeide offentlige regler for å klarlegge overvåkingspolitiets rolle på dette området, og slik at det var et grunnlag for å kontrollere virksomheten. Det var også et ønske om å forbedre kontrollrutiner. Slik A husker det nå var det behov for å rydde opp i en virksomhet som hadde foregått uregulert gjennom lengre tid." (Anonymisert her.)

Arbeidsgruppen fikk representanter for Justisdepartementet, Forsvarsdepartementet og Forsvarets Overkommando.

Det het i Justisdepartementets notat om mandatet:

"Man har ved utarbeidelsen av mandatet blant annet tenkt på oljeutvinnings- og oljeraffineringsindustrien og bedrifter som har leveranser til forsvaret eller for øvrig er av beredskapsmessig betydning, på virksomheter som kan være utsatt for terroranslag som f.eks. flyselskaper og andre transportselskaper m.v. og på virksomheter som er basert på kunnskaper

av teknisk, vitenskapelig eller annen art og som kan være av interesse for fremmede makters etterretningstjeneste.

En ordning med personsikkerhetskontroll utenfor offentlig tjeneste bør inneholde regler om i hvilken utstrekning offentlig myndighet (politiet) kan meddele personsikkerhetsopplysninger til kontrollformål som nevnt. Det bør antakelig også gis regler om bedriftenes behandling av opplysninger som blir stilt til rådighet for dem."

Det var forutsetningen at arbeidslivets organisasjoner skulle konsulteres. En arbeidsgruppe ble nedsatt, og arbeidet påbegynt. Enkelte notater ble produsert som kaster lys over saksfeltet. Men gruppens arbeid ble ikke fullført. Heller ikke senere er det gitt generelle bestemmelser om personkontroll i private bedrifter.

e) *Særlig om meddelelse av opplysninger til utenlandske myndigheter og hemmelige tjenester*

Mellbye-utvalget, jf ovenfor, opplyser at det som ledd i gjensidig orientering mellom overvåkingstjenesten og vestlige lands overvåkingsorganer også kan forekomme at det gis opplysninger om enkeltpersoner fra overvåkingstjenestens arkiver. Utvalget kommer ikke nærmere inn på hjemmelen for å gi taushetsbelagte opplysninger til utenlandske tjenester.

Forholdet til utenlandske tjenester er første gang regulert i 1977-instruksen § 3 g, som lyder:

"Overvåkingssentralen skal:

...

g) opprette og holde kontakt med andre lands politimyndigheter, overvåkings- og sikkerhetstjeneste."

Overvåkingsinstruksen inneholder imidlertid ikke særskilte regler om meddelelse av taushetsbelagte opplysninger til utenlandske tjenester. Hjemmelen for å gi opplysninger til utenlandske tjenester ble aktualisert i forbindelse med Mossad-saken, som er omtalt i St meld nr 22 (1991-92) side 12. Av drøftelsen her fremgår at regelverket er uoversiktlig og til dels uklart, jf ovenfor.

Departementet uttaler i meldingen at straffeprosessloven § 61 c første ledd nr 2 (bruk av opplysningene til det formål de er innhentet for) åpner "en forholdsvis vid adgang til å gi personopplysninger til utenlandske myndigheter når dette er nødvendig for å gi bistand til etterforskning eller forberedelse av en bestemt straffesak i Norge". Videre uttaler departementet at det er noe uklart om straffeprosessloven § 61 c første ledd nr 5 (unntak fra taushetsplikten for å forebygge lovovertridelser) sikter

"til overtridelser av norske regler eller om også andre lovovertridelser er relevante. Uansett hvilken forståelse som legges til grunn, gir imidlertid bestemmelsen politiet og påtalemyndigheten en vid adgang til å varsle utenlandske myndigheter om forestående kriminelle handlinger, både etter anmodning og uanmodet."

Etter straffeprosessloven § 61 c første ledd nr 7 kan opplysninger gis når dette har hjemmel i generell instruks gitt av Kongen eller riksadvokaten. I meldingen anføres at påtaleinstruksene og overvåkingsinstruksene er slike generelle instruksjoner.

Meldingen uttaler at påtaleinstruksens generelle regler om taushetsplikt ikke sier annet enn det som følger av straffeprosesslovens regler. Videre heter det:

"I påtaleinstruksen kapittel 6, finnes det særregler om samarbeid mellom norske og utenlandske myndigheter i forbindelse med straffesaker. Bestemmelsen sier ikke direkte noe om i hvilken utstrekning samarbeidet kan gå ut på formidling av taushetsbelagte opplysninger. Flere av samarbeidsformene som er beskrevet i kapitlet, forutsetter imidlertid at det foreligger en viss adgang til dette ut over det som følger av de øvrige unntakene fra taushetsplikten. Som eksempel kan nevnes påtaleinstruksen § 6-4, tredje ledd, annet punktum, hvor det heter at utenlandske tjenestemenn kan gis anledning til å være til stede under avhør og andre etterforskningskritt. En slik deltagelse vil som regel ikke være mulig uten at den utenlandske polititjenestemannen får kjennskap til opplysninger som i utgangspunktet er underlagt taushetsplikt."

Departementet legger til grunn i meldingen at unntaket fra taushetsplikten i overvåkingsinstruksen § 6 annet ledd (opplysninger som det er nødvendig å gi for å avverge en aktuell fare for rikets sikkerhet eller for noens liv, helbred, frihet eller eiendom) ikke utelukker utenlandske offentlige myndigheter. Det vises til at overvåkingstjenesten etter instruksen § 3 g er pålagt å samarbeide med utenlandske tjenester.

Om reglene om taushetsplikt i forvaltningsloven, som gjelder for politiets virksomhet utenfor straffesaker, uttales i meldingen at taushetsplikten ikke er til hinder for at opplysningene benyttes til det formål de er innhentet for. Derimot hjemler forvaltningsloven ifølge departementet ikke formidling av opplysninger i én sak mot at norske myndigheter sikres opplysninger i en annen sak, eller utlevering av opplysninger på ensidig anmodning fra utenlandske myndigheter.

I Justisdepartementets konklusjon i stortingsmeldingen heter det side 13:

"Norsk politi og overvåkingstjeneste har lang tradisjon for utveksling av opplysninger med samarbeidende politi og overvåkings- og sikkerhetstjenester. Med den internasjonalisering vi opplever av terrorisme og annen kriminalitet, er et slikt samarbeid viktigere enn noensinne.

Et slikt samarbeid må etter Justisdepartementets oppfatning bygge på gjensidighet. Når vi ber utenlandske myndigheter om informasjon som kan være nyttig for oss i vår kriminalitetsbekjempelse og i vårt forebyggende arbeid bl.a. for å vurdere terroranslag, må vi også være villig til å gi slik informasjon vi har, som kan være nyttig for utenlandske tjenester. Taushetspliktbestemmelser bør ikke stå i veien for slik informasjonsutveksling."

Meldingen viser videre til at taushetspliktsbestemmelsene viser et noe uoversiktlig bilde når det gjelder denne type informasjonsutveksling og at det er behov for en gjennomgang med sikte på en klargjøring.

Som eksempel på en slik uklarhet nevnes at det etter straffeprosessloven, påtaleinstruksen og overvåkingsinstruksen neppe er et vilkår for utlevering til utenlandske myndigheter at utlevering bare tjener norske interesser. Etter disse bestemmelsene kan opplysninger i straffesaker som i utgangspunktet er taushetsbelagte utleveres til et annet lands politimyndigheter, etter ensidig anmodning fra dette landet. For saker der forvaltningsloven er hjemmel for taushetsplikt kan dette neppe gjøres - jf foran. Når det gjelder deler av overvåkingstjenestens forebyggende arbeid, kan det være tvilsomt om det ligger innenfor straffeprosesslovens virkeområde. Departementet konkluderer med at det

"ville være åpenbart uheldig om det skulle være forskjellige former for informasjonsutveksling alt etter som overvåkingspolitiets arbeid kunne karakteriseres som etterforskning av en straffesak eller som kriminalitetsforebyggende arbeid uten tilknytning til konkret straffesak. I forbindelse med proposisjonen om ny politilov vil departementet vurdere nærmere behovet for eventuelle lovendringer når det gjelder informasjonsutveksling mellom norsk politi og samarbeidende tjenester utover de klare straffesakstilfeller."

Meldingen uttaler for øvrig vedrørende kontroll av avhør, at prinsippene i påtaleinstruksen § 6-4 bør få tilsvarende anvendelse når norsk politi anmoder utenlandsk myndighet om bistand og utførelsen av bistanden skjer på norsk jord. Påtaleinstruksen § 6-4 tredje ledd lyder:

"Politiet kan etterkomme anmodning fra politimyndighet i annet land om å innhente opplysninger i anledning en straffbar handling når dette finnes ubetenkelig. Polititjenestemannen avgjør om utenlandsk polititjenestemann skal få være tilstede ved avhør og andre etterforskningsskritt i saken. Når særlige grunner foreligger, kan det tillates at utenlandsk polititjenestemann stiller spørsmål til den som avhøres."

Departementet konkluderer med at det bør gis regler og retningslinjer for overvåkingstjenestens samarbeid med utenlandske tjenester som i hovedtrekk bør bygge på reglene i påtaleinstruksen.

Flertallet i Stortingets justiskomiteé merket seg i Innst S nr 14 (1992-93) side 6 og 7 at spørsmålet om rekkevidden av gjeldende bestemmelser om taushetsplikt ville bli tatt opp i forbindelse med forslaget til ny politilov, og sluttet seg ellers til at det burde gis regler som i hovedtrekk bygger på påtaleinstruksen.

I St meld nr 39 (1992-93) Om overvåkingstjenesten gjentar Justisdepartementet på side 36 at det i forslaget til ny politilov vil bli fremmet forslag til taushetspliktsbestemmelse som gjør det mulig for politiet å utveksle opplysninger med utenlandske politimyndigheter under visse forutsetninger. Om saksbehandlingen ved meddelelse av opplysninger heter det:

"Etter departementets syn må det, innenfor rammene av lovreglene, sikres at utveksling av opplysninger bare skjer etter en forsvarlig vurdering og i betryggende former. Det må fastslås i direktiv hvem som har kompetanse til å vurdere og beslutte om opplysninger skal utveksles med samarbeidende tjenester. Dette gjelder både når det er overvåkingstjenesten som anmoder utenlandske tjenester om bistand og når slik anmodning kommer fra utenlandske tjenester. Kompetansen kan legges på forskjellige nivåer, avhengig av hvor sensitive opplysningene er og hvilket land det gjelder." (Side 36.)

Overvåkingssentralens rundskriv 1/93 av 4. januar 1993 inneholder instruks for kontakt og samarbeid med andre lands etterretnings- og sikkerhetstjenester. I rundskrivet heter det:

"Informasjonsutveksling må bygge på gjensidighet og være undergitt gjeldende lover og bestemmelser. Opplysninger om norske borgere skal ikke gis til utenlandske tjenester uten i særskilte saker, og da etter samtykke fra overvåkingssjefen eller den han bemyndiger."

Hva som menes med "særskilte saker", er ikke nærmere definert.

I rundskrivet punkt 3 er samarbeidsområder nærmere definert. Her heter det blant annet:

"Overvåkingstjenesten kan samarbeide om ... personundersøkelser etter gitte direktiver".

Hvilke direktiver det her siktes til, fremgår ikke. Det sies heller ikke her noe om i hvilken utstrekning overvåkingstjenesten i forbindelse med personundersøkelser kan gi taushetsbelagte personopplysninger om norske borgere til utenlandske tjenester.

Overvåkingssjef Østgaard har forklart til kommisjonen at det gis opplysninger om norske borgere som skal klareres i forbindelse med stillinger i NATO (i selve organisasjonen). Videre gis det opplysninger om norske borgere som har søkt tilsetning i andre land i sivil eller militær stilling hvor det er krav om sikkerhetsklarering, men da gis det bare opplysninger om straffereaksjoner.

I den nye overvåkingsinstruksen § 3 h er bestemt at Overvåkingssentralen skal opprette og holde kontakt med utenlandske tjenester. Kommisjonen har reist spørsmål om denne bestemmelsen i seg selv er ansett som selvstendig hjemmel for å gi opplysninger, ut fra et resonnement om at "det er nødvendig å gi opplysninger for å få opplysninger". Overvåkingssjef Østgaard uttalte til kommisjonen

"at bestemmelsen i overvåkingsinstruksen § 3 h gjelder opprettelse av og opprettholdelse av kontakt med samarbeidende tjenester generelt. Bestemmelsen er ikke noen selvstendig hjemmel for å gi opplysninger."

I den nye overvåkingsinstruksen er det ikke gitt særskilte regler om unntak fra taushetsplikt ved meddelelse av opplysninger til utenlandske tjenester. Forholdet reguleres antakelig av instruksens § 7 første ledd, hvorefter meddelelse av taushetsbelagte opplysninger "til andre som ikke er i Overvåkingstjenesten" kan gis av overvåkingssjefen, politimester eller den de bemyndiger "for å forebygge eller oppklare straffbare handlinger". Hvorvidt det her bare siktes til handlinger som er straffbare etter norske regler er uklart, jf også nedenfor vedrørende det tilsvarende uttrykk i den nye politilov § 24.

Overvåkingssjef Østgaard har i forklaring til kommisjonen vist til instruksens § 7 og opplyst at man er

"meget kritisk til å gi opplysninger om norske borgere. Den enkelte forespørsel ville bli vurdert konkret. Dersom det kom en generell forespørsel med anmodning om opplysning om en norsk borger, ville denne ikke bli besvart. Man ville be vedkommende samarbeidende tjeneste om ytterligere opplysninger om bakgrunnen for spørsmålet. Man ville ikke gi andre opplysninger til den utenlandske tjeneste enn de som var relevante for den straffbare handling eller forberedelse til slik som forespørselen var knyttet til."

Ny politilov ble vedtatt 4. august 1995 (nr. 53), jf ovenfor. I § 24 fjerde ledd er bestemt:

"Politiets taushetsplikt er ikke til hinder for at opplysninger blir gjort kjent for :

...

2 andre offentlige myndigheter og utenlandske samarbeidende politi- og sikkerhetsmyndigheter når formålet er å forebygge eller avverge straffbare handlinger."

Hverken lovens ordlyd eller Ot prp nr 22 (1994-95) om lov om politiet avklarer uttrykkelig om det her bare siktes til forebygging av overtredelse av norske regler, eller om det også siktes til utenlandske regler. Uttalelsene i St meld nr 22 (1991-92) og nr 39

(1992-93) om behovet for et gjensidig internasjonalt samarbeid, tilsier at det også siktes til overtredelser av utenlandske regler.

I Ot prp nr 22 (1994-95) side 69 heter det for øvrig om § 24 fjerde ledd nr 2:

"Med avverging siktes til en situasjon hvor det synes sannsynlig at et lovbrudd er umiddelbart forestående, mens forebygging tar sikte på situasjoner hvor det ikke er klare indikasjoner på det, men hvor opplysningene likevel er relevante i den hensikt å forhindre fremtidige lovbrudd."

I Innst O nr 44 om politiloven (1994-95) side 9 heter det:

"Komiteen har merka seg dei forslaga om tilføyingar og modifiseringar som er føreslått med omsyn til teiepliktreglane.

Komiteen sitt fleirtal, alla unnateke medlemen frå Sosialistisk Venstreparti, sluttar seg til desse. Fleirtalet har vidare merka seg forslaget om utvida rett til å bringa opplysningar vidare. Til dette vil fleirtalet understreka at det er naudsynt å nytta ein slik regel med stor varsemd."

Komiteens mindretall gikk inn for at "utenlandske samarbeidende politi- og sikkerhetsmyndigheter" ble tatt ut av politiloven § 24 fjerde ledd.

Som det fremgår under 8.5.5, viser kommisjonens undersøkelser at overvåkingstjenesten har gitt personopplysninger til utenlandske tjenester og myndigheter i forbindelse med disses behandling av visumsøknader fra, og sikkerhetsklarering av norske borgere. Verken i St meld nr 22 (1991-92), i St meld nr 39 (1992-93) eller i Ot prp nr 22 (1994-95) drøftes om det er anledning til å gi taushetsbelagte opplysninger til utenlandske tjenester i forbindelse med utenlandske myndigheters behandling av klarerings- og visumsaker.

8.5.1.2. *Oversikt over bruk av informasjon*

Som det fremgår ovenfor, har overvåkingstjenesten helt fra 1947 gitt personkontrollopplysninger til Forsvaret og den sivile forvaltning. Overvåkingspolitiets praksis ved meddelelse av personkontrollopplysninger til Forsvaret og den sivile forvaltning fremstilles under 10.2 og 10.3.

Om praksis ved meddelelse av opplysninger som ledd i personkontroll i private firmaer som inngår i beredskapsplanlegging eller som har leveranser til Forsvaret vises til 10.3.6.

Under 8.5.2 til 8.5.7 fremstilles overvåkingspolitiets meddelelse av opplysninger utenom personkontroll. Meddelelse av opplysninger til den sivile forvaltning og til offentlige etater fremstilles under 8.5.2 og til private bedrifter under 8.5.3.

Om meddelelse av opplysninger til Norsk Sjømannsforbund, til rederier og til rederienes organisasjoner vises til 8.5.4. Her er også gitt en fremstilling av kommisjonens undersøkelse av påstandene om at de hemmelige tjenester medvirket til at kommunistiske sjøfolk ble nektet hyre i handelsflåten.

Meddelelse av opplysninger til utenlandske tjenester og myndigheter er behandlet under 8.5.5.

Kommisjonen har videre undersøkt om det er gitt opplysninger av politisk karakter til næringsorganisasjoner, jf 8.5.6.

Meddelelse av opplysninger til Forsvaret utenfor personkontroll er omhandlet under 8.5.7.1 og 8.5.7.2.

Om kommisjonens undersøkelser vedrørende meddelelse av opplysninger til mellommenn og andre utenforstående, vises til 8.5.7.3 og 8.5.7.4.

Om meddelelse av opplysninger til Det norske Arbeiderparti og LO mm vises til kapittel 15.

8.5.2. *Meddelelser av opplysninger til sivil, offentlig sektor utenom personkontroll*

8.5.2.1. *Generelt om kartlegging og ansettelseskontroll*

I forbindelse med sikkerhetsundersøkelser har politiet gitt opplysninger til de delene av offentlig sektor som behandler graderte dokumenter eller har sikkerhetsmessig interesse. Det formelle grunnlaget, organiseringen av ordningen og virkningene er behandlet i 10.2 og 10.3.

Overvåkingspolitiet var også engasjert i innhenting og utveksling av informasjon i sammenhenger som gikk ut over den egentlige personkontrollen. Det dreide seg dels om å hindre ansettelser av uønskete personer, dels om et arbeid for å kartlegge slike personer i ulike deler av sivil sektor.

I Femtekolonnistutvalgets innstilling fra 1951 side 24 omtales 19 offentlige, sivile etater "som enten aktivt kan medvirke i sikkerhetstjenesten eller hvor det er av betydning for Forsvaret at femtekolonnister ikke kommer inn".

Går en frem til 1969, opplyste overvåkingssjef Gunnar Haarstad i brev av 18. februar til justisminister Elisabeth Schweigaard Selmer at det var gitt opplysninger til offentlige etater som "har ønsket forhåndskontroll ved ansettelser" uten at dette hadde sammenheng med aktuell autorisasjon for behandling av beskyttede dokumenter. Ved opptak av politiaspiranter var forhåndskontroll rutine over hele landet, det samme gjaldt de fleste steder søkere til politiets kontorstillinger. Rekrutteringen til sivilforsvaret, særlig ledere og nøkkelpersonell, ble også kontrollert. Følgende etater hadde henvendt seg til overvåkingspolitiets distriktssentraler: fylkesadministrasjonene, Norges Bank, Institutt for Atomenergi, Kongsberg Våpenfabrikk, Norges Statsbaner, Telegrafverket, Postverket og samferdselsnemnder på fylkesnivå. Flere steder ble kontakten bare nyttet i forbindelse med sikkerhetsklareringer, mens andre - om enn i mindre utstrekning - hadde ønsket forhåndskontroll ved ansettelser. For Overvåkingssentralen sentralt gjaldt

forespørsler om forhåndskontroll Statsministerens kontor om vaktmesterbetjening og i regjeringskvartalet, fra fylkesmannen om kontorpersonale, Kommunal- og arbeidsdepartementet angående personell til Arbeidsdirektoratet, Arbeidstilsynet og Sprengstoffinspeksjonen, Justisdepartementet angående søkere som politifullmektiger, embets- og tjenestemenn til Sysselmannsembetet på Svalbard, fengselsbetjening, politiet og sivilforsvaret, videre Utenriksdepartementet om aspiranter og kontorpersonale og Industridepartementet. Henvendelsene som omtales i Haarstads brev, gjaldt delvis saker som var aktuelle i 1969, men en del saker synes også å ha angått forhold som lå tilbake i tid.

I 1975 frarådet Overvåkingssentralen at en person med tilknytning til ml-bevegelsen ble ansatt som politifullmektig.

Overvåkingspolitiet har gitt opplysninger om politisk tilhørighet hos søkere til Politiskolen opp til nyere tid. I 1990 opplyste Overvåkingssentralen at faren til en søker til Politiskolen sto på en NKP-liste ved kommunevalget i 1983.

I 1973 ble ledelsen ved et gymnas varslet av det stedlige overvåkingspolitiet om at en søker til en stilling var medlem av ml-bevegelsen, og at vedkommende søkte seg til stedet for å kunne lede det politiske arbeidet lokalt. Personen ble likevel tilsatt.

8.5.2.2. *Særlig om Norges Statsbaner, postvesenet og telegrafetaten*

Oppmerksomheten omkring kommunikasjonsetatene gikk tilbake til 1949, da ledelsen av overvåkingstjenesten tok et initiativ for å registrere kommunister i etatene. I sirkulære nr. 24 av 14. oktober 1949 fra Oslo politikammer ble politimestrene i forbindelse med beredskapsplanene pålagt oppgaven innen sine distrikt. De skulle snarest skaffe oversikt over personer "tilknyttet post, telegraf og jernbane, som antas å ville handle i strid med norske interesser".

Innenfor NSB har kartleggingen vært ansett særlig viktig og er her dessuten temmelig godt dokumentert. Kommisjonen har derfor lagt hovedvekten på denne forvaltningsbedriften. Virksomheten er for øvrig omtalt i Mellbye-utvalgets innstilling side 28.

Bakgrunnen for kartleggingen var i første rekke beredskapshensyn og mistanken om infiltrasjon, jf kapittel 7. Overvåkingssjef Bryhn forklarte således til Kontrollutvalget i forbindelse med utvalgets undersøkelser i saken som var reist av Magnus Hole Jacobsen i 1977, at man i forståelse med justisministeren tidlig knyttet kontakt med beredskapsviktige offentlige etater, "post, telegraf og NSB". Politiet var blant annet ifølge Bryhn kjent med at en person som man mente tilhørte en illegal gruppe av NKP, var ansatt ved omformerstasjonen i Asker. Vedkommende unnlot å ta avansement til tross for at han sto for tur til dette. En polititjenestemann som forklarte seg for Kontrollutvalget opplyste at kommunistene ved noen anledninger skulle ha fotografert inne på NSBs område. Fra NSBs side ble transformator- og ledningsanleggene betraktet som mest sårbare, og kommunistene hadde ifølge et notat ved Overvåkingssentralen i

1950 "en viss forkjærlighet for tjenesten ved disse anlegg". Man fant det påfallende at blant det faste lokomotivpersonalet på ruten Oslo - Charlottenberg i Sverige, var det fem personer som var antatt å være kommunister.

Overvåkingssjef Asbjørn Bryhn og den polititjenestemann som arbeidet med dette, forklarte i 1977 overfor Kontrollutvalget at overvåkingstjenesten særlig var interessert i hvorvidt kommunister var engasjert i enkelte sentrale tjenester i NSB. Det gjaldt elektrotjenesten, som hadde ansvar for å kjøre strøm til togene, herunder omformerstasjoner, matestasjoner og for stillverkstjenesten. Også verkstedene var relevante.

Materiale fra overvåkingstjenesten fra 1950-tallet viser imidlertid at overvåkingspolitiets kartlegging ikke begrenset seg til disse tjenestene. Overvåkingspolitiet foretok en egen fullstendig kartlegging av alle ansatte i NSB som var kommunister eller sympatisører, både ved banene, jernbaneanleggene, administrasjonen, biltjenesten mv. Som eksempel kan nevnes brev av 8. august 1951 fra politimesteren i Trondheim vedlagt en liste over "sympatisører og kommunister blandt jernbanefolk i Trøndelag distrikt av NSB"; listen omfatter en rekke grupper ansatte, blant annet rengjøringspersonale.

Det synes å ha blitt ført to typer registre, et spesialregister innen NSB og dessuten registre ved Overvåkingssentralen og politikamrene. Spesialregistret gjaldt personalet i elektrotjenesten, blant annet omformerstasjonene. Det ble ført av en senere trafikkinspektør ved NSBs hovedstyre, og kontakten ble opprettet mellom overvåkingssjef Asbjørn Bryhn og ham via en direktør og en kontorsjef i hovedstyret. I et notat fra 1968 fra den polititjenestemann ved Overvåkingssentralen som hadde ansvaret for kontakten med NSB, opplyses at overvåkingspolitiets kontaktmann i NSB frem til 1953 hadde opplyst at spesialregistret ble

"bare tatt frem for kontroll når det angikk tilsetting, forflytning m.v. innen omformertjenesten, og da bare for å merke seg plasseringen.

Det ble aldri grepet inn i de administrative disposisjoner av personellet for eventuelt å hindre eller endre en beordring."

Registreringen i spesialregistret foregikk dels ved trafikkinspektørenes undersøkelser innen NSB, dels ved opplysninger fra politiet. Magnus Hole Jacobsen, som arbeidet ved hovedstyret fra 1947, oppfattet det slik at han ble bedt av vedkommende om å kontakte sin far, som var stasjonsmester i Sarpsborg, for å få ham til å rapportere om de ansattes politiske syn. Men overfor Kontrollutvalget benektet trafikkinspektøren i 1977 å ha hatt kontaktmenn utover landet. Av et notat fra den nevnte polititjenestemannen til Asbjørn Bryhn i juni 1951, fremgår imidlertid at NSBs kontaktmann søkte å bygge opp slike kontakter. Det heter at

"det ville være ønskelig å få formidlet melding om k-folk fra kontakten i Narvik, til hovedstyret ... over fjernskriveren. Dette er aktuelt når jernbanefolk som er k. søker annen stilling innen etaten ... "

Polititjenestemannen har i 1957 tilføyet på notatet fra 1951 at vedkommende person i Narvik ikke ble brukt. Det kan med andre ord være riktig at det ikke ble bygd opp et sentralt ledet nett internt i NSB, men at opplysningene ble skaffet fra overvåkingstjenesten.

Bryhn forklarte til Kontrollutvalget at samarbeidet med NSB varte til 1953. Da sluttet den senere trafikkinspektøren, og hans etterfølger var ikke særlig aktiv. Da han sluttet i 1963, ble materialet ført tilbake til Overvåkingssentralen og makulert.

Dessuten førte som nevnt Overvåkingssentralen og de lokale politikamrene lister over kommunister i NSB. Mot slutten av 1950 talte registret ved Overvåkingssentralen omkring 500 personer. I 1953 var det omkring 800. Politikamrene graderte dem etter antatt farlighet. Trondheim og Strinda politikammer opererte med fire klasser, fra "sympatisør" til "de mest radikale og ytterliggående kommunister".

I et notat ved Overvåkingssentralen fra 1968 heter det at det i 1953 ikke var blitt "påvist at det hadde foregått noen bevisst infiltrasjon" fra kommunistenes side.

Overvåkingspolitiets kartlegging av kommunistene i NSB var kjent av Koordineringsutvalget for de hemmelige tjenestene. Ifølge utvalgets protokoll fra 7. desember 1951 omfattet listen over kommunister og sympatisører 867 tilsatte. Etter forslag fra politiets representant gikk utvalget i februar 1952 inn for å tilsette en mann innen NSB som helt skulle vie seg sikkerhetstjeneste: "Infiltrasjonen i NSB er så sterk at det er absolutt påkrevd med en slik mann." Materialet gir ikke svar på om en slik ansettelse skjedde, og om dette initiativet hadde noen sammenheng med den interne ordningen i NSB som er omtalt foran.

Kommisjonen har gjennomgått det som i dag finnes av arkivet til Militærkontoret i NSB, som stelte med beredskap, men fant ingen spor av registrering eller tiltak mot kommunister el. At Militærkontoret i NSB kan ha hatt befatning med disse sakene, virker likevel ikke urimelig ut fra to forhold: Forsvaret var interessert i NSB. En etterretningsoffiser i Narvik rapporterte til Distriktskommando Nord-Norge i 1949 om "upålitelige" personer innen jernbanen. Telegrafstyret hadde et liknende Militærkontor, og dette Militærkontoret hadde ansvar for personkontroll og for å anmode om sikkerhetsundersøkelser fra Forsvarsstaben.

Asbjørn Bryhn forklarte i 1977 overfor Kontrollutvalget i anledning Hole Jacobsen-saken, at det ikke gikk opplysninger fra overvåkingstjenesten til NSB. Bryhn forklarte at dette "hang sammen med at øyemedet var av rent beredskapsmessig art". Bryhn uttalte at han trodde det ikke forekom at Overvåkingssentralen ble trukket inn når det gjaldt ansettelser av nytt personale i NSB. At det skjedde en regulær personkontroll i forbindelse med ansettelser, slik Hole Jacobsen hevdet, bestrides av Bryhn og den polititjenestemann som forklarte seg for Kontrollutvalget i 1977 - med unntak av henvendelser fra Forsvarsstaben i forbindelse med autorisasjon av personell som stelte med sikkerhetsspørsmål i NSB. Ansettelser foregikk i Personal- og pensjonsnemnda etter innstilling fra et kollegium i vedkommende distrikt. Den før nevnte trafikkinspektøren pekte i sin forklaring til Kontrollutvalget på at i begge disse organene

var personalorganisasjonene representert. Der var også kommunister med, som Olaf Bjerke, mangeårig nestformann i Norsk Jernbaneforbund. Trafikkinspektøren opplyste at det aldri ble innhentet opplysninger fra overvåkingstjenesten i forbindelse med ansettelser i NSB.

Det forholdsvis store antallet av kommunister som var ansatt i NSB, viser at de ikke ble systematisk utelukket fra stillinger ved jernbanen. Imidlertid viser materialet at medlemmer av NKP ble søkt holdt utenfor i noen sammenhenger. En stortingsrepresentant for NKP søkte i 1949 stilling som jernbaneformann. Vilhelm Evang uttalte da i møte i Koordineringsutvalget at saken reiste et problem, idet slike stillinger hadde interesse for fremmede makter. I 1953 antok likeledes Koordineringsutvalget at det var uheldig at en kommunist var innstilt til en stilling som sosialsekretær i et distrikt av NSB, idet stillingen ga anledning til ukontrollert reisevirksomhet. Samme året reiste utvalget spørsmålet om man skulle søke å hindre at et NKP-medlem ble ansatt som tekniker ved en omformerstasjon. Forhåndskontroll ved ansettelser omtales i det forannevnte brevet fra overvåkingssjef Gunnar Haarstad til justisministeren i 1969.

Registrene i overvåkingstjenesten ble bygget opp fra 1949. I skriv av 15. mars og 10. juni 1955 ba overvåkingstjenesten politikamrene om en fornyet undersøkelse. De skulle gå gjennom listene som overvåkingstjenesten hadde sentralt, supplere dem, men også stryke personer som ikke lenger ble regnet som aktuelle. Det vil si folk som var gått over til Arbeiderpartiet, var pensjonerte eller døde, de som ikke viste noen utpreget partifarge og dessuten de som bare ble regnet som "delvis kommunist sympatiserende" i den første registreringen og ikke ble regnet som farlige i en krise.

Dette ble fulgt opp av et politikammer i mai 1956, slik at man både listeførte dem som skulle strykes og dem som skulle tas med på den nye listen. Arbeidet synes ellers å ha blitt gjort etter som distriktssentralene fikk tid. Et politikammer rapporterte i 1960 at de hadde kontakter i NSB, som bidro til å ajourføre listene. Politimesteren i en østlandsby rapporterte i 1966 om aktuelle personer i samsvar med rundskriv nr 24 av 14. oktober 1949, politimesteren i en annen by oppga i 1970 kommunister ved Statsbanenes Verksteder i byen.

Selv om vekten i fremstillingen her er lagt på NSB, viser materialet fra Politiets overvåkingstjeneste at rundskriv nr 24 fra 1949 også ble fulgt opp når det gjaldt personer ansatt i postvesenet og telegrafetaten.

8.5.3. Meddelelse av opplysninger til bedrifter

8.5.3.1. Industrieredskap og forhåndskontroll ved ansettelser 1952-1967

Direktoratet for økonomisk forsvarsberedskap under Handelsdepartementet, som arbeidet med planlegging av industriproduksjon under krig, samlet fra tidlig på 1950-tallet inn oppgaver over bedriftene og deres produksjonskapasitet. Bedriftene ble klassifisert fra A til D etter synkende viktighet. I klasse A inngikk bedrifter som var

"nødvendige for det militære forsvar og/eller for dekning av befolkningens mest nødvendige behov, som under krig må regne med forsert produksjon". Klasse D var "reservebedrifter" som eventuelt kunne legges om sin produksjon.

Direktoratet utarbeidet også "en engere fortegnelse over krigsviktige industribedrifter som bør beskyttes mot sabotasje - gitt i forbindelse med spørsmålet om personellundersøkelser ved livsviktige bedrifter og anlegg". I B-sirkulære nr 3/1952 fra Fremmedavdelingen ved Oslo politikammer til politimestrene, ble de bedt om å sørge for at disse bedriftene

"blir overvåkingsmessig dekket hvor dette ikke allerede er ordnet. Opplysninger bes sendt hit gjennom sentralene ordnet bedrifts- og bransjevis."

Denne kartleggingen ble ansett som et ledd i totalforsvaret.

Bedriftene ble innrapportert med en kort beskrivelse av produksjonen, iblant med en vurdering av muligheten for sabotasje, antall ansatte, noen ganger oversikter over de tillitsvalgte og en karakteristikk av "arbeidsforholdet" ved bedriften. Dessuten oppga de lister over alle som ble ansett å være kommunister eller sympatisører, med navn, fødselsdato, adresse, stilling, karakteristikk av politisk innstilling og stundom utsagn om personlige egenskaper, som for eksempel "agiterer, men går nærmest for å være troskyldig og dum og litt av en tufs" eller "Flink arbeidskar. Kommunist sympatisør", "aggressiv", "særdeles aktiv", "særlig aktiv", "som fabrikkjenter flest". Noen ganger oppgis også "radikale A-partimedlemmer".

I første omgang konsentrerte politiet seg om A-bedriftene. Men etter hvert bygget flere politikamre opp registre over alle bedrifter som lokalt kom inn under beredskapen. Opplysningene skaffet de seg gjennom kontaktmenn på bedriftene, gjerne en i ledelsen. Etter hvert som systemet ble bygget ut, kunne bedrifter også i klasse D bli dekket, som en østehøvelfabrikk med 35 ansatte, med "god ånd over bedriften" og én kommunist som ikke hadde noen tillitsverv og "heller ingen tillit". Polititjenestemannen ville imidlertid følge med fremover: "Enhver ansettelse og oppsigelse ved bedriften, eventuelle streiker o.l. blir fulgt med et våkent øye herfra."

Når listene over kommunister kom inn, sjekket politiet dem mot sine registre, som ble supplert dersom man fant grunnlag for å opprette sak på vedkommende. For noen fant man at det ikke var grunnlag for å anse dem som kommunister eller sympatisører.

Fra tid til annen ble listene over kommunister ved bedriftene gått gjennom og ajourført. I materialet fra overvåkingstjenesten finnes enkelte lister over alle ansatte i en bedrift eller i den sentrale forvaltningen i en bedrift, men statusen til disse listene er ikke klar. Listene har vært gjennomgått av politiet, som har anført om det er noe å bemerke til de ansatte. I disse tilfellene synes det ikke å ha vært slik at bedriften har gitt opplysninger om sine ansatte; det var politiet som hadde kunnskapen. Kommisjonen antar at listene var et ledd i politiets arbeid med å kartlegge kommunistisk virksomhet i bedriftene, som innslag i industriberedskapen.

Det fremgår ikke av arkivene om politiet har rapportert tilbake til bedriftene. Overvåkingssjef Gunnar Haarstad har overfor Kontrollutvalget i 1977 forklart så ikke skjedde når det gjaldt Norsk Hydro. Av St meld nr 18 (1980-81) side 15 fremgår imidlertid at personopplysninger som ledd i beredskapsarbeidet kunne gå begge veier, og til dels antok karakteren av personundersøkelser.

I andre tilfelle kom initiativet fra bedriftene; i så fall må man tenke seg at bedriften fikk denne informasjonen. Dette gjaldt iallfall ved Norsk Hydros hovedkontor, der ledelsen i 1960 og i 1975 satte i verk etterhåndsundersøkelser av alle som var ansatt ved hovedkontoret og fikk lister tilbake med visse kommentarer.

Ved noen - uvisst hvor mange - politikamre hadde de kapasitet til å følge med i ansettelser. Det heter i et notat om en middelstor bedrift i klasse A på Østlandet i 1954:

"Tilgang og avgang vedrørende personell blir kontrollert. Hvis nytt personell inntas, blir gransking foretatt av [politikammeret].

Bedriften anses således overvåkingsmessig dekket."

Dette utsagnet indikerer en forhåndskontroll ved ansettelser, som åpnet for muligheten for at politisk uønskete personer ikke ble ansatt. Men hvilket omfang en slik praksis har hatt, lar seg ikke bringe eksakt på det rene. Den ansvarlige politiavdelingssjefen i Overvåkingssentralen på 1950- og 1960-tallet uttalte i 1977 overfor Kontrollutvalget at Direktoratet for økonomisk beredskap "opererte med en god del industri som det var ønskelig hadde kontakt med overvåkingstjenesten", men at han selv "synes aldri det kom noe ut av dette" på grunn av for liten kapasitet ved Overvåkingssentralen.

Man kan - med forbehold om at kildene ikke er fullstendige - få det inntrykket at egentlig forhåndskontroll begrenset seg til visse bedrifter som ble ansett som de viktigste. Det synes å ha vært etablert en egen ordning for blant annet Norsk Hydros administrasjon og oljeselskapene. Om et oljeselskap het det i 1956 at de som var blitt ansatt de siste årene, var sikkerhetsundersøkt før ansettelsen i fabrikk. Den lokale politimesteren skrev:

"Disponenten henvender seg alltid hit, selv om det bare er en visergutt som skal ansettes. På denne måte er arbeidere og funksjonærer blitt gransket før de er ansatt i bedriften."

Dokumentmaterialet synes videre å vise at denne forhåndskontrollen ble drevet systematisk på de aktuelle bedriftene fra 1950-tallet til midt på 1960-tallet. Overvåkingssjef Haarstad opplyste i brev av 20. mai 1977 til justisministeren at personundersøkelser for bedrifter som ledd i beredskapsarbeidet opphørte fra midten av 1960-årene. I forklaringer til Kontrollutvalget i 1977 om praksis ved én av bedriftene hevdes vekselvis at kontrollen opphørte i 1964 og at den fortsatte ut tiåret.

Selv om det skulle være slik at systematisk forhåndskontroll var begrenset til visse bedrifter, forekom det lokalt at tjenestemenn i overvåkingspolitiet ga opplysninger om søkere til stillinger. En polititjenestemann i en industriby på Østlandet har overfor kommisjonen forklart:

"I enkelte tilfeller kunne det hende at [overvåkingspolitiet] ga opplysninger til bedriftene om personer som søkte ledige stillinger. Det kunne forekomme at kildene spurte vitnet om søkerne hadde vært under straffeforfølgning eller på annen måte var ufordelaktig kjent. Dette gikk også på politisk syn (kommunister).

Vitnet ga da opplysninger tilbake om at de eventuelt ikke burde ansette nevnte person. Han begrunnet ikke hvorfor. Årsakene kunne være at vedkommende lå under for alkohol, var kriminelt belastet eller at han dertil var kommunist. Disse opplysninger ble gitt til bedrifter i X-området som hadde mer enn ca. 100 ansatte." (Anonymisert her.)

En annen tjenestemann, som begynte i overvåkingstjenesten i 1947, har forklart til kommisjonen at han relativt tidlig fikk kontaktpersoner innen bedriftene i sin by blant direktører og formenn. I utgangspunktet var formålet å få informasjon fra bedriftene. Han opprettet også en avtale med én bedrift i byen, et verft, trolig i begynnelsen av 1960-årene. Personalsjefen ved bedriften sendte lister over søkere til tjenestemannen, som returnerte dem med et merke ved dem han ikke anbefalte. De fleste var kriminelle.

"Det kunne også forekomme at det var personer med politisk tilknytning slik som kommunister og venstreradikalere, men disse var det svært få av. A presiserte at han kun satte et merke ved de personene han ikke anbefalte. Han hadde på forhånd gjort det klart at han ikke ville begrunne hvorfor han ikke anbefalte disse personer. Dette aksepterte bedriften. Det ble derfor aldri gitt direkte opplysninger til bedriften om politisk virksomhet fra de søkende. Grunnen til at han gikk inn på denne avtalen, var at bedriften var en gradert bedrift (beredskapsbedrift)." (Anonymisert her.)

I Sarpsborg bisto en lokal tjenestemann i overvåkingspolitiet fra tidlig på 1950-tallet til 1964 Borregaard fabrikk med å gå gjennom søknadsskjemaer til personer som søkte arbeid, og anmerket om de var straffet eller var kommunister. Tjenestemannen forklarer til kommisjonen at han mener at bedriftens hensikt var å hindre at kommunister ble tilsatt ved avdelinger der det var ansatt mange kommunister fra før, ikke å hindre at kommunister ble ansatt ved bedriften. Han ga også opplysninger til ledelse og fagforening ved andre bedrifter om hvem som var styremedlemmer i det lokale kommunistpartiet, og mener at ordningen tjente til å styre omplasseringer mv i bedriftene, slik at man kunne svekke kommunistenes innflytelse.

Opplysninger fra overvåkingspolitiet ble på 1960-tallet også gitt til AS Sydvaranger i Kirkenes, der det var ansatt mange medlemmer og sympatisører av NKP. Både fordi bedriftsledelsen ønsket å svekke kommunistenes stilling i bedriften og av hensyn til den sikkerhetsmessige situasjon i distriktet, som var preget av sovjetisk spionasjevirksomhet, satset ledelsen fra 1960 systematisk på å ikke ansette flere kommunister. Ifølge forklaring til kommisjonen fra en ledende ansatt ved bedriften, lyktes man i dette forsettet i de ti årene disse bestrebelsene pågikk. Man prøvde ifølge den ledende ansatte også å bli kvitt kommunister som var ansatt, i den grad man klarte dette "på rimelig måte", f eks ved omplassering som medførte at vedkommende selv ønsket å slutte. Men dette var ikke lett. Arbeidet med å holde kommunistene utenfor ble utført av personaldirektøren, som styret ansatte visstnok etter forslag fra sentralt hold i Arbeiderpartiet og fra LOs representant i bedriftens styre. Denne personaldirektøren hadde brede kontakter, i industrien, i LO og, så langt vitnet kjente til, også med det lokale overvåkingspolitiet (jf for øvrig kapittel 15 om samarbeid mellom overvåkingspolitiet og organisasjoner).

Den samme personaldirektøren skiftet i 1964 stilling til en annen offentlig eid bedrift. En faglig tillitsvalgt som der samarbeidet med ham, har overfor kommisjonen forklart at personaldirektøren fortalte at han fikk personalopplysninger fra den lokale avdelingen av overvåkingspolitiet. En polititjenestemann som begynte ved denne avdelingen i 1967, forklarer imidlertid at han ikke kjenner til at slike opplysninger ble gitt; han mener å ha hatt oversikt også over det arbeidet hans kollega utførte.

En annen karakter hadde de personellundersøkelsene som sprang mer direkte ut fra Forsvarets behov og angikk bedrifter som leverte materiell, eller som utførte arbeider på militært område, jf 10.3.6. Om en slik bedrift, der arbeidet berørte Forsvarets chiffer- og sambandssystemer, har den ansvarlige ved Overvåkingssentralen på 1950- og 60-tallet i sin forklaring til Kontrollutvalget i 1977 i forbindelse med Hole Jacobsen-saken uttalt:

"Henvendelsene [om personellkontroll i bedrift A] skjedde ofte via forsvaret eller på forsvarets foranledning, men de kunne også skje direkte fra personalkontoret ved bedrift A på de samme premisser som forsvaret." (Anonymisert her.)

En privat bedrift kunne altså få opplysninger om sine ansatte direkte fra politiet, dersom det skjedde som ledd i sikkerhetskontroll.

Materialet viser at politiet også selv tok initiativet til undersøkelser og tiltak ved bedrifter de oppfattet som spesielt forsvarsviktige, som Raufoss Ammunisjonsfabrikk og Kongsberg Våpenfabrikk (KV). Av Koordineringsutvalgets protokoll fra møte 7. mai 1951 fremgår vedrørende overvåking av "unasjonale elementer" at arbeidet på Raufoss var i god gjenge og at man hadde kontakt med den nytilsatte personalsjefen, men at forholdene ved Kongsberg Våpenfabrikk lå vanskeligere an.

Ved Kongsberg Våpenfabrikk foregikk det ansettelse av kommunister i stillinger der de kunne få oversikt over produksjonen eller tilgang på tegninger for eksempel til kanoner produsert på lisens. Politiet prøvde å få hindret dette, men personalsjefen samarbeidet ikke aktivt for å holde kommunistene unna disse stillingene. Det lokale politikammeret ba i 1953 politiinspektør Bryhn om gripe inn personlig. I 1954 kom et nytt initiativ. Overvåkingspolitiet reiste saken overfor Forsvarsdepartementet ved statssekretær Sivert Nielsen, som igjen tok den opp med styret i bedriften. Nielsen har i forklaring for kommisjonen sagt at han ikke husker denne saken, men at han antar at bakgrunnen var våpenleveranser til NATO, der det ble ønsket "en sterk sikkerhetsklarering av de ansatte". Da henvendelsen fra departementet kom, var den arbeideren det dreide seg om, tatt vekk fra dette arbeidet. Styret sa seg imidlertid ikke fornøyd med personalsjefens holdning til disse spørsmålene og ville "søke å legge forholdene slik til rette at vedkommende så snart som mulig får annet arbeid utenfor Kongsberg Våpenfabrikk". De ønsket også en liste over "nøkkelstillinger ved bedriften som burde besettes med pålitelige folk. I den utstrekning disse stillingene i øyeblikket er uheldig besatt burde man ved gradvis utskifting søke å rette på forholdene." I Overvåkingssentralens arkiver har kommisjonen funnet flere lister over kommunister/sympatisører i perioden 1951 til 1958. Av et brev fra overvåkingssjef Gunnar Haarstad til justisministeren av 18. februar 1969 fremgår at det ble gitt personopplysninger til Kongsberg Våpenfabrikk i forbindelse med ansettelsessaker, også utenom saker som spesielt gjaldt klarering for arbeid med gradert materiale.

Ved Raufoss Ammunisjonsfabrikk utarbeidet det lokale politikammer i 1950 lister over kommunister, som ble sendt Overvåkingssentralen. Også fra 1951 finnes slike lister. Kommisjonen har mottatt forklaring fra den tidligere personalsjef fra 1957, som opplyser at personalavdelingen ikke hadde kontakt med overvåkingspolitiet i ansettelsessaker i hans tid. Bedriftens sikkerhetsavdeling foretok imidlertid sikkerhetsklarering av en del funksjonærer, særlig av teknisk personell. En tidligere ansatt har opplyst til kommisjonen at arbeidet med å motvirke kommunistenes sterke stilling i tillitsmannsapparatet ved bedriften skjedde i årene 1948-51. Kommisjonens undersøkelser viser ikke om det i denne forbindelse ble gitt opplysninger fra overvåkingspolitiet.

Materialet viser i sum at politiet søkte å begrense kommunisters adgang til visse stillinger, men ikke at man direkte prøvde å få folk sagt opp fra arbeidet.

Både listene i forbindelse med industriberedskap, den systematiske forhåndskontrollen ved ansettelser i utvalgte bedrifter og sikkerhetsundersøkelsene ved forsvarsrelaterte bedrifter reiser spørsmål om hvilke opplysninger som ble overlevert, hvordan det skjedde og hvordan de ble brukt.

Når det gjelder arten av opplysninger som ble overlevert, forklarte den politiavdelingssjefen som var ansvarlig fra 1950-tallet til 1969 til Kontrollutvalget i 1977, at man eksempelvis kunne melde om "tilknytning til ungmunistene". En funksjonær i en bedrift som har mottatt slik informasjon, forklarte til Kontrollutvalget i 1977 at de kunne få opplyst slikt som "festivaler i Moskva, opphold i Albania".

Praksis synes å ha blitt mer restriktiv over tid, iallfall i forhold til å gi opplysninger om NKP-tilhørighet. Politiavdelingssjefen i overvåkingstjenesten ga i sin forklaring til Kontrollutvalget i 1977 uttrykk for at det eventuelt hadde vært galt å opplyse at faren til en person var kommunist i en sak fra midten av 1960-tallet. En polititjenestemann ved Overvåkingssentralen, som var ansvarlig for arbeidet fra tiden 1961 til 1970, forklarte overfor Kontrollutvalget i 1977 at

"Opplysninger om medlemskap i NKP ble ikke meddelt. Derimot gav de opplysninger om rabulister, om folk som hadde vært med på å lage bråk, oppviglere på arbeidsplassen - i det hele folk som de mente kunne lage vanskeligheter for bedriften."

En av mottakerne av informasjonen forklarte til Kontrollutvalget i 1977 at de ikke fikk konkrete data, men enten "ok" eller "frarådes". Asbjørn Bryhn forklarte til Kontrollutvalget i 1977 at han ikke kunne huske at Overvåkingssentralen "noen gang bestemt har frarådet ansettelse med den begrunnelse at en person f eks var kommunist". På den annen side forklarte han at man nok bekreftet opplysninger som andre selv hadde og "det forekom vel at man advarte mot bestemte personer".

Når det gjelder måten opplysningene ble meddelt på, synes det også her å ha skjedd en omlegging fra muntlige meddelelser til skriftlighet. Til Kontrollutvalget i 1977 opplyses om tiden 1961 til 1970 at meddelelser som oftest foregikk skriftlig. Ved muntlige henvendelser der det var opplysninger å meddele "fikk rekvirenten beskjed om å komme ned på sentralen og ble der gitt visse informasjonen i fortrolig samtale".

Hvordan ble opplysningene brukt av bedriftene, og hvilke konsekvenser fikk de for søkere til stillinger?

Materialet kunne som nevnt bli brukt til å hindre forflyttinger innad i bedriftene, eventuelt også opprykk, og til å hindre at uønskete personer ble ansatt. Det foreligger imidlertid ikke konkrete eksempler på at noen ble sagt opp. Ble noen nektet ansettelse på bakgrunn av opplysningene? Politiavdelingsjefen i Overvåkingssentralen frem til 1969 mente det sjelden foregikk. Materialet nevnt foran indikerer imidlertid klart at så skjedde i flere tilfeller.

Listeføringen i forbindelse med industriberedskap innebar ikke at kommunister generelt ble nektet ansettelse i beredskapsviktige bedrifter, selv i klasse A. Ved Kongsberg Våpenfabrikk het det i forbindelse med en ny liste over kommunister i 1958 at "noen få nyansatte er kommet i tillegg". Også ved flere andre bedrifter av denne art var kommunister ansatt.

8.5.3.2. *Tiden etter 1967*

1967 danner et skille først og fremst ved at Mellbye-utvalgets innstilling da forelå, se nedenfor. Arbeidet med industriberedskap fortsatte imidlertid etter om lag samme hovedlinjer som før. I 1967 samlet Direktoratet for økonomisk forsvarsberedskap inn nye oppgaver over bedriftene, også denne gang gruppert etter viktighet. Gruppe 1 omfattet bedrifter "hvis produksjon er nødvendig for dekning av essensielle innenlandske behov i overlevingsperioden". Politiets oppgave var konsentrert om denne gruppen, "med personellundersøkelser mot eventuelle usikre elementer i forbindelse med sabotasje e.l.". Politikamrene ble på nytt bedt om å sende lister til Overvåkingssentralen via overvåkingstjenestens distriktssentraler. Så skjedde, etter om lag samme modell som tidligere. "Usikre elementer", eller som det også het, "uheldige elementer innen arbeidsstokken", ble ved politikamrene forstått å være kommunister og dessuten personer som hadde hatt kontakt med østeuropeere. Også aktive medlemmer av Sosialistisk Folkeparti kunne unntaksvis bli rapportert i denne sammenhengen viser et notat fra overvåkingspolitiet i en Østlandsby i 1970. Kommisjonen har ikke indikasjoner på at denne registreringen har ført til at informasjon ble gitt videre fra tjenesten.

På 1970-tallet ble Industriberedskapsutvalget opprettet med representanter for Norges Industriforbund, Landsorganisasjonen i Norge, industri-, arbeidskraft- og forsyningsmyndighetene og Forsvaret. Industridepartementet var overordnet myndighet og sekretariat. Utvalget fortsatte arbeidet med det industriberedskapsregistret som Direktoratet for økonomisk forsvarsberedskap hadde påbegynt. Nå ble ikke samtlige bedrifter i registret automatisk regnet som etterretningsmål. Hvorvidt de skulle følges oppmerksomt, måtte avgjøres etter en lokal vurdering. Overvåkingssentralen påla i et rundskriv i 1974 politikamrene og distriktssentralene å makulere korrespondanse omkring opplegget fra 1967.

Etter at Mellbye-utvalgets innstilling kom i 1967, inntraff en situasjon der overvåkingstjenesten ventet på avklaring fra de politiske myndigheter med hensyn til

kriterier for å registrere personer (se 8.1.3.2). Mellbye-utvalget hadde også påpekt at det ikke var hjemmel for å gi personkontrollopplysninger til private bedrifter. Kontakten med beredskapsviktige bedrifter fortsatte, men konkrete personopplysninger skulle etter ordre fra overvåkingssjef Gunnar Haarstad bare gis hvis det forelå "helt spesielle grunner til det" eller når det "er nødvendig for løsningen av overvåkingstjenestens primære oppgaver", jf 8.5.1.1.d).

Ifølge en redegjørelse fra Gunnar Haarstad til Kontrollutvalget i 1977 maktet tjenesten ikke å holde kontakten med bedriftene i ønskelig grad, på grunn av vekst i oppgaver knyttet til kontraetterretning og bekjempelse av terrorvirksomhet. Sammen med omfanget av sikkerhetsundersøkelser fra Forsvaret, gjorde dette at tjenesten ikke hadde kapasitet til å følge med i ansettelse i bedriftene. Man ga, ifølge Haarstad og den polititjenestemannen som var ansvarlig for personkontroll fra 1969 til 1975, fortsatt opplysninger på forespørsel til Norsk Hydro frem til ca. 1971/72 - og opplysninger til private bedrifter i sammenheng med deres oppdrag for Forsvaret. Antall saker var ikke stort, og mye av bakgrunnen var frykt for industrispionasje og sabotasje.

Til de offentlige påstandene fra blant andre Per Borten og Magnus Hole Jacobsen om en systematisk politisk overvåking med sikte på å hindre ansettelse av kommunister, skrev Haarstad i et notat til Kontrollutvalget i 1977:

"Selv om vi skulle hatt slike hensikter - hvilket ville vært i strid med egne direktiver - sier det seg selv at vi ville være ute av stand til å gjennomføre en "politisk overvåking" og en betjening av private bedrifter endog bare tilnærmet det omfang og på den måte som påstått av Hole Jacobsen og Borten."

Kommisjonens undersøkelser viser at overvåkingstjenesten i en del tilfelle ga opplysninger om politisk syn til bedrifter, selv om at det ikke er belegg for å si at dette hadde karakter av en systematisk rapportering. På 1970-tallet gjaldt dette ikke medlemmer av Norges Kommunistiske Parti; de ble i liten grad ansett som noen risiko. Det gjaldt nå medlemmer av SUF (m-l), senere AKP(m-l). En polititjenestemann i Overvåkingssentralen forklarte som nevnt til Kontrollutvalget i 1977 at de ga opplysninger

"om rabulister, om folk som hadde vært med på å lage bråk, oppviglere på arbeidsplassen - i det hele folk som de mente kunne lage vanskeligheter for bedriften."

Vedkommende gikk av i 1970, utsagnet kom i 1977 - og med henblikk på situasjonen i årene umiddelbart før 1970, virker det rimelig at han har hatt ml-erne i tankene.

Haarstad bekreftet overfor Justisdepartementets ledelse på et møte i 1977 at opplysninger om medlemmer av AKP (m-l) kunne tenkes å bli gitt til private bedrifter, dersom det gjaldt saker som ble ansett som "sikkerhetsmessig relevant". Hjemmel kunne foreligge for bedrifter med leveranser til Forsvaret og i konkrete faresituasjoner, jf rundskriv 1/77 (omtalt under 8.5.1.1).

Kommisjonens materiale viser flere tilfeller av at opplysninger gikk eller kan ha gått fra politiet til bedrifter eller andre arbeidsgivere:

I et brev fra Hardanger politikammer til Landsdelssentral Vestlandet fra 1970 sies det at en student som hadde arbeidet ved en bedrift, hadde klart å skape stor uro:

"På bakgrunn av den uro A klarte å skape ... ser en her med skepsis på de studenter og folk med annen høyere utdanning som søker seg jobber ved bedriftene som ferievikarer og evt. fastere jobber. En ber derfor om opplysninger om: [Liste over ti navngitte personer]." (Anonymisert her.)

I Odda var det på 1970-tallet, særlig etter en streik ved Norzink AS i 1976, en fast ordning der bedriftene fikk sine mistanker om at personer tilhørte ml-bevegelsen bekreftet av politiet. Kontakten mellom personellkontorene ved de største bedriftene og overvåkingstjenesten var god, og kontorene henvendte seg med forespørsler om folk. En tjenestemann i overvåkingspolitiet har forklart overfor kommisjonen at han kunne få forespørsel fra bedriftene når de hadde en mistanke om at søkere hadde tilknytning til ml-bevegelsen. Vitnet opplyste at

"dersom han fikk slike henvendelser foretok han undersøkelser i sine registre. Dersom vitnet fant at personen enten var registrert med kriminell atferd eller registrert som venstreekstrem person, ville han ikke gi noen konkrete persontilbakemeldinger til bedriftene. Imidlertid ville han gjennom en telefonsamtale mer gi inntrykk av at han nok ikke hadde ansatt personen dersom det hadde vært opp til ham å ansette personen."

Videre uttalte han om grunnen til at han svarte slik:

"... vitnet opplevde denne kontakten med bedriftene som i utgangspunktet å ligge på grensen til hva man muligens burde gjøre i forhold til den taushetsplikt han hadde. Således ønsket han ikke å gi noen konkrete opplysninger tilbake om hva politiet hadde registrert om personens virksomhet."

Ordningen bortfalt etter hvert, og varte antakelig frem til 1978.

Den samme praksis som nevnt ovenfor, ble fulgt ved en større bedrift på Østlandet på 1960- og 1970-tallet. Personalsjefen ringte sin kontakt i det lokale overvåkingspolitiet ved ansettelse og kunne få til svar at "vi vil ikke anbefale ansettelse" el. Om grunnen var kriminelle forhold eller politisk tilhørighet ble ikke opplyst.

Ved en annen bedrift ble i 1971 samtlige ferieavløsere ved en bedrift sjekket i politiets registre. Om en søker het det for eksempel:

"Hans far (...) hadde i de første årene etter krigen og utover 50-årene visse k-sympatier. Dette har endret seg og han sogner nu antagelig til den venstreorienterte delen av Arb. partiet eller SF."

Om forholdene i en Østlandsby har en tjenestemann i det lokale overvåkingspolitiet forklart:

"På 70-tallet mottok man også forespørsler fra bedriftsledere vedrørende personer som skulle ansettes i nøkkelstillinger innen bedrifter med beredskapsoppdrag. Det gjaldt bl.a. [bedriftene A, B, C, D, E m fl]. Det kunne da forekomme at bedriftsledelsen kom med flere navn og spurte om noen av beredskapsmessige grunner ikke burde ansettes. Svar om dette ble gitt tilbake muntlig, men ble aldri begrunnet. Vitnet følte selv at han strakk seg så langt han kunne, og han hadde noe

dårlig samvittighet for dette. Derfor ønsket han ikke å gi opplysninger om hvorfor han eventuelt ikke anbefalte personer."

Dokumenter fra en observasjonssak i Overvåkingssentralen tyder på at personopplysninger om et medlem av AKP (m-l) kan ha blitt utvekslet med en bedrift i Finnmark i 1976; kopi av kontrakt og skjema til bedriften utfylt av personen ligger ved saken.

I Vestfold fikk en bedrift i 1970 en henvendelse fra en som søkte arbeid og hadde samme etternavn som en kommunist ansatt ved bedriften. Personellkontoret ringte da det lokale politikammeret, som sjekket opp dette med politikammeret på søkerenes hjemsted. At de var i slekt, ble meddelt bedriften. Søkeren fikk til svar at bedriften for tiden ikke tok inn arbeidere.

I en større by på Vestlandet er det klare belegg for at overvåkingspolitiet har tatt initiativet til å varsle en bedrift da et medlem av AKP(m-l) søkte jobb der. Det heter i et notat fra det lokale politikammeret i 1972:

"Vår kontakt på [bedrift A] ble ... oppsøkt og gitt den nødvendige orientering i anledning saken. Det var full enighet om at det beste ville være å avvise søkeren og muligheten for det ble drøftet ... [Kontakten] fikk beskjed om at det for tiden ikke var noe ledig ... I virkeligheten er bedriften på markedet etter lærlinger og faglært arbeidskraft."

Bedriften var innstilt på å avvise ham helt, men nølte, da det hadde vært en liknende sak sommeren før, slik at personalkontoret ville gå noe forsiktig frem. For øvrig holdt man i samråd med klubbstyret øye med "ekstremistene". Det bør bemerkes om den første saken at den var en utløper av overvåkingspolitiets arbeid med å kartlegge AKP (m-l)s politiske virksomhet i Forsvaret.

Bortsett fra ordningen i Odda og det mulige tilfellet fra Finnmark har kommisjonen inntrykk av at denne praksisen først og fremst gjaldt første halvdel av 1970-tallet. Lederne ved Overvåkingssentralen fra annen halvpart av 1970-tallet og frem til begynnelsen av 1990-tallet har forklart til kommisjonen at så langt de kjenner til, har det, bortsett fra i saker som gjelder leveranser til Forsvaret, ikke blitt gitt personkontrollopplysninger til private bedrifter.

8.5.4. *Skipsfarten*

8.5.4.1. *Innledning*

Skipsfartens beredskapsmessige og forsvarsmessige betydning har medført at næringen har vært av særlig interesse for overvåkingstjenesten. Således nevner Mellbye-utvalget²¹² skipsfarten blant de etater og næringer som overvåkingstjenesten var pålagt å samarbeide med av hensyn til totalforsvaret. Dette kommer også til uttrykk i overvåkingsinstruksen av 1977 § 3 d, som nevner handelsflåten blant de næringer og

²¹²Side 49-50.

etater der overvåkingstjenesten skal treffe særlige tiltak for å kartlegge og hindre handlinger som kan medføre fare for rikets sikkerhet.

Også innen skipsfarten fulgte overvåkingspolitiet med på kommunistenes virksomhet. Det var frykt for at kommunister drev ulovlig kurér- og etterretningsvirksomhet, planla sabotasje eller i kritiske situasjoner kunne overta kommandoen over skip ved kupp. Det var også frykt for at terror- og sabotasjegrupper med utspring i miljøer knyttet til mellomkrigstidens Wollweber-grupper skulle gjenoppstå.²¹³

Rundt 1950 medførte kommunistiske aksjoner blant havnearbeiderne mot lossing av NATO-materiell fra USA en forsterkning av innsatsen mot kommunistene.

Kampen mot kommunistene tilspisset seg internasjonalt med Korea-krigen (1950-53). I USA kom i 1952 McCarran-loven, som utelukket blant annet kommunister fra amerikansk jord og medførte krav om sikkerhetsopplysninger om sjøfolk.

I Norsk Sjømannsforbund hadde kampen mot kommunistene vært hard også i mellomkrigstiden. Sjømannsforbundet hadde ekskludert medlemmer for kommunistisk cellevirksomhet fra tidlig på 1930-tallet. Under krigen sto striden blant annet i tilknytning til sjømannsklubbene på den amerikanske østkysten, som var under kommunistisk ledelse.²¹⁴

I 1945 ble Sjømenns landssentral av NKP stiftet. Landssentralen engasjerte seg til fordel for aksjonen for at sjømennene skulle få utbetalt tilbakeholdte krigsrisikotillegg (Nortraship-saken). Sjømannsforbundet ønsket at midlene skulle beholdes i et fond.

8.5.4.2. *Politiets overvåkingstjeneste*

I en organisasjonsplan for Overvåkingsentralen fra januar 1955, er arbeidet med å motvirke infiltrasjon blant annet i skipsfarten nevnt som en av de særlige oppgaver som var tillagt den seksjon i sentralen som hadde til oppgave å overvåke "åpen og skjult kommunistisk virksomhet".

I et rundskriv av 19. april 1952 fra Overvåkingsentralen til en del politimestre, opplyses at overvåkingstjenesten

"hittil bare i liten utstrekning [har] kunnet skaffe seg opplysninger om den kommunistiske infiltrasjon i handelsflåten."

²¹³Ernst Wollweber reiste i årene 1919-1927 rundt som organisator for det tyske kommunistpartiet. I 1936 etablerte han seg i Oslo, men reiste rundt i Nord-Europa for å bygge opp sin sabotasjeorganisasjon, særlig rettet mot skipsfarten. Etter 2. verdenskrig arbeidet han for den Øst-tyske sikkerhetstjenesten. Se Lars Borgersruds doktoravhandling om Wollweber. Borgersrud konkluderer med at det ikke fantes noen Wollweberorganisasjon etter den 2. verdenskrig.

²¹⁴Se Aksel Zachariassen "Fra trellekår til frie menn - Norsk Sjømannsforbund gjennom 40 år" utgitt av Norsk Sjømannsforbund.

For å få rett på dette opplyses det at det vil bli knyttet kontakt med "pålitelige folk ombord i skipene". Arbeidet skulle "baseres på en viss aktiv medvirkning fra redernes side", jf 8.5.4.6. Av brevet fremgår at Overvåkingssentralen har lagt opp et register over skip i handelsflåten og et register over suspekterte sjøfolk:

"Ved et samarbeid med ledelsen for Sentralregisteret for Sjømenn, som bl.a. mottar løpende underretning fra hyrekontorene m.v. om alle nye forhyringer og avmønstringer, kan opplysningene holdes ajour."

Kommisjonens gjennomgåelse av Overvåkingssentralens arkiver viser imidlertid et relativt sparsomt materiale som angår kartlegging av kommunistisk virksomhet blant sjøfolk. Materialet skriver seg i det alt vesentlige fra slutten av 1940-tallet og tidlig på 1950-tallet. I det gamle emnearkiv er det et emne nummer med betegnelsen "Kommunistisk infiltrasjon i handelsflåten". Mappen viser en liste over kommunistiske sjøfolk, innsendt i 1953 av Senja politikammer. Listene omfatter sjøfolk som ble gitt betegnelsen S 1 og S 2, det vil si "sikker kommunist" og "kanskje kommunist". Om disse betegnelsene vises til 8.4.2.3 b). For øvrig har kommisjonen ikke funnet spor etter noe register over suspekterte sjøfolk. Forklaringen kan være at materialet er makulert.

I Overvåkingssentralens prinsipparkiv finnes videre en mappe med noe materiale fra årene 1946 til 1950 om Sjømenns landssentral av NKP. Blant annet finnes avskrift av et rundskriv datert 15. april 1946 fra Sjømenns Landssentral av NKP, et brev fra 1948 fra sentralen til en sjømann, et notat fra 1948 med en navneliste der det anføres "følgende norske sjøfolk, medlemmer av NKP, er lederne for oppvigleriet blant sjøfolkene", et notat fra 1948 vedrørende personer tilhørende landssentralen som var valgt inn i et aksjonsutvalg for Nortraship-saken, et notat fra 1949 med navneliste over "den indre krets av norske kommunister i New York under krigen", hvorav enkelte ble antatt å være kuréerer, to navnelister fra 1948 og 1949 - med saksnummer ved de fleste navn - over et titall tidligere sjøfolk med korte opplysninger om deres nåværende arbeidsforhold og aktivitet i land, og en udatert navneliste merket "Sjømenns landssentral av NKP - Fortegnelse over medlemmer av den Skandinaviske sjømannsforening" med saksnummer notert på enkelte. Om en av personene på listene finnes et notat fra 1948, der han karakteriseres som "hemmelig agent for kommunistene".

I et lengre notat fra 1948 om Norsk Sjømannsforbund gis det opplysninger om forbundets representant i en utenlandsk havneby. Fra en "ukjent kilde" opplyses det om vedkommende at han skal være "kommunist av internasjonalt format", at det ikke er usannsynlig at han er "fast kontakt i et kurérnett" og at hans kontakter er "flere fremtredende kommunister som er kjent for å ha vært og ennå er medlemmer av terroristgrupper". To av disse hevdes å ha vært med i Wollwebers sabotasjegrupper. Videre gis det en oversikt over ledere for forbundets avdelingskontorer i utlandet og opplysninger om en person som hevdes å lede kommunistceller i Norsk Sjømannsforbund etter instruks fra NKP.

Et notat datert 23. juni 1950 "Oversikt over Sjømenns Landssentral av NKP", gir en oversikt over ledere og oppgaver:

"Sentralens hovedoppgave er foruten å drive politisk opplysningsvirksomhet først og fremst å gå inn for å gjøre Norsk Sjømannsforbund om til en ren kommunistisk organisasjon ... Således har sentralen gått i spissen for aksjonen "Nortraships hemmelige fond" og stillet seg i direkte motsetning til NSF."

Det opplyses at sentralens virksomhet ikke har "vist noen større resultater", at en regner med at sentralen "som offisielt organ "gikk i dekning" allerede i 1948", at sentralen har store økonomiske vanskeligheter, men at en kan regne med at sentralens virksomhet senere blir tatt opp igjen.

I det gamle prinsipparkivet finnes også en mappe med noen dokumenter vedrørende Norsk Sjømannsforbund. Det dreier seg om enkeltstående dokumenter fra begynnelsen av 1950-tallet vedrørende blant annet styremedlemmer og lover for Oslo Krigsseilerforening og tyveri av dokumenter fra Sjømannsforbundets kontor.

Videre finnes en liste på ca 150 personer over "kommunister i Losse- og lastearbeidernes Forening", som er innsendt av Bergen politikammer ved brev av 11. oktober 1950. Det opplyses at listen omfatter aktive og sympatisører. Enkelte opplyses å være usikre. Det er notert saksnummer, antakelig fra Bergen politikammer ved de fleste. Ved et par navn er det for hånd påført saksnummer ved Overvåkingssentralen.

I forbindelse med visumnektelsessaken om bord på M/S Stavangerfjord i 1950, se 8.5.4.5, er det av en som deltok på møter i Norsk Sjømannsforbunds avdeling i San Francisco, New York, og om bord på Stavangerfjord, laget en rapport fra møtene datert 10. november 1950. Avskrift av denne er oppbevart i prinsipparkivet. Av rapporten fremgår at forfatteren selv deltok aktivt på møtene - "undertegnede uttalte at ...".

Kommisjonens gjennomgåelse av overvåkingstjenestens arkiver gir ikke indikasjoner på at tjenesten har meddelt opplysninger om sjøfolk til Norsk Sjømannsforbund eller til rederiene eller deres organisasjoner.

Av Mellbye-utvalgets rapport, avgitt 1967, går det imidlertid frem på side 49-50 at:

"Som ledd i totalforsvaret er overvåkingstjenesten videre pålagt å samarbeide og herunder utveksle opplysninger med forskjellige andre organer og institusjoner: Forsvaret, Direktoratet for økonomisk forsvarsberedskap, Norges statsbaner, Post- og telegraf samt skipsfarten."

Av utvalgets innstilling side 28 fremgår at overvåkingspolitiet som ledd i det forebyggende beredskapsarbeidet foretok personundersøkelser blant annet i handelsflåten. Kommisjonens undersøkelser gir ikke holdepunkter for å vurdere omfanget av den informasjonsutveksling med skipsfarten som der er beskrevet. Som det fremgår nedenfor under 8.5.4.6, er det imidlertid på det rene at Overvåkingssentralen har utvekslet opplysninger med daværende Skipsfartens Arbeidsgiverforening.

Videre vises til 8.5.5.4, der det fremgår at Forsvarets etterretningstjeneste trolig fra slutten av 1940-tallet til 1958 og Overvåkingssentralen fra midten av 1950-tallet til

begynnelsen av 1980-tallet, ga opplysninger til den amerikanske ambassade om personer som søkte visum til USA.

Kommisjonen har prøvd å bringe på det rene om de hemmelige tjenester i denne forbindelse utvekslet informasjon med eller på annen måte samarbeidet med Norsk Sjømannsforbund eller med redernes organisasjoner.

8.5.4.3. *Norsk Sjømannsforbund og kommunistene*

Sjømenns landssentral av NKP ble som nevnt stiftet sommeren 1945. Ifølge forklaring til kommisjonen fra Leif Vetlesen²¹⁵ hadde sentralen kontakt med 50-60 sjømenn om bord på båtene. Han mener således at frykten for kommunistenes innflytelse blant sjøfolk har vært overdrevet. Landssentralen var ifølge Vetlesen først og fremst aktiv i Nortraship-saken, og støttet krigsseilernes kamp for å få utbetalt de tilbakeholdte krigsrisikotilleggene.

Leif Vetlesen var den eneste kommunistiske tillitsmann ved Sjømannsforbundets hovedkontor og ble tvunget til å slutte i sin stilling i 1947. Fra ham har kommisjonen mottatt kopi av et brev av 15. oktober 1948 fra Harald Eriksen ved Sjømannsforbundets San Francisco-avdeling til en sjømann om bord på et norsk skip.²¹⁶ I brevet omtales en konferanse for tillitsmenn i Sjømannsforbundet 3.-5. september 1948 i New York, der blant annet spørsmålet om handelsflåtens stilling i en eventuell ny krig ble drøftet. Formannen i Norsk Sjømannsforbund, Ingvald Haugen, var til stede på konferansen. Ifølge brevet ble det tatt til orde for at man måtte treffe forholdsregler for å bekjempe femtekolonnevirksomhet. Konferansen omhandles i en artikkel i Friheten 1. juni 1949. Her hevdes at tillitsmannskonferansen i USA ga opptakten til Sjømannsforbundets nærmere kartlegging av kommunister og andre "upålitelige elementer" i handelsflåten og at arbeidet skulle sentraliseres til New York og Oslo.

Haakon Lie beretter i sin forklaring til kommisjonen:

"Dette vil jeg for øvrig gjerne dere skal vite, for når dere nå går løs på Sjømannsforbundet, så er det en lang, lang historie. Vi bygde opp vår plan mot kommunistene. Det var en ting vi aldri behøvde å legge oss bort i, og det var Sjømannsforbundet. For dette kunne gutta bedre enn oss. De hadde bitter erfaring."²¹⁷

Kommisjonen har gjennomgått utvalgte deler av Sjømannsforbundets arkiver, herunder tidligere leder Ingvald Haugens etterlatte papirer.²¹⁸ Dokumentene viser at forbundet

²¹⁵Leif Vetlesen arbeidet fra 1944 som redaksjonssekretær i Sjømannsforbundets medlemsblad, en stilling han beholdt etter krigen. Han ble medlem av NKP straks etter krigen og kom med i NKUs sentralstyre. Etter at Vetlesen hadde støttet en aksjonskomite i Nortrashipsaken som krevde tilbakebetaling av tilbakeholdt krigsrisikotillegg til sjømenn, måtte Vetlesen slutte i Sjømannsforbundet. Han ble ekskludert i mars 1948. Ved splittelsen i NKP fulgte han Furubotn-fraksjonen. Vetlesen kom senere med i Arbeiderpartiet.

²¹⁶Vetlesen fikk brevet fra vedkommende sjømann.

²¹⁷ Dette avsnittet er strøket i Haakon Lies reviderte versjon. Se nærmere om Haakon Lies forklaring under 3.1.2.

²¹⁸I Arbeiderbevegelsens arkiv.

sentralt, men også avdelingene ute, særlig i New York, på slutten av 1940-tallet og begynnelsen av 1950-tallet var sterkt engasjert i å bekjempe kommunistisk aktivitet i forbundet og i å hindre kommunistisk aktivitet og aksjoner om bord på skipene. Særlig var man opptatt av å hindre aksjoner mot transport av amerikansk NATO-materiell til Norge. Korrespondansen er til dels ført i tildekkende vendinger, slik at det kan være vanskelig å få tak hva som omtales. Dels er språkbruken klar: Kommunistene omtales i enkelte dokumenter som rotter.

På forbundets landsmøte i september 1951 ble det vedtatt at medlemmer av kommunistiske organisasjoner ikke kunne inneha tillitsverv eller ansettes som tillitsvalgte ved hovedkontoret eller avdelingene.²¹⁹

I et udatert og usignert notat blant Ingvald Haugens etterlatte papirer fra ca 1955, som gir et tilbakeblikk over resultatene av ti års kamp mot kommunistene i fagbevegelsen, heter det om Sjømannsforbundet at "forbundet har vært et meget ettertraktet offer fra kommunistenes side, og hvor aktivistene arbeidet på alle hav".

Lederen i Sjømannsforbundet oppfattet aksjonene i forbindelse med Nortraships hemmelige fond som et kommunistisk angrep på Sjømannsforbundet. Han oppfattet hovedaksjonsutvalget for Nortraships hemmelige fond og Sjømenns landssentral av NKP som samme sak.²²⁰

Sjømannsforbundet samarbeidet med International Transport Workers' Federations (ITF) og forbundets "Vigilance Committee", som var nedsatt i 1949. Vigilance Committee hadde egne avdelinger i tre regioner: Skandinavia og Østersjøen, Nordsjøen og Atlanterhavskysten, og Middelhavet. En antikommunistisk kampanje ble ført i forbindelse med lokale forhold. Bakgrunnen var kommunistenes forsøk på å hindre lossing av militært materiell innenfor Atlanterhavspakten og våpenforsendelser til Korea. Man mente også å ha indikasjoner på at Wollwebers sabotasjevirksomhet var under utvikling. Formålet var "to supply our unions with ammunition in the war on the communists".

På en konferanse i London 18. og 19. januar 1951 ble det gjort følgende vedtak i I.T.F.'s Eksekutivkomité:

"Denne konferanse av I.T.F.'s sjømannsseksjon holdt i London 18. og 19. januar 1951, har merket seg Kominforms plan mot sjøfolkenes faglige organisasjoner, og erfarer med tilfredshet at alle forsøk som er gjort av kommunistdominerte organisasjoner gjennom W.F.T.U. for å splitte de demokratiske sjøfolks organisasjoner, er blitt en komplett fiasko. Deres forsøk blir sett på med den forakt de fortjener av alle sjøfolk som støtter fredens sak. De sjømannsorganisasjoner som er tilsluttet I.T.F., er fast bestemt på å bekjempe alle videre kommunistiske planer om å misbruke sjøfolkene til politiske formål.

Etter å ha brakt på det rene at Kominform etter sitt nederlag på det faglige område nå har til hensikt å gripe til andre midler, og endog ikke vil nøle med å gripe til terror og sabotasje og trusler mot skipenes sikkerhet, advarer konferansen alle sjøfolk som er medlemmer av organisasjoner tilsluttet I.T.F., mot denne virksomhet, og oppfordrer dem til konstant årvåkenhet

²¹⁹Erling Borgen "Diktatoren" Scanbok forlag 1988 side 143.

²²⁰Arbeiderbladet 7.desember 92 jf Arbeiderbladet 4. mars 1948.

og til å holde sine organisasjoner underrettet om sine iakttagelser, og således være behjelpelig med å ta effektive motaksjoner mot femtekolonne-anslag."

Av dokumentene fremgår at det forut for konferansen forelå en rapport fra en aksjonkomité. Om rapporten heter det i et dokument fra forbundets arkiver:

"Av denne fremgikk med all ønskelig tydelighet, at kommunistene på de forskjelligste områder arbeider målbevisst for å sabotere først og fremst Marshall-planen, dernest våpenhjelpen til Europa, og ikke minst transportene til Korea. Det materiellet og de opplysninger aksjonskomiteen sitter inne med viser videre at Wollwebers sabotasjeorganisasjon er under hurtig utvikling. Deres agenter om bord i skipene har ordre om å forholde seg i ro, ikke delta i aksjoner eller opposisjoner, det være seg til regjeringsvedtak eller organisasjonsmessige beslutninger. De har en oppgave, og det er i et givent øyeblikk å sørge for at skipet ikke kan føre frem den last det har fått innenbords."

I et sirkulære fra ITF for august 1951 heter det at "de frie og demokratiske fagbevegelsene" nå hadde situasjonen under kontroll. Det var imidlertid frykt for nye fremstøt fra "de kommunistiske styrker".

Bortsett fra lister over kommunister blant losse- og lastearbeidere i forbindelse med aksjoner mot lossing av amerikansk materiell, jf nedenfor, og enkelte navnelister fra 1949 som kan være lister over kommunister, har kommisjonen ikke funnet noe egentlig kommunistarkiv. At et slikt arkiv ikke ble ført, indikeres også av et notat fra 1959 som kommisjonen har funnet i Overvåkingssentralens arkiver. Overvåkingssentralen hadde foretatt undersøkelser om en person som arbeidet i Sjømannsforbundet, og hadde i denne forbindelse tatt kontakt med en kilde i forbundet og fått muntlig opplyst blant annet hvilke opplysninger som fremgikk av kartotekkortet på vedkommende (navn, fødselsdato, tjenstesteder og en tidligere eksklusjon). I Overvåkingssentralens notat heter det:

"Sjømannsforbundet fører ingen andre personal- eller medlemsfortegnelser og det blir ikke samlet skriftstykker på den enkelte eller på annen måte.

Det er ikke kjent at A noen gang har vært medlem av det kommunistiske parti, og det foreligger ingen opplysninger om dette i forbundet." (Anonymisert her.)

Henrik Aasarød, som var formann i Sjømannsforbundet fra 1970 til 1988, og hadde arbeidet i forbundet fra 1951, opplyser til kommisjonen at han ikke har kjennskap til at forbundet førte et hemmelig kommunistarkiv. Han har heller ikke hørt noe fra tidligere tillitsvalgte eller andre i Sjømannsforbundet om at det skal ha eksistert et slikt arkiv.

I boken *Diktatoren* av Erling Borgen²²¹ gis opplysninger om kontakt mellom Sjømannsforbundets daværende leder Ingvald Haugen og den amerikanske ambassade i 1948, som la grunnlag for et samarbeid mellom forbundet og FBI. Dette samarbeidet er også omhandlet i en artikkel av journalist Arild Aspøy i *Vi Menn* 17. november 1992. Kommisjonen har fått tilgang til den dokumentasjon som lå til grunn for Aspøys artikkel. Dokumentasjonen er opplyst å være innhentet gjennom det amerikanske National Archives. Korrespondansen mellom den amerikanske ambassaden i Oslo og

²²¹Scanbok forlag, Oslo 1988, side 143 følgende.

Secretary of State, Washington, viser at amerikanske myndigheter var opptatt av kommunistenes stilling i forbundet. I et telegram sendt fra ambassaden 16. mars 1948 til Secretary of State heter det:

"Aggressive step in Labor Party trade unionists anti-Communist program occurred yesterday when Seamen's Union officers excluded four Communists "for spreading false rumors damaging to union and its officers"."

De amerikanske dokumentene viser videre et nært samarbeid mellom Sjømannsforbundet og amerikanske myndigheter. I et brev datert 4. november 1948 fra den amerikanske ambassade til State Departement, fremgår det at Ingvald Haugen i en samtale med ambassaden hadde foreslått at en representant for de amerikanske tjenester skulle ta kontakt med lederen for Sjømannsforbundets New York avdeling, Einar Johansen

"for the purpose of receiving such information as he may obtain as to the identity of Communist couriers and agents aboard Norwegian ships calling at American ports. Establishment of such liaison is one of the highly confidential phases of the Norwegian Trade Union movement's anti-Communist campaign."

Det forbundet skulle informere om var altså "kommunistiske kurerer og agenter" - ikke "kommunister og agenter", som det hevdes i Erling Borgens bok Diktatoren side 144-145.

Av en melding datert 26. november 1948 fremgår at brevet fra ambassaden ble sendt over til Edgar Hoover, FBI.

At forbundet hadde forbindelse med FBI, går også frem av korrespondanse mellom Sjømannsforbundets hovedkontor og New York-kontoret i 1949 og 1950. Av et brev av 5. april 1949 fra Ingvald Haugen til Einar Johansen fremgår at en tredje person skulle sørge for at Johansen fikk kontakt med rette vedkommende i FBI, i fall Johansen ennå ikke hadde fått kontakt. Hvis vedkommende ikke fikk til dette, anbefalte Haugen at Johansen kontaktet justisminister Gundersen, som da befant seg i USA. Bakgrunnen for behovet for kontakt med FBI fremgår ikke klart av brevet, men ser ut til å ha vært en liste som kastet tvil over den "antikommunistiske holdning" hos Sjømannsforbundets tillitsmenn i USA. Videre fremgår av et brev fra 1950 at Einar Johansen av "sine forbindelser i FBI" var anmodet om å finne personer på Amerikabåtene som kunne være villige til å undersøke "alle forhold litt om bord" under overfarten.

Av brev fra 1953 i Utenriksdepartementets arkiver fremgår for øvrig at Einar Johansen helt fra 1943 hadde hatt status som "governmental official" for norske myndigheter. Han anfører i et brev til Utenriksdepartementet i 1953 at han trengte denne status for å kunne henvende seg direkte til de amerikanske myndigheter. Dokumentene beskriver hans oppgave som "technical adviser for Norwegian seamen's welfare", og gir ikke indikasjoner om at Einar Johansen hadde oppgaver i forbindelse med eventuell informasjonsutveksling om sjøfolk. Det fremgår videre at han på reiser har hatt et personlig skriv fra utenriksministeren eller ved hans bemyndigelse, som har bevitnet hans status. Hva som var bakgrunnen for dette, fremgår ikke.

Av et brev 27. mai 1949 fra den amerikanske ambassade i Oslo til Secretary of State fremgår at en representant for ambassaden i mai 1949 hadde en lengre samtale med Sjømannsforbundets leder Ingvald Haugen vedrørende

"the reported new Communist campaign to infiltrate the ships of the Norwegian merchant fleet with experienced Communist agents."

Her fremgår at Haugen bekreftet at forbundet nøye fulgte og søkte å motvirke den kommunistiske offensiv. Han avskrev ryktene om at kommunistiske agenter kunne være i stand til å føre norske skip over til russerne i tilfelle fiendtligheter mellom USA og Sovjetunionen. Haugen understreket imidlertid at kommunistene representerte en meget farlig terroristtrussel, men at han ikke hadde noen grunn til å tro at den nye kommunistiske kampanje var utløst av en gjenopplivet Wollweber-organisasjon. Haugen opplyste at forbundet var aktivt engasjert i å følge opp kommunistenes aktivitet. Som eksempler nevnte han at forbundet hadde informert politiet og redere om en kommunistkurér om bord på skip mellom Antwerpen og Norge, og lokalisert en radiotelegrafist på norsk skip i Det fjerne østen som åpenbart var kommunist. Mannen ble innrapportert til rederen, som lovet å avskjedige vedkommende. Dette var ledd i Sjømannsforbundets organiserte arbeid med å sjekke alle radiotelegrafister om bord i norske skip. Av brevet fremgår videre at Haugen påtok seg å prøve å skaffe ambassaden informasjon om kommunistiske agenter om bord på norske skip. Endelig takket han for at amerikansk tjeneste hadde tatt kontakt med New York-avdelingen for å motta informasjon om norske sjømenn som var mistenkt for kommunistiske forbindelser, jf brev av 4. november 1948 (omtalt ovenfor).

Også i juli 1950 var det en samtale mellom ambassaden og Haugen. Tema var blant annet norsk handelsflåte og Koreakrigen samt forslaget på det forestående landsmøtet om å utelukke kommunister fra tillitsverv i forbundet, jf ovenfor. Haugen uttalte dessuten at faren for sabotasje for norske skip i tilfelle ny krig ikke ville være "veldig omfattende".

Det har vært vanskelig å bringe på det rene om, og i tilfelle i hvilken utstrekning, Sjømannsforbundet samarbeidet med de norske hemmelige tjenester om kartlegging av kommunister. En tidligere polititjenestemann med meget lang tjeneste ved overvåkingstjenesten ved et politikammer, har opplyst til kommisjonen at han ut fra det han har hørt er sikker på at Overvåkingssentralen og Sjømannsforbundet hadde nær kontakt på 1950-tallet. Han husker at det var en viss interesse for en person i Sjømanns landsentral av NKP, men husker for øvrig ikke nærmere detaljer om hvilke former samarbeidet antok.

Som det fremgår ovenfor, opplyste Sjømannsforbundets leder til den amerikanske ambassade i 1948 at forbundet hadde gitt opplysninger om kommunistiske kuréer om bord på norske skip til norsk politi.

Sjømannsforbundet var engasjert i arbeidet for å sikre transport og lossing av amerikansk NATO-materiell til Norge mot kommunistiske aksjoner. Et brev av 28. februar 1950 fra Haugen til Bernhard Berntsen, Bergen og Fylkenes faglige samorganisasjon, viser at dette arbeidet skjedde i kontakt med "Haakon Lie og Hobbelhagens kontakt i Bergen", Jack Helle, jf kapittel 15. Men det var trolig også

kontakt med Forsvarets etterretningstjeneste.²²² I likelydende brev av 4. juli 1950 fra Ingvald Haugen til Birger Aspås i Trondhjems Lager & Transportforening, og Bernhard Berntsen i Bergen og Fylkenes faglige samorganisasjon, ber Haugen

"dels for egen regning og dels på vegne av vår felles venn Wilhelm"

om opplysninger om styremedlemmer i de lokale losse- og lastearbeiderforeninger

"hvem ... som er kjente kommunister, hvem som er usikre og hvem som er sikre, og i den forbindelse hvem som er medlemmer av D.N.A."

Kommisjonen antar at det her siktes til Vilhelm Evang, sjef for Forsvarets etterretningstjeneste. I brevet heter det videre:

"Denne opplysning har jeg bruk for i forbindelse med en kartlegging som nå mer enn ellers blir nødvendig ikke bare innen denne gruppe, men i flere andre grupper."

I brev av 7. oktober 1950 til hovedkassereren i Norsk Transportarbeiderforbund bes det om opplysninger om hvem som er kommunister blant styremedlemmer i Oslo Bryggearbeideres Forening, videre om hvor mange kommunister som var medlem av foreningen og om navn på en del av disse.

Som det fremgår ovenfor oversendte Bergen politikammer 11. oktober 1950 en omfattende liste over kommunistiske losse- og lastearbeidere til Overvåkingssentralen. Det fremgår ikke hva som var kilden for disse opplysningene.

En rekke brev i forbundets arkiver viser også at forbundet, særlig ved sin New York-avdeling, var engasjert i å unngå kommunistiske aksjoner mot skip som fraktet slikt materiell til Norge. Av et brev fra 1950 fra Einar Johansen til Ingvald Haugen fremgår at det i dette arbeidet ble foretatt undersøkelser for å fremskaffe opplysninger om hvilke skip som fraktet slikt gods.

Et brev av 21. mars 1951 fra London-avdelingen i Sjømannsforbundet til Ingvald Haugen tyder på at det også ble gitt opplysninger fra hemmelige tjenester:

"Dette for å meddele deg at A gjennom de hemmelige forbindelser som han har (etterretningsvesenet) ... ble gitt en opplysning om B ... B er innmeldt i N.K.P som medlem fortalte vedkommende til A idet dem hadde fått fatt i en medlemsliste som viste dette."
(Anonymisert her.)

"Etterretningsvesenet" kan ha vært såvel Politiets overvåkingstjeneste som Forsvarets etterretningstjeneste, som på dette tidspunkt også hadde arkiver over kommunister, jf 10.2. Som det fremgår under 8.5.5.3, avga Forsvarets etterretningstjeneste i en årrekke frem til ca 1958 et stort antall personopplysninger til den amerikanske ambassade om norske visumsøkere og sjøfolk om bord på skip som skulle anløpe amerikanske havner. Det er derfor mest sannsynlig at det var Forsvarets etterretningstjeneste som var den

²²²Se forøvrig kapittel 15, der det er beskrevet et møte mellom forsvarsminister Hauge, Vilhelm Evang og Haakon Lie for å drøfte tiltak mot slike aksjoner.

omtalte kilden. Av et vitneutsagn til kommisjonen går det for øvrig frem at Sjømannsforbundet og monitoringseksjonen i etterretningstjenesten, jf 10.4, en periode holdt til i samme hus på Grev Wedels plass.

8.5.4.4. *Hyringsnektelser av kommunister*

I den såkalte Stavangerfjord-saken i april 1950, jf 8.5.4.5, fremkom det at norske sjøfolk med kommunistisk tilhørighet ble sagt opp som følge av at amerikanske myndigheter nektet dem adgang til amerikanske havner. Spørsmålet for kommisjonen er om amerikanske myndigheter i slike saker bygget på opplysninger mottatt fra norske hemmelige tjenester.

Av protokoll fra møte i Koordineringsutvalget for de hemmelige tjenester 30. oktober 1950, fremgår at det var fare for en ny "Stavangerfjord-sak". I protokollen heter det at det vil virke uheldig om en igjen får en affære som kan utlegges dithen at det er amerikanske myndigheter som avgjør hvem som kan mønstres på **norsk skip**.

I protokollen fra møte i Koordineringsutvalget 13. november 1950 opplyses at det hadde vært - så langt resultatløse - drøftelser med amerikanerne om "skipspass" for besetningen på Amerikalinjens passasjerbåter. En sak var løst ved en erklæring fra norske myndigheter om at vedkommende ikke tilhørte noen kommunistisk organisasjon.

I et møte i Koordineringsutvalget 19. februar 1951 går det frem av protokollen om overvåking i handelsflåten at politiets representant hadde opplyst at

"en arbeider med en ordning basert på kontroll ved mønstringskontorene. Arbeidet skjer i kontakt med fagforeningsfolk."

Mønstringskontorene var forløperen for sjømannskontorene, som ble etablert i henhold til sysselsettingsloven av 1947.

Koordineringsutvalgets senere protokoller gir ikke nærmere informasjon om denne ordningen. Kommisjonen har ikke lyktes å finne et klart svar på hva slags ordning det her siktes til.

En mulighet er at det siktes til det samarbeid med Sentralregisteret for Sjømenn som er omhandlet i Overvåkingssentralens brev av 19. april 1952, jf 8.5.4.2. Her fremgår at Overvåkingssentralen skulle få opplysninger om forhyringer og avmønstringer fra hyrekontorene via Sentralregisteret for Sjømenn.

Kommisjonen har gjennomgått utvalgte deler av Arbeidsdirektoratets arkiver vedrørende sjømannsformidling og mottatt forklaring fra tre tidligere ansatte med lang erfaring fra sjømannsformidling. Gjennomgangen viser ikke saker der hyre er blitt nektet på politisk grunnlag. Lister og kartotekkort over sjøfolk som ble nektet hyre, omtaler bare nektelser på grunn av disiplinærforhold og helseforhold. I en artikkel

skrevet av cand philol Eli Fure om arkivet etter Kontoret for sjømannsformidling²²³, som i dag oppbevares ved Riksarkivet, opplyses at hun ikke har funnet noe som tyder på at Arbeidsdirektoratet hadde ført noe slags kommunistregister eller hadde opplysninger om hvem som kunne være kommunister, men at det fantes lister over nazister.

Et vitne som arbeidet med sjømannssaker i Arbeidsdirektoratet fra 1960 til 1980, har forklart til kommisjonen at han ikke har hørt om svartelisting på politisk grunnlag. Han har kun lest i pressen om at sjøfolk har blitt nektet hyre fordi de var kommunister. Vitnet utelukker imidlertid ikke at Sjømannsnemnda i teorien kan ha påført opplysninger om politisk tilhørighet på de kortene som ble sendt ut til de lokale sjømannskontorene.

Et vitne som har arbeidet med sjømannskartoteket i Arbeidsdirektoratet fra 1951 til 1992, avviser at noen i direktoratet har brukt kartoteket som et kommunistregister. Forhiring foregikk etter faste regler etter at sysselsettingsloven av 27. juni 1947 trådte i kraft. Da ble det også trukket opp faste retningslinjer for å utelukke "uverdige" og "uskikkede sjømenn". Vitnet mener at det ikke var mulig for enkeltpersoner å drive noen form for personlig registrering av sjømenn med kommunistisk bakgrunn. Til det var systemet for stort og for mange innblandet.

Det tredje vitne som arbeidet med sjømannsformidling på slutten av 1950-tallet og på 1960-tallet, og senere arbeidet med sjømannssaker i Arbeidsdirektoratet, avviser også at det har vært noen form for kommunistregistrering eller svartelisting av kommunister.

Henrik Aasarød har opplyst til kommisjonen at han var medlem av Sjømannsnemnda fra 1972 til ca. 1988. Denne nemnda traff endelig avgjørelse i saker om hyringsnektelser. I hans funksjonstid i nemnda var han aldri borte i spørsmålet om hyringsnektelse på politisk grunnlag. Det var helt andre typer årsaker som lå til grunn for hyringsnektelse, slik som fyll, sykdom og sosiale problemer.

Av rundskriv fra Arbeidsdirektoratet til sjømannskontorene m fl i 1950 og 1955 fremgår at det de første etterkrigsår hadde vært en ordning der Norsk Sjømannsforbund en del steder, på myndighetenes vegne, hadde ført kontroll med hyresøkende "for å hindre at dårlige elementer og uskikkede personer ble tilvist hyre". Grunnlaget for denne midlertidige ordning bortfalt da ordningen med lokale sjømannskontorer og tilsynsnemnder ble etablert helt på slutten av 1940-tallet i forbindelse med iverksettelsen av sysselsettingsloven. Det fremgår imidlertid av Arbeidsdirektoratets rundskriv fra 1950 og fra 1955 at en del sjømannskontorer likevel uhjemlet, etter krav fra Sjømannsforbundet, fortsatte å kreve at de hyresøkende skulle innhente kontrollkort fra Sjømannsforbundets lokalavdelinger. Arbeidsdirektoratets skriv gir ikke holdepunkter for at kontrollkort ble nektet av Sjømannsforbundet på politisk grunnlag. Om kontrollkortene har forbundets tidligere leder Henrik Aasarød forklart til kommisjonen:

"Såvidt Aasarød husker ble ordningen etablert i samarbeid med Rederforbundet. Bakgrunnen for at ordningen ble iverksatt, var at man begynte å engasjere utenlandske mannskaper om bord på

²²³Eli Fure: "Svartelister og rosa kort", Norsk Arkivforum nr 12, Festskrift til Helge Paulsen, Arkivarforeningen, Oslo 1996.

båtene. Ordningen måtte imidlertid gjøres generell for alle mannskaper, uansett nasjonalitet. Formålet med ordningen var å dokumentere at vedkommende var skikket for jobben og at vedkommende ... var medlem av Sjømannsforbundet. Kortene ble utstedt av Sjømannsforbundet ved avdelingstillitsmennene. OK-kort var nødvendige for å bli registrert som hyresøkende både i Norge og i utlandet. Hvis man ikke hadde OK-kort, innebar det at man heller ikke kunne få hyre."

Kommisjonens undersøkelser kaster for øvrig ikke lys over spørsmålet om det er ordningen med kontrollkort Koordineringsutvalget sikter til i protokollen fra februar 1951. Siden ordningen med kontrollkort skulle være under avvikling allerede før 1950 og senere var uhjemlet, er det imidlertid mindre sannsynlig at det er denne ordningen Koordineringsutvalget sikter til.

Utsagnet fra Koordineringsutvalget om kontroll ved mønstringskontorene kan ha sammenheng med et vedtak som senere ble gjort i Sjømannsnemnda 17. desember 1952:²²⁴

"Sjømenn som er deportert fra USA må ikke tilvises hyre på skip som kan tenkes å ville anløpe amerikanske havner, før de har ordnet sitt forhold til vedkommende myndigheter i USA. Inntil de kan dokumentere at de på ny har adgang til U.S.A. må de bare forhyres til skip i innenriks fart og i rute- og linjefart utenom U.S.A.

Arbeidsdirektoratet treffer i hvert enkelt tilfelle de nødvendige forføyninger.

Skyldes deportasjonen overtredelse av den amerikansk kriminallovgivning og/eller det foreligger rapporter om vedkommende om tjenesteforseelser eller annet uverdigg forhold, blir saken å legge fram for vedkommende tilsynsnemnd til behandling for så vidt angår spørsmålet om sjømannen skal nektes forhyring i henhold til sysselsettingslovens § 21 (eventuelt § 13)."

Ordningen beskrives nærmere i et rundskriv av 10. april 1963 fra Arbeidsdirektoratet til sjømannskontorer og arbeidskontorer med sjømannsformidling. I rundskrivet opplyses at bakgrunnen for at sjøfolk som var deportert fra USA ikke kunne får hyre på båter som anløp USA, var at skipet ellers ville bli påført utgifter til vakthold ved amerikansk politi og et betydelig økonomisk ansvar etter amerikansk immigrasjonslovgivning hvis sjømannen likevel skulle komme i land. Det fremgår av saksutredningen til Sjømannsnemndas vedtak i 1952 og av en vedlagt utredning fra Generalkonsulatet i New York at det nylig var vedtatt en ny amerikansk immigrasjonslov der redernes ansvar for mannskaper som går i land, var skjerpet.

I rundskrivet opplyses at direktoratet underretter sjømannskontorene om deportasjoner på samme kartotekkort som ellers blir brukt for sjømenn som er nektet hyre. Videre fremgår av rundskrivet at det i Sjømannsformidlingen var et eget kartotek over sjøfolk som var nektet hyre, der det også var inntatt opplysninger om deportering fra USA. Arbeidsdirektoratet fant grunn til å understreke at de sjømenn som på grunn av deportasjon fra USA faktisk hadde begrenset adgang til forhyring, ikke var å anse for å ha vært gitt forhyringsnektelse.

²²⁴Protokollen og saksfremlegg med et vedlegg er innhentet fra Riksarkivet.

I forklaring til kommisjonen fra en av de tidligere ansatte i direktoratet er opplyst at vedkommende førte lister over sjøfolk som ble deportert fra USA. Opplysninger om deportasjon kom inn fra norske konsulater og fra amerikanske myndigheter. Opplysningene fra konsulatene kom ofte i brevs form, der sakens bakgrunn ble beskrevet. Opplysningene fra amerikanske myndigheter kom inn i form av navnelister, som også kunne omfatte andre enn sjøfolk. Listene fra amerikanske myndigheter ga ikke opplysning om grunnlaget for deportasjon. Listene kunne nok omfatte både folk som allerede var deportert fra USA, og folk som på forhånd var erklært uønskede. Nektelse av landlov i amerikansk havn fikk samme hyremessige konsekvenser som deportasjon. Meddelelser om landlovnektelse kom normalt inn direkte fra skipene. Grunnen for landlovnektelse fremgikk som oftest ikke. Beskjed om deporterte ble - i likhet med kartotek kort som viste hyringsnektelse på annet grunnlag - blant annet meddelt sjømannskontorene rundt i landet, arbeidskontorer med sjømannsformidling og sjømannsorganisasjoner.

Av Sjømannsnemndas vedtak fra 1952 fremgår at andre forhold enn kriminalitet, tjenesteforseelser eller annet uverdigg forhold kunne medføre deportasjon fra USA. Vedtaket fra 1952 nevner ikke hva slags forhold dette kan være. Det vitne som er gjengitt ovenfor, nevner at det kan være brudd på amerikansk immigrasjonslov, for eksempel overskridelse av en lengste frist for opphold i USA. Det var helt ukjent for vedkommende at deportasjon skulle kunne skyldes kommunistisk tilhørighet. Saksfremlegget for sjømannsnemndas vedtak i 1952 og den utredning fra Generalkonsulen som vedlå denne, nevner heller ikke at deportasjon kan ha bakgrunn i kommunistisk tilhørighet. I artikkelen av Eli Fure opplyses at deportasjon kunne ha sin bakgrunn i

"tidligere kriminell adferd, i ulovlig immigrasjon eller forsøk på immigrasjon. Under og etter krigen forsøkte endel sjømenn å rømme og å etablere seg i U.S.A. uten å ha papirene i orden. Også politisk overbevisning kunne føre til at man ikke fikk komme i land i U.S.A. Den som for amerikansk etterretning var kjent som nazist eller kommunist, fikk ikke landlov i U.S.A."

Om en påstand i Dagbladet 7. september 1992 om at "Påtegnelsen ikke adgang til USA var det samme som at den hyresøkende sjømann var kommunist" skriver hun:

"Påstanden er uriktig. Det var én av flere grunner, og det var sannsynligvis den minst vanlige grunnen. I en stikkprøve på ca. 600 rosa kort, fant jeg 7 deporterte og 1 nektet landlov U.S.A. Ikke i noen av tilfellene tydet dokumentasjonen i tilknytning til de rosa kortene på at det her dreide seg om kommunisme."

Stikkprøven omfattet alle med etternavn som begynte på A blant dem som fortsatt var nektet forhyring da sjømannsformidlingen ble nedlagt. Det fremgår av artikkelen at det i henhold til et vedtak av 20. desember 1961 i Sjømannsnemnda skjedde makulering i arkivene. Arbeidsdirektoratets egne eksemplarer av nektelseskortene (rosa og gule kort) ble imidlertid ikke kassert. Dessuten skulle deporterte ikke fjernes fra arkivene så lenge de ikke hadde ordnet sitt forhold til amerikanske myndigheter.

Kommisjonen finner det sannsynlig at listene over deporterte - og meldingene om sjøfolk som var nektet landlov i amerikansk havn - kunne omfatte sjøfolk som var uønsket i USA på grunn av kommunistisk tilhørighet. Det er på det rene at personer med

kommunistisk tilhørighet etter McCarran-loven, som ble vedtatt i 1952, ble nektet adgang til USA. I Overvåkingssentralens arkiver har kommisjonen funnet et brev fra 1957 fra den amerikanske ambassade til en norsk sjømann, der det opplyses at han nektes visum til USA på grunn av tidligere medlemskap i NKP, og et brev av 10. august 1960 fra den norske ambassade i Washington til Utenriksdepartementet, som omhandler en sak om en sjømann som var blitt nektet adgang til USA på grunn av medlemskap i NKU til 1948. Det vises for øvrig til de saker som er nevnt under 8.5.4.5 nedenfor.

At sjømenn som var kommunister skulle holdes utenfor USA, fremgår også av protokoll fra Koordineringsutvalget 7. april 1953 vedrørende "Amerikansk underhåndshenvendelse til Fst II i forbindelse med McCarran-loven":

"Sjefen for Fst. II meddelte at en representant for Central Intelligence Agency hadde spurt underhånden om man ville kunne regne med medvirkning fra norske myndigheter når det gjaldt sikkerhetsopplysninger om norske sjøfolk i forbindelse med kravene i McCarran-loven. Man regnet med at det ville bli tale om å "sjekke" ca. 18.000 norske sjøfolk pr. år.

Den amerikanske representant uttalte at amerikanerne ville måtte opprette sitt eget apparat her hvis norske myndigheter ikke kunne eller ikke ville medvirke. Et slikt amerikansk apparat måtte søke kontakt med redere, sjømannsorganisasjoner o.a. Amerikanerne er bare interessert i opplysninger om kommunister og kommunist sympatisører. Nazistisk o.l. aktivitet anses ikke lenger for diskriminerende."

Av protokollen fremgår at utvalget gikk ut fra at saken hadde så stor politisk betydning at den måtte drøftes av regjeringen og at eventuelle videre amerikanske henvendelser måtte skje gjennom ambassaden til Utenriksdepartementet. Kommisjonens undersøkelser viser ikke om det kom noen slik henvendelse.

Som det fremgår under 8.5.5.3, fremkommer det imidlertid i en protokoll fra utvalget i 1958 at Forsvarets etterretningstjeneste da i en årrekke hadde gitt opplysninger til amerikanske myndigheter om sjøfolk²²⁵ og andre som søkte visum til USA. Fra midten av 1950-tallet ga dessuten Overvåkingssentralen opplysninger fra sine registre om visumsøkere til den amerikanske ambassade. Kommisjonen finner det sannsynlig at de opplysninger som ble fremskaffet av norske hemmelige tjenester på denne måte, kunne være grunnlaget for at norske sjøfolk med kommunistisk tilhørighet ble deportert fra USA. Og uten adgang til USA kunne de ikke få hyre på båter som kunne tenkes å anløpe amerikanske havner. Som det fremgår ovenfor, synes imidlertid omfanget av hyringsnektelser på grunnlag av deportering fra USA på politisk grunnlag å ha forekommet i meget begrenset omfang.

Det har ikke lyktes kommisjonen å klarlegge hva som ligger i Koordineringsutvalgets opplysning i protokollen fra 19. februar 1951 om at arbeidet med overvåking i handelsflåten skjer i kontakt med fagforeningsfolk. Sjømannsforbundet må åpenbart ha vært kjent med Sjømannsnemndas vedtak av 17. desember 1952. Det er sannsynlig at forbundet har vært kjent med at norske hemmelige tjenester meddelte opplysninger om norske sjøfolks politiske tilhørighet til amerikanske myndigheter. Det vises til 8.5.4.5

²²⁵Sjøfolk trengte visum hvis de skulle mønstre på en båt som befant seg i amerikansk havn.

nedenfor, der det fremgår at forbundet i 1957 ba om bistand fra overvåkingssjef Bryhn i en sak der den amerikanske ambassade hadde nektet visum til en norsk sjømann, til tross for at forbundet hadde gått god for at vedkommende ikke lenger var kommunist. Tonen i det notat som Sjømannsforbundet sendte til Overvåkingssentralen i saken, tyder på en relativt fortrolig kontakt.

8.5.4.5. *Konsekvensene for sjøfolk*

Det finnes flere eksempler på at sjøfolk med kommunistisk bakgrunn ble nektet hyre eller sagt opp. En større sak fant sted i 1950 på "Stavangerfjord" da fire personer ble nektet visum til USA og rederiet sa dem opp. En av dem var medlem av Norges Kommunistiske Parti, en var sympatisør. Flere hadde tillitsverv om bord. Den amerikanske ambassade bestred at de fire var blitt nektet visum fordi de var kommunister og hevdet at grunnen til visumnektelsen var at man hadde "særlige opplysninger" om de fire som var uforenlig med "den offentlige sikkerhet".²²⁶

To år senere ble en lugarpike om bord i "Stavangerfjord" sagt opp. Lugarpiken regnet seg som kommunist og hadde reist kritikk mot ledelsen i Sjømannsforbundet for håndteringen av visumsaken i 1950. Den angivelige grunnen var beruselse i arbeidstiden. Saken kom opp for Eidsivating lagmannsrett i 1955, og oppsigelsen ble erklært ugyldig.²²⁷

I 1953 behandlet Koordineringsutvalget en visumsak: "Norsk maskinist oppsagt av sitt rederi (NAL) fordi han nektes tillatelse til å gå i land i USA." Vedkommende, som en kortere tid etter krigen hadde vært medlem av NKP, hadde henvendt seg til Utenriksdepartementet med anmodning om hjelp på bakgrunn av at han var blitt oppsagt i NAL. Amerikanske myndigheter hadde meddelt rederiet at han måtte holdes under oppsikt under fartøyets opphold i amerikansk havn. I protokollen heter det at det syntes som om maskinisten hadde krav på "norske myndigheters støtte".

I 1960 klaget en norsk sjømann til den norske generalkonsul i New Orleans over at han var blitt nektet landlov i amerikansk havn. Amerikansk politi skal ha begrunnet nektelsen med at sjømannen like etter krigen hadde vært medlem av NKU og på den tiden hadde skrevet en del artikler.

I 1965 behandlet Koordineringsutvalget en sak der en sjømann måtte mønstre av fordi han ble nektet innreise til USA. Faren var kommunist, og mannen hadde selv vært i Øst-Europa. Utvalget mente at dette var en sak for Utenriksdepartementet, og at departementet måtte henvende seg til den amerikanske ambassade.

I Overvåkingssentralens arkiver har kommisjonen funnet en sak som viser at Norsk Sjømannsforbund i et brev datert 4. september 1957 forgjeves henstilte til den amerikanske ambassade om å omgjøre visumnektelsen for en norsk sjømann som hadde vært medlem av NKP. Sjømannsforbundet anførte i brevet at sjømannens "politiske

²²⁶Leif Vetlesen, Reis ingen monumenter. Kampen om Nortraships hemmelige fond, 1981, s 142 f.

²²⁷Leif Vetlesen, Reis ingen monumenter. Kampen om Nortraships hemmelige fond, 1981, s 151.

innstilling så langt fra er kommunistisk idag". Kopi av brevet gikk til Overvåkingssentralen, sammen med et PM, der det anføres:

"Jeg vil her tillegge at det ikke lenger er noen grunn til å nekte ham sjømannsvisum til U.S.A. da han idag er helt nøytralisert politisk ...

Undertegnede burde kanskje være den siste i rekken som kom mannen til hjelp for jeg har jo hatt en spesiell behandling for retten av "gjengen" fra "Stavangerfjord"... Jeg synes A har hatt straff nok som det har vært, og det er vår plikt å hjelpe ham inn i arbeidslivet igjen." (Anonymisert her.)

Ambassaden fastholdt i sitt svar at sjømannen ikke kunne få visum på grunn av medlemskap i NKP. Etter avslaget ba Sjømannsforbundet om at overvåkingssjefen grep inn i saken, og anførte at ambassadens holdning i saken var skandaløs

"og tar form av en altfor påtrengende kontroll av et annet lands sjøfolk - og på tross av kjendte folks vurdering til fordel for søkeren."

Det fremgår av saken at vedkommende sjømann, som følge av at han var nektet visum til USA, hadde hatt store problemer med å få hyre overhodet.

8.5.4.6. *Skibsfartens Arbeidsgiverforening*

Skibsfartens Arbeidsgiverforening, SAF, oppfordret i 1952 sine medlemmer til å samarbeide med overvåkingstjenesten. SAF sendte ut likelydende brev til alle skipsredere tilknyttet foreningen, etter å ha forevist Asbjørn Bryhn utkastet:

"Fra den sentrale ledelse i politiets overvåkingstjeneste er vi blitt underrettet om at politiet nå er sterkt interessert i å få knytte personlig kontakt med de enkelte redere for å få etablert en effektiv overvåkingstjeneste ombord i skipene. Politiet er bl.a. interessert i en utveksling av opplysninger om bestemte personer som søker hyre eller forhyres i handelsflåten, med henblikk på i samarbeide med rederiet å holde utvalgte personer under en viss oppsikt."

Overvåkingspolitiet ønsket at rederiene skulle peke ut kontaktpersoner på skipene. Disse ville få opplysninger om overvåkingsobjekter og bistå politiet i overvåkingsarbeidet. Direktøren for SAF oppfordret alle rederne til å gi politiet best mulig bistand. Selv om det ikke fremgår uttrykkelig av brevet at virksomheten var rettet mot kommunister, er det nærliggende å anta at dette var meningen. Et udatert notat, som er funnet samme sted i SAFs arkiv som brevet sitert ovenfor og antakelig er utarbeidet av Overvåkingssentralen, viser at formålet med å ha kontakter om bord blant annet var "å få en oversikt over all kommunistisk virksomhet". Man fryktet blant annet ulovlig etterretnings- og kurérvirksomhet, ulovlig transport av personer og gods, spredning av propagandamateriell, sabotasje, arbeidsnedleggelse og kupp. Notatet beskrev også arbeidsoppgavene for kontaktene. Det finnes ingen dokumenter i SAFs gjenværende arkiv som viser hvordan dette arbeidet ble utført i praksis i rederiene. En tidligere tjenestemann i overvåkingstjenesten i en kystby har forklart at han trolig tidlig på 1950-tallet fikk konvolutter fra Overvåkingssentralen som skulle leveres videre til lokale redere. Han kjente ikke detaljer om konvoluttens innhold, men fikk forståelse av at det omhandlet kommunister om bord på skipene. Han mener at tilsvarende konvolutter ble sendt til andre overvåkingsavdelinger i byer der det var redere. Kommisjonen har funnet

kopi av et likelydende brev adressert til et rederi i en annen kystby, i arkivet til vedkommende politikammer. Her har kommisjonen også funnet kopi av Overvåkingssentralens rundskriv av 19. april 1952 til en del politimestre, jf 8.5.4.2. Politimestrene bes her om å ta kontakt med redere og overlevere brevet fra Skipsfartens Arbeidsgiverforening. Det må ifølge rundskrivet gjøres klart for de rederier som kontaktes at intet må sive ut om disse overvåkingstiltak.

Kommisjonens undersøkelse kaster for øvrig ikke lys over om, og i hvilken utstrekning, samarbeidet ble gjennomført og hvilken informasjonsutveksling som eventuelt skjedde.

Noen år senere, i 1957, oppsto det et samarbeid mellom SAFs viseadministrerende direktør og overvåkningspolitiet. Virksomheten er beskrevet av den tidligere viseadministrerende direktør i et notat til daværende overvåkingssjef Jostein Erstad 19. september 1989. Han beskriver sitt forhold til overvåkningspolitiet gjennom 30 år og fremhever at dette var noe han personlig holdt på med, og at Rederforbundet og Sjømannsforbundet ikke visste noe om det.

Bakgrunn for samarbeidet var Suez-krisen og oppstanden i Ungarn. Spesielt var den viseadministrerende direktøren opptatt av telegrafistenes rolle:

"Det slo meg som et problem ... at det ville kunne bli forholdsvis lett for en angrepsnasjon å sette en handelsflåte ... ut av spill dersom man kontrollerte telegrafiststillingen om bord i hvert enkelt skip ... Telegrafisten var den eneste som kunne betjene telegrafnøkkelen, den eneste kontakt med omverdenen."

Asbjørn Bryhn blir beskrevet som "særdeles" aktiv i saken. (I forklaring for kommisjonen fra en tidligere politiinspektør i Overvåkingssentralen, er for øvrig opplyst at norske telegrafister skal ha blitt vervet av russere under krigen). Bryhn ønsket å få kartlagt påliteligheten hos alle telegrafister om bord på norske skip i utenriksfart. Bryhn utarbeidet en liste, som han ga videre til den viseadministrerende direktøren. Ifølge notatet fra 1989 gjorde Bryhn det klart at hvis noe skulle komme ut i offentligheten, "kan du bare glemme å referere tilbake til meg eller tjenesten, for vi kommer til å benekte enhver kontakt".

Av listen gikk det frem at 37 av 876 telegrafister ble regnet som "uønskede". Viseadministrerende direktør mente at 37 var et høyt antall og gjorde Bryhn oppmerksom på dette. De "uønskede" ble kjørt gjennom "trommelen" på nytt. Antallet ble redusert. Listene ble ajourført frem til slutten av 1970-årene. Ved hvert navn brukte man betegnelsen: "NKP-medlem", "DDR-agent" el. Listene ble overlevert viseadministrerende direktør av tjenestemenn fra Overvåkingssentralen. En tjenestemann i overvåkningspolitiet som leverte listene, har forklart til kommisjonen at han ikke vet noe om hvordan politiet samlet inn opplysninger, eller noe om hva som lå til grunn for utvalg av personer. Han husker heller ikke om politiet fikk opplysninger tilbake fra SAF.

Problemet med listene var hvordan de skulle utnyttes. Viseadministrerende direktør laget et notat over alternativer, men skriver i notatet at han aldri foretok seg noe som

helst. Notatet og listene ble lagt i en skuff, og ingen andre enn administrerende direktør i SAF var orientert.

Kommisjonens undersøkelser har ikke gitt indikasjoner på at redernes organisasjoner medvirket til ordningen med visumnektelser overfor kommunistiske sjøfolk, jf 8.5.4.4. Det har imidlertid vært en del sanering i arkivene.

Norges Rederforbund hadde mye å gjøre med overvåkingspolitiet i forbindelse med beredskapsplanleggingen. Norge var som NATO-medlem forpliktet til å utarbeide beredskapsplaner. Opprinnelig lå organiseringen av dette under Handels- og skipsfartsdepartementet, som i midten av 1950-årene ba Norges Rederforbund om å overta.

Skipsfartens beredskapsorganisasjon - Norship - skulle forberede hva som skulle skje med handelsflåten ved eventuell krig. Det har vært fremsatt påstander om at Norship drev svartelisting av uønskede sjøfolk, spesielt kommunister. Kommisjonens undersøkelser har ikke kastet nærmere lys over dette. Leder av beredskapsutvalget fra 1967 til 1985 har hørt om påstandene, men har forklart til kommisjonen at han ikke vet noe om det.

8.5.5. Meddelelse av opplysninger til utenlandske tjenester og myndigheter

8.5.5.1. Innledning

Som det fremgår under 8.5.1.1, har spørsmålet om i hvilken utstrekning overvåkingspolitiet har hatt adgang til å gi videre taushetsbelagte opplysninger til utenlandske overvåkings- og sikkerhetstjenester eller til utenlandske myndigheter ikke vært uttrykkelig regulert i overvåkingsinstruksene. Regelverket om dette har vært, og er fortsatt, uoversiktlig og til dels uklart. I overvåkingspolitiet synes forholdet til taushetsplikten frem til de senere år å ha fått liten oppmerksomhet.

8.5.5.2. Opplysninger fra telefonkontroll av utenlandske kontorer

Som det fremgår av 13.6, var det fra 1955 til 1959 et samarbeid mellom Forsvarets etterretningstjeneste og overvåkingstjenesten om avlytting av utenlandske kontorer. Denne telefonavlytting var ikke rettet mot sivile norske mål, men omfattet også samtaler med norske borgere.

Fra 1960 overtok Politiets overvåkingstjeneste avlyttingen av utenlandske kontorer. Amerikanske tolker ble brukt frem til 1964. Politiet hadde da fått utdannet egne tolker.

I Overvåkingssentralen ble det skrevet ut redigerte utskrifter av båndene fra avlyttingen av utenlandske kontorer, de såkalte TK-avisene. Enkelte samarbeidende tjenester fikk rutinemessig disse utskriftene frem til denne ordningen ble stanset av overvåkingssjef Urdal i 1990 eller 1991.

Kommisjonen har undersøkt om, og eventuelt i hvilken utstrekning opplysninger om norske borgere som deltok i eller var omtalt i disse samtale, var sladdet i de utskriftene som ble sendt til samarbeidende tjenester.

Tidligere overvåkingssjef Erstad har forklart til kommisjonen at han overhodet ikke var kjent med at TK-avisene ble sendt til samarbeidende tjenester. Hans etterfølger - Urdal - har forklart at han gikk ut fra at de utskrifter som ble sendt, ikke omfattet opplysninger om norske borgere.

En tidligere og en nåværende ledende tjenestemann har forklart at informasjon om norske borgere fra avlytting av utenlandske kontorer bare ble gitt til samarbeidende tjenester hvis informasjonen "angikk sikkerheten innen Nato, f eks hvis personer som var mistenkt for spionasje i Norge reiste til et annet Nato-land," eller ble gitt "utelukkende i rene taktiske kontraetterretningsmessige henseende". I senere forklaringer er det fremkommet at det har vært gitt opplysninger om norske borgere i noe større utstrekning. Kommisjonen har fått fremlagt et notat fra 1985 med tittelen "Sensur av avisen". På grunn av håndskrevne tilføyelser og overstrykninger er fortolkningen av notatet beheftet med en viss usikkerhet. På grunnlag av notatet og forklaringer fra tjenestemann har kommisjonen forstått det slik at følgende opplysninger om norske borgere ble fjernet:

- Alle samtaler mellom angjeldende utenlandske kontor og norske myndighetspersoner (Regjering, Stortinget, departementer og andre norske myndigheter).
- Alle samtaler som gjaldt kontakt mellom angjeldende utenlandske kontor og norske sensitive bedrifter og høyteknologiske forskningsinstitusjoner.
- Alle samtaler hvor det fremkommer kontakt med politifolk eller andre tilknyttet norske tjenester, samt samtaler som omhandler personer som var involvert i operasjoner i overvåkingstjenestens regi.

I notatets maskinskrevne tekst er det for hånd overstrøket to avsnitt, der det fremgikk at også opplysninger om internasjonalt kultursamband og om nordmenns reisevirksomhet (herfra unntatt norske kommunister og sambandsfolk) skulle fjernes. Når og hvorfor overstrykningen skjedde er uklart. Kommisjonen har gjennomgått et begrenset utvalg utskrifter fra årene 1984-89. Det fremkommer her at opplysninger om nordmenns reisevirksomhet er fjernet.

Disse retningslinjene gjaldt i alle fall fra midten av 1980-tallet. Det har ikke vært mulig å få klarhet i når, og av hvem, retningslinjene ble gitt.

En tidligere politiinspektør har forklart at begrunnelsen for å gi opplysninger fra TK-avisene til samarbeidende tjenester var det kontraetterretningsmessige samarbeid.

Om begrunnelsen for at avisene også omfattet norske borgere er opplyst i en forklaring:

"... opplysningene som nevnt ble gitt i håp om å få opplysninger tilbake. F eks dersom det ble gitt opplysninger om nordmenns reiseaktivitet i østblokklandene, var håpet at man kunne få nærmere informasjon omkring de reiser som var omtalt i utskriftene. Slike opplysninger kunne ha kontra-etterretningmessig betydning."

Ordningen med distribusjon av TK-avisene til samarbeidende tjenester ble stanset av Urdal, som var overvåkingssjef fra august 1990 til oktober 1991. Han har forklart at bakgrunnen for hans beslutning var at telefonkontrollen etter forskriften var en eksklusiv rett for Politiets overvåkingstjeneste, og at opplysninger fra kontrollen ikke skulle gå videre. Beslutningen møtte atskillig motstand blant tjenestemennene på avdelingssjefs nivå. Urdal antar at denne motstanden hadde sammenheng med at TK-avisene var et bidrag fra Norges side i et samarbeid som Norge var avhengig av, og hvor Norge var en betydelig netto mottaker av informasjon. Justisdepartementet ble orientert om beslutningen.

8.5.5.3. *Opplysninger om norske visumsøkere fra Forsvarets etterretningstjeneste*

Om meddelelse av opplysninger om norske sjømenn til amerikansk tjeneste vises generelt til 8.5.4.4 og 8.5.4.5.

Av referat fra Koordineringsutvalgets møte 28. mars 1958 fremgår om "Sikkerhetsundersøkelser av norske statsborgere for den herværende amerikanske ambassade" at Fst/E gjennom en "årrekke" hadde utført visse sikkerhetsundersøkelser angående personer som har søkt visum til USA, og i forbindelse med sjøfolk hvis skip anløp USA. Det dreide seg om ca 12.000 undersøkelser i året. Ordningen kunne vanskelig fortsette på grunn av personellreduksjoner i Fst/E. Sjefen for Fst/E ga også uttrykk for at en slik virksomhet ikke permanent burde gjennomføres av et militært organ. Utvalget anbefalte at sjefene for Fst/E og overvåkingstjenesten drøftet hvorledes en omlegging eventuelt kunne finne sted og la frem forslag om en nyordning. Utvalgets formann ga uttrykk for at han anså det tvilsomt om norske myndigheter fortsatt burde medvirke til sikkerhetsundersøkelser etter oppdrag fra utenlandsk representasjon. Prinsipielt var han av den oppfatning at norske statsborgere må ha krav på å få kjennskap til at norske myndigheter gir opplysninger av sikkerhetsmessig karakter til utenlandske regjeringsmyndigheter.

Det fremgår ikke av protokollatet hva slags opplysninger som var blitt gitt som ledd i ordningen. Kommisjonen finner det klart at det ble gitt opplysninger også om kommunistisk tilhørighet. Som det fremgår av 8.5.4.4, hadde amerikanerne nettopp ønsket registeropplysninger av denne karakter.

At det ble gitt opplysninger av politisk karakter, fremgår også av Trond Johansens forklaring til kommisjonen om den avtale som ble inngått mellom Evang og amerikanerne i 1947, jf 13.9.3. Om hvilke informasjon som skulle gis amerikanerne, forklarer han:

"Det var russisk virksomhet i Norge - ... Deres kontakt med norske kommunister. NKP's virksomhet. ...

Videre var amerikanerne redde for kommunistisk infiltrasjon i handelsflåten. De hadde vist til Det internasjonale sjømannsforbundet og Wollwebers aktivitet. På norsk side skulle en sjekke visumsøknader for amerikanerne."

Kommisjonen legger etter dette til grunn at Forsvarets etterretningstjeneste alt fra ca 1948 ga amerikanerne slike opplysninger om sjøfolk og andre visumsøkere til USA.

En tidligere tjenestemann i etterretningstjenesten har opplyst:

"Vitnet sier at han ikke hadde noe med kontakten med den amerikanske ambassaden om dette å gjøre. De sakene kom på vanlige skjema og ble sjekket mot registrene på vanlig vis. Han vet ikke hvor de kom fra eller hvem som behandlet dem videre. Skjemaene gjaldt emigrasjon eller besøk og i en rekke tilfeller sjøfolk. På spørsmål svarte vitnet at dette ikke innebar svært mye merarbeid uten at han kan si hvor stort volum dette arbeidet hadde. Kontakten med den amerikanske ambassaden ble - tror vitnet - tatt hånd om høyere opp. På spørsmål om hvem som hadde denne kontakten svarte han at det er han ikke sikker på, men det var kanskje A men det kan ha vært andre. Dette kan henge sammen med at dette var en forholdsvis sensitiv sak. På spørsmål om hva slags informasjon som ble formidlet på denne måten svarte vitnet at navnene ble sjekket mot strafferegisteret og andre registre en hadde i E-staben, "gikk gjennom mølla". På spørsmål om kommunistregisteret ble brukt og om det skjedde noen politisk karakteristikk av søkerne, svarte han at det husker han ikke bestemt, men han går ut fra at hvis en av søkerne var medlem av et politisk parti så opplyste en det. Vitnet nevner ellers at når det gjaldt sjøfolk samarbeidet en svært godt med B i sentralregisteret for sjøfolk. Derimot var det ikke noe samarbeid med Overvåkingsentralen om dette." (Anonymisert her.)

Vitnet har forklart at ordningen varte til han sluttet i staben i 1958, kanskje lengre.

Som det fremgår ovenfor, har en tjenestemann forklart at det ikke var noe samarbeid om visumopplysninger med Overvåkingsentralen.

Et dokument kommisjonen har funnet i Overvåkingsentralens arkiver tyder imidlertid på at Forsvarets etterretningstjeneste innhentet opplysninger om kommunistiske sjøfolk fra Overvåkingsentralen. I et notat fra 1950 fra Fst II til Overvåkingsentralen om Stavangerfjord-saken, heter det om tre personer som hadde søkt stillinger i Svenske Amerikalinjen, at man av den grunn gjerne ville ha

"opplysning om nevnte personers personalia og hvorvidt de er medlem av NKP som "backgrounds"-opplysninger som måtte finnes."

I en håndskrevet påtegning fremgår at opplysninger ble meddelt. Generelt er det videre på det rene at overvåkingspolitiet meddelte opplysninger om kommunister til Fst II, selv om det ikke synes å ha vært en helt fri informasjonsutveksling. I et brev datert 8. august 1951 fra politimesteren i Trondheim til politiinspektør Bryhn, der det oversendes liste over kommunister i NSB, heter det således:

"Da kaptein A, F.O.II, nylig var her i forbindelse med lossing av A-pakt materiell, bad han om å få en fortegnelse over kjente kommunister innen N.S.B. En legger derfor ved en gjenpart for eventuell utlevering til kaptein A - dersom en der finner det formålstjenlig." (Anonymisert her.)

Hvorvidt Fst/E fortsatte å gi visumopplysninger til den amerikanske ambassade etter 1958, er ikke helt avklart. Tatt i betraktning av at Forsvarets registreringsvirksomhet

rettet mot kommunister fra midten av 1950-tallet ble sterkt nedtrappet, jf 10.2, finner kommisjonen det mest sannsynlig at medvirkningen fra Fst/E bortfalt fra 1958. Kommisjonens undersøkelser viser imidlertid, jf 8.5.5.4, at Overvåkingssentralen trolig fra midten av 1950-tallet frem til begynnelsen 1980-tallet, som en rutinemessig ordning, foretok personundersøkelser av norske visumsøkere for den amerikanske ambassade. Denne ordningen har etter alt å dømme også omfattet norske sjøfolk som søkte om visum.

Enkelte utsagn i Koordineringsutvalget kan imidlertid tyde på at ordningen med meddelelse av opplysninger om sjøfolk ikke kan ha fortsatt etter 1958. I referat fra utvalgets møte 12. mars 1965 omtales således et avisoppslag om en norsk sjømann som måtte avmønstre fordi han var nektet adgang til amerikansk territorium, angivelig fordi hans avdøde far var kommunist. Utvalgets formann mente det burde søkes brakt på det rene hvilke kilder amerikanske myndigheter kunne ha. Overvåkingssjefen mente Utenriksdepartementet burde henvende seg til den amerikanske ambassade om saken. Kommisjonen legger likevel til grunn at Overvåkingssentralen på dette tidspunkt fortsatt ga opplysninger til den amerikanske ambassade om sjøfolk og andre som trengte visum til USA. Kontrollutvalgets protokoll fra 12. mars 1965 er for øvrig påfallende sammenholdt med det som fremgår ovenfor fra utvalgets protokoll fra 1958 om den omfattende og langvarige ordning med sikkerhetsundersøkelser av sjøfolk og visumsøkere foretatt av Fst/E for den amerikanske ambassade og sammenholdt med at også overvåkingstjenesten på dette tidspunkt hadde gitt opplysninger om et stort antall norske borgere som søkte visum til USA i en årrekke, jf nedenfor. Det måtte derfor være åpenbart for Koordineringsutvalget av amerikanerne var i besittelse av opplysninger om et stort antall norske borgere.

8.5.5.4. Opplysninger fra Overvåkingssentralen om visumsøkere og i forbindelse med personkontroll

Kommisjonens undersøkelser har vist at Overvåkingssentralen har meddelt personopplysninger fra sine registre til representanter for amerikanske, kanadiske og australske myndigheter i forbindelse med visum- og immigrasjonssøknader fra norske borgere. Hjemmelen for å gi opplysninger til utenlandske myndigheter i visumsaker, ser ikke ut til å ha vært nærmere vurdert i Overvåkingssentralen. Kommisjonen har ikke lykkes i å klarlegge med sikkerhet hvorvidt søkerne i visumsøknadene samtykket i at vedkommende land innhentet opplysninger om søkerne fra norske myndigheter. I en sak i Overvåkingssentralens arkiver fra 1970 er det funnet en kopi av et amerikansk visumskjema. Dette skjemaet inneholder ikke noen slik samtykkeerklæring. Protokollen fra Koordineringsutvalgets møte 28. mars 1958 viser at det dreiet seg om en hemmelig ordning, og at diskusjonen blant annet gjaldt om den skulle bekjentgjøres for norske borgere. Dette er, etter hva kommisjonen kjenner til, ikke blitt gjort. Det er neppe grunn til å anta at det har foreligget samtykke fra norske borgere til å innhente opplysninger om deres politiske tilhørighet fra politiet.

a) USA

Av et brev av 21. august 1950 fra politiinspektør Bryhn til politimesteren i Bergen fremgår at den amerikanske ambassade anmodet politiet om opplysninger om personer som søkte visum. Det dreide seg om "få tilfelle", "hvor det foreligger særlig grunn til nærmere undersøkelser". Hva slags opplysninger som ble gitt, fremgår ikke. Den amerikanske konsul i Bergen hadde spurt politimesteren om å få en fortegnelse over kommunister i byen. Politimesteren tok også opp spørsmålet om politikammeret skulle tilby seg å gjennomgå visumsøknader til USA. Bryhn ga uttrykk for at anmodningen om kommunistfortegnelser "selvsagt" måtte avslås. Han anbefalte ikke å gå inn på en ordning med gjennomgåelse av visumsøknader, fordi arbeidsbelastningen ville bli for stor.

Kommisjonens undersøkelser viser at Overvåkingssentralen i mange år som en rutinemessig ordning, foretok personundersøkelser av norske borgere som søkte om visum til USA for den amerikanske ambassade. Det ble antakelig også gitt personopplysninger i forbindelse med amerikanske personkontrollundersøkelser.

Overvåkingssentralen har på kommisjonens henvendelse ikke kunnet fremskaffe skriftlige retningslinjer eller annet arkivmateriale som viser hvordan rutinen har vært. En del sider er avklart i forklaringer til kommisjonen og i et notat fra Overvåkingssentralen til kommisjonen med oversikt over opplysninger innhentet fra tidligere tjenestemenn.

Det er ikke klarlagt hva som var bakgrunnen for ordningen eller når den begynte. En vitneforklaring indikerer at den eksisterte på midten av 1950-tallet. Det samme vitne beskriver samarbeidet med sikkerhetsavdelingen ved den amerikanske ambassaden som et personlig og godt samarbeid mellom personer på relativt høyt nivå ved Overvåkingssentralen og den amerikanske ambassaden. Av referat fra Koordineringsutvalget fremgår som nevnt ovenfor at Fst/E fra 1958 ikke lenger ønsket å foreta sikkerhetsundersøkelser for den amerikanske ambassaden. Det er mulig, uten at kommisjonen har ytterligere holdepunkter for dette, at oppgaven med visumkontroll først deretter ble overtatt av overvåkingstjenesten. Det er også mulig at overvåkingstjenesten før 1958 hadde bistått Fst/E med å fremskaffe opplysninger fra politiets registre.

Ordnningen ved Overvåkingssentralen besto i rutinemessige undersøkelser for den amerikanske ambassade av norske borgere som søkte visum til USA. En tjenestemann har forklart at det kunne dreie seg om opptil 30 navn av gangen og at det kunne være både visumsøknader og personkontrollforespørsler. En annen tjenestemann har forklart at Overvåkingssentralen fikk kort utfylt fra det amerikanske konsulat med bilde, navn og bakgrunn for de norske personers søknad om visum. Undersøkelsene foregikk på samme måte som ved personkontrollundersøkelser for Forsvaret og den sivile forvaltning, det vil si ved trommelundersøkelse i Overvåkingssentralens arkiver. Arbeidet ble utført av blant annet vakthavende på kveldsskiftet. Forespørslene kom fra overvåkingssjefens forværelse. Dersom det ble funnet noe av interesse, ble det heftet en lapp på vedkommendes sak, som ble levert tilbake til overvåkingssjefens forværelse.

Det har ikke lyktes kommisjonen å avklare rutinene for den videre saksgang, eller eventuelle generelle retningslinjer for hva slags opplysninger som ble gitt til den amerikanske ambassade. Et vitne hadde hørt at det ble gitt informasjoner om kommunister, men kunne ikke positivt bekrefte dette. Det er kjent at amerikanske myndigheter var interessert i nettopp denne type opplysninger, jf 8.5.4.4. Av Utenriksdepartementets arkiver fremgår også at personer som var medlemmer i NKP eller NKP-relaterte organisasjoner som Norsk-Sovjetrussisk Samband, ble nektet visum til USA. At undersøkelserne omfattet trommelundersøkelser, viser også at man har vært ute etter opplysninger som fantes bare i overvåkingstjenestens arkiver. Dette indikerer at man ikke bare var interessert i alminnelige vandelsopplysninger, som kunne vært skaffet fra det ordinære politi.

Arkivfunn i en del enkeltsaker bekrefter at det på 1970-tallet og frem til 1982 ble gitt opplysninger om kommunistisk tilhørighet. I tillegg til opplysninger om reisevirksomhet til og kontakt med representanter for østland, er det gitt opplysninger om lovlig politisk virksomhet. Det er gitt opplysninger om søkerens og i en sak også om foreldres tilknytning til NKP og NKP-relaterte organisasjoner og om tilknytning til SF.

På slutten av 1960-tallet ga Overvåkingssentralen amerikansk tjeneste et notat med opplysninger om omspurtes politiske virke fra slutten av 1940-tallet, herunder engasjement i NKP, mot NATO og mot EEC.

På begynnelsen av 1970-tallet ble det gitt opplysninger antakelig i forbindelse med en visumsøknad til USA, om at den omspurte hadde hatt tillitsverv i K.U.L. og i et lokallag i SF, at han var blitt arrestert i forbindelse med en demonstrasjon og om farens tilknytning til NKP.

På begynnelsen av 1970-tallet ble det i forbindelse med en visumsøknad til USA blant annet gitt opplysninger om at omspurte tidlig på 1960-tallet gjorde henvendelse til NKU om å bli medlem der, og at han på 1960-tallet sto oppført på SFs valgliste ved kommunevalget.

På begynnelsen av 1970-tallet ble det i forbindelse med en sikkerhetsundersøkelse for amerikansk tjeneste bare påført saken en påtegning om at henvendelsen er besvart. Det er ikke nedtegnet hvilke opplysninger som ble gitt. Av saken fremgår at omspurte hadde vært medlem av NKP frem til 1949.

På begynnelsen av 1970-tallet ble det i forbindelse med en sikkerhetsundersøkelse for amerikansk tjeneste gitt opplysning om at omspurte "[u]nder studietiden deltok ... i en del møter som den venstre-ekstremistiske studentgruppe SUF(m-l) arrangerte ved høyskolen. Han har ikke gjort seg bemerket med noen spesiell politisk aktivitet utenom høyskolen".

Tidlig på 1980-tallet er det på en kopi av visumsøknad til USA gitt en påtegning om at søkeren på slutten av 1960-tallet hadde vært aktiv i FMK og fredsbevegelsen, og var militærnektet. Av en håndskrevet påtegning fremgår at kopi var levert en politiinspektør, som skulle orientere amerikanske myndigheter samme dag.

Hvor lenge den rutinemessige ordningen varte og bakgrunnen for at den opphørte er heller ikke avklart. Et vitne har opplyst at ordningen i alle fall var opphørt før 1977. Et annet vitne har forklart at ordningen pågikk en tid etter at man i 1978 flyttet til det nye politihuset på Grønland. Overvåkingssjef Erstad har som nevnt ikke kjent til ordningen. Dette kan indikere at den opphørte i Haarstads tid, dvs senest i 1982. En politiinspektør har opplyst at det i hans tid som politiinspektør, det vil si fra og med 1987, ikke er kommet noen slike forespørsler til ham.

b) *Storbritannia, Australia, New Zealand og Canada*

Av Utenriksdepartementets arkiver fremgår at man i 1951 ble enig med kanadiske myndigheter om å utveksle opplysninger om kommunister som reiser mellom de to land. Av et notat fremgår at daværende politiinspektør Bryhn hadde opplyst at slike opplysninger til da hadde vært utvekslet med og gjennom den britiske ambassade, og gjennom den også til kanadierne.

En tjenestemann har forklart at det ble gitt personopplysninger til kanadiske og australske representanter om nordmenn som hadde søkt om å emigrere til disse landene. Landenes representanter var interessert i om søkerne kunne være agenter eller "politisk suspekter". Denne virksomheten startet på begynnelsen av 1970-årene og foregikk etter beskjed fra overvåkingssjefens forværelse. En tidligere politiinspektør har opplyst at man fikk forespørsler fra australske og newzealandske tjenester i forbindelse med visumsøknader. Man sa klart fra dersom det ikke var negative opplysninger på vedkommende. Var det negative opplysninger, sa man noe i retning av at "hvis vi hadde vært i deres sted, ville vi ikke ha gitt vedkommende visum". En nåværende inspektør har forklart at det bare er gitt opplysninger fra strafferegistret, ikke fra overvåkingspolitiets egne registre.

c) *Personkontrollopplysninger til andre samarbeidende utenlandske tjenester*

En tjenestemann, som sluttet på begynnelsen av 1990-tallet, opplyser at personkontrollopplysninger ble gitt når nordmenn skulle sikkerhetsklareres for stilling i vedkommende land. Kommisjonens undersøkelser viser at det i slike tilfeller ble gitt opplysninger om medlemskap i NKP ol.

På midten av 1960-tallet ble det gitt opplysninger til samarbeidende tjeneste om at en norsk kvinne hadde vært medlem av NKP. På begynnelsen av 1970-tallet ble det gitt opplysninger om en norsk borger i forbindelse med at vedkommende skulle sikkerhetsklareres i et NATO-land. I Overvåkingssentralens svar gis det opplysning om at vedkommende hadde vært ansatt i Friheten og besøkt østeuropeisk land.

d) *Gjeldende praksis*

Som det fremgår under 8.5.1.1, ble det i rundskriv nr 1/1993 presisert at opplysninger til utenlandske tjenester bare skulle gis i særskilte saker av overvåkingssjefen eller den han bemyndiger.

I brev av 27. februar 1995 fra Overvåkingssentralen til kommisjonen opplyses det "at det i dag ikke gis rutinemessige opplysninger om norske borgere i forbindelse med søknader om visum til USA eller andre land". Overvåkingssjef Østgaard har i sin forklaring opplyst at det ikke gis opplysninger i visumsaker fra Overvåkingssentralen i dag.

Overvåkingssentralen besvarer fortsatt enkeltforespørsler om personkontrollundersøkelser fra utenlandske samarbeidende tjenester, det vil si de

tjenester Justisdepartementet har pålagt Overvåkingssentralen å samarbeide med. Om dette opplyses det i en vitneforklaring:

"De forespørsler som vitnet kan erindre, angikk utlendinger med tidligere opphold i Norge, eller norske borgere gift med utenlandske borgere som skulle tjenestegjøre i offentlig stilling med krav til sikkerhetsklarering i det aktuelle landet. Disse sakene har vært relatert til NATO eller tilsvarende hvor Norge har hatt forpliktende samarbeid".

I forklaringen opplyses videre at det ved forespørsler fra utlandet i personkontrollsaker bare gis opplysninger hentet fra strafferegistret, og da bare opplysninger om rettskraftige dommer som har relevans i sikkerhetsmessig sammenheng.

Overvåkingssjef Østgaard har forklart til kommisjonen:

"Om norske borgere gis opplysninger i forbindelse med forespørsler om personkontroll innenfor NATO. Det dreier seg her om norske borgere som har søkt stillinger i NATO (i selve organisasjonen), og som skal klareres i forbindelse med dette.

Vitnet ble spurt om man ga opplysninger om norske borgere dersom vedkommende var aktuell for tilsetning i sivil eller militær stilling i andre land. Vitnet svarte at i slike tilfeller gir man bare opplysninger om straffereaksjoner. Det gis således ikke overvåkingsmessige opplysninger, med mindre dette har relasjon til straffbare handlinger."

8.5.5.5. *Opplysninger til utenlandske tjenester for øvrig*

Av protokoll fra møte i Koordineringsutvalget 29. mars 1954 fremgår at justisministeren hadde henledet utvalgets oppmerksomhet på en artikkel i tidsskriftet Kontakt, der det var stilt spørsmål om "nordmenn er engasjert i den kartotekføring av norske borgere, som til slutt havner i Washington".

Utvalget mente at det var svært vanskelig å gi kategorisk svar på de spørsmål som ble stilt. I protokollen heter det videre:

"Utvalget vil opplyse:

- a) De norske sikkerhetsorganer gir i alminnelighet ikke opplysninger av politisk karakter om norske borgere til fremmede lands myndigheter, heller ikke til allierte lands myndigheter.
- b) Det norske politi har i årene etter krigen fått kjennskap til at grupper eller enkeltpersoner i en del tilfeller har søkt å samle opplysninger om norske borgere, som de mente var kommunister eller kommunistympatiserende. Det er også kjent at slike grupper eller enkeltpersoner i visse tilfeller har søkt kontakt med bl.a. amerikanske og britiske organer i Norge. Politiet har ryddet opp i enkelte slike affærer og brakt forholdet til opphør. Disse tilfeller ligger en rekke år tilbake i tiden.

Politiet ser det som en arbeidsoppgave å hindre at slik virksomhet finner sted.

Politiet har i de siste par år ikke kommet over slike grupper eller enkeltpersoner.

- c) Utvalget mener det er meget vanskelig for myndighetene å avgi kategoriske offentlige erklæringer om de spørsmål som reises i artikkelen i Kontakt."

I utvalgets protokoll er ordningen med Fst/Es sikkerhetsundersøkelser for den amerikanske ambassade, jf ovenfor, som etter alt å dømme var i gang på dette tidspunkt, ikke nevnt. Forklaringen på dette kan være at det som ledd i denne ordningen ikke ble gitt opplysninger av politisk karakter. Dette er likevel mindre sannsynlig, jf ovenfor der det fremgår at det nettopp var slike opplysninger amerikanske myndigheter var interessert i og at slike opplysninger ble gitt. Forklaringen kan også være at det er eksistensen av disse ordninger det siktes til i det forbehold som ligger i "i alminnelighet". I så fall er opplysningene i protokollen misvisende.

Av protokoll fra møte i Det interdepartementale kontrollutvalg den 6. september 1954, fremgår at man i forbindelse med et amerikansk krav om sikkerhetsundersøkelse av norsk militærpersonell som deltar på kurs i USA ikke ønsket å avgi en formell erklæring om "political screening". Norske myndigheter måtte nøye seg med å uttale at vedkommende hadde vært undersøkt i samsvar med norske regler og funnet pålitelig.

Av referat fra møte i Koordineringsutvalget 20. juni 1980 fremgår at overvåkingssjef Haarstad i tilknytning til overvåkingsinstruksen § 3 g om samarbeid med utenlandske tjenester, opplyste at Overvåkingssentralen har kontakt med tilsvarende tjenester i en rekke vestlige land. Navn på norske borgere ble ikke opplyst til utenlandske forbindelser med mindre det foreligger "håndfaste opplysninger om spionasje eller terrorvirksomhet".

I tidligere overvåkingssjef Erstads forklaring til kommisjonen heter det:

"Erstad ga uttrykk for at prinsippet var at man måtte være uhyre forsiktig med å gi opplysninger om norske borgere til utenlandske tjenester. Dette skulle bare skje i nødstilfeller, og skulle tas opp med overvåkingssjefen eller hans nestkommanderende i hvert enkelt tilfelle."

Om hjemmelen for å gi taushetsbelagte opplysninger til utenlandske tjenester viser Erstad til at overvåkingsinstruksen forutsetter et samarbeid med utenlandske tjenester, men ikke sier noe mer om innholdet av samarbeidet. I og med at samarbeid er forutsatt, må dette innebære at det skal være gjensidig.

I forklaringer fra flere tjenestemenn, som til sammen har gjort tjeneste fra 1948 til i dag, uttales at opplysninger bare ble gitt ved spionasje- og terrormistanke og at alle henvendelser til/fra utlandet gikk gjennom overvåkingssjefen. Andre forklaringer viser imidlertid at opplysninger ble gitt i større omfang, og at avgjørelsen i perioder er blitt truffet på et lavere plan i organisasjonen.

Politimester Tore Johnsen, som var nestkommanderende ved Overvåkingssentralen fra midten av 1970-tallet til midten av 1980-tallet opplyser at en utenlandsk samarbeidende tjeneste på det tidspunkt da han begynte hadde kontakt på svært mange plan i Overvåkingssentralen, men at overvåkingssjef Haarstad strammet inn dette og bestemte at kontakten skulle tilligge overvåkingssjefen og nestkommanderende. Haarstad ville selv ha kontroll med all informasjonsutveksling med utenlandske tjenester. Om kriteriene for å gi opplysninger, forklarer Johnsen at opplysninger om norske borgere til utenlandske tjenester bare ble gitt i tilfeller der norske tjenester fant det nødvendig å fremsette begjæring om bistand fra utenlandske tjenester i konkrete overvåkingssaker

der det var alvorlig mistanke mot norsk borger. Avgjørelse om å anmode om slik bistand ble truffet av overvåkingssjef eller fungerende overvåkingssjef:

"Prinsippet var altså at det bare skulle gis opplysninger om nordmenn til utenlandske tjenester i de tilfelle det var strengt nødvendig og norske tjenester selv kunne oppnå opplysninger på denne måte. Var man i tvil skulle saken forelegges på sjefsnivå. Vitnet tilføyer imidlertid i denne forbindelse at i Erstads tid fløt kontakten med utenlandske tjenester ut og gikk antagelig helt ned til avdelingssjef/1.betjentsnivå."

Det forekom at utenlandske tjenester ba om opplysninger om norske borgere. Johnsen forklarer at når slike forespørsler kom til ham, avsto han dem systematisk, med mindre det dreide seg om saker der norske borgere var innblandet i ulovlige handlinger. For å forebygge terrorvirksomhet i Norge var Overvåkingssentralen interessert i opplysninger om norske borgeres kontakter med organisasjoner i Midt-Østen. I denne forbindelse kunne det komme forespørsel fra utlandet om politisk tilhørighet ol for norske borgere som hadde kontakt med slike organisasjoner i utlandet. Vitnet kan ikke utelukke at slike forespørsler ble besvart:

"Regelen i slike saker var at det skulle utvises meget stor varsomhet med å gi opplysninger og bare for at norske tjenester skulle oppnå å få opplysninger tilbake."

Politimester Stein Ulrich, som var nestkommanderende ved Overvåkingssentralen fra midten av 1980-tallet til begynnelsen av 1990-tallet, opplyser til kommisjonen:

"... utgangspunktet var at opplysninger om norske borgere ikke skulle gis til utenlandske tjenester. Det var noen unntak fra dette, f. eks. hvis norske borgere skulle sikkerhetsklarerer for en stilling i vedkommende land. Dersom det kom en generell forespørsel om en norsk borger, ga man ikke opplysninger. Generelt ga man ikke opplysninger med mindre man visste hva opplysningene skulle brukes til. Vitnet nevnte som eksempel at dersom en utenlandsk tjeneste ønsket å ta kontakt med en nordmann bosatt i vedkommende land for å bruke vedkommende som kilde, kunne det være tilstrekkelig grunnlag til å gi opplysninger.

Det var få land man ga opplysninger til...

Spørsmålet om å gi opplysninger om norske borgere til utenlandsk tjeneste, ble alltid brakt opp til sjefsnivå (seksjonssjef eller høyere). Det ble alltid vurdert konkret og nøye om man skulle gi opplysninger og hvilke opplysninger som i tilfelle skulle gis."

Den tidligere politiinspektør på kontraetterretningsavdelingen frem til siste halvdel av 1980-tallet forklarer at opplysninger om nordmenn nesten aldri ble gitt til utenlandske tjenester, og at hvis det forekom måtte overvåkingssjefen inn i bildet. Kommisjonen har funnet et dokument signert av vedkommende politiinspektør der det fremgår at det til samarbeidende tjeneste på anmodning er gitt opplysninger om NKPs landsmøte i 1978 (om hvilke saker som blir behandlet, om utenlandske gjester og om sammensetningen av sentralstyret i NKP). I påtegningen heter det:

"Jeg er noe betenkt over å oppgi så mange norske navn til en utenlandsk tjeneste, så jeg foreslår at vi kun oppgir navnene på de personer som ble valgt inn i det nye sentralstyret, i det disse personer delvis er kjent fra tidligere, sett i kommunistisammenheng."

På spørsmål om begrunnelsen for å gi slike opplysninger, forklarer inspektøren at han antar at dette har sammenheng med det sikkerhetsmessige samarbeid innen NATO. Videre antar han at det eventuelt kan dreie seg om norske borgere som kunne være mistenkt for spionasje. I alle fall viser listen over utenlandske gjester til NKPs landsmøte, ifølge inspektøren, at det dreier seg om personer som var sentrale i undergravingsvirksomheten rettet mot de bestående demokratiske samfunn i Europa. Inspektøren forklarer at sikkerhetssamarbeidet i NATO kunne begrunne meddelelse av opplysninger om norske borgere til utenlandske tjenester i tillegg til den rene kontraetterretning. Han understreker at saksbehandlingen, med uttalelser fra flere ledende tjenestemenn ved Overvåkingssentralen, samt at det bare ble gitt opplysninger om navn som egentlig var kjent gjennom pressen fra før, viser hvor restriktive man var med å gi opplysninger om norske borgere til utenlandske tjenester.

I forklaringen til etterfølgeren i stillingen som politiinspektør på kontraetterretningsområdet opplyses at man i prinsippet ikke ga informasjon om norske borgere. Det skjedde likevel en konkret vurdering av blant annet begrunnelsen for forespørselen. Tvilstilfelle ble forlagt overvåkingssjefen. "Enkle og rutinemessige forhold" ble avgjort av fagsjefen. Som eksempel på slike enkle og rutinemessige forhold nevnte han opplysninger om straffedommer. For øvrig opplyste han:

"Type forhold internasjonale tjenester kunne ønske informasjon om ville eksempelvis være dersom en nordmann ønsket å bosette seg i vedkommende land, eller at man eksempelvis hadde indikasjoner på at norske borgere hadde forbindelser med personer eller organisasjoner de hemmelige tjenester i det aktuelle land hadde interesse for. Således mente vitnet å anta at man på den tid kommunistene var av interesse, kunne gi informasjon om at en person var kjent kommunist på samme måte som man også formodentlig ga informasjon om en kjent ml-er og i den senere tid kjente nynazister. Vitnet presiserte imidlertid at slike opplysninger kun ble gitt som nevnt på konkrete forespørsler og at det alltid ved overvåkingspolitiet ble vurdert om det var riktig å gi denne informasjonen. I denne forbindelse bemerket vitnet at også dersom Politiets overvåkingstjeneste ønsket informasjon fra utenlandske samarbeidspartnere, ville man konkret vurdere i hvert enkelt tilfelle om den informasjon man ønsket var av en slik art at overvåkingstjenesten fant det riktig å gi ut navn på norske borgere for å kunne motta informasjon."

Den politiinspektør som fra begynnelsen av 1980-tallet til begynnelsen av 1990-tallet hadde ansvaret for blant annet subversjons- og terrorområdet, har forklart:

"Vitnet ble spurt om hvilken hjemmel som forelå for å gi opplysninger til utenlandske tjenester. Vitnet sa at han ikke hadde vurdert dette nærmere, og at opplysninger gis som ledd i et samarbeid. Han understreket imidlertid at i hele hans tjenestetid har man fulgt det prinsipp at man beskytter egne borgere og ikke gir negative opplysninger om egne borgere videre til utenlandske tjenester. Dette er et prinsipp som også følges internasjonalt.

...

Generelt kan vitnet imidlertid ikke utelukke at det prinsippet han har redegjort for, nemlig å avstå fra å gi negative opplysninger på norske borgere, har vært bøyd i en del situasjoner."

Politiinspektørens forklaring til kommisjonen og kommisjonens arkivfunn, som ble forholdt ham, viser at det i praksis har vært svært vide rammer for hva slags opplysninger av politisk karakter som har vært gitt til en samarbeidende tjeneste om norske borgere i forbindelse med samarbeid for å forhindre terrorisme med utspring i Midt-Østen, og at det også har vært gitt opplysninger om politisk aktivitet som ikke har

noen tilknytning til pro-palestinsk arbeid. Politiinspektøren forklarte at det overordnede mål har vært å hindre terrorvirksomhet i Norge. Et viktig virkemiddel var å avdekke terroristene og deres forbindelser og kontakter her i landet. Som ledd i dette har det vært nødvendig å gi opplysninger for å få opplysninger. Norge var alt i alt netto mottaker av informasjon.

En tjenestemann som har arbeidet ved Overvåkingssentralens avdeling for terror og subversjon i 1980-årene, opplyser at det forekom at det ble gitt opplysninger til samarbeidende utenlandske tjenester om partiet AKP(m-l). Om det i forbindelse med dette ble nevnt navn på norske borgere, kan ikke vitnet huske. I så fall dreide det seg om hvem som satt i toppledelsen og deres funksjon i partiet.

Også når det gjelder høyreekstreme har det vært et stadig nærmere samarbeid med utenlandske tjenester, som har omfattet informasjonsutveksling av generell karakter, om voldshandlinger og til dels også om enkeltpersoner. En tjenestemann som arbeidet med høyreekstreme mesteparten av 1980-tallet, har opplyst at meddelelse ut av landet av opplysninger om enkeltpersoner alltid ble forelagt politiinspektøren for godkjenning.

Kommisjonens arkivgjennomgåelse viser eksempler på at det på 1970- og 80-tallet er gitt opplysninger av politisk karakter om norske borgere til enkelte samarbeidende utenlandske tjenester:

I 1970 ga Overvåkingssentralen opplysninger om blant annet identiteten til en gruppe norske borgere som hadde reist til Kina, antakelig bekostet av den kinesiske regjering.

I 1970 ga Overvåkingssentralen opplysninger om norske deltakere på en kongress. Det ble gitt opplysninger om tillitsvern i vennskapssamband mm.

Fra 1971 foreligger en anmodning om opplysninger om nordmenn som reiste til Kina. I svaret nevnes fem personer, hvorav fire er identifisert med opplysninger om tillitsvern og politisk tilhørighet og sympatier, blant annet SUF(m-l). Av et annet notat fremgår at man hadde funnet frem til navnene ved hjelp av opplysninger fra telefonkontroll. Noe senere er opplysninger om de fire identifiserte også gitt en annen samarbeidende tjeneste.

I 1976 ga Overvåkingssentralen på forespørsel en generell orientering til en samarbeidende tjeneste om AKP(m-l) og dets virksomhet. Navnet på enkelte ledere er nevnt.

I 1985 ble det gitt opplysning på forespørsel om identifikasjon av eieren av en norsk bil, at vedkommende var tilknyttet AKP(m-l). Samme år ble det gitt opplysning med identifikasjon av en norsk borger som ble opplyst å være en av de sentrale personer i AKP(m-l).

I et notat fra 1986, er det gitt opplysninger om medlemstall, valgoppslutning osv for AKP(m-l). Navn på medlemmer er ikke oppgitt.

I et notat fra 1987 gis det på forespørsel opplysninger om identifikasjon av en norsk borger og opplysning om dennes tilknytning til AKP(m-l). Bakgrunnen for henvendelsen var opplysninger om at vedkommende var i besittelse av graderte utenlandske dokumenter.

I en sak fremgår det av en påtegning at samarbeidende tjeneste i 1987 fikk et notat med opplysninger om omspurtes kontakt med østlige ambassader, arbeid for en NKP-relatert organisasjon og kontakt med en PLO-representant.

8.5.6. *Meddelelse av opplysninger til næringsorganisasjoner*

Kommisjonen har undersøkt om det har vært et samarbeid mellom overvåkingspolitiet og næringsorganisasjoner om kartlegging av kommunister og ml-ere. Av særlig interesse har vært å undersøke om overvåkingspolitiet har gitt opplysninger til ulike næringsorganisasjoner om ansattes politiske tilhørighet.

Skipsfartens Arbeidsgiverforening og Norges Rederforbund er behandlet i 8.5.4. Videre er gjennomgått arkivmateriale fra tidligere Norsk Arbeidsgiverforening, Norges Industriforbund, Norges Haandverker og Industribedrifters forbund og Libertas. Det er mottatt forklaring fra enkelte personer som har hatt tilknytning til næringsorganisasjonene.

Om forholdet mellom de hemmelige tjenester og den kartlegging av kommunister i arbeidslivet som fant sted på slutten av 1940-tallet i regi av grupper med utspring i ledende kretser i næringslivet, vises til fremstillingen under 13.4.1.

Som det fremgår av 8.4.2, 8.5.2 og 8.5.3, drev overvåkingspolitiet fra ca 1950 frem til annen halvpart av 1960-tallet som ledd i beredskapsarbeidet en omfattende kartlegging av kommunistiske ansatte i offentlige og private bedrifter. Kartleggingen bygget blant annet på opplysninger mottatt fra kilder i bedriftene. En person som fra 1945 til 1954 arbeidet i Norsk Arbeidsgiverforening, har i et notat fra 1989 til daværende overvåkingssjef Erstad beskrevet sin kontakt med daværende overvåkingssjef Asbjørn Bryhn i perioden fra 1948 til 1954. På oppdrag fra Bryhn formidlet vedkommende kontakt mellom overvåkingstjenesten og industribedrifter i Oslo-området som var av spesiell beredskapsmessig betydning. Formålet var å sikre bedriftene mot spionasje og sabotasje. Kontaktene ved bedriftene ble bedt om å sjekke personalstaben på sårbare felter og opprette kontakter med "nasjonalt innstilte" tillitsmenn på bedriftene. Formålet på dette stadium var å registrere tvilsomme elementer, ikke oppsigelser. Vedkommendes oppdrag begrenset seg til å finne frem til kontakter ved bedriftene, som senere skulle ha direkte forbindelse med overvåkingspolitiet. Slik kontakten med Bryhn er beskrevet i notatet, fremstår oppdraget som personlig. Det ser ikke ut som Norsk Arbeidsgiverforening som sådan har vært involvert.

Bortsett fra i handelsflåten, jf 8.5.4, har kommisjonen ikke funnet indikasjoner på at næringsorganisasjonene medvirket i kartleggingen av kommunister på arbeidsplassene.

Fra 1970-årene medførte ulovlige streiker og aksjoner på arbeidsplassene bekymring i næringslivet. I Overvåkingssentralens arkiver er funnet et notat som i desember 1970 ble oversendt fra Bergen politikammer, der det heter:

"Det vil være kjent at Norsk Arbeidsgiverforening ser alvorlig på de ville streiker og annen uro som har satt sitt preg på enkelte arbeidsplasser i den siste tiden. Det diskuteres nå på sentralt hold hvorledes man på beste måten kan demme opp for den aktivitet SUF og andre venstreekstremistiske grupper står bak.

Direktør K.N. Selvig opplyser at arbeidsgiverforeningen har oppnevnt et eget utvalg til å vurdere hvordan man skal sette en stopper for arbeidsuroen."

Sammenhengen tyder på at anførselen om direktør Selvigs uttalelse bygger på opplysninger fra en direktør, som hadde gitt Bergen politikammer dokumenter om "SUF-infiltrasjon på arbeidsplassen". For øvrig er det ikke funnet dokumenter i overvåkingspolitiet som kan indikere kontakt mellom overvåkingsspolitiet og næringsorganisasjoner vedrørende ml-ere.

Verken i arkivene til Norsk Arbeidsgiverforening eller Norges Industriforbund er det gjort funn som indikerer samarbeid med overvåkingspolitiet i kampen mot ml-erne. Arkivene viser naturlig nok at begge organisasjonene, særlig etter 1970, var opptatt av ulovlige streiker og aksjoner i forbindelse med SUF (m-l) og AKP (m-l). Blant annet anbefalte Norsk Arbeidsgiverforening i 1970, og påny i 1976, sine medlemmer å være spesielt varsomme ved ansettelse av ferievikarer, skiftavløserne ol. Medlemmene ble anbefalt å kreve opplysninger om arbeidssøkendes utdanning, tidligere praksis og siste arbeidsgiver.²²⁸ Det er ikke funnet indikasjoner på at organisasjonene skal ha tatt kontakt med overvåkingspolitiet for å få opplysninger om personers politiske tilhørighet.

Kaare Selvig, som var ansatt i N.A.F. fra 1954 til 1978, fra 1969 som administrerende direktør, uttalte i et intervju i Arbeiderbladet 29. mars 1977 at "N.A.F.s prinsipielle standpunkt er at ingen skal nektes arbeid eller sies opp på grunn av sine meninger". Imidlertid måtte man stille én betingelse - at man arbeidet for sine standpunkter med lovlige midler og respekterte gjeldende lover og avtaler.

I et sirkulære fra oktober 1978 om "Politisk oppfatning og ansettelse"²²⁹ heter det at N.A.F. og LO var enige om at

"avslag på søknader om ansettelse alene på grunn av politiske oppfatninger eller politiske tilslutninger ikke bør finne sted. Det bemerkes at forbudet i arbeidsmiljølovens § 55 A mot å innhente opplysninger om arbeidssøkeres politiske holdning, bare kan ha som hensikt å motvirke at arbeidsgiverne i praksis avviser arbeidssøkerne alene på grunn av deres politiske oppfatning."

Selvig har forklart til kommisjonen at han i sin tid i N.A.F. ikke hadde noen kontakt med overvåkingspolitiet, og at han heller ikke har kjennskap til at noen av hans medarbeidere hadde slik kontakt. I et intervju i Klassekampen 2. desember 1993, uttaler Selvigs etterfølger Pål Kraby at han ikke kjenner til at N.A.F. samarbeidet med overvåkingspolitiet om kartlegging av venstresiden.

Kristen Ringvold, som arbeidet i Norges Industriforbund som direktør fra 1982 til 1988, hadde tidligere hatt kontakt med overvåkingspolitiet. Han har forklart til kommisjonen at han i sin tid i Industriforbundet ikke hadde noen kontakt med Politiets overvåkingstjeneste. Han antok imidlertid at det var direkte kontakt mellom enkeltbedrifter og overvåkingspolitiet i ansettelsessaker i forbindelse med følsomme produkter. Ringvold anbefalte selv medlemsbedrifter som henvendte seg til ham, å ta kontakt med overvåkingspolitiet direkte.

²²⁸N.A.F. s arkiv - A.sirkulære nr. 10/1976. Oslo 13. mai 1976.

²²⁹N.A.F.s arkiv. A-sirkulære nr. 25/1978 Politisk oppfatning og ansettelse

Gjennomgang av arkivet til Libertas viser en del materiale om ml-ernes virksomhet, men gir ikke indikasjoner på samarbeid med overvåkingspolitiet. Et vitne, som er anonymisert av kommisjonen, og som hadde nær kontakt med Erik Næss i Overvåkingssentralen, har forklart at Næss ga opplysninger om ml-bevegelsen og om ml-ere til en tredje person som var ansatt i Libertas. Den Libertas-ansatte skal ha vært ansvarlig for å koordinere Libertas rådgivings- og undervisningsvirksomhet ovenfor næringslivet om ml-ernes infiltrasjon på arbeidsplassene. Vedkommende Libertas-ansatte har forklart til kommisjonen at han hadde noe kontakt med Næss i andre forbindelser, men at han aldri fikk opplysninger fra Næss fra dennes arbeide med ekstrempolitiske miljøer.

8.5.7. *Meddelelse av opplysninger til andre*

8.5.7.1. *Meddelelse av opplysninger fra Overvåkingssentralen til Forsvaret*

I henhold til "Instruks for samarbeid mellom de militære myndigheter og politiet til trygging av Rikets selvstendighet og sikkerhet" av 1955, jf 10.2.4, var politiet, i tillegg til å foreta sikkerhetsundersøkelser av personell i Forsvaret, pålagt etter anmodning å gi de militære myndigheter en rekke opplysninger, herunder blant annet tallmessig og herredsmessig oversikt over nasjonalt ikke pålitelige personer i distriktene. I Mellbye-utvalgets innstilling²³⁰ opplyses at det vesentlig er ved utbyggingen av militære anlegg i Nord-Norge at overvåkingstjenesten har gitt slike opplysninger som samarbeidsinstruksen nevner. Kommisjonens undersøkelser har vist at det på 1950-tallet ble utarbeidet omfattende herredsvise lister over kommunister og antatte kommunister. Hvorvidt slike lister ble gitt til militære myndigheter er ikke klarlagt, men det er ikke usannsynlig.

Før 1960 ble telefoner som tilhørte utenlandske kontorer avlyttet fra E-stabens bunker i Ruseløkkveien, jf 13.6. Deretter ble avlyttingen overtatt av overvåkingstjenesten og foretatt fra Victoria terrasse. E-staben fikk imidlertid ved behov innsyn i materiale fra avlytting av utenlandske kontorer som var av særlig interesse for E-tjenesten. Fra slutten av 1960-årene skjedde dette rutinemessig. Materialet ble fra 1971 overlatt til en fast liaisonoffiser for E-staben med eget kontor i Overvåkingssentralen. Kontorordningen, som kom i stand på initiativ av overvåkingssjef Gunnar Haarstad, varte frem til 1982, da overvåkingssjef Jostein Erstad brakte ordningen til opphør. Liaisonoffiseren ble pensjonist i mars 1982, men fortsatte å arbeide for tjenesten i hvert fall ut 1986, muligens 1987. I denne perioden fortsatte han liaisonvirksomheten ved å møte regelmessig ved Overvåkingssentralen hver 14 dag og lese gjennom dokumenter. Det han her fikk tilgang på, var et redigert sammendrag av utskrifter fra telefonkontroller, den såkalte TK-avisen. I dette tidsrommet fikk han ifølge sin egen forklaring til kommisjonen anledning til å ta dokumentene med seg tilbake til E-staben.

Etter at liaisonoffiseren sluttet i 1986/87 ble utskrifter fra avlytting av visse utenlandske kontorer rutinemessig sendt etterretningsstaben ved Trond Johansen. Ordningen med

²³⁰Side 27.

rutinemessig oversendelse av slike opplysninger til E-tjenesten varte til 1990-91, da den ble stanset av overvåkingssjef Urdal.

En tidligere politiinspektør forklarer til kommisjonen at en del opplysninger om rene politiske forhold ble tatt vekk fra TK-avisene, men samtaler mellom norske politikere og GRU-offiserer kunne bli overlevert. En tidligere nestkommanderende ved Overvåkingssentralen opplyser imidlertid at navn på norske borgere ble fjernet. Tidligere overvåkingssjef Urdal opplyser at han tok for gitt at utskriftene ikke omhandlet opplysninger om norske borgere. Den tjenestemann som i en årrekke sto for overleveringen av utskriftene, har forklart at opplysninger fra telefonsamtaler med "politikere og kjente samfunnstopper" kun ble tatt vekk fra utskriftene i et halvt års tid i 1974, og da etter ordre fra overvåkingssjef Gunnar Haarstad.

Liaisonoffiseren opplyser selv at utskriftene kunne omfatte navn på norske borgere som hadde deltatt i, eller ble nevnt i de avlyttede samtalene. Han har ingen erindring om at slike navn noen gang ble strøket fra utskriftene. En tjenestemann som har arbeidet med dette saksfeltet fra 1970-tallet har opplyst at det bare var samtaler med politifolk, inkludert representanter i overvåkingstjenesten, eller samtaler der slike tjenestemenn ble nevnt, som ble tatt vekk. Kommisjonen legger til grunn at dette er en riktig beskrivelse.

Liaisonoffiseren hadde et par års tid fra 1971 adgang til postmøtene i Overvåkingssentralen, og fikk på denne måte informasjon om løpende saker, herunder navn på norske borgere som var i overvåkingspolitiets søkelys. Arkivgjennomgangen viser at liaisonoffiseren via saksbehandler kunne få utlånt saksmapper for overvåkingssaker.

Kommisjonen har ved sin arkivgjennomgåelse funnet enkelte eksempler på at det også i de senere år er utvekslet opplysninger med Forsvaret om politisk tilhørighet for militært personell utenom personkontroll:

I 1972 rapporterte Troms landforsvar til 6. divisjon med kopi til politimesteren i Troms om syv personer, antagelig alle menig personell. Det ble gitt opplysninger om at en del av dem nektet å skrive under på taushetserklæring, om militære refselsler, om deres innstilling til Forsvaret og for enkeltes vedkommende om besittelse av løpesedler mot EEC og dyrtid, samt at én hadde Klassekampen under hodeputen. Brevet ble oversendt Overvåkingssentralen, som i svar til Forsvarets sikkerhetstjeneste ga en detaljert redegjørelse om hver person, basert på undersøkelser på den enkeltes hjemsted. Av brevet fremgår at en av kildene i detalj var blitt foreholdt innholdet av Forsvarets rapport om den omspurte. For de flestes vedkommende fremgikk at de ikke hadde markert seg politisk på hjemstedet. Om en av ungdommene opplyses fra Overvåkingssentralens registre at han som student hadde vært aktiv i en FNL-gruppe, blant annet søkt om tillatelse til å arrangere demonstrasjonstog og til å avholde stand.

I en annen sak fra 1972 underrettet Overvåkingssentralen Forsvarets sikkerhetstjeneste om at de hadde fått opplysning om at en person som om ikke lenge skulle avtjene verneplikten, i sin studietid var regnet for SUF-er og derfor ikke burde få tilgang på militært viktige opplysninger.

I 1973 sendte Forsvarets sikkerhetstjeneste en oversikt til Overvåkingssentralen over medlemmer i Landsutvalget for tillitsmenn i Forsvaret, med opplysninger om blant annet disiplinære saker og politisk tilhørighet i ml-bevegelsen for flere av dem. I Overvåkingssentralen er saksnummer notert på flere av medlemmene.

I 1975 ga Overvåkingssentralen Forsvarets sikkerhetstjeneste opplysninger som stammet fra telefonkontroll om kontakt mellom en soldat som arbeidet på Akershus festning og personer som var tilknyttet ml-bevegelsen. Soldaten hadde også vært på reise til Albania.

I Overvåkingssentralens arkiver finnes omfattende opplysninger om søknader om fritak fra militærtjeneste, dels i form av navnelister over søkere, og dels i form av søknadskopier.

I 1990 mottok overvåkingspolitiet ved et politikammer en henvendelse fra en lokal forsvarsavdeling med anmodning om opplysninger vedrørende en person som hadde bedt om opplysninger om en kommende militærøvelse, og som under telefonsamtalen viste seg å være meget godt informert om denne. Det lokale politikammer utarbeidet en rapport med opplysninger om vedkommende ungdoms medlemskap i en tverrpolitisk ungdomsorganisasjon, om hans foreldre og søsken, samt tilsvarende opplysninger om en kamerat vedkommende hadde vært på reise med til Øst-Europa, og om politisk aktivitet hos kameratens familie. Opplysningene ble meddelt til den lokale forsvarsavdeling. Rapporten ble sendt til Overvåkingssentralen, som ga kopi til Forsvarets sikkerhetstjeneste.

8.5.7.2. *Opplysninger fra Overvåkingstjenesten lokalt til Forsvaret*

Om rammene for det lokale samarbeid mellom overvåkingstjenesten og Forsvarets etterretningstjeneste vises til 13.8.

Mellom tjenestemenn i landsdelssentral Nord-Norge og Forsvarets etterretningstjeneste lokalt har det vært en omfattende utveksling av personopplysninger av politisk karakter, uten at dette har hatt noe med personkontroll å gjøre. En tidligere tjenestemann ved et lokalt politikammer som arbeidet med overvåkingssaker på 1950-tallet, har forklart at man hadde et betydelig samarbeid med tjenestemenn i Forsvarets etterretningstjeneste med utstrakt utveksling av opplysninger, i det vesentlige på uformell basis, om kommunistene og deres virksomhet. Det eneste område han ikke ga opplysninger om var spesielle kontraetterretningsmessige operasjoner. Bakgrunnen for samarbeidet var ønske om å avdekke illegal virksomhet fra kommunistenes side, men også et felles ønske om å motarbeide kommunismen i Nord-Norge. En tidligere tjenestemann ved samme politikammer, som har arbeidet med overvåkingssaker fra midten av 1950-tallet, har opplyst at han utvekslet opplysninger om blant annet kommunister, både opplysninger om politisk virksomhet og subversiv virksomhet, med en av de samme lokale tjenestemenn i etterretningstjenesten. Informasjonsutvekslingen hadde karakter av "fri informasjonsflyt". Han utvekslet også personopplysninger om blant annet kommunister og ml-ere med en annen lokal tjenestemann i etterretningstjenesten. Også

to andre tjenestemenn i Nord-Norge har fortalt at de ga personopplysninger til lokale tjenestemenn i etterretningstjenesten eller i Forsvaret.

8.5.7.3. *Meddelelse av opplysninger til mellommenn*

Som det fremgår ovenfor, har det i overvåkingsinstruksene vært bestemmelser om at mellommenn bare skulle meddeles opplysninger i den utstrekning det var helt nødvendig for at de skulle kunne yte bistand. Det ligger i sakens natur at slike opplysninger normalt er meddelt muntlig. Kommisjonen har derfor generelt ikke grunnlag for å vurdere om instruksens bestemmelser har vært fulgt på dette punkt.

I forhold til kontakter i Det norske Arbeiderparti og Landsorganisasjonen viser kommisjonens undersøkelser at det har vært gitt opplysninger langt utenfor det som har vært nødvendig for å få opplysninger, jf kapittel 15.

8.5.7.4. *Ringvold-notatene*

I Klassekampen 1. og 2. desember 1993 sto det artikler under overskriften "Næringslivet, LO og hysj-politiet samarbeidet". Artiklene omhandlet tidligere medarbeider i DnCs informasjonsavdeling, senere direktør i Norges Industriforbund, Kristen Ringvold. Ringvold laget da han var ansatt i DnC tidlig på 1970-tallet tre notater om blant annet virksomheten til SUF (m-l). Notatene inneholdt navn på medlemmer av SUF(m-l), og personer i solidaritets- og interesseorganisasjoner som Fredskontoret, Solidaritetskomiteen for Vietnam og Palestinakomiteen.

Ringvold har forklart til kommisjonen at det første notatet, som har overskriften "Notat angående venstreorienterte studenters arbeid for å infiltrere norsk samfunns- og næringsliv", ble skrevet etter anmodning fra en overordnet i banken uten bistand utenfra.

Det andre notatet heter "Verdensbankmøtet i København - 21.-25. september 1970". Ringvold tok kontakt med Erik Næss i overvåkingspolitiet, som han kjente fra sin tidligere kontakt der. Næss skaffet ham en kontakt i det danske overvåkingspolitiet, som Ringvold deretter besøkte og hvor han fikk en del materiale. Han fikk ikke noe materiale fra norsk overvåkingspoliti i forbindelse med utarbeidelsen av dette notatet.

Det tredje notatet, som omhandler SUF(m-l) og diverse andre partier og grupper på venstresiden, men er uten tittel, ble skrevet etter anmodning fra en annen overordnet i banken. Notatet var primært ment til internt bruk i banken, samt til distribusjon til meget viktige kunder av banken. Ringvold skrev et utkast som han ga til Erik Næss for kommentarer. Han fortalte også til Næss hvilke brukergrupper notatet var ment for. Næss ga en del supplerende opplysninger og kommentarer, som ble innarbeidet i notatet.

I dag er det vanskelig for Ringvold å huske hvilke opplysninger han selv skaffet seg og hvilke opplysninger han fikk fra Næss. I notatet side 4 er det tatt inn utdrag fra SUF (m-l)s program. Dette hadde Ringvold selv skaffet. Notatet side 5 har opplysninger om navnene på deltakere på en tur til Kina. Disse opplysningene fikk Ringvold helt sikkert fra Næss. I notatet side 6 er det opplysninger om et internt medlemsskriv i FSF (Faglig Student Front). Dette har Ringvold sikkert skaffet selv. I notatet side 7 er det opplysninger om FSFs regnskap. Ringvold regner med at disse opplysningene i hovedsak er mottatt fra Næss. I notatet side 12 er det opplysninger om SUF (m-l)s finansieringskilder. Ringvold antar at disse opplysningene har han dels fremskaffet selv og dels fått fra Næss.

Notatene ble etter hvert, uten Ringvolds medvirkning, distribuert til en meget stor krets av personer, og havnet til slutt i pressen. Kommisjonen har også funnet kopier av notatene i Libertas` arkiver.

Ringvold har forklart at Erik Næss ga uttrykk for at Ringvolds notater ville være av interesse for LO. Ringvold forsto etter hvert at Næss hadde gode kontakter i Arbeiderpartiet og LO. Næss nevnte i denne forbindelse Odd Højdahl. Han nevnte imidlertid ikke andre detaljer eller navn, men lot det skinne igjennom at overvåkingspolitiet hadde kontakter i administrasjonen i LO. Via en mellommann fikk Ringvold brakt på det rene at Højdahl var interessert. Ringvold leverte selv notatene på Højdahls kontor, og Højdahl virket svært interessert. Ringvold traff Højdahl tilfeldig ved en senere anledning, og Højdahl ga da uttrykk for at notatene var kommet vel til nytte.

I intervjuet med Ringvold i Klassekampen heter det at "Højdahl hadde et sentralt ansvar i LO når det gjaldt spørsmål om politisk registrering og overvåking". Ringvold har forklart til kommisjon at han ikke har formulert seg slik til Klassekampen. Det han har sagt er at Højdahl var en sentral person når det gjaldt kontakten mellom LO og politiets overvåkingstjeneste. Ringvold har aldri sagt noe om Højdahls medvirkning til politisk registrering og overvåking. Ringvold har for øvrig ikke kjennskap til noen slik aktivitet.